

**MARZUBÂN-NÂME TERCÜMESİ ÜZERİNE
KÜLTÜRDİLBİLİMİ İNCELEMESİ**

**2022
YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI**

Sena Nur DOĞAN

**Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Nimet KARA KÜTÜKÇÜ**

**MARZUBÂN-NÂME TERCÜMESİ ÜZERİNE KÜLTÜRDİLBİLİMİ
İNCELEMESİ**

Sena Nur DOĞAN

T.C.

Karabük Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında

Yüksek Lisans Tezi

Olarak Hazırlanmıştır

Tez Danışmanı

Dr. Öğr Üyesi Nimet KARA KÜTÜKÇÜ

KARABÜK

Haziran 2022

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	9
DOĞRULUK BEYANI.....	10
ÖNSÖZ.....	11
ÖZ.....	13
ABSTRACT	14
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	15
ARCHIVE RECORD INFORMATION.....	16
KISALTMALAR	17
ARAŞTIRMANIN KONUSU.....	20
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	20
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	20
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR	20
1. GİRİŞ.....	22
1.1. Dil	22
1.2. Dilbilim	25
1.3. Kültürdilbilim	29
1.4. Marzubân-Nâme Tercümesi.....	34
2. MARZUBÂN-NÂME TERCÜMESİ ÜZERİNE KÜLTÜRDİLBİLİMİ İNCELEMESİ ..	36
2.1. Bismi'llâhi'r-raḥmâni'-rahîm	36
2.2. Ḥamd ü Senâ.....	41
2.3. Şükr	43
2.4. İnsan.....	44
2.5. Muḥammed.....	45
2.6. Uçmak	47
2.7. Raḥmet	48

2.8.	Aşhab	51
2.9.	Ehl.....	52
2.10.	Cāndan.....	53
2.11.	Ādem.....	57
2.12.	Peygamber	61
2.13.	Yaradıldı.....	63
2.14.	‘Akl	65
2.15.	Ālem.....	68
2.16.	Tefekkür	70
2.17.	Ulu	71
2.18.	Dīn	73
2.19.	Dil	76
2.20.	Dirilmek	80
2.21.	Kitāb.....	81
2.22.	Hikmet	84
2.23.	Pādīshāh	85
2.24.	Devlet.....	86
2.25.	Kerāmet.....	87
2.26.	Beg.....	88
2.27.	Tevbe.....	90
2.28.	Hak Te’ālā	91
2.29.	Namāz	93
2.30.	Oruç	95
2.31.	Kur’ān	96
2.32.	Hādīş	98
2.33.	Halife.....	99
2.34.	Türkī.....	101
2.35.	Hazret.....	105
2.36.	‘Amel	106
2.37.	Eyü.....	108
2.38.	Ad	109
2.39.	Saltanat.....	112
2.40.	Mevlā	113
2.41.	Şāh	114
2.42.	Sultan	115

2.43.	Ḥan.....	116
2.44.	Ümīd	117
2.45.	Adālet.....	119
2.46.	Ağız.....	120
2.47.	Dad.....	123
2.48.	Şā'ir.....	124
2.49.	Oğıl	125
2.50.	Baba	126
2.51.	Ḳarındaş	128
2.52.	Sevdā.....	129
2.53.	Fikr.....	130
2.54.	Birāder.....	131
2.55.	Tedbīr	132
2.56.	Töhhmet	133
2.57.	Nazar	133
2.58.	Çirkin	136
2.59.	Āḥir	137
2.60.	Şavāb.....	138
2.61.	Muḥabbet.....	139
2.62.	Ḥalel.....	140
2.63.	Ēyit-	141
2.64.	Ḥasret	141
2.65.	Fürḳat	142
2.66.	Mürüvvet.....	143
2.67.	Dünyā.....	144
2.68.	Āḥiret	146
2.69.	Du'ā	148
2.70.	Lisān.....	149
2.71.	Ḳıyāmet.....	151
2.72.	Cāyız	152
2.73.	Yalan	153
2.74.	İcāzet	154
2.75.	Bāṭıl.....	155
2.76.	Ḳuşūr.....	157
2.77.	Veẓīr.....	158

2.78.	Cülüs	159
2.79.	Rabb	160
2.80.	Hālayık	161
2.81.	Süleymān (.....)	162
2.82.	Cin.....	163
2.83.	Gök.....	166
2.84.	Fermān.....	168
2.85.	Dāvud	169
2.86.	İstiğfār	170
2.87.	Günāh.....	171
2.88.	Kıışsa.....	172
2.89.	Ilan	173
2.90.	Âdet.....	175
2.91.	Er	176
2.92.	Göz.....	178
2.93.	Gönül.....	180
2.94.	Avrat	181
2.95.	Öd	182
2.96.	Ata.....	184
2.97.	Ana.....	185
2.98.	Taşra.....	187
2.99.	Şeytān.....	188
2.100.	Reng.....	190
2.101.	Yağmur.....	192
2.102.	Ev.....	194
2.103.	Ni'met	196
2.104.	Süd	197
2.105.	Kız.....	198
2.106.	Resül	200
2.107.	Sünnet.....	201
2.108.	Ağırla-	201
2.109.	Qurd	203
2.110.	Türki.....	206
2.111.	Dāsītān.....	207
2.112.	Ök.....	209

2.113.	Ölüm	211
2.114.	'Ayıb	214
2.115.	Düşmen	215
2.116.	Yavuz	217
2.117.	Çul	218
2.118.	Hi'oca.....	219
2.119.	Ever-.....	222
2.120.	Tevekkül.....	222
2.121.	Sancağ	223
2.122.	İslām.....	225
2.123.	Bāş kaldırmak	226
2.124.	Gemi.....	228
2.125.	Güneş	230
2.126.	Cān kulağın açmak.....	233
2.127.	Çırık	234
2.128.	Ağlın bāşına dirşürmek.....	236
2.129.	Çalab	236
2.130.	Helāl.....	237
2.131.	Harām.....	238
2.132.	Hizir	240
2.133.	Géyik.....	242
2.134.	Āvcı.....	244
2.135.	Bāş	247
2.136.	Sağ	248
2.137.	Öz.....	251
2.138.	İstiklāl.....	253
2.139.	Demür.....	256
2.140.	Kurbān.....	259
2.141.	Dilkü	262
2.142.	Çonşı	263
2.143.	Eren.....	265
2.144.	İsrāf	266
2.145.	Batman	267
2.146.	Genç.....	268
2.147.	Mühr.....	270

2.148.	Kuş.....	271
2.149.	Kelime.....	274
2.150.	‘Ālim.....	275
2.151.	Zāhid.....	276
2.152.	Söz.....	276
2.153.	Ḥayāl.....	278
2.154.	Kop-.....	279
2.155.	Ṭāg.....	281
2.156.	Dîn-dār.....	283
2.157.	Vesvese.....	284
2.158.	Ḳılıç.....	285
2.159.	Vebāl.....	287
2.160.	Ḳonuk.....	288
2.161.	Utan-.....	290
2.162.	Düş.....	291
2.163.	Anbār.....	293
2.164.	Yurd.....	294
2.165.	Dervîş.....	296
2.166.	Ağaç.....	297
2.167.	Mübârek.....	300
2.168.	Şor-.....	301
2.169.	Yaradan.....	303
2.170.	Su.....	303
2.171.	Yıl.....	305
2.172.	Ṭopraq.....	307
2.173.	Yılduz.....	309
2.174.	Arşlan.....	311
2.175.	Vaṭan.....	313
2.176.	Çaḳal.....	314
2.177.	Āyu.....	315
2.178.	Hüdhüd.....	317
2.179.	Şefâ’at.....	319
2.180.	Ehl-i Beyt.....	320
2.181.	Ḳarınca.....	321
2.182.	Aşşâb-ı Kehf.....	322

2.183.	Val'lāhi.....	325
2.184.	Çoyun.....	326
2.185.	Çöbān.....	327
2.186.	İsā Peygāmbere.....	329
2.187.	Sıçan.....	331
2.188.	Āb-ı hayāt.....	332
2.189.	Çarğa.....	334
2.190.	Gögercin.....	336
2.191.	Meryem.....	339
2.192.	Bil bağlamak.....	341
2.193.	İlçi.....	342
2.194.	Ānd iç-.....	343
2.195.	Eşeg.....	344
2.196.	Evlen-.....	346
2.197.	Dāvud.....	347
2.198.	Lāle.....	348
2.199.	Pil.....	350
2.200.	Dede.....	352
2.201.	Yūsuf.....	354
2.202.	Osmān.....	356
2.203.	Çaplan.....	357
2.204.	Deñiz.....	358
2.205.	Deve.....	360
2.206.	Savaş.....	364
2.207.	Altun.....	366
2.208.	Nāmūs.....	368
2.209.	Ordu.....	369
2.210.	Gül.....	371
2.211.	Meddāh.....	372
2.212.	Āt.....	374
2.213.	Resül aleyhi's-selām.....	377
2.214.	Bi'llāhi (بإلهه).....	378
2.215.	Āta.....	378
2.216.	Şadaqa (صدقه).....	380
2.217.	İl.....	382

2.218.	Vaþan sevgüsü imândandır	383
2.219.	İhlas.....	383
2.220.	Yumþak söz-ile ılan ininden çıkar	384
2.221.	Mescid.....	385
2.222.	Yûnus	386
2.223.	İlyâs.....	388
2.224.	Cebrâ'il.....	389
2.225.	Alkış.....	390
2.226.	Ḥabîb.....	391
SONUÇ		393
KAYNAKÇA.....		397
ÖZGEÇMİŞ		426

TEZ ONAY SAYFASI

Sena Nur DOĞAN tarafından hazırlanan “MARZUBÂN-NÂME TERCÜMESİ ÜZERİNE KÜLTÜRDİLBİLİMİ İNCELEMESİ” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans olarak uygun olduğunu onaylarım.

Dr. Öğr. Üyesi Nimet KARA KÜTÜKÇÜ .....

Tez Danışmanı, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 20.06.2022

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Nimet KARA KÜTÜKÇÜ (KBÜ) .....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi İsmail TAŞ (KBÜ) .....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Sebahat ARMAĞAN (GOP) .....

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans derecesini onamıştır.

Prof. Dr. Hasan SOLMAZ .....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntılarım intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden olduğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlâki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Sena Nur DOĞAN

İmza :

ÖNSÖZ

İnsanlıktan bu yana var olan dil, zaman içerisinde gelişmiş, değişmiş ve bölümlere ayrılmıştır. Dildeki değişimler ve gelişimler şüphesiz insanın merakı sonucunda meydana gelmiştir. Düşünen, araştıran, merak eden araştırmacı/araştırmacılar dilin gelişimini değişimini, bunların oluşumunu ve sebeplerini araştırmışlardır. Yapılan araştırmalar sonucunda dil, alanlara ayrılmıştır. Dilbilim de bu alanlardan biridir. Kültürdilbilim, dilbilimin alt başlıklarındandır. Kültürdilbilim, dil-kültür, kültür-dil etkileşiminin sonucu olarak ortaya çıkmıştır ve gelişime açık bir dilbilim alanıdır.

Kültürdilbilim çalışmaları Rusya'da başlamıştır. Kültürdilbilim, Türkiye'de gelişim aşamasındadır. Var olan kültürdilbilim çalışmaları yalnızca çevirilerden ibarettir. Bu yüzden ki Türkiye'de kültürdilbilim alanındaki eksiklik; kaynak sınırlılığıdır. Çalışma, Türkiye'deki kaynak sınırlılığının giderilmesi, henüz gelişim aşamasında olan kültürdilbilim alanına katkıda bulunulması ve alanda yapılacak çalışmalara kaynak sağlanması amacı gözetilerek yapılmıştır.

Çalışmanın kaynağı olan *Marzubân-Nâme Tercümesi* adlı eser, yukarıda bahsi geçen amaçlar doğrultusunda incelenmiştir. Eserin tercüme metni tamamen incelenmiş ve bulgular çalışmada gösterilmiştir. Çalışmada elde edilen bulgular, kültürün dil üzerindeki etkisini kanıtlar mahiyettedir. Kültür ve dil etkileşiminin dilbilimdeki yeri *kültürdilbilim*dir. Çalışmada yer alan kavram haline gelmiş sözcük ve sözcük gruplarının eserde yer aldığı sayfalar başlıkta ve alıntıda belirtilmiştir. Kavramlar öncelikle birden fazla sözlükten araştırılmış, değerlendirilmiş ve Türkçe kavramların etimolojisi ve tarihsel gelişimi göz önünde bulundurulmuştur. Ayrıca atasözleri ve deyimlerden, edebî eserlerden örnekler verilmiştir. İzlenen yoldaki amaç, ele alınan kavramın kültürdeki yerini belirlemek ve kavramın anlamı üzerindeki kültürel etkiyi saptamaktır. Şüphesiz edebî eserler, atasözü ve deyimler kültürel değerlerdir ve ele alınan kavramın kültürdeki yerine işaret eder. Çalışmanın sonunda metin içerisinde tespit edilen anlam bakımından gelişime/değişime uğramış kavramlara yer verilmiştir.

Eldeki çalışma, *Marzubân-Nâme Tercümesi* üzerine yapılmış ilk kültürdilbilim çalışmasıdır. Kültürdilbilim alanında yapılmış ve yapılacak olan çalışmalar, alana katkı sağlayacaktır. Çalışma, kültürdilbilim alanının Türkiye'deki gelişimine katkıda bulunması bakımından önem arz eder.

Tez çalışmam süresince her zaman yol göstericiliği ile varlığını eksik etmeyen, hatalarımı düzelten, eksiklerimi engin bilgi birikimi ve desteğiyle tamamlayan, şevk eden görüşleriyle yolumu aydınlatan, vaktini esirgemeyen saygıdeğer tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Nimet KARA KÜTÜKÇÜ'ye en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Hayatım boyunca maddi ve manevi anlamda varlığını eksik etmeyen, her daim teşvik edici telkinleriyle yanımda olan babam, İbrahim DOĞAN'a annem, Ayşe DOĞAN'a, ayrıca ablam, Özge DOĞAN'a, abim Fatih DOĞAN'a her zaman yanımda oldukları için teşekkür ederim.

Sena Nur DOĞAN

ÖZ

DOĞAN, Sena Nur, *Marzubân-nâme Tercümesi Üzerine Kültürdilimi İncelemesi*, Yüksek Lisans Tezi, Karabük, Haziran-2022.

Dil, insanın var oluşunun sonucudur. İnsan, dili var eden, geliştiren, yöneten, seslendiren, yazıya aktaran varlıktır. Şüphesiz dil, temelde insanın zihnindekilerinin dışı vurumudur. Meydana gelen dışı vurum, insana anlatmayı, anlamayı, sevmeyi, hissetmeyi, fikir üretmeyi sağlar. Dil üzerine eski çağlardan bu yana çalışmalar yürütülmüştür. Yürütülen çalışmalar dilbilim alanını doğurmuştur. Dilbilim alanından doğan *kültürdilbilim*, çalışmanın hem amacı, hem konusu hem de yöntemidir. Kültürdilbilim Rusya’da ortaya çıkmıştır. Kültürdilbilim, dil-kültür etkileşimini inceler. Kültürdilbilim, Türkiye’de gelişim aşamasındadır. Çalışmanın amaçlarından biri kültürdilbilimin alanının Türkiye’deki gelişimine katkıda bulunmaktadır.

Giriş bölümünde çalışmanın çıkış kaynağı olan; dil, dilbilim, kültürdilbilim kavramları üzerine açıklamalar yapılmıştır. Bu açıklamaların yapılmasının amacı araştırmanın temelindeki kavramlara yer vermektir. Ayrıca çalışmada esas alınan *Marzubân-nâme Tercümesi* hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde *Marzubân-nâme Tercümesi* üzerine yapılan kültürdilbilimi incelemesinin nihayetinde belirlenen 226 kültürel kavramın anlamı; sözlüklerden, kullanım örnekleri; atasözleri ve deyimler sözlüklerinden, edebî eserlerden incelenerek açıklanmış ve tanık gösterilmiştir. Türkçe kavramların etimolojisine, Türkçenin tarihi devirlerindeki biçimlerine yer verilmiştir. Her kavramın Türk kültüründeki yeri saptanarak ilgili konulardan, hadiselerden, kişilerden söz edilmiştir. Kavram ile ilgili kültürel hususlardan bahsedilmiştir. Ele alınan kavram üzerinde kültürün etkisi ile meydana gelen anlam değişimleri belirlenmiş ve açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dil; Dilbilim; Kültürdilbilim; Marzubân-nâme Tercümesi

ABSTRACT

DOGAN, Sena Nur, *Marzuban-Mame Review of the Mass Language on the Translation of the name*, Master's Thesis, Karabük, June-2022.

Language is the result of human existence. A person is an entity that creates, develops, manages, voices, conveys language to writing. Undoubtedly, language is basically the expression of what is in a person's mind. The outward impact that occurs allows you to tell a person, understand, love, feel, generate ideas. Studies have been conducted on the language since ancient times. The conducted studies gave birth to the field of linguistics. Cultural linguistics, born from the field of linguistic linguistics, is both the purpose, subject and method of the study. Culturology originated in Russia. Cultural linguistics studies the interaction of language and culture. Cultural linguistics is at the stage of development in Turkey. One of the objectives of the study is to contribute to the development of the field of cultural linguistics in Turkey.

In the introduction section, explanations were made on the concepts of language, linguistics, cultural linguistics, which are the source of the output of the study. The purpose of making these explanations is to include the concepts underlying the research. In addition, information is given about the Translation of Marzuban-name, which is based on the study.

In the second part, the meaning of 226 cultural concepts determined at the end of the cultural linguistics study on the translation of Marzuban-name; dictionaries, usage examples; proverbs and idioms dictionaries, literary works have been examined and explained and witnesses have been shown. Turkish etymology of concepts and forms of Turkish in historical periods are given. The place of each concept in Turkish culture has been determined and related issues, events, people have been mentioned. Cultural aspects related to the concept have been mentioned. The meaning changes that occur with the influence of culture on the concept under consideration are determined and explained.

Keywords: Language; Linguistics; Cultural Linguistics; Marzuban-name Translation

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Marzubân-Nâme Tercümesi Üzerine Kültürdilbilimi İncelemesi
Tezin Yazarı	Sena Nur DOĞAN
Tezin Danışmanı	Nimet KARA KÜTÜKÇÜ
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	Haziran 2022
Tezin Alanı	Yeni Türk Dili
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	426
Anahtar Kelimeler	Dil; Dilbilim; Kültürdilbilim; Marzubân-nâme Tercümesi

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	A Review of Cultural Linguistics on the Translation of Marzuban-Name
Author of the Thesis	Sena Nur DOGAN
Advisor of the Thesis	Dr. Lect. Member Nimet KARA KÜTÜKÇÜ
Status of the Thesis	Master
Date of the Thesis	June 2022
Field of the Thesis	New Turkish Language
Place of the Thesis	KBU/LEE
Total Page Number	426
Keywords	Language; Linguistics; Cultural Linguistics; Marzubân-nâme Translation

KISALTMALAR

AD : Anadolu Türk Dialektleri

{**ağız**} : Ağızlar

Astr : Astronomi

Alt : Altay Türkçesi

AT : Anadolu Türkçesi

Az : Azerbaycan Türkçesi

Bşk : Başkurt Türkçesi

Coğ : Coğrafya

DTü : Doğu Türkçesi

Çağ : Çağatay Türkçesi

Çuv : Çuvaş Türkçesi

EAT : Eski Anadolu Türkçesi

Ed : Edebiyat

EOsm : Eski Osmanlıca

ET : Eski Türkçe

Hak : Hakas Türkçesi

Hlç : Halaç Türkçesi

HT : Harezmi Türkçesi

İsl : İslam

gçl : Geçişli Fiil
gnşl : Anlam genişlemesi
KT : Karahanlı Türkçesi
KIRG : Kırgız Türkçesi
Kırg : Kırgız Türkçesi
Kuğ : Kuğu Türkçesi (Ku Kiji)
Kütb : Kütüphanecilik
Kıpç : Kıpçak Türkçesi
KKlp : Karakalpak Türkçesi
Krş : Karşılaştırınız
Koyb : Koybal Türkçesi
Kzk : Kazak Türkçesi
Man : Mantık
Mec : Mecaz
Mecaz : Mecaz Anlam
Nog : Nogay Türkçesi
Orh.T : Orhun Türkçesi
OT : Orta Türkçe
Osm : Osmanlıca
OsT : Osmanlı Türkçesi
Özb : Özbek Türkçesi
Öz is : Özel İsim

Soy : Soyon Türkçesi
Şor : Şor Türkçesi
Tar : Tarañi Türkçesi
TatK : Kazan Tatar Türkçesi
Tasvf : Tasavvuf
Trkm : Türkmen Türkçesi
TDK : Türk Dil Kurumu
TT : Türkiye Türçesi
Tuv : Tuva Türkçesi
Uyg : Uygur Türkçesi
Ünl : Ünlem
Vb : Ve benzeri
Vd : Ve diğlerleri
Vs : Ve benzeri
Yak : Yakut Türkçesi
YUyg : Yeni Uygur Türkçesi

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Araştırmanın konusu Marzubân Bin Rüstem tarafından yazılan, Şeyhoğlu Sadre'd-dîn Mustafâ tarafından tercüme edilen *Marzubân-Nâme Tercümesi'nin* kültürdilbilimi açısından incelenmesidir. Çalışmada metin içerisinde geçen kavram haline gelmiş sözcük ve sözcük grupları *kültürdilbilimi* açısından ele alınacaktır.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Araştırmanın amacı Rusya'da ortaya çıkan Türkiye'de gelişim evresinde olan kültürdilbilim alanının gelişmesine, Türkiye'deki kaynak sınırlılığını giderilmesine katkı sağlamak ve yapılacak çalışmalara kaynak temin etmiş olmaktır. Çalışmada bahsedilen amaçlar doğrultusunda *Marzubân-Nâme Tercümesi* adlı metindeki kültürel kavram haline gelmiş sözcük ve sözcük grupları *kültürdilbilimi* açısından incelenecektir. İnceleme sonucunda elde edilen bulgular belirtilecektir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Marzubân-Nâme Tercümesi adlı metinde konseptler belirlenecektir. Fakat *konsept* yerine *kültürel kavram* ifadesi kullanılacaktır. Metinde kültürel kavram haline gelmiş sözcük ve sözcük grupları tespit edilecek, tespit edilen sözcük ve sözcük gruplarının metin içerisindeki ve sözlüklerdeki anlamı gösterilerek artsürem eşsürem bağlamında incelenecektir. Tespit edilen anlamların ardından edebî eserlerden, Türk Dil Kurumu Atasözü ve Deyimler Sözlüğünden, Bölge Ağızları Atasözü ve Deyimleri Sözlüğünden örnekler verilecektir. Ele alınan kültürel kavramların anlamları üzerinde (varsa) kültürel etkiler incelenecektir. Ayrıca ele alınan kültürel kavram haline gelmiş sözcük ve sözcük gruplarının *kültürel* bağlamdaki çağrışımlarından bahsedilecektir.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR

Araştırmada Marzubân Bin Rüstem tarafından yazılan, Şeyhoğlu Sadre'd-dîn Mustafâ tarafından tercüme edilen *Marzubân-Nâme Tercümesi*, Zeynep KORKMAZ'ın TT'ye aktardığı, Türk Dil Kurumu'nun 2017'de yayınladığı baskıdan elde edilmiştir. Korkmaz, eseri ilk olarak 2015'te yayına hazırlamıştır. Korkmaz'ın hazırladığı eserin 2017'de baskısında yer alan ikinci baskının ön sözü kısmında belirttiği üzere, Şeyhoğlu, eseri EAT'ye aktarırken Fars dili sentaksını esas almıştır. Çalışmada *Marzubân-Nâme*

Tercümesi'nin Zeynep Korkmaz tarafından hazırlanan metnin doğrudan kabul edildiğini söylemek çalışmanın sınırlılığının belirtilmesi için faydalı olacaktır.

1. GİRİŞ

1.1. Dil

Dil, insana doğuştan bahşedilen, yalnızca ona özgü olan, geliştirilebilen, değiştirilebilen, evrilebilen, doğuşu kesin çizgilerle belirlenemeyen, insana anlatma, düşünme, konuşma, yazma, hissetme gibi hazları yaşatabilen, insanın varlığını ispatlayan ve varlığını sürdürmesine olanak sağlayan, insanı diğer tüm yaratılmışlardan ayıran olgudur. Dil, seslerle, kelimelerle, kurallarla zaman içerisinde örülmüştür. Dil, sistemler bütünüdür. Dil, sistemleri sayesinde gelişir ve dönüşür. İnsanlığın, milletlerin, kültürlerin tarihini gözler önüne seren; dildir.

Dil, bir milletin geleneğini, göreneğini, alışkanlıklarını, kazanımlarını, yaşanmışlıklarını ve tüm bunların genel başlığı olan değerlerini koruyan ve geleceğe aktarandır. Dil, insanın hislerini, bir kitabı okuyarak bulmasını ve bazen de bir tarih kitabıyla geçmişini öğrenip bugünü ile bağ kurmasını sağlayandır. İnsanın hayatına anlam kazandıran, onu geliştirendir. Uğruna bir çok araştırmaların yapıldığı, bulguların tespit edildiği, sınırlarının ve kurallarının bir çok düşünce doğrultusunda ortaya koymaya çalışıldığı dil; canlı bir varlıktır. Dilin canlı varlık olmasını sağlayan özelliği; değişime ve gelişime açık olmasıdır. Değişimler ve gelişimler, insan ve insana özgü birçok şey ile gerçekleşir. Burada bahsedilen ve özellikleri sayılan dil olgusu için birçok tanım yapılmıştır. Dil üzerine yapılmış tanımlara yer vermek yerinde olacaktır.

Ergin, dilin tanımını

Dil, insanlar arasından anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta, kendisine mahsus kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli anlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş, içtimaî bir müessesedir (Ergin, 2013, s. 3).

ifadeleriyle yapmıştır.

İnsanlar duygularını, düşüncelerini, isteklerini, fikirlerini dil vasıtası ile birbirlerine aktarırlar. Bu yüzden de dil, insanların bireyler ve nesiller arasında iletişimini sağlayandır. Fakat insanlar dili rastgele kullanamaz. At ve araba dil gibi insan için bir vasıta değildir. İnsan atı ve arabayı vasıta olarak rastgele kullanabilir. Fakat rastgele kullanım dil için geçerli değildir. İnsan, dili kullanırken onun kurallarına, sınırlarına uymaya ve dikkat etmeye mecburdur. Bu mecburiyet dilin, at, araba vs. gibi yapay ve maddi bir vasıta olmadığını kanıtlar. İnsan bir arabaya istediği gibi hükmeder, onu istediği gibi kullanır, değiştirir ve istediği şekle sokabilir. Bir atı da istediği tarafa

yönlendirerek ona hükmedebilir. Fakat aynı hakimiyeti dil üzerinde gerçekleştiremez. Dilin hususiyetleri, yapısı, kuralları ve sınırları buna imkan tanımaz. Dilin kuralları dilin değişimini gelişimini de belirler. Bir dile dışarıdan alınan kelime, dilin kurallar etrafında dilde var olur. Dil gizli antlaşmalar sistemidir. Gizli antlaşmalar sistemi milletlerin ortak algısını ortaya koyar. Türler sert maddeye; taş, şeffaf sıvıya; su, aydınlatana; ışık demişlerdir. Maddelerin bahsedilen şekilde adlandırılması Türklerin gizli antlaşmasıdır. Gizli antlaşmalar milletler arasında farklılık gösteririr. Bu farklılık; Türklerin taş; *taş*, Farıların *seng*, Arapların *hacer* demesidir. Milletlerin kelimeler arasındaki kendilerine özgü münasebeti adlandırma farklılıkları meydana getirir. Dil, milletleri ayakta tutandır. Milletin devamlılığını sağlayandır (Ergin, 2013, s. 3-5).

Özkan'a göre, insanın ihtiyaçları doğrultusunda inşa ettiği, geliştirdiği toplumsal kurum olan dil aynı zamanda göstergeler dizgesidir (2016, s. 66).

Ferdinand de Saussure dili,

“ayrı ayrı kavramlar karşılığı olan ayrı ayrı göstergelerden oluşan bir sistem” biçiminde tanımlarken; Marouzeau “bireyler arasında bildirişim aracı işlevi gören her gösterge sistemi” olarak; Bloomfield “bir alışkanlıklar bütünü”; Chomsky “sınırlı sayıda sözcük ve kuraldan yararlanarak türetilebilecek sınırsız sayıda tümceden oluşan bir bütün”; Pinker ise “bir iç güdü” olarak tanımlar. Bu tanımlamalara ek olarak Tahsin Banguoğlu da “insanların meramlarını anlatmak için kullandıkları bir sesli işaretler sistemi” şeklinde bir tanımlama yapmıştır.” Haydar Ediskun ise dar ve geniş anlam şeklinde iki tanım yapmıştır ki tanımlar şu şekildedir; “Geniş anlamıyla dil, insanların anlaşmalarını çeşitli işaretlerle sağlayan bir sistemdir. Dar anlamıyla dil, bir toplumdaki insanların anlaşmalarını konuşma ya da yazı ile sağlayan işaretler sistemidir (Bayraktar, 2006, s. 2).

Doğan Aksan için dil; *“Dil, bir anda düşünemeyeceğimiz kadar çok yönlü, değişik açılardan bakınca başka başka nitelikleri beliren, kimi sırlarını bugün de çözemediğimiz büyüklü bir varlıktır. O gerek insan, gerek toplum, gerekse insan ve toplumdan ayrı düşünülemez olan bilim, sanat, teknik gibi bütün alanlarla ilgili bulunan, aynı zamanda onları oluşturan bir kurumdur”* ifadelerinin karşılığıdır. Bir an durup düşünüldüğünde dil olmadan bilimsel, tarihsel bir gerçeğin, herhangi bir anlatının, bir suçun, bir buluşun aktarılmasının, belirtilmesinin mümkün olamayacağı fark edilir. Dil, burada sayılan insana ait, insanın fark ettiği ya da bulduğu her şeyin diğer insanlara aktarılmasını sağlayandır. Dil, bir tabelada yazan *“dur”* kelimesiyle insanın başka bir insan tarafından ihtar edilmeden yalnızca bir kelime ile eylemini yönetir. Fakat *“dur”* ibaresi yalnızca Türkçe bilen insan için bir anlam ifade eder. Dil, bir insanın başka milletler tarafından tanınmasını ve anlaşılmasını gerçekleştirir. Bir milletin düşünce sistemini, tarihini, kültürünü araştırmak, anlamak isteyen araştırmacı, bunları gerçekleştirmek için o milletin diline başvurabilir. Çünkü dil, milletlerin tarihini,

kültürünü, geleneklerini, alışkanlıklarını ve dünya görüşünü bünyesinde barındıran somut gerçekliktir (Aksan, 2015, s. 11, 13).

Alman filozofu ve dilcisi Heidegger “Dil insanın evidir” der. Milletler dillerini kendi ihtiyaçlarına, kültür ve medeniyet seviyelerine, zevklerine göre oluştururlar. Dil tıpkı bir ev gibi bir milletin duygu, düşünce ve hayatının barınağı, korunağıdır. Dilin bütünü milletin evidir. Bin bir odalı ev. Buna şehir, ülke, demek daha doğru olur. Milletler dillerini tıpkı medeniyetleri gibi korurlar (Nural & Böler, 2014, s. 21).

Berke Vardar, dili

Belli bir insan topluluğuna özgü, çift eklemli sesli göstergeler dizgesi. F. de Saussure’un yaptığı ve birçok dilbilimcinin benimsediği ayrıma göre, dilyetisinin toplumsal ürünü olan dil, bu yetinin bireylerce kullanılabilmesini sağlayan ve toplumca benimsenmiş olan uzlaşım bir düzendir. Hem gösterenlerle gösterilenlerin birleşmesiyle oluşan bir dizge, hem de bu birleşimin ürünü olan göstergelerle bunları oluşturan ve bunların oluşturduğu öğelerin işleyiş kurallarını içeren bir düzenektir. A. Martinet’in ünlü tanımına göre dil; “bir dil, insan deneyiminin, topluluktan topluluğa değişen biçimlerde, anlamsal bir içerikle sessel bir anlatım kapsayan birimlere, başka bir deyişle anlambirimlere ayrıştırılmasını sağlayan bir bildirişim aracıdır; bu sessel anlatım da, her dilde belli sayıda bulunan, öz nitelikleriyle karşılıklı bağıntıları bir dilden öbürüne değişen ayırıcı ve ardışık birimler, başka bir deyişle sesbilimler biçiminde eklenir (2002, s. 71-72).

ifadeleriyle açıklamıştır

Zeynep Korkmaz için dil

İnsanlar arasında karşılıklı haberleşme aracı olarak kullanılan; duygu, düşünce ve isteklerin ses, şekil ve anlam bakımından her toplumun kendi değer yargılarına göre şekillenmiş ortak kurallarının yardımı ile başkalarına aktarılmasını sağlayan, seslerden örülü çok yönlü ve gelişmiş bir sistem (1992, s. 43).

İfadelerinin karşılığıdır.

Karaağaç, dil olgusu için

İnsanı biriktiren bir varlık haline getiren, gelenek ve tarih sahibi kılan dil, ‘insanın yapmış olduğu bir dünyadır ve bu dünya, insan ile kosmos arasında bulunur.’ Dil, varlığın zaman-mekân eksenine dayalı yapısından uzak ve tabiat taklidi üç-beş unsuru dışında, bütünüyle bir ortaklaşa saymacalar sistemi oluşuyla, insan-insan (konuşma) ve insan-varlık (öğrenme) haberleşmeleri biçimindeki başlıca iki görevini yerine getirirken, konuşulan ve öğrenilen ile aynı yer ve zamanı paylaşmak zorunluluğunu ortadan kaldırması, geçmiş zamanları, değişik mekânları bir araya getirerek tabiata tarihi katması, insanın tarihi bir varlık haline gelişine yol açmıştır” (2002, s. 7, 9).

ifadelerini kullanmıştır.

Karaağaç dili

Dil, insana ait olduğu gerçek dünyadan ayrı ve onun kanunlarına bağlı olmayan yapay bir dünya kurma ve tabiata tarihi katma imkânı veren, toplumsal uzlaşımlara dayalı bir saymacalar sistemi ve ses-anlam ilişkisi bütünüyle nedensiz olan, seslerden örülü ortak iğretilemeler toplamıdır (2013, s. 274).

olarak açıklamıştır.

Hatiboğlu dili,

“İnsanların duygu ve düşüncelerini bildirmek üzere sözcüklerle veya gereçlerle yaptıkları anlaşma” (1972, s. 32).

şeklinde açıklamıştır.

Diğer tanımlamalar ilgili kaynaklarda şu şekildedir:

TDK'nin Dilbilim Terimleri Sözlüğünde “*Bir insan topluluğu içinde kullanılan sözlü dillik yollarının bütünü*” (1949, s. 58), başka bir kaynaka, “*Nedensiz simgelerden oluşan, bildirişimin gerçekleşmesini sağlayan dizge; çok boyutlu kavramlar bütünü*” şeklinde izah edilmiştir (İmer, Kocaman, Özsoy, 2011, s. 86).

Burada bahsedilen tanımlamalardan anlaşılacağı üzere dil, tek bir tanım, bir veya birkaç özellik altında sınırlandırılmayacak kadar kapsamlıdır. Dilin kapsamlı olmasından dolayı dil için farklı tanımlar yapılmıştır. Örnek verilen tanımlar incelendiğinde tanımların genelinde *insan* unsurunun yer aldığı görülür. Bunun sebebi şüphesiz insanın dil üzerindeki etkisidir. Dili değiştiren, dönüştüren insandır. İnsana ait her şey dili de ilgilendirir. İnsan, dili geleceğe taşır ve geçmişten getirir. Dil, geçmişten geleceğe gelirken değişime ve gelişime uğrar.

1.2. Dilbilim

Dilbilim, dili inceleyen bilim dalıdır. Dilin kapsamlılığı, çok yönlülüğü dilbilimin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Çünkü dil, araştırılmaya, sorgulanmaya, üzerinde düşünölmeye müsait bir varlıktır. Dili sorgulayan, sebeplendiren, araştıran, kurallar koyan ve öğreten; dilbilimdir.

Dilbilim, Zeynep Korkmaz tarafından

“*Sosyal bir kurum olan dilin genel ve özel niteliklerini ve dil olaylarını inceleyen; dillerin doğuşlarını, zaman içindeki gelişmelerini, yeryüzündeki yayılışlarını ve aralarındaki ilişkileri araştıran ve niteliği bakımından diğer birtakım bilim dalları ile de yakın ilişkileri bulunan bilim dalı*” (1992, s. 44).

olarak açıklanmıştır.

Başka bir izah “*Kendine özgü yöntemlerle genel olarak dil olayını, özel olarak da doğal dilleri yapıları, işleyişleri, süre içindeki değişimleri, vb. açısından inceleyen insan bilimi*” şeklindedir (Vardar, 2002, s. 73). Dilbilim için en kısa tanım “*dili inceleyen bilim, dilin bilimi*” şeklinde yapılabilir. Dil, insanın fizik, ruh, düşünce yapısıyla doğrudan ilgilidir. Dilbilim insanı temel alan her bilim dalı ile iç içedir. *Dilbilim, felesefe, fizik, fizyoloji, toplumbilim, insanbilim, ruhbilim, budunbilim, coğrafya ve matematik* gibi birçok bilim dalı ile ilişkilidir. Dilbilim, incelediği konulara

açıklık getirmek için burada sayılan birçok bilim dalına müracaat eder, faydalanır (Aksan, 2015, s. 14). “Maslova dilbilimi “bilimde insan odaklı paradigmanın ürünü” olarak düşünmüştür”(Girinko, 2014, s. 11).

Dilbilim için yapılan diğer tanımlamalar

“Dil bilimi, insana ait olduğu gerçek dünyadan ayrı ve onun kanunlarına bağlı olmayan yapay bir dünya kurma ve tabiata tarihi katma imkânı veren, bir saymacalar sistemi olan ve adına ‘dil’ dediğimiz ortak öğretilmeler toplamının genel yapısını araştıran genel dilcilik veya genel dilbilimi ile tek bir dilin incelendiği özel dilcilik veya filolojiden oluşmaktadır”(Karaağaç, 2013, s. 292), “Konuşulan bütün diller hakkındaki bilim”(Hatiboğlu, 1972, s. 33), “dilin bilimsel incelenmesi”(Lyons, 1983, s. 11).

şeklindedir.

Dilbilim, diğer bir deyişle *linguistics*, çalışmalarını *dil* merkezli yapar. Çalışmaların dil merkezli yapılması dilbilimin en önemli özelliğidir. Tüm dil araştırmalarının en kapsamlı ve en son hali olan dilbilim, dilbilgisinin sunduğu bulguları işler ve tasnif eder. Diğer bir deyişle; dilbilim dille ilgili bilgi birikiminin tahlilini, tespitini ve tasnifini yaparak dildeki genel-geçer hususlarda çıkarımlarda bulunur. Dilbilim müstakil bir alan olarak 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmıştır. Ferdinand de Saussure dilbilim kurucusu ve onun *Cours de Linguistique Générale [Genel Dilbilim Dersleri]* adlı eseri dilbilimin temeli olarak kabul edilir. *Cours de Linguistique Générale* adlı eser Ferdinand de Saussure’ün ölümünden sonra ders notlarının öğrencilerinin bir araya getirmesiyle meydana gelmiştir. *Dilbilgisi* ve *dilbilim* ilk bakışta birbirine benzetilen alanlardır. Fakat iki bilim arasında fark vardır ki o da şudur: Dilbilgisi, dildeki olaylara müdahale eder. Dilbilim, dilbilgisinin aksine dildeki olayları açıklamaya ve anlamaya çalışır. Örneğin; dilbilgisi, ana dilini edinen çocukların konuşmalarındaki yanlışları *yanlış* olarak adlandırır. Dilbilim ise bu yanlışlıkları adlandırmanın aksine çocuğun alışılmadık dil kullanımlarının sebeplerini, diğer dillerdeki benzer yanlışlar ile mukayese ederek araştırır. Araştırmalar sonucunda teoriler ortaya koyar ve farklı koşulları göz önünde bulundurarak tahminler yürütmeye çalışır. Dilbilim, bütün dünya dilleri kapsamında araştırmalar yaparak genel-geçer kurallar ortaya koyamaya çalışır. Burada kast edilen bütün dünya dilleri; dünya üzerinde konuşulan bütün dillerden ziyade dünyada bilimsel olarak incelenmiş dünya dilleridir. Sonuç olarak denilenilir ki dilbilgisi *doğru-yanlış* gibi keskin neticeler belirler. Dilbilim ise neticenin yanı sıra yaklaşımlar ortaya koyar (Demirci, 2017, s. 20-21).

Dilbilim ile dilbilgisinin (filoloji) yan yana kullanılan ve karıştırılmaya müsait kavramlar olduğu belirtildi. Dilbilim ile dilbilgisi kavramlarını ayırt etmeyi sağlayan diğer hususlar şunlardır:

Dilbilim Saussure sonrası dil incelemelerindeki tarihsel yaklaşımların terk edilerek eş zamanlı bakışla dil olgularının ele alınmasını öneren bir alandır. Tarihsel metinlerin incelenmesi ve yayımlanmasıyla ilgilenen filolojiden ayrılır. 16. yüzyıldan kalma bir divanın yayımlanması filolojinin konusudur. Dilbilim metin incelemeleri yapsa da kendine özgü yöntemlerle metinlere yaklaşır. Dilbilimin en önemli özelliklerinden biri evrensel olmasıdır. İnsanın dil kullanımının bütün boyutlarını araştırır. Bunu bütün dünya dillerini ele alarak yapar. Türkçenin dilbilgisi olabilir ancak Türkçenin dilbilimi olmaz. Dilbilimci kural koymayı değil, dilin doğasını, işleyişini doğru betimlemeyi hedefler. Dil olgusunu bütün yönleriyle anlamaya çalışır. Dilbilim ve dilbilgisi birbirlerini besleyen alanlar gibi görülebilir. Ancak dilbilim dilbilgisine göre daha geniş bir alanı kapsar (Kerimoğlu, 2014, s. 3).

Diğer bir fark ise şudur: Dil bilgisi tek bir dili; ses, biçim, dizim ve anlam açısından ele alır. Dilbilimi ise bütün dilleri incelediği için başlarda dilbilime *genel dilbilim* adı verilmiştir (Bayraktar, 2006, s. 21). “*Genel olarak insan dilini inceleyen, dilin özelliklerine ilişkin ilkeleri belirleyen dilbilimci kuramsal dilbilim ya da genel dilbilim olarak adlandırılmaktadır*” (İmer, Kocaman, Özsoy, 2011, s. 93).

Dil, sadece kendisiyle araştırılabilen bir alandır. Geneldilbilim ya da dilbilim terimi, dili, yeryüzündeki ortak niteliklerini açığa çıkaran, diller arasında çoğunlukla eş zamanlı araştırmalar yapan bir bilim dalıdır. Başlıca dalları; *ses bilimi (fonetik), biçimsel ses bilimi (morfoloji), biçim bilimi (morfoloji), söz dizimi bilimi (sintaks), anlam bilimi (semantik), söz bilimi (leksikoloji), ad bilimi (onomastik), lehçe bilimi (dialektoloji)*dir. Dilbilimi diller arası çalışmalarıyla dilin gelişimini gösterir ve dili doğru kullanmanın, geliştirmenin bilimsel esaslarını ve kurallarının tespit eder. Ayrıca dil öğretimine de yardım eder (Karaağaç, 2013, s. 293). Dilbilimin vazifesi dili tüm boyutlarıyla ele almaktır (Toklu, 2003, s. 9). Dilbilim dilin yönlerini, bu yönlerin gelişim seyrini araştırır (Ahanov, 2008, s. 13). Dilbilim, dil olgusunu kapsayan iletişim şekillerini, dilin biçimlerini ve biçimlerinin işlevlerini, özelliklerini, iletişimin şartlarını ve niteliklerini, dil olgusunun iletişimde nasıl kullanıldığını ve şartlara göre ne kadar iletişim sağladığını araştırır. Dil bilimi araştırmacılarına *dilbilimci* denir. Dilbilimci için “*tıpkı bir dinlediği müziği betimleyen bir müzisyen ya da gördüğü bir resmi çözümlenebilen bir resim eleştirmeni gibidir*” benzetmesi yapılmıştır. Dilbilimin ve dilbilimcinin vazifesi, bir dilin ait olduğu topluluktaki bireylerin kafalarının içindeki ortak şeyi ayrıntılı bir şekilde belirlemeye çalışmaktır (Bayraktar, 2006, s. 22, 24).

Dilbilimin kapsamı ilgili kaynakta

Airchinson Dil bilimin kapsamını ‘dil bilimmi basit olarak’ ‘dil nedir?’, ‘nasıl çalışır?’ sorularını yanıtlamaya çalışır. Ayrıca ‘bütün dillerde genelde sahip olduğu özellikler nelerdir?’, ‘diller arasındaki çeşitliliğin oranı nedir?’, ‘insan dilinin hayvan iletişiminden farkları nelerdir?’, ‘bir çocuk konuşmayı nasıl öğrenir?’, ‘yazılı ve yazılı olmayan dilin incelemesi nasıldır?’, ‘diller niçin değişirler?’, ‘sosyal sınıf farklılıklarının dilde yansıtılmasının ölçüsü nedir?’ gibi sorulara ve bunun gibi sorulara yanıt aramasıyla problem görüntüsü genişler’ biçiminde belirler (Bayraktar, 2006, s. 22-23).

şeklinde ifade edilmiştir.

Dünyadaki en eski sistematik dilbilim faaliyetleri Eski Hint’e ve Eski Yunan’a kadar dayanır. İlk dilbilim çalışmalarını Hint bilginler gerçekleştirmişlerdir. Panini MÖ 4. yüzyılda “*Astādhyāyī*” adlı eserinde Sanskritçenin morfolojisini, sentaksını ve semantiğini inceleyerek ilk dil çalışmasını gerçekleştirmiştir. Panini’nin sözü geçen eseri, gramer çalışmalarının ilki kabul edilir. Panini, çalışmasında yaklaşık dört bin dilbilgisel kural belirlemiştir. Panini’nin ardından Yaska kökenbilgisi alanında çalışmış, kelimeler arasında ses bakımından ilişki olup olmadığına değinmiştir. Eski Yunan’da dil çalışmalarını yürüten isimlerin başında Eflatun gelir. Eflatun, *Kratylos* adlı diyalogunda isim ve madde arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Kraylos ve Hermogenes Eflatun’un eserinde Sokrates’e isimlerinin doğal mı yoksa yapay mı olduğu sorusunu yöneltirler. Eflatun; “*Varlığın doğası ile adın doğası örtüşmektedir*” düşüncesini savunur. Eflatun, savunduğu düşünce ile dilin kaynağı ve doğuşu konusuna bu yolla değinmiş olur. Eflatun aynı zamanda eseriyle dil felsefesinin en önemli sorununu da ele almıştır. Eski Yunan’da dilbilgisi kavramlarının tespit edilmesi Aristo döneminde gerçekleşmiştir. Aristo’nun *Poetika*’sı dil bakımından önemlidir. Aristo, Eflatun’un aksine dillerin doğal değil yapay olduğunu, isim-madde ilişkisinin sebepsiz olduğunu savunur. Dil çalışmalarında diğer önemli bir isim de Eski Roma’da MÖ 1. yüzyılda Varro isimli bilginin *De Lingua Latine [Latin Dili]* adlı eseridir. Doğu dünyasında Sibeveyhî, Türk dünyasında 11. yüzyılda yaşayan Kaşgarlı Mahmud önemli dil biginlerindedir. Kaşgarlı Mahmud bugünkü ölçütlere yakın değerli bir sözlükbilimci ve Türkologtur. Kaşgarlı’nın *Divan-u Lugati’t-Türk* adlı eseri, Türk dili çalışmaları içinde önemli bir yerdedir (Demirci, 2017, s. 25-27; Aksan, 2015, s. 16-17, 19).

19. yüzyıl öncesinde gerçekleştirilen dilbilim çalışmaları felsefe etrafında yapılmaktaydı. Dilbilim çalışmaları 19. yüzyıldan itibaren çağdaş anlamda bilimsel ve bağımsız olarak yürütülmüştür. 20. yüzyıla gelindiğinde dilbilim, F. De Saussure’ün “*dili kendi içinde kendisi için inceleme*” ilkesi yoluyla bağımsız bir bilim dalı niteliği kazanmıştır. J. Lyons çağdaş dilbilimin ilkelerini

Çağdaş dilbilim incelemelerinde sözlü dil öncelik taşır (geleneksel çalışmalarda yazılı dilin temel olmasına karşılık, çağdaş dilbilim, sözlü dilin öncelikli incelenmesini önerir, Çağdaş dilbilim kuralcı değil, betimleyicidir. Bilimsellik nesnellik gerektirir, nesnellik ise değer yargılarından, dışisel kural belirlemelerinden uzak durmakla sağlanabilir, Çağdaş dilbilim eş zamanlı çalışmalara öncelik verir. Art zamanlı çalışmalar dilde evrimi, değişimleri inceler; ancak bunların yapılabilmesi için öncelikle dilin belli dönemlerinin eşzamanlı olarak betimlenmesi gerekir, Dilde edinç ve edim düzlemlerinin birbirinden ayırmak gerekir, Çağdaş dilbilim yapısal bir yönelimi yansıtır. Bu ilkelerin bazıları tartışılıyor olsa da genel kanıda bir değişiklik yoktur. Saussure'ün çizdiği sınırlar dışına taşan dilbilim, disiplinler arası bir nitelik kazanmıştır. Bu kazanımın sonucunda ruhdilbilim, toplumdilbilim, bilişsel dilbilim, uygulamalı dilbilim, beyindilbilim ve bilgisayar dilbilimi gibi bilim dalları doğmuştur (İmer, Kocaman, Özsoy, 2011, s. 92-93).

olarak sıralamıştır.

MÖ'ye dayanan dilbilim çalışmaları tarih boyunca insanların dil üzerine düşündüğünü gösterir. İnsanın dil üzerine düşünmesi dili, merak edip anlamlandırmaya, sebeplendirmeye çalışmasıdır. Aristo, Eflatun ve diğer bilginler dil üzerine düşünmüş, dili yorumlamış ve bilbilime yön verecek mahiyette eserler meydana getirmişlerdir. Böylelikle insan merkezinde olduğu dili, dilin sorunlarını, ana hatlarını, belli başlı kaidelerini belirlemek için teoriler ortaya koymuştur.

1.3. Kültürdilbilim

Dilbilim, kültür ve tarih ile iç içedir. Dil kültürü ve tarihi oluşturmaktadır. R.M. Frumkina'nın 19. yüzyıl sonlarındaki ifadeleri kültürdilbilim ortaya çıkışının sebeplerine işaret eder: *“Bir tür çıkmaza girildi; insan hakkındaki bir bilim içerisinde, insanı ve onu zekâsını oluşturan en temel olgu olan kültüre yer yoktu”* (Alimjanova, 2016, s. 27).

1990'lı yıllarda dil ve kültür arasındaki etkileşimi inceleyen ve geliştirmekte olan *kültürdilbilim* adında bir disiplin ortaya çıktı (Alimjanova, 2016, s. 27). *“Kültürdilbilim, bir toplumun dilinde semantik değerinin yanında kültürel değer yüklenmiş kelimeleri inceleyerek onların nasıl oluştuğunu, nasıl korunduğunu ve gelecek nesillere nasıl aktarılması gerektiğini araştırır”* (Kara Kütükçü, 2022, s. 261). Kültürdilbilimin temel araştırma malzemeleri kültürel değeri olan dil birimleridir. Kültürdilbilim ilgili dilbirimlerinden hareketle araştırmalar yürütür.

Kültürdilbilimin hâlen geliştirmekte olmasını sebeplerini Alimjanova

Öncelikle dünyadaki sorunların hızlı bir şekilde küreselleşmesi, bu farklı türden sorunların çözümü için toplumların evrensel ve özgül nitelikteki davranış ve iletişim özelliklerini göz önünde bulundurma gerekliliği, iletişimin temelini oluşturan kültürel değerlerin belirlenmesi ve açıklanmasının önemi gibi değişkenler. İkinci sırada bu alanın nesnel ve bütüncül bir yapıya sahip olması; ruhdilbilim, toplumbilim, etnografya, siyaset bilimi gibi birbirine yakın bilim dallarına ait sonuçların dilbilimciler tarafından özümseme gerekliliği dile getirilebilir. Ayrıca dilbilim alanında, dil felsefesi açısından kavranması gereken oldukça fazla olgu biriktirmiştir. Benzer bir bağlamda, yani geleneklerin dil felsefesi

açısından kavranması yönünde, W. Humboldt'un izinden giderek dili, toplumun ruhu olarak kabul ediyoruz. Üçüncü olarak kültürdilbilim, dilbilimin uygulamalı bir dalıdır, dili; sözcüklerin, deyimlerin, herkesçe bilinen metinlerin, toplumun davranış kurallarında kodlanmış toplumsal tecrübenin özümsemesi için bir olarak görür. Bu tecrübe, yabancı dil öğrenmede de bir öz niteliğindedir; reklamların ve siyasetin etkilerine yönelik çıkarımları saptar; kitle iletişimine nüfus eder (2016, s. 27-28).

ifadeleriyle izah etmiştir.

Kültürdilbilim için yapılan tanımlamalar aşağıda verilmiştir:

“Kültürdilbilim, insanın, kültürün ve dilin ayrılmaz bir bütünlük içerisinde incelendiği, sosyal bilimlerin yeni bir yönüdür. Dil, bu bilimsel disiplinde kültürün ürünü, yansımaları ve somutlaşan hafızası olarak karşımıza çıkar”(Girinko, 2014, s. 11).

“Kültürdilbilim, dilbilimin ve kültürdilbilimin kesiştiği noktada ortaya çıkan, dilde yansıtılmış ve yerleşmiş halk kültürünün izlerini inceleyen bir bilim dalıdır” (Amirova, 2014, s. 23).

“Kültürdilbilim, dil ve kültür ilişkilerini inceleyen, kültürebilimsel yaklaşım içerisinde oluşmuş bir disiplindir. Moslova, kültürdilbilimi: “Dilbilim ve kültürdilbilimin örtüştüğü noktada oluşan ve dilde yansıyan halk kültürünü inceleyen bilim dalı” şeklinde ifade etmiştir (Kozan, 2014, s. 4-5).

V. Teliya kültürdilbilim için

“Budunbilim, dil-kültür etkileşimini, inceleyen, açıklayan alt bölümüdür. Kültürdilbilim, dilin içinde şekil bulan, dilin kendi süreci içerisinde ortaya çıkan somut kültür, düşünce yapısı ve bunların karşılıklı devamlılığını incelemeyi amaçlar”(2016, s. 28).

ifadelerini kullanmıştır.

Kültürdilbilim için yapılan birkaç tanıma burada yer verildi. Tanımlardaki ortak nokta *kültürdilbilimin* kültür ve dilin kesiştiği noktadan ortaya çıktığıdır. Şüphesiz bu ortaklığın sebebi Doğan Aksan'ın şu ifadelerinde açıktır: *“Dil, aynı zamanda her yönüyle bir ulusun kültürün de aynasıdır; insanın ve uygarlığın en önemli belirtisi ve aracı, dildir”* (2015, s. 13). Dilin, kültürün, ulusun aynası olması, dil ile kültürün keşişmesini sağlayan önemli bir noktadır.

Dil insandan doğan olgudur. Kültür de dil gibi insandan doğar. Kültürdilbilim, insandan doğan; dili ve kültürü keşistikleri noktada dilbilimsel çerçevede ele alır. Kültürdilbilim, bünyesinde hem kültürü hem dili barındırır ve kültür ve dil vasıtasıyla

fikirler, yöntemler, kurallar, amaçlar belirler. Kültürdilbilim dildeki kültürel etkiyi ve bunun sonucunu açıklar. Bunu yaparken de belirli yöntemler kullanır.

Dil ile kültürün ilişkisi

Dil, ile kültür arasında ayrılmaz bir ilişki vardır. Dil, kültürde filizlenerek gelişmekte ve kültürü yansıtmaktadır. Bu fikir, 20. yy.'ın 90'lı yıllarında dilbilimin özgün bir alanı olarak kabul edilen kültürdilbilimin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Amirova, 2014, s. 24).

olarak izah edilmiştir.

19. yüzyıldaki antropolojik yaklaşım, genel kabul gören kanıdır. Bundan dolayıdır ki araştırmacılar insana, insanın dünya, dil gibi olgulardaki rolüne dilin iç yapısına yönelerek insanın dilin yaratıcı olarak düşünüldüğü çalışmalar yürütmüşlerdir (Girinko, 2014, s. 10). Yürütülen çalışmalar *kültürdilbilimin* doğuşunu yakından ilgilendirir.

Dil kültürün içinde gelişir. Kültür de dilin içinde gerçekleşir. Dil, kültürü oluşturandır. Kültür dilin ürünüdür. Bundan dolayıdır ki kültür ve dil kavramı arasında kuvvetli bir etkileşim vardır. Dünyayı dil ve kültür olgularından anlayan insan, dünyanın kendisi ile değil, onun imgelemi ile ilişki içindedir.

V. Teliya

Kültür, dil gibi insanın dünya görüşünü yansıtan bir bilinç şeklidir. Kültür ve dil diyalog içerisinde. Kültür ve dilin öznesi, her zaman birey ya da toplum, kişi ya da topluluktur. Düzgüsellik (kuralcılık), dil ve kültürün ortak özelliklerinden biridir. Tarihsellik, dil ve kültürün esaslı özelliklerinden biridir. Dinamik ve statik arasındaki karşıtlık, dil ve kültür için de geçerlidir (Alimjanova, 2016, s. 5),

ifadeleriyle kültür ile dilin ortak yönlerini ve ayrılan yönlerini belirtmiştir. Kültürdilbilim, *W. Humboldth, F. De Saussure, J. Herder, J. Grimm, R. Rask, R. Lado, E. Sapir, A. Potebnya, C. Bally, J. Vendryves* vd. araştırmacılar sayesinde bir disiplin olarak ortaya çıkabilmiştir. Ayrıca *V. Vorobyev, V. Krasnh, V. Maslova, A. Hrolenko, Yu. Stepanov, V. Teliya* gibi araştırmacılarla vasıtasıyla yükseliş göstermiştir (Alimjanova, 2016, s. 5-6).

Dil ve kültürün etkileşimi şöyledir:

Dilin kültür ile bağdaşması, dil içerisinde uygun bir anlam kazanan bir ara öge yardımıyla mümkündür. Bu ara öge, dile ve kültüre, bizzat kültürün nesnesi olarak antolojik bir bütünlük sağlayan unsurdur; yani bu unsur, belli bir biçimde ve edim biçiminde ya da bir edimin sonucu olarak vardır." Dilin kültürü kapsayıp kapsamadığı hususunda Yu. Tarasov'un görüşleri şöyledir: "Dil, kültürü kapsar çünkü göstergenin yapısı (anlam) kültürel bir nesnedir. Bu nesne, göstergenin, anlamı biçiminde, insanın dil ve iletişim yetisini işaret eder, sadece insanın ediminde kültürel bir oluşum olarak ortaya çıkar. Kültür ise dili kapsamak, sadece barındırır (Alimjanova, 2016, s. 22).

Yu. Stepanov, N. Tolstoy, Y. Tarasov, V. Teliya, V. Vorobyev, V. Maslova, Yu. Apresyan, A. Hrolenko gibi araştırmacılar dili kültürel bir olgu olarak kabul etmişlerdir (Alimjanova, 2016, s. 22).

Dilin kültürel bir olduğu olarak kabul edilmesinin sebepleri şunlardır:

Dil atalarımızdan kalan bir miras olduğu için kültürel bir olgudur. Dil, kültürü özümseyebileceğimiz temel bir araçtır. Dil, kültürel tüm olguların en önemlisidir. Kültürün özünü anlamamız için bilim, din, edebiyat gibi olguları, dili oluşturan kodlar olarak ele almalıyız. Bu nedenle kültürün kavramsal açıdan algılanışı, sadece doğal dil aracılığıyla gerçekleşir (Alimjanova, 2016, s. 22).

Kültürdilbilimin malzemesi

Kültürdilbilimin nesnesi, dil birimleridir. Bu nedenle farklı kodalara sahip dillerin ve kültürlerin etkileşimi, dil göstergelerin kültürel anlamlarını inceleme imkânı sunar. Kültürel faktörler ile ortaya çıkan dil birimleri kültürdilbilimin konuları olarak karşımıza çıkar. Konuşma öğeleri ve insanın konuşma eylemi de kültürdilbilim tarafından ele alınır. İnsanlığına has bir olgu olan dil aracılığıyla yansıtılan maddi ve manevi kültür (iş ve ev aletleri, alışkanlıklar, gelenekler, yaşam şekli, bilim sanat, din, ahlâk, felsefe), yani insan eliyle yapılan şeylerin sistemi, kısaca ‘dil dünya görüşünü’ oluşturan her şey, kültürdilbilimin inceleme alanıdır (Alimjanova, 2016, s. 33).

olarak açıklanmıştır.

Dil-kültür etkileşimine dayanan kültürdilbilim, insanı ele alan diğer bilim dalları ile ilgilidir. Bunun sebebi insanın dilden hariç düşünülemez olmasıdır. Kültürdilbilim, *ülkedilbilim, kültürbilim, budunbilim* gibi insanı yakından ilgilendiren bilim dallarından meydana gelmiştir. (Alimjanova, 2016, s. 38-39).

Burada *kültürdilbilim* alanını yakından ilgilendiren, kültürün insan zihnindeki yansıması ve insanın zihninde gerçekleşmiş hali olan *dil dünya görüşü* kavramından bahsetmek doğru olacaktır.

Dil dünya görüşü; “*insanın dünyaya bakış açısının dildeki yansıması*”dır. Dil dünya görüşü toplumların dünyayı, nesnelere nasıl algıladığını, nilendirdiğini ve ayırt ettiğini gösterir (Dağkılıç, 2015, s. 343). Dil dünya görüşü: “*Belli bir halkın dünyayı ve çevresinde olan bitenleri tanımaya çalışmasıyla başlayan süreçle birlikte o halkın fertlerinin dil bilincinde uyanan algıların tümü; ‘dil dünya görüşü’dür*” olarak ifade edilmiştir. Dilbilimci Y. S. Yakovleva dil dünya görüşünü; “*herhangi bir toplumun dilinde oluşan, kendine özgü olan gerçekle alakalı algıların şemasıdır*” şeklinde izah etmiştir. İnsanın kendisini, yaşadığı çevreyi tanınmasıyla dil bilincinde bir algı oluşur. İnsanın zihninde oluşan algı, dil işaretlerine yansır. Burada dilin rolünü Homboldt “*Dil, bir ulusun ruhunun, karakterinin en ince özelliklerini ve bunların sınırları içerisinde gizli kalmış sırları ifade edebilmektedir*” şeklinde belirtir. Bundan dolayıdır ki *gerçek*

toplumdan topluma farklılık gösterir. Çünkü her toplumda *gerçeğin* karşılığı diğer bir deyişle toplumun üyesi olan insanların zihnindeki algı farklıdır. Algı farklılığı *gerçeğin* farklı yorumlanmasına yol açar (Saraç, 2016, s. 1582, 1583).

Burada bahsedilen *dil dünya görüşü*, tanımından da anlaşılacağı üzere, insanın algısının dile yansımalarıdır. İnsanın algısının dildeki taşıyıcıları *dil birimleridir*. Toplumların farklı *dil dünya görüşüne* sahip olmalarının bir çok sebebi vardır. Bunlar; coğrafya, din, dil, ırk, gelenek görenek, yaşam tarzı, ahlaki değerler, toplum kuralları, yönetim biçimi vs.'dir. İşte bu farklılıkları açıklayan, sebeplendiren ve anlamlandırmaya çalışan bilim dalı *kültürdilbilimdir*. Dil dünya görüşünün insandan insana fark gözetmesinin bir sebebi de insanların aynı olmamasıdır. İnsanların her biri farklı özelliklerde yaratılmıştır. Bu özellikler yaşadıkları coğrafyada biçimlenir.

Kültürdilbilim, kültür ve dili esas alarak insan unsuru ve insanın algısından hareketle, dil birimlerini kullanarak çalışmalar yürütür. Burada insan, dil birimlerini kültürel anlamda etkileyen konumundadır. Kültürdilbilim, bu etkiyi izah edendir. Buraya kadar anlatılanlar, kültürdilbilimin kültür ve dil ile doğrudan ilişkili olduğunu, insanı, insanın dünyayı algılayışını temel alan bir bilim dalı olduğunu kanıtlar mahiyetindedir.

Kültürdilbilimin temel kavramlarından biri *konsept*dir. “*Konsept, kültürdeki değerler sistemi tarafından belirlenen, olay ve nesne hakkındaki dil taşıyıcısının zihinsel düşüncesini yansıtan ve dile getiren kavramın sembolik bir görüntüsüdür*” (Andreyanova, 2014, s. 64). Dil taşıyıcısından kast edilen *insandır*. Konseptler, dil dünya görüşünde “*kader, Tanrı, ruh, sevgi*” vs. kültürü oluşturan temel unsurları aktarır. Konseptlerde toplumlara ait farklı algılayışlar barınır. Konseptler, ideal, soyut ve genel nitelikte dil birimleridir. Konsept, yaşamın gerçekliğiyle şekillenir. Ayrıca insan algısındaki nitelikleri bünyesinde taşır. Konsept toplumun ve bireyin ruhunun oluşumudur (Andreyanova, 2014, s. 64). Konsept için diğer bir tanımlama “*...İnsan bilincindeki kültür pıhtısıdır, kültürün zihinsel dünyasına girdiği birimdir. Diğer taraftan konsept, insanın kültüre girdiği, bazı durumlarda da insanın kültürü etkilediği araçtır*” şeklindedir (Sobol, 2014, s. 38). İçinde değer, imge ve anlam barındıran dil birimleri konsept olarak adlandırılır. Konseptin işaret ettiği imge ve anlamın kültürel bir karşılığı olması gerekir. Saussure’ye göre konsept; taşıdığı kültürel “*değer*” ile anlam kazanır (Kütükçü, 2022, s. 263). Konsept kavramından bahsedilmesinin amacı; kavramın çalışmanın temelini oluşturmasıdır. Çalışmada *konsept* yerine Türkçe karşılığı

olan *kültürel kavram* ifadesi kullanılmıştır. Çalışmada incelenen eserdeki *kültürel kavramlar* belirlenmiştir. Kültürel kavramlar belirlenirken de kültürdilimin temel kavramlarından olan *konsept* kavramının tanımından hareket edilmiştir. Eserde kültürel kavramlar tespit edilirken ele alınacak kavramın Türk kültüründede bir yerinin olup olmadığı esas alınmıştır ve böylece kültürel kavramlar belirlenmiştir. Konsept yani *kültürel kavram* kültürün dile yansımış somut, incelenebilir, tespit edilebilir, gözlemlenebilir dil birimleridir. Dil birimleri, dildeki kültürel etkinin ortaya çıkarılıp izah edilmesini sağlar.

1.4. Marzubân-Nâme Tercümesi

Marzubân-nâme Tercümesi tercüme bir eserdir. Eser, Şeyhoğlu Sadre'd-dîn Mustafâ'nın tercümesidir. Marzubân-Nâme dönemin ses ve şekil özelliklerini yansıtması bakımından önemlidir. Eser, öğretici niteliktedir. Eserin bünyesinde yer alan 67 hikâye, hayvanlar üzerinden anlatılır. Hikâyeler okuyana ders veren öğretici anlatılardır. Anlatılardaki asıl amaç devlet yöneticilerine yol göstermektir.

Marzubân-nâme Tercümesi EAT ile TT arasında köprü görevi üstlenen bir eserdir. Eserde Selçuklu Dönemi Türkçesinin dil hususiyetleri görülürken öte yandan TT'nin başlangıcının işaretleri de görülür (Korkmaz, 2017, s. 20).

Korkmaz, eser hakkında şunları söylemiştir:

Kuruluş ve ilk gelişme dönemindeki Anadolu Türk Edebiyatı, yerli eserler yanında İran ve Arap edebiyatından yapılan çevirilere de yer vermiştir. Bu bakımdan Anadolu Selçuklu devletinin parçalanmasıyla ortaya çıkan Anadolu Beylikleri çağı, çeviri eserler yönünden önemli bir yer tutar. Arap ve Acem kültürüne pek âşina olmayan, millî ve din geleneklerine bağlı Türkmen emirleri, bir yandan yerli eserlerin yazılmasına teşvik ederken, bir yandan da Arapça ve Farsça eserlerin dilimize kazandırılmasında önayak olmuşlardır. Kabusnâme ve Marzuban-nâme çeviriler, edebiyat tarihimize bu yol ile kazanılmış olan eserlerdendir (1967, s. 267).

Korkmaz'ın yukarıda yer verilen ifadelerinde yer alan iki eserden biri olan *Marzubân-nâme* adlı eser, çalışmanın kaynağıdır. Eserle ilgili İslam Ansiklopedisinde şu bilgiler yer alır:

Merzübânnâme Tercümesi'nden ilk defa söz eden A. Zajaczkowski eserin Varşova Üniversitesi İslâm Eserleri Kütüphanesi'ndeki nüshasını tanıtmıştır. 1944 yılında II. Dünya Savaşı sırasında yanan bu nüsha dışında eserin tek yazması Berlin Devlet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Altmış dokuz yaprak olan bu nüshanın baş tarafı eksiktir (URL-158).

Marzubân-nâme, *Kelile ve Dimne*, *Bahtiyar-nâme*, *Tûtî-nâme*, *Binbir Gece Hikâyeleri* gibi kıssadan hisse niteliği barındıran düz yazı biçiminde hikâye ve masallara dayanır. Marzubân-nâme, *Kelile ve Dimne* ile benzerdir. İki eserin benzerliği

hayvan hikâyeleri üzerine kurulmuş olmalarıdır. Eserin yazarı, İran'ı Kuzeyindeki *Mâzenderân* bölgesindeki *Bâvend* sülâlesi hükümdarlarından biri olan *Marzubân b. Rüstem*'dir. Eserin asıl nüshanası mevcut değildir. Fakat İran diline aktarılmış iki ayrı metni bilinir. Bu metinlerden birinin yazarı *Sa'düd'd-dîn el-Vârâvînî*, diğerinin yazarı *Muhammed Gâzî el-Malatyavî*'dir. Marzubân-nâme, Marzubân b. Rüstem, hükümdar ve veziri arasında geçen tartışma etrafında aktarılan fıkra ve hikâyeleri içerir. Eserdeki fıkra ve hikâyelerin başka fıkra ve hikâyelere dayanması eserin *Kelile ve Dimne*, *Binbir Gece Masalları* adlı eserlerle benzer özelliğidir. Marzubân-nâme Türkçeye iki kez aktarılmıştır. Birincisi 14. yüzyılda Sadrü'd-dîn Şeyhoğlu tarafından *Sa'dü'd-dîn el-Vârânî* metni temelli yapılmıştır. İkincisi de Urfalı Nüzhet Ömer Efendi tarafından 18. yüzyılda Osmanlı Türkçesine *Cevâhirü'l-Hikem* adıyla yapılan çeviridir. Şeyhoğlu, eseri tercüme etmesinin sebebini ifade ederken Marzubân-nâme'nin aynı türden eserler arasında en iyisi olduğu belirtmiştir.

Eseri benzerleri arasından ayıran özellikler aşağıdaki ifadelerde açıktır:

O gerçi, Kelile Dimne, Marzubân-nâme'den daha eski ve daha ünlüdür. Ancak hikmet ve yarar sağlama bakımından bu ondan daha iyidir; anlamı daha derin olduğu için, değme insan ondan kolayca yararlanmaz, diyerek, Marzubân-nâme'yi Kelile ve Dimne'den daha üstün tutmuştur. Ayrıca, böyle bir eserden o devir padişahlarının mahrum kalmasına gönlüm razı olmadığı ve anlaşılması da güç bir eser olduğu için, herkes yararlısın diye Türkçeye aktardım diyor." Bu görüşler sadece *Varşova* nüshasının girişinde yer alan "*sebeb-i tercüme*" mahiyetindeki kısımda yer alır (Korkmaz, 2017, s. 36, 39, 41).

2. MARZUBÂN-NÂME TERCÜMESİ ÜZERİNE KÜLTÜRDİLBİLİMİ İNCELEMESİ

Sayfa 1’de Kavram Haline Gelmiş Sözcükler ve Sözcük Grupları

Bismi’llâhi’r-rahmâni’r-rahîm	Ĥamd ü şenâ	Şükr	İnsân
Muĥammed	Uçmağ	Raĥmet	Aşĥâb
Ehl	Cândan	Âdem	Peyğam-ber
Yaradıldı	‘Aql	Âlem	Tefekkür
Ulu	Dîn	Dil	

2.1. Bismi’llâhi’r-rahmâni’-rahîm (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ)

Kavram, metinde “(1) *bismi’llâhi’r-rahmâni’r-rahîm* (2) *ĥamd ü şenâlar ol ĥallâğ’a ki anuğ* (4) *fikri ‘ıtrından şabâ yeli dimâğ-ı insâni mu’ağtar kıılır, celle celâluhü* (5) ve ‘*amme nevaâluhü*” olarak geçer ve *Esirgeyen ve bağışayan Tanrı’nın adıyla* anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 169, 277). Cümle hâlindeki kavram üç kelimeden oluşur. Bunlar; *Bismi’llâh* (بِسْمِ اللّٰهِ), *rahmân* (رَحْمٰن) ve *rahîm* (رَحِیْم)’dir. Bu doğrultuda *Bismi’llâhi’r-rahmâni’-rahîm* kavramı *bismi’llâh*, *rahmân*, *rahîm* şeklinde ayrı ayrı incelenecektir.

Kavramın sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*esirgeyen ve bağışlayan Allah’ın adı ile*” şeklinde ifade edilirken (URL-1), İslam Ansiklopedisinde “*rahman ve rahim olan Allah’ın adıyla anlamına gelen ‘Bismillâhirrahmânirrahîm’ cümlesinin adı*” (URL-2), Türkçe Sözlükte “*Tanrı’nın adı ile anlamında olup bir işe başlarken söylenir veya hayret, korku gibi duyguları anlatır: Bismillâh bu da nesi!*” ifadeleriyle açıklanmıştır (Ağakay, 1969, s. 111).

Pala, besmelenin açıklamasını “*rahmân (dünyada herkese) ve rahîm (âhirette yalnızca mü’minlere acıyıcı) olan Allah’ın adı ile başlarım*” şeklinde ifade etmiştir

(2004, s. 73). Bismi'llâhi'r-rahmâni'-rahîm kavramı Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (URL-1).

İnanan kimseler için bir işe başlarken *besmele* sözünü dile getirmek ihtiyari ya da gayri ihtiyari olarak ağızdan çıkan ilk sözdür. Bismillahirrahmanirrahim kavramına *besmele* denir. Kavrama *besmele* denilmesi dildeki *en az çaba yasına* dayandırılır (Demirci, 2019, s. 180). Besmele kelimesi Tietze'de "*bir işe başlarken söylenen bismillâhirrahmanirrahim*" duası şeklinde izah edilmiştir. Kelimenin kısaltma olduğu da eklenmiştir (2016, s. 669).

Ötüken Sözlükte de "*Kur'ân-ı Kerim'de her suresinin (Tevbe suresi hariç) başında yer alan (Neml suresinin de ayrıca içinde geçen) bir ayet olup bir Müslüman'ın meşru bir işi için iyi niyetle ve Allah'a dayanıp güvenerek başarmak azmiyle giriştiği ifade için 'Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla başlarım' sözünün kısaltılmış adı*", "*başlangıç*", "*besmele çekmek; Bismillahirrahmanirrahîm demek*", "*besmele-hamdele-salvele, Müslüman yazarların kitaplarının önsözlerindeki Allah'ın adıyla başlama, Allah'a şükür ve hamd etme, Peygambere salavat getirme ve duadan ibaret üç bölüm*" olarak açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (Çağbayır, 2007, s. 563).

İslamiyet'te her işe besmele ile başlamak önemlidir. Bir işe besmele ile başlamak o işe hayır ve bereket getirir (Yüksel, 2012, s. 91). Hz. Peygamber besmele ile başlanmayan işlerin hayırsız ve bereketsiz olacağını şu hadis-i şerifinde dile getirmiştir: "*Bismillâhirrahmânirrahîm ile başlanmayan her anlamlı iş, bereketsiz ve sonuçsuzdur*" (URL-125). Sözü geçen hadis-i şerif Müslümanların yemek yemeye başlarken, evden çıkmadan ya da eve girerken, bir yolculuğa çıkarken, bir kapıyı açarken hülusa besmelenin söylenmesi uygun düşen herhangi bir işe başlarken besmele çekmelerini alışkanlık haline getirmelerini sağlamıştır. İslamiyet'in kutsal kitabı, Kur'an-ı Kerim'de her sure *besmele* ile başlar.

Besmele çekmek bazı durumlarda yapılan işin, İslamiyet'in kuralları çerçevesinde uygun olması için önemlidir. Örnek verilecek olursa: Besmele çekmeden kesilen hayvanın eti yenmez. Kur'an-ı Kerim'de beslemenin eylemlerdeki yeri şöyle açıklanmıştır: "*Kendiliğinden ölmüş olan (hayvan), kan, domuz eti, Allah'tan başkasının adı anılarak kesilmiş, boğulmuş, vurulmuş, düşmüş, boynuz darbesi almış ve yırtıcılar tarafından yenilmiş olanlar size haramdır; ölmeden (yetişip) kestikleriniz hariç.*"

İbadet için dikili taşlar üzerinde kesilenler haram olduğu gibi çekilişle kısımet aramanız da haramdır. Bunlar yoldan çıkmaktır (Nahl/115, Bakara/173” (Şenol, 2018, s. 492).

Müslümanlar Kurban Bayramı’nda kurban kesmeden önce besmele çekerler. Besmele çekmek kesilen hayvanın etinin yenmesini helal kılar. Bu yüzden denilebilir ki din, insanın yiyeceği besinler dâhil olmak üzere hayatın her alanında etkili, kültürel bir değerdir.

Besmele kuşkusuz İslamiyet’in kabulü ile Türk dilinde var olmuştur. Türklerin İslamiyet’i kabul etmesi kelimenin Türkçenin söz varlığına girmesini ve Türklerin hayatına dâhil olmasını sağlayan en önemli hadisedir. Burada Türklerin İslamiyet’i kabulü bahsine değinmek yerinde olacaktır.

Karahanlı Devleti Doğu ve Batı Türkistan’da hüküm sürmüş olan ilk Müslüman devlettir. Satuk Buğra Han’ın yerine geçen oğlu Musa, Doğu Karahanlıları yok ederek devleti tek bir çatı altında birleştirmiştir. Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Han 10. yüzyılda Müslümanlığı kabul etmiştir. Böylece Karahanlılar tarihte Müslümanlığı kabul eden ilk Türk devleti olmuşlardır. Karahanlı Devleti farklı etnik gruplardan oluşmaktadır. İslamiyet’in kabulüyle Türk kültürü, İran, Arap ve diğer medeniyetlerle etkileşimde olmaya başlamıştır. Bu etkileşim sonucunda Türk dili, Türk edebiyatı içerik ve biçim açısından değişime uğramıştır. Böylelikle Türk dilinin yapı ve kelime hazinesi farklılaşmaya başlamıştır (Akar, 2016, s. 144-149).

Din; bir milletin dilini, yaşam tarzını, iletişim biçimini, edebî eserlerini, deyim ve atasözlerini, tüm bunların bir bütünü olan kültürünü etkileyen en önemli değerlerdendir. Yeni bir dinin kabulü beraberinde farklı alışkanlıkları, görüşleri, düşünce biçimlerini getirir. Düşünce biçimleri ve alışkanlıklar yaşamın farklı alanlarında (mimari yapılar, edebî eserler, kıyafet vs.) etkisini gösterir. Yeni bir dinin kabul edilmesiyle dilin söz varlığında, edebî eserlerinde, değişimler ve gelişimler meydana gelir. Çünkü kabul edilmiş yeni bir din, hayatın her alanında köklü bir değişimi getirir. Din ile beraber doğan değişimler insanın olduğu her alanda kendini gösterir.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Besmele çekmek (URL-1). Bismillah diyelim, bismillah bile diyemeden, vira bismillah gibi deyimlerde başlangıç anlamı taşımaktadır (Demirci, 2019, s. 180).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Erzurumlu Zihni / Mesnevi**
“*Deyip ihlâsı ile bismillâhı*” (Üstüner, 2016, s. 35).
- **Molla Cami / Besmele Şerhi**
“*Besmele tâc-ı ser-i Kur’ânest*” (Bilgin, 2020, s. 95).
- **Abdurrahim Karakoç / İkinci Biri (Sultanım)**
“*Can özümden besmeleyi çekende*” (URL-3).
- **Mustafa Akar / Dibek Dövcüsünün Hınk Deyicisi**
“*Bir besmele kapsar bir besmeleyle içimin hünerlerini*” (Akar, 2015, s. 44).
- **Lâedri**
“*Kime miftah-ı bismillah ihsan eylese Mevlâ*” (Demirci, 2019, s. 180).

Rahmân (رحمن)

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*herkese her canlıya merhamet eden (Tanrı)*”, “*şefkat ve merhamet eden acıyan*”, “*Allah’a nispet edildiğinde sonsuz merhametiyle lütuf ve ihsanda bulunan*” şeklinde açıklanırken (URL-1), Devellioğlu’nda “*dünyada her canlıya, mü’min, kâfir ayırt etmeksizin herkese merhamet eden Allah*” (2010, s. 1022), Ötüken Sözlükte “*çok merhametli*” şeklinde ifade edilmiştir. Kelime Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (Çağbayır/IV, 2007, s. 3932). Rahman kelimesi “*rahmanî*” biçimiyle de Türk dilinde yer alır. Rahmanî kelimesinin Türkçe Sözlükteki anlamı “*Tanrısal anlamına sahip olup şeytani sıfatının karşıtı olarak kullanır*” şeklindedir (Ağakay, 1969, s. 618).

Rahman esmâ-i hüsnâdan yani Allah’ın isimlerinden biridir. Allah, besmelede ve Kur’an-ı Kerim’in ilk suresi olan Fatiha’da Rahman ve Rahim olarak kullarına kendisini tanıtır. Allah kullarına merhamet eden, nimet veren, acıyan ve bağışlayandır. Allah’ın rahmet etmesi, kulları için her ihtiyacı giderme kudretine sahip olması anlamındadır (Aynur, 2018, s. 69). Rahman Allah’ın isimlerinden biridir. Allah *rahman*’dır. Yarattıklarına en çok merhamet eden ve en çok sevendir. Besmelede yer alan *rahmân* kelimesi Allah’a nispet edilen bir sıfattır. Besmelede Allah’ın adı *rahman* sıfatı ile birlikte anılır. İnananlar, merhamet eden, koruyan, severek koruyan ve kendisine her nimeti verecek kudrete sahip Allah’ın adını anarak işine başlar.

Edebî eserlerden örnekler:

- **Bâki**

“*Yimeden eksile mi h’ân-ı Halilü’r-Rahmân*” (Yekbaş, 2010, s. 211).

- **Âşık Paşa / Garib- nâme**

“*Birisi ol meclisüñ rahmânidür*” (Yavuz, 2002, s. 62).

- **Nazım Hikmet / Yatar Bursa Kalesinde**

“*1931’de kavuştu rahmeti rahmana*” (Hikmet, 2008, s. 799).

Rahîm (رحيم)

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*koruyan, acıyan, merhamet eden (Tanrı)*” olarak ifade edilirken (URL-1), Devellioğlu’nda “*merhametli esirgeyen koruyan, acıyan, ahirette mü’min kullarına keremiyle muâmelede bulunan Cenâb-ı Hak*” (2010, s. 1021), Tietze’de “*merhametli*” (2018, s. 455), Ötüken Sözlükte “*acıyan, merhamet eden*” şeklinde açıklanmıştır. Kelime, Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (Çağbayır/IV, 2007, s. 3931).

Rahîm kelimesi ile *rahmân* kelimesi eş anlamlıdır (Devellioğlu, 2010, s. 1021, 1022). Kelimeler arasında bir fark vardır ki o da şudur: Rahim kelimesi *ahirette Müslümanlara acıyan, rahman kelimesi ise dünyada herkese acıyan* anlamındadır (Pala, 2004, s. 373). Rahîm kelimesi manası itibarıyla yalnızca Müslümanları içerirken *rahmân* kelimesi dünyada bulunan tüm canlıları içerir.

Türk Dilinin tarihi devirlerinden biri olan EAT’de “*merhamet etmek, acımak*” anlamında “*rahm itmek*” ve “*rahm kılmak*” fiilleri vardır (Kanar, 2011, s. 570).

Besmelede yer alan isimlerin sonuncusu olan *rahîm* kelimesi Allah’ın isimlerinden (esmâ-i hüsnâ) biridir. Yarattığı tüm varlıkları koruyan, onlara merhamet eden acıyan Allah’tır. İslam dini tek yaratıcı inancına dayanır. Allah tektir, en yücedir. Tüm yüce sıfatlar Allah’a aittir. Besmelede Allah övgü ile anılır. Bu övgüler bismelinin bünyesinde barınan *rahmân* ve *rahîm* kelimelerinde barınır. Bismi’llâhi’r-rahmâni’-rahîm Müslüman toplumlarda kutsal sözlerden biridir. Müslümanlar günlük yaşamlarında işlerinin hayırlı ve bereketli olması için besmele çekerler. Bir işe hayır ve bereket getirecek ilk adım besmele çekmektir.

Edebî eserlerden örnekler:

- **Âşık Paşa / Garib-nâme**

“*Bizi bizden istemegil iy Rahîm*” (Yavuz, 2002, s. 116).

- **Ahmedi / İskendernâme**

“İtmedün derdüme bir gün rahmı sen (Kanar, 2011, s. 570).

- **Yūsuf ve Zeliḥā**

“Ol rahîmdür rahmet ider kulına” (Özkan, 2013, s. 1174).

Metinde kültürel kavram olarak tespit edilen *bismillahirrahmanirrahim* ifadesinde anlam değişimi tespit edilmemiştir. Kavram, TT’de aynı anlamda ve biçimde kullanılır.

2.2. **Ḥamd ü Senā**

Metinde, “(1) *bismi’llāhi’r-rahmāni’r-rahīm* (2) *ḥamd ü senālar ol ḥallāk’a ki anuḡ* (4) *fikri ‘ıtrından şabā yeli dimāğ-ı insānı mu’aṭṭar kıılır, celle celāluhū* (5) ve ‘*amme nevaāluhū*” cümlesinde geçen *Ḥamd ü senā* kavramı *ḥamd* ve *senā* kelimelerinden oluşan bir kelime grubudur. Ele alınan kültürel kavramın metindeki anlamı *sonsuz ḥamd* *olsundur* (Korkmaz, 2017, s. 169, 277).

Kavramın sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*Tanrı’ya olan şükran duygularını bildirme*” (URL-1), Ötüken Sözlükte “*övgü ve teşekkür bildirme*” ifadeleriyle izah edilmiştir. Kavramdaki kelimeler (*ḥamd* ve *senā*) Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (Çağbayır/II, 2007).

Şüphesiz eylem bildiren kelime grubu İslamiyet’in kabulü ile Türk dilinde var olmuştur. *Ḥamd ü senā* kavramı kulların, Allah’a olan minnetini bildirmesi için kullandığı bir ifadedir ve ifadenin dile getirilmesiyle inanan kişi Allah’ın vermiş olduğu nimetler karşısında şükretmiş olur. Daha iyi bir izah için kelimeler ayrı ayrı incelenecektir.

Ḥamd (حمد)

Kelime, metinde *Allah’a şükretme*, *şükür* anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 169, 277, 509).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*Tanrı’ya şükretme*” olarak açıklanırken (URL-1), Nişanyan Sözlükte “*övme ve yüceltme (özellikle Allah’ı)*” (URL-4), İslam Ansiklopedisinde “*iyilik, güzellik, üstünlük ve erdemlikle niteleme, övme*” şeklinde açıklanmıştır (URL-5). Kelime Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (URL-1).

Arapça kökenli *hamd* kelimesine Türkçe kökenli *+etmek* yardımcı fiili eklenerek Türkçede *hamd etmek* birleşik fiil kullanılır. Hamd etmek birleşik fiilinin sözlük anlamı TDK'nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*Tanrıya şükretmek*” şeklinde açıklanmıştır. Başka bir kullanım, *hamd* kelimesine *ol-* yardımcı fiilinin getirilmesiyle “*hamdolsun*” şeklinde Türkçede kullanılan bir ünlemdir. Hamdolsun birleşik fiilinin sözlük anlamı TDK'nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*Tanrı'ya şükürler olsun*” olarak açıklanmıştır (URL-1).

İnanan kişiler, şükretmelerini gerektirecek herhangi bir olay, durum yahut elde edilen bir nimet karşısında Allah'a hamdederler (şükrederler). Çünkü şükretmelerini sağlayan olayın vuku bulmasını sağlayan Allah'tır. Günlük hayatta Allah'a şükretmek (hamdetmek) inanlar tarafından sıkça dile getirilir.

Senā (سنة)

Kelimenin anlamı metinde “*medh, övme, övüş*” tür (Korkmaz, 2017, s. 169, 277, 641). Kelimenin sözlük anlamı ise TDK'nin Güncel Türkçe Sözlüğünde ve Türkçe Sözlükte “*övme*” olarak açıklanırken (URL-1; Ağakay, 1969, s. 650), İslam Ansiklopedisinde “*bir kimseyi iyi veya kötü yönleriyle yahut sadece iyi vasıflarıyla niteleyip tanıtmak*” (URL-6), Nişanyan Sözlükte “*övme, yüceltme*” (URL-7), Ötüken Sözlükte “*övme; övüş*” olarak izah edilmiştir. Kelime Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (Çağbayır/IV, 2007, s. 4141).

Kelimenin sözlük anlamının başka bir açıklaması: “*murad edilene tazimi hissettiren fiil*”, “*övgünün tekrarlanmasını ifade eder (iki kere övdüm)*” şeklindedir (Abay, 2014, s. 619, 621). Şükür kelimesi Allah'a duyulan minneti dile getirmek için kullanılır. Ayrıca kelime, *Allah'a şükürler olsun* ifadesinde yer alır. Şükretmek, Allah'a bağlılığı dile getirerek bulunulan durumu kabullenip huzur bulmadır.

Edebî eserlerden örnekler:

- Yusuf Has Hacıp / Kutadgu Bilig

“*Öküş ögdi birle tümen miñ şanā [(Allah'a) çok hamd ve on bin kere bin sena]*” (URL-7).

- Tarih-i Selanikî / Selanikli Mustafa Efendi

“*Âmme-i âlem medhu senâsma diller açup*” (URL-7).

TT'de aynı anlamda ve biçimde kullanılan *hamd ü sena* ifadesinde herhangi bir anlam değişimi gözlenmemiştir.

2.3. Şükür (شكر)

Kelime, metinde “*Ve şükür ü sipās ol rezzāḳ’a ki aḩuḩ fikri ‘ıtrından şabā yeli dimāḡ-ı insānı mu’aḩḩar kıılır, celle celāluhū ve ‘amme nevāluhū*” cümlesinde geçer. Kelimenin buradaki anlamı “*şükür, minnettarlık*”tır (Korkmaz, 2017, s. 169, 277, 656).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*Tanrı’ya duyulan minneti dile getirme*”, “*mutlu bir olaydan veya durumdan, yapılan iyilikten dolayı hoşnutluğu bildirme*” şeklinde izah edilirken (URL-1), Türkçe Sözlükte “*Tanrı’ya övgü*” (Ağakay, 1969, s. 700), Tietze’de “*hoşnutluk veya minnet bildirme sözü*” (2019, s. 640), Ötüken Sözlükte “*görülen bir iyiliğe karşı hoşnutluğu belirtme*”, “*mutlu bir olay ya da durumdan dolayı hoşnutluğu dile getirme*”, “*verdiği her türlü nimetten dolayı Allah’a duyulan minneti dile getirme*” olarak ifade edilmiştir. Kelime, Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (Çağbayır/IV, 2007, s. 4506).

İnanlar bir isteğinin gerçekleşmesi üzerine Allah’a şükretme amacıyla *şükür namazı* kılar. Kılınan namaz, dil ile şükretmenin eyleme dönüşmüş hâlidir. Şükretmenin ibadete dönüşümü başka şekillerde de gerçekleşir. Örneğin: hasta olan bir kişi sağlığına kavuştuğunda ya da evlat sahibi olmak isteyen çift istekleri gerçekleştiğinde Allah için kurban keser. Verilen örneklerde *kurban kesmek* tıpkı namaz gibi şükretmenin eyleme dönüşümüdür. Şükretmek yalnızca güzel olaylar neticesinde yapılmaz. İnanan kişi bazen başına gelen kötü, şansız, üzücü bir olay karşısında da şükreder. Çünkü bilir ki karşılaştığı kötü olayda muhakkak bir hayır vardır. İnanlar da kötü olaylarda bile hayır olduğuna inandıkları için şükrederler.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Şükürler olsun / Şükür nimeti arttırır (URL-1).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Kutadgu Bilig / Yusuf Has Hacip**
“*Anın şükri kılgı okııp miñ atı*” (URL-8).
- **Âşık Paşa / Garib-nâme**
“*Tağrıya her dem şükür kıılır-ısa*” (URL-8).
- **Süheyl ü Nevbahâr**
“*Delim şükür Hak Tanrı’ya kııldı hoş*” (Kanar, 2011, s. 634).
- **Ferâhnâme**
“*Şükür idersenñ ehl-i dîdâr olasın*” (Özkan, 2013, s. 1187).

- **Kitāb u Evsāf-ı Mesācid’ş- şerife**

“*Tapuğa şükr iderem aç eger [çok]*” (Özkan, 2013, s. 1173).

- **Mehmet Akif Ersoy / Seyfi Baba**

“*Hele yâ Rabbi şükür, karşıdan üç tâne fener*” (Bayhan, 2012, s. 153).

Şükür kelimesi için yapılan incelemeler sonucunda kelimedede herhangi bir anlam değişiminin meydana gelmediği tespit edilmiştir. Kelime, TT’de aynı anlamda ve biçimde kullanılır.

2.4. İnsan (انسان)

Kelime, metinde “*Ve şükr ü sipās ol rezzāķ’a ki aņuņ fikri ‘ıtrından şabā yeli dimāğ-ı insānı mu’attar kıılır, celle celāluhū ve ‘amme nevāluhū*” cümlesinde yer alır. Kelimenin metindeki anlamı *insan (kişi)*dır (Korkmaz, 2017, s. 169, 277).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*toplum hâlinde bir kültür çevresinde yaşayan, düşünme ve konuşma yeteneği olan, evreni bütün olarak kavrayabilen, bulguları sonucunda değiştirebilen ve biçimlendirebilen canlı*”, “*huy ve ahlak yönünden üstün nitelikli kimse*” (URL-1), Devellioğlu’nda “*adam*”, “*iyi*”, “*olgun*”, “*vicdanlı adam*” (2010, s. 506), Türkçe Sözlükte “*memelilerden, iki eli olan, iki ayak üzerinde dolaşan, sözle anlaşılan, üstün zekâsı olup düşünen canlı*” (Ağakay, 1969, s. 374), Tietze’de “*insanoğlu*”, “*gayrişahsî kimse*”, “*olgun, anlayışlı, güvenilir*”, “*Osm. göz bebeği*” (2016, s. 622-623), Ötüken Sözlükte “*memelilerden, iki eli olan, iki ayak üzerinde dolaşan, dik duran, kolları kısalmış, vücudunun birçok yerinde tüyleri azalmış, beyni çok gelişmiş, kafatası yuvarlak ve yüz açısı yüksek, konuşan ve sözle anlaşılan, akıl ve düşünme yeteneği bulunan en gelişmiş canlı; beşer*”, “*genel olarak bu türden olma; kişi*”, “*mecaz. çoğunlukla ahlak ve iyi huy yönünden olumlu ve üstün niteliklere sahip kişi*”, “*bazen belirsiz zamir olarak kullanılır*” ifadeleriyle izah edilmiştir. Kelime Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır. Kelime; “*ins (sosyal olma; birlikte yaşama) > insān*” kökünden gelir (Çağbayır/II, 2007, s. 2187).

İnsan kelimesinin Arapçada “*beşer (بشر), âdem (آدم), ins (انس)*” şeklinde eş anlamlıları bulunmaktadır (Devellioğlu, 2010, s. 103, 11, 506).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Acı (kötü) söz insanı (adamı) dinden çıkarır, tatlı söz yılanı inden çıkarır / Ağacı kurt, insanı dert yer / Dağ başına kış gelir, insanın başına iş gelir / Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur / Demir nemden, insan

gamdan çürür / Duvarı nem, insanı gam yıkar / Hayvanlar koklaşa koklaşa, insanlar konuşa konuşa / İnsan ayağı deĝmemiş (basmamış) / İnsan beşer, kuldur şaşar / İnsan gibi / İnsan eti yemek / İnsan doğduğu yerde deĝil, doyduğu yerde / İnsan içine çıkmak / İnsan yükü (eti) ağırdır / İnsaniyet namına / İnsanlıktan çıkmak / İnsanoĝlu çiĝ süt emmiş / Merak insanı mezara sokar (URL-1). İnsan evlâdı / İnsan gönlünün artığını söyler / İnsan müsveddesi / İnsan sarrafı (Aĝakay, 1969, s. 374). İnsan göre göre, hayvan süre süre / İnsanın ekmeĝi evden, arkadaşı köyden olmalı / İnsanın başında ottan gayrısı biter, bülbülden gayrısı öter / İnsan, beleye beleye; köpek yalaya yalaya büyütür / İnsanı insandan ayırmak (Kaçalın, 2019, s. 146, 354).

Edebî eserlerden örnekler:

- İsmet Özel / Waldo Sen Neden Burada Deĝilsin?

“İnsan için önüne çıkan bütün yollar «yürünebilir» yollar ise o insan artık kaybolmuştu” (Özel, 1995, s. 17).

- Âşık Paşa / Garib-nâme

“Sûreti insân velî şeytân hulu” (Yavuz, 2002, s. 440).

- Mustaf Akar / Güzelâşık

“Hatırlar mısın, insan gitmekten yapılmıştır” (Akar, 2017, s. 35).

Yapılan açıklamalardan ve verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere insan kelimesi, anlam deĝişimine uğramamıştır. Kelime, TT’de aynı anlamda kullanılır.

2.5. Muḥammed (محمد)

Kelime, metinde *“Ve dūrūd u taḥiyyāt ol mef ḥar-i mevcūdāt ve ḥ’āce-i ‘araşāt Muḥammed’ül-Muṣtafā’nun ‘ālī ve şerīf ravzasında olsun ki rizvān uçmaḫ bāĝçeleri anuḫ bir ḫatre-i dürr-i yetīmiyle düzer ve hezaran rahmeti anuḫ āl ü aşḫāb u ehline ve ānı cāndan sevenlere olsun ki pāk ü güzīdelerdür”* cümlesinde yer alır. Kelimenin buradaki anlamı *İslam dininin peygamberi, Allah’ın son elçisi; Hz. Muhammedtir* (Korkmaz, 2017, s. 169, 277).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde bulunamamıştır. Diğer kaynaklardaki anlamı şöyledir; Devellioĝlu’nda *“birçok defalar hamd ü sena olunmuş, tekrar tekrar övülmüş manasına gelen bu kelime, Pegamberimizin adıdır. Kendisinden evvel bu adı almış kimse yoktur”* şeklinde (2010, s. 777), Ötüken Sözlükte *“pek çok kere övülmüş olan; güzel huyları olan; kendisine hamdüsena edilmiş olan”*

ifadeleriyle açıklanmıştır. Kelime, Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (Çağbayır/III, 2007, s. 3281).

Hz. Muhammed

Hz. Muhammed 571 yılında Rebiulevvel ayının on ikinci gecesinde sabaha karşı dünyaya gelmiştir. İslam dininin son peygamberidir. Kendisi dünyaya teşrif etmeden babası, Abdullah vefat etmiştir. Abdullah'ın vefatından sonra eşi, Amine Hatun bir erkek çocuğu dünyaya getirmiştir. Amine Hatun'un çocuğu, Allah'ın elçisi, alemlere rahmet; Hz. Muhammed'tir. Hz. Muhammed altı yaşına geldiğinde annesini kaybetmiştir. Annesinin vefatından sonra kendisine dedesi Abdulmuttalip, dedesinin vefatından sonra da amcası Ebu Talip bakmıştır. Hz. Muhammed, amcasının yanında ticaret ile uğraşmış ve bu sırada Hz. Hatice ile tanışıp evlenmiştir. 40 yaşında peygamberlik ile müjdelenen Hz. Muhammed'e Kur'an-ı Kerim, Cebrail aracılığı ile indirilmiştir. Yirmi üç yıllık peygamberlik döneminde yılmadan İslam dinini tebliğ etmiş, insanları Allah'a inanmaya davet etmiştir. Hz. Muhammed insanlara her yönü ile örnek olmuştur. Hz. Muhammed, fakir-zengin, düşkün-kuvvetli ayırt etmeksizin sadece Allah'ın korkusuyla adaleti sağlamıştır. Allah'ın şeriatini uygularken herkese eşit davranmıştır. Hz. Muhammed'in "*Allah'a yemin ederim ki, Muhammed'in kızı Fatıma hırsızlık etseydi, onun da elini keserdim*" sözleri adaletini tüm insanlığa kanıtlar mahiyettedir. Hz. Muhammed hayatında bir kez bile yalan söylemediği için güvenilir anlamına gelen *emin* sıfatı ile anılmıştır. O, *Muhammed'ül Emin*'dir. Yani güvenilir Muhammed'tir. Hz. Muhammed'in tüm mal varlığı; kuru bir yatak, içerisi hurma lifi ile dolu bir yastık ve bir hayvan derisidir. Hz. Muhammed hayatında hiç kimseye incitecek bir söylemde bulunmamış insanlara karşı daima tatlı dilli ve güler yüzlü bir Müslüman olmuştur. Hayvanlara, insanlara karşı merhametli olan Allah resulü çocuklara selam verir bazen de onlarla oyun oynayıp onları devesine bindirmiştir. Hz. Peygamber Allah için sevmenin en büyük ibadet olduğunu telkin etmiş ve düşmanlarına bile sevgi ile yaklaşmıştır. Hz. Peygamber, hicretten on bir yıl sonra 632 yılında rebiülevvel ayının 12. gününde dünyadan ayrılarak sonsuzluğa göçmüştür. Türk Edebiyatında Hz. Peygamber için na'atlar yazılmıştır. Hz. Muhammed'in Savaşları, fetihleri birçok edebî esere konu olarak tasavvufi Edebiyatı da zenginleştirmiştir (Pala, 2004, s. 330, 331; URL-120).

Edebî eserlerden örnekler:

- Dede Korkut Hikâyeleri

“*Muhammedün sağ yanında namaz kılan Ebū Bekir Şiddîk görkli*” (Ergin, 2009, s. 17).

- Yunus Emre

“*Yâ Râbbena hayr eyle, Muhammed’e yâr eyle*

Muhammed'e eş eyle, kabre vardığım gece” (Toprak, 2006, s. 67).

- Mehmet Akif Ersoy / Kocakarı ile Ömer

“*Ömer’den isteniyor beklenen Muhammed’den*” (Bayhan, 2012, s. 181).

- Mustafa Akar / Naftalin Makasları

“*Kışın hazırladığı bir ‘muhammed ağladı’ gecesinde*” (Akar, 2015, s. 11).

Muhammed kelimesi Türk kültür ve toplumunda Hz. Muhammed’e karşılık gelir. Kelimenin metindeki kullanımı da Hz. Muhammed’i işaret eder. Burada *Muhammed* kelimesinin anlamının genişlediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Kelime, Hz. Peygamber’in ismi olduğu için kendisiyle bütünleşmiş ve hafızalarda o şekilde yer edinmiştir. Bunun sebebi, şüphesiz Türk toplumunun çoğunluğunu Müslümanların oluşturmasıdır. Ayrıca Müslümanların Hz. Muhammed’in ümmeti olmasıdır.

2.6. Uçmak

Kelime, metinde “*Ve dūrūd u taḥiyyāt ol mef ḥar-i mevcūdāt ve ḥ’āce-i ‘araṣāt Muḥammed’ül-Muṣṭafā’nun ‘ālī ve şerīf ravzasında olsun ki riḫvān uçmak bāğçeleri anuḫ bir ḫatre-i dūr-i yetīmiyle düzer ve hezaran rahmeti anuḫ āl ü aṣḫāb u ehline ve ānı cāndan sevenlere olsun ki pāk ü güzīdelerdür*” cümlesinde geçer. Kelimenin buradaki anlamı *cennet*dir (Korkmaz, 2017, s. 169, 277).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*kuş, kanatlı böcek vb. hareketli kanatları yardımıyla havada düşmeden durmak, havada yol almak*” (URL-1), Divanu Lugati’t Türk’te “*cennet*” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 915), Clauson’da “*(bir kuşun) uçmak*” (1972, s. 19), Türkçe Sözlükte “*gaz veya buhar haline gelip havada dağılmak*”, “*solarak yok olmak*”, “*rüzgardan veya başka bir neden dolayısıyla yerinden ayrılıp uzağa gitmek*” (Ağakay, 1969, s. 752), Tietze’de “*cennet*” (2019, s. 313), Ötügen Sözlükte “*havalanıp gitmek*”, “*{ET} havalanıp gitmek*”, “*{ET} vefat etmek; bu dünyadan göçüp gitmek; ölmek; vefat etmek*” olarak açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/V, 2007, s. 4962).

Kelime, ET’de “uçmak, uşmah”, OT’de “uçmak” şeklindedir (Gülensoy, 2018, s. 786). Uçmak kelimesinin anlamı Orta Türkçe Sözlüğünde “cennet”tir (Bayat, 2008, s. 233).

Uçmak kelimesinin Arapçada “cennet (جنت), firdevs (فردوس)”, Farsçada “behişt (بهشت)” şeklinde eş anlamlıları vardır (Devellioğlu, 2010, s. 151, 308, 90). Uçmak kelimesinin Türkçedeki diğer bir karşılığı “uçmağ (cennet)”dır (Karakurt, 2011, s. 215).

İslamiyet öncesinde de ruhun ebediliğine inanan Türkler, iyiliğin ve kötülüğün mutlaka bir karşılığı olduğunu kabul ediyorlardı. Kağan ve beyler öldükten sonra ruhlarının göğe yani Tanrı’nın yanına bir kuş gibi yükseleceğine inanırlardı. Bu durumu ‘uçmak’a yani ‘cennete gitmek’ olarak kabul etmişlerdir. Buna karşılık kötü ruhların da ceza çekmek için yer altına ineceğine inanmışlar ve bunu da cehennem anlamına gelen “tamu” ile ifade etmişlerdir (Kuyma, 2015, s. 877).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Sevinçten uçmak / Yüksekten uçmak / Havaya / havalara uçmak / Alçatan uçmak / Benzi uçmak / Kuş gibi uçup gitmek / Kendi kanatlarıyla uçmak (URL-1). Uçan kuşa borcu olmak / Uçan kuştan medet ummak (Ağakay, 1969, s. 753). Uçurup kondurmaya yer bulamamak / Uçan kuştan haber sorulmaz / Uçar kuşum olmasın, döner taşım olsun (Kaçalın, 2019, s. 423, 213).

Edebî eselerden örnekler:

- Şeyhî / Divan

“Gönül uçmak diler kapuğunda velf” (Özkan, 2013, s. 1188).

- Yusuf Has Hacıp / Kutadgu Bilig

“Tamuğka ya uçmak begi” (Kuyma, 2015, s. 880).

- Yunus Emre

“Uçmak ile Tamu’yu, cümle vücutta bulduk” (Toprak, 2006, s. 82).

- Nazlı Eray / Kayıp Gölgele Kenti

“Belki, bir yere kadar uçabilirim de” (Eray, 2008, s. 111).

Uçmak kelimesinin metinde kullanılan anlamı (cennet) bugün TT’de arkaikleşmiştir. Bu yüzdendir ki kelime TT’de anlam daralmasına uğramıştır.

2.7. Raḥmet (رحمت)

Kelime, metinde “Ve dūrūd u taḥiyyāt ol mef ḥar-i mevcūdāt ve ḥ’āce-i ‘araṣāt Muḥammed’ül-Muṣtafā’nun ‘ālī ve şerīf ravzasında olsun ki rizvān uçmağ bāğçeleri anuḡ bir ḳaṭre-i dūr-i yetīmiyle düzer ve hezārān raḥmeti anuḡ āl ü aṣḥāb u ehline ve ānı cāndan sevenlere olsun ki pāk ü güzīdelerdür” cümlesinde geçer. Anlamı su damlasıdır (Korkmaz, 2017, s. 169, 277).

Kelimenin sözlük anlamı TDK'nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*birinin suçunu bağışlama, yargılama, merhamet etme*” aynı zamanda halk ağzında; yağmur” (URL-1), Devellioğlu'nda “*acıma, esirgeme, koruma*” (2010, s. 1022), Tietze'de “*merhamet, acıma*” (2018, s. 455), Ötüken Sözlükte “*acıma, merhamet etme*”, “*Allah'ın kullarına acıması, günahlarını bağışlaması; Allah'ın merhameti*” şeklinde izah edilmiştir. Kelime Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (Çağbayır/IV, 2007, s. 3932).

Rahmet kelimesinin Farsçada “*bârân (باران)*” şeklinde eş anlamlısı vardır (Devellioğlu, 2010, s. 80),

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Babana rahmet / Babasına rahmet okumak / Gelen gidene rahmet okutur / Görüp göreceği rahmet bu / Hakk'ın rahmetine kavuşmak / İki rahmetten (iyilikten) biri / Rahmet okumak / Rahmet okutmak / Rahmet olsun canına / Rahmetli olmak / Rahmetlik olmak / Zahmetsiz rahmet olmaz (URL-1).

Babana rahmet, babasına rahmet okumak deyimleri herhangi bir iyiliği veya güzelliği yapan kişiye teşekkür etme biçimidir. *Allah senden razı olsun* sözü teşekkür etme biçimidir. Hakk'ın rahmetine kavuşmak ise ölüm hadisesinin daha nahif bir biçimde dile getirilişidir. *Rahmetli olmak* deyimini, *rahmetli* kelimesinin sonuna *-ol* yardımcı fiili ile *-mak* isim fiil eki getirilerek oluşturulmuş bir deyimdir. Rahmetli kişi “*Hakk'ın rahmetine kavuşan yargılanmış ölmüş*” kişidir (Ağakay, 1969, s. 618). *Zahmetsiz rahmet olmaz* deyimini; bir iyiliğin, güzelliğin çaba harcanmadan gerçekleşmeyeceğinin ifadesidir. Örnek verilen deyimlerden anlaşıldığı üzere *rahmet* kelimesi Türkçede birçok anlamda kullanılmaktadır. Bahsedilen kullanımlar kültür ve dil etkileşiminin sonucudur.

Edebî eserlerden örnekler:

- **Yahyâ Bey**

“*Hak rahmet eylesin diyene rahmet eylesin*” (Pala, 2004, s. 374).

- **Yûsuf ve Zelîhâ**

“*Ta ki ine Tağrıdan rahmet bize*” (Özkan, 2013, s. 1174).

- **Mehmet Akif Ersoy / Resmim İçin**

“*Rahmetle anılmak, ebediyyet budur amma*” (Bayhan, 2012, s. 275).

- **Yusuf Atılğan / Aylak Adam**

“*Kafasında irice, sarkık yanaklı, alınmış kaşlı, yazın bile uzun kol-dik yaka, kara giysiler giyen, halâ “rahmetli”nin yasındaymış gibi görünen bir kadın vardı*” (Atılğan, 2012, s. 97).

Yargılama, merhamet etme, acıma esirgeme gibi anlamlara sahip olan *rahmet* kelimesi aynı zamanda *yağmur* anlamına da sahiptir. Halk dilinde yağmurun yağması *Rahmet yağıyor* ifadesiyle de dile getirilir. *Rahmet yağıyor* ifadesinde *rahmet* kelimesi *yağmur* kelimesi yerine kullanılmıştır. Yağmurun yağması şüphesiz Allah tarafından gerçekleştirilen bir doğa hadisesidir. Aynı zamanda yağmurun yağmasıyla yeryüzünde tüm varlıklar suyla buluşur. Böylece yağmur, tıpkı Allah'ın rahmeti gibi yeryüzündeki tüm varlıkları müjdelir. Allah'ın rahmeti yeryüzüne *yağmur* olarak tecelli eder. Rahmet kelimesinin metinde de *su damlası* anlamında kullanılması kelimesinin *yağmur* anlamına işaret eder.

Develi, Türkçede *yağmur* kelimesinin yerine *rahmet ve bereket* kelimelerinin kullanıldığını belirtmiştir (2017, s. 88). Ayrıca Tietze'de *rahmet* kelimesinin bir anlamını da *yağmur* olarak açıklamıştır (2018, s. 455).

Rahmet kelimesinin *yağmur* kelimesi yerine kullanımı edebî eserlerde de görülür. Bu kullanıma örnek olarak: Nazım Hikmet *Yatar Bursa Kalesinde* adlı şiirindeki şu dizeler gösterilebilir: “Çok rahmet yağdı. Çok rahmet yağdı o yıl” Bu dizelerde *rahmet* kelimesini *yağmur* anlamında kullanmıştır (2008, s. 817, 819).

Manzum yağmur dualarında *yağmur* kelimesi yerine *rahmet* kelimesi kullanılmıştır. Bir manzum yağmur duasının “*Semâdan indir bize rahmetini, Rahmet saçıp suyu yerli yerince*” dizelerinde *yağmur* kelimesi yerine *rahmet* kelimesinin kullanıldığı görülmektedir (Akyol, 2020, s. 277).

Sezai Karakoç'un *Köşe* şiirinde yer alan “*Merhamet saçlarını ıslatan sessiz bir yağmurdu*” dizesinde *yağmur* “*rahmetin, berekin, bolluğun simgesi*” olarak görülür (Kütükçü, 2022, s. 272). Dizede yer alan yağmur kelimesinin anlamı, ilgili çalışmada

Suyla alakalı olduğu için anâsır-ı erba'anın biri olan yağmur Türk kültüründe rahmetin, bereketin yani çokluk ve bolluğun simgesidir. Şair şiirinde “ve güldün rengarenk yağmurlar yağdı / İnsanı ağlatan yağmurlar yağdı” mısralarıyla aşksızlıktan kurumuş adeta çöle dönmüş kalbinin sevgilinin gülüşüyle yeniden canlandığını anlatır. Yani şair sevgilisinin yağmura benzeyen gülüşüyle yeniden hayat bulmuştur. Simsiyah olan gönül toprağı, sevgilisinin gülüşüyle renklenmiş ve canlanmıştır (Kara Kütükçü, 2022, s. 272).

şeklinde izah edilmiştir.

Yapılan açıklamalar sonucunda denilebilir ki *rahmet* kelimesi kültürün dil üzerindeki etkisi ile TT'de anlam genişlemesine uğramıştır. Kelime, *merhamet etme*,

acıma anlamının yanında *yağmur* anlamını kazanmıştır. Sonuç olarak *rahmet* kelimesinin anlamının genişlediği açıktır. Yapılan açıklamalar ve tanık gösterilen örnekler kavramda meydana gelen anlam genişlemesini kanıtlar. Şüphesiz kelimedeki anlam genişlemesi, kültürün dil üzerindeki etkisinin delilidir.

2.8. Aşhab (اصحاب)

Kelime metinde “*Ve dūrūd u taḥiyyāt ol mef ḥar-i mevcūdāt ve ḥ’āce-i ‘araṣāt Muḥammed’ül-Muṣṭafā’nun ‘ālī ve ṣerīf ravzasında olsun ki rizvān uçmaḳ bāğçeleri anuḡ bir ḳatre-i dūr-i yetīmiyle düzer ve hezaran rahmeti anuḡ āl ü aṣḫāb u ehline ve ānı cāndan sevenlere olsun ki pāk ü güzīdelerdür*” cümlesindedir. Anlamı ise *Hız. Muhammed’i görmüş, onunla birlikte vakit geçirmiş, yoldaş, dosttur* (Korkmaz, 2017, s. 169, 277).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*sahipler*”(URL-1), Türkçe Sözlükte “*peygamber Muhammet’in meclislerinde ve konuşmalarında bulunanlar, sahabeler*” (Ağakay, 1969, s. 52), Devellioğlu’nda “*Peygamberimizi görmek ve sohbetine ermek şerefini kazanmış kimseler*”(2010, s. 265), Ötügen Sözlükte “*sahipler*”, “*bir varlık veya bir özelliğe sahip olanlar*”, “*dostlar*”, “*tanınmış kişiler*”, “*Peygamberimiz Hız. Muhammed’i sağlığında gören, sohbetinde bulunan Kur’an-ı ve İslam’ı bizzat kendisinden öğrenen İslam büyükleri*” ifadeleriyle (Çağbayır, 2007, s. 313), Tietze’de “*ashab kelimesi; ‘sahipler’ < Ar. Aṣḫāb [ṣāḫīb kelimesinin çoğulu]*”, “*saygı ile hitap edilenler*” ifadeleriyle izah edilmiştir. Kelime Türkçeye Arapçadan ödümçlenmiştir (2016, s. 453).

Ashab kelimesi başlarda sadece “*arkadaşlar*” ve Hız. Muhammed’in “*en yakın dostları*” anlamında kullanılırken zaman içerisinde anlam genişlemesine uğrayarak Hız. Muhammed’i “*bir kez olsun gören kişiler*” için kullanılmıştır (Pala, 2004, s. 34).

Ashap kelimesi TT’de genellikle *Hız. Muhammed’i görmüş, sohbetine katılmış kimseler* manası ile kullanılır. Sahabe kelimesi ile *ashab* kelimesi ile eş anlamlıdır. Sahabe/ashap, Müslüman toplumda önem arz eden kişilerdir. Sahabe, İslamiyet’in ilk kurucu nesli olmaları bakımından diğer Müslüman nesillerden farklıdır (Öztürk, 2015, s. 7). Çünkü sahabeler, İslam dininin tebliğ edilmesi yolunda Hız. Peygamber’e eşlik etmiş ve Kur’an-ı Kerim’in nüzulüne şahit olmuş kimselerdir. Bu yüzden Müslüman toplumlarda önemlidirler. Türk dili tarihinin önemli eserlerinden biri olan

Kitâb-ı Dede Korkut'ta Hz. Peygamber'in en yakın dostu ve sabahabenin önde gelenlerinden biri olan Hz. Ebu Bekir'den “*Muhammedün sağ yanında namaz kılan Ebū Bekir Şiddik görkli*” şeklinde bahsedilmiştir (Ergin, 2009, s. 17).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Yusud Has Hacip / Kutadgu Bilig**
“*Aşhâb-i ras teg temür kend tokıttım*”(URL-9).
- **Mükaddimet'ül-Edeb Tercümesi**
“*Şol yanını tutğıl aşhâbların birle*” (URL-9).
- **Âşık Paşa / Garib-nâme**
“*Ya ‘ni kim irmek diler ashâbına*”(Yavuz, 2002, s. 475).
- **Yahyâ Bey**
“*Ashâbına geldikde salât emri kıldı*”(Pala, 2004, s. 34).

Ashab kelimesinde herhangi bir anlam değişimi gözlenmemiştir. Kelime, TT’de aynı anlamda ve biçimde kullanılır.

2.9. Ehl (اهل)

Kelime, metinde “*Ve dürūd u taḥiyyāt ol mef ḥar-i mevcūdāt ve ḥ’āce-i ‘araşāt Muḥammed’ül-Muştafā’nun ‘ālī ve şerīf ravzasında olsun ki rizvān uçmak bāğçeleri anuḡ bir kaṭre-i dürr-i yetimiyle düzer ve hezaran rahmeti anuḡ āl ü aşhāb u ehline ve ānı cāndan sevenlere olsun ki pāk ü güzīdelerdür*” cümlesinde geçer. Burada, *ehl* kelimesi “*aile*” anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 169, 277).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*sahip*”, “*kabiliyetli, becerikli*”, “*karıkocadan her biri (eş)*” olarak açıklanırken (URL-1), Devellioğlu’nda “*bir yerde oturan*”(2010, s. 237), Tietze’de “*kişiler, adamlar; zümre*”, “*eş, zevç, zevce*”, “*usta, tecrübeli, hamarat, işbilir*”(2016, s. 565), Ötügen Sözlükte “*kişiler; adamlar*”, “*topluluk, cemaat; zümre*”, “*karı kocadan birine göre diğeri; eş; zevç; zevce*”, “*sahip*”, “*bir işi yapmak için kendisinde ustalık ve yetkinlik bulunan kimse; erbab; usta; deneyimli; tecrübeli; iş bilir*”, “*hak dahibi olabilen; borç yüklenebilen; cezadan sorumlu tutulabilen kişi*” şeklinde ifade edilmiştir. Kelime, Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (Çağbayır, 2007, s. 1385).

Ehil kelimesi ile yapılmış birçok topluluk ismi Türkçede yer alır. Bunlar: “*ehl-i beyt; ev halkı, Hz. Peygamber’in yakın akrabası, ehl-i cennet/cehennem; cennet halkı,*

cehennem halkı, ehl-i ilim; ilim insanları, ehl-i iman; iman etmiş kimseler, ehl-i sünnet; Peygamberimiz ve sahabelerine itikatta uyanlar”dır (Devellioğlu, 2010, s. 237-238).

Ehil kelimesi *topluluk* anlamının yanında *usta* anlamıyla da yaygın olarak kullanılır. *İşinin ehli* ifadesi, işini hassasiyet gözeterek yapan kimseleri nitelemek amacıyla kullanılır. İşinin ehli kimseler toplumda kendilerine verilen işi eksiksiz yerine getirme hususunda yetkindirler.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Ehil olmak (URL-1).

Edebî eserlerden örnekler

- **Âşık Paşa / Garib-nâme**

“*Biri ‘ilm ehli-durur kim şer‘-ile*” (Yavuz, 2002, s. 107).

- **Âşık Paşa**

“*Birlik ehli olmasuz dirlikdedür*”(Kaplan, 1976, s. 153).

- **İsmet Özel / İrtica Elden Gidiyor**

“*Yalnız müslümanlar değil, ehl-i kitab olanlar da ve başka bâtil din salikleri de içinde bulunduğumuz sistemin cenderesi altında*”(Özel, 1987, s. 215).

Ehl kelimesi metinde kelimenin *topluluk* anlamında yola çıkarak *aile* anlamında kullanıldığı fark edilmiştir. Kelimenin *aile* anlamı TT’de kullanılmamaktadır. Buradan yola çıkarak *ehil* kelimesinin TT’de anlam daralmasına uğradığını söylemek yanlış olmayacaktır.

2.10. Cāndan

Kelime, metinde “*Ve dūrūd u taḥiyyāt ol mef ḥar-i mevcūdāt ve ḥ‘āce-i ‘araṣāt Muḥammed‘ül-Muṣṭafā‘nun ‘ālī ve şerīf ravzasında olsun ki rizvān uçmaḳ bāğçeleri anuḡ bir ḳaṭre-i dürr-i yetīmiyle düzer ve hezaran rahmeti anuḡ āl ü aṣḫāb u ehline ve ānı cāndan sevenlere olsun ki pāk ü güzīdelerdür*” cümlesinde yer alır. Kelimenin metindeki anlamı *içten*dir (Korkmaz, 2017, s. 169, 277).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*içten, yürekten, samimi*”, “*içtenlikle, istekle, ilgiyle*” şeklinde ifade edilmiştir. Kelime Türkçeye Farsçadan alıntılanmıştır (URL-1).

Kelimenin kökü *can* kelimesidir ve Türkçeye Farsçadan alıntılanmıştır.

Can kelimesinin sözlük anlamı Devellioğlu’nda “*ruh, hayat, yaşayış, gönül*” olarak ifade edilirken (2010, s. 140), Türkçe Sözlükte “*kişi, insan ve hayvanlarda*

yaşamayı sağladığına inanılan madde dışı varlık, çok içten ve samimi” şeklinde açıklanmıştır (Ağakay, 1969, s. 133).

Candan kelimesi yukarıda verilen anlamlarıyla Türkçede varlığını sürdürmektedir. Candan kelimesinin anlamı *can* kelimesinden yola çıkılarak genişletilmiştir. Elbette *can* kelimesi ile *candan* kelimesi arasında bir bağ vardır. Can; *gönül, ruh, yaşayış* anlamına gelir. Candan kelimesi ise *gönülden, ruhtan yani insanın içinden* anlamında bir kelimedir. *Candan dostum* ifadesi kullanıldığında *gönül bağı bulunan dost/arkadaş* kast edilmiş olur. Herhangi bir şeyi *candan istemek* isteme fiilinin derecesini belirler. Bir okulu, işi yahut bir nesneyi candan istemek, isteğin derecesini belirler. Kelimenin diğer bir anlamı da hayattır. Hayat ise kişiyi canlı kılandır.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Az veren candan, çok veren maldan / Can candan şirindir (tatlıdır) / Candan ahbap, kandan şarap olmaz / Candan geçmek / Cömert derler maldan ederler, yiğit derler candan ederler / Çıkmadık candan umut kesilmez / İki kişi dinden olursa bir kişi candan olur / Yarım hekim candan eder, yarım hoca dinden eder (URL-1). Candan cananım gerek, yürekten yanarım gerek / Candan yanan kimse yok, yandan yanan çok (Kaçalın, 2019, s. 64).

Edebî eserlerden örnekler:

• **Fenâî / Divan**

Geçen ferman ile bu cismü cāndan (Yıldız, 2002, s. 252).

• **Fuzûlî**

Beni cāndan usandırdı cefadan yar usanmaz mı (Üst, 2007, s. 559).

• **Sabahattin Ali / Kürk Mantolu Madonna**

Fabrikaya her zamankinden daha erken gittim ve kapıcıyı pek candan selâmladım (Ali, 1943, s. 68).

Burada *candan* kelimesinin daha iyi izah edilmiş olması için *can* kelimesine de değinilecektir.

Can (جان)

Kelimenin sözlük anlamı TDK'nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*yaşama, hayat*”, “*güç, dirilik*”, “*kişi, birey*”, “*gönül*”, “*insanın kendi varlığında özü*”, “*gönül*”, “*çok içten, sevimli, sevileni şirin*” şeklinde açıklanırken (URL-1), Türkçe Sözlükte “*kişi*”, “*insan ve hayvanlarda yaşamayı sağladığına inanılan madde dışı varlık*” (Ağakay, 1969, s. 133), Devellioğlu'nda “*can, ruh*”, “*hayat, yaşayış*”, “*gönül*” (2010, s. 140), Tietze'de

“hayat”, “gönül, istek”, “sevimli, şirin”, “sevgili” (2016, s. 40), Ötüken Sözlükte “*insan ve hayvanların yaşamlarını sağlayan, ölümle birlikte bedenden ayrılan madde dışı varlık*”, “yaşama; hayat”, “güç, kuvvet; dirilik, canlılık”, “insanın kendi varlığı, özü”, “kişi, şahıs: insan; kimse”, “bir şey yapma isteği; arzu; gönül”, “EAT’de OST’de tasvf. Tarikat kardeşi; tarikata kabul edilmek üzere gelen derviş”, “OST’de silah”, “çok içli dışılı ve birbirine çok uygun kişiler”, “çok sevilen”, “sevimli; cana yakın; şirin”, “EAT’de ‘sevgi ve yakınlık duygusu ile kendisine bağlanılan; aziz”, “sevgi ve yakınlık belirten seslenme sözü” ifadeleriyle açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Farsçadan alıntılanmıştır (Çağbayır/I, 2007, s. 749).

Kelimenin Tarama Sözlüğünde “*sevimli, sevgili*” anlamları yer alır (1943, s. 134).

Kelimenin aslı, Sanskritçe olarak düşünülür. Can kelimesi Sanskritçeden Farsçaya geçmiş ve Farsçada farklı anlamlar kazanarak Çince, Arapça gibi Doğu dillerinde ve Türkçede benzer şekillerde telaffuz edilmiştir. Rüzgar, nefis, ruh, bedenin hayatietini sağlayan ana unsur anlamlarına sahip kelime, Türkçede daha çok son iki anlamı ile kullanılmaktadır. Ayrıca tasavvufi metinlerde *can* kelimesi Allah, peygamber kelimeleri yerine de kullanılmaktadır. Mevlevilik ve Bektaşilik tarikatlarında tarikat mensupları birbirlerine *can* diye seslenirler ya da isimlerinin sonuna *can* kelimesini eklerler (URL-11).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Adam adama yük değil, can gövdeye mülk değil / Adamın adı çıkacağına canı çıksın / Ağanın malı çıkar, ısağın canı / Allah’a bir can borcu var / Altta kalanın canı çıksın / Az veren candan, çok veren maldan / Azrail’e bir can borcu olmak / Bir can ile / Bir sıkımlık canı olmak / (Bir şeye) can dayanmamak / (Bir şeye) Can gelmek / (Birinin) Can damarına basmak / (Birinin) Canı yok mu? / (Birinin) Canına susamak / (Birinin) Canını acıtmak / Bundan iyisi can sağlığı / Burnunu sıksan canı çıkacak / Can alacak nokta (yer). Can alıp can vermek / Can atmak / Can baş üstüne / Can başına sıçramak / Can beslemek. Can boğazdan gelir / Can borcunu ödemek / Can bostanda bitmez / Can bulmak / Can cana, baş başa / Can candan şirindir / Can canın yoldaşdır / Can cümleden aziz / Can çekişmek / Can çekişmektense ölmek yeğdi / Çan çıkmayınca (çıkmadan) huy çıkmaz / Can damarından yakalamak / Can derdinde olmak / Can kalmamak / Can kaygısına düşmek / Can olmak / Can sıkımlık / Can simidi olmak / Can vermek / Can yakmak / Cana (canına) can katmak / Cana gelecek kaza (zarar) mala gelsin / Cana gelecek mala gelsin / Cana kıymak / Cana minnet saymak

(bilmek) / Canı acımak / Canı ağzına (boğazına) gelmek / Canı bayılmak / Canı (burnuna) burnundan gelmek / Canı burnundan çıkmak / Canı cana ölçmek / Canı canına (içine) sığmamak / Canı cehenneme / Canı çekilmek / Canı çekmek / Canı çıkmak / Canı gelip gitmek / Canı gelemek / Canı gibi sevmek / Canı gitmek / Can ile oynamak / Canı ile uğraşmak / Canı istemek / Canı isterse / Canı kaymak isteyen mandayı yanında taşır / Canı sıkılmak / Canı yanan eşeke attan yüğrük olur / Canı yakmak / Canı yerine gelmek / Canım dese canın çıksın diyor sanmak / Canımı sokakta bulmadım / Canımın içi / Canına acımamak / Canına değmek / Canına ezan okumak / Canına geçmek (işlemek veya kâr etmek.) Canına kastetmek / Canına kıymak / Canına kastetmek. Canına minnet olmak / Canına okumak / Canına susamak / Canına tak demek (etmek) / Canına tükürdüğümün (üfürdüğümün) / Canına yandığım (yandıgımın) / Canına yetmek / Canından bezmek (bıkmak veya usanmak) / Canından geçmek / Canını almak / Canını bağışlamak / Canını (bir yere) dar atmak / Canını burnundan getirmek / Canını cehenneme göndermek (yollamak) / Canını çıkarmak / Canını dişine almak (takmak) / Canını sıkmak / Canını sokakta bulmak / Canını vermek / Canını yakmak / Canının derdine düşmek / Canının içine sokacağı gelmek / Cansız düşmek. ... canlısı (düşkün) / Cansız düşmek / Çıkmadık canda umut var / Çıkmadık candan umut kesilmez / Daha iyisi can sağlığı / Et kanlı gerek, yiğit canlı / Evvela canı sonra canan / Yok canım / Yoluna can (canını) vermek / Yorgun eşiğin (öküzün) çüş (ıslık) canına minnet (URL-1). Can evi yanmak / Canı asmanda kalmak / Can alacaksa sepet getirsin (Kaçalın, 2019, s. 283).

Örnek gösterilen atasözleri ve deyimler, Farsçadan Türkçeye dâhil olan *can* kelimesinin Türkçedeki kullanım sıklığını kanıtlar mahiyettedir. Kelimeler ifade gücüdür. İfade gücü insanın en önemli yetilerinden biridir. Bir maddi varlık kaybediliğinde kişi kendini teselli etmek ve güç bulmak için *Cana geleceğine mala gelsin* der. İnsan öfkelenildiğinde *canını okudum*, *canı cehenneme*, *canımı sıktın* ifadeleri kullanır. Bütün bu duygu durumlarının dile getirilmesini sağlayan şüphesiz kelimelerdir, kelimelerin gücüdür. Farsçadan Türkçeye ödünçlenmiş olan *can* kelimesi, Türk dilinin zengin ifade gücü ile birleşerek Türk dilinde ve edebiyatında varlığını sürdürmektedir.

Edebî eserlerden örnekler

- **Gülşehrî**

“Gönlüm aldı vü köyindürdi cânım”(Kaplan, 1976, s. 156).

- **Orhan Veli / Yalnızlık Şiiri**

“Bir cana hasret” (Veli, 2021, s. 122).

- **Refik Halit Karay / Memleket Hikâyeleri**

“Nisan yağmurlarına kadar böyle yarı saklı, yarı canlı bir ömürle bekleyen kasabanın dolambaç, dar sokaklarında dört beş ay hayat, hareket kesilir, ne kağıtlar geçer, ne manda sürüleri dolaşır, ne at şakırtıları duyulurdu” (Karay, 2018, s. 114).

- **Barış Manço**

“Can bedenden çıkmayınca” (URL-12).

Candan kelimesinin TT’de aynı anlamlar ile kullanılır. Kelimede anlam değişimi bulunmamaktadır.

2.11. Ādem (آدم)

Kelime, metin içinde “*Ve ba’du bilmek gerekdür ki andan berü gerekdür ki andan berü Ādem peygamber ‘am (‘aleyhis-selām) yaratıldı, her akl-ı issi bu ‘alem-i kevn ü fesadı görüp tefekkür ve endişe eylediler*” cümlesinde geçmiştir ve “*Hz. Adem, ilk peygamber*” anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 169, 277, 381).

Ādem kelimesinin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*insan, insanoğlu, adam*”, “*dini inanışlara göre dünya üzerindeki ilk insan*” olarak açıklanırken (URL-1), Devellioğlu’nda “*dünyada ilk yaratılan adam*”, “*ilk peygamber*”, “*adam*” (2010, s. 11), Türkçe Sözlükte “*din kitaplarına göre ilk yaratılan insan ve ilk peygamber*” (Ağakay, 1969, s. 9), Tietze’de “*adam; insan*” (2016, s. 251), Ötügen Sözlükte “*insan, adam; kişi*”, “*mec. insanda bulunması gereken erdemlere sahip (kimse)*”, “*öz. is. İlk yaratılan insan; insanlığın babası; Hz. Ādem*” ifadeleriyle açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (Çağbayır, 2007, s. 112).

Ādem kelimesinin kökeni kaynaklarda farklı şekillerde açıklanmaktadır.

Kelimenin Arapça kökenli olduğunu düşünenler, Arapçada *yeryüzü* anlamına gelen *edimu’l-ard* ibaresinden türediğini ileri sürmüşlerdir. Yeryüzü anlamından yola çıkarak değerlendirildiğinde *âdem* kelimesi ile kökeni olduğu düşünülen “*edimu’l-ard*” kelimesi, anlam bakımından uyumludur. Edimu’l-ard ibaresi *yeryüzü*, bu ibareden türetilen *âdem* kelimesi “*yeryüzünde yaratılan ilk insan*” anlamındadır. Farklı görüşlerde kelimenin Sümer dilindeki *adamu/babm*, Asur-Babil dilindeki *adamu/yapılmış çocuk, genç* ya da Sabîi dilindeki *adam/kul* kelimelerinden türediği belirtilmiştir. Ayrıca kelimenin İbranice “*adamah/toprak*”, “*yeryüzü*” veya eski Doğu dillerinde “*yerden, yere*

ait insan”, *insanlık* anlamına sahip “*adam*” kelimesinden türediği görüşler arasındadır. Çoğu araştırmacı kelimenin Arapça kökenli olduğu ve “*esmerlik*” anlamına sahip “*el-üdme*” “*tıp, örnek*” anlamındaki “*el-dedeme*” kökünden geldiği görüşünde birleşirler (URL-15). Tüm görüşler neticesinde bir değerlendirme yapılacak olursa *âdem* kelimesinin, kökeni olarak ileri sürülen tüm kelimelerle anlam ilgisi bulunmaktadır. Anlam ilgileri *âdem* kelimesi ile diğer kelimeleri birbirleriyle ilintili kılar. Sonuç olarak denilebilir ki kelimenin kökeni hakkında tek bir görüşü doğru saymak mümkün değildir.

Arapçada *âdem* kelimesi ile benzer olan *adem* kelimesi bulunmaktadır. İki kelime arasındaki birinci fark, ilk hecede /a/ ünlüsünün uzun olup olmaması ikinci fark ise anlamlarıdır. İncelenen *âdem* kelimesinde ilk ses olan /a/ sesi uzun ünlüdür ve anlamı da “*insan, yeryüzünde yaratılan insan*”dır. İkinci kelime ise *adem*dir. Adem kelimesinde ilk ses olan /a/ ünlüsü normal uzunluktadır. Anlamı ise “*yokluk, bulunmama*”dır (Devellioğlu, 2010, s. 10, 11).

Burada kavram haline gelmiş *Âdem* kelimesinin işaret ettiği, *Âdem’in yaratılışı*, *Âdem ile Havva’nın cennetten kovulması* hadiselerinden bahsedilecektir.

Hız. Âdem’in Yaratılışı

Hız. Âdem ilk insan ve ilk peygamberdir. Hız. Âdem’in yaratılışı Yahudilerin kutsal kitabı, Tevrat’ta ve Müslümanların kutsal kitabı, Kur’an-ı Kerim’de anlatılır. Tevrat’ın Tekvin (yaratılış) bölümünde Allah’ın önce yerleri gökleri yarattığı sonrasında bitkileri, deniz hayvanlarını ardından da sığır ve sürüngen gibi yeryüzündeki hayvanları yarattığından söz edilir. Son olarak Hız. Âdem’i topraktan yarattığından bahsedilmiştir. Kur’an-ı Kerim’de Hız. Âdem yaratılmadan önce yeryüzünde insan veya insana benzer akıl ve şuur sahibi varlığın bulunmadığı Bakara Suresi 30. ayette şöyle geçer: “*Hani rabbın meleklere, ‘Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım’ demişti. Onlar, ‘Biz seni övgü ile tesbih ederken ve senin kutsallığını dile getirip dururken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?’ dediler. Allah ‘Şüphe yok ki, ben sizin bilmediklerinizi bilirim’ buyurdu*” (URL-16). Kur’an-ı Kerim’de Hız. Âdem’in diğer insanlardan farklı yaratıldığından söz edilir. “*Allah nezdinde İsa’nın durumu Âdem’in durumu gibidir. Onu topraktan var etti; sonra ona ‘ol’ dedi ve oluverdi (Al-i İmran 3/59)*” (URL-17). Ayette bahsi geçen iki peygamberin, yaradılışlarının farklı olduğuna işaret edilmiştir.

Hız. Âdem'in su ve toprak olmak üzere iki temel maddeden yaratıldığı Kur'an-ı Kerim'de geçer. Bir rivayete göre Allah'ın, Âdem'i yeryüzünün çeşitli bölgelerinden aldığı topraklardan yarattığı ve farklı topraklar sebebi ile insanların farklı karakterlere, renklere, mizaçlara sahip olduğu belirtilir. Bu konuda Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Allah (c.c.) Âdem'i yeryüzünün tamamından alınan bir avuç topraktan yaratmıştır. Bu yüzden Âdemoğulları yeryüzü şekillerine göre kimi kırmızı, kimi beyaz kimi de siyah olmuştur. Aralarında yumuşak ve sert mizaçlı, kötü ve iyiler bulunmaktadır”* hadis-i şerifinden yola çıkarak denilebilir ki insanların, yaratıldığı toprağın özellikleri neticesinde huy, mizaç, renk vs. farklılıkları vardır. Kur'an-ı Kerim'de ve diğer üç büyük kutsal kitapta zikredildiği üzere Hz. Âdem yeryüzünde yaratılan ilk insan ve ilk peygamberdir. Âdemoğlu kavramı, Hz. Âdem'in ilk insan olmasından gelir. Hz. Âdem ilk insandır, diğer insanlar ondan gelmiştir ve onun oğullarıdır.

Âdem ile Havva'nın Cennetten Çıkarılması

Tevrat'ta insan yaratılışını anlatan iki metin vardır. Bunlar; Ruhban metninde Tekvin¹ ve Yahvist metninde Tekvin²'dir. Birinci metinde insanın erkek ve dişi olarak yaratıldığı ikinci metinde, önce erkeğin sonra da kadının yaratıldığından bahsedilir. İkinci metne göre Allah, erkeği yarattıktan sonra ona yardım etsin diye kır hayvanlarını, göğün kuşlarını yaratır. Erkek tüm varlıklara ad koyar fakat yaratılmışların içinden kendisine uygun yardımcıyı bulamaz. Bunun üzerine Allah, erkeği bir kuyuya daldırır ve kaburga kemiklerinden birini alarak kadını yaratır ve kadını erkeğe getirir. Bunun üzerine Âdem: *“Şimdi bu benim kemiklerimden kemik ve etimden ettir; buna kadın (nisâ, İbrânîce'de işşah) denilecek, çünkü o insandan (erkek, İbrânîce'de iş) alındı der (Tekvîn, 2/18-23)”*(URL-18). Hz. Havva'nın yaratılışı ile ilgili Kur'an-ı Kerim'de açık bir ifade yer almaz. Nisâ suresi 4/1 ayette Allah'ın insanları tek bir nefisten yarattığı ve o nefisten eşini var ettiği ifade edilir. Müfessirlerin çoğu ayette yer alan *nefsin* Hz. Âdem olduğu ve o nefisten yaratılanın Hz. Âdem'in eşi olan, Hz. Havva olduğu görüşünde hem fikirdirler (Kaya, 2020, s. 209).

Âdem ile Havva'nın cennetten kovulma hadisesi Tevrat'ta şu şekilde geçer: Tevrat'a göre Hz. Âdem'in kaburga kemiğinden yaratılan ilk kadın, Hz. Âdem'in karısı olur. İkiisi birlikte çıplak olarak utanç duymadan cennette yaşarlar. Cennette yaşarken yılan, kadını kandırarak Allah'ın yasak kıldığı meyveden yedirir. Kadın, meyveden Hz.

Âdem'e verir. Meyveyi yediklerinde gözleri açılır ve çıplak olduklarının farkına varırlar. Kadın, yılanı; Hz. Âdem de kadını suçlar. Kadın erkeğe şöyle der: *“Zahmetini ve gebeliğini ziyadesiyle çoğaltacağım; ağrı ile evlât doğuracaksın ve arzun kocana olacak, o da sana hâkim olacaktır (Tekvîn, 3/1-16)”* Böylece kadın, insan soyunun annesi olur. Hz. Âdem kadının anne rolüne işaret etme amacı ile kadına *Havva* adını verir. Kur'an-ı Kerim'de ise şöyle anlatılır: Allah tarafından Hz. Âdem ve eşi cennete yerleştirilir. Kendilerine cennetteki bir ağaçta bulunan meyve haricinde tüm yiyeceklerden yiyebilecekleri ve yasak meyvenin bulunduğu ağaca yaklaştıklarında zalimlerden olacakları bildirilir. Fakat şeytan onları kandırır ve yasaklı meyveden yemelerini sağlar. Meyveyi yedikleri zaman çıplak kalan mahrem yerlerini cennet yapraklarıyla kapatmaya çalışmışlardır. Hadisenin ardından Allah'tan af dilemişlerdir. Bunun üzerine Allah onlara yeryüzüne indirileceklerini orada yaşayıp, ölüp, dirileceklerini bildirmiştir (URL-18).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Adembaba gibi / Adembabaya dönmek (URL-1). Adem oğlu / Adem evlâdı (Ağakay, 1969, s. 9).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Dîvân / Ömer Hulûsî**

“Âdemin hüsnünü Hakk göstermedi” (Ünal & Ünal, 2020, s. 1103).

- **Kul Mesud / Süheyl ü Nevbahâr**

“Nişânını nite ben âdem oğlanına soram” (Kanar, 2011, s. 16).

- **Şeyh Galip**

“Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen” (Pala, 2004, s. 7).

- **İsmet Özel / Münacaat**

“Hata yapmak

Fırsatını Âdem'e veren sendin” (Gelir, 2021, s. 125).

- **Akif Paşa / Kaside-i Âdem**

“Merdümü neş'et-i Âdem'de yok oldu gitti

Vechi var âleme men eylese selva-yı âdem” (Kaplan, 2015, s. 18).

Âdem kelimesinde anlam değişimi bulunmamaktadır. Kelime aynı biçimde ve anlamda TT'de kullanılır.

2.12. Peygamber (پیغمبر)

Kelime, metin içinde “*Ve ba’du bilmek gerekdür ki andan berü gerekdür ki andan berü Âdem peygamber ‘am (‘aleyhis-selâm) yaradıldı, her akl-ı issi bu ‘alem-i kevn ü fesadı görüp tefekkür ve endişe éylediler*” cümlesinde geçmiş ve Allah’ın elçisi anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 169, 277).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*insanlara Tanrı’nın buyruklarını bildiren onları Tanrı yoluna, dine çağıran kimse*” olarak açıklanırken (URL-1), Devellioğlu’nda “*haberci, elçi*” (2010, s. 1011), Tietze’de “*haberi getiren, haberci; resul, nebi*” (2018, s. 373), Ötüken Sözlükte “*Allah’ın buyruklarını insanlara bildiren, ileten kimse; elçi; resul; nebi; yalvaç*” şeklinde açıklanmıştır. Kelime, Türkçeye Farsçadan ödünçlenmiştir (Çağbayır/IV, 2007, s. 3839).

Kelimenin etimolojisi: “*peygam/peyam (haber) ve +ber (taşıyan getiren, yapan, eden)*” şeklindedir. Kelime, iki unsurdan meydana gelmiş Farsça bir kelimedir. Peyam kelimesi haber anlamı ile 1900’lü yılların başında “*Peyâm-ı Sabah, Peyâm-ı Edebi*” gibi bazı gazete ve yayınlarda kullanılmıştır. Kelime “*Peyami*” şekli ile şahıs ismi olarak kullanılmıştır. Şahıs ismi olarak kullanımına en meşhur örnek Türk Edebiyatının önemli isimlerinden biri olan *Peyami Safâ*’dır (Demirci, 2019, s. 117).

Peygamber kelimesinin karşılığı olarak Türk Söylence Sözlüğünde *savacı* kelimesi verilmiştir. Kelimenin anlamı “*peygamber, Tanrı’nın elçisi, habercisi, kitap getirmemiş peygamber, nebi, sevindirici haber veren kişi*” olarak ifade edilmiştir (Karakurt, 2011, s. 178).

Kelimenin Arapçada “*resül (رسول), resîl (رسيل), mürsel (مرسل), nebî (نبى)*” olmak üzere eş anlamları vardır (Devellioğlu, 2010, s. 859, 954, 1037- 1038). Türkçedeki eş anlamlıları ise; “*yalvaç, yalavaç ve elçi*” kelimeleridir. *Yalavaç/yalawaç* kelimesi OT’de *elçi, peygamber* anlamında kullanılmıştır (Gülensoy, 2018, s. 857).

Peygamber, Allah tarafından seçilerek dinin gereklilikleri, yasakları, kuralları vs. konularını insanlara tebliğ eden elçidir. Peygamberler yol göstericidir. İmanın şartlarından biri *peygamberlere inanmaktır*. Bir kişinin Müslüman olması için imanın bütün şartlarını yerine getirmesi gerekir. İmanın şartı beştir. Bunlar: Allah’a inanmak, meleklere inanmak, peygamberlere inanmak, ahirete inanmak, kadere inanmaktır. Beş

şarttan birini yerine getirmeyen insan, Müslüman sayılmaz. Allah'a inanan kişi onun elçilerine de inanmak zorundadır. Kur'an- Kerim'de Âdem, İdrîs, Nûh, İbrâhim, İsmâil, İshak, Yakûb, Yûsuf, Lût, Hûd, Sâlih, Şuayb, Mûsâ, Hârûn, İlyâs, Elyesa, Yûnus, Eyyûb, Dâvûd, Süleyman, Zekeriyâ, Yahyâ, İsâ ve Muhammed olmak üzere yirmi peygamber ismi geçer (URL-148). Peygamberler Allah'ın vahiy yoluyla kendilerine bildirdiklerini insanlara iletmişlerdir. Allah tarafından bildiren her şeyi yaşamlarında uygulamışlardır. Peygamberler İslam dini için mücadele ederek her daim İslamiyet'in müdafaacısı olmuşlardır.

Hiz. Muhammed son peygamberdir ve kendisinden sonra peygamber gelmeyeceği Kur'an-ı Kerim'de bildirilmiştir. Hiz. Muhammed zamanında indirilmiş olan Kur'an-ı Kerim İslam dininin kutsal kitabıdır. Hiz. Peygamber'den sonra gelmiş geçmiş tüm inanan kişiler Hiz. Muhammed'in ümmetidir. Aynı zamanda toplumda Hiz. Peygamber'in adı anıldığında ona salavat getirilir. Salavat; peygamberi selamlamaktır. *"Kur'an'da, 'Allah ve melekleri şüphesiz Peygambere salât ediyorlar. (O hâlde) ey iman etmiş olanlar, siz de ona salât edin ve tam bir teslimiyetle selam verin (Ahzab, 33/56)' buyurulmaktadır"* (URL-13).

Kaşgarlı Mahmud'un Dîvânü Lugâti't-Türk adlı eserinde *peygamber*, "yalvaç" olarak adlandırılır. Aynı zamanda Dîvânü Lugâti't-Türk'te *peygamber* kelimesinin karşılığı olarak "sawçı" kelimesi gösterilmiştir. "Saw" kelimesi hikâye anlatmak, mektup yazmak, haber vermek gibi anlamlara sahiptir. Verilen anlamlar çerçevesinde "sawçı" kelimesinin anlamı "haber veren, hikâye anlatan"dır. Hiz. Peygamber'in adı anıldığında sağ el kalbin üzerine koyulur ve salavat getirilir. Dini bir muhabbetin gerçekleşeceği mekânda kişiler ellerini, birbirlerinin ellerinin arasına alıp salavat getirerek selamlaşırlar. Salavat getirme Dîvânü Lugâti't-Türk'te şöyle ifade edilmiştir: *"Yalavaçka alkış birgil (Peygamber'e salavat getir)"* (Erdoğan, 2016, s. 168).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Allah'ın ondurmadığını peygamber sopa ile kovar / Hangi peygambere kulluk edeceğini şaşırarak / Kimse kendi memleketinde peygamber olmaz / Nuh deyip peygamber dememek (URL-1).

Edebî eserlerden örnekler:

- Sezai Karakoç / Mona Roza

"Peygamber çiçeğinin aydınlığında ara" (Karakoç, 2014, s. 39).

- **Gülşehri / Mantıku't Tayr**
“İşid imdi kim nedür Peygāmbəri”(URL-14).
- **Codex Cumanicus**
“Burun alay ayıldı payğanbardan”(Karaşlar, 2012, s. 309).
- **Mustafa Akar / Berhayat**
“Ve kollarını açmış bekliyor peygamber”(Akar, 2017, s. 30).

Peygamber kelimesi anlamı itibariyle bütün peygamberleri kapsarken Türk kültüründe yalnızca Hz. Muhammed’e işaret eder. Buradan yola çıkarak şu sonuca varılabilir; *peygamber* kelimesi TT’de anlam daralmasına uğramıştır. Bütün peygamberler için kullanılan kelime, Türk kültüründe yalnızca *Hz. Muhammed* işaret eder. Ötüken Sözlükte peygamber kelimesinin “(Özel isim) özel olarak *Hz. Muhammed*” anlamına yer verilmiştir (Çağbayır/IV, 2007, s. 3839). Sözlükte kavram için verilen anlam, *peygamber* kavramının *Hz. Muhammed*’i işaret ettiğini destekler.

2.13. Yaradıldı

Kelime, metin içinde “*Ve ba’du bilmek gerekdür ki andan berü gerekdür ki andan berü Âdem peygamber ‘am (‘aleyhis-selām) yaradıldı, her akl-ı issi bu ‘alem-i kevn ü fesadı görüp tefekkür ve endişe éylediler*” cümlesinde geçmiş ve *yaratmak* anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 169, 277).

Metnin birinci sayfasında yer alan *yaradıldı* kavramı kökü esas alınarak incelenecektir. Kelimenin kökü *yaratmak* (*yarat-*)’tır.

Yaratmak

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*olmayan bir şeyi var etmek (Allah’ın yaptığı)*”, “*zekâ, düşünce gücü ve hayal gücünden faydalanılarak o zamana kadar görülmeyen yeni bir şeyi ortaya koymak, yapmak*”, “*olmasına, ortaya çıkmasına yol açmak, sebep olmak*” şeklinde açıklanırken (URL-1), Clasuson’da “*yapmak*”, “*bulmak*” olarak (1972, s. 959), Gülensoy’da “*yaratmak, yoktan var etmek*” (2018, s. 878), Tietze’de “*ortaya koymak, ortaya çıkarmak, yoktan var etmek*” (2019, s. 224), Ötüken Sözlükte “*yapmak; etmek; teşkil etmek*”, “*yoktan var etmek; kendinden uydurmak; vücuda getirmek; oranlayıp yapmak; gereken duruma getirmek; tanzim etmek; düzene koymak; oranlamak; düzenlemek; hazırlamak; yeniden gözden*

geçirmek” şeklinde ifade edilmiştir. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/V, 2007, s. 5220).

Yaratmak fiilinin Türkçedeki eş anlamlısı “*törü- (yaratmak)*” kelimesidir (Clauson, 1972, s. 533).

Yaratmak kelimesi Türk dilinin tarihsel gelişimi süresince aynı biçimlerde süregelmiştir. Türk lehçelerinde kelimenin durumuna bakıldığında: *TT’de yarat-, AT’de yarat- anlam zahmet çekerek, emek vererek vücuda getirmek, yapmak, meydana getirmek, yoktan var etme, tesis etmek, kurmak, hazırlamak, eser yazmak, Trkm’de yarat- anlamı yaratmak, var etmek, Kzk’de jarat- yaratmak, meydana getirmek, ortaya çıkarmak, Kırg’de carat-yaratmak, halk etmek, Kazan-Tatar Türkçesi’nde yarat-yaratmak, var etmek , Özb.’de yārät- yaratmak, YUyg’de yarat- yaratmak, meydana getirmek, Hlç’de yarat- yaratmak , Çuv’da şurat- yaratmak* şeklindedir (Güner, 2012, s. 1416- 1417).

Yarat- fiilinin etimolojisi hakkındaki görüşler aşağıdaki gibidir:

Clauson, kelimenin kökünü *yara- (yaramak)* olarak ifade etmiştir. Clauson *yara-* fiilinin anlamını *uygun hale getirmek, uygun bulmak*, Tekin de *yapmak, etmek* şeklinde açıklamıştır. Ayrıca Dîvânu Lugâti’t-Türk’te kelimenin *yarat-* şeklinde olduğu belirtilir (1972, s. 959; 2016, s. 92). Gülensoy, kelimenin kökenini ET’de “*yār-a- (uygun olmak, gerektiği gibi olmak)*” şeklinde açıklamıştır (2018, s. 878).

Karaağaç, fiilin *yara-ve yaran-* fiilleri ile karşılaştırılması gerektiğini belirtmiştir. Eyüboğlu, *yarat-* fiilinin ET’deki *yar uçurum, yarık* kelimesinin anlam genişlemesi yoluyla *var etmek, düzene sokmak, süslemek, biçimlendirmek* anlamlarını kazanmış bir fiil olduğunu öne sürmektedir. Başka bir görüş Marcel Erdal tarafından ortaya atılmıştır. Erdal, “*yaratma, düzenlemek, belirli bir hale getirmek*” anlamı çerçevesinde ele aldığı “*yarat-*” fiilinin “*yararlı olmak, uygun olmak*” anlamında gelen “*yara-*” fiili ile semantik olarak bağlantılı olmadığını ileri sürmüştür (Güner, 2012, s. 1417).

Tüm görüşler etrafında bir değerlendirme yapılacak olursa denilebilir ki bir kelimenin gövde hâli ile kök hâli arasında semantik olarak bir uyum olmalıdır. Buradan yola çıkarak, Erdal’ın da görüşünü destekleyerek, *yarat-* fiilinin kökünün *yara-* fiili olmayacağı söylenebilir. İki fiil arasında anlam ilgisi bulunmamaktadır. Dil değişen

gelişen bir varlıktır. Bu yüzden kelimenin kökü hakkında burada yapılan çıkarımın kesinlik ifade edemeyeceğini yalnızca bir sav olduğunu belirtmek yerinde olacaktır.

Kelimenin, Arapça kökenli, *halk etmek* şeklinde eş anlamlısı vardır. Kelimenin anlamı “*bir şeyi yaratmak, örneksiz meydana getirmek, var etmek icat etmek*” şeklindedir (Demirdöven, 2015, s. 246). Arapça *halk* fiiline Türkçe *et-* yardımcı fiili eklenerek bugün Türkçede *halk etmek* şeklinde var olan birleşik fiil bulunur. Yaratmak fiili Allah’a (yaratıcıya) atfedilen bir eylemdir. Günlük yaşantıda yaratmak eyleminin kişi ya da kişiler için olmayan bir şeyi var etmek manasındaki kullanımı pek uygun görülmez. Çünkü bir şeyi yoktan var etme yetisi sadece Allah’a aittir.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Düş kırıklığı yaratmak / Gerginlik yaratmak / Harikalar yaratmak / Kamuoyu yaratmak / Olay yaratmak / Ortam yaratmak / Panik yaratmak / Sinerji yaratmak / Şaheser yaratmak / Yaratmak Allah’a mahsustur (URL-1).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Orhun Abideleri**

“*Tengri teg Tengri yaratmış Türk Bilge Kağan sabım*”(Ergin, 2010, s. 32).

- **Kaşgarlı Mahmud / Dîvânu Lugâti’t-Türk**

“*Teğri yalıñuk yarattı.*

Ol özindin sö.z yarattı” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 431).

- **Anadolu’dan Bir Ses Yahut Cenge Giderken/ Mehmet Emin Yurdakul**

“*Yaradan ’ın kitabını kaldırtmam*”(Kaplan, 2015, s. 167).

- **Peyami Safa / Dokuzun Hariciye Koğuşu**

“*Hem ne çabuk yaratılmış, ne mükemmel, ne güzel yalan*” (Safa, 2017, s. 60).

Yapılan açıklamalar neticesinde *yaratmak* kelimesinde herhangi bir anlam değişimi olmadığı açıktır. Kelime TT’de aynı biçimde ve aynı anlamda kullanılır.

2.14. ‘Akl (عقل)

Kelime, metin içinde “*Ve ba ’du bilmek gerekdür ki andan berü gerekdür ki andan berü Âdem peygamber ‘am (‘aleyhis-selâm) yaradıldı, her ‘akl-ı issi bu ‘alem-i kevn ü fesadı görüp tefekkür ve endişe éylediler*” cümlesinde geçer ve *düşünme, yapma, mukayese etme vs. yetileri insana sağlayan organizma* anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 169, 277).

Kelimenin sözlük anlamı TDK'nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*düşünme, anlama gücü*”, “*öğüt, salık verilen yol*”, “*düşünce, kanı*”, “*bellek*” olarak açıklanırken (URL-1), Devellioğlu'nda “*akıl, us*” olarak (Devellioğlu, 2010, s. 26), Nişanyan Sözlükte “*kontrollü düşünme yeteneği, sağduyu, itidal*” (URL-19), İslam Ansiklopedisinde “*insanı diğer canlılardan ayıran ve onu sorumlu kılan temyiz gücü, düşünme ve anlama melekesi*” şeklinde izah edilmiştir (URL-20), Tietze'de “*düşünme kabiliyeti*”, “*us; şuur; hafıza*” (2016, s. 304), Ötüken Sözlükte “*insanın kendi davranışlarını tanımasına, bilmesine ve değerlendirmesine yarayan kabiliyeti; anlak; beyin; derk; dimağ; havsala; izan; kafar; kavrayı; kiyaset; natıka; us*”, “*iyiyle kötüyü, doğruyla yanlış, gerçekle yalanı ayırt edebilme gücü; ufuk*”, “*bellek; hafıza*”, “*düşünce ve kanaat*”, “*idrak; anlayış; fahime; fetanet; feraset; basiret; müdrike; mütefekkiye*” olarak açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (Çağbayır, 2007, s. 169).

Kelimenin Türkçede “*us*” şeklinde eş anlamlısı bulunmaktadır (URL-1). Us kelimesinin anlamı Tarama Sözlüğünde “*akıl, fikir, dirayet*” olarak belirtilmiştir (1943, s. 727).

Kur'an-ı Kerim'de *akıl* kelimesi yerine *kalp* kelimesi kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de akıl ile kalp birbiriyle bağlantılı olarak ifade edilmiştir. Buna göre kalp; tasarlayan, akıl; irade edendir. İrade edileni, tasarlanana zihinde gerçekleştiren ise akıldır (Esen, 2011, s. 90).

Akıl insana özgü bir yeti olduğu gibi insanı tüm canlılardan ayıran en belirgin özelliğdir. Akıl; insana düşünmeyi yapmayı, konuşmayı, yemeyi ve tüm eylemleri gerçekleştirmeyi sağlar. İnsan, akli sayesinde seçim yapar, doğruyu yanlış ayırt eder. Akli ile öğrenir, hisseder, okur, yazar, üretir. İnsan akıl sahibi olduğu için dünyada yaptıklarından mesuldür. İnsanın akıl sahibi olması onu yaşadığı hayata ve canlılara karşı sorumlu kılar. İnsan, bağlı bulunduğu aileye, devlete, inandığı dine karşı sorumluluklarının bilincinde olmak zorundadır. Toplumda insan, akıl sahibi olması sebebiyle yaptıklarından/yapmadıklarından yargılanır. Akıl, insana inanma ihtiyacı doğurur. Akıl sayesinde insan, bir dine ya da yaratıcıya inanma/inanmama eğiliminde olur.

Akıl, Allah'ın insan bedeninde var ettiği hazine mahiyetinde olup, iyi ile kötüyü hak ile batılı güzel ile çirkini ayırt etmeye yarar (Pala, 2004, s. 16). İslam dininde akıl,

iman için şarttır. İnanmak akıl ile olur. Allah, insanı ona verdiği akıl ile düşünmeye, inanmaya davet eder. Kur'an-ı Kerim'de Allah, insanı iman etmeye davet ederken insana evrendeki düzene ve doğanın işleyişine dikkat kesilmesini söyler. İnsanın etrafına dikkat kesilmesi insanı imana ulaşmanın yoludur (Esen, 2011, s. 94). Akıl sahipleri dinin gerekliliklerini yerine getirmek zorunda olduğu gibi toplumda da bazı davranışları yerine getirmek zorundadır. Bu davranışlar; doğaya zarar vermemek, hayvanları korumak, milli ve manevi değerlere sahip çıkmak vs.'dir.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Acıklı başta akıl olmaz / Akçe akıl öğretir, don yürüyüş / Akıl adama sermayedir / Akıl akıl, gel çengele takıl / Akıl akıldan üstündür / Akıl almak / Akıl almamak / Akıl bırakmamak / Akıl danışmak / Akıl durdurmak / Akıl erdirememek / Akıl erdirmek / Akıl ermek / Akıl etmek / Akıl (göz) var, izan (mantık, yakın) var / Akıl havsala almamak / Akıl hocalığı taslamak / Akıl için yol (tarik) birdir / Akıl işi değil / Akıl kişiye (adama) sermayedir / Akıl olmayınca ne yapsın sakal / Akıl öğretmek / Akıl para ile satılmaz / Akıl vermek / Akıl yaşta değil baştadır / Akıl yürütmek / Akılda tutmak / Akıldan çıkarmak / Akıllılar gelin olmuş, herkes kendininkini beğenmiş / Akılları pazara çıkarmışlar herkes yine kendi aklını almış / Akıllı düşman akılsız dosttan hayırlıdır / Akıllı düşününceye kadar deli çocuğunu (oğlunu) everir / Akıllı geçinmek / Akıllı köprü arayınca dek deli suyu geçer / Akıllı oğlan neyler ata malını, akılsız oğlan neyler ata malını / Akıllı olmaz / Akıllı, sözünü akılsıza söyletir / Akıllılık etmek / Akılsız başın cezasını (zahmetini) ayak çeker / Akılsız köpeği (ahmak iti) yol kocatır / Akılsızlık- akılsızlık etmek / Akla (akıllara) durgunluk vermek / Akıl (bir şeye) takılmak / Arı söğüdü, akıllı öğüdü sever / Bir deli kuyuya bir taş atar, kırk akıllı çıkaramazmış / (Bir iş) akıl kârı olmamak / Akılda kalmak / Akıldan çıkmak / Akıl sır ermemek / (birinde) akıl terelelli (olmak) / Koyma akıl, akıl olmaz / Sokma akıl sekiz adım gider / Tatsız aşa su neylesin, akılsız başa söz neylesin / Tayfanın akıllısı, geminin dümeninden uzak durur / Tembele iş buyur, sana akıl öğretsin (URL-1). Aklını oynatmak / Akıl hocası / Aklını peynir ekmekle yemiş / Aklını çelmek (Ağakay, 1969, s. 21).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Ahmed Paşa**

“Akl mizanın şikest etti bu hüsnün kesreti” (Pala, 2004, s. 16).

- Cemal Süreya / Sevda Sözleri

“Akıl almaz işleri şu zambak güllerin” (Süreya, 2016, s. 149).

- Abdurrahim Karakoç / Mihriban

“Gözlerim görmüyor aklım şaşıyor”(URL-21).

- Dede Korkut Hikâyeleri

“Aklıma ne gelse onu da derim”(Elçin, 1993, s. 491).

- Sabahattin Ali / Kuyucaklı Yusuf

“Senelerden beri aklına getirmek istemediği hadiseleri ve manzaraları bu kadar canlı olarak gözünün önünde görmek, Yusuf’a o zamana kadar duymadığı cinsten bir üzüntü verdi” (Ali, 2018, s. 155).

Akl, kelimesinin anlamında herhangi bir gelişme ya da değişme meydana gelmemiştir. Kelime TT’de *akıl*/biçiminde ve aynı anlamlar ile kullanılır.

2.15. Ālem (عالم)

Kelime, metin içinde “*Ve ba’du bilmek gerekdür ki andan berü gerekdür ki andan berü Ādem peygamber ‘am (‘aleyhis-selām) yaradıldı, her akl-ı issi bu ‘alem-i kevn ü fesadı görüp tefekkür ve endişe éylediler*” cümlesinde geçmiştir ve *dünya, cihan* anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 169, 277).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*evren*”, “*dünya, cihan*”, “*aynı konu ile ilgili kimseler*”, “*bu kimselerin uğraşlarının bütünü*”, “*belli bir gruptaki canlıların bütünü*”, “*durum ve şartlar*”, “*herkes, başkaları*”, “*ortam, çevre*”, “*kendine özgü birçok niteliği bulunan şey*”, “*farklı davranış içinde bulunan kimse*”, “*eğlence*” şeklinde ifade edilirken (URL-1), Devellioğlu’nda “*dünya, cihan*” (2010, s. 30), Tietze’de “*bütün insanlar, herkes; başka insanlar, yabancılar*” (2016, s. 342), Ötügen Sözlükte “*yeryüzünde ve gökyüzünde var olan yaratılmışların hepsi*”, “*Güneş ve gezegenlerin meydana getirdiği topluluk*”, “*dünya; yeryüzü; cihan*”, “*büyük insanlar*”, “*çevre; toplum*”, “*kendi içinde bir bütün oluşturduğu tespit veya tahmin edilen varlıklar veya soyut kavramlar topluluğu; «hayvanlar âlemi, ruhlar âlemi»*”, “*mec. eğlence*”, “*mec. kendine özel bir yaşayış ve düşünce biçimi olan: «Ālem adamdır, vesselam»*”, “*durum, vaziyet: «Keyifler ne âlemde»*”, “*gerek; lüzum; anlam*” ifadeleriyle açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (Çağbayır, 2007, s. 206).

Müslümanların kutsal kitabı olan Kur’an-ı Kerim, “*Ālemlerin rabbi olan Allah’a hamd olsun (Fatıha/1)*” ayetiyle başlar (Pala, 2004, s. 17). Ālem kelimesi Kur’an-ı

Kerim’de *âlemin* şeklinde birçok yerde geçer. Âlemin kelimesi *âlem* kelimesinin çoğuludur. Âlem, kâinatı insan topluluğunu ifade etme amacıyla kullanılır. Aynı zamanda yine Kur’an-ı Kerim’de geçen *rabbü’l âlemin* ifadesi Allah’ın evrendeki canlı cansız bütün varlıkların Rabbi, yaratıcısı olduğunu ifade eder (URL-25). Âlem, Allah’ın varlığının tecellisidir. İnanan insanlar için evrendeki düzen, işleyiş, canlı ve cansız varlıklar Allah’ın varlığının delilidir. İnsan evrendeki düzene ve yaratılmış olan her şeye baktığında Allah’ın kudretiyle karşılaşır ve yaratıcıya ulaşır.

Türkçede kullanılan *el âlem* ifadesi *tüm yabancılar, dışarıda kalanlar* anlamındadır. El âlem ifadesinde *el* kelimesi yabancı anlamında kullanılmış *âlem* kelimesi de yabancıların tümü, hepsi anlamındadır. Toplumsal yaşamda bir davranışı ya da bir eylemi gerçekleştirmeden önce insanlar *el âlem ne der* düşüncesine kapılırlar. *El âlem ne der* düşüncesi; insanın başkaları tarafından yargılanma endişesidir. Toplumun genel dünya görüşüne aykırı ya da kişiye doğru gelen fakat *el âlem* adı verilen güruha yanlış gelen bir eylem, kişinin yargılanmasına sebep olur. Yargılanma, insanın yapmak istediği/istemediği tutum ya da davranış üzerinde düşünmesine sebep olur. Örnek olarak; evlenecek olan bir erkek nikâh töreninde takım elbise giymek yerine günlük bir kıyafet tercih ettiğinde toplum tarafından alışılmış davranışın dışına çıkararak yargılanabilir. Yargılanmaktan kaçınmak için istemediği halde alışılmış algıdaki kıyafet olan takım elbiseyi giymeye toplum tarafından mecbur bırakılır.

Âlem kelimesi eğlenmek, sazlı sözlü eğlenmek anlamına gelen *âlem yapmak* şeklinde de kullanılır Eğlenceye gitmenin bir dile getiriliş biçimi de “*âleme gitmek*”tir (URL-1).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Âleme verir talkını (telkini) kendi yutar salkımı / Âlemin ağzı torba değil ki büzesin / Âlim unutmuş kalem unutmamış / Âşık âlemi kör, dört yanını duvar sanır / (... etmenin) âlemi var mı / Kendi âlemine dalmak / Masal âleminde yaşamak / Ne âlem / Ne âlemde / Paran varsa cümle âlem kulun, paran yoksa tımarhane yolun (URL-1). Âlem kazanır molla bezenir / Âleme cellat lazımsa ben olmak farz mı? (Kaçalın, 2019, s. 36,244).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Şeyh Galip**

“*Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen*” (Pala, 2004, s. 18).

- **Mantıku't-Tayr / Gülşehri**
“Girü irfân âlemine (bilgi dünyasına) taldılar” (URL-26).
- **Abdülhak Hâmid / Külbe-i İştîyâk**
“Ne âlemdir bu âlem akl u fikri bî-karâr eyler” (Kanar, 2011, s. 76).
- **Nazım Hikmet / Memleketimden İnsan Manzaraları**
“Heder olmuş bir mehtap âlemi gibi tabakta duran” (Hikmet, 2008, s. 1078).

Yapılan incelemeler sonucunda *âlem* kelimesinde bir anlam değişiminin gerçekleşmediğini söylemek doğru olacaktır. Kelime, aynı biçim ve anlamda TT’de kullanılır.

2.16. Tefekkür (تفكير)

Kelime, metin içinde “İşbu ulu şayvân ve gîr eyvân ve içinde bunca tertîbât ve canavarlar ve muhtelif dîn ü diller ki vâkı olmuşdur, gâlib güzâfin yaradılmadı” cümlesinde tespit edilmiş ve *derin düşünceye dalmak* anlamında kullanıldığı saptanmıştır (Korkmaz, 2017, s. 169,277).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*düşünme, düşünüş*” olarak (URL-1), Devellioğlu’nda “*düşünme, zihin yorma; düşünülme*” (2010, s. 1233), Ötüken Sözlükte “*düşünme; düşünce; düşünüş*”, “*tasvf. dervişin içine kapanıp kendisini her şeyden soyutlayarak yalnızca Allah’ın büyüklüğü ve evrendeki İlahî tecelliler üzerinde düşünceye varması*” şeklinde izah edilmiştir. Kelime Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (Çağbayır/V, 2007, s. 4677).

Kur’an-ı Kerim’de düşünme için kullanılmış kelimelerin başında “*akıl*” ve “*tefekkür*” gelir. “*Muhakkak ki göklerin ve yerin yaratılışında, gündüzle gecenin ardarda gelişinde akıl sahipleri için alâmetler vardır. Onlar ayakta, otururken ve yaslanmışken Allah’ı zikredip göklerin ve yerin yaratılışı hakkında tefekkür ederler (Âl-i İmrân 3/190-191) meâlindeki âyette akıl sahipleri, Allah inancıyla fikrî araştırmayı bir arada götüren, entelektüel faaliyetlerini tezekkür ve tefekkürün birbirini takip ettiği ve bütünlediği bir aklî yapıyla gerçekleştiren insanlardır*” (URL-61).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Tefekküre dalmak (URL-1).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Cenap Şehabettin**
“*Muammayî nazarıyla her tefekkürde karşıma çıkan Behlül odur*” (Çifçi, 2013, s. 64).

- **Âşık Paşa / Garib-nâme**
“*Bu tefekkür hâlinüñ fazlın Emîn*” (Yavuz, 2002, s. 419).
- **Cemil Meriç / Bu Ülke**
“*Dergi, hür tefekkürün kalesi*”(URL-129).

Metinden ve kaynak gösterilen sözlüklerden hareketle *tefekkür* kelimesinde anlam değişikliği olmadığını söylemek yerinde olacaktır. Kelime, TT’de aynı biçim ve aynı anlam ile kullanılmaktadır.

2.17. Ulu

Kelime, metin içinde “*İşbu ulu şayvân ve gîñ eyvân ve içinde bunca tertîbât ve canavarlar ve muhtelif dîn ü diller ki vâkı olmuşdur, gâlib güzâfın yaradılmadı*” cümlesinde geçmiştir ve *yüce, büyük* anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 169, 277).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*erdemleri bakımından çok büyük, yüce*”, “*çok büyük ve çok yüksek olan (şey)*” şeklinde açıklanırken (URL-1), Türkçe Sözlükte “*bu sıfat nitelikleri yüksek olmakla beraber madde bakımından büyük olan bazı şeyler hakkında da kullanılır: ulu dağlar, ulu ağaç, ulu cami*” (Ağakay, 1969, s. 754), Tietze’de “*yaşça büyük; hatırı sayılır, ileri gelen*” (2019, s. 327), Ötüken Sözlükte “*benzerlerine göre çok büyük olan; çok büyük; yüce; büyük; iri*”, “*pek önemli*”, “*erdemleri bakımından benzerlerinden çok üstün olan; yüce; soylu; şerefli; itibarlı*” şeklinde açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/V, 2007, s. 4980).

Ulu kelimesi, Derleme Sözlüğünde “*ulu gici (büyük küçük)*”, Tarama Sözlüğünde “*ulu (zengin)*” olarak gösterilmiştir (1979, s. 4034; 1972, s. 3949).

Arapçada “*ulvi (طوى)*” (Devellioğlu, 2010, s. 1304), Türkçede “*yüce, büyük*” kelimeleri *ulu* kelimesinin eş anlamlılarıdır (URL-1). Kelime, ET’de ve OT’de “*uluğ*” şeklindedir. Uluğ kelimesi; *temel, asıl, kök* anlamına sahip *ül* kelimesine *+lug* sıfat yapan ekinin getirilmesiyle meydana gelmiştir (Gülensoy, 2018, s. 793). Clauson, kelimeyi bir kök olarak kabul ederek “*uluğ*” şeklinde ele almış ve anlamını “*büyük*” şeklinde açıklamıştır (1972, s. 136).

Kelime, OT Sözlüğünde “*büyük yüce, ulu*” olarak açıklanmıştır. Sözlükte yine aynı anlama sahip “*uluğ*” kelimesi tespit edilmiştir (Bayat, 2008, s. 480).

Kelimenin kökü hakkında farklı yaklaşımlar bulunur. Kaçalın, *ulu* kelimesinin “*ul*” kökünden türediğini, “*ul*” kelimesine “*+lug*” isimden isim yapan ekin gelmesiyle *uluğ* kelimesinin meydana geldiğini ileri sürmüştür. Diğer bir görüş kelimenin *eklemek*, *bağlamak* anlamına sahip “*ula-*” fiiline “*{-(X)g}*” eki getirilerek “*uluğ*” kelimesinin türetilmiş olabileceğidir (Uçar, 2020, s. 24- 25).

Kelime, “*AZ’de ulu, KZK’de ve TRM’de ulı, KIRG’de ulū, DTü., Soy., Hak., Şor.’de uluğ, Uyg.’de uluğ, Tar. uluk, TatK.’de olı, Bşk’de olo, Anadolu Ağızlarında uluca (ana, baba, aile büyüğü, kuma), ulu gici (büyük, küçük), ulu uslu (köy yaşlılar kurulu)*” şeklinde kullanımları mevcuttur (Gülensoy, 2018, s. 793).

Türklerde devlet, milletin dirliği ve devamı için önem arz eder. Hükümdar milletin geleceğidir. Eski Türk devletlerinde devlet başkanlarına, hükümdarlara büyüklük yücelik ifade eden unvanlar verilmiştir. Ulu kelimesi bu unvanlardandır. Türk devletlerinde hükümdarlar için *uluğ ilig* şeklinde *büyük devletli* anlamına sahip unvanlar kullanılmıştır. Örneğin, Selçuklu Devletinde emir, ferman ve mezar taşlarında *Uluğ İnanç, İnanç Uluğ Müşfik Beg* şeklinde kullanımlara rastlanmıştır (Odabaşı, 2019, s. 175-176). Cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk için *ulu* unvanı kullanılmıştır. Ulu önder Mustafa Kemal Atatürk’ten, milleti ustaca harekete geçirmesi toplumsal güçleri kuvvetlice kullanması sebebiyle 20. yüzyılda *Ulu Şef* unvanıyla bahsedilmiştir. Himaye-i Etfal Cemiyeti’nin İstanbul merkezi tarafından 1927 yılına ait Salname’de Gazi Mustafa Kemal Atatürk’e ayrılan sayfada kendisinden *Ulu Kurtarıcı* anlamında; *Müncî-i Azam* unvanıyla bahsedilmiştir (Özçelik & Güneş, 2016, s. 257, 263). Ayrıca Mustafa Kemal Atatürk, *Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk* şeklinde anılır.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Ululara havuç ekenin yoğunu (kalını) götüne gider (Kendisinden büyük kimselerle ortak işe girişen, sonunda yanıldığını anlar, bu tutumdan büyük zarar görür.) / Ulu sözü dinlemeyen uluyakalır (Büyük sözü dinlemeyen kimse, türlü türlü sıkıntılara düşer; sızlanır durur.) (Aksoy, 1995, s. 453). Ulu ağacın gürültüsü çok olur / Ulu kuşun kısmeti ayağına gelir / Ulu kuş yavaş uçar / Ulular köprü olsa basıp geçme (Kaçalın, 2019, s. 213).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Orhun Abideleri**

“*Uduzuğma uluğı şad erti*” (Ergin, 2010, s. 64-65).

- **Ahmed / İskendernâme**

“Ulu kiçi ana iderler heves”(Kanar, 2011, s. 693).

- **Dîvân-u Lugâti't-Türk**

“Boyda ūlug bilge bolup bilgin ūle” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 24).

- **İsmet Özel / Tüfenk**

“Canavarlar besliyordum ulu bir askerdim sanki”(Özel, 1984, s. 74).

Ulu kelimesi etrafında yapılan incelemeler sonucunda kelimedeki anlam değişikliği bulunmadığı söylenebilir. Kelime, TT’de aynı biçimde ve anlamda kullanılır.

2.18. Dîn (دين)

Kelime, metin içinde “İşbu ulu şayvân ve gîñ eyvân ve içinde bunca tertîbât ve cānavarlar ve muhtelif dîn ü diller ki vâkı olmuşdur, gâlib güzâfın yaradılmadı” cümlesinde geçmiş ve *inanç olgusu* anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 169, 277).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “Tanrı’ya, doğaüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum”, “bu nitelikteki inançları kurallar, kurumlar, töreler ve semboller biçiminde toplayan, sağlayan düzen”, “inanılıp çok bağlanılan düşünce, inanç veya ülkü, kült” şeklinde açıklanırken (URL-1), Devellioğlu’nda “Allah’a inanma ve bağlanma”, “kalemi muhafazaya me’mur sayılan melek” (2010, s. 212), Türkçe Sözlükte “bu konuda tutulan yollardan her biri”, “inanılıp çok bağlanılan düşünce veya ülkü” olarak izah edilmiştir. Kelime Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (Ağakay, 1969, s. 204), Tietze’de “EOsm. ’da yular veya dizgin”, “AD. ’inde ilmek; dokuma tezgâhlarında çözgü untulark dışarda kalmış tek ilmek; dokuma tezgâhlarındaki ana ipler”, “topluluk çerçevesindeki dünya görüşü”, “AD. ’inde bir şeyin en sivri ve en yüksek noktası”(2016, s. 421), Ötüken Sözlükte “gidilen yol; şeriat”, “insanların kendi irade ve seçimleriyle dünya ve ahret hayatında doğruya ve mutluluğa ulaşmaları amacıyla bizzat Allah tarafından konulan ve görevlendirdiği elçiler vasıtası ile akıl sahiplerine tebliğ edilen, yaşama ve inanç sistemi”, “inanç, ibadet, ahlak gibi manevî konularda insanın tuttuğu yol”, “insanın kaderini bağlı gördüğü üstün güç veya ilkeye inancı”, “bir inanç sisteminin kapladığı dogmaların ve ibadet şekillerinin tümü”, “kıyamette herkesin dünyada iken yaptığıının karşılığını alması”, “sorumluluk”, “mec. inanılıp aşırı derecede

bağlanılan düşünce; inanç; ülkü” ifadeleriyle açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (Çağbayır/II, 2007, s. 1227).

Türkçenin tarihi devirlerinde “*din*” kelimesi yerine “*nefis, ruh, nefis terbiyesi*” gibi kelimeler kullanılmıştır. Bunlar: “*den, dın, “ten, tın, tin*” kelimeleridir (Sunar, 2019, s. 67).

Din, insanların kabul gördüğü üstün güçteki yaratıcının inşa ettiği organizmadır. Din, insan hayatını düzenler, kontrol eder ve iyileştirir. Din, insanın kendine sorduğu Nereden geldim, nereye gidiyorum sorularının yanıtıdır. İnsan dünyada bir güce tutunmak, dayanmak ve inanmak ister. Bu güç insandan üstün olmalıdır ve üstünlük de ancak yaratıcıya aittir. İnanan insan, hayatta başına gelen iyi veya kötü olaylar karşısında inancına tutunur. İnsan sevdiği birini kaybettiğinde o kişinin yaratıcının yanına gittiğini ve cennette mutlu olduğunu düşünerek acısını hafifletir. Zor durumdayken yaratıcıdan yardım ister. Ahiret inancına sahip insan dünyadaki eylemlerini inandığı din çerçevesinde gerçekleştirir. Din; insanın olduğu her yerde düzen, iyilik, adalet, eşitlik sağlama görevindedir. İnsan dünyada her işi için yol gösterici olarak dine başvurabilir. Örnek verilecek olursa; İslamiyet’te bir ailede mal varlığına sahip kişi vefat ettiğinde ardında kalan kişiler mal varlığını paylaşmak için İslam dininin miras kaidelerine uyarak kendi aralarında eşit bir paylaşım yaparlar. Kişi bir para elde ettiğinde ya da para kazanmak istediğinde kazancının helal ya da haram olup olmayacağına dinin kuralları çerçevesinde (fıkıh) karar verir. Müslümanlar ruhlarını dinlendirmek, huzur bulmak için ibadethaneleri, Allah dostlarının kabirlerini ziyaret ederek dua ederler. Müslüman hayat gayesi içinde bocaladığında, yorulduğunda Allah’a, namaza, duaya sığınarak huzur bulur. Gün içinde başına bir bela geldiğinde veya bir beladan kurtulmak, sakınmak istediğinde *sadaka* adı altında iyilik yaparak Allah’a sığınır. Müslümanlar namaz kılarak İslam’ın şartını yerine getirmenin yanında ancak ve ancak Allah’ın karşısında eğileceklerini diğer insanlara gösterir. Bu konuyla ilgili İsmet Özel bir konferansında şöyle demiştir:

Namaz kılmak, oruç tutmak dünyada Müslümanların hiç kimsenin boyunduruğu altında yaşamayacak insanlar olduğunu, sadece Allah’a kulluk etmekle vazifeli olduklarını gösteren işaretlerdir. Bunu göstermediği zaman kılınan namaz namaz değildir, tutulan oruç oruç değildir. Biz hakkın divanına dururuz. İki ayağımız arasında bir ayaklık mesafe vardır. Bunu dini terbiye almış herkes öğrenir. Yani kıyamda hazır olda durulmaz; kıyamda kafirin karşısında sağlam durmak üzere durulur. Yani hakkın divanına durursun ama küfrün karşısına durursun. Ve tafsilatını benim ‘Namaz insanı kılar’ kitabımda bulursunuz; abdestten başlayan bir şeydir o. Yani namaz kılmak demek küfre meydan okumak demektir. Küfre meydan okumadan kılınan namaz namaz değildir. Tutulan oruç Hristiyanların, Yahudilerin tuttuğu oruç değildir. Yani biz böyle nefsimizi terbiye etmek için falan filan oruç tutmuyoruz. Biz bizi yaşatanın

sadece Allah olduğunu bütün küfür alemine, kafasına çakmak üzere oruç tutuyoruz. Bir ümmet bir ay boyunca oruç tutuyor. Yani biz içtiklerimiz, yediklerimiz sebebiyle canlı olmadığımızı, cinsi münasebet yoluyla üremediğimizi, sadece bizi Allah'ın yarattığını ve Allah'ın bize can verdiğini ve Allah'ın verdiğini canı Allah'ın alabileceğini kafalarına çakmak için kafirlerin bir ümmet olarak oruç tutuyoruz. Dedğim gibi öyle bir dini fantezi değil bu; bir savaş. Bütün insanlar, Müslüman olmayan herkes bu insanlardan korksun diye. Yani Müslüman teröristtir. Müslüman'ın ilk vazifesi terörist olmaktır. Kâfirler Müslümanlardan korkacaktır. Korkmadıkları zaman Müslüman, Müslüman değildir (URL-22).

Özel, konferansında dile getirdiği sözleriyle İslam dinini, namaz kılmayı, oruç tutmayı, dünyaya karşı bir duruş bir fikir olarak gösterir. Diğer insanların gözünde sadece aç kalma gibi sığ görünüme sahip oruç tutma ibadeti, Müslüman için hayatta kalmanın, yemek yiyerek ya da nefsinin diğer ihtiyaçlarını karşılayarak gerçekleşmediğinin ancak ve ancak Allah'ın insanın bedenindeki canı var ettiği sürece yaşamakta olacağının eyleme dönüşmüş hâlidir. Bu eylem Müslümanların diğer insanlar karşısında var oluş sebebinin somut bir görünümüdür. Namaz da oruç gibidir. Müslüman namaz kıldığında yalnızca Allah'ın karşısında eğildiğini, küfrün karşısında kıyamdaki gibi dimdik ve sağlam durduğunu gösterir. Sonuç olarak denilebilir ki din, insanın inanma gereksinimini gidermesinin yanında dünya görüşünü, hayat gayesini varoluş amacını belirler ve tüm bunları namaz, oruç gibi ibadetler ile somutlaştırır.

Toplumun her alanında varlığını hissettiren din, şüphesiz kültür ile iç içedir. Din olgusunun insan ile bağlantılı olması kültürle olan etkileşimini beraberinde getirir. İnsan inandığı din sayesinde hayatını, giyimini, evlenme eylemini, eğitimini, görüşlerini, yediklerini, okuduklarını, yazdıklarını, dünyadaki varoluş amacını belirler. Dinin insanda meydana getirdiği her şey kültür ile bağlantılıdır. Bir toplumun dini, mimari yapılarına ve edebî eserlerine yansır. Müslüman toplumun olduğu bir yerleşim yerinde cami, medrese, türbe vs. yapıların olduğu gibi Hristiyan bir toplumun yaşadığı yerde kilise bulunur. Mimari yapılar kültürün somut yansımalarıdır.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Dinden imandan çıkmak / Dinden imandan olmak / Dini gibi bilmek / Dini imanı para / Dinine yandığım / Dinime küfreden (söven veya dahleden) müslüman olsa / Dinim hakkı için (veya aşkına) (URL-1). Dini bütün / Dini bir uğruna (Ağakay, 1969, s. 204). Din Muhammed dini, ekmek buğday ekmeği, yol Halep yolu / Din Muhammed dini, yol Külek Boğazı / Dinim, gâvurun dinine dönsün / Dini donu yok / Dinini yıkmış / Dinsizin içinde din artmaz, müflisin içinde mal artmaz / Din yıkılmazsa düşman yıkılmaz (Kaçalın, 2019, s. 93, 303).

Edebî eserlerden örnekler

- **Ahmed Paşa**

“*Ben nice teşbih eden bî-dîn rakibi kâfire*” (Pala, 2004, s. 118).

- **Yusuf Has Hâcip / Kutadgu Bilig**

“*Bular erdi dîn ham şeri’at köki*” (URL-23).

- **Mehmet Akif Ersoy / İstiklal Marşı**

“*Bu ezanlar-ki şehâdetleri dînin temeli*” (URL-104).

- **Semih Kaplanoğlu / Karşılaşmalar**

“*Dinî yanımızın yarattığı mabetlerle bezeli şehirlerde var*” (Kaplanoğlu, 2017, s. 91).

Din kelimesinin metindeki ve kaynaklardaki anlamlarında yola çıkarak denilebilir ki kelime, herhangi bir anlam değişimi geçirmemiştir. Kelime, TT’de aynı anlamlarda kullanılır.

2.19. Dil

Kelime, metin içinde “*İşbu ulu şayvân ve gîh eyvân ve içinde bunca tertîbât ve cânavarlar ve muhtelif dîn ü diller ki vâkı olmuşdur, gâlib güzâfin yaradılmadı*” cümlesinde geçmiş ve *lisan* anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 169, 277).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*ağız boşluğunda, tatmaya, yutkunmaya, sesleri boğumlamaya yarayan etli hareketli organ, tat alma organı*”, “*birçok aletin uzun yassı ve çoğu hareketli bölümleri*”, “*büyükbaş hayvanların haşlanıp pişirildikten sonra yenebilen dili*”, “*ayakkabı bağlarının ayağı rahatsız etmemesini sağlayan ve bağ altına rastlayan saya parçası*”, “*makaraların ve bastıkların içine yerleştirilmiş olan, üzerinden geçirilen halatı istenilen yöne çevirmeye yarayan, çevresi oluklu, küçük döner tekerlek*”, “*bazı üflemeli çalgılarda titreşerek ses çıkaran ince metal yaprak*”, “*halk ağzında; anahtar*”, “*insanların düşündüklerini ve duyduklarını bildirmek için kelimelerle veya işaretlerle yaptıkları anlaşma, lisan*”, “*bir çağa, bir gruba, bir yazara özgü söz dağarcığı ve söz dizimi*”, “*belli mesleklere özgü dil*”, “*düşünce ve duyguları bildirmeye yarayan herhangi bir anlatım aracı*”, “*düşmanın durumunu öğrenmek için sorguya çekilmek amacıyla ele geçirilen tutsak*”, şeklinde açıklanırken (URL-1), Nişanyan Sözlükte “*ET’de casus*”, “*Farsçada ‘gönül’*”(URL-24), Clauson’da “*konuşma*” (1972, s. 489), Kanar’da “*dil*”, “*casus, düşman casusu*”, “*yassı uzun nesne*” şeklinde açıklanmıştır (2011, s. 212). Kelimenin kökeni Türkçedir (URL-1).

Dil kelimesi Tietze’de “ağzın içindeki organ”, “anahtar; yazı kaleminin ucu; hayvanların boynuna asılan çanın içinde sallanan parça; klitoris; denize uzanan toprak ucu”, “konuşma kabiliyeti”, “Osm.’da harpde sorguya çekilmek için yakalanan düşman”, “Osm.’da yürek, gönül”(2016, s. 413), Ötüken Sözlükte “ağız boşluğunda yer alan, arka kısmıyla ağız tabanına bağlanan, tat almağa, yutkunmaya ve konuşmaya yaryan, çizgili kaslardan meydana gelmiş, uzun, hareketli organ”, “bir insan topluluğuna özgü, seslerden meydana gelmiş, kendine göre kuralları olan, sürekli gelişen ve değişen, bireyler tarafından iletişim kurmada kullanılan, sistemli göstergelere dayalı, toplumsal anlaşma aracı; lisan; zeban”, “her insanın duygu, düşünce ve olay anlatma yetisi”, “bir grubun, meslek mensubunun veya topluluğun kendine has terimlerin ağır bastığı anlatım dizgesi”, “kullanan kişiye veya belirli bir döneme göre tanımlanan söz dağarcığı veya özel söz dizimi”, “sözlü olmamakla birlikte bildiriş görevi yapan her türlü işaret ve hareketler bütünü”, “düşünce ve duyguları anlatmaya yarar herhangi bir anlatım aracı”, “müz. bazı üflemeli çalgılarda titreşerek ses çıkaran ince metal yaprak”, “birçok aletin uzun, yassı ve hareketli parçası”, “makaralar içinde oluklu döner tekerlek”, “anahtar”, “coğ. denize doğru uzanan dar, alçak ve kumlu kara parçası”, “sorguya çekilmek üzere yakalanmış tutsak ve casus”, “ayakkabılardan ayağın tümsek bölümünü örten saya uzantısı”, “{EAT} yassı uzun şey”, “{OsT} sözleşme”, “{OsT} koy; körfez”, “{ağız} kilidin içindeki dilcik”, “{ağız} kapı mandalı”, “{ağız} koyun ve sığırlara takılan çanın içindeki madenî parça”, “{ağız} yazı kalemin ucu” ifadeleriyle açıklanmıştır (Çağbayır/II, 2007, s. 1217-1218).

Dil kelimesinin kökü “ti-“ fiilidir. *Ti-* fiilinden konuşma tat alma organı olan “*til*” kelimesi meydana gelmiştir (Akar, 2019, s. 101). *Til/dil* kelimesi; *ti-* fiiline fiilden isim yapan eki olan *-l* ekinin getirilmesi ile türetilmiştir.

Kelime, Derleme Sözlüğünde “anahtar”, “kilidin içindeki dilcik”, “kapı mandalı”, “koyun ve sığırlara takılan çanın içindeki mendil parça”, “yazı kaleminin ucu”, “zar içindeki sazan balığı yumurtaları”, “tekerleklerin geçirildiği eksenin, mazının ileri geri oynamasına engel olan ağaç kazık” olarak (1969, s. 1490), Tarama Sözlüğünde de “düşman ahvalini söyletmek için alınan esir”, “anahtar” şeklide izah edilmiştir (1943, s. 205).

Dil kelimesi ET’de “+til/ +til” şeklindedir. ET’de kalın ya da ince sıradan kelimelerin başında “/t/, /d/” ayrımı bulunmamakta, her zaman “/t/”i şekiller

kullanılmaktaydı. ET'nin son dönemine doğru “/d/”li şekiller kullanılmaya başlanmıştır. EAT’de “/t/, /d/”kullanımı karışıktır. Bu dönemde genellikle kalın sıradan kelimelerin başındaki “/d/”ler korunmuş, ince sıradan kelimelerin başındaki “/d/”ler “/t/”ye dönüşmüştür. Dil kelimesi EAT’de *dil* şeklindedir (Özkan, 2013, s. 107). Kelime Clauson’da “*tl*”biçimindedir (1972, s. 489).

Bugün kelime TT’de /d/’li biçimiyle kullanılmaktadır. Türkçenin tarihi devirlerinden, “*KT’de Uyg’de OT’de tl*” şeklindedir. Türk Dilinin lehçelerinde ise, “*Çağ’da Nog’da Özb.’de Kırg.’da Kklp.’da Kzk.’da, Alt.’de, Kuğ.’de, Şor.’de, Koyb.’de til, Yak.’da tıl, Bşk.’da tel, TatK’de tël, Trkm.’de, Az.’de dil, Tuv.’de dil*” biçimindedir (Gülensoy, 2018, s. 210).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Ağız dil vermemek / Ağzı dili kurumak / Ağzı dili bağlanmak / Ağzı dili tutulmak / Ağzı var dili yok / Baş dille tartılır / Bıçak yarası geçer (onulur) dil yarası geçmez (onulmaz) / Bir ağızdan çıkıp (çıkan) bin dile (ağza) yayılır / (birinde) Dil bir karış. (Birine) dil çıkarmak / (birinin) Ağzını dilini bağlamak / (Birinin) diline düşmek / (birinin) Dilini bağlamak / Borçlunun dili kısa gerek / Buğday ekmeğin yoksa buğday dilin de mi yok? / Bülbülün çektiği dili belası / Dil ağız vermemek / Dil (diller) dökmek / Dil ebsem (olsa) baş esen (esendir) / Dil otu yemek / Dil uzatmak / Dilden düşmez olmak / Dilden düşürmemek / Dilden gelen elden gelse, her fukara padişah olur / Dile (dillere) düşmek / Dile dolanmak / Dile gelen ele gelir / Dile gelmek / Dile getirmek / Dile vermek / Dili açılmak / Dili ağırlaşmak / Dili alışmak / Dili (başka bir dile) çalmak / Dili bir karış dışarı çıkmak (sarkmak) / Dili bir karış (olmak) / Dili boğazına akmak / Dili damağına yapışmak (Dili damağı kurumak) / Dili (dilinin) döndüğü kadar / Dili dolaşmak / Dili dönmemek / Dili durmak / Dili durmamak / Dili ensesinden çekilsin / Dili kılıçtan keskin / Dili kurusun / Dili olsa da söylese (anlatsa) / Dili pabuç kadar / Dili sürçmek / Dili tutulmak / Dili uzamak / Dili yanmak / Dilin cirmi küçük cümrü boyuk / Dilin kemiği yok / Dilinde tüy bitmek / Dilinden anlamak / Dilinden düşürmemek / Dilinden kurtulamamak / Diline dolamak (takmak) / Diline kira istemek / Diline pelesenk etmek / Diline sağlam olmak / Diline sağlık / Diline virt etmek / Diline sağlık / Diline değıdirmemek / Dilini eşek arısı soksu / Dilini kedi (fare) mi yedi? / Dilini kesmek (kesip oturmak) / Dilini tutamamak / Dilini tutmak / Dilini yutmak / Dilinin altında bir şey olmak / Dilinin altındaki baklayı çıkarmak / Dilinin cezasını (belasını) çekmek (bulmak) / Dilinin ucuna gelmek / Dilinin ucunda /

Dilinin ucuyla / Diliyle sokmak / Diliyle tutulmak (yakalanmak) / Dile düğümlenen, dişle çözülmez / Dillerde dolaşmak (gezmek) / Dillere destan olmak / Dilsizin dilinden anası anlar / El elden kalmaz, dil dilden kalmaz / El yarası onulur dil yarası onulmaz / Ellenmiş dillenmiş / İki kulak bir dil için / Küçük dilini yutmak / Kürek kadar dili olmak / Od ile su, dilsiz yağıdır / Ona buna dil uzatmak / Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır (URL-1). Dil ebesi, çöplek tepesi / Dili kurtlu / Dil ile asker gibi hükmetmek / Dili ekmekçi küreğinden uzun olmak / Dilin kemiği yok ama kemiği kırar / Dili selamet olanın başı da selamet olur / Dil var, taş yarar; taş var, baş yarar (Kaçalın, 2019, s. 92-93,302-303).

Edebî eserlerden örnekler:

- **İsmet Özel / Waldo Sen Neden Burada Değildin?**

“Dilin doğru ve yerli yerince kullanılması, elbet başarılması gereken bir görev olarak her birimizi beklemektedir; ama bu doğru düşünüp doğru eylememizin yeterli çabası değildir” (Özel, 1995, s. 15).

- **Nazım Hikmet / Dostluk**

“Gözümüzün dilinden anlar” (Hikmet, 2008, s. 891).

- **Âşık Paşa / Garib-nâme**

“İlla ol kim ma‘nidür gelmez dile” (Yavuz, 2002, s. 109).

- **Yunus Emre**

“Bilse dahı gelmez dile; tutdum yüzüm senden yana” (Kanar, 2011, s. 212).

Yapılan açıklamalar sonucunda denilebilir ki *dil* kelimesinde anlam değişimi tespit edilmemiştir. Kelime TT’de aynı biçimde ve anlamda kullanılmaktadır.

Sayfa 2’de Kavram Haline Gelmiş Sözcükler ve Sözcük Grupları

Dirilmek	Kitāb	Hikmet	Pādişāh
Devlet	Kerāmet	Beg	Tevbe
Hāḡ te’ālā	Namaz	Oruç	Kur’ān
Hādīs	Hālife		

2.20. Dirilmek

Kelime, metin içinde “*Pes ol ‘akl şāhibleri bu ‘ālemi ne vechile teferrüc ēylediler ve gendülerden sonra gelenler nice dirilmek gerekdür, tevārīḡ kitāblarında yazılmışdur*” cümlesinde geçmiştir ve “*düzen tutmak*” anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 169, 277).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*güçlenip canlanmak*”, “*bitki, solmuş pörsümüş durumdayken yeniden canlılık kazanmak, diri duruma gelmek*”, “*hasta yeniden sağlığını kazanmak, iyileşmek*”, “*öldüğü sanılan şey canlanmak*”, “*yeniden etkin olmak geçerli duruma gelmek*” olarak (URL-1), OT Sözlüğünde “*dirilmek, canlanmak*”, “*toplanmak, hazır olmak*” (Bayat, 2008, s. 128), Clauson’da “*yaşamak*” şeklinde izah edilmiştir. Kelimenin kökeni Türkçedir (1972, s. 547).

Dirilmek kelimesi Tietze’de “*tekrar hayata kavuşmak, canlanmak*”, “*yaşamak, hayat sürmek*”, “*geçinmek, geçimini temin etmek*” (2016, s. 432), Ötügen Sözlükte “*(ölmüş sanılan kişi için) diri hâle gelmek; canlanmak*”, “*(hasta için) sağlığına kavuşmak*”, “*(bitki için) solmuş pörsümüş iken yeninden canlılık ve tazelik kazanmak*”, “*güçlenip canlanmak*”, “*mec. yeniden geçerlilik kazanmak; etkin olmak*”, “*{EAT} {OsT} geçinmek; imtizaç etmek*”, “*{EAT} {OsT} (bir şey) taslamak;... davasında bulunmak*”, “*{ağız} iyi geçinmek*” olarak ifade edilmiştir (Çağbayır/II, 2007, s. 1239).

Tarama Sözlüğünde *dirilmek* kelimesi “*yaşamak, geçinmek*”tir (1943, s. 210). Derleme Sözlüğünde de “*iyi geçinmek*” anlamındadır (1969, s. 1517).

Kelime ET’de *tiril-* şeklindedir. Kelimenin kökü “*diri/tiri*”dir. Diri (canlı) kelimesi ET’de ve OT’de “*tirig*” şeklindedir (Gülensoy, 2018, s. 214). Clauson, *diril-* (*tiril-*) kelimesinin kökünü **tir-* (*yaşa-*) olarak belirtmiştir (1972, s. 547).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Ölüp ölüp dirilmek (URL-1).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Gülşehri**

“*Bir iki yıl ko bizi, dirilelüm*” (Kanar, 2011, s. 219).

- **Orhun Abideleri**

“*Tirilip yetmiş er bolmuş*” (Ergin, 2010, s. 36).

- **Yunus Emre**

“*Ölmüş gönül dirile, andaki sen olasın*” (Toprak, 2006, s. 156).

Yapılan tüm açıklamalar ve örneklemeler neticesinde *dirilmek* kelimesinde bir anlam değişimi olmadığını söylemek doğru olacaktır. Kelime, aynı anlamda TT’de kullanımdadır.

2.21. Kitāb (كتاب)

Kelime, metin içinde “*Pes ol ‘akl şāhibleri bu ‘ālemi ne vechile teferrüc éylediler ve gendülerden sonra gelenler nice dirilmek gerekdür, tevārîh kitāblarında yazılmışdur*” cümlesinde geçmiş ve *yazıların bir araya getirilmesi sonucu meydana gelen somut varlık; kitap* anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 169, 277).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*ciltli veya ciltsiz olarak bir araya getirilmiş basılı veya yazılı kâğıt yapraklarının bütünü*”, “*herhangi bir konuda yazılmış eser*”, “*kutsal kitap*” (URL-1), Tietze’de “*yazılı kâğıt koleksiyonu*”, “*dinin esasını teşkil eden kitap, and içmekte kullanılan kitap, Kur’an*” (2016, s. 324), Ötügen Sözlükte “*ciltli veya ciltsiz olarak bir araya getirilmiş, elle yazılmış veya matbaada basılmış sayfalar topluluğu*”, “*belli bir konuda yazılmış ve basılmak üzere hazırlanmış eser*”, “*Allah’ın peygamberleri aracılığıyla insanlara gönderdiği vahiyleri içine alan eser; kutsal kitap*”, “*kütp. bir konuyu belli bir düzen içinde sunan, yazılmış ya da basılmış yaprakların bir araya getirilmesinden oluşan ve 49 sayfadan az olmayan eser*” şeklinde açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (Çağbayır/III, 2007, s. 2692).

Kelimenin Türk dilindeki karşılığı “*biti- (yazmak)*” fiilinden türetilen “*bitig*” kelimesidir. Anlamı; “*yazı, yazma, kitabe, mektup*”tur (Ergin, 2010, s. 90).

Kitap kelimesinin ortaya çıkışı şüphesiz yazının icat edilmesiyle birlikte. Kitap, yazıya geçirilebilen herhangi bir şeyin herhangi bir yöntemle bir araya getirilmesiyle meydana gelir. Yazı, insanların düşündüğünü yaşadığını gördüğünü hissettiğini anlatma, dünyadan ayrıldığında ardında bir iz bırakma ihtiyacından doğmuştur. Yazı insanın dünyada iz bırakma ihtiyacının bir sonucu, kitap da bu sonucun somut hâlidir.

Yazının İcadı

Yazının icadı MÖ 3000 yılında Mezopotamya’da (Orta Doğu’da Fırat ve Dicle arasında kalan bölgede) Sümerliler tarafından gerçekleştirilmiştir. Şimdiki adı Warka olan eski Uruk kentinde yapılan kazılarda bulunan tabletlerden, Sümerlerde yazının ilk önce “*piktogram (resim yazısı)*” iken sonrasında düz çizgilerden oluşan bir yazı şekli olduğu anlaşılır. Ayrıca Sümer yazısının ekonomik ihtiyaç sonucu ortaya çıktığı düşünülür. Çünkü tabletlerin üzerinde bir tapınakta bulunan tahıl çuvalları ve büyükbaş hayvanların sayıları yazmaktadır. Mısırdaki hiyeroglif yazılarının bulunduğu belgeler MÖ 3000 yılına kadar dayanır. Hiyeroglif yazısı; resimlerden oluşan, işaretlere dayanan yazı türlerinin genel ismidir. Mısırdaki “*Tanrıların yazısı*” anlamına da gelir. Yazıyı Anadolu’ya getiren Asurlu tüccarlardır. Kayseri’de Kültepe bölgesine geçici olarak yerleşen Asurlu tüccarlar kendi kullandıkları Eski Asur çivi yazısını Anadolu’ya getirmişlerdir. Sonrasında Anadolu’da kurulan büyük devletlerden biri olan Hititler de eski Asur yazısını ve Babil yazısını kullanmışlardır (Özkaral, 2015, s. 373- 374- 375).

Tarihi devirlerde kitabın meydana getirilişi çeşitli materyallerle sağlanmıştır. Bugün en eski kitaplar yazının ilk sahibi olan Sümerlere aittir. Sümerlerden bugüne ulaşan yazılı belgeler, fırınlanmış ve güneşte kurutulmuş kil tabletlerdir. Kur’an-ı Kerim’de bahsedildiği üzere, Hz. Musa’ya Tur Dağı’ndan verilen kutsal metinler levhaya yazılmıştır (el-A‘râf 7/145, 150, 154). Tevrat’ta kutsal metinlerin levha yerine taşta yazılı olduğu belirtilmiştir. Birbirine ilintilenmiş yapraklardan meydana gelen kitaplara ilk kez Mısır döneminde rastlanır. Mısır dönemindeki kitaplar papirüsten meydana getirilmiştir (URL-27). Antikçağa ait belgeler papirüs bitkisinden elde edilen kâğıtlara yazılmış rulo şeklinde kitaplardır. Kitabın oluşumunda kullanılan diğer bir materyal, hayvan derilerinden elde edilen parşömen kâğıdıdır. Toplumlar gelişmeye

başladıkça kitaplar daha dayanıklı malzemelerden meydana getirilmiştir (Özkaral, 2015, s. 378).

Kâğıdın icadı şu hadise ile gerçekleşmiştir: Mısır kralı V. Ptolomios Epiphanes'in 700.000 kitabın bulunduğu kütüphanesine rakip olan 200.000 kitaplık Bergama Kütüphanesi'nin daha fazla zenginleşmemesi için Pergamon Krallığı'na yapılan papirüs ihracatı durdurulmuştur. Bunun üzerine Bergamalılar parşömeni bulmuşlar ve kitap sayılarını artırmayı sürdürmüşlerdir. Parşömen, bugün kâğıt denilen özel bir yönetemle tabaklanarak sertleştirilmiş deriden elde edilen beyazlaştırılan bir malzemedir. Bu kâğıt türü Roma İmparatorluğu döneminde kitabı meydana getirmeye yaramıştır (URL-27). Bugün herhangi bir yazı ürünü için kullanılan temel malzeme kâğıttır. Bugün kullanılan kâğıda benzer en eski malzemelere MÖ 2. yüzyılda Çin'de rastlanmıştır (URL-28).

Türkler yazılı nesnelere tamamına "bitig" adını vermişlerdir. Türkler İslamiyet'ten önce Uygurlar'ın Budizm'i benimsemesiyle kaleme aldıkları dini ağırlıklı Edebiyat ürünleriyle beraber kitapla tanışmışlardır. İslam dünyasında ilk kitap Hz. Ebû Bekir zamanında bir araya getirilerek Hz. Osman zamanında istinsah edilen Kur'an mushaflarıdır (URL-27).

Müslüman Türklerde kitapların en değerlisi Kur'an-ı Kerim'dir. Kur'an-ı Kerim Müslümanların kutsal kitabıdır. Türk toplumunda Kur'an-ı Kerim evlerde yüksek yerlere veya duvara, bel hizasından yüksekte kalacak şekilde asılır. Kur'an-ı Kerim'e abdestsiz dokunulmaz ve taşınırken belden aşağı tutulmaz.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Hesap etmek, kitap etmek / Hesap kitap yapmak (etmek) / Hesaplamak kitaplamak / Kitap (kitaplar) devirmek (devretmek) / Kitapta yeri olmak (URL-1).

Edebî eserlerden örnekler:

• **Kutadgu Bilig**

Kitâbka bitindi bu xâqan atı (URL-29).

• **Mustafa Kutlu / Sıradışı Bir Ödül Töreni**

Aşkın kanunu henüz bir kitap haline getirilmemişti (Kutlu, 2017, s. 54).

• **Aykut Ertuğrul / Mümkün Öykülerin En İyisi**

Müderis donuk gözlerini önündeki kitaptan kaldırıp soru soracak diye ödüm patladı! (Ertuğrul, 2013, s. 96).

Kitap kelimesinde herhangi bir anlam değişiminin meydana gelmediği yapılan açıklamalar ve örneklemler sonucunda açıktır. Kelime, TT’de aynı anlamda kullanılır.

2.22. Hikmet (حکمت)

Kelime, metin içinde “*Hikmet ve meselleri, beyan-ı ibret ve dutması pâdişâhlara kemal-i devlet ve*” cümlesinde geçmiş ve *gizli sebep* anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 169, 277).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*bilgelik*”, “*Tanrının insanlar tarafından anlaşılmayan amacı*”, “*gizli sebep*”, “*öğüt verici söz*” şeklinde açıklanırken (URL-1), Devellioğlu’nda “*hâkimlik*”, “*sebep*” (2010, s. 423), Türkçe Sözlükte “*neden, gizli neden*”, “*Allah’ın insanlarca anlaşılmayan amacı*” (Ağakay, 1969, s. 343), Tietze’de “*saygı ile zikredilen söz*” (2016, s. 286), Ötügen Sözlükte “*bilgelik; hakîmlik*”, “*felsefe*”, “*bilinmeyen sebep, akıl erdirilemeyen oluşum*”, “*Allah’ın insanlar tarafından anlaşılmayan ve çeşitli yollarla insanlara bildirilmeyen amaçları*”, “*ahlaka ve gerçek dünyaya ait kısa söz, atasözü veya şiir*”, “*eskiden fizil bilimine verilen ad*”, “*Allah’ın zatî ve sübutî sıfatlarıyla, Kur’an’ın derin anlamını anlama ve ona göre davranma*”, “*derin bir düşünceyi veya ilahî bir niteliği kavrama*”, “*tasvf. aklın ve imanın ötesinde derin bir sezgi, bir kendinden geçiş, aşk ile dış dünyaya ait varlıklardan sıyrılarak gerçeğe ulaşma yolu*” olarak ifade edilmiştir. Kelime Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (Çağbayır/II, 2007, s. 1964).

Hikmet Allah’a atfedilen bir özelliktir. İnanan kişi hayatında anlam veremediği olaylarla karşılaştığında *Bunda da bir hikmet vardır* ifadesiyle Allah’a teslim olur. Burada kastedilen *hikmet* sadece Allah’ın bildiği bir amaç ya da sebeptir. Hikmet insan tarafından bilinmeyi Allah tarafından bilineni işaret eder.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Allah’ın hikmeti / Hikmetinden sual olunmaz / Ne hikmetse (hikmetti) / Ucuzdur vardır illeti, pahalıdır vardır hikmeti (URL-1).

Edebî eserlerden örnekler:

- Nesîmî

“*Ey hikmetin reisi ma’lûl illeti ko*” (Pala, 2004, s. 208).

- Âşık Paşa / Garib-nâme

“*Yine hikmet bitdi dutdı gönlümü*” (Yavuz, 2002, s. 503).

- **Ahmet Hamdi Tanpınar / Saatleri Ayarlama Enstitüsü**

“Bu hikmetin gösterdiği yoldan gidip karşımızdakini tanımağa çalışacağımız yerde iftiraya kalkmak, âdeta pazar malıyla giyinmeğe benzer” (Tanpınar, 2008, s. 25).

Hikmet kelimesinde herhangi bir anlam değişimi tespit edilmemiştir. Kelime, TT’de aynı anlamda ve biçimde kullanılmaktadır.

2.23. Pâdişâh (پادشاه)

Kelime, metin içinde “*hikmet ve meselleri, beyan-ı ‘ibret ve dutması pâdişâhlara kemal-i devlet ve*” cümlesinde geçmiş ve *devletin başındaki en üst makamdaki yetkili; padişah* anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 169, 277).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*Osmanlı Devleti’nde devlet başkanına verilen unvan, hükümdar, sultan*” şeklinde açıklanırken (URL-1), Devellioğlu’nda “*hükümdar*” (Devellioğlu, 2010, s. 998), Tietze’de “*hakan, hükümdar*” (Tietze/VI, 2018, s. 266), Ötügen Sözlükte “*İslam devletlerinde hükümdarlık unvanı; devlet başkanı*”, “*Osmanlı İmparatorluğunda devlet başkanına verilen unvan; hükümdar*” şeklinde açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Farsçadan ödünçlenmiştir (Çağbayır/IV, 2007, s. 3751).

Kelimenin Türkçedeki eş anlamlıları “*bey, hakan*”dır (Gülensoy, 2018, s. 73,314). Kelimenin Farsçada “*hünkâr (حکاکار)*”, Arapçada “*sultan (سلطان)*” şeklinde eş anlamlıları bulunur (Devellioğlu, 2010, s. 448, 1123).

Türk tarihinde Osmanlı Devleti’nin başkanları için kullanılan *padişah* unvanı, TT’de yerini *başkan, cumhurbaşkanı* unvanlarına bırakmıştır. Padişah kelimesi bugün yalnızca Osmanlı Devleti’nin başkanları için kullanılır.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Baş başa bağlı, baş da şeriata (yasaya, padişaha) / Çoban kulübesinde padişah rüyası görmek / Dilden gelen elden gelse her fukara padişah olur / Padişahın bile arkasından kılıç sallarlar (URL-1). Padişah yasağı üç gün sürer (Padişah zamanındaki yönetimin ne denli etkisiz olduğuna bir örnek) (Aksoy, 1995, s. 411). Padişah tembeli (Kaçalın, 2019, s. 399).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Aşkî**

“*Pâdişâhum âdemi maksuda vasil mâl eden*” (Pala, 2004, s. 368).

- **Süheyl ü Nevbahâr**

“*Tapu pâzişâhlara itmiş ola*” (Kanar, 2011, s. 565).

- **Semih Kaplanoğlu / Karşılaşmalar**

“*Seyfitinullah’a göre bütün bunlara göz yuman padişah kendi idam fermanını da imzalamış olmaktadır*” (Kaplanoğlu, 2017, s. 199).

Padişah kelimesinde herhangi bir anlam değişimi gözlenmemiştir. Kelime, aynı biçimde ve anlamda TT’de kullanılmaya devam etmektedir.

2.24. Devlet (دولت)

Kelime, metin içinde “*hikmet ve meselleri, beyan-ı ibret ve dutması pâdişâhlara kemal-i devlet ve*” cümlesinde geçmiş ve *belirli sınırlar içinde, halkı, bayrağı olan kurum: devlet* anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 169, 277).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*toprak birliğine bağlı olarak siyasal bakımdan örgütlenmiş millet veya milletler topluluğunun oluşturduğu tüzel varlık*”, “*bu tüzel varlığın yönetim organları*”, “*büyüklik, mevki*”, “*mutluluk*”, “*talih*” olarak açıklanırken (URL-1), Devellioğlu’nda “*bir hükümet idaresinde teşkilatlandırılmış olan siyasi topluluk*” (2010, s. 205), Türkçe Sözlükte “*belirli bir ülkesi olup bir hükümet yönetimi altında örgütlenmiş bulunna ve yurtdışı hiçbir denetlemeye bağlı olmayan, benzerleri tarafından tanınmış siyasi ve bağımsız topluluk*” şeklinde açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (Ağakay, 1969, s. 198).

Devlet kelimesi Tietze’de “*Osm. talih mutluluk*”, “*siyasi bakımdan memleket*”, “*argo. yellenme*” (2016, s. 387), Ötüken Sözlükte “*talih*”, “*mutluluk*”, “*kültürel birliği olan ve kurumsallaşmış bir iktidar tarafından yönetilen millet veya milletler topluluğunun, sınırları belli bir toprağa yerleşmesi sonucunda meydana getirdikleri siyasi varlık*”, “*bu yönetimin şekli*”, “*hükümet ve yönetim katı, makamı*”, “*kamu güçlerinin ve organlarının bütünü*”, “*büyüklik; makam*” olarak açıklanmıştır (Çağbayır/II, 2007, s. 1188).

Tarama Sözlüğünde “*devleti dönmek (talih kötüye dönmek)*” ifadesinde “*devlet*” kelimesinin “*talih*” anlamında kullanıldığı görülür (1943, s. 200).

Devlet kelimesinin Türkçedeki eş anlamlısı “*ülke*”dir (Gülensoy, 2018, s. 813).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Başına devlet (talih) kuşu konmak / Devlet adama ayağıyla gelmez / Devlet oğul, mal tahıl, mülk değirmen / Devletin malı deniz, yemeyen domuz / Devletli gözü perdeli olur / Devletli ile deli bildiğini işler / Devletli yanını kaşısa yoksul para verecek sanır / Devletliye dokun geç, fukaradan sakın geç / Kanaat gibi devlet olmaz / Senden devletliye ortak olma / Sonradan gelen devlet devlet değildir / Yiğit başından devlet ırak değildir (URL-1). Devlete hıyanet olmaz, düşmandan nimet olmaz / Devletinin karnı gen gerek / Devlet kemalini bulmak (Kaçalın, 2019, s. 91, 301).

Edebî eserlerden örnekler:

• **Dede Korkut Hikâyeleri**

“Baba malından ne fâyide, başda devlet olmasa” (Ergin, 2010, s. 15).

• **Ahmedî / İskendernâme**

“Nola kapundan togup devlet günü” (Kanar, 2011, s. 209).

• **Kanuni Sultan Süleyman**

“Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi

Olmaya devlet cihânda bir nefes bir sıhhat gibi” (URL-38).

• **Nazım Hikmet / Umut**

“Ve güneş doğarken devlet adamı” (Hikmet, 2008, s. 1636).

Devlet kelimesi TT’de aynı anlamda kullanılır. Kelimede herhangi bir anlam değişimi tespit edilmemiştir.

2.25. Kerāmet (كرامت)

Kelime, metinde *“(7)‘uḳalā bilmekde çok sa’adet ve keramet vardır”* şeklindedir. Kelimenin buradaki anlamı *“olağanüstü”* anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 169, 277).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde *“ermiş kimselerin gösterdiklerine inanılan, doğaüstü, şaşkınlık uyandırıcı davranış veya durum”, “olağanüstü durum”* olarak açıklanırken (URL-1), Devellioğlu’nda *“kerem, bağış”, “ikram ağırlama”, “velîlerin lüzumu anında gösterdikleri fevkalade hâl”, “ermişçesine yapılan iş, hareket veya söylenen söz, fikir”* (2010, s. 585), Tietze’de *“sevdiği kulunun ricası üzerine Tanrının ortaya koyduğu mucize”* (2016, s. 232), Ötügen Sözlükte *“ermişlerde bulunduğu inanılan doğa üstü güç ve bu güçle gerçekleştirdiklerine inanılan şaşırtıcı ve doğaüstü durum veya olay”, “insanın gücünü,*

anlayışını, yeteneğini aşan, doğa yasalarının sınırları dışındaki olay, davranış, söz veya durum”; “Allah’ın bazı kimselere bağışladığı doğüstü yetenekler” şeklinde ifade edilmiştir. Kelime Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (Çağbayır/III, 2007, s. 2555).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Keramet buyurdunuz (keramette bulundunuz) / Kerameti kendinden menkul / Keramette bulunmak / Keskin zekâ keramete kış attırır / Nikâhta keramet vardır / Sağır için iki kere keramet olmaz / Şeyhin kerameti kendinden menkul (URL-1).

Edebî eserlerden örnekler:

• **Yahyâ Bey**

“*Kerâmet ile sanasın ki şeyh-i irfândır*” (Pala, 2004, s. 266).

• **Âşık Paşa / Garip-nâme**

“*Şol erendür kim kerâmet ehlidür*” (Yavuz, 2002, s. 122).

• **Nazım Hikmet / Bazı Anlar**

“*Buranın bir de kerameti vardı*” (Hikmet, 2008, s. 1604).

Keramet kelimesi anlamsal olarak bir değişime uğramamıştır. Kelime, TT’de aynı anlamda kullanılmaktadır.

2.26. Beg

Kelime, metinde “*zîrâ vilayet begi olmağdan*” şeklindedir. Kelime, burada “*ülkenin sahibi*” anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 169, 277).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*erkek adlarından sonra kullanılan saygı sözü*”, “*erkek özel adları yerine kullanılan bir söz*”, “*eş, koca*”, “*erkek sıfatlarının hemen arkasına eklenir*”, “*küçük bir toplumun veya küçük bir devletin başkanı*”, “*komutan.*”, “*zengin, ileri gelen kimse, bay*” şeklinde açıklanırken (URL-1), Türkçe Sözlükte “*zengin, ileri gelen*”, “*oymak veya küçük devlet başkanı*”, “*iskambil kâğıtlarından biri*” (Ağakay, 1969, s. 100), Clauson’da “*baş, en üst rütbeli*” olarak (1972, s. 332), Tietze’de “*evin, ailenin erkek başı, zevç: köyün ileri gelenlerinden biri, bir kabilenin veya küçük bir devletin başı, âmir, kumanda eden*” ifadeleriyle açıklanmış ve kelimenin Clauson’a göre Çin kökenli “*po (yüzbaşı)*” kelimesinden geldiği eklenmiştir (2016, s. 632).

Kelime ET’de “*bég*”, OT’de “*beg, bég, bēg*” şeklinde kullanılmıştır. Kelime, TT’de “*bey*” şeklinde kullanılır (Gülensoy, 2018, s. 73).

İlk kez Orhun Abideleri ve Uygur metinlerinde rastlanan “*bey*” kelimesi Göktürkler Dönemi’nde kabile gibi büyük toplulukların başında bulunan kişilere ait bit unvandır. Bey, “*han veya kağan*” gibi unvanlardan daha aşağıdır. Türkler İslamiyet’i kabul ettikten sonra “*bey*” unvanını kullanmaya devam etmiştir. Karahanlı Devleti’nde Semerkant Hükümdarı Ali Tegin’in kethüdâsı Mahmud Beg gibi devletin önemli memurları bu unvanı taşımıştır. Selçuklu Devletinin kurucuları olan Oğuzlar “*bey*” unvanını kullanmıştır. Büyük Selçuklu Devletinden itibaren hükümdarlar, “*beg*” unvanı yerine Arapça “*emîr*” unvanını kullanmaya başlamışlardır. Kelime bugün TT’deki “*bey*” şeklini Osmanlı Türkçesi döneminde almıştır (URL-29).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Abdal ata binince bey oldum sanır, şalgam aşı girince yağ oldum sanır / Ağıt otur ki (bey) molla desinler / Arı bey olan kovana düşer / Âşık daima bey oturmaz / Bey ardından çomak çalan çok olur / Bey aş borç, düğün aş ödünç / Bey gibi yaşamak / Bey mi yaman, el mi yaman / Belde bulunmayan elde neler var / Beyler buyruğu yoksula kan ağlatır / Beylik çeşmeden su içme / Beylik fırın has çıkarır / Bildircının beyliği arpa biçimine kadardır / Bir günlük beylik beyliktir / Borçsuz çoban yoksul beyden yeğdir / El mi yaman bey mi yaman? El yaman! / Elde bulunan beyde bulunmaz / Külhancının beyliği hamamcılık demişler / Maça beyi gibi kurulmak / Top otu beylikten olunca, güllesi Bağdat’a gider / Tutulmayan hırsız beyden büyüktür / Tutulmayan uğru, beyden doğru / Yad elde beylik sürmeden, yurttan züğürt gezme yeğdir / Zora, beylerin borcu var (URL-1). Bey oğlu kulluk, kul oğlu beylik / Bey buyurur, cellat keser / Bey beyliğini verir, kız kızlığını vermez / Beyden bir at istedim: Verdi bindim gittim, vermedi döndüm gittim / Beylerin ardından avradına söverler / Beylerin yayan yürüyeceği, hanımın yavan yiyeceği zaman / Bey evinin beslemesi gibi / Bey belirsiz, meydan ıssız (Kaçalın, 2019, s. 61,271).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Orhun Abideleri**
“*Türk begler Türk atın ıtı*” (Ergin, 2010, s. 10).
- **Süheylü Nevbahâr**
“*Beg oğlanları, hanlar, uruhtarı*” (Kanar, 2011, s. 106).
- **Refik Halit Karay / Memleket Hikâyeleri**
“*Agâh Bey şaşkına dönmüştü*” (Karay, 2018, s. 41).

- **Yaşar Kemal / Bugünlerde Bahar İndi**

“Yoksa biz Dördüncü Ordunun birinci Beyiydik”(Kemal, 2010, s. 17).

Beg kelimesi TT’de *bey* şeklinde ve “erkek adlarından sonra kullanılan saygı sözü”, “erkek özel adları yerine kullanılan bir söz”, “eş, koca” anlamlarında kullanılır (URL-1).

Kelimenin *devlet başkanı* anlamındaki kullanımı arkaikleşmiştir. Sonuç olarak denilebilir ki kelime, TT’de anlam daralmasına uğramıştır.

2.27. **Tevbe (توبه)**

Kelime metinde “Nite kim tevbe kılmaktan tevbe şaklamak (9) müşkildir” cümlesinde geçer. Kelime burada *günahtan, yanlıştan dönme* anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 169, 277).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “işlediği bir günah veya suçtan pişman olarak bir daha yapmamaya karar verme” ifadeleriyle açıklanırken (URL-1), Devellioğlu’nda “tövbe, işlenmiş bir günah veya suçun bir daha işlenmeyeceğine dair verilen söz” (2010, s. 1281), İslam Ansiklopedisinde “geri dönmek, dönüş yapmak”(URL-30), Tietze’de “asla, kesinlikle”(2019, s. 261), Ötügen Sözlükte “dönme; vazgeçme; terk etme”, “günahtan iyi davranışlara, isyandan Allah’ın buyruklarına uymaya yönelme; günah ve kötü işler yapmaktan vazgeçme”, “işlediği bir suç veya günahtan büyük bir pişmanlık duyup bir daha yapmamaya karar verme” olarak açıklanmıştır. Kelime Türceğe Arapçadan ödünçlenmiştir (Çağbayır/V, 2007, s. 4893).

İnsan yaradılışı gereği hem iyiliğe hem kötülüğe meyillidir. Ahiret inancına sahip insan, dünyada işlemiş olduğu günahlardan ahirette hesaba çekileceğinin bilincindedir. Tövbe; kişinin yapmış olduğu günahı terk edip Allah’ın gazabından çekinerek sonsuz rahmetine sığınmasıdır. Şüphesiz bu duruma ilk örnek Hz. Âdem’dir. Hz. Âdem cennette işlemiş olduğu günahtan pişmanlık duyup tüm kalbiyle Allah’ın rahmetine merhametine sığınarak af dilemiştir (Çelik, 2014, s. 446). Tövbe, günahtan çıkış kapısıdır. Tövbe kapısı insanın kötülükten arınma yoludur. Yolun yolcusu insan, sahibi ise Allah’tır. Tövbe aynı zamanda Allah’ın kullarına karşı affedici olduğunun bir göstergesidir. Hata yapma, günah işleme meyli şüphesiz insana Allah tarafından verilmiş bir özelliktir. Bununla birlikte Allah, kullarına *tövbe etme* şansını vermiştir.

Günah işlemek insanın tercihi ile gerçekleşir. Önemli olan durumun farkına varıldığında tövbe etmek, günahattan dönmek ve bir daha yapmamaktır.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Büyük sözüme tövbe! / Kırk gün günahkâr, bir gün tövbekâr / Tövbeler olsun (tövbesi)! / Tövbelerini bozmak (URL-1). Tövbe tokluktan olur, üz göz yokluktan olur / Tövbe olmasın, sabır olsun (Kaçalın, 2019, s. 212).

Edebî eserlerden örnekler:

- Nâbi

“Korkarım tevbeyi âba düşürürsün zâhid” (Pala, 2004, s. 453).

- Âşık Paşa / Garib-nâme

“Çün riyâsuz tevbeden şerbet içe” (Yavuz, 2002, s. 153).

- Mustafa Akar / Yaşayan Ölüm Tarifleri

“Tövbe eder gibi sever birbirini insan, severse”(Akar, 2017, s.48).

- Aykut Ertuğtul / Mümkün Öykülerin En İyisi

“Efendi Hazretleri namaz sonrası, tövbe vermeye başladı”(Ertuğrul, 2013, s. 20).

Tevbe kelimesinin anlamında herhangi bir değişim meydana gelmemiştir. Kelime TT’de *tövbe* biçiminde metindeki ve kaynaklardaki anlamları ile kullanılır.

2.28. Hâk Te’âlâ

Kelime grubu metinde “*Hâk Te’âlâ namazı ve orucu ne veçhile emr itdi ise*” cümlesinde yer alır. Kelime burada “*yüce Tanrı*” anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 169, 277).

Kavram haline gelmiş kelime grubu *hâk ve te’âlâ* olmak üzere ayrı ayrı incelenecektir.

Hâk (حق)

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*Tanrı*” olarak açıklanırken (URL-1), Devellioğlu’nda “*Allah, tanrı*”, “*doğruluk ve insaf*” şeklinde açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (2010, s. 361). Tietze’de “*Tanrı, Allah*”(2016, s. 357) Ötüken Sözlükte “*var ve gerçek olan; varlığı kendiliğinden olan anlamında Allah’ın adlarından biri*”(Çağbayır/II, 2007, s. 1840).

Kelimenin Arapça “*Allah (الله), rab (رب), mabûd (معبود)*”, Türkçe “*Tanrı, yaradan*” (URL-1), “*bayat, çalap, yaratgan*” şeklinde eş anlamlıları vardır (Gülensoy, 2018, s. 70, 149; Tarama Sözlüğü/VI, 1972, s. 4340).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Kul azmayınca Hak yazmaz / Rabbenâ hakkı için (URL-1). Hak'tan gelen haktır, inanmayan ahmaktır / Hak için kurban, küp için topaç / Hak yoluna vermez bir mangır, bok yoluna gider tangır tangır (Kaçalın, 2019, s. 131,341).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Mehmet Akif Ersoy / Zulmü Alkışlayamam**
“*Hele hak namına haksızlığa ölsem tapamam*”(URL-135).
- **A. Ali Ural / Mara ve Öteki Şiirler**
“*Hayır ölmedi Hakk diridir, diyor misafirine*”(Ural, 2021, s. 66).

Te'âlâ (تعالى)

Kelimenin sözlük anlamı Devellioğlu'nda “*yüksek olsun manasına gelen bir söz olup Allah adıyla birlikte kullanılır*” (2010, s. 1218), İslam Ansiklopedisinde ise “*yükselmek, bir şeyin üstünde bulunmak, şeref ve kudret sahibi olmak anlamındaki ‘alâ’ kökünden türetilmiş olan ‘te’âlâ’ kelimesi ‘şan, şeref ve kudretin yüce olsun’ anlamlarına gelmekte ve Allah lafzı ile birlikte kullanılmaktadır. Bu bağlamda da ‘Hak Te’âlâ’ Allah’ın en yüce olduğunun ifadesidir*” şeklinde açıklanmıştır (URL-32), Ötügen Sözlükte “*yüksek olsun*” şeklinde izah edilmiştir. Kelime, Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (Çağbayır/V, 2007, s. 4657).

İslamiyet vahdet inancına dayanır. İmanın şartlarından biri olan Allah’a inanmak; “*tek yaratıcıyı kabul edip, ona ortak koşmamak*” demektir. Müslümanların manevi değerlerinin başında Allah’a olan sevgi gelir. Allah yaratıcıdır, yücedir. Karahanlı Devleti’nin İslamiyet’i kabulüyle Türkler kitleler halinde Müslüman olmaya başlamışlardır. Türklerin İslamiyet’i benimsemesini kolaylaştıran sebeplerden biri de gök Tanrı inancına sahip olmalarıdır. Türkler gök Tanrı inancında tek yaratıcıyı benimsemişlerdir. Tek Tanrı inancı doğrultusunda yaratıcı, semavi olarak nitelendirilmiş ve gök Tanrı adlandırması yapılmıştır (URL-31). Müslüman kalbinde Allah’a sonsuz sevgi beslediği için Allah’ın yarattığı her varlığa sevgi ile yaklaşır. Yeryüzünde gördüğü güzellikler karşısında Allah’ı anımsar ve yüce kudretinin tecellisini görür. Yunus Emre’nin *Yaratılanı severim, yaratandan ötürü* sözü dünyada yaratılmış tüm varlıkların sadece Allah tarafından yaratılmaları sebebiyle bile sevimlerinin gerektiğine işaret eder.

İslam Ansiklopedisinde “*yükselmek, bir şeyin üstünde bulunmak, şeref ve kudret sahibi olmak*” anlamındaki “*âlâ*” kökünden türetilmiş olan “*te’âlâ*” kelimesi “*şan, şeref ve kudretin yüce olsun*” anlamlarına gelmekte ve “*Allah lafzı*” ile birlikte kullanılmaktadır. Bu bağlamda Hak te’âlâ kelime grubu Allah’ın en yüce olduğunu ifade eder (URL-32).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Dede Korkut Hikâyeleri**

“*Hak Te’âlâ, anuñ göñline ilham éderidi*” (Ergin, 2009, s. 11).

Hak Te’âlâ kelimesinde anlam değişimi bulunmamaktadır. Kelime aynı anlamda ve biçimde TT’de kullanılır.

2.29. Namâz (نماز)

Kelime, metinde “*Hak Te’âlâ namazı ve orucı ne veçhile emr itdi ise*” cümlesinde yer alır. Kelime metinde *Müslümanların günde beş vaktinde yerine getirdiği ibadet* anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 169, 277).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*İslam’ın beş şartından biri olan ve Müslümanların günde beş vakit, dinî kurallara göre yapmak zorunda oldukları ibadet*” olarak açıklanırken (URL-1), Türkçe Sözlükte “*Müslümanların günde beş defa yapmaları dince buyurulan ve dua okuyarak kıyam, rükû, sücut, kuut denilen beden durumlarını tekrarlayarak Tanrı’ya edilen kulluk*” (Ağakay, 1969, s. 551), Tietze’de “*namaz*” (2018, s. 302), Ötüken Sözlükte “*dua*”; “*Müslümanların günde beş defa kurallarına uygun olarak yerine getirmek zorunda oldukları farz ibadet*” şeklinde açıklanmıştır. Kelime, Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (Çağbayır/IV, 2007, s. 3486).

Namazın Arapçadaki karşılığı “*salat*” kelimesidir. Sabah ezanında söylenen “*Esselatü hayrun minen nevm (Namaz uykudan hayırlıdır)*” cümlesindeki “*esselat<el salât*” namaz manasındadır. Namaz kelimesinin kök anlamı “*eğilmek, saygı ile eğilmek*”tir. Namaz ibâdetinin temel mahiyeti Allah’ın karşısından saygı ile eğilmek ve secde etmektir. Bununla birlikte Hindistanda insanlar bir ortama girerken ve ayrılırken “*namaste*” kelimesini kullanırlar. Salat kelimesi “*toplumda selam ve merhaba*” mahiyetinde olan bir sözdür. Aynı zamanda namaz kelimesi ile aynıdır. İki kelimedede “*sana eğiliyorum*” anlamındadır (Demirci, 2019, s. 234-235).

İslamiyet'te farz olan ibadetlerden biri namazdır. Namaz İslam'ın beş şartından biridir. Müslüman namaz vaktinde abdest alıp kibleye dönerek Allah'a *Ben buradayım, seninleyim*, der. Namaz Müslümanların her durumda yerine getirmesi gereken bir ibadettir. Günün beş vaktinde Allah'ı hatırlama ve Allah ile baş başa olma durumudur. Namaz doğrudan Allah'a yönelme ve Allah ile buluşma vaktidir. Namaz teslimiyetin eyleme dönüşümüdür. Müslüman namazla Allah'a olan bağlılığını gösterir. Cami ve mescitler namaz ibadetinin gerçekleştirilmesi için inşa edilmiş ibadethanelerdir. İbadethaneler dinin mimariye yansımasıdır. Namaz kılan biri namaz vakitlerine göre günlük hayatını düzenler. Namaz kılmanın temel şartı abdestli olmaktır. Abdest almak günün beş vaktinde Müslümanların temizliğine dikkat etmesini sağlar.

İslamiyet'te mübarek aylardan biri olan Ramazan ayında oruç tutulur. Son oruç gününün ertesi Ramazan Bayramı'dır. Ramazan Bayramı'nın ilk gününün sabahında Bayram namazı kılınır. Bayram Namazı bayrama kavuşmanın sevincini yaşayan Müslümanların toplandığı bir araya gelip bayramlaştığı dua ettiği cemaat halinde namaz kılip birlik duygusunu hissettiği ibadettir. Bayram namazı sonrasında evlerine dağılan Müslümanlar aile fertleriyle kahvaltı sofrasına otururlar. Bayram namazından sonra bayramlaşma ve sonrasında bayram kahvaltısı Türk kültüründe gelenek haline gelmiştir. Bayram kahvaltısı geleneği İslam dininin Müslümanlara kazandırmış olduğu toplumsal bir değerdir. Müslümanların yoğun bir şekilde bir araya geldiği namazlardan biri de Cuma namazıdır. Cuma namazı vaktinde esnaf, dükkânını kapatır, yolda olan biri en yakın camiiye gider ve Cuma namazını eda eder. Burada bahsedilen *Cuma namazı ve Bayram namazı*, namaz ibadetinin birleştirici gücünü gösterir.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Namaza meyli olmayanın kulağı ezanda olmaz / Namazında niyazında / Abdestsiz sofuya nazma mı dayanır / Buyurun cenaze namazına! / Gönülsüz namaz göğe ağmaz / Namaza durmak / Namazı kılınmak (URL-1). Namazsız olmak / Namaz yağından temiz olmak / Alaca namaz, Hakk'a yaramaz (Kaçalın, 2019, s. 35, 387).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Bâkî**

“Unutulmuşları zirâ getirir kalbe namâz” (Pala, 2004, s. 349).

- **Mehmet Akif Ersoy / Süleymaniye Kürsüsü'nde**

“Fukâranız kılıyor, aklına geldikçe namaz” (URL-33).

- **Dede Korkut Hikâyeleri**

“*Muhammedün sağ yanında namaz kılan Ebū Bekir Şiddik görkli*” (Ergin, 2009, s. 17).

- **Kemal Tahir / Bir Mülkiyet Kulesi**

“*Bildiği namaz dualarının hepsini okudu*” (Tahir, 2011, s. 45).

- **Mustafa Akar / Hüseyin**

“*İkinci namazının muhteşem güzelliğine*” (Akar, 2020, s. 22).

Metinden ve kaynaklardan elde edilen bulgular neticesinde *namaz* kelimesinde bir anlam değişiminin meydana gelmediğini söylemek yerinde olacaktır. Kelime, aynı anlamda TT’de kullanılır.

2.30. Oruç

Kelime, metin içinde “*Hâk Te’âlâ namazı ve orucu ne vechile emr itdi ise pâdişâhlık haqqın yerine getürmegi dahı eyleye emr eylemişdür*” cümlesinde geçer. Kelime, burada *Müslümanların yılda bir ay aç kalma, bazı eylemlerden uzak durma şeklinde yerine getirdikleri ibadet* anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 169, 277).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*Tanrı’ya ibadet etme amacıyla yeme, içme vb. şeylerden belli bir süre kendini alkoyma*”, “*çok sevilen veya istenen şeylerden uzak durma*” ifadeleriyle açıklanırken (URL-1), Türkçe sözlükte “*haz veren şeylerden zoraki yoksunluk*” (Ağakay, 1969, s. 574), Tietze’de “*ibadet amacıyla, yeme içme ve nefsanî isteklerden belli bir süre için uzak durma*” (2018, s. 165), Ötüken Sözlükte “*Allah’a ibadet etme amacıyla yemei içme, cinsel ilişki gibi birtakım ihtiyaç ve haz verici şeylerden kendini alkoyma*” şeklinde açıklanmıştır. Kelime, Türkçeye Farsçadan ödünçlenmiştir (Çağbayır/IV, 2007, s. 3639).

Derleme Sözlüğünde “*oruç*” kelimesinden türetilmiş “*oruçluk*” (*Ramazân ayı*) kelimesi görülmüştür (1993, s. 3290).

İslam’ın beş şartından biri olan *oruç*; yılda bir kez, Ramazan ayında, otuz gün boyunca Müslümanların gerçekleştirdiği bir ibadettir. İmsak vaktinde başlar ve akşam ezanı ile sona erer. Bu süre zarfında Müslüman orucun yasak kıldıklarından; yeme içme, cinsel münasebet vs. gibi eylemlerden uzak durur. Ramazan ayında camilere asılan mahyalar ramazan pidesi ve fırınların önünde uzayıp giden pide kuyruğu Türk toplumunda sembol haline gelmiştir. Ayrıca iftar davetleri dostları, akrabaları, arkadaşları kavuşturan birlik ve beraberliği dini duygular eşliğinde hissettirir. Aynı

zamanda yardımlaşma ayı olan Ramazan ayında fitre, fidye, zekât gibi ibadetleri yerine getiren Müslümanlar, bu ibadetler ile ihtiyaç sahiplerine yardımda bulunurlar. Sosyal yardımlaşma derneklerinin hazırlayıp dağıttığı kumanyalar ihtiyaç sahiplerine ulaştırılır. Sosyal yardımlaşmalar ve sosyal duyarlılıklar Ramazan ayında boş sofrta kalmaması amacıyla gerçekleştirilir. Burada Bahsedilenlerden yola çıkarak denilebilir ki aslında bir ibadet doğrudan ve dolaylı olarak toplumda birliğin, yardımlaşmanın ve iyiliğin canlı tutulmasına, insanların etkileşim içinde olmasına vesile olur. Böylelikle kültürel bağlar ve değerler canlı kalır.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Gâvura kızıp oruç yemek (bozmak) / Oruç açmak / Oruç bozmak / Oruç yemek / Papaza kızıp oruç bozmak / Ramazanda yalan söyleyenin (oruç yiyenin) bayramda yüzü kara olsun (URL-1). Orucu yiyen ya açlığından, ya susuzluğundan (Kaçalın, 2019, s. 187).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Gülşehrî**

“*Kim peşenbih gün oruç olur mısın?*” (Kanar, 2011, s. 542).

- **Mehmet Akif Ersoy / Fatih Kürsüsünde**

“*Namaz, oruç gibi şeylerle yok alış verişi*” (Bayhan, 2012, s. 229).

Oruç kelimesinde herhangi bir anlam değişimi tespit edilmemiştir. Kelime, TT’de aynı anlamda kullanılır.

2.31. Kur’an (قرآن)

Kelime, metinde “*Pes bir kimesne Kur’an ve hadîş hükmini bilmese ve geçmiş halîfeler ve ‘âdil pâdişâhlar kânûnından haberi olmasa, ol kişi vilâyet dutmak âsân olmaz*” cümlesinde yer alır. Kelime burada *İslam dininin, Müslümanların ilahi kitabı* anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 169, 277).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*İslam dininin temel ilkelerini Hz. Muhammed’e gönderilen Tanrı buyruklarını içeren Müslümanlığın temel kitabı*” olarak açıklanırken (URL-1), Devellioğlu’nda “*Hz. Muhammed’e inen kutsal kitap*” (2010, s. 606), Türkçe Sözlükte “*İslam dininin temel kitabı olup Furkan, Kelâmıkadim, Mushaf gibi adlarla anılır*” şeklinde açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (Ağakay, 1969, s. 479).

Kur’an kelimesi Tietze’de “*İslam dininin mukaddes kitabı*” (2016, s. 438), Ötügen Sözlükte “*İslam dininin temel ilkelerini, Hz. Muhammed’e vahyedilen ilahî*

buyrukları insanlık âlemine bildiren kitap; Müslümanların kutsal kitabı; Tanrı buyruğu; Kur'an-ı Kerim, Kelam-ı Kadim; Mushaf" ifadeleriyle açıklanmıştır (Çağbayır/III, 2007, s. 2842).

Kelimenin Arapçada "*furkan (فرقان), kelâm (كلام), mushaf (مصحف)*" şeklinde eş anlamlıları bulunur (Devellioğlu, 2010, s. 310, 579, 802).

Kur'an-ı Kerim, son peygamber Hz. Muhammed'e 610 senesinde Mekke'de bulunan Hira Mağarasında, Cebrail aracılığıyla indirilmeye başlanmıştır. Kur'an-ı Kerim dört kutsal kitabın sonuncusudur. Diğer üç kutsal kitap, belirli kavimlere indirilmişken Kur'an-ı Kerim tüm insanlığa gönderilmiştir. Toplamda 114 sure ve 6666 ayet içerir. Ayetler vahiy kâtipleri tarafından değiştirilmeden yazılmış ve Hz. Muhammed'e indirildiği şekli ile günümüze ulaşmıştır. Tamamlanması 23 yıl sürmüştür. 23 yılın 13 yılı Mekke'de 10 yılı da Medine'dedir. Mekke'de indirilen ayetlere *Mekkî*, Medine'de indirilen ayetlere *Medenî* denir. Kur'an-ı Kerim insanlara doğru yolu göstererek İslam dininin kurallarını, yasaklarını ve ibadetlerini belirler. Bu yüzdendir ki Kur'an-ı Kerim, evrensel kutsal bir kitaptır. Hz. Muhammed döneminde parçalar halinde indirilen Kur'an-ı Kerim'in, kitap haline getirilmesi o dönemde mümkün olmamıştır. Hz. Muhammed döneminde indirilen ayetler ezberlenmiş ve o dönemde kâğıt bulunmadığından hurma dallarına, ince beyaz taşlara ve derilere yazılarak kayda geçirilmiştir. Hz. Muhammed'in vefatından sonra halife olarak seçilen Hz. Ebû Bekir, hafızların savaşlarda şehit olmasıyla Kur'an-ı Kerim'in yok olacağı endişesine kapılmıştır. Ardından sahabelerden bir kurul toplamış ve Kur'an-ı Kerim'in sureler halinde yazıya geçirilmesini sağlamıştır. Kur'an-ı Kerim Hz. Ebû Bekir zamanında çoğaltılmış ve İslam merkezlerine ulaştırılmıştır. Hz. Ebubekir döneminde mushaf haline getirilmiş olan Kur'an-ı Kerim, Hz. Osman döneminde çoğaltılmış ve bugüne ayetlerde herhangi bir değişiklik olmadan ulaşmıştır (Aslan, 2004, s. 10, 27, 28; URL-34; Pala, 2004, s. 278).

Müslümanların kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir. Sünnet merasimlerinde asker uğurlanan evde Kur'an-ı Kerim okunur. Ayrıca vefat etmiş kişinin vefatının yedinci ve kırkıncı gününde evinde Kur'an-ı Kerim okutulur. Günahlarının affolunması ve kabirde rahat etmesi için dua edilir. Ayrıca Türk kültüründe çeyizlere Kur'an-ı Kerim koyulur.

Atasözü ve deyimlerden örnek: Kur'an çarpsın (URL-1).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Yahyâ Bey**

“Olurdu bir yana bahs-i maânî-i fürkân

Okurdu bir yana kurra-i seb’a Kur’ân-ı” (Pala, 2004, s. 279).

- **Mehmet Akif Ersoy**

Lafzı muhkem, yalnız anlaşılın, Kur’an’ın;

Çünkü kaydında değil hiçbirimiz mânânın;

Ya açar Nazm-ı Celîl’in, bakarız yaprağına;

Yahut üfler geçeriz bir ölünün toprağına.

İnmemiştir hele Kur’an, bunu hakkıyla bilin;

Ne mezarlıkta okunmak, ne de fâl bakmak için (URL-35).

- **Mehmet Akif Ersoy / Kur’an’a Hitap**

“Kur’ân ile feyz-yâb-ı şandır” (Öztürk, 2019, s. 88).

- **Dede Korkut Hikâyeleri**

“Ol Kur’ân-ı yazdı düzdi” (Ergin, 2009, s. 19).

TT’de aynı anlamda varlığını sürdüren Kur’an kelimesinde anlam değişimi tespit edilmemiştir.

2.32. Hâdiş

Kelime, metinde *“pes bir kimesne Kur’ân ve hadîş hükmini bilmese”* cümlesinde kullanılmıştır. Anlamı *“Hz. Muhammed’in sözleri”*dir (Korkmaz, 2017, s. 169, 277, 506).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde *“Hz. Muhammed’in söz ve davranışları”, “bu söz ve davranışları inceleyen bilim”* olarak açıklanırken (URL-1), Devellioğlu’nda *“Peygamberimizin kutsal sözü”* (2010, s. 356), Tietze’de *“Hz. Muhammed’e atfedilen söz”, “yeni”* (2016, s. 347), Ötüken Sözlükte *“ortaya sonradan çıkmış olan şey; yani bir şey”, “duyurma; bildirme; tebliğ”, “haber; bilgi; söylenti”, “isl. Hz. Muhammed’in gelişen olaylar ve konular üzerinde müminleri aydınlatmak, Kur’an’ın bazı ayetlerini aydınlatmak için söylediği sözler”, “hadisleri ve hadisle ilgili konuları inceleyen bilim”* olarak ifade edilmiştir. Kelime Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (Çağbayır/II, 2007, s. 1832).

İslamiyet’in kabulü ile Türk diline dâhil olan *hadis* kelimesi İslamiyet’ten önce *“haber”* anlamı ile kullanılmıştır. Kelime, İslamiyet ile farklı bir anlam kazanmış ve Hz. Muhammed’in sözlerini, davranışlarını ifade eden ve bunları inceleyen bilimin adı olarak genel bir terim halini almıştır. Hadis; Hz. Muhammed’in söylemlerini,

davranışlarını ve tasvip ettiklerini ihtiva eder. Tüm bunlar Müslümanlar için önem arz eder. Çünkü İslam dini Hz. Muhammed zamanında indirilmiştir ve kendisinden sonra gelen Müslümanlar onun ümmetidir. İşte onun ümmeti inandığı dinin temsilcisi, en güzel uygulayıcısı Allah'ın son elçisi olan Hz. Muhammed'in söyledikleriyle, yaptıklarıyla, onayladığı, hoş gördüğü davranışları hadisler yoluyla öğrenerek İslamiyet'i en iyi şekilde temsil etme, yaşama gayreti içerisinde. İslamiyet'i en iyi şekilde yaşamayı sağlayan en önemli araç, Kur'an-ı Kerim'den sonra *hadistir*. Hadis, Müslümanların ayrılığa ya da tereddüde düştüğü mevzularda Kur'an-ı Kerim'in ardından başvuracağı kaynaklardan biridir. Hz. Peygamberin sözleriyle, eylemleriyle insanlara açıkladığı başlıca konular *namaz, oruç, zekât ve hac* gibi ibadetlerdir. Namazın hangi vakitlerde kılınacağı, zekâtın miktarı, orucun nasıl tutulacağı, hac ibadetinin nasıl yapılacağı gibi hususlar hakkında bilgiler hadislerde yer almaktadır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de yer almayan birçok mevzu hadisler yoluyla aydınlığa kavuşturulmuştur (URL-36).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Âşık Paşa / Garib-nâme**

“*Yâ hadîsdür yâhu Kur'ân âyeti*” (Yavuz, 2002, s. 151).

- **İrşadü'l-Mülük ve's-Selâtin**

“*Ol bâtil turur Kur'en birle takı hadîs birle*” (URL-37).

- **Aşkî**

“*Âşıkaya ölmezden ön öl kim hadis-i aşkda*” (Pala, 2004, s. 183).

Hadis kelimesinde herhangi bir anlam değişimi tespit edilmemiştir. Kelime TT'de aynı anlamda ve aynı biçimde kullanılır.

2.33. **Ḥalîfe (خليفة)**

Kelime metinde “(14) ve geçmiş *halîfeler* ve ‘*âdil pâdişâhlar kânûnından haberi*” cümlesinde geçer. Kelime burada *bir kişinin yerine geçmiş kimse* anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 169, 277).

Kelimenin sözlük anlamı TDK'nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*Hz. Muhammed'in vekili olarak Müslümanların imamlığını ve din koruyuculuğunu yapmakta görevli olan kimse*”, “*hükümdar*”, “*Osmanlı padişahlarının kullandıkları unvanlardan biri*”, “*babîali kalemlerinde kâtip*”, “*çok iyi yetişmiş, eğitilmiş kimse*” şeklinde açıklanırken (URL-1), Devellioğlu'nda “*birinin yerine geçen kimse*”, “*Hz.*

Muhammed'in vefatından sonra ümmet idaresinin başına geçen kimse", "padişâh", "resmi dairelerde kalem başının ikincisi", "kalfa, ikinci usta" (2010, s. 365), Türkçe Sözlükte "Peygamber Muhammed'in vekili ve Müslümanların başı olan kimse", "eskiden bir tarikat şeyhinden el alan kimse" (Ağakay, 1969, s. 320), Tietze'de "peygamberin haleflerinden biri" (2016, s. 368), Ötüken Sözlükte "birinden sonra yüksek bir makama geçen kimse; halef olan", "Hz. Muhammed'in vefatından sonra Müslümanların imamlığını ve şeriatın koruyuculuğunu yapmakla görevli kimse", "Osmanlı padişahlarının kullandıkları unvandan birisi", "hükümdar", "Babiâli kalemlerinde kâtipbaşından sonra gelen kâtip", "ikinci usta; kalfa", "meca. çok iyi yetişmiş ve eğitim almış kimse", "tasvf. tarikatlarda şeyhin yerine geçme yetkisi olan kimse", "{ağız} kalfa; tezgahtar" olarak açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (Çağbayır/II, 2007, s. 1850).

İslam devrinde Hz. Muhammed'in vefatından sonra başlayan halifelik sistemi, Hz. Muhammed'in vekili olacak kişilerin seçilmesi durumudur. Hz. Muhammed'in vefatının ardından vekil olarak yerine geçen kimseler sırasıyla; Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali'dir. İslam devrinde başlayan halifeliğini adı ise "hilafet" ya da "halifelik"tir. Hz. Muhammed'in vefatından sonra halifenin seçimi sahabelerin ileri gelenleri arasında yapılmıştır. Sonraki devirlerde ise babadan oğula geçme suretiyle devam etmiştir. İslam devrinden sonra Emeviler, Abbasiler, Fâtimiler, Memlükler ve Osmanlı Devleti Dönemi'nde sürdürülmüştür. Daha sonra 1924'te halifelik sistemi kaldırılmıştır. İslam devrinde ortaya çıkan halifelik, başka devletlerin yönetim biçimi olmuştur. Zaman içerisinde halifelik sisteminin olumlu/olumsuz etkileri görülmüş ve sistem kaldırılmıştır. Bu yüzden ki 1924'te halifelik kaldırılarak farklı bir yönetim sistemine gidilmiştir (URL-124).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Yahyâ Bey**

"Halîfeler halefî ma'fîret gülistânı" (Pala, 2004, s. 185).

- **Kemal Tahir / Bir Mülkiyet Kulesi**

"Evvela, padişah ve halifeler tarafından tevcih olunagelmış köhne bir unvanı asla takınamayacaktı" (Tahir, 2011, s. 451).

- **Nazım Hikmet / Memleketimden İnsan Manzaraları**

“Masalların Bagdatlı halifeleri gibi hükmeder kendi evinde” (Hikmet, 2008, s. 1292).

Kelimede herhangi bir anlam değişimi meydana gelmemiştir. Kelime TT’de aynı anlamda ve biçimde kullanılır.

Sayfa 3’te Kavram Haline Gelmiş Sözcükler ve Sözcük Grupları

Türkî	Hzret	‘Amel	Eyü
Ad	Saltanat	Mevlâ	Sultân
Şâh	Hzan	Ümîd	Adâlet
Ağı	Dad	Şâ’ir	

2.34. Türkî

Kelime, metinde “*Türkî dil ile şerh ide, tâ ki fâyidesi havâş u (5) ‘avâma ‘âm ve şamil ola*” cümlesinde geçer. Türkî kelimesi cümlede “*Türk*” anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 169, 277, 670).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*Türkle ilgili*”, “*Türkçe*” olarak açıklanırken (URL-1), Devellioğlu’nda “*Türk’e mensup, Türk’le ilgili*” şeklinde izah edilmiştir (2010, s. 1298).

Kelime “*Türk*” kelimesi ve Arapça nispet eki (sıfat yapan ek.) “*+î*” oluşmaktadır (URL-1). Kelimenin kökü Türkçedir. Kelime burada nispet ekinden bağımsız olarak incelenecektir.

Türk

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan halk ve bu halktan olan kimse*”, “*dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşayan, Türkçenin değişik lehçelerini konuşan soy ve bu soydan olan kimse*” olarak açıklanırken (URL-1), Türkçe sözlükte “*eski ve zengin kültürü, yiğitliği, ağırbaşlılığı, yurtseverliği ve gönül yüceliğiyle tanınan, çok eski çağlardan beri Orta Asya’daki ana yurdundan türlü yönlerle dalga dalga yayılarak yerleşmiş bulunan büyük bir budunun adı ve bu budundan olan kimse*”, “*bu budundan olup Türkiye sınırları içinde*

yaşayan ulus ve bu ulustan olan kimse” olarak açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Ağakay, 1969, s. 750).

Türk kelimesi Tietze’de “*köylü, çiftçi; güzel; hırsız*” (2019, s. 296), Ötüken Sözlükte “*kavim adı olarak Asya’da ve Doğu Avrupa’da yaşayan, Türkçenin çeşitli lehçelerini konuşan soy; bu soydan herhangi bir kimse*”, “*Türk ırkından olan kimse*”, “*Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan millet ve bu millettten olan kimse*”, “*güç, kuvvet*”, “*vakit, çağ; zaman*”, “*genç ve güzel kimse*”, “*savaşçı, gözü pek kimse*” (Çağbayır/V, 2007, s. 4945- 4946), Tarama Sözlüğünde “*güzel, civan*” şeklinde açıklanmıştır (1971, s. 3875).

Türk kelimesinin kökeni, etimolojisi ve anlamı hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerden aşağıda verilmiştir.

Kaşgarlı Mahmud Dîvânu Lugâti’t-Türk adlı eserinde Türk kelimesinin anlamını “*Nuh’un oğlunun adı*” şeklinde açıklamıştır (Ercilasun, Akkoyunlu, 2020, s. 151).

Clauson, Doerfer’in, Türk kelimesinin anlamını *güç* olarak açıkladığını eserinde belirtmiş ama bunun doğru olmadığını, kelimenin bir *etnonim* olduğunu ileri sürmüştür. (1972, s. 542). Bayraktar ise Batılıların *Türk* kelimesinin anlamını Türklerin güçlü olması sebebiyle *güç* olarak açıkladıklarını fakat bu görüşün de doğru olmadığını açıklamıştır. Arap Edebiyatının önemli isimlerinden olan Cahız ise *Türklerin Fazileti* adlı eserinde Türk kelimesini açıklarken Arapça *t-r-k* fiil kökünden yola çıkmış ve anlamını *terk eden, göç eden* olarak açıklamıştır. Bayraktar da bu açıklamaya karşılık olarak “*bu Türk kelimesinin anlamı değil geleneğidir*” demiştir. Ziya Gökalp Türk kelimesinin anlamını *töre* olduğunu söylemiştir. Töre, Bayraktar’a göre kelimenin anlamı değil Türklerin geleneğidir (URL-39).

Bayraktar Türk kelimesini

Türk kelimesinin anlamı, oluşumu içinde saklıdır. Türklerin ta eskiden beri kendileri için kullandıkları üç önemli sözcük vardır. Bunlar; ‘ur’, ‘su’ ile ‘mo’ dur. Bunların tarihini kesin olarak söylemek zor, ancak Alman dilbilimci Baron Bunsen, İlk Türklerin dil, kültür ve gelenekleriyle ilgili 15000-20000 yıl öncesine dair yorum ve açıklamalar yapar ki, daha sonraki çalışmalar bunu doğrular niteliktedir. Yukarıda bahsedilen kelimelerin geçmişini MÖ 20000 yıllarına kadar götürmek mümkündür. Bizim “Türk” kelimesiyle ilgili üzerinde duracağımız ad; ‘ur’dur. Türk kelimesinin veya Türk soyluların birçoğunun adları, geleneklerini anlatan bugünkü sözcüklerin kurucu hecesi hep ‘ur’dur. O günden bugüne birçok kelimenin içinde aynen veya ses değişimiyle yer alan ‘ur’ kelimesinin anlamı ‘asıl, nesil, kök’ demektir. Kelimeler doğal olarak binlerce yıl önce ortaya çıktıkları ses yapısıyla durmuyorlar, evrim yani değişime uğruyorlar. Bu sebeple bizim bugün bu gerçeğin ışığında sonuçlar çıkarmamız gerekir. Bu bağlamdaki oluşum sürecinde, ‘ur’ kelimesinin başına ‘ta’ eklendi ki bu kelime Türklerde ‘Tanrı’ anlamında kullanılmıştır; Sakalar Tanrı’yı ‘ta’ kelimesiyle ifade ediyorlardı. Bu kelimeyi, dünden bugüne dünyadaki birçok eski milletlerde Tanrı’nın yüksekte olması inancıyla açıklanabilecek ‘dağ<tag’ da da

görürüz. İşte bu ‘Ta’ zamanla ‘ur’ kelimesiyle birleşmiş, ‘Ta-ur>taur’ oluşmuş; iki ünlü yan yana gelince bunlarda biri zamanla düşmüş; ‘tur’ veya ‘tar’ kelimesi oluşmuştur. Tarihini tam kestirememekle beraber bunun M.Ö. 17.000-18000’lerde olduğunu tahmin ediyoruz. Sonradan /r/ düşürülerek kullanılan ‘Tatar’ kelimesi de, birçok dillerde, çok eskilerde, bir kelimeyi iki defa tekrarlayarak çokluk oluşturma gerçeğine dayalı olarak ‘Tar-tar> Tartar’dan gelmiştir. Bu ‘tur’, ‘Tanrısal nesil’, ‘iyi soy’ gibi ifade edilecek bir anlam taşıyordu (URL-39).

şeklinde açıklamıştır.

Tarihi kaynaklarda ilk kez Göktürk metinlerinde görülen *Türk* kelimesi için diğer bir anlamlandırma Göktürk Dönemi’ndeki “*Su-Şi*” adlı Çin kaynağında yer alan “*miğfer*” anlamına gelen “*Tu-kie*” kelimesinden yola çıkarak yapılmıştır. Bu kaynağa göre *Türk* adı; Türklerin yaşamış olduğu Altay Dağı’nın miğfer şeklinde olmasındandır. İslam kaynaklarında Türklerin Yecüc-Mecüc seddinin arkasında *terk edilmiş* oldukları için bu adı aldıkları ileri sürülmüştür. Nuh’un oğlu Yasef’e düşen arazinin de Türk diyarı ve terk edilmiş olduğundan dolayı Türklere bu adın verildiği düşünülmüştür. H. Vambery *Türk* kelimesinin ilmi açıklamasını yapan ilk kişidir. Vambery’e göre *Türk* kelimesi Türkçedeki “*türe-*“fiilinden türemiş *türe, töre* kelimesiyle ilgili olup *yaratılmış, yaratık* anlamındadır. Vambery’nin görüşünden yola çıkarak kelimenin tarihsel gelişimini şu şekilde gösterebilir; “*törü-mek / türe-mek*” fiillerinden “*törü-mek / türe-mek: törük = türük = türk*” isimleri meydana gelmiştir. Türk kelimesinin “*türe-*“fiilinden geldiği görüşü Göktürlere ait olan Türeyiş destanından yola çıkarak desteklenir (Durmuş, 2017, s. 40-41). Bu durum şu şekildedir:

Buna göre, Gök Türkler Hunların soylarından gelirler ve onların bir koludurlar. Onlar Aşına adlı bir aileden türemişlerdir. Gök Türklerin ilk ataları başlangıçta oturdukları topraklarında düşmanları tarafından kadın, erkek ve çocuk olmak üzere hepsi birden yok edilmişlerdi. Düşmanları yalnızca bir çocuğa acımışlar, onu öldürmemişlerdi. Bu çocuğun kol ve bacaklarını kesmişler, onu büyük bir bataklıktaki otların arasına atmışlardı. Bu sırada dişi bir kurt ortaya çıkmış, ona her gün et ve yiyecek getirmişti. Çocuk kendini toparladıktan sonra kurtla birlikte aile hayatı yaşamaya başlamış ve kurt çocuktan gebe kalmıştı. Türklerin eski düşmanları çocuğun hala yaşadığını duyunca, hem çocuğu ve hem de kurdu öldürmek istemişlerdi. Kutsal ruhlarla ilgisi olan kurt, düşmanların kendisini öldüreceği haberini almış ve düşmanların gelişlerinden önce kaçmıştı. Buradan kaçan kurt yüksekçe bir dağa gelmiş, dağın altında bulunan derin bir mağaraya girmişti. Bu mağaranın ortasında, büyük bir ova vardı. Bu ova, baştanbaşa ot ve çayırıklarla kaplı idi. Dört yanını, çok dik dağlarla çevrili idi. Kurt burada on tane erkek çocuk doğurdu. Zamanla bu on çocuk büyüdüler ve dışarıdan kızlar getirterek, onlarla evlendiler. Bunların her birinden de bir soy türedi (Durmuş, 2017, s. 41).

Türk kelimesinin anlamı 5. yüzyılda yazılmış Perslere ait metinlerde *turanlı* olarak açıklanmıştır. İskitçede *Türk* kelimesi *Takye* şeklinde geçer. *Takye* kelimesinin sözlük anlamı *deniz kıyısında oturan adam, cezbetmektir*. Kelimenin diğer anlamları 5. yüzyıla ait Bizans metinlerinde “*kudretli*” Hun, Uygurlar döneminde “*güç, kuvvet, kudret, töreli, nizamlı*”, Çağatay Türkçesi Dönemi’nde “*mert, yiğit, kahraman, cesur asker*”dir (Uydu, 2019, s. 2-3).

Görüldüğü üzere *Türk* kelimesinin anlamı hakkında farklı görüşler vardır. Bahsedilen tüm görüşler kaynaklarla ve misallerle desteklenmiştir. Verilen bilgiler bağlamında bir değerlendirme yapılacak olursa *Türk* kelimesinin bir etnonim yani toplum adı olmasının yanında elbette farklı anlamları da vardır/olmalıdır. Tüm görüşler ihtimaller dâhilindedir. Aynı zamanda tartışmaya açıktır. Kelimenin tek bir köke veya tek bir anlama indirgenmesi *Türk* dilinin zenginliği, kelimenin kökü ve anlamı hakkındaki görüşler etrafında kolay olmayacaktır.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: *Türk* karır, kılıcı karımaz (URL-1). *Türk*'ün aklı gözünde / *Türk*'ün aklı sonradan gelir (Aksoy, 1995, s. 451).

Türkçe sözlükte *Türk* kelimesinin sözlük anlamı açıklanırken “*Türkün aklı sonradan gelir*” deyimini şu maddeye örnek olarak gösterilmiştir: “*Osmanlı İmparatorluğu zamanında Türk kelimesi yersiz olarak ‘görgüsüz, anlayışsız’ anlamında kullanılmış ve Türk’ün aklı sonradan gelir gibi yakışıksız sözler uydurulmuştur*” (Ağakay, 1969, s. 750).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Orhun Abideleri**

“*Türk Budun kanın bulmayın Tabğaçda adrıldı, kanlandı*”(Ergin, 2010, s. 64).

- **Kaşgarlı Mahmud / Dîvân-u Lugâti't-Türk**

“*Kaçan köre anı Türk*”(Ercilasun, Akkoyunlu, 2020, s. 141).

- **Behçet Kemal Çağlar, Faruk Nafiz Çamlıbel / Onuncu Yıl Marşı**

“*Türk'üz Cumhuriyet'in göğsümüz tunç siperi*

Türk'e durmak yaraşmaz, Türk önde Türk ileri”(URL-40).

- **Semih Kaplanoğlu / Karşılaşmalar**

“*Seyfitinullah'ın 1899'da yazdığı efsane kitap, Türklerin Ruhunu'nun 73. Sayfası, burada adını, adresini vermek istemediğim bir sahaftan aldığım eski bir ansiklopedinin içinden çıktı*”(Kaplanoğlu, 2017, s. 196).

- **İsmet Özel / Waldo Sen Neden Burada Değilsin?**

“*Örneklerden anlaşılacağı gibi şiir yazmaya heves ettiğim yıllarda Türk şiirinin 1950'den sonra modernleşme yolunda attığı adımlar bilgim dışındaydı*”(Özel, 1995, s. 26).

Kelime üzerine yapılan incelemeler neticesinde denilebilir ki kelimenin anlamında bir değişim tespit edilmemiştir. Kelime TT'de aynı biçimde ve anlamda kullanılır.

2.35. H azret (      )

Kelime, metinde “‘Ale’l- u    p di  h-ı ‘ lem-pen h  illu’ (6) -ll hi di’l-arz h zretlerinin  ab’-ı selim ce zihn-i mustak mlerine hoş (7) gelüp bu na  yih-i p r-fa  ’ih ile ‘amel idüp ey  adı ve gökçek (8) h sı b k  ve payende çala” olarak geçer. Burada h zret” kelimesi eklendiği ismi yüceltme (padişah hazretli) işlevinde kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 169, 277).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “yüce kabul edilen kimselerin adlarının başına saygı, övme, yüceltme amacıyla getirilen unvan”, “adı söylenmeyen bir kimseden söz edilirken kullanılan bir söz”, “kullanıldığında bir kişinin k c msendiğini anlatan bir söz”, “genellikle erkekler arasında senli benli konuşmada kullanılan bir seslenme sözü” şeklinde açıklanırken (URL-1), Devellioğlu’nda “(evvelce) büyük sayılan kimselerin adlarının sonuna ‘hazretleri’ şeklinde dile getirilirdi: Ahmed Beyefendi Hazretleri” (2010, s. 404), Tietze’de “(bir yerde) bulunu , hazır olu ”, “büyüklere verilen saygı unvanı” (2016, s. 441), Ötüken Sözlükte “saygı duyulan erkek”, “kutsal sayılan isimlerim önüne getirilen saygı sözü”, “ismi söylenmeyen bir erkekten söz edilirken alay veya hafife almak için onun adı yerine kullanılır”, “seslenme veya bir erkeği çağırma sözü” olarak ifade edilmiştir. Kelime Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (Çağbayır/II, 2007, s. 1922).

Edeb  eserlerden örnekler:

- **  ık Paşa / Garib-n me**

“C n  g ğli hazrete dogru ola” (Yavuz, 2002, s. 303).

- **Aykut Ertuğrul / Mümkün  yk lerin En  yisi**

“ ri, pis elleriyle Efendi Hazretlerinin elini tutmaya cesaret edemedi” (Ertuğrul, 2013, s. 20).

Kelime, TT’de peygamberlerin, Allah dostlarının evliyaların isimlerinin önünde veya sonunda saygı sözü olarak kullanılır. *Hazreti Allah, Hazreti Muhammed, Hazreti  dem, Mahmud Hüdayi Hazretleri, Mevlana Hazretleri*. Hazret kelime yazı dilinde çoğunlukla kısaltılmış olarak *hz.* şeklinde kullanılır. Herhangi bir anlam değişimi tespit edilmeyen *hazret* kelimesi TT’de aynı anlamda ve biçimde kullanılır.

2.36. ‘Amel (عمل)

Kelime, metinde “‘Ale’l-ḥuşûş pâdişâh-ı ‘âlem-penâh zıllu’ (6) -İllâhi di’l-arz ḥâzretlerinüñ tab’-ı selim ce zihni-i mustakîmlerine hoş (7) gelüp bu naşâyih-i pür-faşâ’ih ile ‘amel idüp eyü adı ve gökçek (8) ḥûsî bâkı ve payende kıla” cümlesinde geçer. Kelime burada *bir buyruğa veya nasihate uyma* anlamında kullanılmıştı (Korkmaz, 2017, s. 169, 277).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*yapılan iş*”, “*bir kimsenin dini buyruklarını yerine getirmek için yaptıkları*” olarak açıklanırken (URL-1), Devellioğlu’nda “*iş*”, “*niyet*”, “*sürgün, içsürmesi*” (2010, s. 34), Tietze’de “*bir kimsenin yaptığı iş*”, “*din buyruklarını yerine getirmek için yapılan işler*” (2016, s. 371), Ötügen Sözlükte “*bir maksat güderek yapılan iş, hareket; çalışma*”, “*eder; ürün*”, “*uygulama*”, “*ishal*”, “*isl. Dinî emir ve yasaklar çerçevesinde kişiye sorumluluk yükleyen her türlü hâl ve hareket*” olarak izah edilmiştir. Kelime Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (Çağbayır, 2007, s. 231).

Kişinin yerine getirdiği dini sorumluluklarının yani amellerinin yazılı olduğu defter *amel defteri*dir. Amel defterinin adı EAT’de *amel bitişi* biçimindedir (Çağbayır, 2007, s. 231).

Tarama Sözlüğünde “*amele getirmek (yapmak, başarmak)*” birleşik fiili bulunmaktadır. (1943, s. 24). *Amele getirmek* birleşik fiilinde yer alan *amel*/kelimesi *iş, çalışma* anlamındadır.

Amel, Müslümanların ibadetlerini yerine getirme eylemidir. Müslüman Kur’an-ı Kerim’den Allah’ın emir ve yasaklarını haram-helal kıldıklarını, yapması gereken ibadetleri öğrenir ve bunlara “amel edip” eyleme dönüştürür. Amelin eyleme dönüşümü, Müslümanın ibadetidir. Kur’an-ı Kerim’e göre yüce yaratıcı Allah; yeri, göğü, tabiatı, nimetleri, hayatı, ölümü ve insanları içinden hangilerinin daha güzel amel edeceklerini sınamak için yaratmıştır (Hûd 11/7; el-Kehf 18/7; el-Mülk 67/2). Allah insanların bütün amellerine şahit olandır (Yûnus 10/61). Allah ahirette insanları amellerine göre yargılayarak hiçbir haksızlığa mahâl vermeyecektir (et-Tevbe 9/94, 105; Yâsîn 36/54). Zerre kadar iyi ya da kötü ameli olan herkes karşılığını görecektir (ez-Zilzâl 99/7-8). Dünyada kötü amel işlemiş olanlar sadece kötü amellerinin karşılığıyla cezalandırılırken iyi amel işlemiş olanlar mükâfatlandırılacaktır (en-Nûr 24/38; Sebe’ 34/37-38; el-

Mü'min 40/40; el-Ahkâf 46/16). Kur'an-ı Kerim'de kumar, içki, haksız yere bir insanın canını alma gibi büyük günahlar “*şeytanın ameli*” olarak sınıflandırılmıştır (el-Mâide 5/90; el-Kasas 28/15) (URL-41).

Kur'an'da bahsedilen amel ile ilgili hususlar insanın dünyadaki yaptığı her şeyden sorumlu olduğunun göstergesidir. İslamiyet dünya düzenini, iyiliği, kardeşliği inşa edecek kurallara sahiptir. Allah kurallarına uyanları mükâfatlandıracağını Kur'an-ı Kerim'de bildirmiştir. Kurallarının dışına çıkanların da cezalandırılacağını beyan etmiştir. Ayette bahsedildiği üzere Allah tüm kâinatı insanı sınamak için yaratmıştır. Bunca dünya nimetinin içerisinde Allah'ı ve Müslüman olduğunu unutmayarak dinin gerekliliklerini samimi bir iman ile yerine getirenler ölümden sonra sonsuz hayatta elbette rahata kavuşacaktır.

Müslüman, amelinin niyetiyle beraber gerçekleştirir. Niyet söz ile dile getirilmeden kalp ile gerçekleşir. Oruç tutacak kişi niyetini dile getirmemiş olsa bile kalben o niyetle uyduğunda bir sıkıntı doğmayacaktır. Burada Allah'ın aslında kulunun kalbine baktığı görülmektedir. Hz. Muhammed'in “*Ameller niyetlere göredir*” (URL-126). Örnek verilen hadis-i şerif, amelin, niyet ile doğrudan bağlantılı olduğunun işaretidir. İnsanın niyeti hâlis olduğu sürece Allah niyetinin karşılığını muhakkak verecektir. Buraya kadar bahsedilen hususlar insanı dünya hayatında huzura ve iyiliğe ahiret hayatında da zenginliğe eriştirecek esaslardır.

Edebî eserlerden örnekler:

- **Sâmiha Ayverdi**

“*Böylece de yeryüzünde bir felsefe ilk defa amel hâline gelerek bütün bir vatan sathının malı olmuş bulunuyor*” (URL-42).

- **Süleyman Çelebi / Mevlid**

“*Hakk'a lââyık işlemedim bir amel*” (URL-42).

- **İsmet Özel / Waldo Sen Neden Burada Değilsin?**

“*İnsanlar arasından yalnızca değer yaratanlar (salih amel işleyenler) kazançlı çıkacaktır*” (Özel, 1995, s. 82).

Amel kelimesi için, yapılan açıklamalar sonucunda, kelimedeki herhangi bir anlam değişiminin olmadığı söylenebilir. Kelime, TT'de aynı biçimde ve aynı anlamda kullanılır.

2.37. Eyü

Kelime, metinde “‘Ale’l-*ḥuşuş pādīşāh-ı ‘ālem-penāh zıllu’ (6) -İllāhi dī’l-arz ḥazretlerinüñ tab’-ı selim ce zihni-i mustakimlerine hoş (7) gelüp bu naşāyih-i pür-faşā’ih ile ‘amel idüp eyü adı ve gökçek (8) ḥüsü bâkı ve payende kıala”* şeklindedir. Kelimenin buradaki anlamı “iyi, güzel”dir (Korkmaz, 2017, s. 169, 277).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*istenilen, beğenilen nitelikleri taşıyan, beğenilecek biçimde olan, kötü karşıtı*”, “*bol, çok, aşırı*”, “*uğurlu, hayırlı, iyilik getiren*”, “*esen, sağlıklı*”, “*yerinde, uygun*”, “*doğru olan*”, “*yeterli, yetecek miktarda olan*”, “*öğrencinin değerlendirilmesinde kullanılan orta ile pekiyi arasındaki not*”, “*istenilen, beğenilen, yerinde, yararlı, uygun bir biçimde*” (URL-1), Tietze’de “*yavuz ve kötü’nün aksi*” (2016, s. 674), Ötügen Sözlükte “*beğenilen ve istenilen nitelikleri taşıyan; durumu ve nitelikleri ortalamanın üstünde bir değer taşıyan*” şeklinde açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/II, 2007, s. 2275).

Eyü kelimesi TT’de “iyi” biçimindedir. İyi kelimesinin karşıt anlamı Türkçe kökenli “**kötü**” kelimesidir (Gülensoy, 2018, s. 353,453).

Gülensoy, kelimenin etimolojisini “*ed ‘değer, kıymet +gü*” şeklinde açıklamıştır (2018, s. 353). Clauson, *edgü* kelimesinin anlamını “iyi” olarak belirtmiştir (1972, s. 51).

Hatice Şirin ise kelimeyi şu şekilde izah etmiştir:

Macarca’da ‘egyház’ diye bir sözcük var. ‘Kilise’ demek. Egy kısmı Türkçeden alınmış, ház ise Fin-Ogur dillerinde ‘yer’ demek. Egy ‘edgü’nün ta kendisi. ‘Edgü’ ise ET’de ‘iyi’ demek. Günümüze değin edgü> eyü> iyi değişmesi yaşayan bu sözcük, otantik haliyle yazar Ferit Edgü’nün soyadında duruyor. Macarlar, işte bu edgü sözcüğünü Kumanlar döneminde Türklerden öğrenip ‘kutsal’ anlamıyla kullanmışlardır. Macarlardan önce Tatar ve Başkurtlar ‘kutsal’ anlamı vermişler. Çünkü bugün iyi ve güzel olan her şey, bitpazarı ürünü bir mal gibi telakki edilse de, eskiden ‘iyi’ olan ‘kutsal’ da sayılırdı (2020, s. 196).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Al malın iyisini, çekme kaygısını / Armudun iyisini (dağda) ayılar yer / Akşamın hayrından sabahın şerri iyidir (yeğdir) / Bugünkü tavuk yarınki kazdan iyidir / Bundan iyisi can sağlığı / İyi evlat babayı vezir, kötü evlat rezil eder / Hava iyi esmek / İyi gün dostu olmak (URL-1). İyi gözle bakmamak / İyi saatte olsunlar / İyiye, kötüye kötü demek / İyi gelmek (Ağakay, 1969, s. 386). İyi aşçı, güzel aşçı, kendi pişirir kendi yer / İyi at kendine çabuk vurdurmaz / İyi evlat tutar ananın malını, kötü evlat satar ananın malını / İyi gümüşe pas yapışmaz / İyi ile konuşan

çuvalına un doldurur / İyi iş yılında çıkar / İyi iyiliğinden azmaz / İyi kuzu; körpe iken belli olur / İyiler, dünyada kalmaz / İyiliğe: “Nereye gidiyorsun” demişler, “Kötülüğe” demiş / İyi meyveden kurt düşer / İyi söz gönlün yaylasıdır / İyi kötüyü el bilir, dereyi tepeyi sel bilir / İyi nesne, kötü nesne hepsi kınayan dosta (Kaçalın, 2019, s. 150-151, 564).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Orhun Abideleri**

“Edgü bilge kişig edgü alp kişig yortmaz ermiş” (Ergin, 2010, s. 4).

- **Dîvân-u Lugâti’t Türk**

“Yalksa yeme yāg edgü kü.yse yeme kün edgü” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 527).

- **Mustafa Akar / Ev Hali**

“İnanmaya hazırsanız ne iyi: İpincecik ağlardan evlerin nasıl oluştuğunu anlatacağım” (Akar, 2015, s. 27).

- **Cemal Süreya / Oteller Hanlar Hamamlar İçin Sürekli Şiir**

“Ey iyi kalpli üvey ana” (Süreya, 2016, s. 165).

Eyü kelimesi Türkçenin tarihi gelişiminde evrilip *iyi* biçimine bürünerek TT’de aynı anlamda kullanılır. Kelimede herhangi bir anlam değişimi meydana gelmemiştir.

2.38. Ad

Kelime, metinde “‘Ale’l-*hüşüş pādişāh-ı ‘ālem-penāh zıllu’ (6) -llāhi di’l-arz hāzretlerinūn tab’-ı selim ce zihn-i mustakīmlerine hoş (7) gelüp bu naşāyih-i pür-faşā’ih ile ‘amel idüp eyü adı ve gökçek (8) hūsı bākı ve payende kıla’*” cümlesinde tespit edilmiştir. Anlamı *isimdir* (Korkmaz, 2017, s. 169, 277).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*bir kimseyi, bir şeyi anlatmaya, tanımlamaya, açıklamaya, bildirmeye yarayan söz, isim, nam*”, “*herkesçe tanınmış veya işitilmiş olma durumu*”, “*canlı ve cansız varlıkları, duygu ve düşünceleri, çeşitli durumları bildiren kelime, isim*” şeklinde (URL-1), Clauson’da da “*ün*”, “*unvan*” (1972, s. 32), Tietze’de “*isim*”, “*mecazî manada şöret*”, “*hakiki durumdan farklı şöret, iddia*” (2016, s. 243), Ötüken Sözlükte “*bir varlığı cins veya özel olarak diğer varlıklardan ayırt etmeye yarayan kelime; isim*”, “*kişilerin ilk adları*”, “*ET ve EAT’de ün; şöret; çav; san; nam*”, “*ET’de iyilik ve uğur belgisi*”, “*anılacak değer, önem*” olarak açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır, 2007, s. 106).

Ad kelimesi Derleme Sözlüğünde “*anılabak değır, önem*” ifadeleriyle açıklanmıştır (1993, s. 61).

Tietze, *ad* kelimesinden yola çıkarak Türkçenin fonolojik bir özelliğini

Türkçe ad ‘isim’ « at ‘binek hayvanı’ veya od ‘ateş’ « ot ‘(yeşil olsun) bitki’ ikililerine bakılırsa, aralarındaki anlam farkının dış ünsüzünün niteliğinde olduğu gözükmektedir. Aynı ikililerin başka Türk dillerindeki şekilleri şunlardır: Türkmence, Yakutça at « at, ot « ot, Tuvaca at « at, ot « ot, Kırgızca at « at, o « ot. Bu dillerde anlam farklı, ünlünün uzun veya kısa olması ya da ünsüzün sade veya hemzeli (glottalization) telaffuz edilmesiyle ortaya çıkmaktadır. Diğer Türk dillerinin çoğunda belli bir fark görülmez. Sadece tek heceli sözcükler için geçerli olan bu özelliğe ilk olarak K. Grönbech 1902 dikkat çekmiştir (2016, s. 243).

olarak izah etmiştir.

Ad kelimesi ET’den bugüne herhangi bir ses değişimine uğramadan ulaşmıştır. Kelimenin eş anlamlısı “*isim (اسم)*”dır. İsim, Arapça kökenlidir. Kelimenin çoğulu “*esame (isimler)*”dır. Türkçede “*unutulmak, değır verilmemek*” anlamına gelen “*esamesi okunmak*” deyimini vardır.

Eski Türklerde çocuğa kahramanlık göstermesi sonucunda ad verilirdi. Verilen ad ile kişi arasında mutlaka bağlantı olurdu. Eski Türklerde bir çocuğun doğduğu gün mühim bir olay yaşandıysa çocuğa o olayla ilgili ad koyulurdu. Örneğin; o gün düşman yenildiyse çocuğa “*yağıbasan*”, eve bir misafir geldiyse “*konukkeldi*” veya yemek dağıtıldıysa “*aşbergen*” gibi adlar çocuğa verilirdi. Çoğu toplumda çocuğa dini bir ad vermek yaygındır. Örneğin; çoğunluğu Müslüman halktan oluşan ülkede “*Rahman, Muhammed, Ahmed, Resul, Ömer*” gibi isimler tercih edilirken Hristiyan toplumlarda İsa’yı vaftiz eden Yohanna’nın adı “*Johannes, Johan, Hans*” gibi isimler verilir. “*Fatih, Timur, Cengiz, Atilla, Yavuz, Mustafa Kemal*” gibi tarih sahnesinde önemli yere sahip kişilerin ismi de çocuklara verilir (Paksoy, 2020, s. 166-167).

Yukarıda bahsedilen çocuğa kahramanlık yapması üzerine ad koyma geleneği Dede Korkut Hikâyeleri’nde görülür. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Hikâyesi’nde Dirse Han’ın oğlu, boğa ile mücadeleye girer ve kazanır. Sonrasında çocuğa ad koymak için Dede Korkut getirilir. Dede Korkut gelir ve oğlanın babasına “*Bayındır Han’ın ak meydanında bu oğlan cenk etmiştir, bir boğa öldürmüş senin oğlan, adı Boğaç olsun, adını ben verdim yaşını Allah versin*” diyerek çocuğa “*Boğaç*” adını verir. Kam Büre oğlu Bamsı Beyrek hikâyesinde Oğuz iline kâfir malını getirmekte olan bezirgânlara beş yüz kâfir saldırır. Sonrasında Dede Korkut, beş yüz kâfire saldıran ve malları kurtaran on beş yaşındaki çocuğa, “*Boz Aygırlı Bamsı Beyrek*” adını vermiştir (Türktaş, 2019, s. 36-37).

Türk kültüründe adı olmayan varlıklar öte âleme aittirler. Ad nesnelere, olduların insanlar tarafında nitlendirilmesini sağlayan araçtır. Türkçede “ad” aynı zamanda “at” demektir. Kutlu bir hayvan olan at, kişinin de kimliğidir. Kişinin adı soyut bağlamda düşünüldüğünde, “ad” kişiyi taşıyan bir “at”tır. Bu sebeptendir ki Eski Türkler öldüklerinde *atlarıyla* yani *adlarıyla* defnedilmişlerdir. Türk lehçelerinde ve şivelerinde “ad/at” kelimeleri ortakdır. Türklerde isimsiz çocuk “adsız” olarak adlandırılır. Adsız; kahramanlık yapmadığı için adı konulmamış olan çocuktur. Adsız olmak eksiklik ve olumsuz bir durumdur. Sibirler’de kötü bir ruhun *Adsız Hanım* olarak adlandırıldığı görülür. Adsız Hanım adlı kötü ruh kötülükler yapar. Adı olmamasından dolayı da kötülüklerin kim tarafından yapıldığı bilinmez. Adsız Hanım’ın, kahramanlık göstermediği için adı olmayan çocuklara musallat olmasından korkulur (Karakurt, 2011, s. 10-11).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Adı çıkmış dokuza, inmez sekize / Adı çıkmak / Adı deliye çıkmak / Adı gibi bilmek / Adı batmak (URL-1). Adı batasınca / Adı bile okunmamak / Adı karışmamak / Adını bağışlamak (Ağakay, 1969, s. 8). Adı başka olanın tadı başka olur / Adın Kadir olacağına, kaderin kader olsun / Adı çekilmek / Adı kulağına değmiş / Adı belli / Ad benim, yer ellerin / Adı, ata bindi, ayağı yerde geze (Kaçalın, 2019, s. 29, 235).

Edebî eserlerden örnekler:

• **Yunus Emre**

“*Dakındum şeyhlik adın, kodum ma’sûk tâ’atın*” (Kantar, 2011, s. 14).

• **Orhun Abideleri**

“*Umay teg ögüm kıtun kıtınga inim kül tigin er at buldı*” (Ergin, 2010, s. 20).

• **Cemal Safi / Tek Hece Aşk**

Benim adım aşk (URL-43).

• **Mustafa Akar / Berhayat**

“*Adı olmayan her şey varsın adsız kalsın ve haklı*” (Akar, 2017, s. 26).

Ad kelimesi, Türkçenin tarihi devirlerinden itibaren *ad* biçimiyle kullanılmıştır. Yapılan açıklamalar ve örneklemler neticesinde kelimedeki herhangi bir anlam değişimi tespit edilmemiştir. Ad kelimesi aynı anlam ve biçimde TT’de kullanılır.

2.39. Saltanat (سلطنت)

Kelime metinde “*Ve ‘izzeti ve salṭanatı arta*” cümlesinden alınmıştır. Saltanat kelimesinin buradaki anlamı “*sultanlık, hükümdarlık*”tır (Korkmaz, 2017, s. 170, 277, 636).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*bir ülkede padişahın sultanın hükümdarın egemen olması*”, “*bolluk ve zenginlik, gösterişli yaşayış*”, “*birinin bir işte, bir yerde bulunan kişiler üzerindeki egemenliği*” olarak açıklanırken (URL-1), Devellioğlu’nda “*sultanlık, padişahlık, hükümdarlık*”, “*bolluk ve zenginlik, şatafatlı hayat*” (2010, s. 1072), Ötüken Sözlükte “*bir ülkede hükümdar adı verilen tek kişinin, yasama, yargı ve yürütme gibi devlet etme güçlerini elinde bulundurmasına dayanan yönetim; hükümdarlık yönetimi; padişahlık; sultanlık*”, “*bir hükümdarın hakimiyeti altında bulunan ülke; hükümdarın yönettiği devlet*”, “*bir hükümdarın yönetiminde bulunduğu süre*” şeklinde açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (Çağbayır/IV, 2007, s. 4046).

Saltanat bir ülkede tek bir yöneticinin egemen olması durumudur. Saltanat aynı zamanda Osmanlı Devleti’nin de yönetim şeklidir. Cumhuriyet ile birlikte 1 Kasım 1922 tarihinde Atatürk tarafından kaldırılmıştır. Saltanatın kaldırılmasıyla birlikte Osmanlı Devleti sona ermiştir (URL-127; URL-128). Kelime bugün “*rahat yaşama, şatafatlı hayat*” anlamı ile de kullanılır. Saltanatta olan kişi tektir ve istediğini yapmakta özgürdür, rahattır. Rahat yaşayan kişi, yaşam koşullarının vermiş olduğu rahatlık ve imkânlar dâhilinde istediğini yapmakta özgürdür. İlk bakışta bir kelimenin farklı anlamları her ne kadar birbirinden bağımsız görünse de anlamlar arasında mukayese yapıldığında ortak noktalar belirir. Burada verilen anlam karşılaştırılmasında anlam bakımından ortak noktalar vardır.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Saltanat sürmek (URL-1).

Edebî eserlerden örnekler:

- Rıfat Ilgaz / Saltanat

“*Saltanatımız baba oğul*” (URL-45).

- Necâfî

“*Olmasa bâğ-ı saltanatında semer nişan*” (Mermer, 2000, s. 93).

Saltanat kelimesiyle ilgili elde edilen bulgular neticesinde kelimedede herhangi bir anlam değişiminin olmadığını söylemek yerinde olacaktır. Kelime, TT’de aynı biçim ve anlamda kullanılır.

2.40. Mevlâ (مولى)

Kelime, metinde “*Kimdir ol sultānu’l -mu’azzam, řāhin-řāh-ı mūkerrem, mevlā-i mülūki’l-‘Arabi ve’d-‘Acem řahirü’l-Engürüs ve’l-Boğdāni [ve’l-Efrençi] ve’t-Türki ve’d-Deylem ibnü’s-Sultān es-Sultān Süleymān řāh ibnü’s-Sultān Selīm Hān eřāle’llāhu beķā’ehū ve zā’afa ‘ale’l-‘ālemīne birrehū ve iřsānehū*” cümlesinde tespit edilmiştir. Kelimenin buradaki anlamı *efendidir* (Korkmaz, 2017, s. 170, 277).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*Tanrı*” olarak (URL-1), Devellioğlu’nda da “*efendi, sahip, malik*”, “*Allah*”, “*kul köle azāt eden*”, “*velāyetli olan, velī, karışmaya hakkı olan*” (Devellioğlu, 2010, s. 738), Tietze’de “*efendi; Allah*” (2018, s. 213), Ötüken Sözlükte “*sahip; malik; iye*”, “*Allah*”, “*köle veya cariyesi olan kimse*” olarak açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (Çağbayır/III, 2007, s. 3181)

Mevlâ kelimesinin Arapçada “*Allah (الله), Rab (رب)*” (URL-1), Türkçede “*Tanrı, Bayat, Çalap ve Yaradan*” şeklinde eş anlamlıları bulunmaktadır (Gülensoy, 2018, s. 706, 70, 149, 878).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Arayan Mevla’sını da bulur, belasını da / Destursuz bağa girenin yediği sopayı Mevla bilir / Mevla’sını bulmak / Ver yiğidi yiğide, Mevla rızkın yetire (URL-1).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Âşık Paşa / Garib-nâme**

“*Akl u nefsi bunlar iltür Mevla’ya*” (Yavuz, 2002, s. 73).

- **Mustafa Kutlu / Sıradışı Bir Ödül Töreni**

Nezakat:

-Mevla görelim neyler

Neylerse güzel eyler (Kutlu, 2017, s. 106).

- **Mehmet Akif Ersoy / Fatih Kürsüsünde**

“*Ölürse, yan gelip yatacak cennetinde Mevlâ’nın*” (Bayhan, 2012, s. 227).

Mevla kelimesi yukarıda açıklandığı üzere metinde *efendi* anlamında kullanılmıştır. Kelimenin metindeki anlamı kaynaklarda da tespit edilmiştir. Fakat,

kelimenin *efendi* anlamı TT’de kullanım dışıdır. Bunların neticesinde de denilebilir ki, *mevla* kelimesi TT’de anlam daralmasına uğramıştır. Anlam daralmasının sebebi *kölelik* sisteminin Türk toplumunda var olmayışıdır. Kölelik olmadığı için *efendi* kavramı da kullanılmaz. Kelimenin anlam daralmasına uğramasında Türk kültür ve dünya görüşünün etkisi elbette yadsınamaz.

2.41. Şāh (شاه)

Kelime, metinde “*Kimdür ol sulţānu’l- (9) mu’azzam, şahin-şāh-ı mükerrerem, mevlā-i mülūki’l-‘Arabi ve’l-‘Acem kâhirü’l Engürüs (10)*” cümlesinde yer alır. Anlamı da *padişah*tır (Korkmaz, 2017, s. 170, 278).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*İran veya Afgan hükümdarı*”, “*satranç oyununda her yöne tek hane gidebilen en önemli taş*”, “*Alevilik, Bektaşilikte pir*”, “*benzerlerine oranla en üstün, en güzel, en iyi*” (URL-1), Tietze’de “*padişah, hükümdar*” (2019, s. 539), Ötügen Sözlükte “*hükümdar, padişah*”, “*Eskiden İran ve Afgan hükümdarlarına verilen ad*” olarak açıklanmıştır. Kelime, Türkçeye Farsçadan ödünçlenmiştir (Çağbayır/IV, 2007, s. 4412).

“*Farsça şāhın (şeh) Sanskritçe’de ‘hükümet etmek’ anlamındaki ‘xshath’ kelimesinden geldiği ve Avesta’da ‘hüküm süren, ülkeyi harap olmaktan koruyan’ mânasında ‘xshatra’ ve ‘xshactar’ şeklinde kullanıldığı, Med dilinde xshathrita, Ahamenîler döneminde xshayathiya biçimine dönüştüğü ileri sürülmektedir*” (URL-47).

Sasani Devleti’nde ülkenin çeşitli bölgelerinde hüküm süren emirlere *şah* unvanı verilmiştir. Örneğin: Şehinşah gibi. Abbasi Devleti’nde kullanılan *şah* unvanı Türk devletlerinden Selçuklu Devleti’nde de kullanılmıştır. Selçuklu Devleti’nde kelimenin hükümdarların isimlerinden sonra sıfat olarak kullanıldığı *Melişah, Süleymanşah, Şāhinşah* isimlerinde görülür. Osmanlı tuğralarında sultanlar için *şah* unvanı kullanılmıştır. Yavuz Sultan Selim ve Kanûnî Sultan Süleyman’ın tuğralarında Selimşah ve Süleymanşah adlarında “*şah*” unvanı kullanılmıştır (URL-47).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Şah iken şahbaz olmak / Şahımı bu kadar severim (Ağakay, 1969, s. 688).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Aşkî**

“Günlümün mülkünde şâh oldun bana dâd eyle kim” (Pala, 2004, s. 417).

- **Yavuz Sultan Selim / Sanma Şahım**

“Sanma şahım herkesi sen sâdikane yâr olur

Herkesi sen dost mu sandın belki ol âğyâr olur” (URL-48).

- **Mehmet Akif Ersoy / Hakkın Sesleri**

“Hani asker? Hani kalbinde yatan Şâh-ı Şehîd” (Bayhan, 2012, s. 205).

Şah kelimesi için herhangi bir anlam değişimi tespit edilmemiştir. Kelime aynı biçim ve anlamda TT’de kullanılır.

2.42. Sultan (سلطان)

Kelime, metinde “(12) *ibnü’s-Sultân Selîm Han etâle’llâhu beḳâ’ehû ve zâ’afa ‘ale’l-‘alemîne birrehû ve ihsânehû*” cümlesinde geçer. Anlamı *padişah*tır (Korkmaz, 2017, s. 170, 278).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*Müslüman, özellikle Sünnî hükümdarların kullandıkları unvan, padişah*”, “*padişahların erkek ve kız çocukları ile anne ve eşlerine verilen unvan*”, “*bektaşî azizi*”, “*belli bir alanda en üst düzeyde olanlar için kullanılan bir söz*” şeklinde açıklanırken (URL-1), Türkçe Sözlükte “*Osmanlı padişahlarına ve bunların karılarına ve kızlarına verilen san. Bu san birincilerin adlarının başına, ötekilerin ise sonuna getirilirdi: Sultan Osman. Kösem Sultan. Hatice Sultan*” (Ağakay, 1969, s. 680), Tietze’de “*padişah, hükümdar; derviş*” (2019, s. 484), Ötüken Sözlükte “*hükümdar, padişah*”, “*sünnî hükümdarların kullandıkları unvan*”, “*Osmanlı imparatorluğunda padişahların, eşlerine, anne, kız kardeş ve kız çocuklarına verilen unvan*” şeklinde izah edilmiştir. Kelime, Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (Çağbayır/IV, 2007, s. 4351).

Sultan kelimesinin, Farsça “*padişah (پادشاه)*”, Türkçe “*han, bey, kağan*” gibi eş anlamlıları vardır (URL-1).

Sultan, İslam devletlerinde hükümdarlar için kullanılan bir unvandır. Sultan unvanını ilk kullanan hükümdar Mahmud Gaznevî’dir. Sonrasında Selçuklu ve Osmanlı unvanı verilmiştir. Osmanlı sultanlarının kitabelerinde başta Orhan Gazi olmak üzere *sultan* unvanını kullanmışlardır. I. Murad Han sikke üzerinde ilk kez *sultan* unvanını kullanan hükümdardır. Çelebi Sultan Mehmed, adına kestirdiği sikkelerde *sultan*

unvanını kullanmış padişahlardandır. Padişahların erkek/kız çocukları eşleri anneleri için *sultan* unvanı kullanılmıştır. Bu kullanıma; kız çocuğa Hanım Sultan, erkek çocuğa Çelebi Sultan, annelere Valide Sultan isimler örnek gösterilebilir. Kanuni Sultan Süleyman ve Hürrem Sultan gibi padişahlar ve hânedanlığın kadın üyeleri için de *sultan* unvanı kullanılmıştır (URL-49).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Bekârlık sultanlıktır / Mısır'daki sağır sultan bile duydu / Sevenin kuluyum, sevmeyenin sultanı / Vermeyince (vermemiş) mabut, neylesin Sultan Mahmut / Sev seni seveni, hâk ile yeksan ise; sevme seni sevmeyeni, Mısır'a sultan ise (URL-1). Sultan navruz, başında havuz (Kaçalın, 2019, s. 203).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Sezen Aksu / Sultan Süleyman**

“*Sultan Süleyman’a kalmadı*”(URL-50).

- **Yavuz Bülent Bakiler / Şaşkırdım Kaldım İşte**

“*Sultanımsın susunca*”(URL-51).

- **Ahmet Hamdi Tanpınar / Saatleri Ayarlama Enstitüsü**

“*Birkaç celselik soruşturmadan sonra, başta ben olmak üzere herkes bu elmasın Saliha Sultan tarafından Şerbetçibaşı marifetiyle satın alındığını, onun ölümü üzerine hazineye girdiğini, daha sonra Birinci Abdülhamit’in bir gözdesine hediye ettiğini öğrendik*”(Tanpınar, 2008, s. 94).

Sultan kelimesi TT’de aynı anlamda kullanılmaktadır. Kelimede herhangi bir anlam değişimi tespit edilmemiştir.

2.43. Hân

Kelime, metinde “(12) *ibnü’s-Sultân Selîm Hân eṭâle’llâhu beḳâ’ehû ve zâ’afa’ale’l-’alemîne birrehû* (13)” cümlesinde tespit edilmiştir. Anlamı “hükümdar”dır (Korkmaz, 2017, s. 170, 278).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*doğu ülkelerinde yerli beyler ve Kırım girayları için kullanılan unvan*”, “*Osmanlı padişahlarının adlarının sonuna getirilen unvan*” (URL-1), Tietze’de “*padişah unvanı*” (2016, s. 380), Ötüken Sözlükte “*Türklerin en büyük başbuğu; han; kral; hükümdar*”, “*rütbe ve derece itibarıyla kağandan daha aşağı olan*”, “*eski Türk devlet kuruluşlarında hakandan sonra gelen ve ikinci derecedeki devlet veya beyliğim başkanı*”, “*Osmanlı padişahlarının ve bazı Türk beylerinin kullandığı unvan*” olarak açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/II, 2007, s. 1862).

Gülensoy, *han* kelimesinin Türkçede ve Moğolcada ortak kullanıldığını ve kökeninin Türk dilinin ilk devri olan Ana Altaycaya dayandığını ileri sürmüştür. Kelimenin etimolojisini şu şekilde göstermiştir: “*kağan* [ka’an> kaan > kân > kan> han]” (2018, s. 315). *Kağan* kelimesi Clauson’da “*xağan*” biçimindedir ve anlamı “*bir kabilenin ya da halkın bağımsız hükümdarı*” olarak izah edilmiştir (1972, s. 611).

Türk devletlerinde hükümdarlar için kullanılan *han* unvanı ET’de “*kağan*” biçimindedir. Kelime, Türk dilinin tarihi gelişimi içerisinde, etimolojisinde de gösterildiği gibi, değişime uğramış ve “*han*” şeklinde TT’ye ulaşmıştır. Türk devlet teşkilatının özellikleri tarihte ilk kez Hun Devleti’nde görülür. Hunlara ait bilgilere Roma ve Çin kaynaklarından ulaşılır. Bununla beraber Türk devlet yapısı hakkında bilgi veren ilk Türkçe kaynak Göktürk harfleriyle yazılmış Orhun Abideleridir. Göktürk ve Uygur Devletleri’nde devletin başındaki yönetici *kağan* unvanıyla anılır. Han unvanı Çin kaynaklarında *K’ohan* şeklinde geçer. Bu bilgiye dayanarak kelimenin kökeninin Türkçe olmadığı ileri sürülmüş olsa da “*han*” kelimesi bugün Türkleşmiş ve Türk kültürünün bir parçası olmuştur. Eski Türklerde devletin başında olan “*kağan*”; Tanrı tarafından görevlendirildiği düşünülen ve aynı zamanda yeryüzünün de hükümdarı sayılan kişidir. Kağan unvanını almak için Türk soylu olmak en önemli şarttır. Kağan bilgili, erdemli ve cesur olmalıdır. Türk devletlerinde bilgili, erdemli ve cesur kişiler kağan olabilmıştır (Gömeç, 1996, s. 81-82).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Han sarhoş, hancı sarhoş (Kaçalın, 2019, s. 343).

Edebî eserlerden örnekler:

- *Dede Korkut Hikâyeleri*

Hanlar hanı Han Bayındır yılda bir kerre toy idüp Oguz biglerin konuqlar-idi (Ergin, 2021, s. 77).

Yapılan açıklamalar neticesinde *han* kelimesinde herhangi bir anlam değişiminin meydana gelmediğini söylemek yerinde olacaktır. Kelime, aynı anlamda ve biçimde TT’de kullanımdadır.

2.44. Ümîd (اميد)

Kelime, metinde “*Ve ümîddür ki pâdişâh-ı ‘âdalet-penâhınuñ hüsn-i kabûliyle (14) bu kitâb rûzigâr ehlinüñ gözine hûb-rûylar cemâli gibi müzeyyen (15) ver mergûb*

ola” cümlesinde yer alır. Kelimenin buradaki anlamı *ummak, beklemektir* (Korkmaz, 2017, s. 170, 278).

Kelimenin sözlük anlamı TDK'nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*umut*” olarak (URL-1), Devellioğlu'nda “*umut, umma*” (2010, s. 1312), Tietze'de “*ümit*” (2019, s. 378), Ötüken Sözlükte “*çok istenen bir şeyin gerçekleşeceğine ilişkin inançtan doğan ferahlatıcı güven duygusu; umma; beklenti; umut*” şeklinde izah edilmiştir. Kelime, Türkçeye Farsçadan alıntılanmıştır (Çağbayır/V, 2007, s. 5041).

Tarama Sözlüğünde “*ümit, emel, rica, arzu*” anlamına sahip “*uma*” kelimesi tespit edilmiştir (1972, s. 3959). Derleme Sözlüğünde de “*umut, iyi, dilek*” anlamına gelen “*umgu (umu)*” kelimesi bulunur (1979, s. 4036). Kelimeinin Türkçede “*umut*” şeklinde eş anlamlısı bulunmaktadır (URL-1).

Türkler “*ümit*” kelimesi yerine Orta Asya'da “*umunç*” ve “*umug*” kelimelerini kullanmışlardır. Anadolu'ya geldikten sonra “*umug*” kelimesinin yerini *umu* kelimesi almıştır. Kelimenin kökü “*um-*” anlamı ise *istemek, arzu etmektir*. Farslar *ummak* kelimesini Türkçeden alarak *ümid* şeklinde kullanmışlardır. Farslar *ümid* kelimesi ile umutsuz aşklarını dizelere dökmüşlerdir. Osmanlı döneminde şairler, “*ümid*” kelimesini Farslardan geri alarak en acıklı gazellerinde kullanmışlardır. Ayrıca Dil Devrimi döneminde *ümid* kelimesinin Farsçaya ait olduğu düşünülmüş bunun üzerine Öz Türkçesi aranmıştır. Ardından Dede Korkut Hikâyelerinde “*umud*” kelimesi bulunmuştur. Hikâyelerden birinde *umut* kelimesi “*Beyrek için azim yas tutup umud üzdükleri*” şeklinde geçer. “*Umut üzme*” ifadesinin anlamı da *umut kesmektir* (Şirin, 2020, s. 200).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Ümit bağlamak / Ümit beslemek / Ümit uyanmak / Ümit serpmek / Ümitsizliğe düşmek (URL-1). Ümit dünyası / Ümidini kesmek (Ağakay, 1969, s. 763). Ümidin kalacağına emeğin kalsın / Ümit kârdan ileridir (Kaçalın, 2019, s. 160).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Nazım Hikmet / Seni Düşünmek**

“*Seni düşünmek güzel şey,
ümitli şey*” (URL-52).

- **Ahmedî / İskendernâme**

“*Gerçi olmuşdı ümidi cümle bâd*” (Kanar, 2011, s. 709).

- **Sabahattin Ali / Kürk Mantolu Madonna**

“Beni asıl, bu ümidin de boşa çıkması üzüyor”(Ali, 1943, s. 130).

- **Peyami Safa / Dokuzuncu Hariciye Koğuşu**

“Ümitten, aşktan ve tembellikten oluşan bir hararet”(Safa, 2017, s. 96).

Yapılan izahlar sonucunda *ümid* kelimesinin herhangi bir anlam değişimi geçirmediği açıktır. Kelime TT’de *ümit* biçiminde aynı anlamlar ile kullanımdadır.

2.45. Adālet (عدالة)

Kelime, metinde “*Ve ümīddür ki pādīşāh-ı ‘ādalet-penāhinuñ hūsn-i qabūliyle (14) bu kitāb rūzigār ehlinūñ gözine hūb-rūylar cemāli gibi müzeyyen (15) ver mergüb ola*” cümlesindedir. Kelimenin buradaki anlamı *hak olanı tespit etme, hakkı korumadır* (Korkmaz, 2017, s. 170, 278).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*yasalarla sahip olunan hakların herkes tarafından kullanılmasının sağlanması, türe*”, “*hak ve hukuka uygunluk, hakkı gözetme*”, “*bu işi uygulayan, yerine getiren devlet kuruluşları*”, “*herkese kendine uygun düşeni, kendi hakkı olanı verme, doğruluk*” olarak açıklanırken (URL-1), Devellioğlu’nda “*hakka riāyetkārlik, hak tanırılık, haklılık, doğruluk*” (2010, s. 9), Tietze’de “*doğruluk, bitaraflık*” (2016, s. 246), Ötügen Sözlükte “*insanlar arasında hakkı koruyup eziyet ve zulüm olgularını kaldırma işi; dad; denkserlik; hakkaniyet*”, “*haksızlık eden suçluyu cezalandırmak ve hakkı gasp edilen mağdura hakkını iade etme örgütü*”, “*devletin yargılama yetkisi ve gücü*”, “*hakka saygıyı esas alan ahlak ilkesi*”, “*doğru ve dürüst olmak, insafli davranmak, vicdanlı olmak, herkese hakkını vermek erdemliliği*”, “*yönetimi ve gözetimi altındakilere karşı adil, insafli ve merhametli davranma*”, “*adliye kuruluşu*” olarak izah edilmiştir. Kelime Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (Çağbayır, 2007, s. 108-109).

Adalet, toplumun dirlik ve düzenini bireyin hak ve eşitlik ilkelerine uygun yaşamasını sağlayan ahlaki değerdir. Kaynağını ilahi güçten alan adalet eski filozoflar tarafından “*Herkesin hakkına riayet etmeyi ve başkasına ait olanı ona vermeyi emir ve telkin eden bir fazilettir*” şeklinde tanımlanmıştır. Eski Türklerde adalet, devlet yöneticisinin halka eşit davranması halkı doyurması ve devleti düşmana karşı koruması olarak idrak edilmiştir. Adalet Kur’an-ı Kerim’de “*düzen, denge, denklik, eşitlik, gerçeğe uygun hükmetme, doğru yolu izleme takvaya yönelme, dürüstlük, tarafsızlık*” anlamlarında kullanılmıştır. Şüphesiz İslam dini, temelinde adaletin olduğu ilahi bir

dindir. Kıyamet günü kurulacak olan adâlet terazisi (mizan terazisi) dünyadaki adaleti sağlamak ve haksızlık edenlerin cezalarını vermek içindir. “*Biz, kıyamet günü için adâlet terazileri kurarız. Artık kimseye hiç bir şekilde haksızlık edilmez. (Yapılan iş) bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu (adâlet terazisine) getiririz (Enbiya 47)*” Kur’an-ı Kerim’de geçen ayetlerde Allah’ın kullarını yargılayıp adaletli olanları mükâfatlandıracağını, zulüm edenlerin de cezalandırılacağını delilidir (Çınar, 2001, s. 295, 297, 305).

İslamiyet’te adalete önem verilmesinin sebebi şüphesiz dünyada düzeni iyiliği sağlama gayesidir. Yukarıda belirtildiği üzere adalet, kaynağını ilâhi güçten yani Allah’tan alır. Allah en adil olandır. Özellikle *ilahi adalet* (Allah’ın adaleti) kavramı toplumda önemli bir yere sahiptir. Haksızlığa, zulme uğrayan mazlum kişi Allah’ın adaletine sığınır ve yaşadığı haksızlık karşısında *ilahi adaletten* medet umar. Çünkü bilir ki kendisine haksızlık veya zulüm eden kişiye en doğru ve hakkaniyetli karşılığı/cezayı verecek olan Allah’tır.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Adalet dağıtmak / (Birinin) adaletine sığınmak (URL-1).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Özdemir Asaf / Adalet**

“İnsansız adalet olmaz

Adaletsiz insan olur mu?”(URL-53).

- **Neşâti**

“Adâlet-pîşe düstür-ı cihân kim bîm-i kahrından” (Çınar, 2001, s. 317).

- **Mustafa Akar / Berhayat**

“Dünyada adaletten daha çok şiir var”(Akar, 2017, s. 39).

Adalet kelimesi için yapılan açıklamalar neticesinde kelimeye herhangi bir anlam değişiminin bulunmadığını söylemek doğru olacaktır. Kelime aynı biçimde ve anlamda TT’de kullanılır.

2.46. Ağız

Kelime, metinde “*Mütâla’a kılanlar letâyif-i pür-mülâtafasından ağız- (16)*” cümlesinde geçer. Kelimenin anlamı *insanın burnu ile çenesi arasından yer alan yemeye, nefes alamaya, konuşmaya yarayan organ* anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 170, 278).

Kelimenin sözlük anlamı TDK'nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*yüzde, avurtlarla iki çene arasında bulunan, ses çıkarmaya, soluk alıp vermeye yarayan ve besinlerin sindirilmeye başlandığı organ*”, “*bu boşluğun dudakları çevreleyen bölümü*”, “*kapların veya içi boş şeylerin açık tarafı*”, “*bir akarsuyun denize veya göle döküldüğü yer, munsap*”, “*koy, körfez, liman vb. yerlerin açık tarafı*”, “*çıkış yeri*”, “*birkaç yolun birbirine kavuştuğu yer, kavşak*”, “*kesici aletlerin keskin tarafı*”, “*üslup, ifade biçimi*”, “*uç, kenar*”, “*aynı dil içinde ses, şekil, söz dizimi ve anlamca farklılıklar gösterebilen, belli yerleşim bölgelerine veya sınıflara özgü olan konuşma dili*”, “*bir bölge ezgilerinde görülen özelliklerin tümü*” şeklinde (URL-1), Clauson'da “*anatomik anlamda ağız*”, “*herhangi bir açıklık*” (1972, s. 98), Tietze'de “*açıklık, giriş yeri*”, “*nehir veya derenin denize veya göle döküldüğü yer*”, “*kenar*”, “*bıçağın keskin ucu*”, “*başlangıç*” olarak açıklanmıştır (2016, s. 274-275).

Ağız kelimesi Ötüken Sözlükte “*vücudun baş kısmının ön alt tarafında bulunan sindirim sisteminin başlangıcı, tat alma, nefes alıp verme ve konuşma gibi fonksiyonları yerine getiren organ*”, “*dudaklarla beraber ağızın dış sınırı*”, “*nehirlerin denizlere döküldükleri yer*”, “*yolların birleştiği yer*”, “*kesici aletlerin keskin tarafı*”, “*başlangıç*”, “*kenar; kıyı*”, “*defa; kere; kez; parti*”, “*boş ve ciddi olmayan sözler*”, “*bir dilin farklı bölgelerde değişik söyleyişlere dayanan henüz yazı diline geçmemiş konuşma biçimlerinden her biri*”, “*inşaatlarda kesik koni biçimindeki boşluklar*”, “*bir volkanın krateri*”, “*ormandan açılmış boz tarla*”, “*bir havzaya bakan dağ yamaçları; aklan*”, “*ekin biçerken orakçı ya da tırpancının biçmeye ilk başladığı yer*” ifadeleriyle açıklanmıştır (Çağbayır, 2007, s. 139), Tarama Sözlüğünde “*sınır, uç, hudut*”, “*def'a*” (1943, s. 9), Derleme Sözlüğünde “*sefer, defa, kere*”, “*ormandan açılmış boz tarla*”, “*ortasından suların toplandığı bir toprak bulunan çepeçevre dağların bu toprağa bakan yamaçları, aklan, koyak*”, “*ekin biçilirken orakçı tırpancının ilk başladığı yer veya bu şekilde tarla içinde açılmış yol*”, “*birkaç tarlanın bir arada bulunduğu tarım bölgesi*”, “*uç, kenar, başlangıç*” şeklinde açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (1993, s. 94).

ET'de ve OT'de “*ağız*” şeklinde olan kelime TT'de *ağız* şeklinde kullanılır (Gülensoy, 2018, s. 14). Ağız kelimesi yukarıda sayılan anlamlarının yanında *yeni yavrulmuş hayvanın ilk sütü* anlamına da sahiptir. Ağız sütü hayvanın doğum yaptıktan hemen sonra memesinin ucunda bulunur, tadı ve görünüşü diğer sütlerden farklıdır. Ağız kelimesinin “*bir şeyin başlangıcı*” anlamı düşünüldüğünde “*ağız sütü*” de canlıların

doğum yaptıktan sonra memelerindeki başlangıç sütünü ifade etmektedir (Akar, 2019, s. 28).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Ağız açtırmamak / Ağız ağıza vermek / Ağız aramak / Ağız birliği etmek / Ağızda dağılmak / Ağız yer, yüz utanır / Bal bal demekle ağız tatlanmaz / El öpmekle ağız aşınmaz / Ağızdan ağıza dolaşmak (gezmek) (URL-1). Ağız kalabalığı / Ağzı açık ayran delisi / Ağzı havada / Ağzından lokmasını almak / Ağzına kadar / Ağzı torba değil ki büzesin / Ağzında bakla ıslanmamak / Ağzını yoklamak / Ağzının tadını bilmek / Ağzının payını vermek / Ağzı ile kuş tutsa... / Ağzının suyu akmak / Ağzının tadı bozulmak (Ağakay, 1969, s. 15-16). Ağzında dili olmayanın kediler başını oyar / Ağzında bal olan arının kuyruğunda iğne vardır / Ağzının höreğine göre danış / Ağzı kana değen kurt daha (da) çok azar / Ağız ağza gelmek / Ağza tat, boğaza minnet / Ağız eğmek / Ağız vermek / Ağız eksiltmek / Ağızda kuyruk, boğazda bıçak / Ağız yerse yüz güler / Ağız tetik, dil tüfek / Ağızdan burun yakın, kardeşten karın yakın / Ağzı açığın malını gözü açık yer / Ağzı kulağına yakın / Ağzıma tat, yüreğime dert / Ağzımı yandıran aş olsun, başımı kıran taş olsun / Ağzına ağız vermek / Ağzına ballar, duymasın eller / Ağzına mühür vurula (Kaçalın, 2019, s. 32-33, 237, 239).

Edebî eserlerden örnekler:

• **Dede Korkut Hikâyeleri**

“*Ola kim bir ağzı du’âlı-nuş*” (Ergin, 2009, s. 35).

• **Avnî**

“*Gerçi kim ağız bir êtdi düller ile goncalar*” (Kantar, 2011, s. 25).

• **Kaşgarlı Mahmud / Dîvânü Lugâti’t-Türk**

“*Öt tise ağız küymes*” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 20).

• **Cemal Süreya / İngiliz**

Çünkü ne zaman ağzından öpecek olsam

Hele bu ağız onun kendi ağzıysa

Kocaman bir gül yer alıyor arkamızda

Zulma karşı (Süreya, 2016, s. 20).

Yapılan incelemeler sonucunda *ağız* kelimesinde bir anlam değişiminin yaşanmadığı açıktır. Kelime *ağız* biçiminde ve aynı anlamda TT’de kullanılır.

2.47. Dad

Kelime, metinde “*Mütâla’a kılanlar leṭāyif-i pür-mülâtafasından ağızları dadı gitmedi ise mütelezziz ve behri-mend olalar*” cümlesinde geçer. Kelime burada *keyif, neşe* anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 170, 278).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*canlıların besinlerdeki uçucu olmayan bileşikleri damak, boğaz ve dil yüzeyindeki mukoza noktaları aracılığıyla algıladığı duyum*”, “*tatlılık*”, “*hoşa giden durum, lezzet, zevk*” (URL-1), Tietze’de “*tat, lezzet*” (2016, s. 321), Ötüken Sözlükte “*bazı maddelerin tat alam üzerinde bırakmış olduğu etki; böyle bir etki bırakma özelliği*”, “*mecaz. psikolojik ve estetik yönünden hoş gelen izlenim; hoşa giden durum; lezzet; zevk*” olarak açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/V, 2007, s. 4634).

Kelime ET’de “*tat~tad*”, OT’de “*tatıg*”TT’de “*tat*”şeklindedir (Gülensoy, 2018, s. 715).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Acı (kötü) söz insanı (adamı) dinden çıkarır, tatlı söz yılanı inden çıkarır / Bedava sirke baldan tatlıdır / (bir işi) Tatlıya bağlamak / İnsanın eti yenmez, derisi giyilmez; tatlı dilinden başka nesi var / Sabır acıdır, meyvesi tatlıdır / Tat vermek / Tat kazanmak / Tadını çıkarmak (URL-1). Tat dışılık vermemek (Kaçalın, 2019, s. 418). Tadı damağında kalmak / Tadında bırakmak / Tadına bakmak / Tadını kaçırmak / Tadında bırakmak (Ağakay, 1969, s. 715).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Kaşgarlı Mahmud / Dîvânu Lugâti’t-Türk**

“*Aş ağızda tatdı*” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2020, s. 460).

- **Kemâliyye**

“*Eger tatlı ve ekşi narun suyun birbirine katup bişürseler tā koyılınca andan göze çekseler, gözün giciyügin gider*” (Kanar, 2011, s. 655).

- **Mustafa Kutlu / Sıradışı Bir Ödül Töreni**

“*Ara sıra çıkan tatsızlıklar yüzünden program sarktı*” (Kutlu, 2017, s. 134).

Metinde tespit edilen *dad* kelimesi *tat* biçiminde TT’de kullanılır. Kelime *bir besinin ağızda bıraktığı iz* anlamının yanında metinde de kullanıldığı, *keyif, neşe* anlamını kazanmıştır. Bu yüzden denilebilir ki kelime anlam genişlemesine uğramıştır. Bir besinin insan ağızında bıraktığı iz, insanın neşesiyle, hoşnutluğu ve keyfiyle

ilişkilendirilmiştir. Yapılan ilişkilendirmenin sonucunda kelimedeki anlam genişlemesinin meydana geldiğini söylemek yerinde olacaktır.

2.48. Şâ'ir (شاعر)

Metinde “*Nite kim şâ'ir demişdür*” cümlesinde geçen *şâ'ir* kelimesi burada *şiiir yazan kimse* anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 170, 278).

Kelimenin sözlük anlamı TDK'nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*şiiir söyleyen veya yazan kimse*”, “*hayal gücü geniş olan, duyarlı, duygulu kimse*” (URL-1), Ötüken Sözlükte “*kendine has anlama yeteneği olan kişi*”, “*şiiir yazan: duygu ve düşüncelerini, sözlü veya yazılı olarak dizeler hâlinde dile getiren sanatçı*” şeklinde açıklanmıştır. Kelime, Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (Çağbayır/IV, 2007, s. 4417).

Şair, *şiiir yazan kimsedir*. Şair, duygularını düşüncelerini bazen belirli kurallar etrafında bazen serbest bir şekilde kelimeler aracılığı yazı ile dile getirir. Şairin duygularını, düşüncelerini dile getirişinin sonucunda meydana gelen yazın türü ise *şiiirdir*. Şiiir tüm duyguların düşüncelerin vücut bulduğu edebî bir türdür. Şiiirin temel yapı taşı kelimedir. Kelimeler ifade gücünü sağlayan ses birlikleridir.

Edebî eserlerden örnekler:

- İsmet Özel / Celladıma Gülümserken Çektirdiğim Resmin Arkasındaki Satırlar

“*Ben İsmet Özel, şair, kırk yaşında*” (Özel, 1984, s. 7).

- Sabahattin Ali / Kürk Mantolu Madonna

“*Bu sıralarda, insanların birbirlerini aramaları, bulmaları ve birbirlerinin içini seyretmeleri için konuşmanın neden muhakkak surette lâzım olmadığını, neden bazı şairlerin boyuna, tabiatın güzelliği karşısında yanlarında konuşmadan gidecek birini aradıklarını anladım*” (Ali, 1943, s. 31).

- Nazım Hikmet / Sembolist Şairlere Benziyen Bir Deliye Dair

“*Sembolist bir şair gibi bağırmaktadır*” (Hikmet, 2008, s. 246).

- Mustafa Akar / İncir Ağacı

“*Şair yanımı sağaltırsın incir ağacı*” (Akar, 2020, s. 58).

Şa'ir kelimesi için herhangi bir anlam değişimi bulunmamıştır. Kelime TT'de aynı anlamda fakat *şair* biçimiyle kullanılmaktadır (URL-1).

Sayfa 4'te Kavram Haline Gelmiş Sözcükler ve Sözcük Grupları

Oğıl	Baba
------	------

2.49. Oğıl

Kelime, metinde “*Bu Őirvın’ın biş nefer oğılları olup her birisi, ‘ağl u dāniŐ issi, pādiŐāhlıĝa layık ehl-i rāy olmiŐlar-ıdı*” cümlesinde tespit edilmiştir. Burada kelimenin anlamı *erkek evlat*tır (Korkmaz, 2017, s. 171, 278).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*erkek evlat, mahdum*”, “*bazı kelimelerin anlamını pekiŐtirmek için kullanılan söz*”, “*bir ana arıyla birlikte kovandan ayrılan, yeni yetişmiş arı topluluĝu*”, “*yaşlı kimselerin genç erkeklere söylediĝi bir seslenme sözü*” şeklinde ifade edilirken (URL-1), Türkçe Sözlükte “*erkek evlat*”, “*bey*”, “*deĝer bildirmek üzere söylenen sözlerin anlamını pekiŐtirmek için ... oğlu ... biçiminde kullanılır: Er oğlu er. İt oğlu it*” olarak (Aĝakay, 1969, s. 565), Clauson’da “*erkek evlat*” (1972, s. 83), Tietze’de “*erkek evlat*” (2018, s. 117), Ötüken Sözlükte “*anne ve babaya göre erkek çocuk*” şeklinde açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çaĝbayır/IV, 2007, s. 3592).

Gülensoy kelimenin etimolojisini Şu şekilde açıklanmıştır: “**oĝ- [yoĝ-] yoğunlaŐmak + -l fiilden isim yapan ek*” (2018, s. 498).

Eski Türk geleneklerinde Altay Türklerinde doĝum yapan kadını ziyarete gelenler, çocuĝun cinsiyetini öğrenmek için “*gerekli mi, gereksiz mi*” sorusunu sorarlar. Eĝer cevap “*gereksiz*” ise *kız*, “*gerekli*” ise *erkek* çocuk doĝmuŐtur. Ayıca eski Türk geleneklerinde yalnızca erkek çocuklar için toy yapılır (Dilek, 1996, s. 51- 52). Eski Türklerde ailede baba, oĝulu, anne ise kızı yetiŐtirir. Oĝul babasından ata binmeyi, ok atmayı ve savaŐmayı öğrenir. Evin oĝlu anne ve babasından habersiz evlenemez. Evlendikten sonra evden ayrılmak için anne ve babasının ellerini öpüp rızalarını alır. Oĝul için anne hakkı Tanrı hakkıdır. Anneye karşı gelmek Tanrı’ya karşı gelmektir (Eker, 2001, s. 136, 145).

Her ne kadar burada anlatılan geleneklerin Eski Türklere ait olduĝundan bahsedilmiŐ olsa da bahsedilen geleneklerin çoĝu bugün Türk aile yapısında yaşar. Türk ailelerinde erkek evlat ailesinden izin alarak evlenir. Oĝul, annesinin kendisine vermiş olduĝu emek karşısında minnettardır. Türk aile yapısında erkek evlat babadan sonra aile fertlerine bakacak kişidir. Ailede ebeveynlerini, kardeŐlerini maddi manevi anlamda destekleyecek ve yalnız bırakmayacak aile üyesi erkek çocuktur. Elbette kız çocukları da ailesinden mesuldür. Fakat burada anlatılmak istenen Türk aile yapısında erkek çocuĝun sorumluluklarını yerine getirmede öncelikli olmasıdır.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Azrail gelince oğul, uşak sormaz / Baba kırk oğul beslemiş, kırk oğul bir babayı beslememiş / Baba oğluna bir bağ bağışlamış; oğul babaya bir salkım üzüm vermemiş / Çam ağacından ağıl olmaz, el çocuğundan oğul olmaz / Devlet oğul, mal tahıl, mülk değirmen / Oğul çıkarmak / Oğul vermek (URL-1). Oğlum olsun da ot kökü olsun / Oğlumun işi, dağların kışı / Oğluna kız bulma, kızına yâr bul / Oğluna söyleme anız ekmeği, eker ise boş bulursun tekneyi / Oğlunu dövmeyen kesesini döver / Oğlun var ise odaya, kızın var ise obaya koyma / Oğul kalkar babaya bakar / Oğul olsun da, bok böceğinden olsun / Oğulsuz ocakta tütün tütmez / Oğlum oldu gülüm oldu, everdim elin oldu; ayırdım komşum oldu / Oğlum bin değil, ocağım kör değil / Oğlum, kızım, kadın boğazım / Oğlumu öldürdüm, ocağına düştüm / Oğlumuz sarayda bir yeri olsun da, köşesinde olmazsa dışında olsun (Kaçalın, 2019, s. 186, 392).

Edebî eserlerden örnekler:

• **Dede Korkut Hikâyeleri**

“*Kız anadan görmeyince öğüt almaz, oğul atadan görmeyince sofraya çekmez. Oğul atanın sirri-dür, iki gözünüñ biri-dür*” (Ergin, 2009, s. 13).

• **Kaşgarlı Mahmud / Dîvânü Lugâti't-Türk**

“*Ol oğlın öğütledi*” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 131).

• **Yusuf Atılğan / Aylak Adam**

“*Oysa bir başlasanız alıracak hepsi; bir gün yaptığınız resme merakla bakan bir haylaz oğlandan başka kimse görmeyecek sizi*” (Atılğan, 2012, s. 15).

• **Mustafa Akar / İsimsiz Bir Sokakta**

“*Sen oğlunu kucaklar gibi bir sokağı seven*” (Akar, 2020, s. 28).

Oğul kelimesi için herhangi bir anlam değişimi tespit edilmemiştir. Kelime TT’de aynı anlamda fakat *oğul* biçimiyle kullanımdadır (URL-1).

2.50. Baba

Kelime, metinde “*Qazā-yı nā-gehānī babaları (17)*” cümlesinde yer alır. Kelime metinde *baba*, *evladı olan yetişkin erkek* anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 171, 278).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*çocuğu olan erkek, peder*”, “*çocuğun dünyaya gelmesinde etken olan erkek*”, “*bir ülkeye veya bir topluluğa yararlı olmuş kimse*”, “*anlayışlı, iyi huylu erkek*”, “*tarikatların bazısında tekke büyüğü*”, “*koruyucu, babalık duyguları ile dolu kimse*” şeklinde (URL-1), Ötügen Sözlükte “*bir çocuğun dünyaya gelmesinde etken olan erkek; ata; cet; peder*”, “*yaşlı*

erkeklerle hürmet amacıyla seslenme sözü”, “*çevresindeki bir baba şefkati ile koruyan seven kimse; velinimet*”, “*bir bilim dalının veya sosyal kurumun kuruluşunu sağlayan kimse*”, “*tasvf. Tekke büyüklerine veya tarikat liderlerine verilen unvan*”, “*argo. erkeklik organı*”, “*argo. niteliği yüksek: kaliteli*” ifadeleriyle açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır, 2007, s. 412).

Tietze, *baba* kelimesinin çocuk dilinden alınmış kelimelerden olduğunu belirtmiştir. Ayrıca *baba* kelimesinin yaşlı bir adama hitap ederken kullanıldığını “*Baba, kârevāncı-mısın*” örneğiyle açıklamıştır (2016, s. 534). Türkçe Sözlükte kelimenin açıklaması; *kazılarda kaldırılan toprağın miktarını hesaplayabilmek için yer yer bırakılan toprak dikme*”, “*çımaların, halatların takıldığı, yuvarlak başlı iri, demir ve ağaç dikme*”, “*çatı mertegi*” şeklinde yapılmıştır (Ağakay, 1969, s. 71).

Baba kelimesinin eş anlamlıları Türkçede “*ata*” (Gülensoy, 2018, s. 41), Farsçada “*peder* (پدر)” kelimeleridir (Devellioğlu, 2010, s. 1002).

Eski Türklerde toplumun en küçük birimi; ailedir. Baba, ailenin reisidir, otorite ona aittir. Aile içinde babanın görevi; aile bireylerine bakmak, evi geçindirmek ve çocuklarını evlendirmektir. Erkek evlatların büyümesi ve aileye destek olması ile baba sorumluluklarını oğlu ile paylaşmaya başlar. Baba çocuklarını evlendirmekte yükümlü olduğu gibi çocuklar da babalarına bakmakla yükümlüdürler. Ayrıca Türklerde babasız çocuk bakımsız sayılırdı. Türklerde babaya “*ata* ve *kang*” denilmiştir. Daha samimi anlama sahip “*ataki*” da *babacığım* manasına gelmektedir (Koca, 2002, s. 8-10).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Ana baba bir / Ana baba eline bakmak / Anam babam / Baba (evlat, oğul) ekmeği zindan ekmeği, koca (er) ekmeği meydan ekmeği / Baba malı tez tükenir, evlat gerek kazana / Babamın adı Hıdır, elimden gelen budur / Oğlan atadan (babadan) öğrenir sofraya açmayı, kız anadan öğrenir biçki biçmeyi (URL-1). Babasının oğlu / Babana rahmet / Babasının hayrına / Babasının oğlu / Babası üstünde olmak (Ağakay, 1969, s. 71). Baba aklıyla adam, adam olamaz / Babadan adamlık değil, miras kalır / Babadan gören sofraya salar, anadan gören minder sere / Babadan kalan malın kıymeti bilinmez / Baba düşmanı, oğul dostu olmaz / Baba mirası mum gibi çabuk söner / Babası ölen, bey oldum sanırmış / Babasına hayıt etmeyen kimseye hayrı olmazmış / Babasının mezarını bilmedin adama kız verme / Babasının ocağını tüttürmek / Babasız oğlan doğurtturur / Baban eşeği kullandıktan sonra ananı

sığıra sür / Babasının kefenini satmak / Babasının fiyatını istemek (Kaçalın, 2019, s. 55,263). Babalı kızlı olmak (Tarama Sözlüğü/I, 1943, s. 67).

Edebî eserlerden örnekler:

• **Cemal Süreya / Sizin Hiç Babanız Öldü mü?**

“Sizin hiç babanız öldü mü?

Benim bir kere öldü kör oldum”(Süreya, 2016, s. 26).

• **Süheylü Nevbahâr**

“Didi atasında: İ baba canı” (Kanar, 2011, s. 84).

• **Sabahattin Ali / Kürk Mantolu Madonna**

“Ben size çocukluğumu ve babama ait hatırlıyabildiğim bazı şeyleri söylerim” (Ali, 1943, s. 108).

Baba kelimesinde anlam değişimi gözlenmemiştir. Kelime, TT’de aynı anlamda ve biçimde varlığını korur.

Sayfa 5’te Kavram Haline Gelmiş Sözcükler ve Sözcük Grupları

Çarındaş	Sevdā	Fikr	Birāder
Tedbîr	Töhmet	Nażar	Çirkin
Āhîr	Şavāb	Muĥabbet	Ĥalel
Ėyit-	Ĥasret	Fürqat	Mürüvvet

2.51. Çarındaş

Kelime, metinde *“Bāķî çarındaşları ulu çardaşınunı emrine muķî olup hîç veçhile muĥalefet göstermediler”* cümlesinde yer alır. Kelime burada *“kardeş”* anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 171, 278).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde *“kardeş”* olarak (URL-1), Dîvānu Lugāti’t-Türk’te *“aynı karından olan iki çocuk, karın arkadaşı”* (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 687), Türkçe Sözlükte *“kardeş kelimesinin eski şekli”* (Ağakay, 1969, s. 415), Tietze’de *“aynı ana babanın çocuğu”* (2016, s. 142), Ötüken Sözlükte ve Tarama Sözlüğünde *“kardeş”* olarak açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/III, 2007, s. 2437; 1943, s. 424).

Karındaş kelimesinin etimolojisi “*karın+daş*” şeklindedir (Gülensoy, 2018, s. 375). Türkçede “*+daş*” eki eklendiği kelimeye ortaklık ve birliktelik anlamı katar (Timurtaş, 1976, s. 347). Clauson, “*+daş*” ekinin bulunma hali eki *+da* ile eş kelimesinin birleşiminden meydana geldiğini ileri sürmektedir. Eş ismi *+daş* ekinde kalıplaşmış olarak yer alır. Ayrıca “*+daş*” eki Türkçede var olan diğer eklerin aksine kalınlık incelik uyumu gözetmeksizin “*+daş/ +deş, +taş/ +teş*” şekilleriyle kullanılır. Karındaş kelimesinin kök ve ek ayrımı; “*karın+eş (Karında eş> karındaş >kardaş> kardeş*” biçimindedir (İlhan, 2019, s. 152, 156).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Hüsrev ü Şîrin**

“*Karındaşı kızı var bir perîvâr*” (Kanar, 2011, s. 424).

- **Âşık Paşa / Garib-nâme**

“*Ne karındaş ne ata ne ana var*” (Yavuz, 2002, s. 204).

Karındaş kelimesi TT’de aynı anlamda fakat *kardeş* şeklinde kullanılmaktadır (URL-1). Kelimede anlam değişimi tespit edilmemiştir.

2.52. Sevdâ (سوداء)

Metinde “*Nice müddetten sonra aralarına hasûd (3) girüp, nâ-sezâ igvâya uyup pâdişâhlık sevdası dimağlarını (4) harap idüp, mülk taleb itmege başladılar*” cümlesinde geçen *sevda* kelimesi “*sevgi*” anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 171, 278, 642).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*güçlü sevgi, aşk, aşırı ve güçlü tutku, istek*” (URL-1), Türkçe Sözlükte “*cinsel sevgi*”, “*heves, arzu*” (Ağakay, 1969, s. 654), Tietze’de “*sevgi, aşk, sevda*” (2019, s. 281), Ötügen Sözlükte “*kara safra*”, “*eski biyolojiye göre insanı oluşturan dört maddeden biri*”, “*bir kimseye karşı beslenen güçlü sevgi; tutku düzeyine varan sevgi; aşk*”, “*bir şeyi yapmak için duyulan aşırı istek; heves; tutku*” şeklinde açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Farsçadan ödünçlenmiştir (Çağbayır/IV, 2007, s. 4173).

İlk ve Ortaçağdaki tıp anlayışına göre bünyedeki hastalıklara sebep olan “*ahlât-ı erbaa*” adı verilen dört sıvıdan biri olan *sevda*; midede bulunan kara safradır. Diğer üç sıvı kan, balgam ve sarı safradır. Vücuda alınan besinler dört madde haline gelir ve ilkbahar kanı sonbahar sevdâyı yaz safrayı kış balgamı harekete geçirir. İnsanın hastalığı sağlığı ve hatta mizacı bu dört sıvının vücuttaki dengesine göredir. Buna göre insanda “*demevî, safravî ve melankolik*” gibi mizaçlar meydana gelir (URL-54). İnsan

vücudunda bulunan sevda sıvısının artması veya eksilmesi durumunda “*sevdâvî*” adı verilen sinir ve akıl hastalıkları ortaya çıkar. Sevda kalpte bulunan siyah sıvının adıdır ve sevda sıvısına *süveyda* da denir. Kara sevda ifadesi de sevda sıvısının siyah olmasından gelmektedir (Pala, 2004, s. 401).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Deniz dalgasız olmaz, gönül sevdasız olmaz / Gözünü sevda (aşk) bürümüş / Sevda geçer yalan olur sokar yılan olur / Sevda çekmek / Sevdasına düşmek (URL-1).

Edebî eserlerden örnekler:

• **Ahmed Paşa**

“*Ney gibi nalan ol çeşm-i pür-sevdâ beni*” (Pala, 2004, s. 401).

• **Ahmedî / İskerdernâme**

“*Başlara sevdayı oldurur salan*” (Kanar, 2011, s. 597).

• **Düş Sokağı Sakinleri / Sevdan Bir Ateş**

“*Sevdan bir ateş oldu bende*” (URL-55).

Sevda kelimesi için yapılan açıklamalar ve incelemeler neticesinde herhangi bir anlam değişimi tespit edilmemiştir. Kelime TT’de aynı anlamda kullanılır.

2.53. Fıkr (فكر)

Kelime, metinde “*Akl u kiyaset ve fehm ü fikr ü firâsetde cümleden (6) kâvî idi*” şeklinde geçer. Kelimenin buradaki anlamı “*bilgi*”dir (Korkmaz, 2017, s. 171, 278).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*düşünce*”, “*düşün*”, “*kuruntu*” olarak açıklanırken (URL-1), Devellioğlu’nda “*fikir, düşüce*”, “*idrâk*”, “*hâtır*”, “*zihin*”, “*rey, oy, zan, inanma*”, “*zihin tasavvuru, kuruntu*”, “*murad, maksat, niyet*” (2010, s. 305), Tietze’de “*düşünce, buluş, ilham*”, “*düşünme, mütalâa, tefekkür*” (2016, s. 83), Ötüken Sözlükte “*düşünme sonucunda elde edilen görüş; bilir; mütalaa; fikir; düşünce; ide*”, “*insanın dış dünyadan edindiği bilgiler ışığında bir senteze varması, olaylar arasında bağlantılar kurarak yeni bir bilgiye ulaşması süreci; bellek; hafıza; hatır*”, “*dış dünyanın insan zihnine yansımaları; izlenim*”, “*düşünme gücünün kapsadığı her türlü etkinlik; her türlü zihinsel etkinlik; akıl; zekâ*”, “*bireyin ya da toplum bir olay veya durum karşısında ortaya koyduğu yargı; kamuoyu; rey; oy*”, “*geleceğe yönelik tasarım; niyet*”, “*bir parti, grup veya kişiye ait dünya görüşü bütünü; yönetici sav; öğretici; ilke*”, “*kaygı, tasa; kuruntu; sıkıntı; endişe*”, “*okudan yazıdan veya dinlenen*

bir konuşmadan elde edilen özlü bilgi; görüş” olarak açıklanmıştır. Kelime Türkçe Arapçadan ödünçlenmiştir (Çağbayır/II, 2007, s. 1589).

Kelimenin Türkçedeki eş anlamlısı **düşünce**dir (URL-1).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Fikir alma / Fikir danışmak / Fikir edinmek / Fikir vermek / Fikir yormak / Fikir yürütmek (URL-1). Fikrin doğru ise deven portlasın (Kaçalın, 2019, s. 328).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Mehmet Kaplan / Şiir Tahlilleri**

“Yıldızların temaşası insanları daima hayrette bırakmış ve ekseriya acz ve kader fikrine götürmüştür”(Kaplan, 2015, s. 61).

- **Sema Mortiz / Fikrimin İnce Gülü**

“Fikrimin ince gülü” (URL-56).

- **Süheyl ü Nevbahâr**

“Bunu fikr idüp fırsatun gözledi”(Kanar, 2011, s. 283).

Fikr kelimesinde bir anlam değişimi bulunmamaktadır. Kelime aynı biçimde ve anlamda TT’de kullanımdadır.

2.54. Birâder (برادر)

Metinde, *“Fikr eyledi ki pâdişâhuñ sem’ine birâderlerinüñ bu tedbir- (7)“* cümlesinde geçen *birader* kelimesinin buradaki anlamı *kardeş* tir (Korkmaz, 2017, s. 171, 278).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde *“erkek kardeş”*; *“masonların birbirine verdikleri ad”*; *“ey dost, arkadaş anlamındaki seslenme sözü”* şeklinde (URL-1), Ötüken Sözlükte *“erkek kardeş”*; *“ünl. ‘Hey arkadaş, dostum!’ anlamında seslenme sözü”* (Çağbayır, 2007, s. 620), Tietze’de *“erkek kardeş”* şeklinde açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Farsçadan alıntılanmıştır (2016, s. 724).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Namık Kemal**

“Birâder, sözüm size değil” (URL-57).

- **Deli Birâder Gazâlî**

“Delü şanmañ Birâder uşludur”(Eren, 2020, s. 392).

- **Gülşehri / Mantıku't Tayr**

“Her ki toğdı é burāder öliser”(URL-58).

Birader kelimesi aynı biçimde ve anlamda TT’de kullanılır. Kelimedede herhangi bir anlam değişimi yoktur.

2.55. Tedbîr (تدبير)

Kelime, metinde “*Fıkr eyledi ki pâdişāhuñ sem’ine birāderlerinüñ bu tedbir- (7) –leri nā-gāh yetişüp beni dañı ol tedbirde müttelik anlayup (8) hıyanet töhmeti nazarı ile nazar eyleye*” cümlesinde tespit edilmiştir. Kelimenin buradaki anlamı “görüş”tür (Korkmaz, 2017, s. 171, 278, 663).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “önlem”, “hazırlık” olarak açıklanırken (URL-1), Devellioğlu’nda “bir şeyi temin edecek veya önleyecek yol, çare”(2010, s. 1228), Tietze’de “plan yapmak; bir şeyi elde etmek için yol aramak”(2019, s. 118), Ötüken Sözlükte “önceden düşünüülerek yapılan, olası kötü bir şeyi önlemeye ya da var olan böyle bir şeyi kaldırmaya yönelik; hazırlık; çare; önlem; ihtiyat”, “bir amaca ulaşmak için tutulan yol; önlem” olarak açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (Çağbayır/V, 2007, s. 4671).

Kelimenin Türkçede “önlem”şeklinde eş anlamlısı bulunmaktadır (URL-1).

Tedbir, Müslüman toplumlarda Allah’ın takdirinden önce kulun yapması gereken önlem ve hazırlık anlamındadır. *Tedbir bizden takdir Allah’tan* cümlesi bir iş yapılırken alınacak önlemin yapılacak hazırlığın kul tarafından gerçekleştirildikten sonra sonucunun Allah’a bırakılmasıdır.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Tedbir almak (URL-1).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Âşık Paşa / Garib-nâme**

“Gör ne re’y ü tedbîr eyler Müşteri”(Yavuz, 2002, s. 22).

- **Ahmet Hamdi Tanpınar / Saatleri Ayarlama Enstitüsü**

“Bey çoğu tutarı kadar mühim meblâğlara rehine verilmiş bir yığın ufak tefeği kızımın üzerine geçirmek için bazı tedbirlere, müracaat etmiş, ayrıca bir iki notere de vasiyetname bırakmıştı”(Tanpınar, 2008, s. 87).

- **Sabahattin Ali / Kürk Mantolu Madonna**

“Babam benim işe yarar bir adam olmam için son tedbire başvuruyordu”(Ali, 1943, s. 50).

Tedbir kelimesinin metindeki anlamı ve sözlüklerdeki anlamı tespit edilip mukayese edildiğinde kelimenin anlam genişlemesine uğradığı görülmüştür. Kelimenin *görüş* anlamına yakın bir açıklaması Tarama Dergisinde *düşünce* olarak yer alır (1934, s. 764).

2.56. Töhmət (تَهْمَت)

Metinde, “*Fıkr eyledi ki pādīşāhuḡ sem’ine birāderlerinüḡ bu tedbir- (7) –leri nā-gāh yetiṡüp beni daḡı ol tedbirde müttetik aḡlayup (8) ḡıyanet töhmeti nazarı ile nazar eyleye*” cümlesinde geçen *töhmət* kelimesi burada “*isnat edilen suç*” anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 170, 278, 669).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*birine yüklenen, işlenildiği sanılan fakat henüz aydınlanmamıṡ olan suç, suçlama*” şeklinde (URL-1), Türkçe sözlükte “*suçlama*”, “*kabahat*” (Ağakay, 1969, s. 742), Ötüken Sözlükte “*işlenildiği sanılan, ancak henüz ispatlanmamıṡ suç; birine yüklenen suç; suç isnadı; suçlama*” olarak açıklanmıştır. Kelime, Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (Çağbayır/V, 2007, s. 4886).

Töhmət kelimesi Derleme Sözlüğünde “*tühmet*” biçimindedir (1993, s. 4006).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Töhmət altında bırakmak (URL-1).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Ahmed b. Kadı-i Manyas / Gülistan Tercümesi**

“*Bunlara cāsūs deyü töhmet bıraktılar*”(URL-59).

- **Ahmet Hamdi Tanpınar / Saatleri Ayarlama Enstitüsü**

“*Ayrıca Emine ile biz töhmet altında kalırız*”(Tanpınar, 2008, s. 83).

Töhmət kelimesinde herhangi bir anlam değişimi bulunmamaktadır. Kelime, TT’de aynı anlamda kullanılır.

2.57. Nazar (نَظَر)

Kelime, metinde “*Fıkr eyledi ki pādīşāhuḡ sem’ine birāderlerinüḡ bu tedbir- (7) –leri nā-gāh yrtiṡüp beni daḡı ol tedbir müttetik aḡlayup (8) ḡıyanet töhmeti nazarı ile eyleye*” cümlesinde geçer. Kelimenin buradaki anlamı “*görüş*”tür (Korkmaz, 2017, s. 171, 278).

Kelimenin sözlük anlamı TDK'nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*belli kimselerde bulunduğu inanılan, kıskançlık veya hayranlıkla bakıldığında insanlara, eve, mala mülke hatta cansız nesnelere kötülük verdiği inanılan uğursuzluk, göz*”, “*bakış, bakma, göz atma*” (URL-1), Tietze’de “*göz atma, bakış*” (2018, s. 311), Ötüken Sözlükte “*gözleri bir kimse veya bir nesne üzerine çeviren; göz atma; bakma; bakış*”, “*yüz çevirip bakma; önemseme, iltifat etme*”, “*yan bakış*”, “*bir şey veya bir konu hakkında belli bir düşünce sahibi olma; belli biçimde ele alma; öyle sayma; görüş; bakış; düşünce*”, “*mecaz. bazı kimselerde bulundupuna ve baktığı kimselere zarar verdiği inanılan çarpıcı güç; göz değmesi*” şeklinde açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (Çağbayır/IV, 2007, s. 3500).

Tarama Dergisinde *nazar* kelimesinin anlamları şunlardır; “*bakım, bakış*”, “*bakam, düşünme, göz atma*”(1934, s. 616).

Nazar kelimesi EAT’de “*yavuz nazar (kötü göz)*” şeklinde kullanılmıştır (Kantar, 2011, s. 753).

Nazar Değme

Nazar değmek ifadesi *nazar isabet etmek, nazar değmek* anlamındadır (Tarama Sözlüğü/I, 1943, s. 330). Kökeni Neolitik çağa dayanan *nazar değme* inancı, bakışlarında zararlı etkilerin bulunduğu kişilerin baktıkları canlı ya da cansız varlıkların üzerinde bıraktıkları olumsuz etkilerdir. Mısırlılarda, Romalılarda, Fenikeliler ve Yunanlılarda görülen nazar değmesi inancı bugün hâlâ varlığını korur. İslamiyet’te bu inanış haktır ve kabul görülür. Hz. Peygamber’in “*Nazar’dan Allah’a sığınınız, çünkü göz (değmesi) gerçektir*” hadis-i şerifi İslamiyet’te nazar değme inancının varlığının kanıtıdır. İslamiyet’te nazardan koruduğu düşünülen *nazar boncuğu, muska* vb. şeyler uygun görülmez. Bunun yerine Kur’an-ı Kerim’den Nas ve Felâk suresini okumak Müslümanlar için şüphesiz daha hayırlı daha kuvvetli bir korunma olacaktır. Nazarın daha çok başarılı, güzel, mutlu, meslek sahibi, iyi bir evlilik yapan, hayatta istediği şeylere sahip olmuş vb. kişilere değdiği düşünülür. Bu kişiler kıskanç ve kötü niyetli insanlar tarafından dikkat çeker. Özellikle yeni doğmuş gülbüz sağlıklı bebeklere nazar değecek düşüncesi çok yaygındır. Bunun yanında iyi niyetli kişilerin de nazarının değebileceği ihtimali söz konusudur (Çıblak, 2004, s. 103-104-105).

Nazar Boncuğu

Nazar boncuğu; üzerinde göz şeklinde siyah bir halka olan mavi taştır. Kötü bakışlı insanların olumsuz etkilerinden koruyacağına inanılır ve yeni doğmuş bebeğin yatağına veya kıyafetine takılır. Kişilere takıldığı gibi kamyon, evin girişi, kişinin kazanç elde ettiği dükkân vb. yerlere de asılır. Nazara karşı boncuk kullanma geleneği Eski Türklerden beri vardır. Eski Türkler “*moncuk*” adını verdikleri değerli, tılsımlı taşı bir kişinin, atın veya sancağının üzerine asarlardı (Çıblak, 2004, s. 110-111). Nazar boncuğunun bir diğer adı da “*göz boncuğu*”dur (Derleme Sözlüğü/VI, 1993, s. 2176).

Nazar boncuğunu takı satan bir yerde yeni doğan bir çocuğun üzerinde veya bir ticarethanede görmek mümkündür. Nazardan korunmak için Müslümanlar *maşallah* ifadesini dile getirir. Maşallah ifadesinin anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*ne güzel Allah nazardan saklasın*”dır (URL-1). Özellikle halk arasında bir şey övüldüğünde *maşallah* denir.

Bebeklerin koluna *maşallah* yazılı altın künyeler takılır. Maşallah künyesinin anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde şu şekildedir:

“*Nazar değmemesi için çocukların üzerine takılan veya çeşitli bina, vb. yerlere asılan, üstünde ‘maşallah’ yazılı nazarlık*” (URL-1).

Burada bahsedilen nazardan korunma yöntemlerinden yola çıkarak denilebilir ki insanlar kötü etkili bakışlardan korunma amacıyla hem somut (nazar boncuğu, maşallah yazılı nazarlık ile) hem de soyut olarak (maşallah ifadesi ile) korunmaya çalışmışlardır.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Nazarıyla bakmak / Nazar değmek / Nazara gelmek / Nazarı değmek / Nazarı dikkate almak / Nazarı dikkatini çekmek / Nazarı itibara almak (URL-1). Nazar insanı mezara, hayvanı kazana sokar / Nazar taş çatlatır / Nazar bozan / Nazar kişilemek (Kaçalın, 2019, s. 183, 387).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Yunus Emre**

“*Mevlânâ Hüdâvendigâr bize nazar kılalı*” (Pala, 2004, s. 350).

- **Ahmedî / İskendernâme**

“*Ol zamanda mala itmezdi nazar*” (Kanar, 2011, s. 504).

- İsmet Özel / Waldo Sen Neden Burada Değilsin?

“Bir yanda o yıllarda gözlemlenen oluşumu «son tren» sayan ve 27 Mayıs sonrası değişmelere şükran dolu nazarlarla bakan eski komünistler, jargondaki adıyla «eski tüfekler» vardı” (Özel, 1995, s. 61).

Nazar kelimesi için yapılan izahlar sonucunda, kelimedede herhangi bir anlam değişiminin gerçekleşmediği söylenebilir. Kelime TT’de aynı biçimde ve aynı anlamda varlığını sürdürür.

2.58. Çirkin (چرکین)

Kelime metinde “*Hıyānet çirkin āddur diyüp tefekkür baħrine ƫaldı*” cümlesinde yer alır ve *kötü, uygun olmayan* anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 171, 278).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*göze veya kulağa hoş gelmeyen, güzel karşıtı*”, “*hoş olmayan, yakışık almayan (davranış veya söz)*”, “*karanlık, dalavereli, şüpheli*” olarak açıklanırken (URL-1), Devellioğlu’nda “*pek kirlî*”, “*güzel olmayan*”, “*kanlı, irinli yara ve çıban*” (2010, s. 179), Tietze’de “*güzel’in aksi*” (2016, s. 237), Ötüken Sözlükte “*pek kirlî*”, “*güzellik anlayışımızı ve zevkimizi rencide eden; güzelliğe ters gelen; güzel olmayan*”, “*hoşa gitmeyen, beğenilmeyen*”, “*ahlak güzelliğine, dürüstlüğüne aykırı olduğu için hoş görülmemeyen*”, “*kanlı ve irinli çıban*”, “*{EAT} çirkinlik*”, “*kötü ve yakışık almaz biçimde*” ifadeleriyle açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Farsçadan alıntılanmıştır (Çağbayır/I, 2007, s. 1008).

Tarama Sözlüğünde “*çirkin görmek, çirkin saymak*” anlamına gelen “*çirkinsimek*” kelimesi yer alır (1943, s. 163). Derleme Sözlüğünde “*çirkin*” kelimesinin anlamı *sap ve saman gibi şeyleri taşımak için kullanılan “sepet”* tir (1993, s. 1236).

İnsan doğası gereği her zaman güzeli görmek, yaşamak ve güzel olana sahip olmak ister. Güzelin karşıtı çirkin, insanın gözüne estetik anlayışına hoş gelmeyen herhangi bir şey, durum veya davranıştır. İnsanın algısında belirli kalıplarda güzel kavramı yer alır. İnsan, zihninde yer alan güzellik kavramının dışında bir şey ile karşılaştığında o şey insan için güzelin karşıtıdır yani çirkindir. Bu çirkinlik, eşya, resim, renk, kumaş, fotoğraf, koku, yemek, davranış ve hatta insan olabilir.

İnsan, kendi estetik anlayışının dışına çıkan her şeyi çirkin olarak nitelendirir. Herhangi bir şeyin, durumun çirkin olarak değerlendirilmesi öznel bir değerlendirmedir. Kişinin kendisine aittir. Genellik ifade etmez. Bir insanın çirkin gördüğü herhangi bir şeyi diğer insan güzel görebilir. Çirkinlik ve güzellik göreceli bir kavramdır. Fakat bazı

davranışların, görünümünün genel geçerliliği söz konusudur. Örneğin; kendisinden yaşça büyük birine saygısızlık yapan birinin davranışı herkes tarafından çirkin bir davranış olarak adlandırılır veya bir insanı öldüren fiziki ya da psikolojik şiddet uygulayan, başkasının malına el koyan insanın davranışları da toplumda çirkin bir davranış olarak değerlendirir. Ya da kirli bir kıyafet gören her insan o kıyafeti çirkin olarak değerlendirir.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Çirkine “güzelsin” demişler bir kat daha kırtmış / Çirkinin talihi alnında (alnının ortasında), güzelin talihi ayağının altında / Çirkin, sen bekle, daha güzeli bulamazsam gelir alırım / Çirkin acınır, güzel kaçınır / Çirkinin bahtı çibikler / Çirkinin talihi alnında (alnının ortasında), güzelin talihi ayağının altında / Çirkinin var bir sevdirecek yeri, güzelin var bir yerdirecek yeri (Kaçalın, 2019, s. 78).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Fazıl Hüsnü Dağlarca / Çirkin**

“Çirkin, yavrım, dudaklarındaki kızılılık” (URL-60).

- **Mustafa Akar / Sandıktaki Güvercin**

“Anlatılmaz çirkinliğin usul kenarında düşündüm bunları” (Akar, 2015, s. 15).

- **Necati Cumalı / Kente İnen Kaplanlar**

“Ölümünden sonra söylemem belki çirkin kaçacak ama, çekemediklerini, kendine karşı çıkanları, alt etmek için her yola başvururdu eskiden” (Cumalı, 1976, s. 70).

Çirkin kelimesi için herhangi bir anlam değişimi tespit edilmemiştir. Kelime aynı biçimde ve anlamda TT’de kullanılır.

2.59. Āḥir (اخیر)

Kelime, metinde “Āḥir bunı rāy-ı şavāb gördi ki (10) hareket idüp gendü vilāyeti dāyiresinden çıkup āḥar yire (11) varup sākin olmağıla ḫarındaşı ve gendü emn üzre olalar” cümlesinde tespit edilmiştir. Kelimenin buradaki anlamı “son”dur (Korkmaz, 2017, s. 171, 278).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “son, sonraki”, “sonra, en sonda, sonunda” şeklinde açıklanırken (URL-1), Ötüken Sözlükte “son; sondaki; en sondaki” (Çağbayır/I, 2007, s. 152), Tietze’de “son, nihayet; sondaki,

sonuncu” olarak açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (2016, s. 286).

Edebî eserlerden örnekler:

- Neşet Ertaş / Evvelim Sen Oldun

“*Evvelim sen oldun ahirim sensin*”(URL-62).

- Mustafa Akar / Yetersiz Bakiye

“*Evveli ölüm olan hayata ahiri ebed mi diyelim*”(Akar, 2017, s. 20).

Kelimede bir anlam değişimi gerçekleşmemiştir. Ahir kelimesi TT’de aynı anlamda kullanılır.

2.60. Şavāb (ثواب)

Kelime, metinde “*Āhir bunı rāy-ı şavāb gördi ki (10) hareket idüp, gendü vilāyeti dāyiresinden çıkup ahar yire (11) varup sâkin olmağıla qarındaşı ve gendü emn üzre olalalar*” cümlesinde geçer. Kelimenin buradaki anlamı “*doğru, dürüst; doğruluk*” anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 171, 278, 637).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’ de “*hayırlı bir davranış karşısında Tanrı tarafından verileceğine inanılan ödül*”, “*Tanrı tarafından ödüllendirileceğine inanılan davranış*” olarak açıklanırken (URL-1), Devellioğlu’nda “*hayırlı hareket, hayır işleme*” (2010, s. 1103), Tietze’de “*İslam inancına göre Allah tarafından mükafatlandırılan hareket*” (2019, s. 280), Ötüken Sözlükte “*dinin kesinlikle görev saydığı eylemler dışında, insanın kendi isteğiyle, bir karşılık bekelmeden, Allah rızası için yaptığı iyi ve hayırlı iş*”, “*hayırlı bir davranış karşılığında Allah tarafından verileceğine inanılan ödül*”, “*Allah’ın ödüllendirileceğine inanılan davranış*” şeklinde açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (Çağbayır/IV, 2007, s. 4172).

Sevap, Müslümanın her hayırlı ve güzel işidir. Sevaplar melekler tarafından yazılan tüm iyilikler olup, Allah tarafından dünyada ya da ahirette mutlaka mükâfatı verilecek davranışlardır. Müslümanın iyi niyetle yaptığı her davranış sevap olarak sınıflandırılır. Yoldan geçerken insanların ayağına takılacak bir taşı kaldırmak, herhangi birine tebessüm etmek, hediyeleşmek, yoksullara yardım etmek, anne babaya saygılı olmak, yolda yürürken selam vermek, sadaka vermek, gülümsemek vb. şeyler sevaptır. İslam dininin tüm hayırlı ve güzel davranışları sevap olarak nitelendirmesi ve Allah’ın

bu sevapların karşılığını verecek olması, kulları iyiliğe teşvik eden en önemli etkenlerdendir.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Güzele bakmak sevaptır / Sevap işlemek (URL-1). Sevap istersen öldür yılanı, cennet istersen incitme canı (Kaçalın, 2019, s. 200).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Yunus Emre**

“Sevap işleyügör bunda, anadur ölümün zinhar” (Yavuz, 2002, s. 60).

- **Mustaf Akar / Dedemin Cinleri**

“Sevaplara sarınıp uyumuş ninemin saçlarına” (Akar, 2017, s. 41).

- **Yahyâ Bey**

“Dersen ki âyinende ola suret-i sevâb” (Pala, 2004, s. 401).

- **Ahmet Hamdi Tanpınar / Saatleri Ayarlama Enstitüsü**

“Bunu yaparken iki türlü sevap işlediğine inandığı muhakkaktı” (Tanpınar, 2008, s. 32).

Savab kelimesinin kaynaklardaki anlamları ve metindeki anlamı mukayese edildiğinde kelimenin anlam genişlemesine uğradığı tespit edilmiştir. Genel anlamda *Allah’ın mükâfatını vereceği, insanın kendi isteğiyle gerçekleştirdiği davranış* olarak tanımlanan *sevab* kelimesi metinde *doğru, dürüst; doğruluk* anlamında kullanılmıştır. Allah’ın mükâfat vereceği davranış şüphesiz *doğru, uygun* bulunduğu davranıştır yani sevaptır. Kelimenin metindeki kullanımı ile bu anlamı bağdaştırılabilir. Kelimenin metindeki anlamı TT’de kullanım dışıdır. Denilebilir ki kelime, TT’de anlam daralmasına uğradığının göstergesidir.

2.61. Muhabbet (محبت)

Kelime, metinde “*Aralıkda çirk şübhesi kalmaya, muhabbet bünyâdına halel gelmeye*” cümlesinde geçer. Kelime burada “*sevgi*” anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 171, 278, 587).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*sevgi*”, “*dostça konuşma, yârenlik*” (URL-1), Tietze’de “*sevgi*” (2018, s. 111), Ötüken Sözlükte “*sevgi*”, “*içtenlike yapılan konuşma; dostça sohbet; yârenlik*” şeklinde açıklamıştır. Kelime, Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (Çağbayır/III, 2007, s. 3276).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Değirmen iki taştan, muhabbet iki baştan / Maksat muhabbet olsun / Muhabbet beslemek (URL-1). Muhabbet çiçeği / Muhabbet etmek / Muhabbet kuşu / Muhabbet tellâlı (Ağakay, 1969, s. 535).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Lâedrî**

“Muhabbetden Muhammed oldu hâsıl

Muhammedsiz muhabbetden ne hâsıl” (Pala, 2004, s. 329).

- **Yunus Emre**

“Din tamam olucak doğru muhabbet” (Toprak, 2006, s. 79).

- **Âşık Paşa / Garib-nâme**

“Şol mahabbetdür kim ol Allah sever” (Yavuz, 2002, s. 146).

- **Nazım Hikmet / Yatar Bursa Kalesinde**

“Halbuki aşk sadece muhabbet sende” (Hikmet, 2008, s. 859).

Yapılan değerlendirmeler sonucunda *muhabbet* kelimesinde anlam değişimi bulunmamıştır. Kelime TT’de aynı biçimde ve anlamda kullanılır.

2.62. Hâlel (خلل)

Metinde, *“Aralıkda çirk şübhesi kalmaya, muhabbet bünyâdına hâlel gelmeye”* cümlesinde geçen *hâlel* kelimesinin buradaki anlamı *“zarar”* şeklindedir (Korkmaz, 2017, s. 171, 278).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde *“bozma, bozukluk”* olarak açıklanırken (URL-1), Devellioglu’nda *“iki şey arasındaki boşluk”*; *“bozma, bozukluk, eksiklik”* (2010, s. 364), Tietze’de *“engel, bozukluk, arıza, ziyan”* (2016, s. 365), Ötüken Sözlükte *“bozma, bozukluk”, “zarar”, “düzensizlik”, “iki nesnenin arasında oluşan boşluk; bağlantısızlık”* şeklinde açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (Çağbayır/I, 2007, s. 1848).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Hâlel gelmek / Hâlel getirmek / Hâlel vermek / Kılına hâlel gelmemek (URL-1).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Âşık Paşa / Garib-nâme**

“Tiz irer naks u hâlel bu devlete” (Yavuz, 2002, s. 456).

Kelimede anlam değişimi meydana gelmemiştir. TT’de aynı biçiminde ve aynı anlamda kullanılır.

2.63. Ęyit-

Metinde “Ęyitler” olarak geçen kelimenin buradaki anlamı *demektir* (Korkmaz, 2017, s. 171,279).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*demek*” (URL-1), Tietze’de “*söylemek*” (2016, s. 510), Ötüken Sözlükte “*sormak*”, “*söylemek; demek; konuşmak*” (Çağbayır/I, 2007, s. 386), Tarama Sözlüğünde “*söylemek, demek, anlatmak*” şeklinde açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (1943, s. 59).

Kelimenin kökeni Türkçedir. Kelime OT’de *ayıt-* şeklinindedir (Gülensoy, 2018, s. 48). Kelimenin kökü “*ay-* (*söylemek, demek*)”tir (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 565; Clauson, 1972, s. 266). ET’den itibaren Türkçenin tarihi devirlerinde takip edilebilen bu fiil, TT’de “*de-*”biçiminde kullanılmaktadır (URL-1).

Edebĕ eserlerden rnekler:

- **Kaşgarlı Mahmud / Dĕvĕnu Lugĕti’t-Türk**
“*Ol andag aydı*” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 17).
- **Hüsrev  řĕrin**
“*Velf ĕkiller eydür iy hudĕvend*” (Kanar, 2011, s. 76).
- **Kul Mustafa**
“*Kul Mustafa eydür coştum*” (URL-1).

Ęyit- kelimesi anlam bakımından hiçbir değişime uğramamıştır. Kelime TT’de aynı anlamda fakat *demek* biçiminde kullanılır.

2.64. Ęasret (حسرت)

Kelime, metinde “*n ĕazret-i řerĕfinz gitmek tedĕrki ĕııup, bizi ĕasret (16) ve frĕat ile terk idersiniz*” cümlesinde geçer. Kelimenin buradaki anlamı “*zleme*”dir (Korkmaz, 2017, s. 171, 279, 511).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*zlem*” (URL-1), Tietze’de “*zleme, acı duyma, yanma, yeis, ümitsizlik*” (2016, s. 410), Ötüken Sözlükte “*keder; üzüntü; acı*”, “*birini veya bir şeyi göreceği gelme; zleme*”, “*ayrı ve zlem içinde olan*” şeklinde ifade edilmiştir. Kelime Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (Çağbayır II, 2007, s. 1889).

Birinin ya da bir şeyin yokluğundan ya da o şeyden uzak kalma sonucu ortaya çıkan “hasret” duygusu kavuşmayla son bulur. Kavuşma hasretin son bulduğu hadisedir.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Hasret bırakmak / Yüzüne hasret kalmak / Hasretini çekmek / Hasret çekmek / Hasret gidermek / Hasret gitmek / Hasret kalmak (URL-1).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Ahmed Arif / Hasretinden Prangalar Eskittim**

“*Hasretinden prangalar eskittim*”(URL-63).

- **Nev’î**

“*Dûzah değil mi âteş-i hasret dedikleri*”(Pala, 2004, s. 196).

- **Cemal Safi / Güzelsin**

“*Aşk hevesle başlar, hasret gurbetle*”(URL-136).

Hasret kelimesinin yapılan incelemeler sonucunda anlam değişimine uğramadığı saptanmıştır. Kelime, aynı anlamda ve biçimde TT’de kullanılır.

2.65. Fırkat (فرقت)

Kelime, metinde “*Çün hazret-i şerîfinüz gitmek tedârüki kı lup, bizi bizi hasret (16) ve fırkat ile terk idersiniz*” cümlesinde geçer. Kelime burada “*ayrılık*” anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 171, 279, 483).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde; *ayrılık* (URL-1), Tietze’de; “*ayrılma, ayrılık*”(2016, s. 122), Ötüken Sözlükte; “*sevgiliden, dostlardan ayrılma; ayrılık; ayrılış*” olarak ifade edilmiştir. Kelime Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (Çağbayır/II, 2007, s. 1597).

Fırkat kelimesinin Arapçada “*hicrân (مجران)*” şeklinde eş anlamlısı ve “*vuslat (وصلت)*” şeklinde zıt anlamlısı bulunmaktadır (Devellioğlu, 2010, s. 422, 1342).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Ahmed Paşa**

“*Fırkat dününde dün gece تنها vü zâr idim*”(Pala, 2004, s. 159).

- **Ahmedî / İskendernâme**

“*Fırkatün gönlümü bîmâr eyledi*”(Kantar, 2011, s. 284).

- **Yunus Emre**

“*Firkat oduna yanmasın*”(Toprak, 2006, s. 137).

Fürkat kelimesi anlam bakımından hiçbir değişime uğramamıştır. Kelime TT’de aynı anlamda fakat *firkat* biçiminde kullanılır (URL-1).

2.66. Mürüvvet (مروت)

Kelime metinde “*Luṭf u mürüvvet buyurup bize bir kavānīn ve uşūl üzre [S.6] (1) dünya ve āḫiret aḥvalümüze münāsib naṣīḫat-ı pür-fāṣīḫat buyurup, ol (2)*” cümlesinde geçer. Kelime burada “*iyilikseverlik*” anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 171, 279, 592).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*bir ailede çocukların doğumu, sünneti, evliliği, iyi bir göreve geçmeleri vb. olaylardan duyulan mutluluk, sevinç*”, “*cömertlik, yiğitlik, mertlik*” olarak açıklanırken (URL-1), Devellioğlu’nda “*insaniyet, mertlik, yiğitlik, cömertlik, iyilik severlik*”, “*kadın adı*” (2010, s. 861), Tietze’de “*erlik, mertlik, kahramanlık, insanlık, cömertlik*” (2018, s. 280), Ötüken Sözlükte “*insanlık; adamlık, yiğitlik, mertlik, iyilik, fazilet*” şeklinde açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (Çağbayır/III, 2007, s. 3390).

Ebeveyleerin, çocuğunun evlenip yuva kurma hadisesine şahit olması *mürüvvetini görmek* şeklinde ifade edilir. Hatta ebeveyni vefat etmiş evlenecek kişi için *Annesi babası mürüvvetini göremeden gitti* denir. Ebeveynler çocuklarından dünyadan gitmeden önce yuva kurmalarını, mutlu olmalarını ve yalnız kalmamalarını isterler. Çünkü Türk toplumunda aile kutsaldır. Aile; insanın sırtını dayadığı bir dağdır, bir sofranın etrafında buluştuğu mutlulukla yemek yediği yuvadır, zora düştüğünde tutunacağı ilk daldır. Ebeveynler de çocuklarının tüm bunlara sahip olmalarını arzu etmektedirler.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Mürüvveti endaze olmaz / Mürüvvetini görmek / Mürüvetsiz adam, suyu çekilmiş değirmene benzer (URL-1).

Edebî eserlerden örnekler:

• Mustafa Kutlu / Sıradışı Bir Ödül Töreni

“*Ana yüreği bir tarafı ile kızının mürüvvetini görmek istiyor, öte tarafı ile ben yalnız kalırsam ne yaparım diye korkuyordu*” (Kutlu, 2017, s. 36).

Verilen tüm bilgiler sonucunda *mürüvvet* kelimesinin anlamında herhangi bir değişim gözlenmemiştir. Kelime, aynı anlamda TT’de kullanılmaktadır.

Sayfa 6’da Kavram Haline Gelmiş Sözcükler ve Sözcük Grupları

Dünyā	Āhîret	Du’ā	Lisān
Ḳıyāmet	Cāyız	Yalan	İcāzet

2.67. Dünyā (دنیا)

Kelime metinde “*Luṭf u mürüvvet buyurup bize bir ḳavānîn ve uşûl üzren [S.6] (1) dünyā vü āhîret ahvālümüze münāsib naşîhat-ı pür-faşîhât buyurup, ol (2)*” cümlesinde geçer. Kelime buradaki *evren, cihan* anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 171, 279).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*üzerinde yaşadığımız toprak ve denizler, yeryüzü*”, “*dış, çevre, ortam*”, “*inançları bir olan ülke veya insanlar topluluğu*”, “*meslek veya iş birliği içinde bulunan kimseler, camia*”, “*herkes*”, “*duygu, düşünce ve hayal âlemi*”, “*güneş’e yakınlık bakımından üçüncü gezegen,*” şeklinde açıklanırken (URL-1), Nişanyan Sözlükte “*Arapça sözcük, deni ‘aşağı’ sıfatının kıyas hali olan ednā ‘daha aşağı’ sözcüğünün dışıdır*” (URL-64), Türkçe Sözlükte “*yeryuvarlağı*”, “*el gün, herkes*” (Ağakay, 1969, s. 224), Tietze’de “*yer küresi, kūrreiarz*”(2016, s. 518), Ötügen Sözlükte “*Güneş sistemine bağlı gezegenlerden üzerinde yaşadığımız, gök cismi; yer küre; yer*”, “*bu gezegenin dış yüzü; yeryüzü*”, “*yeryüzünde yaşayan insanların hepsi; insanlık*”, “*var olan, algılanan nesnelere, maddesi olan her şeyin, canlı yaratıkların tümü; alem; evren; kainat*”, “*herkes; el gün*”, “*insanın çevresini oluşturan ve kendi dışındaki her şey; ortam*”, “*çok büyük kara parçası*”, “*çok büyük kalabalık*”, “*inançları ve toplumsal faaliyetleri ortam olan ülkeler topluluğu*”, “*düzenleri bakımından diğerlerinden ayrılan ülkeler topluluğu*”, “*belli bir iş veya gruplaşmayı meydana getiren insanlar topluluğu*”, “*insanlar tarafından bulunup geliştirilen ve işletilen sistemler veya soyut kavramlar*”, “*özel bir bakış açısı içinde toplanan veya yaşayışını ona göre düzenlemiş olan kişiler*”, “*manevî hayt dışında kalan yaşayış*”, “*her şey, pek çok şey*”, “*duygu, düşünce ve hayale bağlı soyut ortam*”, “*birbiriyle yasal bağlantısı olan, bir düzenle belirlenmiş tek şeylerin ve olayların bütünü*”, “*aynı yasalar ve aynı düzene bağlı olan nesnelere, varlıkların oluşturduğu*

bütün” ifadeleriyle izah edilmiştir. Kelime Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (Çağbayır/II, 2007, s. 1327).

Kelimenin Arapçada “*felek (فلك), âlem (عالم), dehr (دهر)*” (Devellioğlu, 2010, s. 30-194-1292), Türkçede “*evren*” şeklinde eş anlamlıları bulunmaktadır (URL-1).

Dünya kelimesi ET’de “*acun*”dur. İnsanlar, “*acunluk*” yani dünyalık olarak adlandırılmıştır. Eski Türk kaynaklarında “*bu dünya ve öteki dünya*” manasına gelen “*bu acun, ol acun*” ifadesinin kullanıldığı görülür. Bu dünya ölümlü (ölüglü), öbür dünya ise ebedî dünya (menggü acun)’dır (Ögel, 2010, s. 237).

Dünya, içinde insan hayvan bitki gibi çeşitli canlı/cansız varlıkların bulunduğu yaşam yeridir. İslamiyet’te Müslümanlar için dünya, imtihan ve ibadet yeridir. Müslümanlar dünyanın geçici bir yer olduğunun burada imtihanda olduklarının öldükten sonra dünyada yaptıklarından hesaba çekileceğinin farkındadır. Allah kullarını ancak kendisine ibadet etsinler diye dünyaya göndermiştir. Müslümanlar için dünyadaki zevkler, mutluluklar hüznler geçicidir. İslam inancına göre kalıcı ve sonsuz olan hayat, ölümden sonraki hayattır. Yani ahirettir. Bir Müslüman için dünya böyle bir yeri ifade ederken başka bir dine mensup kişi için dünya farklı bir yerdir.

Dünyanın her yerinde farklı farklı sorunların sıkıntılarının yaşandığını görmek mümkündür. Dünyanın bir yerinde açlıkla mücadele edilirken bir yerinde savaşla mücadele edilir. Yine bugün tüm dünyada *koronavirüs* salgını ile mücadele edilmektedir. Aslında sokağa çıkıldığında bile yaşamak için savaş veren, hayatta kalmak için para kazanmaya çalışan bütün insanlardan dünyanın mücadeleden ibaret olduğu anlaşılabilir. İnsan varoluşuyla dünyadaki mücadeleye dâhil olur ve insanın mücadelesi ancak ölünce son bulur. Aslında burada önemli olan mücadelenin hakkının verilmesidir. Din, dil, ırk, düşünce ayırt etmeksizin dünyanın iyi bir yer olması için gereken mücadeleyi yerine getirebilmek dünyada varoluş gayesinin en güzelidir. Dünyanın her anlamda iyi bir yer olması dünyayı canlılar için daha yaşanılabilir kılar. Şüphesiz bu da insanın elindedir. Bugün insanlara, doğaya, hayvanlara ve hatta bitkilere karşı daha duyarlı olarak dünyanın iyi olması, iyileşebilmesi için ufak ama tesirli adım atılabilir.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Ar dünyası değil, kâr dünyası / Baş sağlığı, dünya varlığı / Başına dünyanın belasını sarmak / (Biri, bir şey) bir yana, dünya bir yana / Dünyayı zindan etmek / Çocuk dünyaya getirmek / Dünya başına dar olmak / Dünya

başına yıkılmak / Dünya bir araya gelse / Dünya bir, işi bin / Dünya gözü ile görmek / Dünya kadar / Dünya malı dünyada kalır / Dünya Süleyman'a bile kalmamış / Dünya varmış / Dünya yıkılsa umurumda değil / Dünyalara değişmemek (URL-1). Öbür dünyaya geçmek (Dilçin, 2018, s. 87). Dünyadan geçmek / Dünyadan haberi olmamak / Dünya güzeli / Dünyalar onun oldu / Dünyaya kazık kakmak / Dünyaya gözlerini kapamak / Dünyayı anlamak / Dünya kelâmı (Ağakay, 1969, s. 225). Dünyaya bir padişah az, iki padişah çok / Dünya bir değirmendir döner, insan bir fenerdir bir gün söner / Dünya bir yağlı kuyruk, yiyene aşk olsun / Dünyada sakındığın en yakın dostun olsun / Dünya dua ile, elek sıva ile / Dünya düşenin değil, hont hont konuşanıdır / Dünyanın tadı göz, aşın tadı tuz, evin tadı kız / Dünyaya gelmek akıbet, dünyada kalarak gitmek marifet / Dünyayı arsızla ırsız yeniş / Dünyayı erken kalkanla, erken evlenen ütmüş / Dünyada vakit doldurmak / Dünya görmedik, düğüne varmadık / Dünya yansa bir kalbur samanı yanmaz / Dünyasını bitirmiş (Kaçalın, 2019, s. 98-99, 308).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Âşık Paşa / Garib-nâme**
“*Ol zamân kim dünyaya geldi Resûl*” (Yavuz, 2002, s. 33).
- **Abdurrahim Karakoç / Bu Dünya Hangimizin**
“*Üstünde gezmeye değmez bu dünya*” (URL-65).
- **Mahzuni Şerif**
“*Dünya zalımlar dünyası*” (URL-66).
- **Mustafa Akar / Ev Hali**
“*Dünya akıp gidiyordu yanımdan, ses etmiyordum*” (Akar, 2015, s. 95).
- **Sezai Karakoç / Sürgün Ülkeden Başkentler Başkentine**
“*Uzatma dünya sürgünümü benim*” (URL-67).

Dünya kelimesinde herhangi bir anlam değişimi tespit edilmemiştir. Kelime aynı anlamda ve biçimde TT’de kullanılmaktadır.

2.68. **Āhîret (آخرة)**

Kelime, metinde “*Dünya vü āhîret aḥvālümüze münāsib naşîhat-ı pür-faşîḥât buyurup, ol (2)*” cümlesinde geçer. Kelime burada “*öbür dünya*” anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 171, 279, 385).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*dini inanışa göre, insanın öldükten sonra dirilip sonsuza dek kalacağı ve Tanrı’ya hesap vereceği yer,*

öbür dünya, öteki dünya” (URL-1), Tietze’de “*öbür dünya*” (2016, s. 286), Ötüken Sözlükte “*ölüm ile başlayan hayat; ölümden sonra gidilen yer; öbür dünya; kabir hayatı; arast; mahşer*” olarak ifade edilmiştir. Kelime Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (Çağbayır, 2007, s. 156).

Ahiret inancı, Tanrının varlığını kabul eden hemen hemen tüm inanışlarda mevcuttur. Eski Ahid’te dünya hayatı sonunda ruhun ölümsüz olacağına, dünyada işlenen günahların açığa çıkacağına ve Allah’ın görüleceğine dair ifadeler yer alır. İncil’de de ahiretin inkârı fikrinden bahsedilmiştir. İnsanı inanmaya götüren en önemli sorular da *nereden geldim, nereye gidiyorum* sorularıdır. İslam dininde ise Kur’an-ı Kerim’de ahiret hayatının varlığı ayetlerde açık bir şekilde beyan edilmiştir. Kur’an-ı Kerim’de dünya hayatı gelip geçici ve aldatıcıdır. Gerçek olan hayat ahiret hayatıdır (URL-130). “*Kıyamet koptuğu zaman her varlık dünya hayatını terk edecek ve âhiret hayatı başlayacaktır. Bu hayat dünyadaki iyi yahut kötü amellere göre cennet veya cehennemde sürecektir olup bundan kaçış yoktur*” (Pala, 2004, s. 12).

İslam dininde ahiret inancı sonsuz hayatı ifade eder. Müslüman için ölümle sonsuz bir hayat başlar. Ahirette insanlar dünyadaki yaptığı/yapmadığı her şeyin hesabını verecektir. Sevaplarının, ibadetlerinin, güzel amellerinin mükâfatını almakla beraber günahlarının da karşılığını görecektir. Ölüm üzücü bir olay olsa da Müslümanlar için *vuslat* mahiyetindedir. Müslümanın, Allah’a Hz. Peygamber’e ve sonsuz huzur dolu hayata kavuşma sürecidir. Müslüman vuslat için dünyada İslamiyet’in gerekliliklerini yerine getirir. Ahiret inancı aslında insanın merakını giderir. Ayrıca ahiret inancı, Müslümanın dünya hayatını İslamiyet’in gerekliliklerine göre düzenlemesini, dünyada yaşadığı sıkıntılardan ahiretteki huzur dolu hayatını düşünerek rahatlamasını sağlar. Ahiretin sonsuzluğu dünyada insana umut verir. Dünyada yaşamış olduğu haksızlıkların ahirette Allah tarafından hesabının sorulacak olması insanın dünyada gerçekleşmeyen adalet isteğinin yerine getirilecek olacağının göstergesidir. İnsan dünyada karşılık beklemeden yapmış olduğu iyiliğin karşılığını ahirette göreceğini bilir. Bu da insanı iyiliğe teşvik eder. Ahiret inancı aynı zamanda insanın dünyada bir amaç uğruna yaşamasını da sağlar ve insan ahiret hayatını güzel geçirmek için dünyada çabalar.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Ahireti boylamak / Ahiretini yapmak / Ahirette on parmağı yakasında olmak (URL-1). Ahiretini mamur etmek (yapmak

zenginleştirmek) / Ahret kardeşi / Ahret (Allah) adamı / Ahret suali / Ahret yolculuğu (Aksoy, 1993, s. 549). Ahirette hakkı olmak (Kaçalın, 2019, s. 241).

Edebî eserlerden örnekler:

• **Âşık Paşa / Garib-nâme**

“*Âhiretde şâd ola rahmet bula*”(Yavuz, 2002, s. 41).

• **Yunus Emre**

“*Dünya vü âhirette, ayırılır âyatımız*” (Toprak, 2006, s. 81).

• **Yahyâ Bey**

“*Cehd eyle âhirette azîz ol cinân gibi*”(Pala, 2004, s. 12).

Yapılan açıklamalar ve örnekler neticesinde *ahiret* kelimesinde herhangi bir anlam değişimi bulunmadığı söylenebilir. Kelime, TT’de aynı biçimde ve anlamda kullanılır.

2.69. Du’â (دعاء)

Kelime, metinde “(3) *sa’âdet-i dâreyi hâşıl idüp ve sizlere dahı hayr du’â olunup şifât-ı (4)*” cümlesinde tespit edilmiştir. Kelime burada “*dua, Tanrı’ya yalvarma*” anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 171, 279, 459).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*yakariş*”, “*Tanrı’ya yalvarma, yakariş için söylenen dini metin*” (URL-1), Tietze’de “*Tanrı’ya yalvarış*”(2016, s. 487), Ötüken Sözlükte “*birini çağırma; bir yere gönderme*”, “*bir şeyi istemek, yardım dilemek*”, “*ibadet*”, “*kötülüklerden korunmak, şeytandan sakınmak, günahtan arınmak için Allah’a yalvarma; yakariş*”, “*bir dileğin gerçekleşmesini, bir şeyin olmasını veya olmamasını Allah’tan kendi güçsüzlüğünü ifade ederek isteme*” olarak ifade edilmiştir. Kelime Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (Çağbayır II, 2007, s. 1298).

Dua kelimesinin Türk Söylence Sözlüğündeki karşılığı “*ötüğ (öt/öd)*” olarak verilmiştir. Kelimenin anlamı “*yakarma*”, “*Tanrıya yalvarma*”, “*dilemek, istemek*” şeklinde belirtilmiştir (Karakurt, 2011, s. 171).

Dua kelimesinin zıt anlamlısı Farsça “*bed (بد)*”, Arapça “*du’â (دعاء)*” kelimelerinden meydana gelen “*beddua (بددعاء)*” ifadesidir. Beddua ifadesinin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*birinin kötü duruma düşmesini gönülden isteme*” şeklinde ifade edilmiştir (URL-1).

Dua kelimesinin Türkçedeki eş anlamlısı “*alkış (hayır dua)*”, zıt anlamlısı “*kargış (beddua)*”tır (Gülensoy, 2018, s. 23, 373).

Nitekim İslam dini ile Türk diline dâhil olan *dua* kelimesi *Allah’a yakarıştır*. Müslümanlar hayatlarındaki engeller, sorunlar, hastalıklar, sıkıntılar karşısında Allah’a sığınıp dua ederler. Dua etmek birkaç örnekler ile sınırlandırılmayacak kadar geniş bir kavramdır. Müslüman herhangi bir şey istemek (ev, araba, helal kazanç, evlenmek, başarı vs.), af dilemek, beden ve ruh sağlığı istemek, şerden ve kazadan korunmak, iman dolu bir hayat yaşamak, iyi insanlarla karşılaşmak, cennete gitmek için vs. daha akla gelen birçok şey için Allah’a dua eder. Dua Müslümanın umut kapısıdır. Dua insanın Allah ile baş başa kalıp sıkıntılardan, sorunlardan uzaklaşarak ruhunu dinlendirdiği yerdir.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Dua almak / Hayır dua almak / Karınca duası gibi / Olmayacak duaya âmin demek / Kiminin parası, kiminin duası (URL-1). Duayı biz ettik, yağmur Karacaören’e yağdı (Kaçalın, 2019, s. 307).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Dede Korkut Hikâyeleri**

“*Ola kim bir ağzı du’âlî-nuñ alkışıyla Tañrı bize*” (Ergin, 2009, s. 35).

- **Ahmet Hamdi Tanpınar / Saatleri Ayarlama Enstitüsü**

“*Annemin son hastalığında iyileşmesi için her akşam ona gider dua eder, parmaklığın tam önünde mumlar yakardım*” (Tanpınar, 2008, s. 54).

- **Nazım Hikmet / Denizdeki Şişe**

“*Bir ölü duası gibi rüyasız bir sayıklama*” (Hikmet, 2008, s. 770),.

Dua kelimesinde herhangi bir anlam değişimi tespit edilmemiştir. Kelime aynı anlamda TT’de kullanır.

2.70. Lisân (لسان)

Metinde “(4) *kerîmeñüz efvâh-ı lisânda tâ devr-i kıyâmet söylenmege sebep ola.*” cümlesinde tespit edilmiştir. *Ağızdan ağıza dolaşan söylem* anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 171, 279).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*dil*” olarak açıklanırken (URL-1), Devellioğlu’nda “*konusulan dil*” (2010, s. 635), Tietze’de “*(ağızdaki) dil*”, “*(mecazî manalarda) konuşma kabiliyeti; konuşma tarzı*” (2016, s. 544), Ötüken Sözlükte “*bir insan topluluğuna özgü, seslerden meydana gelmiş, kendine*

göre kuralları olan, sürekli gelişen ve değişen, bireyler tarafından iletişim kurmada kullanılan, sistemli göstergelere dayalı, anlaşma aracı; dil; zeban”, “her insanın duygu, düşünce ve olay anlatma yetisi” şeklinde açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (Çağbayır/III, 2007, s. 2972).

Kavram haline gelmiş sözcük ile ilgili açıklama yapılırken *lisan* kelimesi yerine Türkçede eş anlamlısı olan *dil* kelimesi kullanılacaktır.

Dil, bir anda düşünülemez kadar çok yönlü, çeşitli açılardan bakıldığından farklı nitelikleri ortaya çıkan, kimi sırları bugün de çözümlenememiş büyü bir varlıktır. Dil, toplumdan bilimden sanattan ayrı düşünülmesi imkânsız varlıktır. Dil, insana konuşma yetisini sağlayan insanı insan yapan araçtır. Bu yüzden insanın dünyadaki yerini belirler. Dil insanın kendisini ifade etmesini isteklerini dile getirmesini yaşamsal faaliyetlerini sürdürmesini sağlar. Dil olmadan bir duyguyu, anıyı, şiiri, olayı, bilimsel bir gerçeği anlatmak mümkün değildir. Dil, herhangi bir suçun belirlenmesini, suçlunun yargılanmasını ve mahkemenin yargıya varsamasına olanak sağlar. Dil, şairin birden fazla duyguyu bir şiirle okuyucuya hissettirmesini sağlar. Dil, bir toplumu millet yapan en önemli değerdir. Dil bireyi milletine, vatanına bağlar. Geçmiş geleceğe aktararak bireyin dün ve bugün arasında bağ kurmasını sağlar. Milletten yaşayışı, tarihi, alışkanlıkları, gelenekleri, kültürü, inancı, dünya görüşü vs. dile yansır. Dünya üzerinde herhangi bir milletin yaşayışını, tarihini, dünya görüşünü, kültürünü vs. anlamak için öncelikle o milletin diline başvurulmalıdır. Örnek verilecek olursa; Türk milleti ile ilgisi hiçbir bilgisi olmayan bir araştırmacının her şeyden önce dili öğrenme imkânı bulup Türk dilinin söz varlığını inceleyerek 20. yüzyılda ülkenin hangi koşullar içerisinde olduğunu, toplumda hangi kavramların önemli olduğu tespit etmelidir. Yine 1923 yılından sonra Türk dilinin metinlerini inceleyerek Cumhuriyet’in toplumdaki etkilerini, gelişim ve değişimlerini görür. Toplumun belli bir dönemi içinde kaleme alınmış metinleri inceleyen araştırmacı o milletle ilgili birçok bilgiye ulaşır. Araştırmacının isteği bilgilere ulaşmasını sağlayan dildir (Aksan, 2015, s. 11-12-13).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Lisana gelmek (URL-1).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Sabahattin Ali / Kürk Mantolu Madonna**

“Doğrudur dürüst lisan bildiği bile şüpheli” (Ali, 1943, s. 14).

- İsmet Özel / İrtica Elden Gidiyor

“Zira halk sözünü lisân-ı hal ile zaman içinde söyleyecektir”(Özel, 1987, s. 237).

- Sabahattin Ali / Kürk Mantolu Madonna

“Lisan bildiğim için, pısrıklığıma rağmen çabuk terakki edeceğimi umuyordu” (Ali, 1943, s. 163).

Lisan kelimesi herhangi bir anlam değişimine uğramamıştır ve TT’de aynı biçimde ve anlamda kullanılmaktadır.

2.71. Kıyāmet (قيامت)

Kelime, metinde “(4) kerîmeñüz efvāh-ı lisānda tā devr-i kıyāmet söylenmege sebep ola” cümlesinde geçer. Kelimenin buradaki anlamı *sondur* (Korkmaz, 2017, s. 171, 279).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*tek tanrılı dinlerin inanışına göre dünyanın sonu ve bütün ölülerin dirilerek mahşerde toplanacağı zaman, hesap günü, kıyamet günü, mahşer günü*”, “*gürültülü karışıklık, gürültü patırtı*”, “*büyük felaket, afet*” olarak açıklanırken (URL-1), Devellioğlu’nda “*dünyanın sonu, bütün ölülerin dirilerek mahşerde toplanacakları zaman*”(2010, s. 595), Türkçe sözlükte “*Müslüman inancına göre dünyanın sonu olup o zaman bütün ölüler kalkıp mahşerde toplanacaktır*”, “*çok gürültü karışıklık*” olarak açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (Ağakay, 1969, s. 2649).

Kelime, Tietze’de “*dünyanın sonunda ölülerin dirilip mezardan çıkmaları*” (2016, s. 297), Ötüken Sözlükte “*ölülerin tekrar dirileceği ve mahşerde toplanmak üzere, Allah’tan başka bütün varlıkların yok olacağı zaman; hesap günü; din günü*”, “*mecaz. gürültü ve karışıklık*”, “*büyük sıkıntı; felaket; bela*” şeklinde açıklanmıştır (Çağbayır/III, 2007, s. 2649).

Kıyamet, insanların mahşerde toplanacağı, dünyanın sonunun geldiği, öldükten sonra hayat bulmanın gerçekleşeceği hadisenin yaşanacağı gündür. Kıyametin gerçekleşeceği gün, İsrail meleği sur’a üfleyecek ve dünyanın düzeninin bozulmasıyla dünya üzerindeki bütün canlıların hayatı son bulacaktır. İsrail ikinci kez sur’a üfledikten sonra da bütün insanlar dünyada yaptıklarından hesaba çekilmek üzere mahşerde toplanacaktır. İyi amelleri olan Müslümanlar cennete kötü amelleri olan Müslümanlar ise cehenneme gidecektir. O gün öyle bir gündür ki herkes başının çaresine bakacak ve birbirinden kaçır vaziyette olacaktır (Pala, 2004, s. 274-275).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Biri yer biri bakar, kıyamet ondan kopar / Kırkıktan sonra saza başlayan kıyamette çalar / Kıyamet gibi / Kıyamete kadar / Kıyamete kalmak / Taş yapar kıyamet koparken (URL-1).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Âşık Paşa / Garib-nâme**
“*Tâ kopınça ol kıyâmet günleri*”(Yavuz, 2002, s. 111).
- **Nazlı Eray / Kayıp Gölgele Kenti**
“*Her neyse, başka kıyametler de kopuyor*”(Eray, 2008, s. 115).
- **Nazım Hikmet / Bir Küvet Hikâyesi**
“*Daha kıyamet kadar vakit var akşama*”(Hikmet, 2008, s. 680).
- **Mustafa Akar / Hafifletici Sebepler**
“*Kıyametin ortasındaki cennet*”(Akar, 2020, s. 17).

Kıyamet kelimesinin anlamında anlam değişimi bulunmamaktadır. Kelime, TT’de aynı biçimde ve aynı anlamda kullanılmaktadır.

2.72. Cāyız (جایز)

Kelime metinde şu cümlede geçer; “*Bu cayiz degüldür*” ve anlamı “*doğru*”dur (Korkmaz, 2017, s. 171, 279).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*din, yasa, töre vb. bakımdan işlenmesinde, yapılmasında sakınca olmayan, yapılp işlenmesine izin verilen*”, “*uygun, yerinde sayılan, yakışık alan*” (URL-1), Tietze’de “*yapılmasına izin verilen, kanunlara uygun, yerinde sayılan*”, “*yapılabilir, mümkün*” “*Osm.’da vuku bulabilir, tesadük edilebilir*” (2016, s. 35), Ötüken Sözlükte “*dinî ve yasal yönden yapılmasında herhangi bir sakınca bulunmayan*”, “*yapılması uygun ve yerinde görülen (davranış)*”, “*doğru; uygun; yerinde*” man. akla uygun gelen şey” olarak izah edilmiştir. Kelime Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (Çağbayır, 2007, s. 743).

Cayız kelimesinin Arapçada “*helâl (حلال), meşrû’ (مشروع)*” şeklinde eş anlamlıları “*harâm (حرام)*” şeklinde zıt anlamlısı bulunmaktadır (Devellioğlu, 2010, s. 407,733,376).

Câiz, İslam hukukunda ve fikhında yapılması uygun olan eylemlere verilen hükümdür Müslüman bir iş yaparken yapacağı işin caiz olup olmamasına riayet ederek hareket eder. Câiz olmayan bir eylemin Müslümana kazandıracığı tek şey günahtır.

“Fıkıh kaynaklarında ise câiz genelde, işlenmesine bir günahın terettüp etmediği filleri ifade de ve fiilin dinî hukuka (şer‘) uygunluğu anlamında kullanılır”(URL-68).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Tabiri (tabir) caizse (URL-1).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Âşık Paşa / Garip-nâme**

“Uşbu işler ‘Âşıkâ câyiz gelür”(Yavuz, 2002, s. 118).

- **Şemseddin Sâmî**

“Özür hâlinde niyetle namaz kılmak câizdir”(URL-69).

- **Sabahattin Ali / Kürk Mantolu Madonna**

“Yılbaşı gününün sabahı aramızda geçen hâdise, daha doğrusu, buna hâdise demek caiz değildi, o küçük konuşma, bir kelimeyle olsun anılmamıştı”(Ali, 1943, s. 143).

Kelimede anlam değişimi bulunmamaktadır. Cayiz kelimesi TT’de aynı biçimde ve anlamda kullanımdadır.

2.73. Yalan

Kelime metinde “*Lâkin bu éda’vâ- (17) -sında yalan idüğine şübhe yokdur.*” cümlesinde tespit edilmiştir. Kelimenin buradaki anlamı *doğrunun zıttıdır* (Korkmaz, 2017, s. 171, 279).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*doğru olmayan, gerçeğe uymayan söz*”, “*yalancı kimse*”, “*uydurma*” olarak ifade edilirken (URL-1), Türkçe Sözlükte “*gerçeğe aykırı olup aldatmak ereği güdülerek söylenen (söz)*” (Ağakay, 1969, s. 782), Tietze’de “*doğru olmayan; yalancı; sözünde durmayan*”(2019, s. 148), Ötüken Sözlükte “*gerçek olmayan; uydurulmuş olan; asılsız*” olarak açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/V, 2007, s. 5172).

Kelime, Tarama Sözlüğünde “*yalancı, vefasız, sözünde durmaz*” (1972, s. 4227), Derleme Sözlüğünde “*yalancı*” şeklinde izah edilmiştir (1979, s. 4138).

Yalan kelimesi ET’de “*yalğan*” şeklindedir. Gülensoy, kelimenin etimolojisini “< *ya- ‘yanlış bir şey yapmak’ + -l-ğan” olarak, Şinasi Tekin, “*yal-ıg+a-n” (Gülensoy, 2018, s. 855), Clauson da “*yalğa-n*” şeklinde göstermiştir (1972, s. 926). Kelime, Divanu Lugati’t Türk’te “*yalgan (yalan)*” şeklinde geçer (Ercilasun, Akkoyunlu, 2020, s. 945).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Ağlarsa anam ağlar, başkası (kalanı) yalan ağlar / Ardıcın közü olmaz, yalancının sözü olmaz / Bir ayak üstünde bin yalan söylemek / Yalancı çıkarmak / Yalancısı olmak / El eliyle yılan tut, onu da yalan tut / Mal da yalan mülk de yalan, var biraz da sen oyalan / Sevda geçer yalan olur, sonra sokar yılan olur / Yalancının mumu yatsıya kadar yanar (URL-1). Yalan yere yemin etmek / Yalan yanlış / Yalan dolan (Ağakay, 1969, s. 782). Yalanın dibi (altı) deliktir / Yalanın kemiği yok ki boğazına bata / Yalanın ötesi olmaz / Yalanon yanlış vardır / Yalanımı yalanına karıştırmak (Kaçalın, 2019, s. 220,430).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Kaygusuz Abdal**
“*Bunca yalan söylemedün*” (Atmaca, 2019, s. 488).
- **Süheyl ü Nevbahâr**
“*Sözüme yalan hâşâ kim karavan*” (Kanar, 2011, s. 728).
- **Neşet Ertaş / Yalan Dünya**
Bende gülmedim yalan dünyada
Sen beni gönlünce mutlumu sandın
Ömrümü boş yere çalan dünyada
Ah yalan dünyada yalan dünyada
Yalandan yüzüne gelen dünyada (URL-70).
- **Yusuf Atılğan / Aylak Adam**
“*Çoğu yalandı ama, onu dinlemek hoşuma gidiyordu*” (Atılğan, 2012, s. 123).

Burada bahsedilen tüm hususlar sonucunda denilebilir ki *yalan* kelimesinde herhangi bir anlam değişimi bulunmamıştır. Kelime, TT’de aynı biçimde ve anlamda kullanılır.

2.74. İcāzet (إجازات)

Kelime, metinde “*Bu hüşuşa icazet virilsün*” cümlesinde geçen *icazet* kelimesinin buradaki anlamı *izindir* (Korkmaz, 2017, s. 171, 279).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*izin*” “*onay, onaylama*”, “*diploma*” (URL-1), Tietze’de “*müsaade, izin*” (2016, s. 563), Ötüken Sözlükte “*izin*”, “*bir kimseye belirli bir eğitim ve öğretimden geçtiğini ve istenilen ustalığı kazandığını belirten belge; diploma*”, “*hadîs tekniğinde muhaddisin veya hadîs kitabının rivayetine izin verilmesi*”, “*medresede hocaların öğrencilerine verdikleri*

mezuniyet belgesi”, “*bir yazı türü*”, şeklinde açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (Çağbayır/II, 2007, s. 2078).

Kelime çoğunlukla din hocası olmuş ya da Kur’an-ı Kerim’in tamamını ezberleyerek hafızlığını tamamlamış kişiler için yetki sahibi olma anlamında *icazet almak*, *icazet vermek* şeklinde kullanılmaktadır.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: İcazet almak / İcazet vermek (URL-1).

Edebî eserlerden örnekler:

• **Yunus Emre**

“*Boynumda icâzetim, riya ile tâatim*” (Toprak, 2006, s. 106).

• **Sâmiha Ayverdi**

“*Hayır, asıl icâzet, sen bu kâğıtla istediğin mevkie çıkabilirsin... diye verilen diploma değil, sen bu arınmış gönülle ulu kişilerden oldun... diye rûha verilen mânevî fetvadır*”(URL-71).

Sayfa 7’de Kavram Haline Gelmiş Sözcükler ve Sözcük Grupları

Bâtl	Kuşur	Vezir	Cülüs
Rabb			

2.75. Bâtl (باطل)

Kelime, metinde “*Tâ ki anuñ bu bâtl endişesinüñ kuşurını pâdişâh öñinde ızhâr (4) éyleyem*” cümlesinde geçer. Kelimenin buradaki anlamı *yanlıştır* (Korkmaz, 2017, s. 171, 279).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*inançlar bakımından gerçek olmayan*”, “*çürük, temelsiz, asılsız*”, “*boş, beyhude*”, “*geçersiz*” (URL-1), Tietze’de “*doğru olmayan, inançlara uymayan; geçersiz*”, “*kitaba uymayan iddia, haksızlık*” (2016, s. 612), Ötüken Sözlükte “*gerçekle ilgisi olmauan; doğru olmayan*”, “*çürük; boş; asılsız; geçersiz*” “*yanlış inaç; hak olmayan inanç; inançlara uymayan*”, “*asılsız doğru olmayan düşünce; kitaba uymayan iddia; haksızlık*” olarak açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (Çağbayır, 2007, s. 504).

Kavram haline gelmiş *batıl* kelimesinden hareketle *batıl inanç* hususundan bahsedilecektir.

Batıl İnanç

Batıl inanç dinin temel yapısına ve kurallarına aykırı olan yasakmış gibi kabul edilen nesilden nesile aktarılmış temeli bilimsel bir ispata dayanmayan bazı sözlerin, sayıların, davranışların, eşyaların olumlu veya olumsuz etkilerinin olabileceğini inancına dayanır. Yüzyıllar öncesinde ortaya çıkan batıl inançlar, hâlen varlığını korur. Batıl inançların insanların merak ve kötü olaylardan korunma içgüdüsünün bir sonucu olarak ortaya çıktığı düşünülür. Türk toplumunda çeşitli eşyaların bazı hastalıklardan veya kötü olaylardan koruduğu inancı son derece yaygındır. Bu duruma örnek olarak; bakır bileziğin romatizmadan koruması, nazar boncuğunun nazardan koruması gibi inançlar gösterilebilir. Türklerde en yaygın batıl inançlardan biri de *türbe inancı*dır. Çocuk sahibi olamayan çiftlerin İstanbul'da bulunan Zahurat Baba türbesine giderek oraya bezden yapılmış bir beşik bırakınca çocuk sahibi olacaklarına inanmaları ya da yine İstanbul'da bulunan Telli Baba türbesine gidip isteklerinin gerçekleşmesi için oradan bir tel koparıp o teli de yanında taşımaları Türklerdeki türbe inancına örnektir. Anadolu'da da batıl inanç yaygındır ve günlük hayata tesir etmiş durumdadır. Örneğin; yeni doğan çocuğun kırkı çıkana kadar çocuğa cinlerin şeytanların musallat olabileceği düşüncesi ile çocuğa o kırk gün içerisinde daha özenle bakılır. Yine yeni doğan çocuğun güçlü ve yararlı bir insan olabilmesi için çocuk tuza batırılır. Yaygın görülen bir diğer batıl inanç, mavi gözlü insanların bakışlarının karşısındaki insana tesit ettiği düşüncesidir. Nazardan korunmak için mavi renkli nazar boncuğu takılır. Verilen örneklere ek olarak tahtaya vurmak, elden ele makas ve bıçak vermeme, evin önünden kara kedi geçmesi, ayna kırmanın yedi yıl uğursuzluk getireceği inancı, yıldız kayarken dilek tutma, küçük havuzlara madeni para atma, muska taşıma, Türklerde yaygın batıl inançlardandır. Tahtaya vurma inancı, özel güçleri olduğuna inanılan meşe ağacının yüksek ve sağlam olmasına dayanır. Ağaca vurulduğunda sahip olduğu özel güçler etkin hale getirilir (Çiçekler, 2019, s. 171-174).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Yahyâ Bey**

Hâkim olan batılın gelmezse hakkından eğer (Pala, 2004, s. 59).

- **Âşık Paşa / Garib-nâme**

Bâtılı hakdan seçerdi bî-gümân (Yavuz, 2002, s. 301).

- **Sabahattin Ali / Kürk Mantolu Madonna**

Cılız vücutları, kemikleri çıkmış yüzleri ve bir asabî hastalığa uğramış gibi parlıyan gözleri ile, ölçsüz bir neşe içinde kendilerini kaybeden delikanlıların, ve cemiyetin haksız ve mantıksız bağlarına, batıl hükümlerine isyanın en iyi şeklini cinsî arzularını başıboş bırakmakta bulduklarını zanneden genç kızların hali sahiden hazindi (Ali, 1943, s. 121).

Batıl kelimesinde anlam değişimi meydana gelmemiştir. Kelime, aynı biçimde ve anlamda TT’de kullanılır

2.76. **Ḳuṣūr (قصور)**

Metinde “*Tā ki anuḡ bu bāṭıl endiṣesinüḡ ḡuṣūrını pādīṣāh öḡinde ızhār (4) éyleyem*” cümlesinde geçen *ḡuṣūr* kelimesi “*yanlıṣ*” anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 172, 279).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*eksiklik, noksan*”, “*özür*”, “*bilerek veya bilmeyerek bir işi gereği gibi yapmama*”, “*elverişsiz durum*” olarak açıklanırken (URL-1), Devellioğlu’nda “*eksiklik*”, “*ayıp, sakatlık; özür veya yersiz hareket*”, “*suç, kabahat*”, “*ihmal, tedbirsizlik*”, “*bir hesabın üstü, artanı; artan kısım, üst*” (2010, s. 608), Tietze’de “*noksan, eksiklik; özür, hata*” (2016, s. 452), Ötügen Sözlükte “*bir kimsede veya bir nesnede görülen eksiklik; noksanlık*”, “*bir şeydeki özür; sakatlık*”, “*bir şeyde var olan aksaklık; elverişsiz hâl*”, “*bilmeden veya farkına varmadan yapılan yersiz, başkalarını rahatsız edici davranış; olumsuz ve yersiz davranış; suç; kabahat*”, “*bir işi gereği gibi yapmamaktan doğan hata; ihmal*”, “*hukuka aykırı bir eylemde var olan kasıt veya hata*”, “*bir şeyden artan kısım; küsur; fazlalık*” olarak ifade edilmiştir. Kelime Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (Çağbayır/III, 2007, s. 2860).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Ahabap kusuruna bakan, ahbapsız kalır / Bu kadar kusur kadı kızında da bulunur / Her güzelin bir kusuru vardır / Hürmette kusur etmemek / Kusur bulmak / Kusur etmek / Kusur işlemek / Kusura bakmamak / Kusuruz dost arayan dostsuz kalır / Kusursuz güzel olmaz (URL-1).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Necati Cumalı / Kente İnen Kaplanlar**

“*Olay küllendikten nice sonra, bir sırası geldi, bir toplantıda hakkında karar verileceği zaman, hatalarının, kusurlarının, zayıf yönlerinin hiç acımadan bir bir altını çizdim yüzüne karşı*” (Cumalı, 1976, s. 72).

- **Ahmet Hamdi Tanpınar / Saatleri Ayarlama Enstitüsü**

“*Öyle ki, gerek bu cins davetlerde, gerek alelâde ziyaretlerde gelip gidenler bu zahmete, daha ziyade birbirinin ayıbını, kusurunu görmek, tenkit etmek, küçük tarizlerler hırpalamak için katlanıyor gibiydiler*” (Tanpınar, 2008, s. 366).

- **Refik Halit Karay / Memleket Hikâyeleri**

“*Koca öküzün önüne ambarı dökseler tütecekti, iştihasında kusur yoktu, o çalışmak istemiyordu, buna azmetmişti*” (Karay, 2018, s. 56).

Kusur kelimesinde herhangi bir anlam değişimi tespit edilmemiştir. Kelime aynı biçimde ve anlamda TT’de kullanılır.

2.77. Vezîr (وزير)

Kelime, metinde “*pâdişâh vezir kelimâtına muvafık haber gönderdi*” cümlesinde geçer. Kelime, burada *vezir (devlet yetkilisi)* anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 172, 279).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*Osmanlılarda devletin bakanlık, valilik gibi yüksek görevlerinde bulunan ve paşa unvanını taşıyan kimse*”, “*satrançta, her yöne gidebilen, önemce ikinci sırada gelen taş, ferz*” (URL-1), Tietze’de “*paşa, vezir*” (2019, s. 428), Ötüken Sözlükte “*eskiden bakanlık ya da valilik gibi görevlerde bulunmuş ve padişahlık unvanı almış olan kimselere verilen ad*” olarak açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (Çağbayır/V, 2007, s. 5116).

Müslüman Türk Devletlerinde Karahanlılardan itibaren görülmeye başlanan *vezirlik* makamı, Selçuklu ve Osmanlı Devleti’nde de sürdürülmüştür. Karahanlı Devletinde vezirin başlıca görevleri; ülkede dirlik ve düzeni sağlamak, halkın refahı için çalışmak, devlet hazinesine katkıda bulunmak, devlet çalışanlarına iyi davranmaktır. İslam devletlerinde kendi özerkliğine sahip olan vezir Osmanlı Devletinde ise birinci vezirin ya da vezir-i azamın alt kademesinde görev yapmıştır (URL-72).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Aklınla rezil olursun, aklınla vezir olursun / İyi evlat babayı vezir, kötü evlat babayı rezil eder / Kişi vezir eden de karısı, rezil eden de (URL-1).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Âşık Paşa / Garib-nâme**

“*Hem vezîr ü hem nâyib hem kethudâ*” (Yavuz, 2002, s. 138).

- **Ahmet Hamdi Tanpınar / Saatleri Ayarlama Enstitüsü**

“*Hattâ Osmanlı hükümdarlarının, vezirlerinin kürk ve kaftan ihsan etmeleri de bu yüzden olsa gerektir*” (Tanpınar, 2008, s. 17).

- **Nazım Hikmet / Siz De Mi Satıldınız?**

“*O satılmış vezire, o sanılmış kullara*” (Hikmet, 2008, s. 1975).

Vezir kelimesinde anlam değişimi tespit edilmemiştir. Kelime, TT’de aynı biçim ve anlamda varlığını sürdürür.

2.78. Cülûs (جلوس)

Kelime, metinde “(6) *pâdişâh mağarr-ı saltanatına cülus idüp, ‘ağl u kiyaset ve fikr ü (7)’*” cümlesinde tespit edilmiş ve “*tahta çıkmak*” anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 172, 279, 434).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*hükümdarlık tahtına çıkma, tahta oturma*” (URL-1), Tietze’de “*hükümdarlık tahtına çıkma, tahta oturma merasimi*” (2016, s. 118), Ötüken Sözlükte “*oturma*”, “(yönetici için) *tahta çıkma; başkanlık makamına geçme*”, “*yıldız falında kehanette bulunmayı mümkün kılan yıldızların durumu*” olarak ifade edilmiştir. Kelime Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (Çağbayır, 2007, s. 84).

Osmanlı Devletinde yönetim Osmanlı ailesine aittir. Padişahın yerine geçen kişi padişahın oğlu yani şehzadedir. Osmanlı Devletinin mutlak hâkimiyetine sahip yöneticisi padişaktır ve askeri, idari, mali konularda geniş yetkilere sahiptir. Osmanlı Devletinde hükümdarın hükümdarlık tahtına geçmesine “*tahta oturdu, tahta geçti*”, “*taht-ı saltanata cülûs etti*” veya “*cülûs-ı hümâyûn oldu*” denilirdi. Tahta geçiş “*cülûs töreni*” adı verilen merasimlerle gerçekleşirdi. Cülûs törenleri eski Türk devletlerinden beri uygulanmaya başlanmış Osmanlı Devletinde de 1421 tarihinde başlatılmış ve dönem dönem farklı şekillerde yapılmıştır. 1421 yılında Sultan II. Murad döneminde ilk kez yapılan cülûs töreni, padişahın devlet büyüklerine ve orada bulunan toplulukla cülûs bahşişi dağıttırıp sonrasında etek öptürmesi şeklinde gerçekleştirilmiştir (Kurtaran, 2014, s. 767, 769).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Ahmet Hamdi Tanpınar / Saatleri Ayarlama Enstitüsü**

“Eski zamanların cülus atiyeleri gibi sağı solu ihya eden, servete batıran mükâfatlar, ikramiyeler arasında benim liram, kupkuru ve tek başına, kıra salınmış keçi gibi salına salına döndü” (Tanpınar, 2008, s. 212).

- **Yahyâ Kemal**

“Cülûsundan bir sene sonra ordu ve donanma ile Anadoluhisârı’na geldi”(URL-73).

Cülus kelimesi TT’de aynı biçimde ve aynı anlamda kullanılır. Kelimede herhangi bir anlam değişimi bulunmamaktadır.

2.79. Rabb (رب)

Kelime metinde “(15) *Havluhû te’âla: Leğad eblağtüküm risâlete rabbi ve neşahîtü leküm velâkin*” cümlesinde tespit edilmiştir. Bu cümle Kur’an-ı Kerim’deki 7. surenin 79. ayetidir. Kelimenin buradaki anlamı *Allah*tır (Korkmaz, 2017, s. 172, 279).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*Tanrı*” (URL-1), Ötüken *Sözlükte* “*isl. (Kur’an-ı Kerim’de) bütün varlıkları yaratan yöneten, yetiştirip barındıran, her varlığı türelerinin niteliklerini edindirecek biçimde eğiten Allah; Tanrı*” olarak açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (Çağbayır/IV, 2007, s. 3923).

Şüphesiz İslam dininin kabulü ile Türk diline girmiş olan *Rab* kelimesinin Arapçada “*Allah (الله), Mevlâ (مولا)*” (Devellioğlu, 2010, s. 33, 738), Türkçede “*Tanrı, Yaradan*” şeklinde eş anlamlıları bulunur (URL-1).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Ya Rabbi zikir, saraylı kıza düşür (Kaçalın, 2019, s. 430).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Mehmet Akif Ersoy / Çanakkale Şehitlerine**

“Bir hilâl uğruna, yâ Rab, ne güneşler batıyor” (URL-74).

- **Necip Fazıl / Çile**

“Bildim seni ey Rab, bilinmez meşhur” (URL-75).

- **Mustafa Akar / Ferda**

“Boşluklar bırakan Rabbim, ey Rabbimiz”(Akar, 2017, s. 59).

Rabb kelimesi etrafından yapılan incelemeler sonucunda kelimedede anlam değişimi tespit edilmemiştir. Kelime TT’de *Rab* şeklinde aynı anlamda kullanılır.

Sayfa 8’de Kavram Haline Gelmiş Sözcükler ve Sözcük Grupları

Hālayık

2.80. Hālayık (ځلانق)

Metinde “(6) *dükeli hālayık pādiřāh huyın hūlanur*” cümlesinde geçer. Kelimenin buradaki anlamı “*halk*”tır (Korkmaz, 2017, s. 172, 279).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*kadın köle, cariye*” olarak açıklanırken (URL-1), Devellioğlu’nda “*mahlûklar, insanlar*”, “*halayık, satın alınan kadın hizmetçi*” (2010, s. 363), Ötüken Sözlükte “*kadın köle; cariye; karavaş*” (Çağbayır/II, 2007, s. 1847), Tietze’de “*evde hizmet eden yaşlıca kadın köle*” şeklinde açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (2016, s. 262).

Halayık kelimesi Derleme Sözlüğünde “*kadınların başlarına sardıkları tülbentin başın arkasından bağlanmış durumu*”, “*bir çeşit ot*” ifadeleriyle geçer (1993, s. 2257).

Halayık kelimesinin Arapçada “*cariye (ځاريه)*” şeklinde eş anlamlısı bulunur (Devellioğlu, 2010, s. 142).

Halayık savaşta esir dūřerek veya herhangi bir şekilde köle olacak konuma dūřmūř, efendisinin her isteğini yerine getiren kadın köledir. İslamiyet öncesi Araplarda yaygın bir şekilde görülen kadın kölelerin İslamiyet’in kabulü ile hakları iyileştirilmiştir. Kölelik sistem İslam devletinde ve Osmanlı Devletinde 19. yüzyıla kadar görölmektedir. 19. yüzyılın ilk çeyreğinde köleliğin insanlığa aykırı bir durum olduğunu ortaya koyan kanunlar Amerika’da ve İngiltere’de çıkarılmıştır. Dięer Avrupa ölkeleri de bu kanunları dikkate almış İngiltere ve Fransa da köleliği kaldıran ilk devletlerden olmuşlardır. Osmanlı Devletinde ise kölelik sistemi 1847’de Sultan Abdölmecid döneminde bir fermanla kaldırılmıştır (URL-76).

Atasözü ve deyimlerden örnekleler: Halayıktan kadın olmaz, gül ağacından odun / Hanım kırarsa kaza, halayık kırarsa ceza (URL-1). Halayıktan hatun aldım, başıma dert satın aldım / Halayıktan hanım (Kaçalın, 2019, s. 131, 341).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Âşık Paşa / Garib-nâme**

“İlla on dürlü halâyık hulkını” (Yavuz, 2002, s. 463).

- **Ahmet Hamdi Tanpınar / Saatleri Ayarlama Enstitüsü**

“Beyaz kolalı gömlekleri içinde daima kibar, zarif, bu İstanbul Efendisi böylece farkında olmadan konağına imparatorluğun her köşesinden gelme, damat, gelin birkaç yenge ve enişte, sayısız adette çocuk, belki bir o kadar da kaynana, kaynata, ihtiyar hala, teyze, genç yeğen, sekiz on halayık yığmıştı” (Tanpınar, 2008, s. 37).

Halayık kelimesinde anlam daralmasının meydana geldiği saptanmıştır. Kelimenin metinde belirlenen *halk* anlamı, TT’de arkaikleşmiş ve kelime anlam daralmasına uğramıştır. Anlam daralmasında Türk kültür ve dünya görüşünün etkisi şüphesizdir.

Sayfa 9’da Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Süleymân	Cin	Gök	Fermân
----------	-----	-----	--------

2.81. Süleymân (سليمان)

Metinde “Nite kim Süleymân peygâm-ber ‘a[leyhi’s-selâ]m (7)” cümlesinde geçer. Kelime, burada *Süleyman peygamber*’in adı olarak geçer (Korkmaz, 2017, s. 173, 280).

Kelimenin sözlük anlamı İslam Ansiklopedisinde şu şekilde açıklanmıştır; “Yahudilik’te ve Hıristiyanlık’ta sadece kral, İslâm’da ise hükümdar-peygamber kabul edilir. Süleyman isminin İbrânîce’deki karşılığı olan Şelomoh’nun (Şlomo) “barış, selâmet, sükûnet” mânasındaki şalom kelimesinden geldiği ve “barışsever, barışçı” anlamını taşıdığı belirtilir” (URL-131). Süleyman kelimesi Nişanyan Adlar Sözlüğünde de şu şekilde izah edilmiştir:

Tevrat’ta Davut oğlu Süleyman, İsrailoğulları’nın üçüncü kralı ve Kudüs tapınağını yaptıran hükümdardır. Serveti ve bilgeliği tüm Yakındoğu kültürlerinde mitolojik bir karakter kazanmıştır. Kuran’da ‘peygamber’ olarak tanımlanır ve 17 kez anılır. Masonluk mesleğinin ilk kurucusu kabul edilir (URL-156).

Süleyman Peygamber

Hiz. Süleyman Hiz. Davud’un on dokuz oğlundan biridir. Annesinin Batşebaya veya Uriya adında biri olduğu Kitab-ı Mukaddes’te geçer. Babası Hiz. Davut kendisine

kutsal kitap inen peygamber, aynı zamanda halkına adaletle hükmeden bir hükümdardır. Hz. Davut'un peygamberliği ve hükümdarlığı vefatından sonra oğullarından Hz. Süleyman'a kalmıştır (Işık, 2015, s. 228-229).

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın Hz. Süleyman'a peygamberlik, saltanat hikmet ve ilim verdiğinden bahsedilir. Hz. Süleyman'ın meseleleri, güçlü bir maharetle çözdüğü ve yarış atlarına olan ilgisi Kur'an-ı Kerim'de geçer. Hz. Süleyman'a Allah tarafından karınca ve kuş gibi bazı hayvanların dili öğretilmiştir. Kuşlardan, cinlerden ve insanlardan meydana gelen orduları olmuştur (URL-131). Hz. Süleyman Mescid-i Aksa'yı babası Hz. Davud'un telkini üzerine inşa etmiştir. Mescid-i Aksa'nın yerinin tespiti ve planları Hz. Davud tarafından yapılmıştır. Hz. Davud oğlu Süleyman'a mabedin yapımından bahsetmiş ve tüm malzemeleri ona vererek mabedi inşa etmesini emretmiştir. Mabedin inşasında kullanılacak taşlar Lübnan dağlarından alınmıştır. Mabedin inşası sırasında keser çekiç gibi aletlerin sesinin duyulmadığı söylenir. Kur'an-ı Kerim'de Mescid-i Aksa'nın inşa edilirken Hz. Süleyman'ın emrinde olan cinlerin, Hz. Süleyman ne dilerse yaptıklarından da bahsedilmiştir (URL-132).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Bâkî**
“*Süleymâna mukârin olmag ister seyr idün mûrı*” (Boz, 2019, s. 30).
- **Âşık Paşa / Garib-nâme**
“*Yıl Süleymân tahtını götrür-idi*” (Yavuz, 2002, s. 524).
- **Orhan Veli / Kitabe-i Seng Mezar**
“*Yazık oldu Süleyman Efendi'ye*” (Veli, 2021, s. 45).

Süleyman kelimesi için herhangi bir anlam değişimi tespit edilmemiştir. Kelime, TT'de aynı biçim ve anlam ile kullanılmaktadır. Türk toplumunda *Süleyman* kelimesi Hz. Süleyman'ı işaret eder.

2.82. Cin (جن)

Kelime, metinde “(7)‘aleyhi’s-selâm zamanında dükeli ins ü cinüñ ulusu idi” cümlesinde geçmiştir ve *insan dışında yaratılmışlardan* anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 173, 280).

Kelimenin sözlük anlamı TDK'nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*dinî inanışa göre duyularla kavranamayan, insanlar gibi irade ve anlama yeteneğine sahip, ilahi emirlere uymakla yükümlü tutulan yaratık*”, “*masallarda göze görünmeyen, türlü biçimlere*

girebilen, iyilik de kötülük de yapabilen yaratık”, “akıllı, zeki, uyanık kimse” (URL-1), Tietze’de “*âlemigayb mahlûklarından*” (2016, s. 102), Ötüken Sözlükte “*bir şeyi hissedeni*”, “*isl. meleklerle şeytanlardan olup duyu organları ile hissedilmeyen, çeşitli biçimlere girebilme gücüne ve insan ölçülerinin üstünde akla sahip olan latif yaratık*”, “*masallarda geçen doğa üstü güçlere sahip yaratık*”, “*akıllı ve zeki*” olarak izah edilmiştir. Kelime Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (Çağbayır, 2007, s. 819-820).

Cin kelimesi Tarama Sözlüğünde “*cin tutmak (delirmek)*” ifadesinde geçer (1943, s. 139). Kelimenin Derleme Sözlüğündeki anlamları da şu şekildedir: “*küçücük, minimini*”, “*tavla zarı*”, “*okka*”, “*en son, yüksek nokta*”, “*idare lambası*”, “*salıngoz*”, “*kuvvetli (kimse)*” (1993, s. 974).

Semavi Dinlerde ve Türklerde Cinin Varlığı

Gözle görülmesi, duyularla algılanması mümkün olmayan varlıklara inanma, onların gücünden yararlanma ya da onlardan korunma tarih boyunca birçok toplumda görülür. Onlarla iletişim kurabilme iddiasında olan *müneccim, falcı, kâhin, şaman* sıfatıyla birçok insan ortaya çıkmıştır. Bu kişilerin Araplardan önce Babil, Asur, Roma ve Hint toplumlarında var olduğu kaynaklarda yer alır. İslamiyet’ten önce diğer semavi dinlerde melek, şeytan ve cin gibi ruhani varlıklar vardır. Örnek olarak; Ahdi Atik’te yer alan Âdem ile Havva kıssasında yılanın şeytan şekline bürünerek onlara tuzaklar kurduğundan bahsedilir. Araplarda taş, ağaç, kuyu gibi doğada bulunan varlıkların içerisinde ruhani varlıkların olduğuna inanıldığı için bu yerler ziyaret edilir, orada dualar edilir ve kurbanlar kesilirdi. İslam dininde Kur’an-ı Kerim’de, görünen âlemin dışında görünmesi mümkün olmayan ve duyularla algılanamayan bir âlemin varlığından söz edilmiştir. İlgili ayetlerde şu şekilde bahsedilir: “*Allah’ın göklerde ve yerde ordularının bulunduğu, Rabbinin ordularını kendisinden başka kimsenin bilmediği, sizin görmediğiniz ordular indirdiği*” şeklinde beyan edilmiştir. Kur’an-ı Kerim’de Cin suresinde otuzdan fazla ayette cinlerden bahsedilmiştir. Kuran-ı Kerim’de beyan edilen cinlerin varlığı, itikat bakımından kabul edilmesi zorunlu bir husustur (Çelebi, 1997, s. 94, 167-168, 170).

Ayrıca cinler, tıpkı insanlar gibi akıl sahibi varlıklardır. İnsandan farklı yönleri ise daha uzun süre yaşamalarıdır. Cinlerin geleceğe yani gayba dair bilgilerinin olmadığı Kuran’ı Kerim’de Sebe suresinde şu şekilde beyan edilmiştir: “*Süleyman’ın ölümüne hükmettiğimiz zaman, onun öldüğünü, ancak değneğini yiyen bir ağaç kurdu gösterdi.*

(Sonunda) yere yıkılınca anlaşıldı ki cinler gaybı bilselerdi, o küçük düşürücü azap içinde kalmazlardı” (Yeşilyurt, 2018, s. 15).

Cinler ateşten yaratılan Allah’a kulluk eden varlıklardır. Cinlerin iyi, kötü, Müslüman olanları vardır. Şeytan da cindir. Cinlerin dişilerine *peri* denir. Eski zamanlarda delilik, insan bedenine cinlerin hâkim olması sonucu meydana gelen bir ruhsal rahatsızlık olarak tanımlanmış. Tüm varlıkların Huddâm yani kendilerine hizmet eden bir cine sahip olduklarına inanılmış (Pala, 2004, s. 92). Türklerde ruhani varlık inancına bakıldığında:

Türkler’in müslüman olmadan önceki inançlarına göre bütün dünya ruhlarla doludur ve dağlar, göller, ırmaklar hep canlı nesnelere. Tabiatın her tarafına yayılmış olan bu ruhlar iyi ve kötü olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Tanrı Ülgen’in emrindeki iyi ruhlar hem onun hizmetini görmekte hem de insanlara yardımcı olmaktadır. Bu ruhlardan Yayık, Ülgen’le insanlar arasında aracılık yapmakta, Suyla insanları korumakta ve ileride olacak şeyleri onlara haber vermekte, Ayısıt ise bereket ve refah sağlamaktadır. Diğer taraftan yer altı dünyasının prensi olan Erlik’in emrindeki kötü ruhlar ise insanlara her türlü kötülüğü yapmakta, onlara ve hayvanlara hastalık göndermektedir. Erlik’in karanlık dünyasına mensup bu ruhlara kara nemeler veya yekler denilmektedir ki yek Uygurca dinî metinlerde “şeytan” anlamındadır. Kötü ruhlar arasında daima kavga, ihtilâf ve savaş olmakta, hastalık, ölüm ve yaralar onlar tarafından yapılmaktadır. Her türlü hastalık ve kötülüğün sebebi sayılan bu cinler şaman tarafından hasta bedenlerden uzaklaştırılmaktadır (URL-77).

bilgileri tespit edilir.

Eski toplumlarda görülen *şaman*, *falcı*, *müneccim* gibi kişilerin bugün başka isimlerle toplumda yer aldığı görülmektedir. İnsan bir şeye çare ya da çözüm aradığı ve arayışının ruhani bir varlık tarafından hızlıca çözüleceğini düşündüğü zamanlarda bu kişilerden yardım talep eder. Ya da geleceği merak ettiğinde *falcı* adında, ruhani varlıklarla özellikle cinler ile iletişimde olduğunu iddia eden kişilere el, su, bakla ya da kahve falı baktırır. Oysa Kur’an-ı Kerim’de cinlerin gelecekte haberlerinin olmadığı yukarı da belirtilen şekliyle insanlara bildirilmiştir. Buna rağmen insanların merak duygusu İslamiyet açısından uygun olmayan yöntemlere başvurmalarına yol açar. Bugün de insanlar bazı ruhsal hastalıklarını cinlerle ilişkilendirerek *hoca* adı altında o kişileri iyileştirme iddiasında bulunan kişilere başvurmaktadır. Cinlerden zarar geleceğini düşünen kişilerde boyunlarında *muska* adı verilen bir kumaş parçasına sarılı içerisinde dua ya da benzeri şeylerin yazılı olduğu msuak şeklinde bir nesne taşırlar. Görüldüğü üzere geçmişteki toplumlarda da görülen bazı inanışlar ya da kişiler bugün yine varlığını sürdürür. Böyle kişilere başvurmak veya uzak durmak elbette insanın iradesi, dini inancı doğrultusunda gerçekleşir.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Çin çarpmak / Cin çarpmışa dönmek / Cin gibi / Cin ifrit olmak / Cin tutana bir muska yeter / Cinine gitmek / Cinleri ayağa kalkmak /

Cinnet geçirmek / İn cin top oynamak / İn cin yok (URL-1). Cin ile şeytan bir değildir / Cin tutmuşa muska yeter, sevdalayı asarlar / Cin atına binmek / Cin cücüğü gibi çığırnak / Cin yedi, şeytanın duasını okudu (Kaçalın, 2019, s. 74,286). Cini tutmak / (Bir yerde) Cinler cirit oynamak / Cinleri başına toplamak (veya üşüşmek) (Ağakay, 1969, s. 143).

Edebî eserlerden örnekler:

• **Âşık Paşa / Garib-nâme**

Ger vuhûş u ger tuyûr ger ins ü cin (Yavuz, 2002, s. 26).

• **Yunus Emre**

“Ya nice cin nice insü nice bir şeytan olam (Toprak, 2006, s. 32).

• **Mustafa Akar / Ev Hali**

“*Dipsiz kuyunun cini, o eski çıkmaz sokağın sonunda yaşıyordu*” (Akar, 2015, s. 95).

Kelimede herhangi bir anlam değişimi bulunmamaktadır. Cin kelimesi TT’de aynı anlamda ve biçimde kullanılır.

2.83. Gök

Kelime, metinde “(9) *ins ü cin ve bi’l-cümle yir ile gök arasında olanlar hükmine muî’ (10)*” cümlesinde geçer. Kelimenin buradaki anlamı *gökyüzüdür* (Korkmaz, 2017, s. 173, 280).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*içinde gök cisimlerinin hareket ettiği sonsuz boşluk*”, “*yeryüzü üzerine mavi bir kubbe gibi kapanan boşluk*”, “*gökyüzünün, denizin rengi, mavi veya yeşile çalan mavi*”, “*bu renkte olan*”, “*olgunlaştırılmış*” olarak (URL-1), Clauson’da “*gökyüzü*”, “*gökyüzü renkli*” (1972, s. 708), Tietze’de “*sema, gökyüzü*” (2016, s. 255), Ötüken Sözlükte “*içinde gök cisimlerinin hareket ettiği sonsuz boşluk; uzay; feza*”, “*yeryüzünü örten, ufukla sınırlı mavi renkli kubbe gibi kapanan boşluk; sema, asuman*” olarak açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/II, 2007, s. 1740).

Kelime Divanu Lugati’t-Türk’te “*kök (gök, gökyüzü, hava)*” şeklindedir (Ercilasun, Akkoyunlu, 2020, s. 734). Kelimenin Arapçada “*sema (سما), fezâ’ (فضاء), âsümân (آسمان)*” şeklinde eş anlamlıları bulunur (Devellioğlu, 2010, s. 1090,303,51). Gök kelimesi Derleme Sözlüğünde “*göğ (gök)*” biçimindedir (1972, s. 2126).

Gök kelimesi Türkçenin tarihi devirlerinde “*kök*” biçimindedir. Kelimenin başındaki “/k/” ünsüzü ET’de KT’de korunurken EAT döneminde “/g/” ünsüzüne dönüşerek “*gök*” şeklinde kullanılmaya başlanmıştır (Türkben, 2015, s. 268).

Türklerde Gök

Türkler çok eskiden beri doğada üstün güçlerin varlığına inanmıştır. Bunun en belirgin göstergesi *gök Tanrı* inancını benimsemiş olmalarıdır. Türklerin inanışında gök önemli güçlerin bulunduğu bir yerdir. Gök Tanrı inancı Bozkır Türklerinin asıl dinidir. Türklerde Gök Tanrı en yüksek varlık olarak kabul edilmiştir. Türkler, *gök Tanrı*’yı göğün ruhu, gök cisimlerini ve şimşek gibi gökyüzü olayını da kutsal ruhlar olarak kabul etmişlerdir (Emeç, 2019, s. 87,90). Eliade’ye göre gök tanrı inancının doğuşu, gökyüzünün sıradan insanlar tarafından ulaşılmaz olduğu düşüncesinden doğmuştur. O yüzden de çeşitli yöntemlerle (Şamanların dünya ağacını basamak olarak kullanmaları gibi) veya amaçla göğe çıkmış kişinin sıradan biri olması mümkün değildir. Gök Tanrı daha çok evrenin gökte oturan yaratıcısı olarak düşünülmüştür. Gök Tanrı inancı özellikle büyük devletlerde *kült* olarak kabul görmüştür. Orta Asya’da devlet kuran toplumların hepsinde gök Tanrı inancı görülür. Çin kaynaklarında beşinci ayın onuncu ve yirincinci günleri arasında halkın nehir kenarında toplanıp, göğün ruhuna kurban adaması Türklerde eskiden beri Gök Tanrı inancının var olduğunun bir kanıtıdır. Göktürk yazıtlarında da hükümdarları tahta çıkaran, Türkleri koruyan ve zafer kazandıran gök Tanrı’dır. Türklerde hükümdar, gök Tanrı’nın yeryüzündeki temsilcisi konumundadır. Hunlar, Tabgaçlar, Göktürkler ve I. Uygur topluluklarında Gök Tanrı inancı baskındır (Çoruhlu, 2002, s. 18-19-20). Türklerde gök 9 veya 19 katlı olarak düşünülmüştür. İslamiyetle beraber gök, 7 katlı olarak düşünülmüştür. Türklerin tasavvurunda manevi güç kaynağı oolan göğün katlarında Tanrılar oturur. En yüksek katta en büyük Tanrı oturmaktadır. Gökteki bütün cisimlerin İyesi vardır. Moğol Devleti ülkesine “*Munkhe Khukne Tengriin Oron (Sonsuz Mavi Gök Ülkesi)*” adını vermişlerdir. Türklerde hakanların soyu göğe dayanır. Cengiz Han’a ad koyan şamanın adı Gökçe’dir. Gökte herkesi ait bir yıldız vardır. İnsanın yaşamı, yazgısı göğe bir iple baülıdır. İpin kopsun bedduası da buradan gelmektedir. Türkçenin lehçelerinden biri olan Çuvaşçada mavi rengi karşılayan kelime Kovak (Kevek)’tir. Kovak kelimesi “*gök/kök*” kelimesinden türetilmiştir. Gök kelimesinin Moğolcadaki karşılığı ise

Tengeri'dir. Tengeri kelimesiyle Tanrı kelimesinin bağlantılı olduğu aşikârdır (Karakurt, 2011, s. 97).

İnsan yeryüzündedir ve burada yaşar. Tanrı insandan üstün bir varlıktır ve insanı yaratandır. Gökyüzü insan için ulaşılması mümkün olmayan bir yerdir ve burada ancak Tanrı olabilir. Türk toplumunda kullanılan *Yukarda Allah var!* ifadesinde Türklerin gök Tanrı inancını yer alır.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Bir dudağı yerde bir dudağı gökte / (birini ve bir şeyi) göklere çıkarmak / Gökte ararken yerde bulmak / Gökten ne yağdı da yer kabul etmedi / Gökten zembille mi indi / İtin (köpeğin) duası kabul (makbul) olsa gökten kemik yağardı / Yerle gök bir olsa / Şimşek çakmadan gök güzlemez (URL-1). Gök yıldız ararken yerdeki çukuru görmemek / Göklere çıkmak (Ağakay, 1969, s. 295). Gök ağlamayınca yer gülmez / Gök göz körden sayılır / Gökler somun yağanda itlerin uykusu gelir / Gök görmedik görgüsüz, iğne satar yurdusuz / Göğe vurmak / Göğe su pöykürmek / Gök gözlü / Gök güzleyince salavat çekmek / Gökten deve yağsa bir tüyü bize düşmez / Gökte yıldızı yoktur / Göğün givisi çıkmak / Gök yeşil başına basmak (Kaçalın, 2019, s. 125, 333-334)

Edebî eserlerden örnekler:

- Turgut Uyar / Göğe Bakma Durağı

“İkimiz birden sevinebiliriz göğe bakalım” (URL-78).

- Sezai Karakoç / Yağmur Duası

“Ben geldim geleli açmadı gökler” (Karakoç, 2014, s. 8).

- Mustafa Akar / Ev Hali

“Gök boş. O mavi boşluğun tam ortasından acayip uçurtmalar hayali ve kaşınan havsalası ve sonra...” (Akar, 2015, s. 21).

Gök kelimesi ile ilgili bahsedilen tüm hususlar sonucunda kelimenin herhangi bir anlam değişimi yaşamadığını söylemek gerekir. Gök kelimesi TT’de aynı anlamda ve biçimde kullanılır.

2.84. Fermān (فرمان)

Kelime, metinde *“(10) ve emrine fermān oldılar”* cümlesinde tespit edilmiştir. Fermān kelimesinin buradaki anlamı *buyruktur* (Korkmaz, 2017, s. 173, 280).

Kelimenin sözlük anlamı TDK'nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*buyruk emir*”, “*Osmanlı Devleti’nde padişahın verdiği, uyulması gerekli hükümleri taşıyan yazılı buyruk, yarlık*” (URL-1), Tietze’de “*emir*” (2016, s. 61), Ötüken Sözlükte “*buyruk; emir; hüküm*”, “*imparatorluk döneminde padişahlar tarafından çıkarılan yazılı emirler*” şeklinde açıklanmıştır. Kelime Farsçadan Türkçeye alıntılanmıştır (Çağbayır/II, 2007, s. 1565).

Türk tarihinde ferman denince akla gelen şüphesiz *Tanzimat Fermani*’dir. Tanzimat fermanı 1839 yılında Osmanlı devletinin İstanbul’da şimdiki adıyla Gülhane Parkı’nda okuttuğu “*Gülhane Hatt-ı Hümayûnu*” olarak adlandıran bir fermandır. Tanzimat Fermanı ile Osmanlı Devleti, her alanda üstünlüğünü kabul etmiş olduğu Batı medeniyeti örnek almayı tüm ülkeye hatta dünyaya yazılı bir belge ile duyurmuştur (Akyüz, 2015, s. 5).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Ferman çıkarmak / Ferman dinlememe / Ferman sizin / Gönül ferman dinlemez / Tozdan dumandan ferman okunmamak (URL-1). Fermana muhtaç / Fermanı kurumamış / Fermansız klişe yapmak (Kaçalın, 2019, s. 327).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Barış Manço / Gönül Ferman Dinlemiyor**

Gönül ferman dinlemiyor

Bu ayrılık çok acı

Gönül ferman (URL-79).

- **Fuzûlî**

“Şâh sensin ben senin bir bende-i fermânınam” (Pala, 2004, s. 154).

- **Kemal Tahir / Kurt Kanunu**

“Biraz da ferman başıbozuğun eline geçsin, elverir” dedim (Tahir, 2005, s. 103).

Ferman kelimesinin verilen bilgiler ışığında anlam değişimi yaşamadığı açıktır. Kelime bugün de TT’de aynı biçimde ve anlamda kullanılır.

2.85. Dāvud (داودى)

Metinde, “(15) *tażarru’* ve *zārī kıllup, İlähî! Dāvud oğlı Süleymân’uñ ħālî buña irdi* (16) *didi*” cümlesinde geçen kelime, “*İsrailoğullarının peygamberi, Zebur’un indirildiği aynı zamanda Hz. Süleyman’ın babası olan peygamber; Hz. Davud*” için kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 173, 280, 443).

Kelime İslam Ansiklopedisinde “İbrânîce’de “en çok sevilen kişi, göz bebeği” anlamına gelen bu ismin Kitâb-ı Mukaddes’te Dâvid veya Dâvîd şeklinde geçtiği ve sadece Hz. Dâvûd’a ad olarak verildiği görülmektedir” ifadeleri ile açıklanmıştır (URL-133).

Hz. Davud

Hz. Dâvud Yehuda kabilesinin ve İsrailoğullarının peygamberidir. Hz. Dâvud’a dört kutsal kitaptan biri olan Zebûr indirilmiştir. Hem peygamber hem sultan olan Hz. Dâvud Kudüs’ü fethettikten sonra ilk kez başkent yapmıştır. Kur’an-ı Kerim’de on dört yerde kendisinden bahsedilir. Hz. Dâvud sesinin güzelliği ile bilinir. Zebûr’u okurken herkes kendisini dinler ve dinleyenler arasından da sesinin güzelliği karşısında kendinden geçip orada ruhunu teslim edenler olurmuş. Bu yüzdendir ki gür ve kalın sesi “Dâvudî” denmiştir. Hz. Dâvud’un “Mizmâr” adlı çalgıyı da güzel çaldığı bilinmektedir. Hz. Dâvud demiri yumuşatma mucizesine de sahip bir peygamberdir. Demiri eliyle şekillendirip zırh yaparak geçimini sağlamıştır. 70 yaşında vefat etmiştir. Yerine sultan ve peygamber olan oğlu Hz. Süleyman geçmiştir (Pala, 2004, s. 108).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Bâkî**

“Elinde hazret-i Dâvud’un âhendir ki mum oldu” (Pala, 2004, s. 108).

- **Âşık Ömer**

“Kılmış idi Dâvud’a na’tin Zebûr” (Peker, 2017, s. 228).

- **Âli İzzet Özkan**

“Yanmadı Dâvud’un eli” (Özdemir, 2020, s. 226).

Davud kelimesi Türk kültüründe Hz. Davud’un ismi olarak bilinir. Kelimede herhangi bir anlam değişimi meydana gelmemiştir ve TT’de aynı anlamda ve biçimde kullanılmaktadır.

2.86. İstiğfâr (استغفار)

Kelime, metinde “Çünkü suçunu bildün tevbe (17) ve istiğfâr éyledün, günâhunu ‘afv éleyüp giri pâdişâhlığını virdük [S.10] (1) didi” cümlesinde “Allah’tan günahın bağışlanmasını dileme, tevbe etme” anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 173, 280, 536).

Kelimenin sözlük anlamı TDK'nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*Tanrı’dan suçlarının bağışlanmasını dileme*”, “*tövbe etme*” olarak açıklanırken (URL-1), Devellioğlu’nda “*Allah’tan günahının bağışlanmasını dileme*”, “*Estağfirullah deme*” (2010, s. 524), Tietze’de “*günahlarının bağışlanmasını niyaz etme*” (2016, s. 651), Ötüken Sözlükte “*Allah’tan günahlarının bağışlanmasını dileme*” şeklinde açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (Çağbayır/II, 2007, s. 2233).

Müslüman, günah işlediği zaman *istiğfar ederek* Allah’tan bağışlanma diler. *İstiğfar etmek* Müslümanın günahının farkına varıp af dileme hâlidir. İstiğfar etmek Allah’tan bağışlanma dileyerek günahlardan arınmadır. İstiğfar, Müslüman için yeni bir başlangıcın ilk adımıdır.

Edebî eserlerden örnekler:

- **Âşık Paşa / Garib-nâme**

“*Her dem istigfâr u tevbe kıllalar*” (Yavuz, 2002, s. 66).

İstiğfar kelimesinde herhangi bir anlam daralması ya da genişlemesi tespit edilmemiştir. Kelime aynı anlamda ve aynı biçimde TT’de kullanılmaktadır.

2.87. **Günāh (گناه)**

Kelime, metinde “*Çünkü suçunu bildiğin tevbe ve istiğfâr eylediğin, günāhuñı ‘afv eyleyüp giri pâdişāhlığıñı virdük [S.10] (1) didi*” cümlesinde *dinî bakımdan hata, suç* anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 173, 280).

Kelimenin sözlük anlamı TDK'nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*dini bakımdan suç sayılan iş veya davranış, vebal*”, “*acımaya yol açacak kötü davranış*”, “*sorumluluk, vebal*”, “*kabahat, hafif suç*” şeklinde açıklanırken (URL-1), Devellioğlu’nda “*Allah’ın emirlerine aykırı olarak görülen iş, dini suç*” (2010, s. 344), Türkçe sözlükte “*herkesin vicdanını inciten iş*”, “*birini kötü davranışta bulunma durumuna sokmak*” (Ağakay, 1969, s. 309), Tietze’de “*dinin yasak saydığı fiil*” (2016, s. 316), Ötüken Sözlükte “*Allah’ın emir ve yasaklarına aykırı düşen davranış*”, “*dince suç sayılan eylem*”, “*vicdanı rahatsız eden suç*” olarak ifade edilmiştir. Kelime Türkçeye Farsçadan alıntılanmıştır (Çağbayır II, 2007, s. 1803).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Benden günah gitti / (birinin) günahını çekmek / Günah çıkarmak / Günah işlemek / Günahı kadar sevmemek / Kırk gün günahkâr, bir gün tövbekâr / Günahını vermez (URL-1). Günaha girmek / Günahı boynuna / Günahına

girmek (Ağakay, 1969, s. 309). Gönül cenneti ister ama, günah koymaz (Kaçalın, 2019, s. 126).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Sezai Karakoç / Pişmanlık ve Çileler**

“Ben günah kadar beyazım, o tövbe kadar kara” (Karakoç, 2014, s. 29).

- **Kemal Tahir / Kurt Kanun**

“Arada bizi günaha sokarsa, iki aptesi bir aldıracak” (Tahir, 2005, s. 151).

- **Nazım Hikmet / Talihsiz Yusuf’un Gemisiyle Barselan’a Seyahat**

“Bunda Yusuf’un günahı yoktu ama” (Hikmet, 2008, s. 766).

Günah kelimesi TT’de aynı anlamda ve biçimde varlığını sürdürür. Kelimede herhangi bir anlam değişimi meydana gelmemiştir.

Sayfa 10’da Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

ꞐıŖŖa	İlan
-------	------

2.88. ꞐıŖŖa (قصة)

Kelime, metinde “Nite kim Henbūye nām hātun ꞐıŖŖasında (8) vāꞑı’ oldı” cümlesinde “hikāye” anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 173, 281).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “ders çıkarılması gereken anlatı, olay” şeklinde açıklanırken (URL-1), Devellioğlu’nda “fikra, hikāye, rivayet”, “vak’a, macera” olarak (Devellioğlu, 2010, s. 594), Türkçe sözlükte “hikāye, fikra demek olup bir hikāyeden ders ve ibret çıkarmak anlamında kullanılan kıssadan hisse almak deyiminde geçer” (Ağakay, 1969, s. 445), Tietze’de “hikāye, fikra, anlatış” (2016, s. 289), Ötügen Sözlükte “hikāye; fikra”, “olay”, “macera”, “konu; bahis” olarak ifade edilmiştir. Kelime Türkçeye Arapçadna alıntılanmıştır (Çağbayır/III, 2007, s. 2638).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Kıssadan hisse almak (çıkarmak) (URL-1). Kıssadan hisse çıkarma, anlatılan olaydan hikāyeden insanın ders çıkarıp kendi hayatına aldığı bir hisse/pay anlamına gelir. Bu pay da hikāyede karşı tarafa verilmek istenen öğüt mesaj ya da derstir. Bu amaçta anlatılan kısa hikāyeler “kıssa” olarak adlandırılır. Kıssa denilen bu hikāyelerin özellikleri hikāyenin sonunda muhakkak bir mesaj içermesidir.

İnsan vermek istediği öğüt ya da mesajı “kıssa” ile karşı tarafa ileterek daha etkili ve akılda kalıcı bir yol seçer.

Edebî eserlerden örnekler:

- **Mehmet Akif Ersoy / Kıssadan Hisse**

“Beş bin senelik kıssa, yarım hisse mi verdi” (Bayhan, 2012, s. 273).

- **Bâkî**

“Mufassal kıssa başlarsın garip efsane söylersin” (Atılğan, 2012, s. 9).

Kıssa kelimesi aynı anlamda ve biçimde TT’de kullanılır. Kelimede anlam değişimi tespit edilmemiştir.

2.89. İlan

Kelime, metinde “İştdüm ki (10) şāh-ı Žahhāk’uñ iki omuzında iki ilan başı zahir olmuş (11) idi” cümlesinde geçer. Kelimenin buradaki anlamı “uzun ince sürüngen hayvan; yılan”dır (Korkmaz, 2017, s. 173, 281, 694).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “sürüngenlerden, ayaksız, ince ve uzun olanların genel adı, yerdegezen, uzun hayvan”, “sinsi, hain” (URL-1), Tietze’de “malum hayvan” (2019, s. 368), Ötüken Sözlükte “sürüngenler sınıfının, pullu sürüngenler takımından, omuz ve kalça kemikleri olmayan, ayaksız, bacaksız, derileri pullarla örtülü, çatal dilli, deri değiştiren, işitme organları olmayan etçil uzun hayvanların genel adı” olarak açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir.

Gülensoy, kelimenin etimolojisini “*yıl- (kaymak, sürünmek) -ān fiilden isim yapan ek” olarak göstermiştir (2018, s. 933).

Türk Kültüründe Yılan

Türklerin kullandığı on iki hayvanlı takvimde altıncı yıl “yılan yılı”dır. Araştırmalarda yılan yılının bereketli olduğu, bu yılda doğan erkeklerin şanslı, kızların asi olduğu ayrıca gıda fiyatlarının arttığı ve kıtlığın görülebileceği bir yıl olduğu tespit edilmiştir. Yılan, Hz. Âdem ile Hz. Havva kıssasında şeytan konumundadır. Âdem’i yasak meyveyi yemeye sürükleyen, yılan kılığına girmiş bir şeytandır. Yılan, birçok efsanede geçer. Örneğin: Altay efsanelerinden *Yılan Dağı Efsanesi*, Tarsus’ta anlatılan *Şahmeran Efsanesi* verilebilir. Yılanla bağlantılı olan efsanelerden biri İstanbul’da *Kız Kulesi*’nin efsanesidir. Rivayete göre zamanın imparatoru fal baktırır ve o falda kızını bir yılanın sokacağını öğrenir. Kızını yilandan korumak için adaya götürür. Ancak adaya

gönderilen incir sepetinden yılan çıkar ve kızı sokarak ölümüne sebep olur. Gılgamış Destanı'nda ölümsüzlüğün iksirini bulan Lokman Hekim bu iksiri yılanla kaptırır. Böylece yılan ölümsüzlüğe insan ölümüne mahkûm olmuş olur. Eski Türklerde Kazak ve Altay Türklerinde çocuklara zararlı ruhlardan korunmaları için kötü adlar verilmiştir. Kötü adlar arasında yılan da yer alır. Bazı inanışlarda yılanla saygı duyulduğu ve kutsal kabul edildiği görülür. Bazı toplumlarda ev yılanı adı verilen yılanlar evde duvara asıldığında o yılanın evi koruduğu düşünülür. Anadolu'da yılan öldürüp ağaca asınca yağmur yağacağına inanılır. Ayrıca ölmüş yılanın suya atılması yağmurun şiddetli olmasına hatta sele sebep olmasına yol açmaktadır (Biray, 2014, s. 27-28-29).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Acı (kötü) söz insanı (adamı) dinden çıkarır, tatlı söz yılanı inden çıkarır / Bana dokunmayan (beni sokmayan) yılan bin yaşasın / Denize düşen yılanla sarılır / Her deliğe elini sokma, ya yılan çıkar ya çıyan / Koynunda yılan beslemek / Sevda geçer yalan olur, sonra sokar yılan olur / Tatlı dil yılanı deliğinde çıkarır / Yılan gibi / Yılanın başı küçükken ezilir / Yılanın sevmediği ot, deliğinin ağzında bitir (URL-1). Yılan gömleği / Yılan hikâyesi / Yılanın kuyruğuna basmak (Ağakay, 1969, s. 805). Yılandan korkma, salandan kork / Yılan eğilir bükülür, çıktığı deliği (deliğini) tanır / Yılan eğri akar büğrü akar, deliğine doğru girer / Yılanın huyu iyi olsaydı, ayakları olacaktı / Yılandan yılan toprağı öğünle yalar / Yılan sığağa akar / Yılandan çalı dibi olmaz / Yılan yılanlığı ile toprağı herdennan yer / Yılandan yün kırmak / Yılan egesi / Yılan emzirmek / Yılan gözü gibi ışıltamak / Yılanı gördüm, izinden korkarım / Yılan kardeşi yapmak (Kaçalın, 2019, s. 225, 435).

Verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere *yılan* olumsuz ifadelerde yer alan hayvandır. Yılan gibi benzetmesi ile aslında benzeyenin sinsi olduğuna işaret edilir. Yılanın insanı soktuğunda öldürecek zehire sahip olması ve oldukça sessiz hareket etmesinin yanında bir o kadar da tehlikeli olması toplumda olumsuz ifadelerde yer almasına yol açmıştır.

Edebî eserlerden örnekler:

• **Namık Kemal / İntibah**

Bir güzeli severdi, fakat bir yılan bir çiçeği nasıl severse bu da öyle severdi, bir adamı nasıl sararsa bu da öyle sarmak isterdi (Kemal, 2014, s. 49).

• **Sezai Karakoç / Ölüm Ve Çerçeveler**

“Gizli hazineler, su yılanlar” (Karakoç, 2014, s. 26).

- **Yaşar Kemal / Sarı Sıcak**

Sanki bir yılın yılını getirip çıplak denime sarmışlar (Kemal, 2014, s. 50).

Gerek metinden gerek diğer kaynaklardan yapılan tüm izahlar sonucunda denilebilir ki *yılan* kelimesinde anlam değişimi tespit edilmemiştir. Kelime TT’de aynı anlamda fakat *yılan* biçiminde kullanılmaktadır.

Sayfa 11’de Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Âdet	Er	Göz	Göñül
Avrat	Öd	Ata	Ana
Taşra			

2.90. Âdet (عادت)

Kelime, metinde “*Pâdişâhuñ [S.11] (1) resm ü ‘âdeti üzre her evden bir âdem alınur idi*” cümlesinde tespit edilmiştir. Kelime metinde “*âdet, görenek, usul, alışkanlık*” anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 173, 281, 382).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*görenek, alışkanlık*”, “*topluluk içinde eskiden beri uygulanan kural*” şeklinde açıklanırken (URL-1), Türkçe Sözlükte “*bir kimsenin yapmaya alışmış olduğu şey, alışkı*”, “*topluluk içinde uyulagelen kural*” (Ağakay, 1969, s. 9), Tietze’de “*alışılmış faaliyet*”, “*eskiden beri yapılagelen şey, töre*” (2016, s. 253), Ötügen Sözlükte “*alışılmış faaliyet*”, “*toplum içinden yapıla yapıla alışılmış olan; usul; kaide; anane; gelenek; görenek; örf; teamül; töbe; yapılageliş*”, “*bir kimsenin sık sık tekrarlamak suretiyle edinmiş bulunduğu davranış değişiklikleri, yapısında var olan huy ve tabiatı; huy; tarz*”, “*eski. vergi*”, “*örtmece. kadınların ay başı durumu*” olarak izah edilmiştir. Kelime Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (Çağbayır, 2007, s. 114).

Âdet kelimesinin Türkçede “*töre, gelenek*” şeklinde eş anlamlıları vardır (URL-1).

Adet, alışılmış bazı davranışlar ve uygulamaların süregelerek kalıplaşmış halidir. Adetler, bugüne ulaşan ve sürdürülerek gelecek nesillere de aktarılacak olan normlardır. Örnek olarak; evlenme aşamaları (söz, nişan, nikâh), selamlaşma, sofraya düzeni, bayramlar, önemli günlerde söylenen sözler gösterilebilir. Askere giden genci törenle

uğurlamak, yolculuğa çıkan kişinin ardından çabuk gelmesi amacıyla su dökmek, dini bayramlarda ziyaretlerde bulunak, resmi toplantılarda takım elbise giymek, ekmeği kutsal bir nimet sayıp yüksek bir yere koymak yaygın adetlerimizdendir (Eroğlu, 2015, s. 303).

Verilen örneklere ek olarak; çeyiz düzme, kız isteme töreninde kızın damadın tuzlu kahve içmesi, damadın düğünde yanında bulunması ve yardımcı olması amacıyla yetişkin birinin *sağdıç* olarak görevlendirilmesi, nişan sürecinde kız tarafının erkek tarafına, erkek tarafının kız tarafına aldığı hediyeleri bohça yapıp götürülmesi, kızın baba evinden çıkmadan önce çeyizini evine sermesi ve yakınların gelip bakması, gelinin düğün günü evden çıkarken abisinin beline kırmızı kuşak bağlaması, gelinin bebek sahibi olması için evlendiği gün kucağına bebek konması, cenazesini olan eve yemek yapıp götürmek, düğün sahibi evin de misafirler için yemek hazırlaması bugün devam eden âdetlerdendir.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Âdet olduğu üzere / Eski köye yeni âdet getirmek / Laf olsun âdet yerine bulsun (URL-1). Âdet insana tabiat olur / Âdet olsa da yemeği de manda ile yesek (Kaçalın, 2019, s. 29, 235).

Edebî eserlerden örnekler:

• **İsmet Özel / Waldo Sen Neden Burada Değilsin?**

“Bir kış günü eve döndüğümde üşüdüğümü farkeden annem, hiç âdetim olmadığı halde, biraz çay içmemi önerdi”(Özel, 1995, s. 97).

• **Sabahattin Ali / Kürk Mantolu Madonna**

“Mühimce mevkilere geçen adamların esaslı âdetlerinden biri de galiba eski - ve kendilerinden geri kalmış - arkadaşlarına karşı gösterdikleri bu biraz da şuurlu dalgınlıktır”(Ali, 1943, s. 8).

• **Kemal Tahir / Kurt Kanunu**

“Buralarda ne ayn bir dil, âdet, ne de başka fizyonomi vardır”(Tahir, 2005, s. 87).

Kelimedeki anlam değişimi meydana gelmemiştir. Âdet kelimesi aynı biçimde ve anlamda TT’de varlığını sürdürmektedir.

2.91. Er

Kelime, metinde *“Gözi evvel erine doğundur”* cümlesinde geçer. Kelimenin buradaki anlamı *“koca”*dır (Korkmaz, 2017, s. 174, 281).

Kelimenin sözlük anlamı TDK'nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*erkek*”, “*işini iyi bilen, yetenekli kimse*”, “*kahraman, yiğit*”, “*rütbesiz asker*”, “*koca*”, “*halk ağzında ‘erken’ anlamında kullanılmaktadır*” şeklinde açıklanırken (URL-1), Türkçe Sözlükte “*erkek*”, “*aşamassız asker*”, “*kahraman, yiğit*”, “*yetenekli, ehil*”, “*ıye, sahip: Söz eri. Sanar erleri*” olarak (Ağakay, 1969, s. 245), Clauson’da “*erkek insan*” şeklinde ifade edilmiştir. Kelimenin kökeni Türkçedir (1972, s. 192).

Er kelimesinin anlamı Dîvânu Lugâti’t-Türk’te’ “*adam*” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 640), Tietze’de “*adam, erkek*”, “*erkek; cesur; kendini müdafaa edebilen*”, “*erkek*”(2016, s. 624-625), Ötüken Sözlükte “*erkek; bey; adam; erkek kişi*”, “*koca; eş; zevç*”, “*asker; nefer*”, “*santraçta her oyuncunun oyuna başlarken en öne dizdiği sekiz küçük eleman*”, “*{ET} adamlar; halk*”, “*{ET} efendi; bey; şehzade*”, “*{EAT} sahip*”, “*{EAT} {OST} Bektaşî şeyhi; mürşit; erenler*”, “*kahraman; yiğit; bahadır; cesur*”, “*{EAT} {OST} kendini savunabilen*”, “*sözünde duran; sözünün eri*”, “*(erkek veya kadın için) işini çok iyi bilen; yetenekli; usta; becerikli*” olarak açıklanmıştır (Çağbayır/II, 2007, s. 1458).

Er kelimesi Tarama Sözlüğünde “*koca, zevç*”, “*erkek, adam kişi*”(1943, s. 270), Derleme Sözlüğünde “*er avradı (işini gücünü bırakıp daha çok süslenip püslenen kadın*” ibaresi tespit edilmiştir (1972, s. 1764).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Aba altın er yatar (URL-1). Er lokması er kursağında kalmaz / Er meydanı / Ere gitmek (veya varmak) (Ağakay, 1969, s. 245). Er koyunun er kuzusu olur / Er kuzuya erilmez / Er kuzuya kurt yetişmez / Er lakabıyla, deve havuduyla / Erlik varlık ile, nekeslik darlık ile / Erlik varlıkta olur / Erliyi eri döver, ersizi Tanrı döver / Er olan atı bulur atalır, kılıç bulur kuşanır / Er oyunu içte / Ersiz avrat, yensiz at / Ersiz avrat, yularsız at / Er diye erik dalına binmek / Ere gitmeye inanırdı kabına eşdek dolusu alıyor (Kaçalın, 2019, s. 113, 319).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Kaşgarlı Mahmud / Dîvânu Lugâti’t Türk**

“*Er tâşig axtardı*”(Ercilasun, Akkoyunlu, 2020, s. 105).

- **Dede Korkut Hikâyeleri**

“*Resûl ‘aleyhi’s-selâm zemânına yakın Bayat boyından Korkut Ata derler bir er kıpdı*”(Ergin, 2009, s. 11).

- **Fazıl Hüsnü Dağlarca / Yeni Er**

“Baktı yeni er üstüne başına mırıldandı”(URL-80).

Kelimede anlam değişimi tespit edilmemiştir. Er kelimesi TT’de aynı biçimde ve anlamda kullanılmaktadır.

2.92. Göz

Kelime, metinde *“Bilmezem gözüm nûrı ve gönülüm sürürü ve dirligüm (10)”* cümlesinde alınmıştır. Göz kelimesinin buradaki anlamı *görme organıdır* (Korkmaz, 2017, s. 174, 281).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde *“görme organı”, “bazı deyimlerde görme, bakma”, “oda”, “bakış”, “görüş”, “suyun topraktan kaynakığı yer, kaynak”, “delik, boşluk”, “çekmece”, “terazi kefesi”, “nazar”, “sevgi ilgi, gönül bağlantısı”, “ağacın tomurcuk veren yerlerinden biri”, “bölüm, hane”, “bazı yaraların uç bölümü”* şeklinde açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (URL-1).

Kelime, Tietze’de *“görme organı; görme kabiliyeti”, “nazar”, “âmâyâ refakat eden ve ona yol gösteren kimse”, “kaynak, memba, çeşme”, “kernar veya bölemelerle çevrelenmiş boşluk, çukur”, “bağ çubuklarında yaprak ve filiz çıkan yer tomurcuk”, “bir şeyin merkezi, en mühim, en kıymetli tarafı, en kuvvetli vasfı”* (2016, s. 273-274-275), Ötügen Sözlükte *“görme organı”, “bakı; görüş; nazar”, “çeşitli duyguları ifade eden bakış”, “istek; arzu” “kıskançlık veya hayranlıkla bakıldığında uğursuzluk getirdiğine inanılan bakış; nazar”, “sevgi, ilgi ve gönül bağlantısı”, “bir çeşit yün dokuma motifi”* olarak izah edilmiştir (Çağbayır/II, 2007, s. 1764).

Derleme Sözlüğünde göz kelimesinin anlamları şunlardır; *“oda”, “bağ çubuklarında yaprak ve filiz çıkan yer, tomurcuk”, “suyun çıktığı yer, kaynak”, “değirmendeki taşların her biri”, “aşık kemiği”, “nazar”, “bir çeşit yün dokuma motifi”, “domuz avında kullanılan, telden yapılmış yuvarlak bir çeşit araç”* (1993).

Kelime, ET’de *“köz”* şeklindedir. Sonrasında EAT döneminde kelime başındaki /k/’lerin /g/’ye dönüşmesiyle *“köz>göz”* şeklini almıştır. Kelimenin etimolojisi *“kö:-z”* şeklindedir (Clouston, 1972, s. 756). Türkçede *göz* kelimesinden türetilmiş *“ayna”* anlamına gelen *“gözü”* kelimesi vardır. Kelimenin etimolojisi *“göz [ET kö:z] +gü”* biçimindedir (Gülensoy, 2018, s. 304). *Gözü* kelimesinin diğer anlamları; *“görmek, yansımak”* olarak açıklanmıştır (Karakurt, 2011, s. 100)

Dünyadaki dillerde temel kelimelerin başında organ isimleri gelir. Türkçede temel söz varlığını organ isimleri teşkil eder. Bunlar; “göz, kulak, baş, ağız, el, ayak, parmak, sırt, göğüs, yanak...” Göz kelimesinin kökü “kō-“ fiilidir. “Kō-“ fiiline “-r” ekinin gelmesiyle “kōr-“ fiili meydana gelmiştir. Daha sonra Türkçenin “r/z” yasasıyla bağlantılı olarak kelime sonunda sızıcı “/r/” sesi “/z/”ye dönüşmüş ve kelime “göz” halini almıştır. ET’de “kōz” şeklinde var olan kelime, EAT döneminde “k>g” tonlulaşmasıyla “göz” olarak kullanılmıştır (Akar, 2019, s. 153).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Abdalın karnı doyunca gözü pabucundadır (yolda olur) / Aç gözünü, açarlar gözünü / Açlıktan gözü (gözleri) dönmek (kararmak) / Açtı ağzını, yumdu gözünü / Ağzı eğri, gözü şaşı ensesinden belli olur / Alıcı gözüyle bakmak / Anasının gözü / Artık mal göz çıkarmaz / Baş göz etmek / Göz yummak / Gözünü ayırmamak / Gözü gibi sevmek / Dört gözle beklemek / Dünya gözü ile görmek / El emeği göz nuru / Ekmeğine göz koymak / Göz boyamak / Göz değmek / Gözü kör olsun / Gözdağı vermek (URL-1). Gözü görmemek / Göz etmek / Göz açıp kapamadan / Göz boncuğu / Göz gezdirmek / Göz hakkı / Göz hapsine almak / Göz kamaştırmak / Göz kararı / Göz kırpmak / Göz koymak / Gözünün nurunu dökmek / Göz ucuyla bakmak / Gözden çıkarmak / Gözden düşmek / Gözden sürmeyi çekmek (veya çalmak) / Göze almak / Göze diken olmak / Gözleri çakmak çakmak / Gözleri dolmak / Gözleri fal taşı gibi açılmak / Gözleri parlamak / Gözlerini devirmek / Gözü kör olsun / Gözü toprağa bakmak / Gözü yememek / Gözü yüksekte olmak / Gözün aydın / Gözünü sevdiğim / Gözünü seveyim / Gözünü doyurmak / Gözüne hiçbir şey görünmemek (Ağakay, 1969, s. 302-303). Göz aşınasını bilir / Göz bakar, can çeker / Göz budur; dağın ardındakini görmeli; akıl budur, başa geleceği bilmeli / Göz görenin, yol varanıdır / Gözle gönül hile götürmez / Gözü aştan olanın eli yaşta olmalı / Gözün karnı yok ki doysun / Gözü olmayanın özü, özü olmayanın sözü olmaz / Gözleri tepesinde oynamak / Göz örtmek / Gözü mert / Gözüne görünecek var / Gözünün yağını yemek / (Kaçalın, 2019, s. 127-128, 337-338).

Görme organı olan göz, atasözü ve deyimlerden verilen örneklerden görüldüğü üzere farklı anlamlarda da kullanılmaktadır. Göz değmek; *nazar değmek* anlamında, dünya gözü ile görmek; *yaşarken görmek* anlamında kullanılmıştır. Gözü gibi sevmek; gözünü sevdiği kadar bir başkasını sevmek anlamındadır. Anlaşıldığı üzere kelime insanların kurduğu anlam ilişkileri ile zaman içerisinde farklı anlamlar kazanmıştır.

Edebî eserlerden örnekler:

- **Dede Korkut Hikâyeleri**

“Ağ yüzlü, ala gözlü gelin-ler gederise menüm geder” (Ergin, 2009, s. 71).

- **Süheyl ü Nevbâhar**

“Dirîgâki çün gaflet örtet gözi” (Kanar, 2011, s. 315).

- **Aykut Ertuğrul / Mümkün Öykülerin En İyisi**

“Gözünden akan rimel, yanağında karalık, kasvetli bir yol çizmişti” (Ertuğrul, 2013, s. 11).

Göz kelimesi aynı anlamda ve biçimde TT’de varlığını sürdürür. Kelimede herhangi bir anlam değişimi tespit edilmemiştir.

2.93. Göñül

Kelime, metinde “*Bilmezem gözüm nûrı ve göñlüm sürürü ve dirligüm (10)*” cümlesinde geçer. Göñül kelimesinin buradaki anlamı “*kalp*”tir (Korkmaz, 2017, s. 174, 281, 497).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*sevgi, istek*”, “*düşünüş, anma, hatır vb.*”, “*kalpte oluşan duyguların kaynağı*”, “*istek, arzu*” (URL-1), Tietze’de “*insanın zihin, istek ve duygu gibi iç faaliyetlerinin sahası, kalp*” (2016, s. 261), Ötüken Sözlükte “*{EAT} yürek*”, “*yürekte var olduğu kabul edilne sevgi, düşünme, anma, istek ve hatır gibi duygu kaynağı*”, “*yüreğin manevi gücü, iç*”, “*mecaz. arzu; istek*”, “*vicdan*”, “*mecaz. aşk*”, “*tasvf. insanın akıl üstü bilgiye ulaşma gücü ya da bu tür bilgilerin insanda doğduğu; dünya nimetleri ve geçici isteklerin bağından kurtulan sofide Allah’ın tecelli ettiği ve Allah’la ilgili bilgilerin geldiği yer*” olarak açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/II, 2007, s. 1750).

Kelime, Tarama Sözlüğünde “*gönül*”, “*yürek*” olarak belirtilmiştir (1943, s. 322). Clauson kelimenin anlamını “*zihin, düşünme organizasyonu akıl*” şeklinde açıklamıştır (1972, s. 731). Dîvânu Lugâti’t-Türk’te “*köñül ‘kalp, gönül; zihin açıklığı ve idrak sür’ati*” şeklinde açıklanmıştır (Ercilasun, Akkoyunlu, 2020, s. 738).

Kelime ET’de ve KT’de “*köñül, köñgöl*” şeklindedir (Gülensoy, 2018, s. 296). Kelimenin tarihi gelişimi de şu şekilde gösterilmiştir “*[kö-ñ (hatır; düşünme; dalma / göğüs) > köñ-ül > gönül > gönül كوكل]*” (Çağbayır/II, 2007, s. 1750).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Deniz dalgasız gönül sevdasız olmaz / El vergisi, gönül sevgisi / Er kocar, gönül kocamaz / Gönül vermek / Gönül eğlendirmek /

Gönül ferman dinlemez / Gönül kimi seçerse güzel odur / Gönülden irak olmak / Gönülsüz namaz göğe ağmaz / Göz görmeyince gönül katlanır / İki gönül bir olunca samanlık seyran olur (URL-1). Gönül almak / Gönül avcısı / Gönül bağlamak / Gönül hoşluğu ile / Gönül kimi severse güzel odur / Gönül maskarası / Gönülden çıkarmak / Gönülü bulanmak / Gönülü kararmak / Gönülünün dümeni bozuk (Ağakay, 1969, s. 297). Gönülün pasını gözyaşı siler / Gönülü geçenin ömrü geçer / Gönülün ağzı dili yoktur / Gönülün sığıdığı yere köy sığar / Gönülünü yüce tutan erde devlet olmaz / Gönül cenneti ister ama, günah koymaz / Gönül gönüle köprüdür / Gönülsüz işin gözsüz oğlu olur / Gönül hem ota konar, hem boka konar / Gönülsüz köpek, av avlamaz / Gönül umduğuna küser / Gönülü büyük / Gönülüm yoktur vermeye, un sererim örmeye / Gönülünde var, elinde yok / Gönülünü görmek / Gönül bu eşeğe, biner de gelin olmaya gider (Kaçalın, 2019, s. 126, 334).

Edebî eserlerden örnekler:

- Neşet Ertaş / Neredesin Sen

“Gönülüm hep seni arıyor, neredesin sen” (URL-81).

- Dede Korkut Hikâyeleri

“Gönül vürüp sevdiğüm” (Ergin, 2009, s. 55).

- Yūsuf ve Zelîhâ

“Dinleyenün gide gönli güşşası” (Özkan, 2013, s. 1175).

- Namık Kemal / İntibah

“Tev’em (ikiz) yaratılmış iki gönül niçin birbirinden ayrı yaşamaya mecbur olsun” (Kemal, 2014, s. 58).

- Yahyâ Bey

“Neler çeker bu gönül söylesem şikâyet olur” (Pala, 2004, s. 169).

Gönül kelimesinde anlam değişimi bulunmamaktadır. Kelime, TT’de aynı biçimde ve anlamda kullanılır.

2.94. Avrat (عورت)

Kelime, metinde “Tāze ‘avratam, cāyizdür bir ere dağı varam, oğlum ola” cümlesinde “kadın” anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 174, 281, 397).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “halk ağzında: kadın, eş” (URL-1), Ötüken Sözlükte “erkeğin eşi; karı; zevce”, “kadın” olarak açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (Çağbayır, 2007)

Avrat kelimesi Tietze’de “*arvat*” biçiminde verilmiştir. Anlamı “*kadın; zevce*”dir (2016, s. 445). Derleme Sözlüğünde de “*avrad*”biçimindedir. Anlamı; “*kadın, karı, avrat*”tır (1993, s. 390).

Kelimenin aslı “*ön dişlerdeki açıklık, savaş sırasında ölüm veya saldırı gelebilecek açıklık veya eksiklik, kadın veya erkek cinsel organı*” anlamına gelen “*avret*” kelimesidir. Kelimenin kadın anlamı mecazi bir kullanımdır. Avrat kelimesi Türkçede ilk olarak 13. ve 16. yüzyıla ait metinlerde görülür. Kelimenin kökeni hakkındaki yaygın görüş *avret* kelimesinden geldiği yönündedir. Avrat kelimesinin Türkçedeki eş anlamlıları “*kadın, karı, katun (hatun), tişi, ebçi, uragut*”tur (Güner, 2013, s. 2661, 2663). Kelime, bünyesinde barındırdığı sesler itibariyle *kadın* ve eş manadaki kelimeler ile kıyaslandığında sert bir söyleyişe sahiptir.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: At ile avrat yiğidin bahtına / Atta, avratta uğur vardır / Avrat tuz dedi mi ciğer cız der / Avrat var, arpa unundan aş yapar; avrat var, buğday unundan keş yapar / Avrat var ev yapar, avrat var ev yıkar / Doğuran avrat Azrail’i yenmiş / Yaman komşu, yaman avrat, yaman at; birinden göç, birin boşa, birin sat (URL-1). Avradı boşayan topuğuna bakmak / Avradın iyisi bileği, yağında belli olur / Avradın malı, eşeğin nalı / Avrat kıtlık bilmez çoban yokluk bilmez / Avrat nikâhla, tarla tapuyla zapt olunur (Kaçalın, 2019, s. 50).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Gülşehrî**

“*Ol bir avratı sever idi*” (Kanar, 2011, s. 69).

- **Nazım Hikmet / Memleketimden İnsan Manzaraları**

“*Sövdüler avratlarına jandarnaların*

Bilhassa avratlarına” (Hikmet, 2008, s. 1269).

Kelimede anlam değişimi bulunmamaktadır. Avrat kelimesi TT’de aynı biçimde ve aynı anlamda kullanılır.

2.95. Öd

Kelime, metinde “*Bunların (13) firāk ödün anların vişāl şuyı ile teskîn kılam ve bunların (14) fevti ağısına onların beķāsi tiryāķını devā kılam*” cümlesinde geçer. Kelimenin buradaki anlamı “*ateş*”tir (Korkmaz, 2017, s. 174, 281, 603).

Kelimenin sözlük anlamı TDK'nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “ateş” (URL-1), Tietze'de “ateş” (2018, s. 108), Tarama Sözlüğünde “ateş” (1971, s. 2909), Ötüken Sözlükte “ateş” şeklinde açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/IV, 2007, s. 3583). Kelime ET'de “oot/ ot”, OT'de “öd” şeklinde kullanılmıştır (Gülensoy, 2018, s. 495).

Türk Kültüründe Ateş

500.000 ile 1.500.000 yıl öncesinde var olduğu düşünülen ateş, insanlık için önem arz eder. İnsanlığın ateşi yanardağ, orman yangını gibi doğal unsurlardan elde ettiği düşünülür. Ateş hakkında insanoğlunun öğrendiği ilk şey ona dokunmamaktır. Ateş her ne kadar koruyucu, temizleyici olsa da aynı zamanda yakıcı ve yok edicidir. Isınmayı, aydınlanmayı, korunmayı, pişirmeyi, alet yapmayı, haberleşmeyi, avlanmayı sağlayan ateş, aynı zamanda insanı karanlık ve karanlıkla beraber gelebilecek tehlikelerden de korumuştur. Hemen hemen her kültürde ateş ve ateşin yakıldığı ocak kutsal kabul edilmiştir. Ateşe tanrı sıfatı yüklenmiş aynı zamanda külü, dumanı, kıvılcımı ve rengi kutsal kabul edilmiştir. İslamiyet öncesi Türk kültüründe eski Türk boylarının şehir merkezlerine inşa etmiş oldukları etrafı çevrili ocakların “ateş ibadeti” ile ilgili tapınaklar olduğu düşünülür. Türkler ateşe kutsal bir anlam yüklemiştir ama ateşi bir Tanrı değil Tanrı'nın gücü olarak düşünmüşlerdir. Türk inancına göre ateş, gökteki Tanrı tarafından insana öğretilmiş, çoğaltılmış, devrettirilmiş, ruh sahibi bir varlıktır. Türklerin inancına göre ilk ateş, gökteki Tanrı tarafından yakılmış, ailenin simgesi haline gelerek ocağa yerleştirilmesi için ataya öğretilmiştir. Türkler ateşe kötü davranmayı, kirlletmeyi veya hakaret etmeyi uygun görmemişlerdir. Bazı toplumlarda görülen vefat eden kişiyi ateş ile defnetme geleneği Türklerde de görülür. Türkler, Nevruz Bayramını ve Ergenekon'dan çıkmalarını ateş ayinleriyle kutlamışlardır. Hükümdarın tahta çıktığı cülus törenlerinde büyük ateşlerin yakıldığı kaynaklarda yer alır. Türk geleneklerine göre evlenen kardeşler atalarının ocaklarındaki ateşin koruyula yeni evlerinde ateş yakarak kutsal ata ocağı ateşini devam ettirirler. Aynı zamanda Türklerde aile ocağındaki ateşin sönmesi, uğursuzluk olarak kabul edilmiştir (Gülyüz, 2019, s. 203,205,216).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Odu ocağı kör kalmak / Odu ocağı sönmek (Kaçalın, 2019, s. 391).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Fuzûlî**

“*Bu od her yere düşse fark kılmaz kurusun yaşın*” (Kanar, 2011, s. 526).

- **Âşık Paşa / Garib-nâme**

“*Gör bu odı niçe yanar yandurur*” (Yavuz, 2002, s. 22).

Od kelimesinde bir anlam değişimi tespit edilmemiştir. Kelime, TT’de aynı anlamda ve aynı biçimde kullanılır.

2.96. Ata

Kelime, metinde “(15) *ol geçmiş ata ve ana ile bir kardeş dağı bulam ve bunun sevgüsün (16)*” cümlesinde tespit edilmiştir. Kelime, burada “*baba*” anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 174, 281, 395).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*baba*”, “*dedelerden ve büyük babalardan her biri*”, “*kişinin geçmişte yaşamış olan büyükleri*” şeklinde (URL-1), Divanu Lugati’t-Türk’te ve Clauson’da “*baba*” olarak açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Ercilasun, Akkoyunlu, 2020, s. 563; 1972, s. 40).

Kelime, Tietze’de ve Tarama Sözlüğünde “*baba*” olarak açıklanmıştır (2016, s. 474; 1943, s. 51). Ötügen Sözlükte de “*baba*”, “*soyundan gelinen büyük baba ve onların babaları; cet*”, “*sevilen ve sayılan büyüklere verilen unvan*”, “*soyundan gelmekle birlikte bizden çok önceleri, asırlar önce yaşamış kimseler; ecdat*”, “*öğretmen; şehzadelerin öğretmenleri*”, “*din büyükleri*”, “*EAT’de Bektaşi şeyhi*” ifadeleriyle açıklanmıştır (Çağbayır, 2007, s. 340).

Ata aynı zamanda soyundan gelinen eril kişidir. Türk mitolojisinde soyundan geldiği düşünülen varlıklara *ata* denir. Soyundan geldiği düşünülen hayvanlar şunlardır; Kurt, Geyik, Boğa, Kartal, Köpek, Deve, Kuğu, Ayı. İslamiyetle birlikte keramet sahibi erkek evliyalara da *ata* denilmiştir (Karakurt, 2011, s. 37).

Türklerde Ata

Türklerde aile kutsaldır. Anne, baba ve çocuk arasında sevgi ve sadakat oldukça kuvvetlidir. Uygur Dönemi’ne ait İrk Bitig metninde “*Oğlı öğinte, kanınta öbkelepein tezipeen barmış. Yana sakınmış kelmiş. Ögim ötin alayın, kangım sabin tınglayın tıp kelmiş (Oğlu annesine ve babasına öfkelenip kaçmış gitmiş. Tekrar düşünmüş ve gelmiş. Annemin öğüdünü alayım, babamın sözünü dinleyim deyip gelmiş)*” cümlelerinde aile

içindeki sorunun anne ve baba tarafından çözüldüğü görülüyor (Eker, 2001, s. 134). Türklerde soy babadan gelir. Baba eşini, çocuklarını geçindirmekle sorumlu kişidir. Baba, ailenin reisidir. Aile içerisinde herhangi bir sorunda danışılan ilk kişi babadır. Baba koruyucudur. Maddi ve manevi ailenin ihtiyaçlarını karşılar. Bunun yanında aile içinde babaya hürmet göstermek önemlidir. Babanın yanında düzgün bir şekilde oturmak, baba sofraya gelmeden yemeye başlamamak saygı göstergesidir. Türklerin büyüklere karşı duydukları saygı davranışlarını şekillendirmiştir.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Ata malı mal olmaz, kendin kazanmak gerek / Atalar çıkarayım der tahta, döner dolaşır gelir bahta / Atalar sözünü tutmayanı yabana atarlar / Atanın sanatı oğla mirastır / Atasını tanımayan Allah'ını tanımaz (URL-1). Ata yolu doğru yoldur / Ata malı olan yerde, özün kazandıüi haramdır / Atan eşek ise de palanını üstüne atma / Atanın önünden geçeni Allah sevmez / Atasına düşman olan, evladına dost olmaz / Atası ne ise ötesi de odur / Atası olmayanın sahibi zor çıkar / Atasız uşak (evlat), yularsız eşek (gibidir) / Atam bilir atasını, ben bilirim ötesini (Kaçalın, 2019, s. 47, 256).

Edebî eserlerden örnekler:

• **Dede Korkut Hikâyeleri**

“Her ne iş olsa Korkut Ataya tanışmayınca işlemezleridi”(Ergin, 2009, s. 11).

• **Ahmedî / İskerdernâme**

“Sende atadan varsa analardan nijâd

Ben atadan anadan uş şâhzâd”(Kanar, 2011, s. 65).

• **Kaşgarlı Mahmud / Dîvânu Lugâti't-Türk**

“Ta.y atatsa at tınu.r ogul eredse ata tınu.r”(Ercilasun, Akkoyunlu, 2020, s. 100).

Kelime, TT'de aynı biçimde ve anlamda kullanılır. Yapılan incelemeler neticesinde *ata* kelimesinde bir anlam değişiminin bulunmadığını söylemek yerinde olacaktır.

2.97. Ana

Metinde, “(15) ol geçmiş ata ve ana ile bir arkadaş dağı bulam ve bunun sevgüsün (16)” cümlesinde “ana, anne” anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 175, 281, 390).

Kelimenin sözlük anlamı TDK'nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “anne”, “yavrusu olan dişi hayvan”, “dini bakımdan aziz sayılan bazı kadınlara verilen unvan (Meryem

Ana, Fatma Anamız gibi.)”, “yaşlı kadınlara saygılı bir seslenme sözü”, “alacağın veya borcun, faizin dışında olan bölümü”, “temel, asıl, esas” şeklinde (URL-1), Clauson’da “ana” olarak belirtilmiştir. Kelimenin kökeni Türkçedir (1972, s. 169). Kelimenin anlamı Tietzede de “ana”dır (2016, s. 381).

Kelime, Ötüken Sözlükte şu ifadelerle tanımlanmıştır: “*çocuğu olan kadın;anne*”, “*yavrusu olan dişi hayvan*”, “*dinî açıdan kendisine saygı duyulan kadın*”, “*anne gibi şefkatli davranan kadın*”, “*ünl. saygı ifadesi olarak yaşlı kadınlara hitap sözü*”, “*bir şeyin kaynağı, asıl sebebi «İçki kötülüklerin anasıdır.»*”, “*koruyucu, kollayıcı; velinimet*”, “*dayanak noktası, temel; asıl; esas*”, “*{ağız} ağaç gövdesi*”, “*{ağız}tütünün alttan üçüncü tabakası olan en iri yaprakları*”, “*{ağız} değirmende çarka giden suyu salmaya yarayan ark*”, “*{ağız}ırmak ve nehirlerin aktığı asıl yatak*”, “*{ağız} toprak kazıldığında meydana çıkan alt tabaka; sert toprak*”, “*egemen; asıl; köke ilişkin; esas; hâkim*” (Çağbayır, 2007, s. 239).

Ana kelimesi ilk kez Uyg.’da görülür (Clauson, 1972, s. 169). Türkçe eş anlamlıları “*ök/ög*” kelimeleridir. Türk mitolojisinde soyundan gelindiğine inanılan, Kurt Ana Geyik Ana adında hayvanlar vadidir. Anayurt (anavatan) ifadesi toprağın dişil olarak düşünülmesinden doğmuştur. Ölünce toprağa gömülmek ana rahmine dönmeyi temsil eder. Ana kelimesinin (Karakurt, 2011, s. 30).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Ana baba bir / Ağlarsa anam ağlar gerisi yalan ağlar / Ana gibi yâr Bağdat gibi diyar olmaz / Ana kızına taht kurar, kızı bahtı kocadan arar / Ana kızına taht kurmuş, baht kuramamış / Ana ile kız, helva ile koz (URL-1). Ana kucağı / Anadan doğmuşa dönmek / Anasından emdiği süt burnundan gelmek / Anasını ağlatmak / Anasına bak kızını al, kenarına bak bezini al (Ağakay, 1969, s. 38). Ana aşı tandır başı / Ana baba evlat için, evlat kendi başı için / Ana bahtı kızına, baba ocağı oğluna kalır / Ana ciğerden yana, baba dağda bir oba / Ana çeker zahmeti, baba alır rahmeti / Ana ile kız dövüşmüş, komşuda sahi sanmış / Anası besler hurmayla, eloğlu karşılar yarmayla / Adası dal dal gezerse, kızı budak budak gezer / Anasına göre danası olur / Anasız uçak kanatsız kuş gibidir / Anasız kuzu melemez / Anaya babaya hizmet, Tanrıya ibadet / Anaya asi gelen onmaz / Ana eke ufak yapar köfteyi, çocuklar kurnaz ikişer alır köfteyi / Ana gezer, kız gezer; bu çeyizi kim düzer / Ana ata sofrasında büyümemiş (Kaçalın, 2019, s. 40-41, 248).

Dünyaya çocuk getirme yetisi olan kadın, çocuk sahibi olduğunda toplumda anne vasfını kazanmış olur. Anne hem toplumsal hem dini açıdan kutsal bir konumdadır. Anne çocuklarına karşı sonsuz merhamet taşıyandır. Çocuklarını koşulsuz şartsız severdir. Çocukları için her şeyi yapmaya hazır olandır. Bu yüzdendir ki anne çocuk için vazgeçilmezdir.

Edebî eserlerden örnekler:

- **Dede korkut Hikâyeleri**

“*Oğlanın anası oğlanın üstüne çapup çıka geldi*” (Ergin, 2009, s. 61).

- **Gülşehri**

“*Okıdı atasıyla anasın*” (Kantar, 2011, s. 39).

- **Mustafa Akar / Ev Hali**

“*Ekimin bol çocuklu, üvey analı ve fena halde pırlantalı buzullara benzeyen bir başka gecesiydi*” (Akar, 2015, s. 19).

- **Namık Kemal / İntibah**

“*Anasının babasının bir tanesi olduğundan ve hususiyle pederi evlât kadrini gerçekten bilenlerden bulunduğundan –İstanbul’da bulunduğu hâlde- tahsiline, maarifçe terakkinin (eğitim bakımından gelişmenin) aksa-yı meratibini (mertebelerinin sonuna) varmış olan yerler zadedgâni kadar itina olundu*” (Kemal, 2014, s. 31).

Ana kelimesinde herhangi bir değişim bulunmamaktadır. Kelime aynı anlamda TT’de kullanımdadır.

2.98. Taşra

Kelime, metine “*İllâ mümkün degüldür ki (15) ol geçmiş ata ve ana ile bir kardeş dağı bulam ve bunun sevgüain aña bırağam diyüp karındaşunun elin alup zindāndan taşra (17) geldi*” cümlesinde “*dışarı*” anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 174, 281).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*bir ülkenin başkenti veya en önemli şehirleri dışındaki yerlerin hepsi, dışarılık*” şeklinde (URL-1), Clauson’da “*dışarı*” (1972, s. 565), Tietze’de “*(evin ya da şehrin) dışarısı*” (2016, s. 320), Ötüken Sözlükte “*dışarıya; dışarı; dışarıda; dışına; dıştan*”, “*dış; dış kısım; hariç*” (Çağbayır/V, 2007, s. 4633), Tarama Sözlüğünde “*dışarı*” şeklinde açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (1965, s. 1021).

Taşra kelimesi aynı zamanda “*başkaları, yabancılar*” anlamına da sahiptir. Kelimenin “*taş*” nesnesi ile bir ilgisi yoktur. ET’de “*taş*” kelimesi “*dış taraf, dışarı*”

anlamındadır. Zıttı da “iç” kelimesidir. Buna göre “taşra” kelimesinin etimolojisi de “taş +ra (yön eki)” şeklindedir (Akar, 2019, s. 256).

Demirci, taşranın neresi olduğu hakkında şöyle der:

Aslında eskiden İstanbul’un dışında kalan yerlere taşra deniliyordu. Ankara da buna dâhildir. Şimdi Ankara’da yaşayanlar da Ankara dışına taşra diyor ama İstanbul hala müstesna. Herkes kendini merkez dışta kalanları taşra sanıyor (2019, s. 103).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Taşralı kalmak (URL-1).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Fuzûlî**

“Gönülden taşra bir yâr olduğun âşık hayal etmez” (Demirci, 2019, s. 103).

- **Muhyî**

“Taşramızdan sormağ ile” (Akar, 2019, s. 256).

- **Yaşar Kemal / Sarı Sıcak**

“Taşralı zenginlerin arabaları” (Kemal, 2014, s. 229).

Taşra kelimesi anlamı itibarıyla dışarıdaki her şeyi kapsarken TT’de kullanımda olan *taşra* kelimesi yalnızca *merkezin ya da ülkenin dışını* kapsar. Bu açıklama neticesinde kelimenin TT’de anlam daralmasına uğradığını söylemek yerinde olacaktır.

Sayfa 13’te Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Şeytân	Reng
--------	------

2.99. Şeytân (شیطان)

Kelime, metinde “*Hağ tã’atın korlar, şeytâna uyarlar*” cümlesinde geçer. Kelime, burada *isyan eden melek; şeytan* anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 174, 282, 654).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*Hz. Âdem’e secde etmediği için cennetten kovulan, insanları Allah’ın emirlerine karşı kıskırtan, kötülüğe yönelten cin, iblis*”, “*kötü niyetli kötü düşünceli kimse*”, “*çok kurnaz, uyanık (kimse)*” şeklinde açıklanmış (URL-1), Türkçe Sözlükte “*melek iken Âdem Peygamber’e secde etmediği için gökten kovulduğuna ve o zamandan beri insanları kötü yollara çekmeyen çalıştığına inanılan kötü ruh*” (Ağakay, 1969, s. 696), Tietze’de “*kurnaz, hilekâr*” (2019, s. 592), Ötüken Sözlükte “*Kur’an-ı Kerim’de, Kutsal Kitap’ta, Hristiyan ve Yahudilerin diğer din kitaplarında isyancı meleklerin, kötü ruhların başı*

olarak nitelenen varlık; iblis”, “genel olarak kötü melek; yek”, “mecaz. bizi kötülüğe yönelttiği düşünülen dürtü; kötü düşünce; kötü niyet”, “mecaz. kurnaz ve genellikle kötü kimse” şeklinde açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (Çağbayır/IV, 2007, s. 4468-4469).

Kelimenin Arapçada *“iblis (إبليس)”* (Devellioğlu, 2010, s. 464), Türkçede *“yek”* şeklinde eş anlamlısı bulunmaktadır (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 964).

Şeytan bahsi Kur’an-ı Kerim’de seksen sekiz yerde geçer. Şeytan kötünün ve kötülüğün simgesidir. Hz. Âdem yaratıldığında melekler Rablerinin emriyle ona secde ederken, şeytan secde etme emrine uymamıştır. Şeytan, ateşten yaratıldığı için çamurdan yaratılan Hz. Âdem’in karşısında kendini üstün görmüştür. Hz. Âdem ile Hz. Havva şeytanın oyununa inanarak cennette yasak meyveyi yemiş ve cennetten çıkarılmışlardır. Böylece kıyamet gününe kadar sürecek dünya hayatı başlamıştır. Allah, rahmetinden men ettiği şeytana insanlara vesvese vermeye ve çeşitli yöntemlerle batıl olanı hak gibi gösterip insanları yanıltmasına izin vermiştir. Fakat insanın aklı, iradesi ve imanı şeytanın oyunlarını yenebilecek kudrettedir. Kur’an-ı Kerim’de çeşitli ayetlerde şeytanın sinsi, azgın, yanıltıcı ve kışkırtıcı olduğu geçer. Ayetlerde şeytanın insanları kötüye yanıltma günaha sürüklemek için hileleri olduğuna dikkat çekilmekte, hilelerden uzak durulması emredilmekte ve şeytanın şerrinden Allah’a sığınmanın en doğru yol olduğu ifade edilmektedir. İslam dini haricinde Yahudi ve Hristiyanlıkta da şeytan, yanıltıcı, yalancı, âsi, Tanrı’nın ve insanın düşmanı olarak görülmektedir (URL-82).

Şeytan, ilk kötülüğünü Âdem ile Havva üzerinde gerçekleştirmiştir. Allah şeytanı lanetlemiş ve cennete girmesini yasaklamıştır. Allah Hz. Âdem ve Hz. Havva’yı dünyaya gönderdikten sonra şeytanı da göndermiştir. Şeytanın yeryüzündeki ilk fitnesi Hz. Âdem ve Hz. Havva’nın oğulları Hâbil ile Kabil’in arasını açmasıdır. O günden sonra şeytan insanları doğru yoldan çıkarmak için durmadan çabalamıştır. Şeytanın insanın damarlarında dolaştığı hadis-i şerif ile insanlara bildirilmiştir (Pala, 2004, s. 431).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Acele işe şeytan karışır / Aksi şeytan / (Birinde) şeytan tüyü olmak / Cin olmadan şeytan (adam) çarpmak / İnsan insanın şeytanıdır / Kör şeytandan bulmak / Şeytan gibi / Şeytan görsün yüzünü / Şeytan kulağına kurşun / Şeytana pabucunu ters giydirmek / Şeytana uyma / Şeytana parmak ısırtmak / Yüzünü şeytan görsün / Şeytanın yattığı yeri bilmek (URL-1). Şeytana gem

vurmak / Şeytan asası ile gezemez / Şeytan babası dikmek / Şeytanı boyunduruğa koşmak / Şeytanın boynuzuna salıncak kurup kırk yıl sallanmak / Şeytanın gür olsun / Şeytan düğüne gitmezse de yol üzerine yumurta bırakır / Şeytanın çarığı tez delinir / Şeytanla ceviz (aşık) oynanmaz / Şeytan ocağını boş koymaz (Kaçalın, 2019, s. 205, 416). Şeytan azapta gerek / Şeytan çekici (Ağakay, 1969, s. 696).

Toplumda şeytan kötülüğün en yüksek mertebesini temsil eder. Bu sebepten insanlar içinde kötü olduğu düşünülen diğer insanlara *şeytan* benzetmesi yapılır. *Şeytan gibi* benzetmesi *şeytan kadar kötü biri, şeytana parmak ısirtmek* deyimini de *ancak şeytanın yapabileceği kötülük gücüne ulaşmış bir davranış veya durum* karşısında kullanılır.

Edebî eserlerden örnekler:

- **Mehmet Akif Ersoy / Ayrılık Hissi Nasıl Girdi Sizin Beyninize**
“*Fikr-i kavmiyyeti şeytan mı sokan zihninize?*” (URL-83).
- **Sezai Karakoç / Mona Rosa**
“*Senin hatırın kadar Allah ve şeytan işi*” (Karakoç, 2014, s. 41).
- **Nazlı Eray / Kayıp Gölgeler Kenti**
“*Onun sertliğinden ve şeytanlığından nefret ediyorum*” (Eray, 2008, s. 83).

Şeytan kelimesinde anlam değişimi gözlenmemiştir. Kelime, aynı anlamda TT’de varlığını sürdürür.

2.100. Reng (رنگ)

Kelime, metinde “*Pādişāhuñ ra’iyyete yaḥşı (15) nazarı reng-i rūy virür ve ra’iyyet daḥı pādişāh ḥūyı üzre olur (16) ki en-nāsü ‘alā dīn-i mülūkihim*” cümlesinde “*renk*” anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 175, 282, 629).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*cisimler tarafından yansılan ışığın gözde oluşturduğu duyum*”, “*nitelik*”, “*çeşitlilik*” (URL-1), Tietze’de “*muziplik, azizlik, oyun; şekil, çeşit, sanat*” (2018, s. 480), Ötüken Sözlükte “*bir kaynaktan ya da bir cisim üzerinden yansdıktan sonra gelen ışığın farklı dalga boylarına bağlı olarak gözde bıraktığı ayırt edici durum*”, “*boyar madde*”, “*günlük dilde siyah, beyaz ve gri dışında kalan tayf duyumları*” şeklinde açıklanmıştır. Kelime, Türkçeye Farsçadan ödünçlenmiştir (Çağbayır/IV, 2007, s. 3955).

Kelimenin, Arapçada “*levn (لون)*” şeklinde eş anlamlısı bulunmaktadır (Devellioğlu, 2010, s. 632).

Türklerde Renklerin Simgeleri

Türklerde dört ana yönün simgeleri renklerdi. Kuzeyin renk simgesi kara, güneyin kıvı, doğunun mavi ya da yeşil, batının rengi beyazdı. Merkez sayılan toprağın rengi de sarı ya da siyahtı. Türkiye'nin deniz isimlerinde Türklerdeki ana yön simgelerindeki renkler görülür. Örnek olarak; Kuzeyinde Karadeniz, Güneyinde Kıvı Deniz, Batısında Ege Denizi (Akdeniz). Türklerde kara renk, kuzeydeki bir yer ya da kuzeyde yaşayan topluluk, şiddet, gücü gerçeği vurgulamak, iyiyi ya da iyiliğın karşındaki kötüyü ve ölüm yas gibi insanın hayatındaki üzücü olaylar için kullanılmıştır. İslamiyet döneminde Hz. Muhammed'in üç sancağından birinin renginin siyah olması Türk devletlerinde ve ordularında bayrakların renginin siyah olması ile ilgilidir. Altaylı Şamanist Türklerde iyi ruh “*aru töz*” kötü ruh “*kara töz*” olarak adlandırılmıştır. Türklerde kara rengin yası simgelediğini Dede Korkut Hikâyelerinde yas olan evlerden bahsedilirken “*kara göklü otağ*” ifadesinde görülür. Yine Dede Korkut Hikâyelerinde *Dirse Han Oğlu Boğaç Han* hikâyesinde oğlu kıvı olmayanın *kara çadıra* konulması kara rengin üzüntüyü simgelediğinin kanıtıdır. Kırmızı renk, Türklerde güneş ve tüm savaş tanrılarının simgesidir. Mavi renk, Gök Tanrı adlandırmasında olduğu gibi, göğü simgelemiştir ve gökle ilgili unsurlar için kullanılmıştır. Beyaz renk, dünya genelinde saflığın, temizliğin masumiyetin havanın ve ışığın simgesidir. Türkler de beyaz renk aklık, ululuk ve arılıktır. Adaletin, devlet büyüklerinin simgesidir. Türklerde yeşil renk doğayı temsil eder. Hâkimiyeti ve hükümdarı simgeleyen yeşil rengi Türklerde sancak rengi için de kullanılmıştır. Özellikle İslamiyet'in kabulünden sonra Hz. Peygamberi'n sancağının, cübbesinin ve sarığının yeşil renkte olması bu rengin Türkler için önemini artırmıştır. İslamiyet'ten sonra göğü simgeleyen kubbelerin yeşil renk olması dikkat çekmektedir. Türklerde sarı renk merkezin yani toprağın simgesidir. Hükümdarlığın simgesi de olan sarı renk dinsel anlamda gücü ve hâkimiyeti de simgeler. Örnek olarak; Anadolu-alp erenlerinden olan Türk kahramanına Sarı Saltuk denmesi. Sarı renk, ateşin ve albastının da rengi olmuştur. “*Betin benzın sarardı*” ifadesi buradan gelmektedir (Çoruhlu, 2002, s. 181-193).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Renk gelmek / Bukalemun gibi renkten renge girmek / Renk almaz / Köre renkten bahsolunmaz / Renk vermek / Renkten renge girmek (URL-1). Renk vermemek / Rengini belli etmemek (Ağakay, 1969, s. 622).

Renkten renge girmek, renk vermek, bukalemun gibi renkten renge girmek örneklerinde görüldüğü üzere renk insanın duygu değişiminin de simgesidir. Hasta olan birinin yüzünün solması ve iyileştiğinde *yüzüne renk gelmesi* rengin sıhhati simgelediğinin göstergesidir.

Edebî eserlerden örnekler:

- **Akif Paşa / Kaside-i Âdem**

“Reng-i hayret alır âyine-i derya-yı âdem”(Kaplan, 2015, s. 20).

- **Sabahattin Ali / Kürk Mantolu Madonna**

“Köşeli dizler ve omuzlar; nisbetsiz başlar ve memeler; elışı kâğıdından yapılmış gibi keskin renklerle gösterilmiye çalışılan tabiat manzaraları”(Ali, 1943, s. 55).

- **İsmet Özel / Üç Frenk Havası**

“Yabani güvercin kanatları renginde”(Özel, 1984, s. 26).

Reng kelimesi TT’de aynı anlamda fakat *renk* biçiminde kullanılır. Kelimede anlam değişimi bulunmamaktadır.

Sayfa 14’te Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Yağmur	Ev	Ni’met	Süd
Kız			

2.101. Yağmur

Kelime, metinde *“İttifāk ol gün yağmur olup şikāra mecāl (5) olmayup, zārūrī ehl-i şikār perākende olup, Behrām yaluñuz (6) bir karyeye düşüp şiddet-i berdden bir mün’imce kimesne- (7) –nüñ evine indi”* cümlesinde yer alır. Kelime, burada *“yağmur”* anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 175, 282, 688).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde *“atmosferdeki su buharının yoğunlaşmasıyla oluşan ve yeryüzüne düşen yağışın sıvı durumunda olanı”*, *“çok ve sık düşen, gelen şey”*, *“çokluk, bolluk”*(URL-1), Tietze’de *“atmosferden sıvı olarak*

yere düşen buğu” (2019, s. 126), Ötüken Sözlükte “*gökten akan su; havaküredeki su buharının yoğuşarak damlacıklar hâlinde yere düşmesiyle oluşan yağış*” şeklinde açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/V, 2007, s. 5158).

Yağmur kelimesi Derleme Sözlüğünde “*yāmır [yağmır, yāmur]*” biçimindedir (1993, s. 4155).

Yağmur kelimesi ET’de ve OT’de “*yagmur, yamğur*” şeklindedir. Gülensoy, kelimenin etimolojisini “*yağ-mur*” olarak belirtmiştir (2018, s. 847). Kelime Divanu Lugati’t-Türk’te “*yagmur*” biçimindedir (Ercilasun & Akkoyunlu, s. 942).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Abanın kadri yağmurda bilinir / Altın yerde paslanmaz, taş yağmurdan ıslanmaz / Arsızın yüzüne tükürmüşler “yağmur yağıyor” demiş / Bahtsızın bağına yağmur, ya taş yağar ya dolu / Kurşun yağmuruna tutmak / Çiftçiye yağmur, yolcuya kurak; cümlelerin muradını verecek Hak / Islanmışın yağmurdan korkusu olmaz / Mart kuruluk nisan yağmurluk / Yağmur boşanmak / Yağmur yağarken küpünü doldurmak / Yağmurdan kaçarken doluya tutulmak (URL-1). Yağmur olsa kimsenin tarlasına düşmez (Ağakay, 1969). Yağmurda korkan tilki bir kulübecik yapar / Yağmurda örtü, rüzgârda kuytu / Yağmur diner su durulur / Yağmurlu gün tavuk su içmez / Yağmuru yel azdırır, insanı el azdırır / Yağmur yelle, düğün elle / Yağmur gelmeden sele gitmek / Yağmur nereye yağarsa tarlayı oraya kaldırmak / Yağmur yağdı, yarıklar kapandı (bitiştii, düzeldi) (Kaçalın, 2019, s. 219, 439).

Edebî eserlerden örnekler:

• **Yusuf Atılğan / Aylak Adam**

“*Yağmursuz sabahlar bu bir damla gökyüzü onu şehrin havasını tahminde çok kere yanılır*” (Atılğan, 2012, s. 11).

• **Ahmet Hamdi Tanpınar / Saatleri Ayarlama Enstitüsü**

“*Sonra şiddetli bir yağmur boşandı*” (Tanpınar, 2008, s. 287).

• **Mustafa Akar / Kusurlu Böğürtlen**

“*Yağmurun anayurdu görülür*” (Akar, 2002, s. 31).

Türkçede kelimenin eş anlamlıları “*yağar, yağış*” (URL-1), Arapçada “*bârân (باران)*” kelimeleridir (Devellioğlu, 2010, s. 80). Halk ağzında *yağmur* kelimesi için Arapça *rahmet (رحمت)* kelimesi kullanılır (URL-134). Buradan yola çıkarak denilebilir ki kökeni Arapça olan *rahmet* kelimesi Türkçede anlam genişlemesine uğrayak *yağmur* anlamını kazanmıştır. *Rahmet* kelimesinin *yağmur* kelimesi yerine kullanımını Nazım

Hikmet'in *Yatar Bursa Kalesinde* adlı şiirinde: “Çok rahmet yağdı. Çok rahmet yağdı o yıl” dizelerinde görülmektedir (Hikmet, 2008, s. 817, 819).

Mustafa Akar'ın *Yaşadım 20. Yüzyılı* adlı şiirindeki dizelerde *yağmur* kelimesi yerine *merhamet* kelimesinin kullanıldığı saptanmıştır. Bahsedilen dizeler şu şekildedir: “*Merhamet yağdır üzerimize, Çünkü merhamet yağmak ister*” (2020, s. 71). *Yağmur* kelimesi yerine *rahmet* kelimesinin kullanıldığını söyledik. Rahmet kelimesinin sözlük anlamı TDK'nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*birinin suçunu bağışlama, yarlıgama, merhamet etme*”, “*yağmur*” şeklindedir (URL-1). Örnek verilen dizelerdeki *yağmur* kelimesi için *merhamet* kelimesi kullanımını *rahmet* kelimesinin *merhamet etme* anlamına dayandığını burada dile getirmek yerinde olacaktır. Elbette bu görüş kelimelerin anlamlarından yola çıkılarak yapılan bir değerlendirmedir. Yağmur rahmettir, Allah'ın merhametinin yeryüzüne tecelli etmesidir. Yağmur yağdığı anda Allah'ın rahmeti yeryüzüne iner.

Yağmur kelimesi yerine Türk kültüründe ve Türk toplumundan *rahmet* kelimesi kullanılır. Yapılan açıklamalardan ve örneklerden hareketle kelimenin Türk kültür ve dünya görüşünün etkisiyle anlamının genişlediğini söylemek doğru olacaktır. Kavram üzerinde meydana gelen anlam genişlemesi dil-kültür etkileşimini de kanıtlar mahiyetindedir.

2.102. Ev

Kelime, metinde “*İttifāk ol gün yağmur olup şikāra mecāl (5) olmayup, zārūrī ehl-i şikār perākende olup, Behrām yaluñuz (6) bir karyeye düşüp şiddet-i berdden bir mün'imce kimesne- (7) –nüñ evine indi*” cümlesinde geçer. Ev kelimesinin anlamı *barınma yeri, yaşanılan yerdir* (Korkmaz, 2017, s. 175, 282).

Kelimenin sözlük anlamı TDK'nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*yalnız bir ailenin oturabileceği biçimde yapılmış yapı*”, “*bir kimsenin veya ailenin içinde yaşadığı yer, konut, hane*”, “*aile*”, “*soy, nesil*” şeklinde (URL-1), Clauson'da “*yaşanan yer*” (1972, s. 3), Tietze'de “*oturulan yer, mesken; çadır; hane*”, “*oda*”, “*umumhane*”, “*ev halkı, aile*”, “*(santraç tahtasında) 'hane'*” (2016, s. 661-662), Ötüken Sözlükte, “*insanların barınması için yapılmış bina*”, “*bir ailenin oturacağı biçimde yapılmış barınak; konut*”, “*bir kimsenin içinde oturduğu yapı*”, “*oturulan binanın iç düzenlemesi veya eşyası*”, “*içinde belirli bir iş görülen kurumlaşmış hizmet binası*”, “*belirli meslek*

gruplarının toplumsal ilişkilerini sürdürdükleri ve üye olarak yararlanabildikleri kuruluş ve binası”, “mecaz. aile üyeleri”, “soy; nesil; hanedan”, “santrançta her bir kare”, “çadır”, “gnşl. (göz vb. organlar için) içine yerleştirdikleri oyuk”, “[EAT] zevce; eş”, “[EAT] burç; menzil”, “{ağız} mutfak”, “{ağız} araba ve kağınlarda tekerlekler arasında kalan ve üzerine yük konulan düzlem” şeklinde açıklanmıştır (Çağbayır/II, 2007, s. 1512).

Kelime Tarama Sözlüğünde “*menzil, burç*” olarak açıklanmıştır (1943, s. 284). Derleme Sözlüğünde de “*oda*” şeklinde ifade edilmiştir (1972, s. 1800).

Kelime ET’de “*eb*” şeklindedir. EAT’de ve ET’deki bazı kelimelerin ön, iç ve son sesteki /b/lerin /v/ye dönüşmesinin sonucunda “*ev*” şeklinde kullanılmaya başlanmıştır (Özkan, 2013, s. 107).

Türklerde Ev

Türklerde ev *çadır* şeklindedir. Bunun sebebi konargöçer yaşam biçimine sahip olmalarıdır. Çadırların ortasında ocak bulunur ve burada bir ateş yanar. Yanan ateş yemek pişirmek ve ısınmak için kullanılır. Ev, insanın yaşama biçimini, dünyaya bakışını etkileyen kültürel bir ortamdır. İnsanın dünyaya bakışı, yaşama ve düşünce biçimi ait olduğu ev etrafında gelişim gösterir (Göğebakan, 2015, s. 44-45). Ev mekân olarak insanın en korunaklı alanıdır. Ailesiyle birlikte güvende hissettiği yerdir. Ev mahremiyettir. Bu yüzden de birinin evine misafir olarak gidecek kişi gitmeden önce haber verir. Evin içinde yaşanan her şey yine evin içinde kalır. Toplumda böylesi uygun görülür.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Ahmak misafir ev sahibini ağırlar / Ev alma, komşu al. Ev açmak / Ev bark yıkmak / Ev sahibi mülk sahibi, hani nerede bunun ilk sahibi / Evcî çıkmak / Evi ev eden avrat / Evlerden ırak / Evelenenle ev alana Allah yardım eder / Evli evine, köylü köyüne / Evlinin bir evi var, kiracının bin evi var (URL-1). Evde hasırda yatar, burada çalım satar / Evde karı, tarlada darı yok / Evden bir ölçü çıkacak demişler, herkes hizmetçisinin (azabının) yüzüne bakmış / Evde yok bulgur aşısı, kendi gezer bölük başı / Evim ayrı, yolum sapa / Evinde yok bulgur, ağzı çalıyor tambur / Evde atı olan dağda yorulmaz / Ev danası öküz olmaz / Evinde delik, böğründe yara; var sırlarını ellerde ara / Evinde ölüsü olan bir defa, delisi olan her vakit ağlarmış / Evine

görük, bağına erik bastırma / Evin iyisi suya yakın daha iyisi köye yakın / Evi yapılmış, bağı dikilmiş al (Kaçalın, 2019, s. 117-118, 324).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Ahmet Mithat Efendi / Felatun Bey ile Rakım Efendi**

“Yarım saat geçmedi, evin içinde herkes kalktı”(Efendi, 2014, s. 127).

- **Mustafa Akar / Ev Hali**

“Beyaz ev, Ziya Osman Saba’nın en güzel, özel ve nadide şiirlerinden birisi” (Akar, 2015, s. 34).

- **İsmet Özel / Waldo Sen Neden Burada Değilsin**

“Daha önemlisi içinde kitaplar bulunan bir evde yaşamamdı belki” (Özel, 1995, s. 39).

- **Dede Korkut Hikâyeleri**

“Berü gelgil başum bahtı, évüm tahtı!” (Ergin, 2009, s. 31).

- **Yunus Emre**

“Şeyhimin ilini, sorarım evini” (Toprak, 2006, s. 159).

Kelimede herhangi bir anlam değişimi meydana gelmemiştir. Ev kelimesi TT’de aynı anlamda ve biçimde kullanılır.

2.103. Ni’met (نعمت)

Kelime, metinde “Şāhib-ḥane bī-çāre bilmedi ki gelen pādişāhdur (8) ki aḥa lāyık nūzl-i ni’met getirüp konuqlaya” cümlesinde “rızk, azık” anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 175, 282, 600).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “iyilik, lütuf, ihsan”, “yaşamak için gerekli her şey”, “yiyecek, içecek, özellikle ekmek”, “yararlanılan imkan” (URL-1), Tietze’de “nimet”(2018, s. 337), Ötüken Sözlükte “Allah’ın insanlara yararlanmaları için sunmuş olduğu her şey”, “iyi niyet beslediği düşünülen bir kimsenin yaptığı; iyilik; bağış; lütuf; ihsan”, “insanın yaşaması için gerekli olan yiyecek, içecek gibi maddeler” olarak açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (Çağbayır/IV, 2007, s. 3549).

Türk toplumunda nimet kelimesi yaygın olarak *ekmek* için kullanılır. Ekmek kutsal bir nimettir. Ekmek yere düşürüldüğü zaman yerden alınır, üzerine üflenir ve üç kez öpüp başa konulur. Özellikle sokakta yere düşmüş ekmek ya da ekmek parçası yerden alınarak yükseğe konur. Bu davranışlar nimete olan saygının delilidir.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Fasulye gibi kendini nimetten saymak / Fırsatı ganimet bilmek / Nimet bilmek / Nimeti ayağıyla tepmek / Nimetle şaka olmaz (URL-1).

Edebî eserlerden örnekler:

• **Âşık Paşa / Garib-nâme**

“*Dünya içre dürlü nîmet alınur*” (Yavuz, 2002, s. 93).

Nimet kelimesinde herhangi bir anlam değişimi olmadığı verilen bilgilerden ve metindeki kullanımından anlaşılmaktadır. Kelime, aynı biçimde ve anlamda TT’de kullanılır.

2.104. Söd

Kelime, metinde “*Giceye karib (11) şahib-hänenüñ çöpâni yabândan gelüp haber virdi ki bugün (12) koyunumuz baydağılayın söd virmedî*” cümlesinde “söd” anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 175, 282).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*kadınların ve memeli dişi hayvanların yavrularını besledikleri, memelerinden gelen, besin değeri yüksek beyaz sıvı*”, “*bazı bitkilerin türlü organlarında bulunan beyaz renkte öz su*” olarak (URL-1), Clauson’da “*bir besin olarak ;‘söd’*” (1972, s. 798), Tietze’de “söd” (2019, s. 527), Ötüken Sözlükte “*kadınların ve dişi memeli hayvanların, yavrularını beslemek için memelerindeki bezler tarafından salgılanan fildişi renginde tatlımsı, besleyici sıvı*” olarak açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/IV, 2007, s. 4400).

Kımız Nedir?

Kımız:

İnsanlık tarihinin en önemli besin kaynaklarından olan söt, insanların beslenmesine yarayan ilk ve ana besin kaynağıdır. Türkler at, koyun, keçi, deve, sığır, geyik gibi hayvanları besleyerek, etinden, sötünden, gücünden, derisinden, yününden faydalanmışlardır. Sötünden yoğurt, yağ, peynir, kımız gibi ürünler elde etmişlerdir. Kımız, İskitlerden başlayarak bugüne kadar sevilerek tüketilen, kısrak sötünden imal edilen bir Türk içkisidir. Türkler kımızı “Tanrının içeceği” olarak nitelendirmişler ve en çok tükettikleri içecek olarak ilk sırada yerini almıştır. Kısrak sötünden elde ettikleri bu ürünü, gerek sağlık açısından gerekse de eğlencelerde insana hoş bir ahenk kattığı için tüketmişlerdir (Yalınel, 2021, s. 2).

şeklinde açıklanmıştır.

Kımız kısrak sötünün mayalanması ile elde edilen az alkollü bir Türk içkisidir. Kaynaklarda kımızın İskit, Hun, Göktürk gibi eski Türk toplumlarında yer aldığından bahsedilmektedir. Kımız günümüzde ise Kazaklar, Yakutlar ve Başkurtlar olmak üzere

bazı Türk toplumları tarafından hâlen tüketilmektedir. Kımız Türkler tarafından üretilmiş bir içkidir. Bu yüzden kımızın tüketildiği tüm coğrafyalar Türklerin bulunduğu coğrafyalardır. Türklerde büyük veya küçük toplantıların temel içeceği kımız olmuştur (Durmuş, 2014, s. 76,83).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Ağzı süt kokmak / Anasının ak sütü gibi helal olsun. Anasından emdiği süt burnundan gelmek / Çiğ süt emmiş / Bir kuşsütü eksik / Emdiği süt haram olmak / Helal süt emmek / İnsan oğlu çiğ süt emmiş / Ortalık sütliman olmak / Süt dökmüş kedi gibi / Sütçü beygiri gibi / Sütten ağzı yanan yoğurdu üfleyerek yer / Sütten kesmek / Sütten kesilmek / Sütsüz koyun meleyen olur (URL-1). Süt veren ineğin memesi kesilmez / Sütlü koyunu sürüden ayırmazlar / Sütlü iken sağdın sütümü, sütsüz iken koca domuz koydun adımı / Sütlü sütlü melemek / (Kaçalın, 2019, s. 204, 414).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Sabahattin Ali / Kürk Mantolu Madonna**

“Makine ona uzattığım üç yüz kuruğu aç bir kedinin süt kaymağını yalaması gibi bir anda yiyip yuttu” (Ali, 1943, s. 141).

- **Nazım Hikmet / Yeni Saat**

“Kuş sütüyle beslenen kuş kafana sıdırmazsan” (Hikmet, 2008, s. 754).

- **Yusuf Atılgan / Aylak Adam**

“Garsonu çağırıp içtiği soğuk sütün parasını verdi” (Atılgan, 2012, s. 50).

Süd kelimesinde anlam bakımından herhangi bir değişim görülmemiştir. Kelime, TT’de *süt* biçiminde ve aynı anlamda kullanılmaktadır.

2.105. **Ƙız**

Kelime, metinde *“Meger şâhib-ğânenün bir ‘âkile kız var idi”* şeklinde geçer. Kelimenin buradaki anlamı diş *evlat*tır (Korkmaz, 2017, s. 175, 282).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde *“dişi çocuk”* olarak (URL-1), Clauson’da *“kız”*, *“evlenmemiş kadın”* (1972, s. 679), Tietze’de *“daha evlenmemiş; bakire; dişi çocuk”*, *“nida ve hitap şekli”* (2016, s. 300-301), Ötüken Sözlükte *“cinsiyet bakımından dişi olan çocuk veya genç kız çocuk”*, *“{ET} cariye”*, *“genç ve yaşlı olmasına rağmen evlenmemiş, bekâreti gitmemiş bayan”*, *“anne ve babasına göre daha küçük yaşta olan kimse”*, *“kadın cinsten diğerlerine göre daha küçük yaşta olan kimse”*, *“(düğün sırasında) gelin ve gelin tarafına ait”*, *“(insan için) dişi*

cinsiyetli olan; kız”, “(bayan için) henüz kızlığı bozulmamış olan; kız oğlan kız”, “ünl. yaşlı bir kimse tarafından küçük yaştaki dişi cinsten kimseye hitap sözü”, “argo. (erkek için) sevdiği veya flört ettiği kız” ifadeleriyle açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/III, 2007, s. 2656).

Tarama Sözlüğünde *kız* kelimesinin anlamı “*pahalı, az bulunur*” şeklindedir (1943, s. 464).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Allah verince kimin oğlu, kimin kızı demek / Ana ile kız, helva ile koz / Ana kızına taht kurmuş, baht kuramamış / Ananın bahtı kızına / At beslenirken kız isternirken / Anasının kızı / Anasına bak, kızını ali kenarına (kıyısına tarağına) bak bezini al / Beğenmeyen kızını (küçük kızını) vermesin (URL-1). Kız anadan, ekmek bezeden gider / Kız anası köşe minderi, oğlan anası kapı yaması / Kız babası tuz babasıdır / Kız boğazı kırk boğum olur / Kız evi, naz evi / Kız gittiği, oğlan bittiği yerde ekmek yer / Kız kocayı bir şey sanırmış, gittiği gece usanırmış / Kızın varsa el yatağında yatmasın, oğlun varsa el ekmeğini tatmasın / Kız evinin haberi yok, oğlan evi tambır tambur / Kız güzeli (Kaçalın, 2019, s. 165-166, 371).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Ahmet Hamdi Tanpınar / Saatleri Ayarlama Enstitüsü**

“*Üvey kızını ve damadını sevmiyordu*”(Tanpınar, 2008, s. 291).

- **İsmet Özel / Jazz**

“*Etimde şirpençe çıkar bu kızını alamazsam*”(Özel, 1984, s. 16).

- **Sabahattin Ali / Kürk Mantolu Madonna**

“*Mektepte kız arkadaşlarımın miskinliği, emelleri beni daima tiksindirdi*”(Ali, 1943, s. 104).

Kelimede anlam değişimi tespit edilmemiştir. Kız kelimesi aynı anlamda TT’de kullanımdadır.

Sayfa 15'te Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Resül	Sünnet	Ağırla-
-------	--------	---------

2.106. Resül (رسول)

Kelime, metinde “*Konuğ ağırlamak, sünnet-i resüldür*” cümlesinde “*H. Peygamber*”i işaret eder (Korkmaz, 2017, s. 175, 283, 630)

Kelimenin sözlük anlamı TDK'nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*kendisine kitap indirilmiş peygamber*”, “*haberci*” (URL-1), Tietze'de “*elçi, peygamber*”(2018, s. 487), Ötüken Sözlükte “*elçi, haberci*”, “*insanları doğru yola davet etmek amacıyla Allah tarafından gönderilmiş kitaplı peygamber; yalavaç*” şeklinde açıklanmıştır. Kelime, Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (Çağbayır/IV, 2007, s. 3960).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Dede Korkut Hikâyeleri**

“*Resül 'aleyhi's-selâm zemânına yakın Bayat boyundan Korkut Ata derler bir er kopdı*”(Ergin, 2009, s. 11).

- **Âşık Paşa / Garib-nâme**

“*Ol Resül kim hak habîbümdür didi*”(Yavuz, 2002, s. 28).

- **Yahyâ Bey**

“*Resül ravzasında nûrdan serv-i hırâmânı*”(Pala, 2004, s. 376).

Kelimenin metinde *H. Muhammed* için kullanıldığı belirlenmiştir. *Resul* kelimesi Türk kültüründe yalnızca *H. Muhammed* için kullanılmaktadır. Buradan yola çıkarak denilebilir ki *kendisine kitap indirilmiş bütün peygamberleri kapsayan; resul* kelimesi, TT'de anlam daralmasına uğramıştır. Kelimedeki anlam daralmasının sebebi şüphesiz dilin, kültür ve dünya görüşüyle etkileşimidir. Bu etkileşim kültürün dil üzerindeki etkisinin delilidir. Bahsedilen duruma örnek gösterilmek istendiğinde Mustafa Akar'ın “*Hüseyin*” adlı şiirindeki şu dize yardımcı olacaktır; “*İçerde Resul-i Ekrem telkâri yaşlar dökerdi*” (2020, s. 23). Burada *resul-i ekrem* ibaresindeki *resul* kelimesi bütün peygamberler için değil sadece *H. Muhammed* için kullanılmıştır. Başka bir örnek Yahyâ Bey'in “*Resülün ravzasında nûrdan serv-i hırâmânı*” dizesindeki *resul* kelimesidir (Pala, 2004, s. 376). Örnek verilen dizelerdeki *resul* kelimesi *H. Muhammed*'i işaret eder.

2.107. Sünnet (سنت)

Kelime, metinde “*Sünnet [hakkı] dağı yirine gelüp, konu[k]cağuş gönülcügi (8) hoş olurdı; bize hayr du’ā kılurdı*” cümlesinde “*H. Peygamber’in smzü, kavli, hâli*” anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 175, 283, 650)

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*H. Muhammed’in Müslümanlarca uyulması gerekli sayılan davranışları ve herhangi bir konuda söylemiş olduğu söz*”, “*erkek çocukta, erkeklik organının ucundaki derinin çepeçevre kesilmesi*” (URL-1), Tietze’de “*âdet, peygamberin söz ve emirleriyle müslümanların yapması emir ve işaret olunan şeyler*” (2019, s. 513), Ötügen Sözlükte “*H. Muhammed’in söz ve davranışları ile gittiği yol; Müslümanlara gösterdiği yol; dinî konularla ilgili olarak söyledikleri, buyrudukları, yaptıkları ve uygun bulduklarına ilişkin İslamî kuralların bütünü*” olarak açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (Çağbayır/IV, 2007, s. 4382).

H. Peygamber’in davranışları İslam dininde *sünnet* olarak adlandırılır. Örnek olarak; su içerken eğilmek, besmele çekmek ve üç yudumda içmek, ayna, iğne veya tarak taşımak, yamalı kıyafet giymek gibi. Kelimenin diğer anlamları değerlendirilecek olursa; erkek çocuğun cinsel organının belirli bir bölgesinin kesilmesi sünnet, bu olayın kutlanması da sünnet düğünü olarak adlandırılır.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Sünnet etmek. Sünnet olmak (URL-1).

Edebî eserlerden örnekler:

• İsmet Özel / İrtica Elden Gidiyor

“*Günlük hayatını, mesleki hayatını, beklentilerini bütünüyle İslam’a bağlamış ve bu özellikleriyle bilinen insanların elden geldiğince belli İslamî biçimlerde sadık kalmasını ve özü itibarıyla de kendine Kur’an ve Sünnet’le sürekli olarak yenilemesi beklenir*” (Özel, 1987, s. 121).

Sünnet kelimesinin anlamında bir değişim görülmemiştir. Kelime, TT’de aynı anlamda ve biçimde kullanılmaktadır.

2.108. Ağırta-

Kelime, metinde “*Ol köyi (14) ve dağı ev şahibine berāt idüp, halklar hazır idüp, dostları (15) ile ağırta-*” cümlesinde tespit edilmiştir. Kelimenin buradaki anlamı “*ikramda bulunmak, değer vermek*” anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 176, 283, 383).

Kelimenin sözlük anlamı; TDK'nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*konuğa saygı göstererek onun her türlü rahatını, gereksinimini sağlamak, ikram etmek, izazetmek*” şeklinde (URL-1), Clauson'da “onurlandırmak”, “saygı göstermek” (1972, s. 94), Ötüken Sözlükte “*misafire itibar edip ikramda bulunmak; eğelndirmek; ikram etmek, izaz etmek; kabul etmek; konuk etmek; konulamak; misafir etmek; ululamak*”, saygı göstermek şeklindedir. Kelimenin kökenir Türkçedir (Çağbayır/I, 2007, s. 137).

Gülensoy, kelimenin etimolojisini “*ağ-ır+la-*” şeklinde göstermiştir (2018, s. 13). Clauson, kelimenin anlamını “*saygı göstermek, hürmet etmek*” şeklinde açıklayıp, kelimenin kökünü “*ağır*” şeklinde belirtmiştir (1972, s. 94).

Ağırlamak kelimesi bugün bir eve, bir mekana ziyaret etme amacıyla gelen konuk ya da misafire ikramda bulunmak, ilgilenmek sohbet etmektir ve misafirin bulunduğu yerden ayrılırken hoşnut olabilmesi için yapılan eylemlerin tamamı için kullanılır. Türk geleneğinde misafire ikramda bulunmak önemlidir. Misafir hakkında “Misafir kısmetiyle gelir. Misafir on kısmetle gelir birini yer dokuzunu bırakır.” şeklinde atasözleri vardır. Örnek verilen atasözlerinde söylenmek istenen misafirin konuk olduğu yerden bir şey eksiltmediğini aksine kısmetiyle gelip geldiği yere kısmetini bıraktığıdır. Bu kısmet rızık olarak düşünebilir. Misafir rızık eksiltmez aksine rızık artırır.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Düğün pilavıyla dost ağırlamak / Tok ağırlaması (ağırlamak) güçtür (güç olur) (URL-1).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Âşık Paşa / Garib-nâme**

“*Âlem içre hak anı ağırladı*” (Yavuz, 2002, s. 29).

- **Kemal Tahir / Kurt Kanunu**

“*Sevinirler, ağırlamak için ellerinden geleni yaparlar*” (Tahir, 2005, s. 73).

Ağırla- kelimesinde herhangi bir anlam değişimi tespit edilmemiştir. Kelime, *ağırla-* biçiminde ve aynı anlamda TT’de kullanılmaktadır.

Sayfa 17'de Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Იurd

2.109. Იurd

Kelime, metinde “*Maşlahat ve hizmet üzle olan [S.7] (1) kimesneler gerekdür ki emîn ve mu'temed ehl-i re'y ve âhîr-endîş ve ra'iiyyet-perver ve mazlum- (2) –nüvâz insâf yolında şâbit-ķadem ola, tâ pâdişâhlık işi degüldür ki ol Იurda uğraduğı (4) vâķı'aya uğramaya.*” cümlesinde “*kurt*” anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 176, 283, 572).

Kelimenin sözlük anlamı TDK'nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*köpekgillerden, Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika'da yaşayan, postu gri sarı renkli, yırtıcı, etçil memeli hayvan*”, “*bir yeri, bir şeyi iyi bilen*”, “*işini iyi bilen, aldanmaz, kurnaz*” şeklinde (URL-1), Clauson'da “*kurt*” (1972, s. 648), Tietze'de “*yırtıcı hayvan*” (2016, s. 440), Ötügen Sözlükte “*köpekgillerden, köpeğe çok yakın, boyu yüksek, gövdesi ince, böğürleri çökük, ayakları ince, kuyruğu tüylü ve sarkık, postu gri sarı, uzun ve sivri burunla son bulan kafası uzun, alını yatık, gözleri eğik, kulakları dik, dişleri sivri ve keskin, yırtıcı bir memeli hayvan*” şeklinde açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Yaşar Çağbayır/III, 2007, s. 2850).

Kelimenin Türkçede “*börü, böri*” şeklinde eş anlamlıları bulunur (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 598).

Türklerde Kurt Simgesi

Kurt, Türk destanlarında efsanelerinde bir simgedir. Kurdu güçlü ve hareketli yapısı Türklerin yaşamını ve savaşçı yönünü simgelemiştir. Göktürk destanında Türklerin çoğalışı kurt motifi üzerinedir. Oğuz Kağan destanında kurt, Oğuzlara yol göstermiştir. Türkler kurdu güçlü olması sebebiyle ve kurdu gücünün kendilerinin gücünü temsil ettiğini düşünerek atalarının kurt olduğunu düşünmüşlerdir. Göktürkler atalarının anısına olan saygılarını göstermek amacıyla evlerinin önüne kurt başlı bir tuğ dikmişlerdir. Soylarını kurda dayandıran Türkler aynı zamanda hükümdarlarını kurda benzetmişler. Kurt, Göktürklerin bayraklarında yer alarak devletin de simgesi olmuştur. Göktürklerin askeri birlik yöneticilerinin bayrak direklerinin ucunda kurt başlarının yer

aldığı kaynaklarda geçer. Türkler savaş sırasında düşmana, merkezdekilerin geri çekildiği izlenimini yaratmak için yarım ay şeklinde açılarak dağılıyorlardı. Bu savaş taktiğine de “*kurt oyunu*” ya da “*turan taktiği*” adını vermişlerdir. Kurt güçlü ve dayanıklı yapısı ile Türklerin kudretinin simgesi olmuştur. Kurt kelimesi, “*kurt baklası, kurt soğanı, kurt böğürtleni, Kurt otu, kurtayağı*” gibi bitki isimlerinde görülür. Türk Edebiyatında *kurt* simgesine bakılacak olursa Halide Edip Adıvar’ın “*Dağa Çıkan Kurt*” adlı Hikâyesi göze çarpar. Bu Hikâyenin konusu Milli Mücadele dönemidir. Hikâye fakir ve dindar bir çocuğun geceleri annesinden dinlediği bir kurt masalıdır. Hikâyedeki çocuk, Milli Mücadele içindeki Türklerin simgesidir. Halide Edip Adıvar eserinde, Türklerin bağımsızlık fikrinin yeni olmadığını, Türk inanişinden ve destanlarında da var olduğunu anlatma amacıyla *kurt* simgesine yer vermiştir. Milli mücadele döneminde Türk Edebiyatını etkileyen Alfred Vigny’nin *Kurdun Ölümü* adlı eseri Yahya Kemal’i etkilemiş, şair de Türklerin *istiklal duygusu* ile Vigny’nin mağrur kurdu arasında bir benzerlik kurarak bu benzerliği bir yazısında şu şekilde dile getirmiştir: “*Bu kurt hikâyesi kaç defa beni derin derin düşündürdü. Zannettim ki şâir Vigny ‘bizi’, bizim maceramızı anlatmış! O erkek kurt, ölen ordudur; o dişi kurt, anne Anadolu’dur; o kurdun yavruları İnönü ve Dumlupınar çocuklarıdır ki dul annelerinden aldıkları dersi tekrar ediyorlar*” Atilla İlhan’ın kaleme aldığı *Kurtlar Sofrası, O Sarışın Kurt* adlı eserlerinde kurt bir simge halindedir (Altun, 2019, s. 91, 93, 96-102).

Türkler Bozkurt kutsal hayvan olarak benimsenmiştir. Bozkurt yol göstericidir ve gökyüzünün simgesidir. Cumhuriyet yıllarında Türk parasının üzerinde “kurt” simgesi bulunmaktaydı. Göktürklerin bayraklarında da kurtbaşı bulunurdu. Bozkurt çoğu zaman liderlerle ilişkilendirilmiştir (Karakurt, 2011, s. 56). Bu durum Nazım Hikmet’in şu dizelerinde görülür:

*O, saati sordu.
Paşalar, ‘üç’ dediler.
Sarışın bir kurda benziyordu.
Ve mavi gözleri çakmak çakmaktı.
Yürüdü uçurumun kenarına kadar,
Eğildi durdu (Karakurt, 2011, s. 56).*

Dizelerde bahsi geçen *sarışın kurt* ifadesi Mustafa Kemal ATATÜRK için kullanılmıştır (Karakurt, 2011, s. 56).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Aç kurt aslana saldırır / Ağacı kurt, insanı dert yer / Aç kurt gibi / Aç kurt yavrusunu yer / Ardından yüz köpek havlamayan kurt, kurt

sayılmaz / Hangi dağda kurt öldü? / İçine kurt düşmek / İçini kurt yemek / Köpeksiz sürüye kurt iner Kurt gibi / Kurt komşusunu yemez / Sürüden ayrılanı (ayrılan koyunu kuzuyu) kurt kapar / Kitap kurdu (URL-1). Kurt bunalırsa köye iner, kul bunulırsa daha çıkar / Kurt daima gelmezse de, sen daima dikkat et / Kurt dansız, kuş tanesiz kalmaz / Kurt eşini yemez / Kurt gölgesinde aslan yatmaz / Kurtla koyun olmaz, ciğerle oyun olmaz / Kurt acından yürüyemezdi, herkes çok doymuş olduğunu söylerdi / Kurtla güler, kuzuyla ağlar / Kurtlar yarar da kargalar doyar (Kaçalın, 2019, s. 174-175, 377-378).

Kurt Ana

Kurt Ana kurtları koruyandır. Türkler kurttan türediğine inanmışlardır ve neredeyse bütün Türkler dişi kurttan türediklerine inanmışlardır. Göktürklerin türeyiş efsanesinde ailesi öldürülen çocuk bataklığa atılır. Bataklıktaki çocuğu bir kurt bulur ve emzirir. Sonrasında onunla evlenir. Evlilikten doğan on çocuk, Göktürklerin on boyunu meydana getirir. Aşın ailesi on çocuktan birinin soyundan gelir. Göktürk Devletini de Aşına ailesi kurmuştur (Karakurt, 2011, s. 143).

Kurt Ata

Kurt Ata kurtları korur ve kurt kılığına girebilir. Kurt Ata, Roma'nın kuruluşuyla ilgili Romus ve Romulus Efsanesinde rastlanır (Karakurt, 2011, s. 144).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Kaşgarlı Mahmud / Dîvânu Lugâti't-Türk**
“*Kuş kurt kamug tirildi*” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2020, s. 350).
- **Süheyl ü Nevbahâr**
“*Diri kurtıla kuzı yaru buçuh*” (Kanar, 2011, s. 482).
- **Mustafa Akar / Elli Hamle Kuralı**
“*Ya kurt çıkar ya da tilki demedim*” (Akar, 2017, s. 24).
- **Mustafa Kutlu / Sıradışı Bir Ödül Töreni**
“*Saadet eski bir kurt olarak bu kampanya lafına atladı*” (Kutlu, 2017, s. 42).

Kurd kelimesinde herhangi bir anlam değişimi tespit edilmemiştir. Kelime *kurt* biçimiyle aynı anlamda TT’de kullanılmaktadır.

Sayfa 18’de Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Türkî	Dāsītān
-------	---------

2.110. Türki

Kelime, metinde “*Ammā bu oğlak [be-ğāuey] hüner-menddür; [S.18] (1) hoş-āvāz laṭif-elḥāndur; bī-bedel türkiler çağırur*” cümlesinde “*türkü*” anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 177, 284, 670).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*hece ölçüsüyle yazılmış ve halk ezgileriyle bestelenmiş manzume*” şeklinde açıklamıştır (URL-1).

Kelime, Tietze’de “*türkü*” (2019, s. 296), Ötüken Sözlükte “*Türk halk müziğinde ezgi ile okunan ve hece ölçüsü ile yazılmış manzume*” olarak izah edilmiştir (Çağbayır/V, 2007, s. 4947).

Kelimenin Türkçede “*ır, yı*” şeklinde eş anlamlıları bulunmaktadır (Gülensoy, 2018, s. 780, 937).

Türkü, Halk edebiyatında ezgi ile söylenen anonim bir nazım biçimidir. Ezgi ile söylenmesi bakımından diğer nazım biçimlerinden ayrılır. Türküler halkın ortak değeridir. Türküler ağızdan ağıza dolaşarak yayılmış kültür ürünleridir. Eskiden teknolojik iletişim araçları olmadığından türkülerin yayılması ticaret kervanları, gezgin aşıklar, savaşlar veya göçler yoluyla sağlanmıştır. Türkülerin konusu toplumda derin izler bırakan savaşlar, sevdalar ya da kötü olaylardır. Türkülerin ezgi ile söylenmesi ve ezginin dokunaklı olması türkülerin ömrünü uzatmıştır. Türküler hiçbir zaman ilk hâli ile kalmamış ve zaman içinde değişime uğramıştır. Örneğin; ilk söylendiğinde ezgisi ağıt gibi olan türküler oyun havasına evrilmiştir. Aşıklar türkülerin oluşumunda ve yayılmalarında etkin rol oynamış kişilerdir. Aşık sözü ve ezgiyi aynı anda üretir, saz eşliğinde de söylerler. Çoğu türkünün konusu; gurbettir. Evinden, vatanından ayrı kalan kişinin duyguları türkülerde yansıtılır. Türkü söyleyen kişiler, üzüntü, acı yaşamış yüreği buruk kimselerdir. Türküler; asker uğurlama, sıra geceleri, evlenme törenleri, sünnet törenleri, hıdrellez, nevruz, köy seyirlik oyunları gibi tören ya da kutlamalarda söylenir (Artun, 2013, s. 1-3). Türküler halkın acılarının, özlemlerinin, sevinçlerinin bir ürünüdür ve bir duyguyu ifade etme biçimidir. Bu yüzden türkü halkın ortak kültürel

değeridir. Halkın ortak değeri olmasının sebebi de herkese hitap etmesine, her dinleyenin yüreğinde bir duyguyu uyandırmasıdır. Bazen bir türküde yaşanmış bir olayı ve olayın bıraktığı izi görülmesi mümkündür. Örneğin; Çanakkale Türküsü'nde Çanakkale Savaşı ve savaşın bıraktığı izler görülür.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Ayının kırk türküsü var, kırkı da ahlat üstüne / (birinin) türküsünü çağırmak / El elin eşeğini türkü çağırarak arar / Türkü çağırmak / Türkü söylemek / Türkü yakmak / Kimin arabasına binerse onun türküsünü çağırır / Türkü tutturmak (URL-1). Türküyü eline almak (Kaçalın, 2019, s. 422).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Ahmet Hamdi Tanpınar / Saatleri Ayarlama Enstitüsü**

“Bu işi yaptıktan sonra çıkar Hünkârtepe’de, serin rüzgârda “Gemilerde talim var!” türküsünü söylerim” (Tanpınar, 2008, s. 196).

- **Mustafa Akar / Yaşam 20. Yüzyılı**

“Necip Fazıl, Sakarya Türküsü’nü anlamlı bir edayla” (Akar, 2020, s. 72).

Türkü kelimesi için yapılan incelemeler neticesinde herhangi bir anlam değişimi tespit edilmemiştir. Kelime, TT’de aynı anlam ve biçimde kullanılmaktadır.

2.111. Dāsītān (داستان)

Metinde, *“(1) [Nicedür] ol dāsītān éyit, işidelüm”* cümlesinde geçen *dāsītān* kelimesi burada *hikâye* anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 177, 284).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde *“tarih öncesi tanrı, tanrıça, yarı tanrı ve kahramanlarla ilgili olağanüstü olayları konu alan şiir”, “bir kahramanlık hikâyesini veya bir olayı anlatan, koşma biçiminde, ölçüsü on bir hece olan halk şiiri”, “çağdaş Türk Edebiyatında biçim ve içerik yönünden, geleneksel destanlardan ayrılık gösteren uzun kahramanlık şiiri”* (URL-1), Devellioğlu’nda *“hikâye, kıssa”* (2010, s. 202), Tietze’de *“destan”* (2016, s. 319), Ötüken Sözlükte *“gerçek ile olağanüstü olayların karıştığı kahramanlık olaylarını veya tarihsel bir olayı övüp yücelten uzun ve manzum bi edebî tür; epope”, “hnşl. Klasik destanlardan esinlenerek çağdaş toplumları ve sorunlarını ele alan uzun manzum eser”, “şaşırtıcı kahramanlık olayları dizisi”, “âşık edebiyatında koşmayı andıran, ancak dörtlük sayısı istenildiği kadar artırılabilen manzum bir tür”, “mec. uzatılmış, bıktırıcı söz”, “şarkı”, “kuş cıvıltısı”, “hile; düze”, “hiç bitmeyen dedikodu”* şeklinde açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Farsçadan alıntılanmıştır (Çağbayır/II, 2007, s. 1180).

“Bilindiği ve bu konudaki çoğu kaynaklarda kaydedildiği gibi, *destan* kelimesi dilimize, İslâmiyet’in kabulünden sonra ‘efsane, mesel, hikâyet-i güzefltegân’ anlamında kullanılan Farsça kökenli ‘dâstân’ kelimesinin ses ve anlam değişikliğiyle girmiştir. Türk boylarının bu kavramı karşılamak üzere kimi terimler kullandıkları kaynaklarda bildirilmektedir” (Oğuz, 2004, s. 5). Destan Halk edebiyatının en eski ürünlerinden biridir. Destanlar sözlü geleneğe bağlı, didaktik, uzun anlatılardır. Tarihe bağlıdır fakat tarihi belge niteliği taşımazlar. Destanlar toplumun ortak dünya görüşünü yansıtır. Bir toplumun yaşadığı savaş, göç, din değiştirme, kuraklık gibi millet vicadından bazı duygulara sebep olan olaylar sonucu destanlar meydana gelir (Elçin, 1993, s. 72). Toplumlarda destanların yeri önemlidir. Kent halkı tarafından Battal Gazi, Kesikbaş gibi kahramanlık destanları oldukça büyük dinleyicilere anlatılır aynı zamanda dinleyenleri eğlendirerek heyecanlandırır. Bunların yanında *Leyla ile Mecnun*, *Hüsrev ile Şirin* gibi acı dolu hikâyeler toplumun zihninde zaman içerisinde yer edinmiştir (Pala, 2004, s. 108).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Destan gibi / Destan düzmek / Destan yazmak / Dillere destan olmak (URL-1).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Ahmed Paşa**

“Âh edip Leylî vü Mecnûn dâsitânını yakdılar” (Pala, 2004, s. 108).

- **Yaşar Kemal / Sarı Sıcak**

“Dillere destan oldu” (Kemal, 2014, s. 167).

- **Nazım Hikmet / Memleketimden İnsan Manzaraları**

“Burda bir destan yazılı, Mahmut Usta” (Hikmet, 2008, s. 1129).

Kelimede herhangi bir anlam değişimi gözlenmemiştir. Dasitan kelimesi TT’de *destan* biçiminde ve aynı anlamda kullanılır.

[B.6^b]’de Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Ök

2.112. Ök

Kelime, metinde “*Ve bu hikāyeti (8) anuḡ-ḡun ēyitdüm kim bāḡıl sözlere uyup ḡātırı ōḡların zāmīri terkeḡinden atdı*” cümlesinden tespit edilmiştir. Kelimenin anlamı “ok”tur (Korkmaz, 2017, s. 179, 286, 604).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*yayla atılan, ucunda sivri bir demir bulunan ince ve kısa tahta çubuk*”; “*yön göstermek amacıyla belli yerlere konulabilen, oka benzer işaret*” şeklinde (URL-1), Clauson’da “ok” (1972, s. 76), Tietze’de “*yay ile atılan silah*” (2018, s. 120), Ötüken Sözlükte “*ahşaptan tapılma, bir ucunda sivri bir demir diğēer tarafında yönlendirici yelek bulunan, genellikle yay ile atılan eski bir silah*” şeklinde açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/IV, 2007, s. 3595).

Ok kelimesi Eski Türklerde hukuki bir semboldür. Oğuz kelimesi üzerine yapılan etimolojik çalışmalardaki ortak görüş; kelimenin kökünün “ok” olduğudur. Ok kelimesi Türk dilinde sadece bir savaş aleti değil aynı zamanda kabileleri temsil eden bir semboldür. Ok kelimesinin sembol olarak kullanımı Eski Türk kavim adlarında; “*On oklar, Üç oklar...*” şeklinde görülür. Eski Türk kavimlerinin adlarındaki “ok” gelimesi “boy” anlamındadır. Ok, boyun gücünü ve yasaların toplum üzerindeki etkisinin de sembolüdür. Oğuz kelimesinin kökünün “ok” kelimesine dayandırılması da kavim adlarından gelir. Oğuz kelimesinin etimolojisi: “*ok (kabile, boy) +uz eki çokluk eki*” şeklindedir. Buna göre oğuz kelimesi “*oklar birliğı, kabiller birliğı*” anlamındadır. Oğuz Kağan destanında anlatıldığı üzere Eski Türkler, birini bir yere davet ederken onlara ok göndermişlerdir. Burada “*okumak*” kelimesinin de davet etme biçiminden geldiğini söylemek yerinde olacaktır. Ok kelimesine “/+ı/” isimden fiil yapan ek getirilmiş ve “*okı*”-“fiili oluşturulmuştur. *Okı*- “*davet etmek*” fiilinden “*okuntu*” yani “*davetiye*” ismi türeilmiştir. Bugün Anadolu da insanları düğüne davet etme amacıyla gönderilen hediyelere “*okuntu veya oku*” denir (Akar, 2019, s. 207, 208). Ok kelimesi ile ilgili yapılan açıklamalar bağlamında, ilk bakışta yalnızca savaş aleti olarak düşünülen ok

kelimesinin Türkçenin, Türk kültürünün zenginliği ile birleşerek farklı anlamlar ve kullanımlar kazandığını dile getirmek yerinde olacaktır.

Türklerde Bir Savaş Aleti Olarak Ok

Türkler tarihte birçok savaşta yer alan ve elde ettikleri topraklarda büyük devletler kuran savaşçı bir millettir. Savaşlarda düşmana karşı *ok, at, kılıç, zırh vb.* araç gereçler kullanmıştır. Ok, eski Türklerin kullandığı savunma araçlarından biridir. Türkler at üzerinde yay gerip ok atmada oldukça başarılı olmuşlardır. Ok, uzak savaş taktiğini benimseyen Türkler için oldukça önemlidir. Ok, uzak mesafeden atıldığı için uzakta bulunan hedef üzerinde etkilidir. Ayrıca okun ulaştığı mesafenin 500 metreye ulaştığı bilinir. Yapılan arkeoloji kazıları sonucunda sıradan insanların mezarlarından bile ok çıkmıştır. Türklerin kullandıkları okların uçları demir, tunç, kemik ve taş gibi farklı materyallerden elde edilmiştir. Örneğin, Göktürk döneminde kullanılan okların çoğunun ucu demirden yapılmıştır. Türkler, havadayken ıslık sesi çıkaran ıslıklı ok ve okun ucunu ölmüş yılanın elde ettikleri zehire batırarak zehirli oklar kullanmışlardır. Islıklı oklar, çıkardığı sesle düşmanı huzursuz etme amacı ile yapılmıştır. Zehirli oklar saplandığı kişide daha fazla tahribata yol açmıştır. (Durmuş, 2019, s. 56-59). Islıklı oklar Hunlar ve Göktürkler döneminde yaygın olarak kullanılmıştır. Islıklı okların ilk kez Hunlar tarafından kullanıldığı ve Hun hükümdarı Metehan tarafından yapıldığı efsaneler arasında yer alır. Selçuklular dönemindeki okların, zırhları ve demir miğferleri delip geçecek kadar başarılı olduğu kaynaklarda yer alır. Okların uçlarının çeşitlilik göstermesi de milletlerin birbirlerinden ayrılarak tanınmasına yardımcı olmaktadır (Aslan, 2019, s. 290). Türkler okçu bir millettir. Türkler, oku bir savaş aleti olarak kullanmanın yanında kültürel bir değer olarak da hayatlarında var etmişlerdir. Türklerde ok; hukukî ve siyasî sembol olarak görülür. Çin kaynaklarında Göktürkler On Oklar olarak geçer. On Oklardaki her ok esas devlete bağlı olan diğer her bir kabiledir. Eski Türk devletlerinde hakanlar kendilerine bağlı olan devleti davet etmek ya da onlara haber göndermek istediğinde vezirine oku ikiye böldürür ve üzerine nakış yaptırır. Ardından oklar anlaşmalarda, barışlarda beylere gönderilir ve beyler de böylelikle ne yapmaları gerektiğini anlamış olur. Bu yöndem ya da gelenek İslamiyet'ten sonra da görülmüştür (Kütükçü, 2022, s. 276).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Ok yaydan çıkmak / Ok meydanında buhurdan yakmak (Ağakay, 1969, s. 566). Ok at da uğrunu tanı / Okta var yay da / Oktan çıkmış

yay gibi kaçmak / Okta sapanda duramamak / Okunu atıp da yayını gizlemek (Kaçalın, 2019, s. 186, 392).

Edebî eserlerden örnekler:

• **Nef'î**

“Oklar sihm-ı kavs-i kazâdan nişân verir” (Pala, 2004, s. 364).

• **Ahmet Hamdi Tanpınar / Saatleri Ayarlama Enstitüsü**

“Otomobil, ok gibi, bu güzel, buğulu bahar akşamını âdeta israf ederek uçuyordu” (Tanpınar, 2008, s. 199).

• **İsmet Özel / Üç Frenk Havası**

“Gövdene imrenirdi ok atmayı bilenler” (Özel, 1984, s. 28).

Ok kelimesi için yapılan izahlardan, verilen örneklerden anlaşılacağı üzere kelime her hangi bir anlam değişimi tespit edilmemiştir. Kelime TT’de aynı anlamda ve biçimde kullanılmaktadır.

[B.7^a]’da Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Ölüm

2.113. Ölüm

Kelime, metinde “*Ve vaşiyet kim ölüm vaktında (4) oğlanlarına kıldı*” cümlesinde “*ölüm*” anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 180, 286, 620).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*bir insan, bir hayvan veya bitkide hayatın tam ve kesin olarak sona ermesi*” (URL-1), Ötüken Sözlükte “*(insan, hayvan ve bitki gibi canlı bireyler ile doku ve hücreler için) hayatın, canlılığın tam ve kesin olarak sona ermesi; yaşama özgü niteliklerin kesin olarak yitmesi ve yıkıma uğraması; vefat; mevt; irtihal*” şekline açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/IV, 2007, s. 3692).

Ölüm kelimesinin Arapçada “*vefat (وفات), mevt (موت)*” şeklinde eş anlamlıları bulunmaktadır (Devellioğlu, 2010, s. 740, 1332)

Clauson, kelimenin kökünün “öl-“ fiili olduğunu belirtmiştir (1972, s. 146). Gülensoy, kelimenin etimolojisini “ö-l-(ü)m” şeklinde göstermiştir (2018, s. 537). Ahmet Bican Ercilasun “ölüm” kelimesinin kökünü “*yükselmek*” anlamına sahip olan

“ör-, ön-“ fiilleri ile “göğe yükselen ve uçan ruh” anlamında kullanılan “öz” kelimesi; “yükselmek, havalanmak” anlamındaki “*ö-“ fiiline dayandırmıştır. Bu varsayıma göre ölmek fiilinin kökü “*ö-“ olarak düşünülür (Güner, 2007, s. 182). ET’de “ö-“ fiili vardır fakat anlamı “düşünmek”tir (Gülensoy, 2018, s. 524).

ET’de “öl-“ fiili yerine kullanılan “kergek bol- (yok olmak, ölmek, vefat etmek)” birleşik fiili de bulunur (Ergin, 2010, s. 100).

Burada Türklerde ve İslamiyet’te ölüm kavramına değinmek yerinde olacaktır.

Türklerde Ölüm

Türklerde ölüm, daha çok “canlılar arasından ayrılmak” şeklinde yorumlanmıştır. Ölmek fiili yerine kullanılan “kergek bol-” fiili değerlendirildiğinde Türklerin, ölümü *gerekli olmak* yani *gerekten yere gitme* şeklinde tasavvur ettiği görülür. Türklerde “günah işleyip ölmek” anlamına gelen “yanılıp ölmek” deyimini vardır. Türkler günah işleyip ölmeyi, atalarının karşısına böyle çıkmayı, uygun görmemişlerdir. Türklerde ölümün çeşitli nedenleri vardır. Birincisi: “Ölüme neden olacak bir eylemin gerçekleşmesi”, ikincisi: “Tanrının suçluyu ortadan kaldırmak istemesi” Üçüncüsü: “Siyasi gücün Tanrı adına öldürmeye karar vermesi”dir. Ayrıca Tanrı’nın cezası sadece *ölüm* olarak düşünülmüştür. Türklerde ölümün temel nedeni Tanrı’dır. Tanrı’nın kurallarını ihlal etmek de ölüm nedeni sayılır. Türkler için en güzel ölüm savaşta ölmektir. Savaşta ölmek onur vericidir. Çünkü savaş toplumun varlığının devamını sağlamak için yapılır. Türkler ölümden sonraki hayatı, dünyadaki hayatın bir devamı olarak kabul etmişlerdir. Bu yüzdendir ki ölen kişilerin mezarlarına sonraki hayatta gerekli olacak her şeyi koymuşlardır. Örneğin; ölen kişinin evi olsun diye mezarına çadır konulur. Ölümden sonraki dünyada gerekli olan şeylerin ölünün mezarına konması geleneği Türklerde ölümden sonra bir hayatın var olduğu inancının da delilidir. Ölen kişinin göğe yükselip Tanrı’nın yanına giderek cenette yaşadığına inanılır. Aslında ölüm Türkler için insanın boyut değiştirerek sonsuz yaşama ulaşmasının tek yoludur (Bıçak, 2004, s. 158-160).

Görüldüğü üzere Türkler İslamiyet’i kabul etmeden önce de ölümün kaçınılmaz bir son olduğunu ve sonsuz hayata ulaşmak için tek yolun ölüm olduğunu kabul etmişlerdir. İslamiyet’te insan ölünce sadece bu dünyada yok olur. İslamiyet’te ölüm, Allah ile kulun kavuşmasıdır. Eski Türklerin ölümden sonraki hayat için mezarlarına

eşyalar koymaları bugün Müslümanların da ölümden sonraki hayatta huzurlu, mutlu olmaları için Allah'ın buyurduklarını yerine getirmelerine, ibadet etmelerine, hayır hasenet işlemelerine benzer. Eski Türkler eşya ile maddi bir hazırlık sağlarken Müslümanlar manevi bir hazırlık içerisindeyler. Eski Türklerde de ölümün temel sebebi Tanrı'dır. Türklerin günah işleyip ölmek istememeleri Müslümanların da günah işlemekten sakınmaları ve ölmeden önce günahlarından mutlaka tövbe etmeleri gerektiğine olan inançları, savaşta ölmenin onur verici bir durum olması ile İslamiyette savaşta ölen kişinin *şehit* olarak adlandırılması ve cennete gitmesi ile paralelidir. Bu değerlendirmeler sonucunda denilebilir ki Türkler Müslüman olduklarında İslamiyet'teki "ölüm" inancını kolay benimseyebilmişlerdir. Kur'an-ı Kerim'de Ankebut Suresi 57. ayette "*Her canlı ölümü tadacak ve sonunda dönüp huzurumuza geleceksiniz* (URL-142)." ifadesi ölümü tüm canlıların tadacağı ve ölümün kaçınılmaz bir son olduğunun işaretidir. Müslümanın dünyada yaşarken yaptıklarından sorguya çekilecek olması dünyada Allah'ın emirlerine göre yaşamayı gerekli kılar. Müslüman cennete kavuşmak cehennemden men edilmek için dünyada Allah için, ahiret hayatı için ibadet eder, iyilik yapar, İslam'ın ve imanın şartlarını yerine getirir. Çünkü Allah bütün kullarının yaptıklarını, yapmadıklarını bilir ve kıyamet günü kulunu hesaba çeker. Tüm bahsedilenler sonucunda denilebilir ki ölüm kaçınılmaz bir sonudur.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Atın ölümü arpadan olsun / Ölüm Allah'ın emri / Dünya ölümlü, gün akşamlı / Gelin girmedik ev olur, ölüm girmedik ev olmaz / Karada ölüm yok / Ölüm hak miras helal / Ölümden öte köy yoktur / Ölümle pençeleşmek (URL-1). Ölüm altın kapak / Ölüm bağıra bağıra gelmez / Ölüm bir gün, figan iki gün / Ölümden o yana köy yok / Ölümden öte yol gitmez, mezardan öte sal gitmez / Ölüm gence, kocaya göre değil / "Ölüm kime yakın" demişler, "hastaya yakın" demişler / Ölümle misafir anızısız gelir / Ölüm yok yasım vari çocuğum yok sesim var / Ölüm ölüm, hırlamaya ne borcun var (Kaçalın, 2019, s. 191, 396).

Edebî eserlerden örnekler:

• **Orhan Veli Kanık / Kitab-ı Seng-i Mezar**

Yalnız şu beyit kaldı,

Kahve ocağında, el yazısıyla:

Ölüm Allah'ın emri,

Ayrılık olmasaydı (URL-84).

- **Cemal Süreya / Ölüm**
“Ölüm geliyor aklıma birden ölüm”(Süreya, 2016, s. 183).
- **Mustafa Kutlu / Sıradışı Bir Ödül Töreni**
“Eski askerler ölmez”(Kutlu, 2017, s. 6).
- **Âşık Paşa / Garib-nâme**
“Bir sa‘at ölüm gamın yimek gerek”(Yavuz, 2002, s. 78).

Ölüm kelimesinin metindeki, sözlüklerdeki anlamlarından ve edebî eserlerdeki kullanımından hareketle denilebilir ki kelimedeki herhangi bir anlam değişimi bulunmamaktadır. Kelime, TT’de aynı biçim ve anlamda kullanılmaktadır.

[B.7^b]’de Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

‘Ayıb	Düşmen
-------	--------

2.114. ‘Ayıb (عيب)

Metinde, “*Hâkiqat bilün ki şol ‘ayıb bir yalan-ıla hâşıl olur, biñ girceg-ile gitmez*” cümlesinde “*ayıp, kusur, utanılacak şey*” anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 181, 287, 398).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*toplumun ahlak kurallarına aykırı olan, utanılacak durum veya davranış, “kusur, eksiklik”, “utanç veren”* (URL-1), Tietze’de “*utanılacak şey; utanç veren*” (2016, s. 504), Ötügen Sözlükte “*kusur ve eksiklik”, “utanılacak şey”, “suç ve cürüm”, “şeref ve haysiyete aykırı düşen hâl”, “bir malın değerini azaltan kusurlu olma hâli”, “uygunsuz; kötü”, “nezakete aykırı”, “terbiye dışı”, “utanç verici; müstehcen”, “Bundan utanmalısın, yaptığın çok kötü şey*” anlamında azarlama sözü” ifadeleriyle izah edilmiştir (Çağbayır, 2007, s. 384).

Ayıp kelimesi Derleme Sözlüğünde “*ayıplık (hayâ, utanma)*” biçiminde açıklanmıştır (1993, s. 420).

Toplumun geneline bazı davranışların aykırı gelmesi *ayıp* olarak adlandırılır. Ayıp, bir davranış, söz veya durum olabilir. Örnek olarak; toplu taşımada yaşlı insanlara yer vermeme ve yüksek sesle konuşma, toplum içinde kulaktan kulağa konuşma, toplumun ahlak kurallarına aykırı davranışlarda bulunma, hırsızlık, hakaret içerikli konuşma, adaletsiz davranma, birinin hakkını gasp etme vs. davranışlar ve durumlar

ayıp olarak adlandırılır. Herhangi bir davranış ya da durumun ayıp olarak algılanması toplumun dünya görüşü ile bağlantılıdır. Bu yüzden bir toplumda ayıp olarak algılanan herhangi bir şey başka bir toplumda farklı algılanabilir.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Ayıp kaçmak / Ayıptır söylemesi / Bilmemek ayıp değil, öğrenmemek (sormamak) ayıp / Bir dirhem et bin ayıp örter / Fakirlik ayıp değil, tembellik ayıp / Sorması ayıp olmasın (URL-1). Ayıbını topraklar örtün (Kaçalın, 2019, s. 260). Ayıp etmek / Ayıp yerler (Ağakay, 1969, s. 66).

Edebî eserlerden örnekler:

• **Nazım Hikmet / Memleketimden İnsan Manzaraları**
“Söylemesi ayıpmış gibi geliyor bana”(Hikmet, 2008, s. 1415).

• **Kemal Tahir / Kurt Kanunu**
“Ayıplamayın kılığımı”(Tahir, 2005, s. 102).

• **Orhan Veli / Yalnız Seni Arıyorum Nahid Hanıma Mektuplar**
“Sen ihtiyaten bana bunun cevabını yaz. Sabahat'a karşı da çok ayıp oldu ama, ne yapayım”(Veli, 2014, s. 135).

Ayıp kelimesinde anlam değişimi bulunmamaktadır. Kelime, TT’de *ayıp* biçiminde ve aynı anlamında kullanılır.

2.115. Düşmen (دشمن)

Kelime, metinde “*Oİ (8) kişi kim yalana mensüb ola, eger toğru dağı söylerse inanmazlar ve düşmenler-ile dağı dost dirliğin (9) dirilüj ki dostlık arta ve düşmenlik eksile*” cümlesinde *dostun zıttı, kişi için tehlike arz eden* anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 181, 287).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*birinin kötülüğünü isteyen, ondan nefret eden, ona zarar vermeye çalışan kimse, yağı, hasım, antagonist, dost karşıtı*”, “*birbirleriyle savaşan devletler ve bu devletlerin asker, sivil bütün uyrukları, “aralarında birbirleriyle çatışmaya varacak ölçüde anlaşmazlık olan taraflar, “bir şeyin yaşamasına, barınmasına engel olan (güç, tutum vb.), “bir şeyi büyük ölçüde kullanıp tüketen kimse, “bazı şeylerden nefret eden, tiksinen kimse”* (URL-1), Tietze’de “*düşman*” (2016, s. 527), Ötügen Sözlükte “*çeşitli sebeplerle birinin kötülüğünü isteyen veya ona zarar vermeye çalışan kimse; yağı; hasım*”, “*birine karşı kin ve nefret duyguları ile dolu olan kimse; yağı; hasım*”, “*birbiri ile aralarında çatışmaya varacak derecede anlaşmazlık bulunan taraflardan her biri*”, “*birbiri ile*

savaşan devletler ve bu devletlerin uyruğu olan kişiler”, “*mecaz. bazı şeylerden nefret eden, tiksinti duyan kimse*”, “*bir şeyin yaşayıp gelişmesini, barınmasını engelleyici; zararlı*”, “*mecaz. bazı şeylere çok büyük miktarda kullanıp tüketen kimse*” olarak açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Farsçadan ödünçlenmiştir (Çağbayır/II, 2007, s. 1334).

Kelimenin Arapçada “*hasm (حسم), adû (عدو), adüvv (عدو)*” şeklinde eş anlamlıları bulunmaktadır. Düşman kelimesinin zıt anlamlısı ise Farsçadaki “*dost (دوست)*” kelimesidir (Devellioğlu, 2010, s. 12, 215, 386). Türkçede “*düşman*” anlamına gelen “*yağrı*” kelimesi vardır (Tarama Sözlüğü/VI, 1972, s. 4194).

Düşman, yukarıda bahsedilen anlamları bağlamında *karşıt olan, zarar verecek olan, iyi niyet barındırmayan* kimsedir. Ayrıca dine karşı olan biri *din düşmanı* olarak adlandırılır. Düşman kelimesinin kullanımı anlamlarından anlaşılacağı üzere geniştir. Duruma, kişiye göre kullanımı değişir. Hayvanlara zarar veren biri *hayvan düşmanı* olurken bir müslümana ya da camiye zarar veren biri de *İslam düşmanı* olarak değerlendirilir. Düşman devletler arasında da tehlike arz eden taraflardır. Bu tehlike, birinin diğerinin topraklarını işgal etme düşüncesi, ekonomik anlamda yaptırım uygulaması vs. olabilir.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Akıllı düşman akılsız dosttan iyidir / Ata dost gibi bakmalı, düşman gibi binmeli / Bin dost az, bir düşman çok / Borç vermekle, düşman vurmakla / Cahilin dostluğundan arifin düşmanlığı yeğdir / Dost başa, düşman ayağa bakar / Düşman başına / Düşman çatlatmak / El arı düşman gayreti / Eski dost düşman olmaz, yenisinden vefa gelmez / Su uyur düşman uyumaz (URL-1). Düşman ağzı / Düşman çatlatmak / Düşmana gazel okunmaz / Düşman düşmanın halinden anlamaz (Ağakay, 1969, s. 226). Düşmana ekmeği yağla da ver / Düşmana sahip çıkan düşmandır / Düşmandan dost, ayıdan post olmaz / Düşmandan yara esirgeyen öz canında bulur / Düşmanı kazanmalı değil, gütmeli / Düşmanın karıncaysa sen fil ol / Düşmanı olmayanın arkadaşı da yoktur / Düşmanın ömrü bu kadar olsun (Kaçalın, 2019, s. 99, 308).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Dede Korkut Hikâyeleri**

“*Göreyim Oğuzda menüm dostum düşmenüm kimdür didi*”(Ergin, 2021, s. 142).

- **Ahmedî / İskerdernâme**

“*K’anı ne uğrı vü ne düşmen alur*”(Kanar, 2011, s. 246).

- İsmet Özel / Waldo Sen Neden Burada Değilsin?

“Büyüklere düşmanca davranmanın da haklı bir sebebi yoktu, çünkü çocuklara karşı yardımsever dostluk gösteren onlardı” (Özel, 1995, s. 22).

- Nazım Hikmet / Benerci Kendini Niçin Öldürdü?

“Düşmanların indinde azgın bir delidir” (Hikmet, 2008, s. 151).

[B.8^a]’da Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Yavuz	Kul	H’oca
-------	-----	-------

2.116. Yavuz

Kelime, metinde “*Bilesiz, yavuz kişinin dostlığı kişiye hayr getirmez*” cümlesinde tespit edilmiştir. Kelimenin buradaki anlamı “*kötü*”dür (Korkmaz, 2017, s. 182, 287, 693).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*güçlü, çetin*”, “*gülbüz, güzel, kötü, fena*” (URL-1), Tietze’de “*kötü, vahşi*” (2019, s. 260), Ötügen Sözlükte “*kötü, fena*” şeklinde açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/V, 2007, s. 5254).

Kelime, Tarama Sözlüğünde “*yavuz (yavız); fena, kötü*” şeklindedir (1972, s. 4418). Kelimenin olumsuz anlamlarına karşın Derleme Sözlüğündeki anlamı “*iyi güzel, iyi huylu*”, “*yiğit, mert*”, “*becerikli, çalışkan*” olarak izah edilmiştir (1979, s. 4208).

Kelime ET’de “*yabız, yavaz, yavuz*” şeklinde kullanılmıştır (Gülensoy, 2018, s. 897). EAT döneminde ET’de ki bazı kelimelerin ön, iç ve son sesteki “/b/” sesinin “/v/” ye dönüşmesi sonucunda kelime, “*yavuz*” şeklinde kullanılmıştır (Özkan, 2013, s. 107).

Yavuz kelimesi Clauson’da “*yavız*” biçimindedir. Kelimenin kökü; “**yav-*”; anlamı; “*kötü*” olarak belirtilmiştir (1972, s. 881). Yavuz, kelimesi EAT’de “*yavuzluk etmek/eylemek/kılmak (kötülük yapmak)*” birleşik fiillerinde görülür (Kantar, 2011, s. 753).

Gülensoy, kelimenin etimolojisini “**yav- (kötülemek) + -(1)z*”, Marcel Erdal, “**yavır-z (/r/ düşmesi ile.)*” şeklinde göstermiştir. Fakat Talat Tekin, Erdal’ın görüşüne “**samriz ve *yavırız gibi biçimlerde hece başındaki /r/ ünsüzünün düşmesi kolay kolay açıklanamaz*” ifadeleriyle katılmamıştır. Bu itiraza karşılık olarak Erdal, kelimenin

etimolojisi için şöyle bir açıklama yapmıştır: “*yavrı- ‘kötüleşmek’ < *yavız+I- [Sonses /z/ kendiliğinden /r/ ye dönüşmüştür]”. Talat Tekin bu açıklamayı inandırıcı bulmamış “*samiz ve yavız kelimelerindeki sines /z/ ünsüzü {+I} eki ya da ünlüsü önünde niye /r/ değilsin?” diye sormuştur (2018, s. 897), Clauson ise kelimenin kökünü “*yav- (kötülemek)” şeklinde göstermiştir (1972, s. 881).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Yavuz hırsız ev sahibini bastırır / Yavaş atın tekmesi yavuz olur / Ceviz gölgesi yavuz gölgesi, söğüt gölgesi yiğit gölgesi / Ne yavuz ol asıl ne yavaş ol basıl / Kör (kesmez) bıçak ele (yavuz), iş bilmeyen avrat dile (yavuz) (URL-1). Yavuz itin kuyruğu dik olur / Yavuz it yarasız olmak (durmaz) (Kaçalın, 2019, s. 22).

Edebî eserlerden örnekler:

• **Âşık Paşa / Garib-nâme**

“Gider-idi karnı aç göñli yavuz” (Yavuz, 2002, s. 47).

• **Yunus Emre**

“Su ne kadar arıda, yavuz huyun bile” (Toprak, 2006, s. 81).

• **Gülşehrî**

“Hızır keştî sıdugın sanma yavuz” (Kanar, 2011, s. 752).

• **Dede Korkut Hikâyeleri**

“Yavuz yirlere yiltendüñ kayıda” (Ergin, 2021, s. 186).

Yavuz kelimesinin metindeki kullanımından, sözlüklerdeki anlamından ve ilgili örneklerden hareketle anlam değişimine uğradığı söylenebilir. Yavuz kelimesinin anlamı başlarda *kötü*dür. Kelime daha sonra anlam değişimine uğramış ve yukarıda tespit edilen olumlu anlamları kazanmıştır.

2.117. Kıl

Kelime, metinde “Dimişerdür kim bir bāzırgānuñ bir hoş kılı vār-ıdı” Cümlesinde “köle” anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 183, 288).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “Tanrıya göre insan”; “köle” (URL-1), Tietze’de “başkasının malı olan kimse”, “nezaket şekli: konuşan kendisinden muhatabın kulu olarak bahseder”, “ibadet eden insan” (2016, s. 420-421), Ötügen Sözlükte “yabancı ülkelerden tutulup getirilmiş, alınıp satılabilen köle veya karavaş; uşak; köle; erkek köle; esir”, “Allah’a göre insan; abd”, “mecaz. bir kişiye derin bağlılık duyan kimse”, “İmparatorluk döneminde, devşirme yoluyla toplanan genç

kölelerden meydana gelen akerlerin her biri; yeniçeri”, “*ed. tarikat şeyhlerine veya babalarına bağlılıklarını belirtmek için bazı Bektaşî şairlerin mahlaslarının önüne aldıkları sıfar*”, “*ed. yeniçeriler arasında çıkan şairlerin mensubiyetlerini ifade için kullandıkları mahlas*” şeklinde açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/III, 2007, s. 2824-2825).

Gülensoy kelimenin sözlük anlamını “*yapanıcı ülkelerden tutsak olarak getirilen ve alınıp satılabilen köle veya karavaş*” olarak (2018, s. 456), Clauson’da “*bir erkek köle*” olarak (1972, s. 615), Dîvânü Lugâti’t-Türk’te de “*köle*” şeklinde izah edilmiştir (Ercilasun, Akkoyunlu, 2020, s. 745).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Ağası güçlü olanın kulu asi olur / Allah bilir ama kul da sezer / Allah kulunu kısmeti ile yaratır / Allah sabırlı kulunu sever / Allah yürü ya kulum demiş / Allah’ın bildiği kuldan saklanmaz / Allah’ın kulu / (birine) kul köle olmak. (URL-1). Kul azmadıkça hak yazmaz / Kul kulun kısmetini vermez / Kul yazısını, baş sızısını çeker / Kula kursaktan gerek / Kul teftişe, görelim Mevla ne işte (Kaçalın, 2019, s. 175, 377). Kul hakkı / Kul sıkışmayınca hızır yetişmez (Ağakay, 1969, s. 475). Verilen atasözü ve deyim örneklerinden görüldüğü üzere *kul* kelimesi *Allah’ın kulu, Allah’a göre insan* anlamında kullanılmaktadır.

Edebî eserlerden örnekler:

- **Âşık Paşa / Garib-nâme**

“*Maksud ol kim bunları kul eyleye*” (Yavuz, 2002, s. 61).

- **Âşık Veysel / Sivas Elllerinde Sazım Çalınır**

“*Kul olayım kalem tutan ellere*” (URL-137).

- **Nazım Hikmet / Bir Provakatör Üstünde Hiciv Denemeleri**

“*Emir kuluna sövmek*” (Hikmet, 2008, s. 402).

- **Aşkî**

“*Sultân-ı aşka kul olalı pâdişâlarız*” (Pala, 2004, s. 278).

Kelimedede anlam değişimi meydana gelmemiştir. Kelime, TT’de aynı anlamda ve biçimde kullanılır.

2.118. **Ĥ’oca (خواجه)**

Metinde “*Çok ĥizmet ĥ’ocasına itmişî.*” Cümlesinde geçen *ĥ’oca* kelimesinin metindeki anlamı “*efendi, sahip*”tir (Korkmaz, 2017, s. 182, 288, 519).

Kelimenin sözlük TDK'nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*Müslümanlıkta din görevlisi, “öğretmen”, “akıl öğretilen, öğüt veren kimse”*(URL-1), Tietze’de “*Osm. hoca ‘köle sahibi’*” (2016, s. 341), Ötügen Sözlükte “*Müslümanlıkta din işleri ile uğraşan kimse; din görevlisi”, “öğretmen”, “bir şeyler öğreten usta; üstat”, “eskiden medresede eğitim görmüş sarık saran din görevlisi”, “meczaz. birine öğreten, öğüt veren kimse; akıl hocası”* şeklinde ifade edilmiştir. Kelime Türkçeye Farsçadan alıntılanmıştır (Çağbayır/II, 2007, s. 1977).

Kelimenin Türkçede “*öğretmen*” (URL-1), Arapçada “*muallim (معلم), müderris (مدرس)*” şeklinde eş anlamlıları vardır (Devellioğlu, 2010, s. 765, 827)

Türk toplumunda *hoca* kelimesi daha çok din görevlisi ya da dini konularda yetkili kişiler için kullanılırken *öğretmen* kelimesi daha çok eğitim kurumlarındaki öğretici kişiler için kullanılmaktadır.

Burada Türk milletinin fıkralarıyla gönlünde yer edinmiş Nasreddin Hoca’dan bahsetmek yerinde olacaktır.

Nasreddin Hoca

Nasreddin Hoca’nın Sivrihisar’ın Hortu köyünde doğduğu daha sonra Akşehir’e yerleştiği ve bababasının da imam olduğu kayanıklarda yer alır. Nasreddin Hoca, bütün Türk halklarına mal olmuş bir halk filozofudur. Kendisi hakkında birçok araştırma yapılmasına rağmen çoğu bilgiler kesinlik kazanmamıştır. Her Türk boyu Nasreddin Hoca’yı kendisine mal etmiştir. Türk boyunun olduğu her yerde Nasreddin Hoca vardır (Hakverdioğlu, 1996, s. 90, 94)

Nasreddin Hoca’nın aynı zamanda veli olduğu şu kerametinden anlaşılır:

Nasreddin Hoca merhumun vefatından iki yüzyıl sonra bir cuma günü yüzlerce ahâli memleketin eski ve meşhur Ulu Hoca, merhumun birçok vasıflarına ve kıyafetine varis olan türbedarı yüksek sesle; Ey ahali, size gayet acayip bir şey söyleyeceğim. Abdest aldım, camiye gelmek üzere türbe kapısını kilitleyeceğim sırada Hoca merhumu işittiğimiz çehresi ve libas ile gördüm. Sandukasına at gibi binmiş, etrafı seyrediyor bana ‘şimdi Ulu Cami cemaatim çağır, gelmeyen olursa kendi canına kıymış olur’ dedi, deyince Hoca merhumun kerametine inanan ve o nispette türbedara da saygı gösteren halk türbeye koşarlar. Tabi Hocayı göremezler. Fakat hep bir ağızdan: Hay koca şakacı ara sıra bizimle alay etmekten vazgeçmezsin diyerek birer fâtiha okuyup geri dönerler. Bir de bakarlar ki caminin kubbesi tamamıyla çökmüş. Hepsî Hoca’nın bu kerameti karşısında ona bir kere daha gönülden bağlanırlar (Hakverdioğlu, 1996, s. 94).

Hoca’nın yaşadığı devir Selçuklu Devleti’nin yıkıldığı ve Moğol tehlikesinin yaşandığı dönemlerdir. Anadolu insanı üzücü olaylar içerisindeyken tarikatlara yönelmiştir. İşte burada Yunus Emre, Mevlana, Nasreddin Hoca gibi gönül erenleri

sayesinde yaşadıkları ruhsal sıkıntıdan kurtulabilmişlerdir. Nasreddin Hoca yaşadığı dönemde bulunduğu konumda insanları öğütleriyle rahatlatmış, dini kimliği ile de halkın itimat ettiği biri haline gelmiştir. Hoca halkın muhayyilesinde evi, karısı, çocuğu olan bir kimsedir. Bugün Akşehir’de kabri bulunmaktadır. Nasreddin Hoca fıkraları ile ön plana çıkmış birdir. Fıkra insanlara bir gülümseme ile nasihat verme sanatıdır. Fıkralar daha çok gündelik hayatta gülünç veya kötü olayları, zıtlılıkları, çarpıklıkları veya gülünç hikâyeleri konu edinir. Anlatının sonunda karşı tarafa tebessüm ettirerek bir nasihat verilmiş olur. Fıkralar milletin aynasıdır (Hakverdioğlu, 1996, s. 89-93). Nasreddin Hoca’nın fıkraları da böyledir. Günlük hayatı konu edinir. Nasreddin Hoca anlatısının sonunda beklenmedik bir söz söyleyerek hem güldürür hem düşündürür.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Akıl hocalığı taslamak / Hocalık etmek / Hocanın dediğini yap, yaptığını yapma / Yarım hekim candan eder, yarım hoca dinden eder (URL-1). Hoca kısmı al elimi demez, ver elini der / Hocanın ağzı ile gırtlığı arasında bir kuzu sığar / Hocanın temeli olmaz / Hoca okuttuğu kadar, çoban güttüğü kadar / Hocaya giden muskasız gelmez / Hoca hoca, söz doğruca (Kaçalın, 2019, s. 139, 348).

Edebî eserlerden örnekler:

• **Nazım Hikmet / Dağların Havası**

“*Aklı dolu, cebî boş bir köy hocasıyım*” (Hikmet, 2008, s. 1993).

• **Ahmet Hamdi Tanpınar / Saatleri Ayarlama Enstitüsü**

“*Hocalarımız beni öyle sık sık görmedikleri için kabahatlerimi de görmüyorlardı*” (Tanpınar, 2008, s. 30).

• **Murat Gülsoy / Karanlığın Aynasında**

“*Turan Hoca çakmakların her birine gülümseyerek bakıyor, ardından da kutuya koyuyordu*” (Gülsoy, 2014, s. 138).

• **Yusuf Atılğan / Aylak Adam**

“*Erkek karısının değiştiğini, okula yeni verilen tarih hocasını düşünür*” (Atılğan, 2012, s. 76).

Hoca kelimesinin *efendi*, *sahip* anlamı TT’de kullanım dışıdır. Bu anlam yalnızca Tietze’de tespit edilmiştir. Tietze’de de madde başına anlamın Osm.’da kullanıldığı eklenmiştir (2016, s. 341). Denilebilir ki *hoca* kelimesi anlam daralmasına uğramıştır. Kelimedeki anlam daralmasının süphesiz en somut sebebi *kölelik* kavramının ve sisteminin yürürlükte olmamasıdır.

[B.8^b]’de Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Ever-	Tevekkül	Sancağ
-------	----------	--------

2.119. Ever-

Kelime, metinde “(1) girü gelicek seni everem, çok māl virüp bir ulu h’oca kızın alıvirem” cümlesinde tespit edilmiştir. Kelime burada *evlendirmek* anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 182, 288).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*evlendirmek*” (URL-1), Tietze’de “(oğlunu) *evlendirmek, düğün yapmak*” (2016, s. 665), Ötüken Sözlükte “(oğlunu, kızını) *evlendirmek; evlenmesini sağlamak*” şeklindedir. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/II, 2007, s. 1515).

Everme- kelimesi Tarama Sözlüğünde ve Derleme sözlüğünde “*evlendirmek*” olarak açıklanmıştır (1943, s. 285; 1972, s. 1805).

Gülensoy, kelimeni etimolojisini “*ev+er-*” (2018, s. 267), Tietze, “*ev+ isimden fiil yapan genişleme ve causativum (ettirgenlik) hâli*” şeklinde göstermiştir (2018, s. 267; 2016, s. 665).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Nezihe Meriç**
“Kız everdik diye azıcık da biz gerinelim bakalım”(URL-1).
- **Halide Edip Adıvar**
“O yılın sonunda Mahmûre Abla’yı everdiler”(URL-143).
- **Fahri Celâl**
“Öteki oğullarını da birer birer everdi”(URL-143).

Evermek kelimesinde anlam değişimi tespit edilmemiştir. Kelime aynı biçimde ve anlamda TT’de kullanılır.

2.120. Tevekkül (توكل)

Kelime, metinde “Pes kıl yükün gemiye koydı, tevekkül Tangrıya kılp deniz yüzünde (5) revân oldı” cümlesinde *güvenme (Allah’a)* anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 182, 288).

Kelimenin sözlük anlamı TDK'nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*herhangi bir işte elinden geleni yapıp daha sonrasını Allah'a bırakma*” (URL-1), Ötüken Sözlükte “*her işi Allah'a güvenererek yapma; işin sonunu Allah'a havale etme*”, “*Allah'ın şradesine boyun eğme; kadere razı olma; Allah'a teslim olma; işi Allah'a bırakma*” şeklinde açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (Çağbayır/V, 2007, s. 4784).

Tevekkül, insanın bir iş için elinden geleni yapıp sonucunu Allah'a bırakmasıdır. Bu şekilde kişi kendi açısından elinden geleni yapar ve içini rahatlatmış olur. Sonrası Allah'ın elindedir. Örneğin; hasta biri iyileşmek için ilacını içer, kendisine dikkat eder ama şifayı verecek olan yani kişinin elinden geleni yaptıktan sonra devamını getirecek olan Allah'tır.

Edebî eserlerden örnekler:

- **Nazım Hikmet / Pier Loti**

“*Tevekkül*” (Hikmet, 2008, s. 426).

- **Sababahattin Ali / Kürk Mantolu Madonna**

“*Kiremit mi mühim, kafa mı? diye düşünmek nasıl altımıza gelmiyorsa, ve bütün bunları nasıl hiç mütalea yürütmeden kabule mecbursak, hayatın daha başka türlü birçok cilvelerine de aynı tevekkülle katlanmağa mecburduk*” (Ali, 1943, s. 151).

Sonuç olarak denilebilir ki kelime anlamı itibarıyla hiçbir değişime uğramamıştır ve TT'de aynı anlamda ve biçimde kullanılmaktadır.

2.121. Sancak

Kelime, metinde “*Şehirdin yaşadın er ü 'avrat, atlu yaya sancak nağ-(k) âre-y-ile geldirler*” cümlesinde “*sancak/bayrak*” anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 183, 288, 636).

Kelimenin sözlük anlamı TDK'nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*bayrak, liva*”, “*çoğunlukla askerî birliklere verilen yazı işlemeli, kenarları saçaklı ve gönderli bayrak*”, “*gemilerin sağ yanı*”, “*Osmanlı yönetim teşkilatında illerle ilçeler arasında yer alan yönetim bölümü*”, “*mutasarrıflık*” (URL-1), Tietze'de “*bayrak; demilerin sağ yanı*” (2019, s. 178), Ötüken Sözlükte “*bayrak; liva*” şeklinde açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/IV, 2007, s. 4055).

Gülensoy, kelimenin etimolojisini ET'de “*sanç- (batırmak, saplamak, sokamak)*”, Divanu Lugati'it-Türk'te “*sançı- (yenilmek, vurulmak)*” şeklinde kelimenin kök hali verilerek “*sanç- +-ak*” şeklinde açıklanmıştır (2018, s. 593). Nişanyan, “*sançak*

‘mızrak, mızrağa takılan flama’” kelimesinden geldiği belirttikten sonra etimolojisini “ET “sanç- ‘saplamak (sivri bir şey) sokmak’ fiilinden TT’ye “+(g)Ak “ ekiyle türetildiğini açıklamıştır (URL-138).

Sancak kelimesinin Farsçada “*bayrak (بيرق)*”, Arapçada “*alem (علم), liva (لواء)*” şeklinde eş anlamlıları bulunur (Develioğlu, 2010, s. 30, 83, 636).

Yüzyıllar boyunca ellerde ve başlarda taşınan, evlerde yüksekere asılan, şehitlerin son yolculuğunda üzerlerinde olan, her yerde her zaman gururla taşınan, uğruna can verilen bayrak, en önemli milli değerdir.

Bahaeddin Ögel, bayrak için şunları dile getirmiştir:

Bayrak koruyucu bir ruhtur. O, bir zafer tanrısıdır. Bayrak kutlu ve mübarek bir kişi gibidir; kızar, sevinir, kırılır, düşerse onu tutanlarda yok olur. Kökü, dibi yerde; başı ise göklerde olan bir varlıktır. Gök’lerde enginleşir, yayılır, yücelir, milletlerin soyunun ve kökünün sembolüdür (Soysal, 2010, s. 211).

Bayrak kelimesi ile eş anlamlı olan sancak; ordunun temsil ettiği devletin simgesidir. Bayrak ve sancak bir milletin simgesidir ve tarihteki anısıdır. Bayrağın veya sancağın değeri, yapıldığı malzemenin değerinden gelmez, milletin şanından ve değerinden gelir. Milletin bağımsızlığının, şerefının, tarihinin simgesi olan bayrak ve sancaklara saygı göstermek millete sahip çıkmak gibidir. Türklerin ilk bayrakları ile ilgili kesin bilgiler yoktur. Yalnız Orta Asya’daki Türk boylarının at kuyruğundan yaptıkları ve *tuğ* adını verdikleri bir nevi bayrak sayılabilecek simgeler kullandıkları bilinir. İlk dönemlerde demir gibi sert maddeden yapılmış bayraklar kullanmışlardır. Kumaş bayrakların yapımı Orta Çağ döneminde başlamıştır. Avrupa Hun Devleti’nin hükümdarı Atilla’nın üzerinde hüma kuşunun olduğu bir bayrak yaptırdığı bilinir. İlk Müslüman Türk Devleti olan Karhanlı Devleti’nin al bayrağında dokuz adet tuğ bulunmaktadır. Büyük Selçuklu Devleti mavi renkte üzerinde beyaz çift kartal ile siyah çizgili yay ve ok resimli bayrak kullanmışlar sonrasında Abbasilerden etkilenerek siyah bayrak kullanmışlardır. Tarihteki en uzun ömürlü Türk devleti olan Osmanlı Devleti’nin de ilk bayrağı Anadolu Selçuklu Devleti’nden Osman Gazi’ye bağımsızlığın simgesi olarak gönderilmiş beyaz bayraktır. Günümüzde kullanılan Türk bayrağının orijinal halini Sultan II. Mahmud döneminde almıştır. Türkiye Cumhuriyeti bu bayrağı değiştirmeden kullanmıştır. Türk bayrağının üzerindeki ay ve yıldız motifinin Orta Asya Türklerinin hatta Proto-Türklerinin de hayatlarının bir çok alanında yer aldığı kaynaklarda görülür. Türklerin tarih boyunca vatansız, devletsiz, bayraksız yaşamadığı

her dönemde bayrak/sancak kullanımlarından anlaşılır. Türk kültürünün en önemli simgelerinden olan bayraklar ve sancaklar dönem dönem farklılık gösterse de aynı değer ve amaç için var olmuşlardır. Bayrağın ve sancağın ifade ettiği milli değerde buluşmak Türk kültüründe çok önemlidir. Bayrağa sancağa sahip çıkmak her şeyden önce millete saygıdır. Türk milletinin duaları arasında “Allah milletimizi vatansız, vatanımızı bayraksız bırakmasın” duası Türk milletinin vatanına, bayrağına olan bağlılığının delilidir (Soysal, 2010, s. 210-211, 228-231).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Sancak göstermek (URL-1). Sancak iskelesinden koyvermek (Kaçalın, 2019, s. 407).

Edebî eserlerden örnekler:

- Nazım Hikmet / Kuvâyi Milliye

“15 vilayet ve sancak ve” (Hikmet, 2008, s. 585).

- Âşık Paşa / Garib-nâme

“Sançakın urmuş ‘Ömer bir mermere” (Yavuz, 2002, s. 301).

Sancak kelimesi üzerine yapılan incelemeler neticesinde herhangi bir anlam değişimi tespit edilmemiştir. Kelime aynı biçimde ve anlamda TT’de kullanımdadır.

[B.9^a]’da Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

İslâm	Bâş kaldır-
-------	-------------

2.122. İslâm (اسلام)

Kelime, metinde “İşbunca halâyık arasında ben şıdk ve toğruluk eşerin ve islâm nişânın sende gördüm” cümlesinde *İslamiyet*, *İslam dini* anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 183, 288).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*Müslümanlık*” (URL-1), Devellioğlu’nda “*Hız. Muhammed’in Allah tarafından tebliğine me’mur olduğu din*” (2010, s. 518), Tietze’de “*islâm dini*” (2016, s. 641), Ötügen Sözlükte “*Allah tarafından Hz. Muhammed aracılığıyla esasları bildirilen ve peygamber olarak Hz. Muhammed’in tebliğ ettiği din; Müslümanlık; İslamiyet*” şeklinde açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (Çağbayır/II, 2007, s. 2220).

İslam, tüm insanlığa indirilmiş evrensel bir dindir. Hz. Muhammed Allah'ın elçisi, son peygamber, İslam dininin öncüsü ve İslam'ı tebliğ edendir. İslam dinine inanarak kelime-i şehadet getirmiş kişi *Müslüman* olarak adlandırılır. İnsan, kelime-i şehadet getirerek Allah'ın tek yaratıcı ve Hz. Muhammed'in de Allah'ın kulu ve resulü olduğu dili ile tasdik etmiş kalbiyle de inanmış olur. İslam, tevhid inancına yani tek yaratıcı inancına dayanır. İslam dininde tek yaratıcı vardır o da Allah'tır. İslam dininin kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'dir. Dinin kültürdeki yansımalarına daha önce değinildiğinden burada şunlar söylenebilir; İslam dini tüm dünyaya düzen ve adaleti sağlayacak olan dindir. Elbette İslamiyet'i kabul etmek kişinin iradesine bağlıdır. Allah, insana akıl vermiştir ve akıl yoluyla doğru yola ulaşabilmesini sağlamıştır. Yolu seçecek olan insandır, insanın iradesidir. İslam hoşgörü dinidir. İnsanlara karşı iyilik dolu olmayı, adaletli olmayı, dünya hayatını huzurlu bir şekilde geçirmenin tüm gerekliliklerini Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde telkin eder.

Edebî eserlerden örnekler:

- **Âşık Paşa / Garib-nâme**

“*Kim ne-y-ile açdı İslâm yolını*” (Yavuz, 2002, s. 33).

- **İsmet Özel / Waldo Sen Neden Burada Değildin?**

“*Türkiye'nin İslâm kültürüyle olan bağına rağmen, bu bağı zayıflatarak yapabileceklerine inanmışlardır*” (Özel, 1995, s. 109).

- **Necip Fazıl Kısakürek / İlaç**

“*İslam ki, tek ilaçtır, örümcekli köşede*” (URL-85).

İslam kelimesi herhangi bir anlam değişimine uğramadan bugün TT'deki kullanımını sürdürmektedir.

2.123. Baş kaldırmak

Kültürel kavram olarak belirlenen birleşik fiil, metinde “*Andan bāş kaldırurup éyitdi*” cümlesinde tespit edilmiştir. Ele alınan birleşik fiil *burada baş kaldırmak* anlamında kullanılmıştır. (Korkmaz, 2017, s. 183, 289).

Baş kaldırmak kavramı deyimdir. Bir durum, olay, kişi, karar veya fikir karşısında itiraz etmek, karşı çıkmak anlamında kullanılmaktadır. Deyimin isim hali olan *başkaldırı* ifadesi TDK'nin Güncel Türkçe Sözlüğünde şu şekilde açıklanmıştır: “*Herhangi bir amaçla kurulu düzene veya devlet güçlerine karşı gelme, başkaldırma, ayaklanma, isyan*” (URL-1).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Kemal Tahir / Kurt Kanunu**

“*Asker başkaldırdığı zaman nerdeydiler*”(Tahir, 2005, s. 225).

- **İsmet Özel / Waldo Sen Neden Burada Değilsin?**

“*Soran, soruşturan, itiraz eden ve gerektiği yerde başkaldıran bir insanın (bir gencin) geleceğini rizikoya soktuğunu her aptal anlayabilirdi*”(Özel, 1995, s. 73).

- **Dede Korkut Hikâyeleri**

“*Baş kaldırdı, yalabıdağ gözin açdı anasının yüzüne bakdı*”(Ergin, 2021, s. 89).

Baş kaldır- birleşik fiili metinde gerçek anlamıyla kullanılmıştır. Kavramın burada deyim olarak ele alınmıştır ve o doğrultuda izah edilmiştir.

Kültürel kavram haline gelmiş *baş kaldır*- sözcük grubunun daha iyi anlaşılması için bünyesinde barınan kelimelere ayrı ayrı değinilecektir. Baş kelimesi çalışmanın devamında tek başına ele alınacağı için burada değinilmemiştir.

Çaldır-

Kelimenin sözlük anlamı TDK'nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*bulunduğu yerden almak*”, “*yukarı doğru hareket ettirmek*”, “*yükseltmek*”, “*ürün toplamak, taşımak*”, “*çekmek, taşımak*”, “*bir kuruluşun çalışmasına son vermek*”, “*hastayı hastaneye götürmek*”, “*tören yaparak ölüyü gömmek*”, “*toplamak*”, “*uyandırmak*”, “*piyasadan çekmek*”, “*elin ulaşamayacağı yere koymak, saklamak*”, “*iyi etmek, iyileştirmek*”, “*bir şeyden çokça satın almak*”, “*tayin etmek, atamak*”, “*yok etmek, ortadan silmek*”, “*uygun gelmek, yakışmak*”, “*argo'da çalmak, aşırarak*” olarak ifade edilmiştir. Kelimenin kökeni Türkçedir (URL-1).

Kaldır- kelimesi Clauson'da “*kaltur*”-“*biçimindedir*. Anlamı “*arkada bırakmak*” olarak belirtilmiştir (1972, s. 619). Kelimenin tarihsel gelişimi Nişanyan Sözlükte “*OT kaldır- 'kaldırmak' fiilinden türetilmiştir. Bu fiil ET kalı- 'kalkmak, sıçramak' fiilinden TT +tUr- ekiyle türetilmiştir*” şeklinde ifade edilmiştir (URL-153).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Ortadan kaldırmak / Ayağa kaldırmak / buzdolabına kaldırmak / Kafasını kaldırmak / Mal kaldırmak / Kazan kaldırmak (devirmek) / Parmak kaldırmak / Şaka kaldırmak / Yürürlükten kaldırmak (URL-1).

Edebî eserlerden örnekler:

- Nazlı Eray / Kayıp Gölgele Kenti

“Onun için bazı sınıfları ortadan kaldırmak, daha doğrusu cinayet mubahtı” (Eray, 2008, s. 144).

- Dede Korkut Hikâyeleri

“Oğlan başını kaldırdı” (Ergin, 2021, s. 168).

Baş kaldırmak kavramın herhangi bir anlam değişimi gözlenmemiştir. Kavran, TT’de aynı anlamda ve biçimde kullanılır.

[B.9^b]’da Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Gemi	Güneş	Can kulağın acup	Çırç
------	-------	------------------	------

2.124. Gemi

Kelime, metinde “*Gerek ol (2) deniz kenârında çok gemiler éyleyesin ve çevre şehirlerden yapucılar ve dürgerler dirşürüp ol yazıda (3) şehirler ve köyler yapdurasın*” Gemi kelimesi burada *deniz taşıtı* anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 183, 289).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*su üstünde yüzen, insan ve yük taşımaya yarayan büyük taşıt*” (URL-1), Tietze’de “*nehir ve deniz vasıtası*” (2016, s. 187), Ötüken Sözlükte “*su üstünde yük ve insan taşımaya yarar, tekne biçiminde yapılmış, büyük yüzer taşıt; sefine*”, “*{ağız} sal*”, “*{ağız} kayık*”, “*{ağız} üzerine binilerek su üstünde gezilen büyük buz parçası*” şeklinde açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (2007, s. 1678).

Derleme Sözlüğünde *gemi* kelimesi “*sal*” olarak açıklanmıştır (1993, s. 1987).

Kelime ET’de ve OT’de “*kemi*” biçiminde kullanılmıştır (Gülensoy, 2018, s. 279). Kemi kelimesinin anlamı Clauson’da “*gemi ya da bot*” olarak ifade edilmiştir (1972, s. 721).

Gemi kelimesinin Arapçada “*sefine (سفينة)*” şeklinde eş anlamlısı vardır (Devellioğlu, 2010, s. 1085).

Nuh'un Gemisi

Hz. Nuh, Kur'an-ı Kerim'de adı geçen peygamberlerden biridir. Peygamber gönderildiği kavim, tufan ile cezanlandırılmıştır. Bu tufan hadisesi kendisine nisbet edilerek Nuh tufanı olarak adlandırılmıştır. Rivayetlere göre Hz. Nuh'un zamanına kadar insanlar tevhid inancına sahiptir. Hz. Nuh'un kavmiyle beraber *putperestlik* inancının başladığı rivayetler arasında yer alır. Tevrat'ta da Hz. Nuh zamanından insanların yanlış yola saptığı ve yeryüzünde kötülüğün hüküm sürdüğü ifadesi geçer. Hz. Nuh, kavmini kötülükten nehyetmek ve tevhid inancını tebliğ etmek için gönderilmiştir. Fakat kavmi ona inanmamış kötü yollarında devam etmeyi seçmiştir. Kur'an- Kerim'e göre Hz. Nuh 950 yıl kavmini Allah'ın yoluna davet etmiş, Allah'tan başka bir şeye kulluk etmeleri sonucunda gazaba uğrayacaklarını bildirmiştir. Buna rağmen Hz. Nuh'a inanmayan kavmi ona mecnun demiş ve onu taşlamakla tehdit etmiş başlarına gelecek olan gazabın da hemen gelmesini istemişlerdir. Hz. Nuh tüm çabalarının sonucunda kavminin puperestlikten vazgeçmediğini görünce, inanmayanların cezalandırılması için Allah'a dua etmiştir. Allah, duasını kabul etmiş ve inanmayanların tufanla cezalandırılacağını inananların ise kurtulacağını bildirmiştir. Sonrasında Hz. Nuh'tan bir gemi yapmasını istemiştir. Hz. Nuh gemiyi yaparken, kavmi onunla dalga geçmiştir. Rivayete göre Hz. Nuh tahtayı nereden bulacağını sorduğunda ona ağaç dikilmesi emredilir. Ağaç diker ve kırk yıl sonra diktiği ağaçlardan geminin inşasına başlar. Gemi tamamlanınca her hayvan cinsinden birer çift almıştır. Helak olacaklar haricindeki insanları aile fertlerini gemiye bindirmiştir. Tufanda Hz. Nuh ve ona inanlar kurtulurken eşi ve oğlu boğulur (URL-86). Müfessirler Tevrat'ta ki bilgiler ışığında yeryüzünün tamamının su ile dolarak dağları bile aştığını ve Nuh'un gemisinde Ararat (Ağrı) Dağı'nda durduğu kanısına varmışlardır. Kur'an-ı Kerim'de geminin durduğu yer Cudî Dağı olarak geçer. Ayrıca kaynaklarda Hz. Nuh'un Musul'da yaşadığı ve geminin de Musul'da dağda durduktan sonra Hz. Nuh'un inerek bir yerleşim yeri bulup ev yaptığı geçer. Musul da Cudî dağına yakın bir vilayettir (Aydın, 2019, s. 39, 46, 49).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Eğri gemi doğru sefer / Gemiye azıya almak / Gemisini kurtaran kaptan / Gemisini yürütmek / Kardeniz'de gemilerin mi battı / Lafla peynir gemisi yürümez / Tevekkelin gemisi batmaz / Tayfanın akıllısı geminin dümeninden uzak durur / Kuma gemisi yürümüş, elti gemisi yürümemiş (URL-1).

Gemisini kurtaran sandalını aramaz / Gemi geçtikten sonra boru anana götür / Gemi gevremek / Gemisi karaya gitmek (Kaçalın, 2019, s. 123,331). (Birin) gemisi şapa oturmak / Gemi arslanı (Ağakay, 1969, s. 285).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Âşık Paşa / Garib-nâme**

“*Hâzır olun Nûh’un gemisi geliser*” (Yavuz, 2002, s. 213).

- **İsmet Özel / Waldo Sen Neden Burada Değilsin?**

“*Yeni Devir için yeniden yazı yazma teklifini, fareler gemiyi terkettikleri için değil, bir ölçüde maddi zorlukların etkisiyle kabul ettim*” (Özel, 1995, s. 114).

- **Ahmet Hamdi Tanpınar / Saatleri Ayarlama Enstitüsü**

“*Büyük odanın ortasında daha ziyade karaya vurmuş gemi gibi bir yığın eşya hep onları hatırlatırdı*” (Tanpınar, 2008, s. 85).

- **Orhan Veli / Denizi Özleyenler İçin**

“*Gemiler geçer rüyalarımda,*

Allı pullu gemiler, damların üzerinden” (Veli, 2014, s. 41).

Gemi kelimesinde herhangi bir anlam değişimi tespit edilmemiştir. Kelime aynı anlamda ve biçimde TT’de kullanılmaktadır.

2.125. Güneş

Kelime, metinde “*Çün yıl tamâm öldi, melik güneşine (7) zevâl vaqtı irdi, şehir kavmi derildiler*” cümlesinin TT’ne aktarılmış şeklinde görüldüğü üzere (*Yıl tamamlanınca padişahın güneşinin batma zamanı da gelmiş oldu*) güneş kelimesi *hâkimiyet, egemenlik* anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 184, 289).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*gezegenlere ve yer yuvarlağına ışık ve ısı veren büyük gök cismi*” (URL-1), Tietze’de “*güneş ışığı; güneş ışığının aydınlattığı ve ısıttığı yer*”, “*büyük gök cismi*” (2016, s. 321), Ötügen Sözlükte “*dünyamızda içinde bulunduğu Güneş sistemindeki gezegenlerin merkezinde yer alan, ısı ve ışık kaynağı, büyük gök cismi*” şeklinde açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/II, 2007, s. 1805).

Tarama Sözlüğünde “*gün*” kelimesi “*güneş*” anlamındadır (1943, s. 337).

Kelime ET ve OT’de “*kū (güneş)*” şeklinde kullanılmıştır (Gülensoy, 2018, s. 308). Dîvânu Lugâti’t-Türk’te “*güneş*” kelimesinin karşılığı olarak “*kün, kūn*”

kelimeleri verilmiştir (Ercilasun, Akkoyunlu, 2020, s. 756). Clauson'da da “güneş” kelimesinin karşılığı “kūn (güneş)” kelimesidir (1972, s. 725).

Kelimenin Arapçada “šems(شمس)” şeklinde eş anlamlısı bulunur (Devellioğlu, 2010, s. 1153).

Türk Kültür ve Mitolojisinde Güneş

Gök cisimleri tarih boyunca bir çok toplumun inanç sistemi ve kültüründe vardır. Eski Türklerin inanç sisteminde güneşle beraber ay da yer alır. Türkler için ay ve güneş insanlara iyilik getiren, koruyan varlıklardır. Güneş sıcaklığın, ay soğukun sembolüdür. Yusuf Has Hacib'in kaleme aldığı *Kutadgu Bilig* adlı eserde kahramanlardan birinin adı “Kūn Toldı” diğzerinin adı da “Ay Toldı”dır. Manas Destanı'nda erkek veya dişi gözetmeksizin kahramanlar “ay ve güneş” şeklinde adlandırılmıştır (Kocapınar, 2020, s. 109-110). Gök Tanrı inancını benimsemiş Hun, Göktürk ve Moğol Devletlerinde Gök Tanrı, yıldızları, ayı ve güneşi kapsayan bir varlıktır. Bütün gök cisimleri Gök Tanrı olarak kabul ediliyordu. Bunun yanında güneş ve ay farklı Tanrılar olarak tasavvur ediliyordu. Hun hükümdarının sabah güneşe, akşam aya tapması, Yakutların ayı ve güneşi kardeş tanrılar olarak düşünmesi gök cisimlerinin Gök Tanrı olarak kabul edilmesi durumuna örnek teşkil eder. Türkler için güneş ve güneşin doğduğu taraf yön belirlemede esas ölçüttür. Türkler yüzlerini doğuya dönerek sağ, sol ve arkalarının yönünü adlandırırlardı. Baş yön olan doğu yönünü, sırasıyla güney, batı ve kuzey yönleri takip ederdi. Türkler için ay ve güneş gün bittiğinde yeryüzüne yansıttıkları ışık Tanrı'nın ışığıydı. Bu yüzden Türkler çadırların üzerine bir delik açarak oradan Tanrı'nın iyiliğini taşıyan “Tündük” adını verdikleri ışığın çadırlarına gitmesini sağlardı. Türkler “güneş ana” ve “ay baba” deyimlerini kullanmışlardır. Türkler'e göre; yedinci kat semada “kūn ana” altınca kat semada “ay ada” oturmaktadır. Türklere göre güneş veya ay tutulması; güneşin ve ayın kötü ruhlarla mücadelesinin sonucunda gerçekleşen bir hadisedir. Güneş ve ay insanlara ışık, hayat ve bereket veren varlıklardır. Bu yüzden kötü ruhlar onlara musallat olur. Kötü ruhlar ile güneşin ve ayın mücadelesinde kötü ruhlar galip geldiğinde güneşi ve ayı tutup karanlık aleme atarlar ve böylece güneş ya da ay tutulması meydana gelir. Altay Türklerinde Ay tutulmasının sebebi “Yelbegin” adlı canavarın ayı yemesinin sonucudur. Bu canavarı kovmak için taş, silah atılır ve tenekele çalınırdı. Karaçay Malkar Türklerinde de “Cemalyavuz” adı verilen ejderha ay ve güneş tutulmasına sebep olur.

İnanca göre ayın koruyucusu olan “Eyer” adında iki çoban köpeği vardır. Köpekler uyuduğu vakit “Cemalvuz” adındaki ejderha ayı kenarından yemeye başlar. Bunu üzerine Karaçaylılar koruyucuları harekete geçirir, silah atıp davul çalarak gürültü yaparlar. Cemalvuz adındaki kötü ruhlu ejderha Uygur metinlerinde “Yelimagız”; Kırgız Türkçesi’nde de “Celmooz” adındadır (Kıyak, 2010, s. 135-139). Cumhuriyet’in ilanından sonra Atatürk için, Türk milletini aydınlığa ve refaha kavuşturan bir “güneş” olduğunu ifadeleri dile getirilmiştir. Hakimiyet-i Milliye gazetesi Cumhuriyet’in ilanından bir yıl sonra “Geçen sene bugün doğan güneş Türk milletinin ilk Cumhuriyet gününü selamlamıştı” cümlesi ile Cumhuriyet’i güneş olarak adlandırmıştır. Cumhuriyetin 10. yılında Cumhuriyet gazetesi Atatürk’ün fotoğrafını ülkenin üzerindeki “Güneş” şeklinde yayımlamıştır. Güneş Atatürk için de aydınlığı yaşamı yansıtan önemli bir unsur olmuştur. Bunun içindir ki *Milli Mücadele*’yi Türk milletinin karanlık günlerine aydınlatan bir güneş olarak yayımlamıştır (Polat, 2019, s. 614-615). Bunu Atatürk’ün 29 Mart 1937 yılında Bursa’da yapmış olduğunu konuşmasının şu cümlelerinde görülür:

“Dağ başını duman almış, güneş ufuktan şimdi doğar” şeklinde sözleri olan marşı o günlerde çokça söylediklerini ve bu marşın o günler için çok önemli olduğunu aktarmıştır. “Ben Türk ufuklarından bir gün behemehâl bir güneş doğacağına, o kadar emindim ki, bunu adeta gözlerimle görüyordum. O şarkıyı oturttum tekrar ettirmekten maksadım Türk’ün bu güneşi doğunca muvaffak olacağını anlatmaktı. Bu sebeptendir ki demin söylenen şarkı benim on sekiz senelik bir hatıramı tazeledi (Polat, 2019, s. 613).

Güneş, insanlara yeni bir gün ile beraber yeni başlangıçları getirmesi bakımından da *umudun* simgesidir. Nitekim *Gün doğmadan neler doğar* atasözü umudun ifadesidir. Güneş, ışığı ile insanlara enerji verir. Nasıl ki havanın kapalı ve yağmurlu olduğu günlerde insanın içinden bir şey yapmak gelmiyorsa havanın açık ve güneşli olduğu günlerde bu durumun tersi söz konusudur. İnsan açık ve güneşli havada daha çok motive olarak gün içinde aktif olur.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Başına güneş geçmek / Güneş balçıkla sıvanmaz. Güneş girmeyen eve doktor girmez / Güneşi üzerine doğurmamak / Günlük güneşlik görmek / Ruhunda güneş açmak (URL-1). Güneş bir doğar bir batar / Güneş geri bakarsa hava açar / Güneşli havada şenlik olur / Güneşsiz eve umacı girer / Güneş papucu, papuç ayağı sıkır / Güneş altında baş ağrıtmak / Güneş doğsun da sabah olmasın varsın / Güneşinde mendil kurumamak / Güneş öyle kimsenin yüzüne vurmaz (Kaçalın, 2019, s. 129, 339).

Edebî eserlerden örnekler:

- Nazlı Eray / Kayıp Gölgele Kenti

“Büyük güçler çarpışırken kar, güneşi ve dünyadan gelen haberleri örtüp kapatıyordu”(Eray, 2008, s. 91).

- Mehmet Akif Ersoy / Çanakkale Şehitlerine

“Bir hilâl uğruna, yâ Rab, ne güneşler batıyor” (Bayhan, 2012, s. 245).

- Nazım Hikmet / Güneşi İçenlerin Türküsü

“Güneşi emziriyor çocuklanmıza karımız”(Hikmet, 2008, s. 27).

- Dîvânu Lugâti't- Türk

“Bu kün ol kö.z kamatga.n”(Ercilasun, Akkoyunlu, 2020, s. 225).

- Süheyl ü Nevbahâr

“Çü güneş yir altına indi tamam”(Kantar, 2011, s. 330).

Güneş kelimesi metinde mecaz bir anlamda kullanılmış ve padişahın hakimiyetini ifade etmiştir. Kelime, metinde anlam genişlemesine uğramıştır. Güneş kelimesi TT’de aynı biçimde ve yukarıda kaynaklardan gösterilen anlamlarda kullanılmaktadır.

2.126. Cân kulağın açmak

İfade, metinde “(10) ve cân kulağın âcup bu hikâyet remzin anlañ bilüñ” cümlesinde tespit edilmiştir. İfade, burada *can kulağını açmak; dikkat kesilerek dinlemeye koyulmak* anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 184, 289).

Kültürel kavram olarak ele alınan cümlede “*cankulağın açmak*” deyimini tespit edilmiştir. Deyimin anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*bir olayı, konuyu daha dikkatli bir şekilde dinlemeyi ve anlamayı ifade eder*”. Şeklinde açıklanmıştır. Deyimin TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğündeki anlamı “*çok dikkatli dinlemek*”tir (URL-1).

Edebî eserlerden örnekler:

- Kemal Tahir / Kurt Kanunu

“Can kulağıyla dinledi”(Tahir, 2005, s. 173).

Kültürel kavram olarak ele alınan *can kulağını açmak* deyiminde anlam değişimi bulunmamaktadır. Deyim aynı anlamda TT’de kullanımdadır.

2.127. Kırk

Kelime, metinde “*Her bir kırkıdan kırka bir hâlden bir hâle döndü*” cümlesinde geçer. Kelime burada *kırk birden önceki sayı; kırk* anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 184, 289).

Kelimenin sözlük anlamı TDK'nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*otuz dokuzdan sonra gelen sayının ad*” (URL-1), Ötüken Sözlükte “*otuz dokuzdan sonra gelen ilk sayı*”, “*dört kere ona eşit sayı*”, “*kırkıncı yaş*”, “*(ölüm, doğum vb. için) kırkıncı gün*”, “*bu sayıyı göstren rakam*”, “*spor. teniste bir oyuncunun kaydettiği üçüncü sayı*”, “*sayıca dört kere ona eşit olan*”, “*bir sıralama sırasında kırk olan; kırkıncı*”, “*mecaz. pek çok*” olarak açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkedir (Çağbayır/III, 2007, s. 2623).

Kırk kelimesi Tietz'de “*kırık (kırk sayısı)*” şeklindedir (Tietze/III, 2016, s. 279).

Türklerde Kırk Sayısının Yeri

Kırk sayısı çokluğu ifade eder. Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz, kırk günde büyür. Oğuz'un verdiği ziyafette kırk masa, kırk sıra vardır ve kırk gün yenilir, içilir. Dede Korkut'ta Dirse Han Oğlu Boğaç Han Hikâyesi'nde Dirse Han'ın babasının kırk yiğidi vardır. Satuk Buğra Han Destanı'nda Satuk Buğra Han yanına kırk müslümanı alarak Kaşgar'a yola çıkar. Yine Dede Korkut'ta kırk cariye, kırk tutam, kırk ince belli kız, kırk gün kırk gece, kırk eş, kırk namert, kırk yer, kırk kâfir vardır. Hikâye ve masallarda da kırk sayısı görülür. Kahramanların yolları kırk gün kırk gece sürer, düğünler kırk gün kırk gece şeklinde yapılır. Keloğlan masalında padişahın kızını isteyen Keloğlan'dan evinin karşısına kırk günde altından saray yapılması istenir. Kırk sayısı doğumlarda ve ölümlerde de karşımıza çıkar. Doğum yapan lohusa kadın kırk gün evden çıkmaz. Ölünün kırkıncı gününde evinde kırk *çıkması* olarak mevlit okunur (Rayman, 1991, s. 401-402).

Kur'an-ı Kerim'de kırk sayısı dört yerde geçer. Bakara Suresi 51. ayette Hz. Musa Sina Dağı'nda kırk gün kalır, Maide Suresi 26. ayette kötü yolda olan bir kavim için mukaddes yerlere girmek kırk yıl yasaklanır, Araf Suresi 42. ayette Hz. Musa'ya Sina Dağı'nda verilmiş olan kırk günlük süreden bahsedilir ve son olarak Ahkaf Suresinin 15. ayetinde insanın kırk yaşına geldiğinde olgunlaşacağından söz edilir. Hz. Muhammed'e kırk yaşında peygamberliğin verilmesi, Hz. Peygamber'e ilk inananların kırk kişi olması, Müslümanın malının kırkta birinin zekatını vermesi kırk sayısının

Müslümanlar arasındaki önemini yansıtır (Güvenç, 2009, s. 90, 98). *Kırk şaman* ya da *kırk eren* tarafından korunan kutlu kişilere “*Kırklı*” denir. Ölen kişinin kırkının çıkması ifadesi, ruhun yaşadığı evi kırk gün sonra terk ettiği inancına dayanır. Doğum yapan kadının yanına kırk gün kimse girmez. Bu durumun sağlık açısından önem arz ettiği açıktır (Karakurt, 2011, s. 130).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Altı aylık seyislikle kırk yıllık fişki karıştırılmaz / Ayının kırk türküsü var kırkı da ahlat üstüne / Baba kırk oğul beslemiş, kırk oğul bir baba beslememiş / Bir acı kahvenin kırk yıl hatırı vardır / Bir adama kırk gün ne dersin o olur / Bir deli bir kuyuya taş atar, kırk akıllı çıkaramazmış / Güzele kırk günde doyulur, iyi huyluya kırk yılda doyulmaz / Kılı kırk yaymak / Kırk dereden su getirmek (URL-1).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Ahmet Hamdi Tanpınar / Saatleri Ayarlama Enstitüsü**
“*Beni kırk yıllık dostu gibi tanıtıyordu*” (Tanpınar, 2008, s. 207).
- **Mustafa Akar / Kırk Yaş**
“*Kırkıktan sonra tüm çaylar paşa çayıdır*” (Akar, 2002, s. 49).
- **Dede Korkut Hikâyeleri**
“*Kırk yigidin boyına aldı*” (Ergin, 2009, s. 45).
- **Aşık Paşa / Garib-nâme**
“*Zîra kim kırk yaş ulu menzil olur*” (Yavuz, 2002, s. 119).

Metindeki kullanımından ve kaynaklardaki açıklamalardan hareketle *kırk* kelimesinin herhangi bir anlam değişimine uğramadığını söylemek doğru olacaktır. Kelime aynı biçimde ve aynı anlamda TT’de varlığını sürdürür.

[B.10^a]’da Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Akılın başına divşürüp	Çalab	Helâl	Harām
Hızır			

2.128. Akılın başına dirşürmek

Kavram, metinde “*Eger sa’âdet yâri kıluḡ ‘akılın başına dirşürüp (3)’*” cümlesinde tespit edilmiştir. Deyim burada *akılını başına toplamak; mantıklı düşünmek* anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 184, 289).

Akılını başına toplamak, aklını başına devşirmek deyimini ile aynıdır. Deyimin TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğündeki anlamı “*akılsızca davranışlardan kendini kurtarmak*” şeklindedir (URL-1).

Edebî eserlerden örnekler:

- Yaşar Kemal / Sarı Sıcak

“*Akılını başına al*” (Kemal, 2014, s. 22).

Akıl ve baş kelimeleri çalışmada daha önce inleceği için burada yalnızca *devşirmek* kelimesi izah edilecektir.

Dirşürmek

Kelime TT’de *devşirmek* biçimindedir. Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*bir araya getirmek, derlemek, toplamak*” (URL-1), Ötüken Sözlükte “*toplamak; dermek; bir araya getirmek*” olarak izah edilmiştir. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/II, 2007, s. 1192).

Kültürel kavram olarak incelenen deyim, TT’de aynı anlamda kullanılır. Kelimede anlam değişimi bulunmamaktadır.

2.129. Çalab

Kelime, metinde “*Çün (7) ölüm vaḡtı gele, firîştehler çalab beşâretin getirüp eydürler*” cümlesinde geçer. Burada “*Tanrı*” anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 184, 290).

Kelimenin sözlük anlamı Gülensoy’da “*Tanrı*” (2018, s. 148), Tietze’de “*Tanrı, Allah*” (2016, s. 138), Ötüken Sözlükte “*Tanrı; ilah*”, “*efendi; sahip*”, “*dost; yardımcı*”

(Çağbayır, 2007, s. 864), Orta Türkçe Sözlüğünde “*Tanrı*” şeklinde açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Bayat, 2008, s. 100).

Kelime, Tarama Sözlüğünde “*çalap ‘Tanrı, Allah’*” şeklindedir. (1943, s. 143), Çalab kelimesinin kökeni Nişanyan Sözlükte “*çalap ‘yüce kişi, efendi, rabb, rahip’ sözcüğünden türetilmiştir. Bu sözcük Süryanice şəlib (haç (mecazi) rabb, rahip sözcüğünden alıntıdır*” ifadeleriyle izah edilmiştir (URL-154).

Kültürel kavram olarak ele alınan *çalap* kelimesinin ayrıntılı izahına daha önce değinildiği için burada sadece anlamına ve edebî eserlerden örneklerine yer verilmiştir.

Edebî eserlerden örnekler:

- **Nesîmî**

Çalap seni nice şirin dudaklı yaratmış (Kanar, 2011, s. 167).

- **Âşık Paşa / Garib-nâme**

Bu temennâyı Çalap kıl sun kabû (Yavuz, 2002, s. 120).

TT’de *çalab* kelimesinin yerini *Allah, Tanrı, Rab, Yaradan* vb. ifadeleri almış ve kelime arkaikleşmiştir.

2.130. Həlâl (حلال)

Kelime, metinde “*Eger fânî mülkden ve ‘arıyyeti sarâydan (8) ve tatlu helâlünden ayrıldı-ısa, korkma kayurma*” cümlesinde eş anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 184, 290).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*dinin kurallarına aykırı olmayan, dinî bakımdan yasaklanmamış olan, haram karşıtı*”, “*kurallara, geleneklere uygun*”, “*kurallara, geleneklere uygun kazanılmış*”, “*nikâhlı eş*” (URL-1), Tietze’de “*zevç, zevce, eş, nikâhlı*” (2016, s. 362), Ötüken Sözlükte “*yasak olmayan; yasal*”, “*İslamiyet’in yasaklamadığı; yapılmasında veya kullanılmasında bir sakınca olmayan*”, “*gnşl. nikâh olan eş*”, “*kurallara uygun olara*” şeklinde açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (Çağbayır/II, 2007, s. 1926).

Helal kelimesinin Arapçada “*câiz (جائز)*” şeklinde eş anlamlısı “*harâm (حرام)*” şeklinde zıt anlamlısı vardır (Devellioğlu, 2010, s. 138, 376).

Dinin kurallarına uygun olan herhangi şey, durum veya davranış *helal* olarak adlandırılır. Müslümanın dürüst bir şekilde helal yollarla para kazanması kazandığı parayı harcaması, bir erkek ve bir kadının dinin gerekliliklerini yerine getirerek bir yuva

kurması helaldir. Din kurallarına göre kesilen bir hayvanın etinin yenmesi helal olurken ölmüş bir hayvanın etinin yenmesi haramdır. Helal ve haram durumuna başka bir örnek; üzüm suyunun içilmesi helal iken mayanlanmış hali olan şarabın içilmesi alkol sınıfına girdiğinden dolayı haram kılınmıştır. Bir eylemin ya da durumun hatta yiyeceğin helal olarak sınıflandırılmasında fıkıh kuralları rol oynar. Din görevlileri ilgili konularda fetva vererek herhangi bir şeyin helal/haram olduğuna hüküm getirirler. Müslüman da verilen hükümler etrafında hareket eder.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Ananın ak sütü gibi helal olsun / (Birini) helalliğe almak / Çocuğun yediği helal, giydiği haram / Emdiği süt haram olmak / Hakkımı helal etmek / Helal olsun / Helal süt emmek / Helallik vermek / Ölüm hak miras helal (URL-1). Helal tencere fıkır fıkır, haram tencere fakır fakır kaynar / Helali haçten gelmek (Kaçalın, 2019, s. 134, 345). Helal süt etmiş / Helalü hoş olsun / Helalinden (Ağakay, 1969, s. 336).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Mehmet Akif Ersoy / İstiklal Marşı**
“*Olsun artık dökülen kanlarımın hepsi helâl*” (Bayhan, 2012, s. 78).
- **Âşık Paşa / Garib-nâme**
“*Âdem’e secde anın oldı helâl*” (Yavuz, 2002, s. 176).
- **Yunus Emre**
“*Helâl ise sualindir, anadur ölümün zinhar*” (Toprak, 2006, s. 60).
- **Kemal Tahir / Kurt Kanunu**
“*Bunun helâli haramı yok*” (Tahir, 2005, s. 153).

Kelimede anlam değişimi bulunmamaktadır. Helal kelimesi TT’de aynı anlamda ve aynı biçimde kullanılır.

2.131. **Ḥarām (حرام)**

Kelime, metinde “*Ve eger ‘iyāzu bi’l-lāhi bu gurūr şarābı aldanmağından ve ḥarām şarābı esrimeğinden dünyānuḡ āz hoşlığına (11) aldanduḡuz*” cümlesinde *helal karşıtı; dinen uygun olmayan durum, davranış vb.* anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 184, 290).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*din kurallarına aykırı olan, dinî bakımdan yasak olan, “yasak”* (URL-1), Tietze’de “*dince himayet*

altında olan; dokunulması yasak olan” (2016, s. 391), Ötüken Sözlükte “İslamiyet’te yasaklanan nesnelere ve işler; Allah’ın kurallarının yapılmasına, söylemesine, yemesine, içmesine izin vermediği ve aksine davrananların cezalandırılacağı Kur’an-ı Kerim’de açıkça belirttiği şeyler”, “dinî hükümlere ve ahlaka kesimlikten aykırı olan işler”, “dokunulması veya içine girilmesi dinen yasaklanmış olan yer”, “meczaz. yasak”, “herhangi bir sebeple artık yapmaktan zevk alınamayan veya yapılamayan durum”, “{ağız} (çocuk için) piç” şeklinde açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (Çağbayır/II, 2007, s. 1871).

Derleme Sözlüğünde “*haram*” kelimesi “*bir demet ot*”, “*piç*” anlamındadır (1993, s. 2283).

Şüphesiz İslam dini ile Türkçeye yerleşen *haram* kelimesi Müslümana yasak kılınandır. Haram, İslam dininin toplum düzenini, ahlakını, yaşamını iyileştirme amacı ile koyduğu kurallardır. Müslüman İslam dininin kurallarına uymakla mükelleftir. Hırsızlık, alkol tüketimi, zina, ölmüş hayvanın etinin yenmesi, domuz etinin yenmesi haram davranış ya da eylemlerdir. Genel manada değerlendirilirse haram olan çoğu şeyin toplum tarafından da olumsuz karşılanan davranışlar olduğu görülür. Örneğin hırsızlık toplumun ahlak kurallarına da uymayan ve yapıldığında herkes tarafından kötü algılanan bir davranıştır. Din kurallarının iyileştirici ve düzenleyici yönüne burada dikkat çekmek yerinde olacaktır.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Haram etmek / Çocuğun yediği helal, giydiği haram / Çok söz yalansız, çok mal haramsız olmaz / Eli harama uzanmak / Dünyayı haram etmek. Emdiği (helal) süt haram olmak / Haramın temeli olmaz / Haramzade pazar bozar, helalzade pazar yapar (URL-1). Haram yemek / Harama uçkur çözmek (Ağakay, 1969, s. 324). Haram gelir, helali beraberinde götürür / Haram mal karın doyurmaz, doyursa devamlı olmaz, olsa da hayırlı olmaz / Haram para ya binaya, ya zinaya / Haram olsun, şart olsun, boğazına koca bir dert olsun (Kaçalın, 2019, s. 132, 343).

Edebî eserlerden örnekler:

- Yunus Emre

“*Kesgil haramdan elin, çekgil gıybetten dilin*” (Toprak, 2006, s. 115).

- Âşık Paşa / Garib-nâme

“*Ger harâmdan kursağı dolmuş-ısa*” (Yavuz, 2002, s. 136).

- **Nazım Hikmet / Kıyamet Sureleri**

“Haram sevab dolu, sevap haramdır”(Hikmet, 2008, s. 656).

Haram kelimesinde anlam değişimi tespit edilmemiştir. Kelime aynı biçimde ve anlamda TT’de kullanılır.

2.132. **Hızır (خضر)**

Kelime, metinde *“Bu faşih kelimât birle (13) kim ‘İsî nefesi gibi ölmüş gönlümüzi diriltün ve Hızır gibi, hikmet âb-ı hayâtın cānumuz üzre (14) dökdün’ didiler”* cümlesinde tespit edilmiştir. Hızır kelimesinin buradaki anlamı *“içenlere ölmezlik veren abıhayatı içmiş bulunan ve kul sıkıldığı zaman imdadına yetişmekle meşhur olan peygamber”*dir (Korkmaz, 2017, s. 185, 290, 517).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde *“birinin en sıkışık zamanında, beklemediği biri, yardımına yetişmek’ anlamındaki Hızır gibi (imdadına veya yardımına) yetişmek deyiminde geçen bir söz”* olarak açıklanırken (URL-1), Devellioğlu’nda *“içenlere ölmezlik veren ab-ı hayât’ı içmiş bulunan ve kul sıkıştığı zaman imdâdına yetişmekle meşhur olan peygamber”*(2010, s. 420), Tietze’de *“Kur’an-ı Kerim’de bahsedilen olağanüstü şahıs”*(2016, s. 480), Ötügen Sözlükte *“halk inanışlarına göre ölmezlik sırrına ermiş ulu kişi”, “(küçük h ile” çabuk davranan veya beklenmedik bir anda yardıma gelen kimse”* şeklinde açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (Çağbayır/II, 2007, s. 1958).

Türklerde Hızır İnanıcı

Türk dünyasının tamamında canlı olarak yaşatılan ve bugün devam eden inançlardan biri Hızır inancıdır. Hıdırellez bayramı ile her yıl hafızalardaki yeri tazelenen Hızır inancı, Türk Edebiyatının masallarında efsanelerinde tarihinde ve Türk insanın hafızasında kalıcı bir yere sahiptir. Türklerin Hızır inancına bu etkide sahip olmasını sağlayan hadise şüphesiz İslamiyet’i kabul etmeleridir. Kur’an-ı Kerim’de Kehf suresinde Hızır’dan bahsedilir. Fakat ayetlerde Hızır’ın adı açık bir şekilde zikredilmemiştir. Ayetlerde sadece *“Kullarımızdan bir kul buldurlar”* denilir. Ayette bahsedilen kulun Hızır olduğuna kanaat getirmeyi sağlayan kaynak Hz. Peygamber’in hadisleridir (Aydın, 1986, s. 51-52).

Kur'an-ı Kerim'de yer alan kıssa şu şekildedir:

Hz. Mûsâ genç adamına iki denizin birleştiği yere ulaşmaya karar verdiğini söyler, bunun üzerine beraberce yola çıkarlar. İki denizin birleştiği yere varınca yanlarına aldıkları kurutulmuş balığı bir kenarda unuturlar, balık da canlanarak denize atlar. Bir müddet sonra Mûsâ genç adamına azığı getirmesini söyler; fakat genç adam olup biteni hatırlayarak daha önce bunu Mûsâ'ya bildirmeyi unuttuğu için üzüntüsünü dile getirir. Bunun üzerine Mûsâ aradıkları yerin orası olduğunu söyler ve geriye dönerler. Burada kendisine Allah tarafından "rahmet ve ilim" verilmiş olan sâlih bir kul ile karşılaşılır. Mûsâ, sahip olduğu ilimden kendisine de öğretmesi için onunla arkadaş olmak istediğini söyler; Kur'an'ın adını bildirmedığı bu kişi, iç yüzüne vâkîf olamayacağı olaylar sebebiyle bu beraberliğe sabredemeyeceğini belirtirse de Mûsâ'nın ısrarı üzerine, meydana gelen olaylar hakkında açıklama yapmadıkça kendisine soru sormaması şartıyla teklifi kabul eder. Mûsâ'nın bu şarta uyacağına dair söz vermesi üzerine yolculuğa başlarlar. Bu zat önce bindikleri gemiyi deler, arkasından bir çocuğu öldürür, daha sonra da uğradıkları bir kasabanın halkı kendilerini misafir etmediği halde orada yıkılmak üzere olan bir duvarı düzeltir. Bu üç olayın her birinde Mûsâ arkadaşına davranışının sebebini sorar; arkadaşı da, 'Ben sana benimle beraber olmaya sabredemezsin demedim mi?' diye uyarıda bulunur. Mûsâ özür dileyip yolculuğa devam etmelerini ister. Sâlih kul, birinci ve ikinci olaylardan sonra Mûsâ'nın ricasını kabul ederse de üçüncü olayda ayrılma vaktinin geldiğini söyler; bu arada söz konusu hadiselerle ilgili olarak davranışlarının sebeplerini de anlatır ve bunları Allah'ın emriyle yaptığını söyler (el-Kehf 18/60-82) (URL-159).

Kur'an-ı Kerim'de kendisinden bahsedilen Hızır; zamanla halk arasında her zorda olanın yardımına yetişen bir ümit kapısı gibi algılanmıştır. Hızır figürü Türklerin zihninde efsaneleşmiştir. "Her geceyi Kadir, her görüşüğünü Hızır bil", "Kul sıkışmadan Hızır yetişmez", "Hızır gibi yetişti" sözlerinde ümit kapısı inancı görülür. Türk masallarında rüyaya giren gök sakallı, ak sakallı kişiler Hızır motifinin yansımasıdır. Türk dilinin önemli eserlerinden biri olan Dede Korkut Hikâyeleri'nde kahramanlara ad veren kişi, ya Dede Korkut gibi büyük ozanlar ya da ak sakallı, gök sakallı kişilerdir. Çocuğa ad verecek kişi birden ortaya çıkar ve birden kaybolurdu. Manas Destanlarında ve Kırgız masallarında da Hızır'ın dualar eşliğinde yeni doğan çocuğa ad verdiğini görülür. Verilen örneklerden anlaşılacağı üzere Türkler İslamiyet'i kabul etmeden önce de inanışlarında, kültürlerinde Hızır figürü yer almaktaydı. Bu yüzdendir ki Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra Hızır inancını sürdürmüşlerdir. Türk milletinin bağlı olduğu Hızır inancıyla ilgili olan *Hıdrellez Bayramı* her yıl 6 Mayıs'ta kutlanır. Hıdrellez, sevdiğine kavuşmak, sıkıntılardan kurtulmak, ümitlerinin gerçekleşmesini bekleyenler, maddi ve manevi refaha kavuşmak isteyenler, evlenmek isteyenler için ümit kapısıdır (Aydın, 1986, s. 51-52, 65-70).

Hızır'ın Sümer kökenli bir kişi olduğu düşünceler arasında yer alır. Sümerlerdeki "Hasıstrat" adlı kişinin Hızır olduğu düşünülür. Hızır kelimesi Arapça kökenlidir ve "yeşil" anlamına gelen "Hadra" kelimesi ile bağlantılıdır. Bu yüzdendir ki Hızır'ın elbiseleri yeşildir. Hızır'ın bir özelliği de kılıktan kılığa girmesidir. Bazen savaşlarda kurt kılığına bürünerek komutanın karşısına çıkar. Hızır insanlara görünsede kendini tanıtmadığı müddetçe kimse onun Hızır olduğunu idrak edemez (Karakurt, 2011, s. 104).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Kul sıkışmayınca (daralmayınca, bunalmayınca) Hızır yetişmez (URL-1). Hızır diye yapıştığın hınzır olur / Hızır eli öpeceğim diyeceğine kendi elini öp (Kaçalın, 2019, s. 138).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Mustafa Akar / Şairin İşleri**

“Hızır’ı göremedim ve muhakkak Hızır beni görmüştü”(Akar, 2015, s. 29).

- **Kemal Tahir / Kurt Kanunu**

“Şudur: Hükümetimizin kasabasına Hızır uğramıştır”(Tahir, 2005, s. 159).

Hızır, kelimesinde anlam değişimi bulunmamaktadır. Kelime aynı biçimde ve anlamda TT’de kullanılır.

[B.10^b]’de Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Geyik	Āvcı	Bāş	Şağ
-------	------	-----	-----

2.133. Geyik

Metinde, “İşitdüm ki bir geyik āvcısı bir gün āğ kırdı kim geyik duta” cümlesinde geçen kelimenin buradaki anlamı “geyik”tir (Korkmaz, 2017, s. 185, 290).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “geyikgillerden, erkeklerinin başında uzun ve çatalı boynuzları olan memeli hayvan” olarak (URL-1), Clauson’da “vahşi dört bacaklı hayvan” (1972, s. 755), Tietze’de “maruf av hayvanı”, “karısı tarafından aldatılan erkek, boynuzlu” (2016, s. 211), Ötüken Sözlükte “başında dallı boynuzları bulunan, geniş getirem, kuzey yarım kürede birçok türleri bulunan yaban hayvanı”, “{EAT} yırtıcı olmayan dört ayaklı hayvan”, “argo. karısı veya yakını bir kadın tarafından aldatılan erkek” şeklinde açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/II, 2007, s. 1696).

Geyik kelimesi Derleme Sözlüğünde “mavi çiçekli bir çeşit çiğdem”, “memeli yabanî hayvan”, “hayvanların aşık kemiği” ifadeleriyle açıklanmıştır. Ayrıca Derleme Sözlüğünde “geyik kişi (erkek kişi)” ibaresinde “geyik” kelimesi “erkek” anlamındadır (1993, s. 2015).

Kelime ET’de “*keyik*”şeklindedir. Gülensoy kelimenin etimolojisini “*ked (pek, sağlam) +ik*” olarak göstermiştir (2018, s. 284). Kelime Divanu Lugait’t-Türk’te “*keyik (geyik, ceylan)*” olarak yer alır (Ercilasun, Akkoyunlu, 2020, s. 708).

Türk Kültür ve Mitolojisinde Geyik

Türkler İslamiyeti kabul etmeden önce göçebe bir hayat tarzına sahiplerdi ve geçimlerini hayvancılık yaparak sağlıyorlardı. Bu yüzden Türk kültür ve mitolojisinde *geyik, at, keçi sığır* gibi hayvanlar birer simge haline gelmiştir. İnsanlar, hayvanların yön bulma yeteneklerini kutsal bir güç olarak kabul etmişlerdir. Geyik de yol gösterici özelliği ile insanlara bir yeri ya da sevgiliye giden yolu gösterir. Geyik yardımsever ve güzel huylu bir hayvan olarak algılansa da kötülükte bulunan kimseye uğursuzluk getireceğine inanılırdı. İslamiyet öncesi birçok destanda ve masallarda kahramanlara, şamanlara yardım eden figür olarak gösterilen geyik, İslamiyet sonrasında evliyalara koruyan onlara yardım edip yol gösteren bir varlık olarak görülür. Geyikli Baba efsanesinde bu duruma örnek teşkil eder. Geyikli Baba, Osmanlı döneminde İnegöl’de yaşayan bir evliyadır. Bu evliyanın Bursa’nın fethinde düşman ordusunun içinden geçerek Türk ordusuna yol açıp dervişleriyle beraber Kızılkilise’yi fethettiğine inanılır. Fetihden sonra geyikleriyle beraber İnegöl’de yaşaması sebebiyle kendisine “*Geyikli Baba*”denmiştir. Efsanede geyik figürünün yol gösterici ve yardım edici özelliği göze çarpar. Ayrıca Moğol ve Kumanlara ait Türeyiş efsanelerinde geyik, Türk milletinin atası konumundadır. Türk hükümdarlarından Cengiz Han’ın atalarının da geyikten geldiği kaynaklarda yer alır. Türk mitolojisinde geyik, ruhları diğer dünyaya ulaştıran ve şamana yol gösteren bir figürdür. Ayrıca ak renkli geyiğin bir dişi ruh veya tanrıça olduğuna inanılır. Yine şamanın bazı eşyalarında geyik figürü vardır. Bir sanat simgesi olarak geyik, İskit ve Hun sanatında görülür. Eski çağlarda Türklerin tahta üzerine yapmış olduğu resimlerde deşik figürü yer alır. Türklerin mezara koydukları eşyalar içerisinde geyik heykelcikleri bulunmuştur. Bu durum geyiğin ölümden sonraki hayatta onlara yardım edeceği düşüncesini ispatlar. Selçuklu sanatında da cami, medrese ve saraylarda geyik motifleri bulunur. Eski Türklerin kültüründe yer alan geyik Anadolu kültüründe de kensini göstermiştir. Geyik Anadolu efsanelerinde anaç ruhlu, yardımsever, çocukları besleyen ve koruyan bir figürdür (Alsan, Akın, 2020, s. 216-219, 221, 224).

Anlatılanlar etrafında, Türklerin hayvancılık ile geçimlerini sağlamalarından dolayı *Türk kültür, sanat ve mitolojisinde yer edinmiş hayvan motiflerinden biri de geyiktir* denilebilir. Geyik Eski Türklerden başlayarak Selçuklu, Osmanlı Dönemi ve Anadolu’da gerek efsanelerde gerek sanatta ve mimaride yer almıştır. Türk toplumunda “*anlamsız, içi boş ifadeler içeren*” anlamına gelen “*geyik yapmak*” deyimini günlük yaşantıda kullanılır. Türk efsaneleri incelendiğinde daha çok dişi geyik motifini görülür. Dişi geyik, Türk efsanelerinde Tanrı ile ilgili bir ruhtur. Bu duruma en güzel örnek Çin kaynaklarında geçen Göktürlere ait bir efsanenin rivayetidir (Ögel, 2010, s. 569-570). Rivayet şu şekildedir:

Göktürklerin atalarından biri, sık sık bir mağaraya giderek orada dişi bir Deniz-Tanrısı ile sevişirmiş. İkisi arasındaki bu aşk ilgileri devam ederken, günün birinde bu Göktürk reisi, bir süre avı düzenleyerek ordusu ile ava çıkmış. Askerler geniş bölgelerdeki vahşi hayvanları sürerek, nihayet küçük bir yere sıkıştırmışlar. Bundan sonra da avlarının etrafını çevirip, birer birer avlamağa başlamışlar. Tam bu sırada askerlerden biri, karşısına çıkan bir Ak-geyiği okuyla vurarak öldürmüştü. Bundan sonra sevgilisini yerinde bulamayan Göktürk reisi, meseleyi anlamış ve bu Ak geyiği vuran askerle onun kabilesini cezalandırmış. Bu cezaya göre Göktürklerde insan kurbanları, hep bu askerin kabilesinden verilirmiş (Ögel, 2010, s. 569-570).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Geyik etine girmek / Geyik yapmak (URL-1). Geyiğin kısmeti boynuz taşımak / Geyikler kırkında, sinek kırkında, taflan dökümünde (Kaçalın, 2019, s. 124). Geyik etine girmek / Geyikler kırkımında (Ağakay, 1969, s. 289).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Nazlı Eray / Kayıp Gölgele Kenti**

“*Kalın, geyik postundan, abaya benzer uzun bir ceket vardı sırtında*”(Eray, 2008, s. 45).

- **Nazım Hikmet / Memleketimden İnsan Manzaraları**

“*Gördüğün geyikler günahlanımızdır*”(Hikmet, 2008, s. 977).

Kelimede anlam değişimi tespit edilmemiştir. Geyik kelimesi TT’de aynı anlamda ve biçimde kullanılır.

2.134. Āvcı

Kelime, metin içinde “*İşitdüm ki git geyik āvcısı bit gün āğ kırdı kim geyik duta*” cümlesinde geçer. Anlamı *avlanan kişidir* (Korkmaz, 2017, s. 185, 290).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*avı kendine iş edinen kimse*”, “*başka hayvanları yakalamakta usta olan (hayvan)*” (URL-1), Ötüken Sözlükte “*avlanmayı kendine iş edinen kişi*”, “*bir spor dalı olarak av yapan*”, “*avlanmanın seven kişi*”, “*mec. bir şeyi ele geçirmek için büyük bit istekle peşinden*

giden”, “*imparatorluk döneminde sarayda avcı kuşların yetiştirilmesi ve eğitimiyle uğraşani padişahla bş-birlikte ava çıkan görevlilerden her biri, “avcılıkta usta olan hayvan”* ifadeleriyle izah etmiştir. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır, 2007, s. 360).

Avcı kelimesi Derleme Sözlüğünde “*avcu*” biçimindedir. Anlamı “*avcı*” olarak belirtilmiştir (1993, s. 379).

Kelimenin etimolojisi; “*av +cı*” dır. Av (karada veya denizde evcil olmayan hayvanları yakalama işi) kelimesi ET’de Orh. Türkçesi’nde “*av*” Uyg. Türkçesi’nde “*ab*” şeklindedir. TT’de “*av*” biçimindedir (Gülensoy, 2018, s. 42). Av kelimesinin sözlük anlamı Clauson’da “*vahşi oyun*” olarak izah edilmiştir (Clauson, 1972, s. 3).

Türklerde Av ve Avcılık

İnsanlık tarihinde avcılık ekonomik bir kaynaktır. Avcılık gerek Asya Türk devletlerinde gerek Osmanlı ve Selçuklu Devletleri’nde devlet teşkilatının ilgisini cezbetmiştir. Türkler yirmi boya, her boy aşiretlere, aşiretler de aile topluluklarına ayrılıyordu. Oğuz Boyu yirmi dört aşiretten oluşuyordu. Her dört aşirette bir tane hanlık oluyordu. Her hanlığında kendine has Ongun’u yani totemi vardı. Buna göre; şahin, kartal, uçkuşu, sungur, çakır vs. gibi kutsal kuşlar dört aşiret tarafından saygı görürdü ve bu kuş türleri avlanılmaz ve eti yenilmezdi. Türkler, av peşinde koşan bir millettir ve av hayvanlarını takip ederek uzun yollar katetmişlerdir. Türler, avladıkları hayvanın kemiğinden, derisinden, boynuzundan yararlanarak kıyafet, yay ve ok gibi çeşitli malzemeler elde etmişlerdir. Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey, avcılık birlikleri kurarak avcılığı resmi bir kurum haline getirmiştir. Türkler savaştan önce bir hazırlık mahiyetinde büyük avlar düzenlemişlerdir Savaş mahiyetindeki büyük av düzenleneme geleneği, Selçuklu ve Osmanlı Devleti’nde devam etmiştir (Güven, Hergüner, 1999, s. 32-33, 35).

Türk dilinin tarihi metinlerinden biri olan Dede Korkut Hikâyeleri’nde av hayvanları yiyecek ve giyecek kaynaklarıdır. Aynı zamanda şölen yemeğidir ve beylere sunulan hediyelerdir. Hikâyelerde avcılık kahramanlığın ve yiğitliğin göstergesidir. Dede Korkut’ta yabani hayvanları avlama anlamına gelen “*av avlamak*” uçar hayvanları avlamak anlamına gelen “*kuş kuşlamak*” deyimleri kullanılmıştır (Berbercan, 2010, s. 13). “*Kuş kuşlamak*” ifadesi ile eş olan “*kuşlamak*” deyimini Tarama Sözlüğünde “*kuş avlamak, kuş yakalamak*” olarak geçer (1943, s. 502).

Manas destanında da av hayvanlarının ruhları olduğuna ve hayvanların ruhlarının onları avlayan avcıya geçtiğine inanıldığını görülür. Av hayvanları aynı zamanda avcılarının en yakın dostudur. Türkler nisan ve mayıs aylarında sazlı sözlü, eğlenceli müsabakalar şeklinde düzenledikleri faaliyetler arasında avcılık önemli bir yere sahiptir. Binlerce hayvanın avlandığı av törenleri adeta bir savaş görünümündedir. Türklerin av törenlerinde göstermiş olduğu çevik hareketler Türk ordusunun çeşitli kaynaklarda kurda benzetilmesine yol açmıştır. Örnek olarak; Kül Tigin yazıtının doğu yüzünde geçen “*Tanrı güç verdiği için babam kağanın askeri börü (kurt) gibi, düşman koyun gibiymiş*” ifadesi bu benzetmenin kanıtıdır (Berbercan, 2010, s. 13).

İnsanın yaşamında önem kazanmış unsur ya da unsurların yansımaları hayatın her alanında belirir. Türkler göçebe bir hayat tarzına sahiplerdi ve bu yüzden de hayvanlardan yiyecek, giyecek vs. gibi yarar sağlamaları kaçınılmazdı. Bu derecede öneme sahip bir etkinliğin (avcılık) kültüre, Edebî eserlere, geleneklere yansımaları da kaçınılmazdır.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Avcı ne kadar hile (al) bilse ayı o kadar yol bilir (URL-1). Avcının avı kanlı olur / Avcının buğdayını ambarda bit yemez / Avcı zağarı gibi boşa yelmek (Kaçalın, 2019, s. 50, 258).

Edebî eserlerden örnekler:

• **Ahmet Hamdi Tanpınar / Saatleri Ayarlama Enstitüsü**

“*Bilhassa yerinden kımıldayamayacak kadar ihtiyar bit tazı ile ava çıkan avcı Naşit Beyin bulunduğu zamanlarda anlatılan hu av hikâyeleri bitmek bilmezdi*” (Tanpınar, 2008, s. 44).

• **İsmet Özel / Waldo Sen Neden Burada Değilsin?**

“*Dağ başındaki çoban, ormandaki avcı, buldukları yerde insan olarak tek başına kaldıkları halde «yalnız» değil; insanlardan uzak yaşamayı bile isteye seçmiş bir kimseye yalnızlık içinde değil de «inzivada» diyoruz*” (Özel, 1995, s. 96).

• **Kemal Tahir / Kurt Kanunu**

“*İnsafsız avcıya salt hizmet etmeyeceksin, bundan keyiflendiğini de göstereceksin*” (Tahir, 2005, s. 212).

Yapılan incelemeler neticesinde *avcı* kelimesinde anlam değişiminin olmadığı tespit edilmiştir. Kelime, aynı biçimde ve anlamda TT’de kullanılır.

2.135. Baş

Metinde “*Ağrımaz bāşı bağlamak ve şağ kişi gündüzün tabīb eline virmek (13) bilmezlikden ola ve ben gündü hakīrlıgum [ve] āvcınuñ önegüligin bilürem*” cümlesinde tespit edilen baş kelimesi *vücutun en üst ve yüksek kısmından bulunan organ* anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 185, 290).

Kelimenin sözlük anlamı TDK'nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*insan ve hayvanlarda beyin, göz, kulak, burun, ağız vb. organları kapsayan, vücudun üst veya önünde bulunan bölüm*”, “*bir topluluğu yöneten kimse*”, “*başlangıç*”, “*temel, esas*”, “*arazide en yüksek nokta*”, “*bir şeyin genellikle toparlakça ucu*”, “*bir şeyin uçlarından biri*”, “*kasaplık hayvanlarda ve bazı yiyeceklerde adet*”, “*bir şeyin yakını veya çevresi*”, “*çıban*” şeklinde açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (URL-1).

Arapçada “*kafa (كفا)*”, Farçada “*ser (سر)*”, şeklinde eş anlamlıları bulunmakatadır (Devellioğlu, 2010, s. 552,1096). Kelime ET’de “*baş*” şeklindedir (Gülensoy, 2018, s. 67). Türkçede iki “*baş*” kelimesi mevcuttur. Birincisi; insan vücudunun en sūt bölümü olan kafa ve başlangıç anlamına gelen baş kelimesi ikincisi de çıban anlamına gelen baş kelimesidir. Çıban anlamına gelen “*baş*” kelimesi yazı dilinde unutulmuştur (Akar, 2019, s. 51). Baş kelimesinin anlamlarına bakıldığında Türkçede kullanım alanlarının fazlalığı tespit edilebilir. Başım ağrıyor denildiğinde bir organı, merdivenin başındayım denildiğinde başlangıç noktasını, dört baş sarımsak veya koç denildiğinde sarımsağın ve koçun adedi, bir konunun başı denildiğinde ise o konunun temeli vs. belirtilmiş olur. Kelimenin yukarıda sayılan anlamları ve verilen örnekleri “*baş*” kelimesin anlam zenginliğini ve kullanım genişliğinin delilidir.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Akıl yaşta değil, baştadır / Akla gelmeyen başa gelir / Aklı başına gelmek / Aklıma gelen başıma geldi / Alna yazılan başa gelir / Ayağını sıcak tut, başını serin; gönlünü ferah tut, düşünme derin / Ayaklar baş, başlar ayak olmak / Azıcık aşım, ağrısız başım / Baş bağlamak / Baş edememek / Baş eğmek / Baş göz etmek / Baş olan boş olmaz / Baş yastığı baş derdini bilmez / Başı dik olmak / Başı üstünde yeri olmak / Başına çalın (URL-1). Baş başa bağlıdır / Baş başa değmezse, peş peşe değmez / Baş başa vermeyince iş bitmez / Baş gidince ayak kalmaz / Başı büyük olan devlet, ayağı büyük olan mihnet / Başı bunlu olanın, malı ucuz olur / Başa tapmak / Başa vurmak / Baş bulmak / Baş girip, göt çıkmak / Başı araya gitmek / Başı bitli / Başımı kırar, hatırımı kırmaz / Başımı yaran bari taş olsa / Başım sen bir şey değilsin,

gönlüme kurban ol / Başına kalka kalka gözünü kör etmek / Başına kar yağasınca / Başını büyük taşa vurmak / Baş ucun sel, ayak ucun göl olsun / Baş üstüne deme, ayak altına al da işimi gör (Kaçalın, 2019, s. 58-59, 265-268).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Dede Korkut Hikâyeleri**

“*Berü gelgil başum bahtı*” (Ergin, 2009, s. 31).

- **Süheylü Nevbahâr**

“*Kaza geldi, başdan elümi yudum*” (Kanar, 2011, s. 95).

- **Aşık Paşa / Garib-nâme**

“*Gör kalem niçe döner baş üstine*” (Yavuz, 2002, s. 22).

- **Semih Kaplanoğlu / Karşılaşmalar**

“*Diğer odalarda bilgisayarların başlarında çalışan en az yedi sekiz kişi daha vardı*” (Kaplanoğlu, 2017, s. 142).

- **Orhan Veli / Gün Olur**

“*Gün olur, alır başımı giderim*” (Veli, 2014, s. 51).

Kelimede bir anlam değişimi bulunmamaktadır. Baş kelimesi TT’de aynı biçimde ve anlamda kullanılır.

2.136. Sağ

Kelime, metinde “*Ağrımaz başı bağlamak ve sağ kişi gündüzün tabib eline virmek (13) bilmezlikden ola ve ben gündü hakirligum [ve] āvcınuñ önegüligin bilürem*” cümlesinde “*sağ, esen; sağlam*” anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 185, 290, 634).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*vücutta kalbin bulunduğu tarafın karşısında olan, sol karşıtı*”, “*yaşamakta olan*” (URL-1, 2021) Tietze’de “*hayatta, sağ, iyi durumda*” (2019, s. 134), Tarama Sözlüğünde “*sağlam, sıhate*” (1971, s. 3220), Ötüken Sözlükte “*(insan için) yaşamakta olan; canlı; diri*” şeklinde açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Yaşar Çağbayır/V, 2007, s. 4012).

ET’de “*sāğ (sol karşıtı)*”, “*sağ (sağlık esenlik)*” biçimindedir (Gülensoy, 2018, s. 579).

Sağ kelimesi yön belirtme ve aynı zamanda birinin hayatta olduğunu ifade etme amacı ile kullanılır. Sağ olan kişi, hayattadır canlıdır. Türkçede “çok yaşa, teşekkür ederim” anlamına gelen *sağ ol* şeklinde dilek bildiren bir söz bulunmaktadır. Sağ ol

ifadesi birinin herhangi bir iyi, güzel söz veya yardımı karşısında teşekkür etme biçimidir. Sağ ol diyerek o kişiye teşekkür etmenin yanında çok yaşa diyerek de iyi bir temenni de bulunulur.

Bir yakınına yahut tanıdığı birini kaybeden kimseye taziye için *başın sağ olsun* ifadesini kullanılır. Bu ifadede söylenmek istenen *sen sağ ol, senin canın sağ olsun*dur. Başın sağ olsun demek *“başsağlığı dilemek (ölen bir kimsenin yakınlarına ilgi ve yakınlık gösterme”* olarak da adlandırılır (URL-1).

İslamiyet’te Sağ Tarafın Mahiyeti

Sağ kelimesini incelerken kelimenin yön anlamından hareketle İslamiyet’te “sağ el”in anlamına da değinmek yerinde olacaktır. İslamiyet’te sağ ve sol tarafın mahiyetini Kur’na-ı Kerim’de ve Hz. Peygamber’in hadislerinde tespit edilir. Kur’an-ı Kerim’de sırasıyla Nahl, Kehf, Me’âric ve Hadis suresinde şu şekilde geçer: *“Onların gölgeleri sağa ve sola dönmekte”, “Ve onları sağ tarafa çeviriyorduk”, “O inkârcılara ne oluyor ki grup grup sağdan soldan sana doğru koşuyorlar”, “O gün, Mümin erkeklerin ve mümin kadınların nurlarının önlerinden ve sağ yanlarından yetişip yollarını aydınlattığını görürsün”* ayetlerin mealinde sağ taraftan bahsedildiği görülür. Yine Kur’an-ı Kerim’de İnşikâk suresinde: *“Kime kitabı sağından verilirse hesabı kolay bir şekilde görülecektir”,* Hakka suresinde: *“Defteri sol tarafından verilenler ise, keşke defterim elime verilme ve buradaki hesabımı bilmeseydim”* ayetlerinde sağ tarafından amel defteri alanların kurtuluşa ereceğini sol tarafından alanların ise hüsranda olduğu ifade edilmiştir. İlgili ayetlerde sağ tarafın hayrı sol tarafın şerri temsil ettiği aşikârdır. Hz. Paygamber yaptığı işe göre sağ ve sol taraf kullanımının ayırımında bulunmuştur. Bazı işlerde sağ tarafını bazı işlerde sol tarafını kullanmıştır. Hadislerde bu durum şöyledir: Hz. Aişe’den rivayet edildiği üzere: *“Hz. Peygamber taranmaya, ayakkabı giymeye, temizlik yapmaya ve bütün (hayırlı) işleri yerine getirmeye sağ tarafla başlamış, sağ tarafla yapmaya özen göstermiş ve bu şekilde hareket etmeyi beğenmiştir.”*, *“Hz. Peygamber, yemek yeme ve temizlik işlerini sağ eliyle, helâdan sonraki temizliği ve buna benzer işlerini ise sol eliyle yapardı”, “Bizden birisi hastalıktan dolayı şikâyette bulunduğu zaman, Hz. Peygamber sağ elini hasta olan kısma koyarak, “Ey insanların rabbi hastalığı gider” şeklinde dua ederdi. Hz. Ali, Enes b. Mâlik ve Abdullah b. Cafer’den rivayet edildiğine göre: “Hz. Peygamber, yüzüğünü sağ elinde kullanırdı”* Konu ile ilgili verilen hadis örneklerinde Hz. Peygamber’in günlük

yaşantısında sağ tarafını sıklıkla kullandığı görülür. Bazı hadislerde de sağ yönü tercih etme konusunda tavsiyelerde bulunmuştur. Örnek olarak; *“Ebû Hureyre’den rivayet edildiğine göre”, “Bir kimse ayakkabı giydiğinde sağ, çıkardığında ise sol tarafla başlasın”, “Giyerken sağ taraf, çıkarırken sol taraf başta olsun”* Ömer b. Ebî Selmâ’nın rivayetine göre; *“Ben çocukken bir defasında Hz. Peygamber’in kucağında oturuyordum. Elimini yemek tabağının her tarafına uzattım. Hz. Peygamber, “Yavrurum, Allah’ın ismini an, sağ elinle ve önünden ye” dedi. O günden sonra yemek yeme tarzımı, onun emrettiği şekilde değiştirdim”* Başka bir tavsiyesi de Hz. Ebû Bekr’in rivayetinde vardır; *“Sizden bir kimse yerken ve içerken sağ eliyle yesin ve içsin. Zira şeytan sol eliyle yiyip içmektedir.”* Son olarak Ümmü Atiyye’nin rivayetinde Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur; *“Kızına banyo yaptırırken, onun sağ tarafından ve abdest organlarından başla”* Sağ tarafın ibadetlerdeki yeri İslamiyet’te abdest alırken sağ taraftaki uzuvlardan başlamak müstehaptır. Namazda eller bağlandığında sağ elin sol elin üzerinde kalması sünnettir. Hz. Aişe’nin rivayetine göre: *“Üç şey peygamberliğin amelinden sayılır. Bunlar; iftarı erken açmak, sahur geciktirmek ve namazda sağ eli sol elin üstüne bağlamaktır”* Hz. Peygamber’in sağ tarafındaki elini kullandığını görülür. Ebû Dâvud’un Hz. Peygamber için *“Sağ eliyle misvak kullanmayı beğenirdi”* şeklindeki rivayeti de sağ elle misvak kullanmanın sünnet olduğunun alametidir. Bilindiği üzere Hz. Peygamber Allah’ın kulu ve elçisidir. Hz. Peygamber’in davranışları da İslam dininde sünnettir (Altun, 2019, s. 170-174, 178, 183).

Kur’an-ı Kerim’den örnek gösterilen ayetlerde sağ tarafın sol tarafa nazaran daha olumlu anlam ifade ettiği sonucuna varılabilir. Hadislerde de Hz. Peygamber’in yaşantısında sağ tarafın mahiyeti Kur’an-ı Kerim’deki gibidir. Bir Müslüman bu örnekleri hayatında uyguladığında Hz. Peygamber’in sünnetini icra etmiş olur. Hz. Peygamber’in sağ elinden ye buyruğu bugün Müslümanların genelinde yemek yerken dikkat ettiği bir husustur. Yemek yemek için sofraya oturulduğunda besmele çekilir ve sağ el ile yemek yenir. Yine su içerken genelde sağ el tercih edilir. Belki de sağ elin tercihi çoğu Müslümanın bilinçsiz olarak yaptığı bir seçimdir. Başka bir örnek; birinin başı ağrıdığına şifa için sağ el o kişinin başına koyulur ve Kur’an-ı Kerim’den Fatiha suresi okunur. Tüm bunlar *sağ* kelimesinin günlük hayattaki yerini gösterir. Yön bildiren bir kelimenin bazen günlük hayatta su içerken, yemek yerken, ibadet ederken de hayatın içerisinde olduğu buraya kadar bahsedilen hususlar sonucunda söylenebilir.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Gümüş sağ olsun, altın gidekosun / İtibarın sağ olsun / Kelle sağ olsun da külah bulunur / Sağ gösterip sol vurmak / Sağ gözünü sol gözünden sakınmak / Sağ kalmak / Sağ ol / Sağa sola bakmadan / Sen sağ, ben selamet (URL-1). Sağ göz sağlığa, sol göz varlığa / Sağ gözden sol göze fayda yok / Sağı kaya, solu kaya; nereden bakmalı aya / Sağ olsun, beter olsun (Kaçalın, 2019, s. 197, 405).

Edebî eserlerden örnekler:

• **Dede Korkut Hikâyeleri**

“*Muhammedün şağ yanında nâmaz kılan Ebû Bekir Şiddîk görkli*” (Ergin, 2009, s. 17).

• **Âşık Paşa / Garib-nâme**

“*İkisi bile bakar saga sola*” (Yavuz, 2002, s. 41).

• **Aykut Ertuğrul / Mümkün Öykülerin En İyisi**

“*Önce sağa sonra sola sonra tekrar sağa baktım*” (Ertuğrul, 2013, s. 89).

• **Nazım Hikmet / Yine De İyimserdik**

“*Uçak sağ salim inebilsin meydana*” (Hikmet, 2008, s. 880).

Sağ kelimesi için yapılan incelemeler ve verilen misaller sonucunda kelimenin anlamında bir değişme tespit edilmemiştir. Kelime TT’de aynı anlam ve biçimde kullanılmaktadır.

[B12^a]’da Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Öz	İstiklâl
----	----------

2.137. Öz

Kelime, metinde “*Özleri göyinüp pâdişâh katına vardılar; ol kişinin (2) hilesin bildürdiler*” cümlesinde “öz, kendi” anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 187, 292, 622).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*bir kimsenin benliği, kendi manevi varlığı, iç, nefis, derun, varoluş karşıtı “bir şeyin en kuvvetli veya kıvamlı bölümü (meyve özü gibi)”, “kendi zat, “bir şeyin temel ögesi”, “kan bağı ile bağlı olan, üvey olmayan”, “içine, arılığını, saflığını bozacak hiçbir şey karışmamış olan, saf” şeklinde açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (URL-1). Clauson’da “ruh” (1972, s. 278), Tietze’de “kendi, benlik, nefis”, “kendi, kendine ait”*

(2018, s. 253), Ötüken Sözlükte “*dönüştürme zamiri; kendi; bizzat özü; nefsi*”, “*bir kişinin maddî ve manevî varlığı; tinsel varlığı; benliği; nefis; zat; vücut; hayat; şahıs*” şeklinde açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/IV, 2007, s. 3731).

Kelime, Tarama Sözlüğünde de “*nefs, zat, kendisi, benlik*” olarak izah edilmiştir (1971, s. 3153).

Öz kelimesi TT’de yerel bölgelerde küçük ırmak ve çay anlamında kullanılmaktadır. Kelimenin kökeni ET’de tespit edilmiştir. Kül Tigin yazıtında “*Kurıgaru yinçü ögüzüg keçer temig kapıgka tegi süledi (Batıda Seyhun nehrini geçerek Demir Kapı’ya kadar ordu sevk ettim)*” cümlesinde *ögüz* kelimesi *ırmak, nehir* anlamındadır. Bu söz Anadolu’ya ulaşınca kadar değişime uğramış, son sesteki “/g/>/ğ/” olmuştur. Sonrasında “/ğ/” sesi kaybolunca kelime bugünkü halini almıştır. Kelimenin tarihsel gelişimi şu şekildedir; “*ögüz> öğüz> ööz> öz*” (Akar, 2019, s. 228).

Alman Türkolog Willi Bang-Kaup kelimenin etimolojisini ET’de ki “*ö- (düşünmek)*” anlamındaki fiilden yola çıkarak “**ö- z*” şeklinde göstermiş ve şöyle açıklamıştır; “*ö- ‘den bir -z ismi teşkil edecek olursak öz çıkar. Bu kelimenin manası: ‘bir şeyin en iyi kısmı, içi, kalp, ilik, cevher, asıl.’ ... Bizim öz de ‘içi, insanda düşünen, hatırlayan prensip, insanı bir şahsiyet yapan prensip’ demek olur*” (Türk, 2006, s. 8).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Özü sözü bir / Özü sözü sağlam olmak / Öz ağlamadan göz ağlamaz (URL-1). Öz eli öz yakası olsun / Öz kilimini sudan çıkarır / Öz malımızın hırsızları olduk / Öz özümeye eyledim, külü gözümeye eyledim / Öz özüne, kül gözüne / Özü boğçada, sesi bahçede / Özüüm özüüm, iki gözüm / Özü sürüklemek / Öz kurursa göz de kurur / Özüne yâr olmayan özgeye de yâr olmaz / Özüünü bilmeyen sözünü bilmez (Kaçalın, 2019, s. 192, 398).

Edebî eserlerden örnekler:

• **Süheyl ü Nevbahâr**

“*Çü nakkâş anı gördi, göynüp özi*” (Kanar, 2011, s. 561).

• **Tonyukuk Abidesi**

“*Bilge Tonyukuk ben özüm*” (Ergin, 2010, s. 64).

• **Âşık Paşa / Garib-nâme**

“*Birlik evindedür ol dirlik özi*” (Yavuz, 2002, s. 49).

• **Yunus Emre**

“*Hiçe satmışlam özümü, bu cefaya doyan gelsin*” (Toprak, 2006, s. 89).

Yapılan açıklamalar, verilen örnekler neticesinde *öz* kelimesinin anlam değişimine uğramadığı açıktır. Kelime, TT’de aynı biçimde ve aynı anlamda kullanılmaktadır.

2.138. İstiklāl (استقلال)

Kelime, metinde “*Ve ānı istiqlāl şadrına geçürüp sen anuñ (13) fermānı altında ölgil*” cümlesinde “*kendi başına olma, bağımsızlık*” anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 187, 293, 536).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde ve Tietze’de “*bağımsızlık*” (URL-1; 2016, s. 653), Devellioğlu’nda “*kendi başına olma, kimseye bağlı bulunmama*” (2010, s. 527), Ötüken Sözlükte “*bir başka güce bağlı olmama hâli; bağımsızlık*” olarak ifade edilmiştir. Kelime Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (Çağbayır/II, 2007, s. 2236).

Türkçede kelimenin “*bağımsızlık*” şeklinde eş anlamlısı bulunmaktadır. (URL-1).

Türklerde İstiklal Anlayışı

Türklerde “*oksızlık*” kelimesi ile ifade edilen “*istiklal*”, devleti oluşturan dört unsurdan biridir. Dört unsur; halk (bodun), yurt (ulus), kanun (töre) ve istiklaldir. Türklerde yurt, kağanın korumakla görevli olduğu ata hatırasıdır. Türk devlet başkanları toprağını korumayı ve savunmayı kendilerine düstur edinmişlerdir. İstiklali korumak için gereken cesaret, ve güç yığılilik Türklerde *alp* ve *alplik* kavramlarındadır. Alplik anlayışının bir sonucu olarak Türklerde vatan uğruna can vermede tereddüt edilmez. Eski Türkler yatakta ölmeyi savaşta ölmeye tercih etmişlerdir. Türklerde istiklale verilen önemin en eski örneği Büyük Hun Devleti’nde görülür. Büyük Hun Devleti Çi-çi Han’a mağlup olunca kurultaydaki bir bey, Çin’e bağlanmayı önermiştir (Zeren, 2021, s. 64-65). Bu öneriye devletin önde gelenlerinin cevabı şu şekilde olmuştur:

Olmaz! Hsiung-nu’ların –Hunların- geleneğine göre, esasen güçlü olmak yüceltici, hizmet etmek [ise] küçültücüdür. [Hsiung-nu’lar] at üzerinde savaşarak devlet kurmuşlar, dolayısı ile bütün kavimler arasında saygınlık kazanmışlardır. Kahramanlar savaşta ölecektir. Bugün kardeşler devletin [başına geçmek için] savaşmaktadırlar. Büyük kardeş [başarılı] olamazsa küçüğü olacaktır. [Bunlardan biri] ölse bile saygınlığı kalacak, [onların] oğulları ve torunları her zaman devletlere hâkim olacaklardır. [Bugün] Han [devleti] güçlü olsa bile Hsiung-nu’ları kendine katamaz. Neden atalarımızın eski uygulamalarını bozarak Han [devletinin] hizmetine girelim, eski Ch’an-yü’leri küçük düşürerek diğer devletlere karşı gülünç olalım? [Belki] bu şekilde huzura kavuşabiliriz. Ancak, bütün kavimler üzerinde yeniden nasıl bir hakimiyet kurabiliriz? (Zeren, 2021, s. 65-66),

ifadeleri Türklerin istiklal anlayışını ortaya koyar.

Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında Türklerin Çin devletinin hilelerine inandığını ve onlara bağlandıkları anlatılır. Türklerde hükümdarın başındaki *tüy* şeklindeki simge bağımsızlığın sembolüdür. Türklerde istikbalin bir diğer sembolü *Nevbet*'tir. Nevbet, günün belli vakitlerinde hükümdarın çadırının veya sarayının önündeki sancak altında çalınırdı. Türkler, Mustafa Kemal Atatürk'ün de ifade ettiği üzere bağımsızlık ve hürriyet ile özleşmiş bir millettir (Zeren, 2021, s. 63, 66-68). Türklerin istiklal sevdası tarih boyunca devletsiz kalmamalarından anlaşılır. Eski Türklerde görülen istiklal anlayışı eksilmeden bugüne ulaşmıştır. Bugün bir Türk için bayrağından toprağından ve devletinden daha önemli bir şey yoktur. Ordu millet anlayışına sahip ulu Türk milleti, tarih boyunca istiklal için, bayrak için savaşmıştır ve gerektiğinde yine savaşacaktır. İstiklalın konu olduğu bir yerde Mehmet Akif Ersoy'un kaleme aldığı Türk milletinin istiklal uğruna mücadelesini anlatan İstiklâl Marşı'na değinmek yerinde olacaktır.

İstiklal Marşı

Milli marşlar tıpkı milli destanlar gibi milletlerin içinde bulunduğu bağımsızlık, vatan toprağını işgalden kurtarma mücadelesinden doğmuştur. Milli marşlar, milletin içinde bulunduğu mücadelenin ruhunu ve galip gelme umudunu yansıtır. İstiklal Marşı, Osmanlı toprakları düşman işgali altındayken, Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde başlatılan milli mücadele döneminde TBMM'de bir marş ihtiyacının gündem olması sonucunda doğmuştur. Meclisin açıldığı dönemde vatan toprakları işgal altındaydı. Mondros Antlaşması'nın uygulanmasıyla Osmanlı Devleti'nin ordusu dağıtılmış ve bunun üzerine halktan oluşan bir ordu olan Kuvayı Milliye ordusunu kurulmuştur. Ancak Kuvayı Milliye ordusunun düşman işgali karşısında isyanlar gibi bazı sebeplerden dolayı yetersiz kalması üzerine Mustafa Kemal İsmet İnönü ile görüşme sağlayarak düzenli ordunun kurulması kanaatine varmıştır. İstiklâl Marşı'nın ortaya çıkışı düzenli ordunun kurulma dönemine denk gelmiştir. Milli marşın yazılma sebeplerinden birincisi; 23. Nisan 1920 tarihinde Ankara'da kurulmuş olan hükümetin bağımsız bir devlet olması ve diğer devletlerle olan elçilik düzeyindeki münasebetlerde çalınacak bir milli marşa gereksinim duyulması, ikincisi; Milli mücadeleyi göğsünde taşıyan aziz Türk milletinin ve ordusunun umudunu tazelemek, azim ve kararlılığını canlı tutmak ve manevi birliğin sağlanmak istenmesidir (Zeren,

2021, s. 81-82). İstekler sonucunda Milli Mücadele Dönemi'nde, mecliste milli marş için bir yarışma düzenlenmesi kararı verilmiştir. Yarışmanın halka duyurusu Hakimiyet-i Milliye gazetesinde 25 Ekim 1920 tarihinde “*Şairlerimizin Nazar-ı Dikkatine*” başlıklı ilanla duyurulmuştur. Yarışmaya seçilen marşın yazarına 500 lira ödül verileceği de ilanda yer alır. Yarışmanın ilan edildiği günlerde Mehmet Akif Ersoy Kastamonu’da Burdur milletvekili olarak görev yapmaktadır. Bu ilanın duyurulmasından itibaren 23 Aralık 1920 tarihine kadar gönderilen eserler arasından hiçbiri uygun görülmemiştir. Mehmet Akif Ersoy, kazanan eserin yazarına ödül verileceğinden dolayı yarışmaya katılmamıştır. Akif’in dostu Hasan Basri Akif’in yarışmaya katılmamasını şu ifadelerle anlatır: “*İstiklâl Marşı’nın İstiklâl Mücadelesi’nin içinde Büyük Millet Meclisi’nde görev yapan Mehmet Akif tarafından yazılmasını kendisine söylediğimizde o ‘ben ne müsabakaya girerim ne de caize alırım!’ demişti. Ben ricalarımı tekrar ettikçe o da aynı sözü söylemiş ve ‘bırak yazsınlar. Ben bu yaştan sonra yarışa mı gireceğim ayıp değil mi?’*” 5 Şubat 1921 tarihinde Hasan Basri, Akif’e yarışma şartlarını kendisinin istediği gibi düzenleyeceğini, ödülün de bir hayır kurumuna bağışlanacağını söyleyerek kendisini ikna eder. Mehmet Akif, şiirlerini ve yazılarını kaleme aldığı Taceddin Dergahı’nda tefekküre dalarak on gün içerisinde Türk milletinin heyecanla beklediği gururla okunan İstiklâl Marşı’nı kaleme alır. Akif’in şiiri, 19 Şubat 1921 tarihinde Hakimiyet-i Milliye gazetesinde ve Sebilürreşad Dergisinin ilk sayfasında yayınlanmıştır. 26 Şubat 1921’de de İstiklâl Marşı meclise taşınmıştır. 1 Mart 1921’de Mustafa Kemal’in önderliğinde İstiklâl Marşı’nın kabulü görüşülmüş ve o gün Hamdullah Suphi İstiklâl Marşı’nı mecliste okumuştur. Tüm görüşmeler sonucunda İstiklâl Marşı 12 Mart 1921 tarihinde kabul edilmiştir (URL-87). Mustafa Kemal mecliste İstiklâl Marşı’nı en ön sıradan ayakta alkışlayarak dinlemiş ve şu sözleri dile getirmiştir:

Bu marş, bizim inkılâbımızın ruhunu anlatır... İstiklâl Marşı’nda davamızı anlatması bakımından büyük manası olan mısralar vardır. En beğendiğim yeri şu mısralardır: ‘Hakkıdır hür yaşamış bayrağımın hürriyet, hakkıdır Hakk’a tapan milletimin istiklâl.’ Benim bu milletten asla unutmamasını istediğim mısralar işte bunlardır... Bu demektir ki efendiler Türk’ün hürriyetine dokunulamaz! (URL-87).

İstiklal Marşı’nın kabulü gazetelerde yayınlanmış ve birçok milletvekili Mehmet Akif’i Taceddin Dergahı’nda tebrik etmiştir. Mehmet Akif, 500 lira ödülü de yoksul kadın ve çocuklara iş öğreten Darülmesai’ye bağışlamıştır (URL-87). İstiklal Marşı Sebilürreşad Dergisinde yayınladığında şiirin başında “Kahraman Ordumuza” şeklinde bir ithafta bulunmuştur. Burada Akif’in “kahraman ordu” ile işaret ettiği hem askeri birlik hem de milli mücadele için canını, malını ortaya koyan kahraman Türk milletidir.

Akif, İstiklal Marşı'nı kendisinin kabul etmemiş “*O benim değil, milletimindir*” diyerek Safahat’a almamıştır. Marşın adının *istiklâl* olması tesadüfi değildir. İstiklal adı, Türklerin varolduğu dönemden beri devletsiz kalmamasından ve istiklal uğruna verdiği mücadelelerden ileri gelmektedir. Marşın yazıldığı yıllarda da Türk Milleti istiklâl uğruna topyekün mücadele içerisindeydi. Şu da unutulmamalıdır ki dünyadaki çeşitli milletlerin marşlarının yazarı belli değildir, anonimdir. Türk milleti bu durumun dışındadır. İstiklal Marşı'nın yazarı Mehmet Akif Ersoy'dur ve İstiklal Marş'ı Türk milleti için ne derecede değerliyse Mehmet Akif Ersoy'da o kadar değerlidir, Mehmet Akif, Türk milletinin kalbinde yaşamaktadır ve yaşayacaktır. Ayrıca Mehmet Akif, Türk Edebiyatının en değerli ve en çok bilinen, okunan şairidir. Safahat adlı eserinin bugüne kadar yüzlerce basımı olmuş ve yüzlerce kütüphanede yer almıştır (URL-88).

Edebî eselerden örnekler:

- **Mehmet Akif Ersoy / İstiklâl Marşı**
“*Hakkıdır Hakka tapan milletimin istiklâl*” (URL-88).
  - **Mehmet Akif Ersoy / Zulmü Alkışlayamam**
“*Doğduğumdan beridir âşıkım istiklâle*” (Bayhan, 2012, s. 253).
  - **İsmet Özel / Waldo Sen Neredeydin?**
“*Bir kere, İstiklâl Harbi'nden çıkmış bir ülke değildi artık Türkiye*” (Özel, 1995, s. 45).
  - **Nazım Hikmet / Kuvâyî Milliye**
“*Ve istiklali yakıp yıktıkça düşman*” (Hikmet, 2008, s. 538).
- İstiklal kelimesi bugün TT’de de yukarıda sayılan anlamlarıyla kullanılmaktadır. Kelimede anlam değişimi meydana gelmemiştir.

[B.13^a]’da Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Demür

2.139. Demür

Kelime metinde “*Nite kim ol bir demürce itdi*” cümlesinde geçer. Kelimenin buradaki anlamı *farklı yöntemlerle şekil verilen ve farklı alanlarda kullanılan elementtir* (Korkmaz, 2017, s. 189, 293).

Kelimenin sözlük anlamı TDK'nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*Atom numarası 26, atom ağırlığı 55,847, yoğunluğu 7,8 olan, 1510 °C’de eriyen, mavimsi esmer renkte, özellikle çelik, döküm ve alaşımlar durumunda sanayide kullanılmaya en elverişli element (simgesi Fe).*” (URL-1), Kubbealtı Lugatinde “*dövülüp şekillendirilmesi, çekilip uzatılması, inceltmesi kolay ve döküme elverişli olduğu için kullanılış yeri çok geniş olan, element*” (URL-89), Tietze’de “*demirden yapılmış birçok şeylere kısaca demir denir*” (2016, s. 358), Ötüken Sözlükte “*dayanıklı, dövülerek yassılaştırılabilen, tel olarak çekilebilen, nemli havada oksitlenerek paslanan, alaşım çelik ve dökme ciçimlerinde sanayide geniş bir kullanım alanına sahip; 1536° C’de eriyen 7.87 gr/cm³ yoğunluğunda; atom numarası 26, atom kütlesi 55,97 olan metal bir kimyasal element; sembolü: Fe.*”, “*bu metalden yapılmış eşya veya parça*”, “*argo. tabanca*”, “*gemi ve diğer deniz taşıtlarını bir yerde sabit tutabilmek için bir halat veya zincire bağlı olarak deniz dibine salınan çapa şeklindeki dökme demir; çapa*”, “*demirden yapılmış olan*”, “*demir sağlamlığında olan: dayanıklı*” olarak açıklanmıştır (Çağbayır/I, 2007, s. 1144).

Kelime ET’de “*temür*” şeklindedir (Gülensoy, 2018, s. 202). Kelime Divanu Lugati’t-Türk’te de “*temür (demir)*” olarak gösterilmiştir (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 868). Demür kelimesi Clauson’da “*temir (d-)*” biçiminde gösterilmiştir (1972, s. 508).

Demirin eski çağlardan beri gökten insanlık için inen bir metal olduğuna inanılır. Demir kelimesinin *dayanıklılık* anlamı da bulunur (Karakurt, 2011, s. 75)

Türklerde Demirin Yeri

İnsanlık tarihinde ilk kez bakır madeni işlenmiş daha sonra bakıra kalay maddesinin eklenmesi ile bronz elde edilmiştir. Bronz madeni sağlam olmasına rağmen her yerde kalay bulunmaması sebebiyle yerini demir madenine bırakmıştır. Ural-Altay dağlarında demir yataklarının fazla olması demirin Türklerin hayatına girmesini kolaylaştırmıştır. Bozkır kültürünü oluşturan üç temel unsur vardır. Bunlar; at, koyun ve demirdir. Demirin kolay bulunması ve sağlam olması Türk kültüründe ve hayatında kuvvetli bir yer edinmesini kolaylaştırmıştır. Demirin Türk kozmogonisinde de önemli bir yeri vardır. Demir kazık; gök kubbeyi ve yıldızları tutan, dünyanın devretmesini sağlayan mitoloji anlayışında yer alır. Türklerde demir kutsal sayılmış ve *Gök Demir* olarak adlandırılmıştır. Türkler şamanlar ve demircileri ateşin tanrısı saymışlardır.

Oğuzların ve Hunların ataları demircidir ve Göktürklerde hükümdar, demirci ustası sayılmış ve demircilik bir hanedan mesleği niteliği olarak görülmüştür. Bozkır kültüründe ülkeye dışarıdan gelecek olan kişiye *metal ayini* yapılmaktadır. Ayinde bir demir parçası ateşte eriyecek sıcaklığa getirildikten sonra ülkenin sınırına konur ve ülkeye girecek olan kişi parçanın üzerinden atlar. Burada amaç ülkeye girecek olan kişide -varsa- büyüleri ve tılsımları bozmak, arındırmaktır (Koçak, 2016, s. 81-84).

MÖ 1200'lü yıllarda demirin yaygın kullanılmasıyla beraber Türkler, demirden *kılıç, ok ve ok uçları, miğfer, zırh* gibi savaş aletleri yapmışlardır Türkler MÖ 1400'lerde Altayların batısında önemli miktarda demir elde etmiştir. Türk kültüründe demirin önemini destanlarda da belirgindir. Ergenekon destanında demir motifini görülür. Destanda Türklerin Ergenekon'dan çıkışında demir ve demirciler ön plandadır (Elçin, 1993, s. 78). Göktürlere ait Ergenekon Destanında şu şekildedir:

Moğol olarak gösterilen Göktürk hakanı İl Han'la Tatar Sevinç Han'ın giriştikleri savaşta Göktürklerin hepsi kılıçtan geçirilir. Bu savaştan yalnız İl Haan'ın Kıyan (Kayan) adlı oğlu, karısı, Kayn'ın amcası oğlu Nukuz (Tukuz) ve eşi kaçıp kurtulurlar; geçit vermeyen, ücra bir ülkeye sığınır; ülkede 400 yıl kalıp çoğalırlar. Sonunda buldukları yer dar gelir; bir demirci dağın demirini eriterek yol açar. Göktürkler Ergenekon'dan çıkarak ana yurtlarına dönerler, Tatarlardan atalarının intikamını alırlar (Elçin, 1993, s. 78).

Türkler demir dağı eritip çıktıkları günü bayram ilan etmişlerdir. Bu kutlu günde demiri ateşte kızdırdıktan sonra Kağan, örse koyar çekiçe döver ve beyler de bunu yaparlardı. Bu törenler ile Türkler Tanrı'ya sükretmiş olur. Türklerin şahıs adlarında da demirin yer aldığını görülür. Örneğin; *“Temür Han, Temür Kaan, Demir Han, Demir Taş, Temür Turmuş”* gibi (Durmuş, 2014, s. 286-288).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Demir ıslanmaz, deli uslanmaz / İşleyen demir pas tutmaz / Yiğidin sözü, demirin kertiği / Yer demir gök bakır (URL-1). Demirci deli gerek, nacar akıllı / Demirciden kömür alınmaz / Demircinin canı (yüreği) demirden pek gerek / Demirci tokaya, çulha yakaya gülmez / Demiri demir keser / Demirine göre su verilir / Demir kapı ağaç kapıya muhtaç olur (muhtaçtır) / Demire demir, kömüre kömüre demek / Demiri üfleyip göğe üflemek / Demir ne kadar pahalı, iğneyi bulamadım (Kaçalın, 2019, s. 88, 299). Demir atmak / Demir taramak / Demir tavında dövülür / Demir tavında, dilber çağında / Demire vurmak (Ağakay, 1969, s. 191).

Edebî eselerden örnekler:

• **Kül Tigin Yazıtı**

“Keçe Temir Kapıgka tegi süledim” (Ergin, 2010, s. 4).

- Nazım Hikmet / Açların Gözbebekleri
“Demirleştii bağrımız” (Hikmet, 2008, s. 42).
- Gülşehrî
“Yâ demür darak sakal daraya mı” (Kanar, 2011, s. 202).
- Budist Uygur Manzumesi
“Temir tuç kûmüş altun tilgenlig” (Tekin, 1985, s. 21).
- Nazlı Eray / Kayıp Gölgele Kitabı
“Değişik bir demirden örme kapısı, Art Nouveau tarzında süslenmiş bir girişi vardı” (Eray, 2008, s. 35).

Demür kelimesinde herhangi bir anlam değişimi tespit edilmemiştir. Kelime *demir* biçiminde ve aynı anlamda TT’de kullanılır.

[B.13^b]’de Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Kurbān

2.140. Kurbān (قربان)

Kelime, metinde “*Kime düşse ānı ĩurbān iderler-imiş*” cümlesinde “*kurban etmek (birini öldürmek, birinin hayatına son vermek)*” şeklinde kullanılmıştır. *Kurban* kelimesinin anlamının *yaşamına son verilecek kişi* olduğu söylenebilir (Korkmaz, 2017, s. 189, 293).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*dinin buyruğunu veya bir adağı yerine getirmek için kesilen hayvan*”, “*içtenliği belirten bir seslenme sözü*”, “*bir ülkü uğruna feda edilen ya da kendini feda eden kimse*”, “*bir kazada veya felakette ölen kimse*”, “*maddi ve manevi bakımdan felakete sürüklenmiş, insani değerlerini yitirmek zorunda kalmış veya bırakılmış kimse*” şeklinde açıklanırken (URL-1), Devellioğlu’nda “*Allah’ın rızasını kazanmaya vesile olma şey*”, “*eti, fukaraya parasız olarak dağıtılmak niyetiyle, farz, vâcib veya sünnet olarak kesilen (koyun, keçi, sığır, deve... gibi.) hayvan*”, “*bir gâye uğruna fedâ olma*” (2010, s. 607), Tietze’de “*Allah yolunda kesilen koyun vb. eti yenir başka bir hayvan*” (2016, s. 438), Ötügen Sözlükte “*Allah’ın rızasını kazanmak amacına yönelik dinî bir vecibeyi veya dadđı yerine getirmek için sığır, deve, koyun, keçi cinsinden kesilen hayvan*”, “*Müslümanların kruban bayramı*”, “*katoliklerde Hz. İsa’ya verilen ad*”, “*mecaz. bir ülkü uğruna feda*

edilen veya kendini feda eden kimse”, “*mecaz. bir kaza veya felaket sırasında ölen kimse*”, “*mecaz. herhangi bir kimse veya bir şey yüzünden maddi ve manevi zarara uğrayan, felakete sürüklenen ya da insanî değerlerini yitiren kimse*”, “*ünl. yakınlık duymanın ifadesi olarak halk arasında kullanılan seslenme sözü*” şeklinde açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (Çağbayır/III, 2007, s. 2943-2944).

Kelime, Derleme Sözlüğünde “*kurban ‘peteğini yatay yapan bal arısı’*” olarak ifade edilmiştir (1993, s. 3005).

Dîvânu Lugâti’t-Türk’te *kurban* kelimesine karşılık gelen iki kelime vardır. Bunlar; “*ıduk (serbest bırakılmış hayvan)* ve “*yagış (putlarına yaklaşmak amacıyla veya adamış oldukları adak için cahiliye devrindeki insanların putlarına kestikleri kurban)*” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2020, s. 655, 941).

Hac zamanı hacılar Arafat’a çıktığı zaman kurban kesilir. Kurban bayramı o günün sabah namazı ile birlikte başlar. Tasavvufta nefis kurbandır. Nefsini kurban edenler dervişlerdir. İstanbul’da Eyüp Sultan’da tekkelerde zaman zaman kurban kesme âdeti vardır (Pala, 2004, s. 279).

Eski Türklerde Kurban

Eski Türk geleneklerinde İslamiyet’ten önce yaratıcıya kurban adama, hediye etme şeklinde uygulamalar görülmektedir. Eski Türklerde kurban çeşitleri kanlı kurbanlar ve kansız kurbanlar olarak ikiye ayrılır. Kanlı kurbanlar; Tanrı ya da Tanrılara sunulan insan, hayvan ve balık gibi canlılardır. Türklerin hayatında önemli bir yere sahip olan *at* kutsal kurbanların başında gelir. Kansız kurbanlar ise; insan, hayvan ve balıkların dışında kalan Tanrı’ya sunulan diğer hediyelerdir. Kansız kurbanların başka bir türü de “*ıdik/uduk (salıverilmiş, gönderilmiş)*” kelimeleridir. Bunun örneğini Yakutlarda görülür. Yakutlar Tanrı’ya kurban verme amacı ile at sürülerini doğu bölgelerine sürerlerdi. Gagaguzlarda kurban “*Allahlık*” adını verdikleri “*ıduk*” kelimesi ile aynı anlama gelen kurbanlardır. Gaguzlarda bir çiftçi en güzel boğa yavrusunu seçer ve kırlara salar. Böylece kurban ibadetini yerine getirmiş olur. Türkler destanlarında da Tanrı’ya kurban adamışlardır. Manas destanında Manas öldükten sonra doksan kısrak kesilir. Bir diğer örnek: Manas’ın oğlu Semetey Bayoğlu Bakay’ı ziyarete gider. Bakay çok sevinir ve Tanrı için atlar kurban eder. Sığır, koç, kuzu ve öküz gibi küçükbaş ve büyükbaş sınıfına giren hayvanlarda Eski Türkler’de kurban için uygundur. Sığır

Kırgızlarda ve Kazaklarda yaygındır. Diğer bir kurban türü Moğollarda “saçu” Eski Türkler’in genelinde “saçı” olarak geçen kurban türüdür. Saçı; süt, yağ, kımız ve bulgur karıştırılmış süttür. Saçı, Eski Türk inanşında iyi ruhlara sunulur. Bugün düğün geleneklerinde “saçı”adlı iyi ruhlara kurban adanır (URL-90). Örnek olarak; Eskişehir Şükranlı’da gelinin oğlan evine girdiğinde şunlar yapılır:

Gelin odasına alındıktan sonra yengeleri tarafından tuvalete götürülür. Oğlanın arkadaşları da damadı bulunduğu yerden getirirler. Gelin tuvalete götürülürken damat koşarak gelinin üstünden para ve “damat yemişi” denilen yemişi saçar. Kızın yanındaki yengeler, yemişleri toplayarak içeri getirirler. Bunlar evde bulunanlara dağıtılır.” Sivas’ta da; “Gelinin oğlan evine gireceği yerin üst tarafında damat ve sağdıç yerlerini aldılar. Gelin tam içeri gireceği sırada daha önceden hazırlanmış olan ve bir mendile konan para, leblebi, üzüm gelinin başının üzerine damat tarafından saçıldı. Çevrede bulunanlar birbirleriyle yarışarcasına bu saçılanları toplamaya çalıştılar (URL-90).

Verilen örnekler Eski Türklerdeki saçı adlı kurban ile örtüşür.

İslamiyetten önce Tanrı’ya kurban veren Türkler, İslamiyet’in kabulü ile kurban ibadetini sadece Allah için yerine getirmeye başlamışlardır. İslam dininde kurban ibadeti Hz. İbrahim’e dayanır. Kur’an-ı Kerim’e göre kurban ibadeti her sene müslümanlar tarafından Kurban Bayramında icra edilir. Kurban kesmeye maddi gücü yeten Müslüman, büyükbaş ya da küçükbaş hayvan keserek Allah için kurban kesmiş, ibadetini yerine getirmiş olur. Kurban ibadetinin sosyal boyutu; yardımlaşma ve dayanışmadır. Kurban kesen kişi, kurban kesemeyen, et yemeye maddi gücü yetmeyen kişiler ile kurban etini paylaşır. Kurban etinden ihtiyaç sahiplerine de pay ayırır. Kurban ibadetini durumlarda da görülür. Örneğin; başına kötü bir kaza gelen ve kazadan sağ kurtulan kişi Allah’a şükretmek için kurban keser. Duası kabul olan, isteğine kavuşan Müslüman da Allah’a şükretmek için kurban kesebilir. Eski Türklerde Tanrıya, Tanrılara, iyi ruhlara adanan kurban, bugün yalnızla Allah için adanır.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Birinin veya bir şeyin kurbanı olmak / Komplo kurbanı olmak / Kurban etiyle köpek tavlınmaz / Kurban vermek / Kurban olayım / Kurbanlık koyun gibi / Oyuna kurban gitmek / Yaradan’a kurban (olayım) (URL-1). Kurban bayramına çıkmış ite dönmek / Kurban olsam atlasa, yamalık oldu palasa (Kaçalın, 2019, s. 377).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Âşık Paşa / Garib-nâme**

“Kurban eyle canı ol yol varana” (Yavuz, 2002, s. 129).

- **Yunus Emre**

“Kurban kılayım bu canı, aşka münkir olmayayım”(Toprak, 2006, s. 63).

- **Dede Korkut Hikâyeleri**

“*Ƙara başum Ƙurbân olsun, oğul saña*” (Ergin, 2009, s. 61).

Kurban kelimesinde anlam değişimi bulunmamaktadır. Kelime, aynı anlamda ve biçimde TT’de kullanılır.

[B.14^a]’da Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Dilkü	Ƙonşı	Eren
-------	-------	------

2.141. Dilkü

Kelime, metinde “*İşitdüm kim bir çift ördek vār-ıdı, bit su kenārından yurt idinmişler-ıdı ve anlarıñ (3) bir dilkü Ƙonşıları vār-ıdı ve bu dilkü dā’s’s-sā’leb rencine giriftār ölmüşdı*” cümlesinde yer alır. Kelimenin buradaki anlamı “*tilki*”dir (Korkmaz, 2017, s. 189, 294).

Kelime TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*köpekgillerden, uzunluğu 90, kuyruğu 30 santimetre kadar, ırklarına göre çeşitli renklerde olan, ağız ve burnu uzun ve sivri, kümes hayvanlarına zarar veren, kürkü beğenilen bir tür memeli*”, “*bu hayvanın postundan yapılan manto vb*”, “*çok kurnaz*” (URL-1), Ötüken Sözlükte “*köpekgiller familyasından, bir metre kadar boyunda, güzel ve bol tüylü uzun kuyruklu, kümes hayvanlarına saldıran, etçil memeli hayvan*” şeklinde izah edilmiştir. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/V, 2007, s. 4827).

Kelime, Tarama Sözlüğünde “*dilkü*” biçimindedir (1965, s. 1153).

Gülensoy kelimenin anlamını “*kürkü beğenilen bir memeli türü*” şeklinde açıklamıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir. Kelime ET’de “*tilkü*” TT’de “*tilki*” şeklindedir (2018, s. 740).

Türk Mitolojisinde Tilki

Türk mitolojisinde tilki, hilekâr ve kurnaz bir hayvandır. Aynı zamanda kahraman ruhları koruduğuna inanılır. Şamanın başlığında tilki postunun kullanılması, tilkinin şaman törenlerinde yer aldığına işaret eder. Tilki İşlam dininde yalancılığın, hilekârlılığın, korkaklığın ve kurnazlığın simgesidir. Kelile ve Dimne, Mahzen-i Esrar gibi Edebî eserlerde tilki simge olarak kullanılmıştır. Türklerde bir kadın doğum

yaptığında “*Tilkü mü togdı azu böri mi? (Tilki mi doğdu yoksa kurtmu?)*” sorusu sorulmaktadır. Tilkü; *kız çocuğu*, böri (kurt) de *erkek çocuğu* simgeler (Elçin, 1993, s. 157).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Gammaz olmasa tilki pazarda gezer / Tilki gibi. Tilkinin dönüp dolaşıp geleceği yer kürkçü dükkanıdır / Tilki uykusuna yatmak / Yürük tazıyı tilki sevmez / Tilki tilkiliğini anlatıncaya kadar post elden gider (URL-1). Tilki: “Seher uykusuyla ikinci güneşi olmasa, ben de ekincilik yapardım” demiş / Tilki arkasına baka baka kaçar / Tilki erişemediği üzüme “Hevengim olsun” demiş / Tilki gibi kurnaz, kaplumbağa gibi şahbaz olma / Tilki ininde aslan yatmaz / Tilkinin adı çıkmış, tavşan dünyayı yıkmış / Tilki dağda, tuzak evde / Tilki girecek delik bulamaz, kuyruğuna bir de çalı bağlar / Tilkinin ak yeri / Tilkinin pazarda işi ne (çalarlar dişine dişine) / Tilki o tilki ama boyasu beni şaşırdı (Kaçalın, 2019, s. 211, 420-421). Tilki tilkiliğini anlatıncaya kadar post elden gider (Ağakay, 1969, s. 736).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Nazım Hikmet / Berkley**

“*Behey tilkilerin şahı tilki*” (Hikmet, 2008, s. 67).

- **Kemal Tahir / Kurt Kanunu**

“*Yakından tanımayanlar sezemezlerdi ama, tilki kadar kurnazdı, sağ olsun, Kara Kemal Bey*” (Tahir, 2005, s. 45).

Yapılan izahlar sonucunda denilebilir ki kelime anlam bakımından bir değişim tespit edilmemiştir. Kelime, TT’de *tilki* biçiminde kullanılır (URL-1).

2.142. **Ḳonşı**

Kelime, metinde “*İşitdüm ki bir çift ördek vār-ıdı, bir su kenārında yurt idinmişler-idi ve anlaruḡ (3) bir dilkü Ḳonşıları vār-ıdı ve bu dilkü dā’ü’s-ṣa’leb rencine giriftār olmışdı.*” cümlesinde tespit edilmiştir. Kelime, burada *barınma yerine uzaklık bakımından yakın olan kimse/kimseler* anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 189, 294).

Kelimenin sözlük anlamı “*konutları yakın olan kimselerin birbirine göre aldıkları ad*” (URL-1), Tietze’de “*yakınında oturan*” (2016, s. 362), Ötügen Sözlükte “*bitişik konutlarda ya da birbirine yakın yerlerde oturan kimselerin birbirine göre aldıkları durum*”, “*bu türden kişilerin konutları*”, “*yakında olan; sınır ortaklığı olan; bitişik; mücavir*”, “*(insanlar için) birbirine yakın veya bitişik oturan*”, “*(bina için) bitişik*”

veya yakın”, “(ülke, şehir, köy, tarla, bahçe, arazi vb. için) sınır ortaklığı bulunan” şeklinde açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/III, 2007, s. 2227-2228).

Kelime ET’de ve OT’de “*konşu*” şeklindedir. Etimolojisi de “*kon-* ‘yerleşmek, konmak.’ *+uş-* (işteşlik eki) *+u*” (Gülensoy, 2018, s. 432). Tietze’de kelimenin “*kon-* ‘yerleşmek’ fiilinin ortak şeklinden” geldiğini belirtmiştir (2016, s. 362).

Ƙonşu kelimesinin anlamı Tarama Sözlüğünde “*komşu*” (1943, s. 481).

Akar, *komşu* kelimesini şu şekilde izah etmiştir:

Türklerin göçebelik dönemindeki yaşam tarzlarıyla en fazla ilgili birkaç kelimedenden biri de komşu sözüdür. Bu söz, sosyal hukuk bakımından da en güzel sözlerimizden biridir... Bu yüzden, atalarımız, gülme komşuna gelir başına; komşu, komşunun külüne muhtaç; ev alma komşu al; yaman komşu, yaman avrat, yaman at, birinden göç, birini boşa, birini sat; komşuda pişer bize de düşer... gibi tarif etmişlerdir. Komşu kelimesi yalnızca kavram olarak değil, oluşturulma yönüyle de ilgi çekici bir sözdür. Bu söz, bizim göçebe dönemlerimizden, at üstünde yaşadığımız dönemlerden geliyor... Kelimenin kökü kon- fiili. Göçebe için kon-, attan yere inmek veya göç ettiği yerlerden birine yerleşmek anlamına gelir. İşte bu kon-fiilinden, olayın karşılıklı olduğunu belirtmek için kon-u-ş- fiili türetilmiştir. Yani birden fazla kişi veya aile bir yere birlikte konuyorlar. Hadise birlikte olduğu için konuş-uyorlar... Bu konuş- tabi söz söylemek anlamındaki konuş- değil; bir yere yerleşmek, kon-... İşte bu kon- işini birlikte gerçekleştirenleri tarif etmek için konuş-u kelimesi türetilmiş. Gelelim sözün sonudaki u’ya... Bu, arak/erek anlamına gelen eski bir zarf-fiil eki. Fakat bu ek daha sonraki yıllarda kalıplaşarak işlevini kaybetmiş, kelimenin bünyesine yapım eki gibi dahil olmuş. Böylece sözümüz, konuşu şekline dönüşmüştür. Daha sonra vurgusuz orta hece ünlüsü -ü- düşünce konuşu, oradan da n>m değişmesiyle komşu olmuştur (Akar, 2019, s. 286).

Türk kültür ve geleneğinde komşu kavramı önemli bir yere sahiptir. Komşu her zaman paylaşım yapılan, bir şeye ihtiyaç olduğunda kapısı çalınan, iyi günde kötü günde yalnız bırakılmayan kişi ya da kişilerdir. Türk kültür ve geleneğinde evde bir yemek, özellikle kokusu dışarıdan duyulan bir yemek pişirildiğinde komşuya da gönderilir. Burada maksat, paylaştıkça çoğalacağına inanarak en yakınında olan kişiye yani komşuya ikramda bulunmaktır. Ayrıca komşudan ikram olarak gelen tabak geri verilirken boş bir şekilde verilmez. İçerisine mutlaka bir yiyecek konur. Hz. Peygamber’in “*Komşusu açken tok yatan bizden değildir*” hadis-i şerif-i, İslamiyet’te komşuya ne denli önem verildiğinin delilidir (URL-144).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Ev alma, komşu al / Gülme komşuna gelir başına / Hayır dile komşuna, hayır gelir başına / Komşu hakkı, Tanrı hakkı gibidir / Komşu komşunun külüne muhtaçtır / Komşuda pişer, bize de düşer / Komşunun tavuğu, komşuya kaz görünür / Kötü komşu insanı hacet sahibi yapar / Yaman komşu, yaman avrat, yaman at; birinden göç, birini boşa, birini sat / Komşunun tavuğu, komşuya kaz görünür (karısı kız görünür) (URL-1). Komşu ekmeği komşuya borçtur / Komşu komşudan huy kapar, ayranına su katar / Komşu komşusuz olsa dağ başına ev yapar /

Komşu sever varlıkla, koca sever sağlıkla / Komşudan gelen öğün olmaz, o da vaktinde bulunmaz / Komşunun iyisi elek saç aldırır / Komşuyu komşudan sorarlar / Komşunun sıpası tay gibidir, anası kızı ay gibidir / Komşuma bak hâlimi anla / Komşunun bacağı şişmiş, tasası sana mı düşmüş (Kaçalın, 2019, s. 169-170, 373). Komşu kapısına çevirmek (Ağakay, 1969, s. 460).

Edebî eserlerden örnekler:

• **Mehmet Akif Ersoy / Seyfi Baba**

“*Bereket versin ateş koydu demin komşu kadın*” (Bayhan, 2012, s. 156).

• **Âşık Paşa / Garib-nâme**

“*Şoldur ol kim iş ü konşî döst u yâr*” (Yavuz, 2002, s. 158).

• **Gülşehrî**

“*Konşılar cümleçügi hoşnûddı*” (Kanar, 2011, s. 469).

• **Kemal Tahir / Kurt Kanunu**

“*Sürekli kolluyorlarmış komşu memleketleri*” (Tahir, 2005, s. 210).

TT’de aynı anlamda varlığını sürdüren kelimedeki anlam değişimi tespit edilmemiştir.

2.143. Eren

Kelime metinde “*Hağ Te’âlâ ‘avratları erenlerine mahkûm kıldı ki er-ricâlî kavvâmüne ale’n-nisâ’i*” cümlesinde yer alır. Kelimenin buradaki anlamı “*koca*”dır (Korkmaz, 2017, s. 190, 294).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*ermiş*”, “*olağanüstü sezgileriyle birtakım gerçekleri gördüğüne inanılan kimse*” olarak (URL-1), Clauson’da da “*gerçek adam*”, “*savaşan adam*” (1972, s. 232), Tietze’de “*erler; er, yiğit, kahraman, yüksek şahsiyet*” (2016, s. 627), Ötüken Sözlükte “*adamlar; erkekler; erkek topluluğu; erkek milleti; erler*”, “*erkek; adam*”, “*{EAT} {OsT} yiğit; kahraman; asil kimse; asaletli er; babayiğit*”, “*{EAT} erler; yiğitler; kahramanlar*”, “*{EAT} {OsT} akıllı kimseler; tecrübeli kişiler; rical*”, “*{ağız} dost*”, “*ermiş, olgunlaşmış olan*”, “*tasvf. madde benliğinden sıyrılmış, öz varlığından geçmiş, kendini Allah sevgisine bağlamış; kimse ermiş; veli*”, “*gönül gözüyle, sezgi yoluyla bir takım gerçekleri gördüğüne inanılan kişi*”, “*tasvf. Allah yolunda bir takım sırlara vakıf olmuş tarikat ehli*”, “*{ağız} hayırlı çocuk*”, “*{ağız} çlü çıkan eve komşular tarafından getirilen yemek*”, “*ünl.*

dervişler arasında hitap sözü” olarak açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/II, 2007, s. 1462-1463).

Eren kelimesi Değerleme Sözlüğünde “*amaç, erek*”, “*dirlik, erinç*”, “*dost*”, “*öli çıkan eve komşuları tarafından götürülen yemek*”, “*hayırlı çocuk*” olarak açıklanmıştır (1972, s. 1766).

Kelimenin anlamı Dîvânu Lugâti't-Türk'te “*adamlar; kahramanlar, yiğitler*” olarak açıklanmıştır (Ercilasun, Akkoyunlu, 2020, s. 642). Gülensoy, kelimenin etimolojisini şu şekilde göstermiştir; “*er +en*”. Kelimenin kökü “er (erkek)” kelimesidir. “*Er*” kelimesine “*+en*” çokluk ekinin eklenmesiyle “*eren (adamlar)*” kelimesi meydana gelmiştir. Bu kural dışı çokluk eki “*oğul+an*” kelimesinde de görülür (2018, s. 256).

Edebî eserlerden örnekler:

• **Âşık Paşa / Garib-nâme**

Cânına kalmadı ol girçek eren (Yavuz, 2002, s. 62).

Eren kelimesinin metinde *koca* anlamında kullanıldığı belirtildi. Kelimenin *koca* anlamı TT'de kullanım dışıdır. Buradan yola çıkarak denilebilir ki kelime anlam daralmasına uğramıştır.

[B.15^a]’da Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

İsrâf

2.144. İsrâf (اسراف)

İsrâf kelimesi metinde “*İy oğul! Mâlı isrâf itme ki ‘âkıbet teşvîş yimeyesin*” cümlesinde “*boşa harcamak*” anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 191, 295, 535).

Kelimenin sözlük anlamı “*gereksiz yere para, zaman, emek vb. harcama*” (URL-1), Tietze’de “*boşa harcama*” (2016, s. 645), Ötüken Sözlükte “*bir şeyi boşa tüketme; savurganlık*”, “*tüketilen şeyin bir kısmını gereksiz yere, amaç dışı harcama*” olarak açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (Çağbayır/II, 2007, s. 2225).

Kelimenin anlamından da anlaşılacağı üzere israf; para, zaman, emek, gıda vb. şeyleri boşa harcamaktır. İsrâf edilen şey; gıda, para, eşya, kıyafet gibi somut maddeler; zaman, emek gibi soyut şeyler de olabilir. İsrâf hem toplumda hem İslam dininde hoş

karşılanmayan bir davranıştır. Kur'an-ı Kerim'de inanlara israf etmeme konusunda telkin verilmiştir. Araf suresi 31. ayette Allah, “*Ey Âdemoğulları! Her namaz kılacağınızda güzelce giyinin, yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez*”(URL-146). İlgili ayette Allah, kullarına israf etmeme çağrısında bulunmuştur. İsrif edenlerin Allah tarafından hoş görülmeyip sevilmeceği belirtilmiştir. Bugün dünya üzerinde bir kısım açlıkla mücadele ederken bir kısımda gıda israfını önlemekle mücadele eder. İsrif önlemek için insanlara ihtiyaçları kadar gıda almaları ya da evlerinde bulunan gıdaları çöpe atmadan tüketmeleri önerilmektedir. Doğa insanlara nimetler sunar ve insanların bu nimetlere hakettiği değeri vermesi gerekir. İnsan sahip olduğu her şeye kıymet verermelidir. Nimete verilen kıymetin en önemli göstergesi israf etmekten kaçınmaktır.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: İsrifa kaçmak (URL-1).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Ahmet Hamdi Tanpınar / Saatleri Ayarlama Enstitüsü**

İnsanları iğfal etmek, onlara vakitlerini israf etmek suretiyle hak yolundan ayırmak için şeytanın başvurduğu çarelerden biri de Nuri Efendiye göre, şüphesiz ayarsız saatlerdi (Tanpınar, 2008, s. 34).

İsrif kelimesi geçmişten bugüne değin bir anlam değişimine uğramamıştır. Kelime aynı biçimde ve anlamda TT’de kullanılır.

[B.15^b]’de Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Batman

2.145. Batman

Kelime, metinde “*Dün gice on batman heveni yidi destesi-y-ile*” cümlesinde geçmiş ve “*miktar*” anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 192, 296).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*7,692 kilogram olan ağırlık ölçü birimi*” (URL-1), Tietze’de “*ağırlık ölçüsü*” (2016, s. 613), Ötüken Sözlükte “*miktarı yer yer 2,5 kg. ile 10 kg. arasında değişen eski bir ağırlık ölçüsü birimi*”, “*{ağız} bir batmaanlık tahıl ekilebilen veya o kadar mahsul alınabilecek genişlikteki arazi alanı birimi; 200 m²lik arazi ölçüsü*”, “*ölçek*”, “*{ağız} büyük çömlek*”, “*{ağız} büyük su testisi*”, “*büyük, ağır*”, “*{ET} ölçek*” olarak açıklanmıştır. Kelimenin

kökeni Türkçedir (Çağbayır, 2007, s. 506). Ayrıca “batman” kelimesi Eski Türkçe Sözlüğünde de “*bir ağırlık ölçüsü, batman, ölçek*” olarak geçer (Bayat & Çınar, 2008, s. 43).

Batman kelimesinin Derleme Sözlüğündeki anlamları şu şekildedir; “*büyük su testisi, büyük çömlek*”, “*200 m²lik arazi ölçüsü*” (1993, s. 572). Clauson, “batman” kelimesinin etimolojisini “*bat- (batan bir şey)*” (1972, s. 305), Gülensoy, “*bat (bir tür takoz) +man*” şeklinde göstermiştir (2018, s. 69).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Ağır ol, batman gel / Ağır baş batman döver (URL-1). Ağır otur batman götür, yenlik otur suç götür (Kaçalın, 2019, s. 31).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Âşık Paşa / Garib-nâme**

“*Müdde girüp batmana tartılmadı*” (Yavuz, 2002, s. 261).

- **Dede Korkut Hikâyeleri**

“*Bir batman ‘ayāl vère dēdi*” (Ergin, 2009, s. 35).

Batman kelimesinin *ölçü* anlamı kullanım dışıdır. Buradan yola çıkarak denilebilir ki kelime TT’de arkaikleşmiştir.

[B.16^b]’de Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Genç

2.146. Genç

Kelime, metinde “*Genç oğlançuklarum vār*” cümlesinde yer alır. Genç kelimesinin buradaki anlamı *yaşça küçük* anlamıdadır (Korkmaz, 2017, s. 193, 296).

Kelimenin sözlük anlamı “*yaşı ilerlememiş olan, gelişmesini tamamlamamış olan (bitki, hayvan), gençlikteki özelliklerini koruyan, dinç, zihin bakımından yeterince gelişmemiş, yeni yetişmekte olan*” şeklinde (URL-1), Tietze’de “*yaşı ilerlememiş olan*” (2016, s. 188), Ötüken Sözlükte “*yaşı ilerlememiş olan, (bitki ve hayvan için) gelişmesini tamamlamamış olan, gençlikteki özelliklerini taşıyan; dinç kalan, zihin bakımından gelişimini yeterince tamamlayamamış olan; toy, mecaz. henüz gelişmesini tamamlamamış, yeni yetişmekte olan; geçmişi kısa olan, genç bir*

kimseye ait olan” ifadeleriyle izah edilmiştir. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/II, 2007, s. 1679).

Genç kelimesi Tarama Sözlüğünde “*genç kuşluk (kaba kuşluktan evvelki zaman)*” ibaresinde geçer (1943, s. 299).

Kelimenin, Arapçada “*ihtiyar*” şeklinde zıt anlamlısı vardır (URL-1). İhtiyar kelimesi için kaynakta şu şekilde bir izah yapılmıştır: “*Şemseddin Sâmî’ye göre sâhibü’l-ihtiyar “seçme hakkı elinde bulunan kimse” tamlamasından kısaltma yoluyla ortaya çıkmış olmalıdır. [Eskiden galat sayıldığı için bunun yerine koca kelimesi kullanılırdı]*” (URL-139).

Divanu Lugati’t-Türk’te “*genç*” kelimesinin zıt anlamlısı olarak “*karı (yaşlı, herhangi bir şeyin yaşlısı; kesimlik hâle gelmiş hayvan)*” kelimesi verilmiştir (Ercilasun, Akkoyunlu, 2020, s. 686).

Kelime Clauson’da “*kenç (genç insan ya da hayvan)*” olarak açıklanmıştır (1972, s. 727). Genç kelimesi ETde “*kânç ‘kânç oğlan (genç)’*” ve OT’de “*kēnç (genç, çocuk, her hayvanın küçüğü)*” şeklindedir (Gülensoy, 2018, s. 280).

Burada Genç Osman unvanı ile anılan Osmanlı Padişahı II. Osman’dan bahsetmek yerinde olacaktır.

Genç Osman

Genç Osman için ilgili kaynakta aşağıdaki bilgiler tespit edilmiştir:

Genç Osman Osmanlı padişahlarından II. Osman’dır. Amcası I. Mustafa’nın hal edilmesi üzerine padişah olan Genç Osman, sert tavırları yüzünden kısa zamanda Yeniçeri ve Ulemanın nefretini üzerine çekmiştir. Bu nefret padişahın bizzat başkomutanlığı üstlenmesi ve hacca gitmeye karar vermesi üzerine zamanla artmış ve neticede isyana dönüşmüştür. Yeniçeri ve Sipahi Ocakları öncülüğünde başlatılmış olan ve bir sonraki gün ulemanın da katılımı ile güçlenen isyancılar, taleplerini bildirmek üzere Saray’ın kapısına dayanmışlardır. Genç Osman başlangıçta isyancıların taleplerini reddetmiş ancak bu tavrını fazla sürdürememiştir. Sonunda isyancılar Saray’a girmiş ve padişahın amcası I. Mustafa’yı bulunduğu hücreden çıkarıp sultan ilan etmişlerdir. Genç Osman ise Yedi Kule zindanlarına kapatılmış ve orada katledilmiştir. Genç Osman, bir ihtilal sonucu öldürülen ilk Osmanlı padişahıdır (Yaşaroğlu, 2013, s. 705).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Ataladı geçti Genç Osman / Gençliğin kıymeti ihtiyarlıkta bilinir / Gençlikte para kazan, ihtiyarlıkta kur kazan / Geçnikte taş taşı, kocalıkta ye aşı (URL-1). Gencin yumruğunu yiyeceğine ihtiyarın kuyruğunu yer / Genç

ayağa, kır ata hizmet etmek güçtür / Gençliğine bak, ihtiyarlıkta yak / Gençlikten kocalığa pay bırak / Genç iken yıkılsın / Gençliğim yok güveneyim, erim yok kıvanayım (Kaçalın, 2019, s. 123, 331).

Edebî eserlerden örnekler:

• **Sami Paşazade Sezai / Sergüzeşt**

İnsan gençliğinde ilm-i hesap [aritmetik] ile darb veyahut taksim eder [çarpar veya böler] gibi mi evlenmeli (Sezai, 2013, s. 88).

• **Mustaf Akar / Yetersiz Bakiye**

“Eve geç kalırsın ilk gençliğinden beri”(Akar, 2017, s. 20).

• **Nazım Hikmet / Yol Türküsü**

“Alnımızda yanar gençliğin tacı”(Hikmet, 2008, s. 178).

• **Âşık Paşa / Garib-nâme**

“Anda genc vardur anı utmak diler”(Yavuz, 2002, s. 72).

• **Genç Osman Türküsü**

“Genç Osman dediğin bir küçük uşak”(URL-91).

Genç kelimesinde anlam değişimin olmadığı saptanmıştır. Kelime, TT’de aynı anlamda ve aynı biçimde kullanımdadır.

[B.17^b]’de Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Mühr

2.147. Mühr (مهر)

Kelime, metinde “Ben cihānuş eczāsın dirşirüp bir èylemişem ve kanā’at mührin aña urmuşam ve eger girü (14) tağıdam her birine bir yir ve bir bekçi ve bir başarıcı gerek” cümlesinde *kişinin kendisinden işaret bırakmasını sağlayan işaret* anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 194, 298)

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*bir kimsenin, bir kuruluşun adının veya unvanının tersine kazılı bulunduğu, metal, lastik vb’den yapılmış araç*”, “*bu araçla basılan ve imza yerine geçen ad*” (URL-1), Ötüken Sözlükte “*üzerinde bir kimsenin, bir kuruluşun adının tersinden kazılı bulunduğu, basıldığı yerde imza yerine geçen veya onay anlamı taşıyan, metal veya lastikten yapılmış damga; damga*”;

“bu damganın basılması ile elde edilen iz” şeklinde açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Farsçadan ödünçlenmiştir (Çağbayır/III, 2007, s. 3358).

Peygamberlik Mührü

Hz. Muhammed’in iki kürek kemiği arasında herhangi bir insandaki bir benden daha büyük, ben şeklindeki işaret kaynaklarda *peygamberlik mührü* ya da *nübüvvet mührü* olarak adlandırılır. Mühür kaynaklarda, keklik yumurtasına, yumruk şeklinde insan bedeninde çıkan siğile benzetilmiştir. Tüm benzetmelerin ortak noktası da mührün Hz. Peygamber’in iki kürek kemiği arasında iri bir et parçası şeklinde olduğudur. Bu mühür peygamberlik alametidir ve Hz. Muhammed’in peygamberliğinin delillerinden biridir (Ahatlı, 2001, s. 281, 298).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Ağzını mühürlemek. Mühür basmak. Mühür kimde ise Süleyman odur (URL-1).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Mehmet Akif Ersoy / Seyfi Baba**

“Mühürüm boynunu bükmüş duruyormuş sâde” (Bayhan, 2012, s. 158).

- **Neşet Ertaş / Mühür Gözlüm**

“Mühür gözlüm seni elden” (URL-92).

- **Yahyâ Bey**

“Âlemde velî mühr-i Süleymân ele girmez” (Pala, 2004, s. 339).

Mühr kelimesi üzerinden yapılan incelemeler sonucunda kelimenin anlamında herhangi bir değişim ya da gelişimin meydana gelmediği anlaşılmıştır.

[B18^a]’da Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Kuş

2.148. Kuş

Kelime, metinde “*Ma’lûm-dur kim cün lezzetler giderici ve saraylar yıkıcı melekü’l-mevt heybeti ire, kuşlar yuvasın (4) yıkmağ ne-y-ise ve pâdişâhlar sarayın ve melikler bâriğâhın dağı eyle yıkar ve nice kim bu haķir virâne’i harâb iderse (5) ol yüksek ve giñ sarayları dağı eyle bozar*” cümlesinde *kanatları sayesinde uçma yetisine*

sahip, kulağa hoş gelen sesiyle öten, çeşitli türleri bulunan kanatlı hayvan anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 195, 298).

Kelimenin sözlük anlamı TDK'nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*yumurtlayan omurgalılarından, akciğerli, sıcakkanlı, vücudu tüylerle örtülü, gagalı, iki ayaklı, iki kanatlı uçucu hayvanların ortak adı*” (URL-1), Clauson'da da “*kuşların belirli isimlerine bir tür eklenti olarak kullanılır*” (1972, s. 670), Tietze'de “*bilinen uçucu canlı türünün genel adı*”, “*erkeklik uzvu; toy genç kız; uyuşturucu madde, eroin; hapisheneye uyuşturucu madde sokmakta kullanılan kimse*” (2016, s. 452-453), Ötüken Sözlükte “*vücudu tüylerle kaplı, sıcak kanlı, akciğerli, boynuzsu bir maddeden oluşarak uzamış çenelerine gaga, yürümeye elverişli arka üyelerine bacak, uçmaya elverişli ön üyelerine ise kanat adı verilen, yumurtlayan, çoğunlukla uçucu omurgalı hayvanların genel adı*”, “*kuş avlamaya alıştırılmış atmaca, doğan veya çakır gibi hayvanlara verilen ad*”, “*{ağız} hindi*”, “*kâğıttan yapılmış uçurtma*”, “*{ağız} uçurtma*”, “*argo. acemi; deneyimsiz*” şeklinde açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/III, 2007, s. 2860).

Derleme Sözlüğünde ve Ötüken Sözlükte şu anlamlar ortaktır; “*{ağız} uçurtma*” “*{ağız} dokuma tezgâhında gücüyü aşağı yukarı hareket ettiren makaralar*”, “*menteşesiz kapılarda yatağa geçen küçük kazık çıkıntılar*”, “*{ağız} iç donun arka tarafına ağıni genişletmek için konulan üçgenimsi parça*”, “*{ağız} akıl*”, “*{ağız} mısır*” şeklinde açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/III, 2007, s. 2860; 1993, s. 3014).

Kelimenin Farsçadaki eş anlamlısı “*mürg (مرغ) 'kuş'*”dür (Devellioğlu, 2010, s. 858). Kelime, Divanu Lugati't-Türk'te “*kuş*” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2020, s. 750), ET'de ve OT'de “*kuş*” şeklindedir (Gülensoy, 2018, s. 469).

Türk Mitolojisinde Kuş

Türk mitolojisinde kuş figürü önemli bir yere sahiptir. Orta Asya'da mezar kalıntılarındaki kuş figürü, Türklerin kuşa bir anlam yüklediğinin gösterir. Kuşların uçuş yetisinden dolayı Türkler kuşu, Tanrı, Tanrı'nın koruyucusu ya da temsilcisi olarak görmüşlerdir. Eski Türk boylarının doğan, kartal gibi yırtıcı kuşlar olmuş, Orta Asya'da Tanrı'nın sembollerinden biri de kartaldır. Göktürklerde ve Uygurlarda kartal ve yırtıcı kuşlar hükümdarların, beylerin, koruyucu ruh ve adaletin de simgesi olmuştur. Avrupa Hun Devleti'nde kartal gök tanrı olarak kabul edilmiştir. Uygurlarda kuş tanrıları bulunmaktadır ve kuğu kuşlarının hamile kadınların koruyucuları olduğuna

inanılmıştır. Türkler kaz, turna, tavus gibi bazı kuşlar koruyucu ruhları temsil etmiştir. Yakutlarda kuğunu, çocukları koruyan ruh olduğuna kartalın da Şaman ve ışığın yaratıcısı olduğuna inanılmıştır. Yakutlar yaşadıkları yere uzun bir çubuk dikip çubuğun üzerine kuş figürü koyarlardı. Bu kuşun adı; “*Gök Kuşu*” uzun çubuğun adı da “*Gök Direği*” şeklindedir. Yakutlardaki “*Gök Direği*” Orta Asya ve Sibirya mitolojisindeki hayat ağacıdır. Çubuğu üzerinde de kartal figürü bulunmuş ve kartal figürünün Tanrı'nın çocuklarının ruhlarını taşıdığına inanılmış. İnanışa göre uzun çubukta bulunan kuşlar bir çocuk doğacağı zaman oradan inip çocuğa ruh verirmiş. Türk boyları da yaşadığı yerlerin ortasına kartal heykelleri dikmişler ve heykellerin gücünden yararlanmışlardır. Ayrıca bazı Türk devletlerinin bayraklarında kuş simgesi bulunur (Halıcı, 2014, s. 44, 72).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Ağzıyla kuş tutsa / Alıcı kuşun ömrü az olur / Allah uçmayan kuşa alçacık dal verir / Ava gelmez kuş olmaz, başa gelmez iş olmaz / Başına devlet (talih) kuşu konmak / Bir taşla iki kuş vurmak / Çay kuşu, çay taşı ile vurulur / Deve kuşu gibi başını kuma sokmak / Her kuşun eti yenmez (URL-1). Kuş alayıyla uçar / Ku kanadıyla murada erer / Kuş kuş ile avlanır / Kuş kuşun yüzüne öter / Kuş taneden kaçmaz / Kuş, kanadın varsa uç / Kuşça kuş bile akşam yuvasına döner gelir / Kuşa süt nasip olsa, anasından olurdu / Kuşuna göre yuvası / Kuşun kadında saklamak (Kaçalın, 2019, s. 175-176, 378).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Sezai Karakoç / Sürgün Ülkelerin Başkentine**
“*Ülkendeki kuşlardan ne haber vardır*” (URL-93).
- **Mehmet Akif Ersoy / Cenk Şarkısı**
“*Yükselerek kuş gibi Balkanlara*” (Bayhan, 2012, s. 298).
- **Ahmed Hamdi Tanpınar / Saatleri Ayarlama Enstitüsü**
“*Tıpkı ağaçta kuş sesi, suda aydınlık gibi*” (Tanpınar, 2008, s. 22).
- **Cemal Süreya / Arka Güneş**
“*Kuşlar dal değiştirdikçe*” (Süreya, 2016, s. 66).
- **Dede Korkut Hikâyeleri**
“*A[v]ladılar, kuş kuşladır*” (Ergin, 2009, s. 49).

Kelimede herhangi bir anlam değişimi meydana gelmemiştir. Kelime, aynı biçimde ve anlamda TT’de kullanılır.

[B18^b]’de Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Kelime	‘Ālim	Zahid	Söz
--------	-------	-------	-----

2.149. Kelime (کلمه)

Metinde, “Çün Melik-i Erdeşir bu hikmet kelimelerin cān u gönül qarup kabül halkasın cān kulağına geçürdi” cümlesinde tespit edilen kültürel kavramın buradaki anlamı “Hikāye”dir (Korkmaz, 2017, s. 196, 299).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*anamlı ses veya ses birliği*” (URL-1), Devellioğlu’nda “*bir fikir anlatan, bir veya birkaç heceden meydana gelen ses, söz*”, “*isim, fiil ve harf olarak üçe ayrılan söz bölümlerinin hepsi*” (2010, s. 580), Ötüken Sözlükte “*anlaşmada kullanılam, anlamlı ses veya ses birliği; söz; sözcük*”, “*bağımsız olarak kâğıt üzerinde gösterilebilen veya sözlü olarak söylenebilecek anlatım aracı*”, “*söz dağarcığının ögesi; adlandırma ögesi*” şeklindedir. Kelime Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (Çağbayır/III, 2007, s. 2533).

Kelimenin diğer bir kaynaktan verilen anlamları “*bükülmek için hazırlanmış*”, “*bağ çubuğu*” ifadeleridir (Derleme Sözlüğü/VIII, 1993, s. 2733).

Ergin, kelimenin tanımını şu şekilde yapmıştır:

Kelime, manası veya gramer vazifesi bulunan ve tek başına kullanılan ses veya sesler topluluğudur. Kelimelerin anlamları, başlangıcı bilinmeyen zamanlarda yapılmış gizli antlaşmalara dayanır. Yani taş neden taş diyoruz, yola niçin yol ya da ata neden at diyoruz? İşte bunun sebebi ancak varlıklar arasında kabul edilen gizli antlaşmadır (Ergin, 2013, s. 95-96).

Kelime, varlıkları duyguları hareketleri ve durumları ifade etmeyi sağlayan dil varlığıdır. İnsanlara, fikirlerini, duygularını ifade etmelerine yarayan kelimeler, dilin yapı taşlarıdır. İnsan kelimeler sayesinde yazar, okur, düşünür. Kelimler anlatım gücüdür, dilin hazinesidir.

Kelimenin, Arapçada “*lügat (لغت)*”, Farsçada “*laf (لاف)*” (Devellioğlu, 2010, s. 620,637), Türkçede “*söz, sözcük, lakırtı*” şeklinde eş anlamlıları bulunmaktadır (URL-1).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Kelimeleri tartarak konuşmak / Kelimenin tam anlamıyla (URL-1).

Edebî eserlerden örnekler:

- **İsmet Özel / Waldo Sen Neden Burada Değilsin?**

Benim masalımda üç önemli kelime var: Şair, komünist, müslüman. Eğer bu üç kelimenin benimle bağlantısı hakkında beni ve başkalarını yanlış yönlere sevketmeyecek, gerçek yönünde uyanışımızı hızlandıracak bazı açıklamalarda bulunabilirsem, bu açıklamalar yapılabilecek nihai açıklama yanında pek sönük kalsa dahi hayaller dünyasında kaybolmayı önleyeceği için iyi ve yeterlidir (Özel, 1995, s. 17).

- **Nazım Hikmet / Benerci Kendini Niçin Öldürdü?**

“Serbest insan ve esir, patriçi ve pleb, derebeyi ve toprak kölesi, usta ve çırak, bir kelime ile ezenler ve ezilenler, nihayet bulmaz bir zıddıyette birbirine karşı göğsü gererek bazen el altından, bazen açıktan açığa fasılasız bir mücadeleyi devam ettirdiler; dedi” (Hikmet, 2008, s. 505).

- **Âşık Paşa / Garib-nâme**

“Hâli doksan biş kelîme râz-ıla” (Yavuz, 2002, s. 300).

Kültürel kavram olarak ele alınan *kelime* ifadesi metinde *hikâye* anlamında kullanılmıştır. Bu anlam TT’de bulunmamaktadır. Buradan yola çıkarak kültürel kavram olarak ele alınan *kelime* ifadesinde anlam daralması olduğunu söylemek doğru olacaktır.

2.150. ‘Âlim (عالم)

Kelimenin metinde geçtiği cümle; *“Bizden ilerü gelen pâdişâhlar ‘âlimlere zâhidlere (14) uyarlardı, lâ-cirem mülkleri ‘imâret ve sözleri nâfiz ve hükmleri revân-ıdır”*dir. Kelime burada *bilgin, yüce, kendisine uyulan kişi* anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 196, 299).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde *“bilgin”* (URL-1), Devellioğlu’nda *“çok okumuş, bilgin”* (2010, s. 32), Tietze’de *“okumuş (kimse) bilgin”*, (2016, s. 354), Ötüken Sözlükte *“bilgili; çok bilen; ilim sahibi”*, *“belli bir alanda araştırma yaparak bir görüş ve düşünce ortaya koyabilen fikir adamı; bilgin”*, *“eskiden dinî bilimlere ait bilgisi olan kimseye verilen ad”*, *“biligisi ezeli ve ebedi sonsuz olan anlamında, Allah’ın sıfatlarından biri; her şeyi en iyi şekilde bilen; Allah”* ifadeleriyle izah edilmiştir. Kelime Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (Çağbayır, 2007, s. 210).

Bugün daha çok din bilginleri, ilim sahibi ve Allah dostu kişiler için kullanılan bir kelimedir. Âlimler ilim sahibidir ve sahip olduğu ilimde söz sahibi, yetkili kişilerdir.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Âlim unutmuş, kalem unutmamış / Âlimden zalim doğar / Zengin’in sermayesi kafasında, âlimin sermayesi kafasında (URL-1). Âlim

olmak istersen al kalemi durma yaz, cahil olmak istersen al kalemi durma kaz / Âlim yaşlandıkça koç olur, cahil yaşlandıkça hiç olur (Kaçalın, 2019, s. 37).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Âşık Paşa / Garib-nâme**

“*Âlim oldur kendünün ‘ilmin bile’*” (Yavuz, 2002, s. 70).

- **Yunus Emre**

“*Âlimler okuyamamış, bu manadan duyan gelsin*” (Toprak, 2006, s. 89).

TT’de aynı biçimde ve anlamda kullanılan *alim* kelimesinden bir anlam değişimi bulunmamaktadır.

2.151. Zāhid (زاهد)

Metinde, “*Bizden ilerü gelen pâdişāhlar ‘âlimlere zāhidlere (14) uyarlardı, lâ-cirem mülkleri ‘imāret ve sözleri nāfîz ve hükmleri revan-ıdı.*” cümlesinde geçen *zāhid* kelimesinin metindeki anlamı “*sofû*”dur (Korkmaz, 2017, s. 196, 299, 703).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*dinin yasak ettiği şeylerden sakınıp buyurdıklarını yerine getiren (kimse)*” olarak açıklanırken (URL-1), Devellioğlu’nda “*çok aşırı sofû; kaba sofû*”, “[*alevîlerce*] *kızılbaş olmayan*” (2010, s. 1358), Ötülen Sözlükte “*dinin buyruklarını yerine getiren, yasaklarından kesinlikle sakınan (kimse)*” olarak izah edilmiştir. Kelime Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (Çağbayır/V, 2007, s. 5426).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Âşık Paşa / Garib-nâme**

“*Zāhid olsa dahı hem görmeyiser*” (Yavuz, 2002, s. 463).

- **Erkan Oğur / Zahid Bizi Tan Eyleme**

“*Zahid bizi tan eyleme hay hay*” (URL-94).

Yapılan izahlar ve verilen örnekler neticesinde *zahid* kelimesinin anlamında herhangi bir değişimin olmadığını söylemek yerinde olacaktır. Kelime TT’de aynı anlamda ve aynı biçimde kullanılmaktadır.

2.152. Söz

Kelime, metinde “*Bizden ilerü gelen pâdişāhlar ‘âlimlere zāhidlere (14) uyarlardı, lâ-cirem mülkleri ‘imāret ve sözleri nāfîz ve hükmleri revan-ıdı*” cümlesinde “*söz*” anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 96, 298, 646).

Kelimenin sözlük anlamı TDK'nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*bir düşünceyi eksiksiz olarak anlatan kelime dizisi, “bir veya birkaç heceden oluşan ve anlamı olan ses birliği”, “bir konuyu yazılı veya sözlü olarak açıklamaya yarayan kelime dizisi”, “kesinlik kazanmayan haber, söylenti”, “bir işi yapacağını kesin olarak vadetme”, “müzik parçalarının yazılı metni, güfte”* şeklinde açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (URL-1). Clauson'da da “*konuşulan herhangi bir şey*”, “*kelime*”, “*konuşma*”, “*ifade*” şeklinde izah edilmiştir ayrıca “*sav*” kelimesi ile eş manadadır (1972, s. 860, 782).

Kelime, Tietze'de “*kelime*” (2019, s. 454), Ötüken Sözlükte “*bir duyguyu, bir düşünceyi dile getirmek için ağızdan çıkan sözcük, sözcük dizisi ya da cümle; laf; kelam; haber; mesa; kelime*” olarak açıklanmıştır (Çağbayır/IV, 2007, s. 4323).

Söz kelimesinin Türkçede “*sözcük, lakırtı*”, Arapçada “*kelime (كلمة), kelâm (كلام), kavî (قول)*”, Farsçada “*lâf (لاف)*” şeklinde eş anlamlıları vardır (Devellioğlu, 2010, s. 572, 579-580, 620).

Kelimenin etimolojisi “**sö- (söylemek) z*” şeklindedir (Gülensoy, 2018, s. 664). Dilin anlamlı yapı ses dizgesi olan söz, insanın kendini ifade etme yolunda en önemli araçtır. Sözlerin en yücesi ve en değerlisi İslam dininde Allah'ın kelimidir yani Kur'an-ı Kerim'dir.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Acı (kötü) söz insanı (adamı) dinden çıkarır, tatlı söz yılanı inden çıkarır / Adam olana bir söz yeter / Ağanın gözü yiğidin sözü / Akıllı sözünü akılsıza söyletir / Allah bir dediğinden başka sözüne inanılmaz / Atalar sözünü tutmayan yabana atarlar / Söz geçirmek / Sözünü tutmak / Dost sözü acıdır / İyi insan sözünün üstüne gelir / Kötü söz insanı dininden çıkarır / Özü sözü bir (olmak) / Sakalım yok ki sözüm dinlensin (URL-1). Sözü saklama, sonra el çıkarır / Sözü yok olanın kalbi pak olur / Söz vaktinde açılır / Söz verme, verdinse dönme / Söz düşürmek / Sözü burnundan anlamak / Sözü dilinden dudağına gelmek / Sözüm doğru olsun da isterse odun olsun (Kaçalın, 2019, s. 203, 412-413).

Edebî eserlerden örnekler:

• **Orhun Abideleri**

“*İnim Kül Tigin birle sözleşdimiz*” (Ergin, 2010, s. 18).

• **Dede Korkut Hikâyeleri**

“*Sözün tutup temâm ederleridi*” (Ergin, 2009, s. 11).

- Nabizade Nazım / Zehra

“*Suphi'nin her tavrına kızmaya, her sözü kendisine ok gibi batmaya başlamıştı*” (Nazım, 2011, s. 128)

- Semih Kaplanoğlu / Karşılaşmalar

Dostum sözünü tutmuştu (Kaplanoğlu, 2017, s. 27).

İncelemeler ve açıklamalar sonucunda *söz* kelimesinin herhangi bir anlam değişimine uğramadığı anlaşılmıştır. Kelime TT’de aynı biçimde ve aynı anlamda kullanılır.

[B.19^a]’da Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Hayāl	Kop-	Ṭāg	Din-dār
Vesvese			

2.153. Hayāl (خیال)

Kelime, metinde “*İşitdüm ki ileri zamanda dīvler (2) ādemiler arasında aşikâre yürürler-idi, halkı āzdururlar-ıdı ve bâıl hayâller halk gözine gösterür- (3) ler-idi*” şeklinde geçer. Kelimenin metindeki anlamı “*hayal (zihindeki tasarı)*”dır (Korkmaz, 2017, s. 197, 299, 512).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*zihinde tasarlanan, canlandırılan ve gerçekleşmesi özlenen şey*”, “*belli belirsiz görülen şey, gölge*”, “*görüntü*”, (URL-1), Tietze’de “*görölmüş farz edilen şey, muhayyele, rüya, hatıra*” (2016, s. 428), Ötüken Sözlükte “*zihinde tasarlanan, canlandırılan ve gerçekleşmesi istenen şey; imge; hülya*” şeklinde açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (Çağbayır/II, 2007, s. 1909).

Kelimenin Türkçede “*düş, imge*” (URL-1), Arapçada “*muhayyel (مخیل)*” şeklinde eş anlamlısı ve Arapçada “*hakikat (حقیقت)*” (Devellioğlu, 2010, s. 360, 781), Türkçede “*gerçek*” şeklinde zıt anlamlısı bulunmaktadır (URL-1).

İnsanın düşünürken en özgür hissettiği zaman; hayal kurduğu zamanlardır. Zihinde tasarlanan geleceğe ya da bugüne dair tasarımlar insanın gerçekleşmesini umduğu düşüncelerdir. Hayaller, insanın hayattaki gayesini, yolunu, yaşamak

istediklerini belirler. İnsan kurduğu hayalleri gerçekleştirmek ister. Bunlar da insanın amacıdır. Hayal dünyası denilen şey; insanın bütün hayallerinin bulunduğu zihnindeki mekândır. İnsanın hep iyiyi ve mutlu olanı yaşama istediği hayallerini de beraberinde getirir. Şüphesiz hayal kurmak sınırsız umuttur.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Akla hayale gelmemek / Hayal gibi / Hayal kırıklığına uğramak / Hayal kurmak / Hayale dalmak / Hayalinden geçirmek (URL-1).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Âşık Paşa / Garib-nâme**

“Ol hayâlden geç bu gerçek cânâ gel” (Yavuz, 2002, s. 381).

- **Yunus Emre**

“Âriflere bu dünya hayal-ü düş gibidir

Kendini Sana veren, hayal-ü düştten geçer” (Toprak, 2006, s. 146).

- **Ahmet Hamdi Tanpınar / Saatleri Ayarlama Enstitüsü**

“Son vapurların yalnızlığında onların hayali ile bir evvelki yolculardan arta kalmış tahtakurularını yüklenerek İstanbul’a dönüyordum” (Tanpınar, 2008, s. 74).

- **Nazım Hikmet / Memleketimden İnsan Manzaraları**

Bir zamanlar ağaçların altında hayalet gibi dolaşan bir kızdan (Hikmet, 2008, s. 1127).

Hayal kelimesi ile ilgili yapılan izahlar kelimedeki anlam değişiminin olmadığını gösterir. Kelime aynı biçimde ve anlamda TT’de kullanılır.

2.154. Kop-

Kelime, metinde *“Āḥir şöyle öldi kim Bâbil vilayetinde bir şâlih dîn-dâr ‘âlim kopdı, bir fâğ içinde savmi’a idinüp (4) ‘ibâdete meşgûl ve halkı dîni yolına da’vet kıldı”* cümlesinde *“kop-“* kelimesi *“meydana gelmek, var olmak”* anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 197, 299, 569).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde *“herhangi bir yerinden ikiye ayrılmak, “yerinden ayrılmak”, “gövdeden ayrılmak”* (URL-1), Clauson’da *“havaya yükselmek”* (1972, s. 580), Tietze’de *“kalkmak, ortaya çıkmak, zuhur etmek”, “koşmak, hızlı gitmek”, “herhangi bir yerinden kiye ayrılmak”* (2016, s. 367), Ötüken Sözlükte *“(tel, ip, halat vb. için) üzerine uygulanan çekme kuvveti dolayısıyla ikiye ayrılmak”, “kalkmak”, “yükselmek”, “başlamak”, “gelmek”, “bağlı olduğu yerden, tutturulduğu yerden ilişkisi kesilmek; zuhur etmek”, “{EAT}*

{OsT}ortaya çıkmak; zuhur etmek”, {EAT} bir niteliği baskın olarak belirlemek (bir nitelik) çıkmak”, “(baş, kol, ayak vb. için) gövdeden ayrılmak”, “(gürültü, tehlikeli durum vb. için) birdenbire başlamak”, “birdenbire ortaya çıkmak; aniden belirlemek”, “önceden sıkı bağlantılı olan kimselerle veya topluluklarla ilişkileri kesilmek; ayrılmak”, “(manevi bağlar için) yok olmak; ortadan kalkmak”, “{EAT} {OsT} {ağız} harekete geçmek; davranmak; atılmak”, “{ağız} kalmak; ayrılmak; çıkmak”, “{EAT} {OsT} kıyamet günü dirilmek, haşrolmak” şeklinde açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/III, 2007, s. 2743).

Derleme Sözlüğünde kelimenin anlamı “koşmak, hızlı gitmek”tir (1993, s. 2921). Tarama Sözlüğünde ise “ayağa kalkmak, haşredilmek”, “harekete geçmek, fırlamak”tır (1943, s. 483-484).

ET’de ve OT’de “kop-“ biçiminde kullanılmıştır. Fiilin An.ağl.’ında; “kopmak, kopetmek, kopturmak (koşmak, hızlı gitmek)”, “kopuş- (koşuşmak)” şeklinde kullanımı bulunmaktadır (Gülensoy, 2018, s. 435). Kopmak fiili Divanu Lugati’t-Türk’te “kop- (insan için) ayağa kalkmak”, “(kuş vb.) kalkmak, havalanmak”, “(ay, bitki vb.) çıkmak, yükselmek” olarak açıklanmıştır (Ercilasun, Akkoyunlu, 2020, s. 728).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Alkış kopmak / Çıngar kopmak / Dananın kuyruğu kopmak / Gönlünden kopmak / İçinden bir şeyler kopmak / İnceldiği yerden kopmak / Kavga kopmak / Kızılca kıyamet kopmak / Ödü kopmak (URL-1). Kopacak kiris, sesinden belli olur / Kopana ağızlı (Kaçalın, 2019, s. 170,374).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Dede Korkut Hikâyeleri**

“Resûl ‘aleyhi’s-selâm zemânına yakın Bayat boyından Korkut Ata derler bir er kopdı” (Ergin, 2009, s. 11).

- **Âşık Paşa / Garib-nâme**

“Togdı kopdı atasuz u anasuz” (Yavuz, 2002, s. 412).

- **Ahmedî / İskerdernâme**

“Kopup olısar cihânda tâcîdar” (Kanar, 2011, s. 470).

- **Nazlı Eray / Kayıp Gölgele Kitapı**

“Yaşamdan koptum sanki, o satırların arasına girdim, kendimi kaybediyorum, ‘dedi’” (Eray, 2008, s. 173).

Kop- kelimesinin metinde *meydana gelmek, var olmak* anlamında kullanıldı belirtildi. Kelimenin metindeki anlamı TT’de kullanım dışıdır. Buradan yola çıkarak denilebilir ki kelime, anlam daralmasına uğramıştır.

2.155. Tāğ

Kelime, metinde *Āhîr şöyle öldü kim Bâbil vilayetinde bir şâlih dîn-dâr ‘âlim kopdı, bir t̄āğ içinde savmî’a idinüp (4) ‘ibâdete meşgûl ve halkı dîni yolına da’vet kıldı”* cümlesinde *dağ* anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 197, 299, 658).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*yer kabuğunun çıkıntılı, yüksek, eğimli yamaçlarıyla çevresine hâkim ve oldukça geniş bir alana yayılan bölümü*” şeklinde açıklanırken (URL-1), Ötüken Sözlükte “*çevresine oranla büyük çaplı yüksekliğe sahip arazi yapısı*” (Çağbayır/I, 2007, s. 1072), Tietze’de “*yüksek tepe*” olarak açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (2016, s. 280).

Kelime ET’de ve OT’de “*tag< t̄āğ*” biçiminde kullanılmıştır (Gülensoy, 2018, s. 188). Clauson’da “*tag*” biçimindedir (1972, s. 463). Kelime TT’de “*dağ*” biçiminde varlığını sürdürmektedir (URL-1). Tarama Sözlüğünde “*tag*” (1971, s. 3697).

Türklerde Dağ Kültü

İnsanoğlu varolduğundan bu yana doğadaki unsurlara çeşitli anlam ve inanışlar yüklemiştir. Yeryüzünün yüksek yerlerinden biri olan dağlar da bu unsurlardan biridir. Oğuzlardan itibaren dağlar yaylalar ve obalar Türklerin yaşam yerleridir. Bu yerlerdeki sular da Türkler için mukaddestir. Türklerde, dağ Tanrı’ya en yakın yer olması bakımından önemlidir. Dağların Tanrı makamı olduğu düşünülmüş ve Tanrı’ya kurban adanmıştır. Ötüken Dağı kutsaldır ve Göktürk Devleti’nin merkezidir. Diğer bir kutsal dağ ise Tanrı Dağları’dır. Oğuzlar dağların ruhları olduğuna inanmış, dağlara ata, baba vs. isimler vermişlerdir. Dağlarla konuşmuşlar dağlara dua/beddua etmişler ve dağlardan esenlik dileyip geçit vermelerini istemişlerdir. Dağlar, Tanrı’ya ulaşmada en önemli noktadır. Başta İslam dini olmak üzere başka dinlerde de Dağlar Allah ile peygamberlerin buluşma noktasıdır (Özdemir, 2013, s. 143). Dağ motifi Uygurların yaratılış ve türeyiş mitolojisinde görülür. Türeyiş Efsanesi’nde ve Uygur Efsanesi’nde “*Gökten bir ışık, ırmak arasındaki bir dağ üzerine inmiş ve Uygurların soyları bu yolla türemiştir*” ifadesinde *dağ* motifini belirgindir. Türk mitolojisinde Altın Dağ ve dünyanın merkezinden yükselen Demir Dağ kutsaldır. Bunların yanında Eski Türkler

mezarlıklarını dağların tepesine inşa etmişlerdir (Baş, 2013, s. 173-174, 176). Türklerin kültüründe önemli bir yere sahip olan başka bir dağ da Kaf Dağı'dır. Kaf Dağı; etrafı çevrili arkasında ejderhaların, cinlerin ve Yecüc-Mecüc'ün olduğuna inanılan efsanevi bir dağdır (Polat, 2020, s. 176). İslam dininde Hz. Peygamberin inzivaya çekilip tefekküre daldığı, ilk vahyin geldiği dağ olan Hira Dağı, Hz. Musa'nın Allah ile konuştuğu Tûr Dağı kutsaldır. Kur'an-ı Kerim'de bildirildiği üzere Hz. Nuh'un gemisinin indiği dağ olan Cudi Dağı kutsaldır. Hıristiyanlıkta Hz. İsa'nın orada dua ettiği, yüzünün ve kıyafetlerinin parladığı, görünümünün değiştiği ve *dağ vaazı* adı verilen nutkunu okuduğu ve insanların gözü önünde göğe yükseldiği Zeytinlik Dağı önemli bir yere sahiptir (URL-95). Türkle her dağın farklı bir *ıyesi* olduğuna inanmışlardır. Türklere göre kutsal dağlar Dünya'nın merkezidir. Altay Dağları Türkler için en kutsal dağdır. Macar ve Ugor kavimleri için kutsal dağ Ural Dağlarıdır. Bir görüşe göre dağlar yıldan yıla büyüeyebilen, yer değiştirebilen, kendi aralarında vuruşabilen canlı varlıklardır. Türkler dağları insan gibi tasavvur etmişlerdir. Bu tasavvurun yansıması Türk müziğinde önemli bir yere sahip Barış Manço'nun eserinde geçen şu cümlelerde görülür: "*Dağlar Dağlar! Kurban olam yol ver geçem. Sevdiğimi son bir olsun yakından görem*" Bu ifadelerde dağlar insan yerine konmuş, seslenilmiş ve bir engel gibi görülerek yol istenmiştir (Karakurt, 2011, s. 73). Köroğlu da dağlara şöyle seslenmiştir:

Yüce yüce tepesinden yol açan

Gitmez oldu gönlümüzden endişen

Mürüvetsiz beyden yeğdir dört köşen

Arkam sensin, kalam sensin dağlar hey (Karakurt, 2011, s. 74).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Alçak yerde tepecik kendini dağ sanır / Allah dağına göre kar verir / Aralarında dağlar kadar fark olmak / Bakarsan bağ olur, bakmazsan dağ olur / Dağ ardında olsun da, yer altında olmasın / Dağdan gelip bağdakini kovmak / Dağlara taşlara / Danışan dağı aşmış, danışmayanın yolu şaşmış / Hazıra dağlar dayanmaz (URL-1). Dağ adamı, hasta eder sağ adamı / Dağa ekmeksiz, aşız, arkadaşsız çıkma / Dağa giden baltasını, suya giden helkesini yükler / Dağ başı dumandan, insan başı yamandan kurtulmaz / Dağ başına dağ yapma el alır / Dağ gülü bağda bitmez, bağ gülü dağda bitmez / Dağ kuşu dağda, bağ kuşu bağda / Dağlar karını martta alır / Dağdaki elmaya kırk kişi taş atar, kısmet kiminse onun olur / Dağı dağ üstüne koymak / Dağına dayandın, karına da dayan / Dağda kurt dolaşır, korku bize ulaşır / Dağ,

yürümezsın, ağam sen yürü (Kaçalın, 2019, s. 83-84,294). Dağa kaldırmak / Dağda bağın var, yüreğinde dağın var / Dağ dağ üstüne olur, ev ev üstüne olmaz / Dağ doğura doğura bir fare doğurmuş (Ağakay, 1969, s. 178).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Âşık Paşa / Garib-nâme**
“*Tag u taş anuğ yolın bögeyimez*” (Yavuz, 2002, s. 44).
- **Sezai Karakoç / Pişmanlık Ve Çileler**
“*Neyleyim göğsümü kara dağın sert rüzgârı doldurmuş*” (Karakoç, 2014, s. 31).
- **Barış Manço / Dağlar Dağlar**
“*Dağlar dağlar*” (URL-96).
- **Mustafa Akar / Bir Türkü Kendin Yakar**
“*Bir dağımız var mıydı*” (Akar, 2015, s. 37).

Kültürel kavram olarak ele alınan kelime anlam değişimi bulunmamaktadır. Kelime TT’de *dağ* biçiminde ve aynı anlamda kullanılmaktadır.

2.156. Dîn-dâr (دیندار)

Kelime, metinde “*Yarın bir gün ki bu din-dâr ‘alemin götüre, (8) yöriye, cihân bir gezden aña uya*” cümlesinde yer alır. Kelimenin buradaki anlamı “dini gerekliliklerini yerine getiren kimse”dir (Korkmaz, 2017, s. 197, 299, 53).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*din inancı güçlü, din kurallarına bağlı kimse*” şeklinde açıklanmıştır. Türkçeye ödünçlenen *dindâr* kelimesinde “*din*” kelimesi Arapça, “*dâr*” kelimesi ise Farsça kökenlidir (URL-1).

Kelime Tietze’de “*dinine çok bağlı, din vazifelerini yerine getiren*” (2016, s. 422), Ötüken Sözlükte “*(kişi için) dinî inancı güçlü ve inancının gereğini içten ve gerçek bir dinî sevgi ile yerine getiren; mütedeyyin*”, “*böyle bir kişinin tutumu*” ifadeleriyle açıklanmıştır (Çağbayır/II, 2007, s. 1228).

Kelimenin Arapçada “*mütedeyyin (متدين)*” şeklinde eş anlamlısı bulunmaktadır (Devellioğlu, 2010, s. 895). Dindar kelimesi toplumda dinine ve kurallarına bağlı kimseler için kullanılan bir sıfat mahiyetindedir. Dindar kişi davranış ve tutumlarından, ibadetlerinden, konuşmasından toplumda kendisini istemeden de olsa belli eden kimselerdir.

Edebî eserlerden örnekler:

- **Ahmet Hamdi Tanpınar / Saatleri Ayarlama Enstitüsü**

“*Bütün dindarlığına rağmen daha beşerî düşünen babam ise ona Menhus adını koymuştu*” (Tanpınar, 2008, s. 28).

- **İsmet Özel / Waldo Sen Neden Burada Değilsin?**

“*Çocuklarını dindar yetiştirmek konusunda hiç bir özel gayretleri olduğunu hatırlamıyorum*” (Özel, 1995, s. 40).

- **Âşık Paşa / Garib-nâme**

“*Ataları sâlihü dîndâr-ıdı*” (Yavuz, 2002, s. 315).

Kelimede bir anlam değişimi bulunmamaktadır. Dindar kelimesi aynı biçimde ve anlamda TT’de kullanılmaktadır.

2.157. Vesvese (وسوسة)

Kelime, metinde “*Bu dîn-dâr (7) halk arasında bize ‘izzet komadı ve bizüm vesvesemüz [hergiz] geçmez öldi*” cümlesinde “*kuruntu*” anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 197, 299).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*kuruntu*” (URL-1), Ötüken Sözlükte “*kuruntu; şüphe; işkil*” şeklinde açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (Çağbayır/V, 2007, s. 5114).

Vesvese insanın zihnindeki uyarıcı, rahatsız edici kötü düşünce, duygu, telkin, yönlendirme veya evhamdır. İslam dininde vesvese, şeytanın veya insanın nefsinin insana kötü yanlış yönlendirmelerde bulunması veya dine aykırı olan davranışlara yönlendirmesidir. Açıklamadan da anlaşılacağı üzere vesvese menfi bir hadisedir. İslam dininde bu hadiseye sebep olan *şeytan*dır. Şeytan çeşitli yol ya da yöntemlerle insanı kötüye yönlendirir, şüpheyi düşürür, yasak olanı güzel gösterir. Bunların tamamı vesvesedir. Hz. Peygamber’in hadislerinde vesvese şeytan tarafından insanda uyandırılan tehlikeli sorular ya da düşüncelerdir. Gazzâlî vesveseyi psikoloji ve tasavvuf yönünden incelemiş ve “*eylemlerin psikolojik kaynağı olan uyarıcıların iyiliğe yönlendirenine ilham, kötülüğe yönlendirenine vesvese dendiğini, ilhamın melekten, vesvesenin şeytandan geldiğini belirtmiştir*” (URL-97).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Vesveseye düşmek (URL-1).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Ahmet Hamdi Tanpınar / Saatleri Ayarlama Enstitüsü**

“*Bununla beraber belki de benim vesveselerimin tesiri altında o da üzülmeğe başladı*” (Tanpınar, 2008, s. 227).

- **Orhan Veli**

“*İşin hazin tarafı bu vesveselerinin benim bu kadar temiz bir zamanıma rastlaması*” (Veli, 2014, s. 101).

TT’de aynı biçimde ve anlamda kullanılan *vesvese* kelimesinde bir anlam değişimi tespit edilmemiştir.

[B.19^b]’de Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Kılıç

2.158. Kılıç

Kelime, metinde “*Zirā (5) çün anuñ t̄ali’i kuvvetde ola ve biz dañı dek tursavuz aña yurdum gibi ola ve biz gendü işümüzde taqşırılık itmiş olavuz ve niçe kim gücümüz yite, anuñ işi bunyādn yıka tırmağ gerek ve dülmene kılıç dili birle (7) cevāb virmek gerek*” cümlesinde tespit edilmiştir ve kelime burada *dil kıcı* şeklinde *soyut anlamda savunma aracı* olarak kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 197, 300).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*uzun, düz veya eğri, ucu sivri, bir veya her iki yüzü keskin, kın içinde bele takılan, çelikten silah*” (URL-1), Tietze’de “*malum silah*”, “*burnunda kılıca benzeyen uzantısı olan bir balık cinsi*”, “*bir kâğıt oyunu*”, “*EOsm.’da bir tımarın ilk ve asgari hissesi*” (2016, s. 364-365), Ötüken Sözlükte “*bele asılmış bir kın içinde taşınan, siperlikli bir kapzaya tutturulmuş, bir veya iki yüzüde keskin, uzun ve sivri, çelikten yapılmış kesici bir silah*”, “*{ağız} saban ökçesi ile oku birbirine ağlayan ağaç parça*”, “*istenen kâğıdı desteden çeken kişinin kazandığı bir kumar oyunu*”, “*iki duvarın birbirine bağlantısını sağlayan duvar içine gömülmüş, ucuna X, Y, T, S, biçiminde tutucu parçalar takılmış metal çubuk*”, “*Masonların tapınakta taşıdığı sembolik silah*”, “*eskrim sporunda bir tür silah ve bu silahla yapılan spor karşılaşması*” şeklinde açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/III, 2007, s. 2602).

Kılıç kelimesi ET’de ve OT’de “**kılıç**” şeklindedir (Gülensoy, 2018, s. 408). Clauson’da da “*kılıç*” biçiminde belirtilmiştir (1972, s. 618).

Türk Kültüründe Kılıç

Kılıç, savaşçı bir toplum olan Türklerin kültüründe önemli bir yere sahiptir. Eski Türkler savunmak için demirden araçlar yapmıştır. Kılıç, savunma araçlarının en önemlisidir ve Türklerin kendilerini, ailelerini, sevdiklerini de korumayı sağlaması bakımından kutsal savaş aletidir. Kılıçlarını tamamen kendileri yapmış olan Türkler, eğri kılıçlar kullanmışlardır. Eğri kılıçlar dünyada *Türk kılıcı* olarak bilinmektedir. Avrupalılar Türkler’in kılıçlarından ve kılıç kullanmalarından tarihte övgü ile bahsetmişlerdir. Türklerin mezar taşlarında kılıç motifleri vardır. Türklerde okun, kılıcın ve hançerin üzerine yemin edilmektedir. Başta Dede Korkut Hikâyeleri olmak üzere birçok halk hikâyelerinde ve masallarda kılıç üzerine yemin etme eylemi vardır. Kılıç, Türklerde devletin gücünü simgeler. Tahta çıkan padişah için *kılıç alayı* denilen kılıç kuşanma töreni düzenlenmektedir. Osmanlı Devleti zamanında düzenlenen cülus törenlerinde padişaha ve devletin önde gelen isimlerine hediye edilen kılıçların süslendiği görülmektedir. Bu kılıçların en güzel örnekleri Topkapı Sarayı’nda sergilenir. Türkler, tahta kılıçları çocukların savaş eğitimi sırasında kullanmışlardır. Kılıç bir savunma aracı olmasının yanında oyun, eğlence gibi aktivitelerde görülür. Örneğin; kılıç zaman içerisinde savaş için kullanılmasının yanında “kılıç-kalkan” sporunda da yer almıştır. Bu spor halen varlığını sürdürülmektedir (Çolak, 2018, s. 2155-2159).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Aman diyene kılıç kalkmaz / At binenin, kılıç kuşananın / Kavgada kılıç ödünç verilmez / Kılıç kuşanmak / Kılıç kınını kesmez / Kılıçtan geçirmek / Kurtla koyun, kılıçla oyun olmaz / Padişahın bile arkasından kılıç sallarlar (URL-1). Eğlenir kılış yarası, eğlenmez dil yarası (Kaçalın, 2019, s. 101).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Dede Korkut Hikâyeleri**
“*Ƙara polad uz kılıcı çalmayınca*” (Ergin, 2009, s. 13).
- **Süheyl ü Nevbahâr**
“*Ki kılıç salar, hışt atar çün kahır*” (Kanar, 2011, s. 449).
- **Mehmet Akif Ersoy / Cenk Şarkısı**
“*Haydi kılıçtan geçir alçakları*” (Bayhan, 2012, s. 298).

- **Nazım Hikmet / Açlık Ordusu Yürüyor**

“Yürüyor köprüler geçerek kıldan ince kılıçtan keskin”(Hikmet, 2008, s. 1827).

Kılıç kelimesi TT’de aynı anlamda ve biçimde kullanılır. Kelimede anlam değişimi tespit edilmemiştir.

2.159. Vebāl (وَبَالٍ)

Metinde “*Ākıbet anuŷ vebāli bizüm cānumuza ire*” cümlesinde geçen *vebal* kelimesinin buradaki anlamı “*vebal, yükümlülük; günah*”tır (Korkmaz, 2017, s. 198, 300, 682).

Kelimenin sözlük anlamı Devellioğlu’nda “*şiddet, ağırlık, azap*”, “*günah*”(2010, s. 1330), Kubbealtı Lugatında “*günah doğuracak ve insanı âhiret azâbına sürükleyecek olan ağır sorumluluk*” (URL-98), Tietze’de “*günah, bedel, azap*”(2019, s. 415), Ötügen Sözlükte “*bir işin olumsuz sonuçları ile ilgili manevi sorumluluğu; günah; azap*” şeklinde ifade edilmiştir. Kelime Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (Çağbayır/V, 2007, s. 5100).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Vebal altında kalmak / Vebali boynuna (URL-1).

Vebal, sonucunda günaha yol açabilecek bir sorumluluktur. İnsan biri tarafından herhangi bir durumda şüpheye düştüğünde, doğru söylediğinden emin olmadığında yahut hakkının yendiğini hissettiğinde “vebali boynuna” deyimini ile aslında tüm sorumluluğu ve sorumluluğun doğuracağı günahı karşı tarafa yüklemiş olur. Eğer yalan söyleyerek karşı tarafın şüpheye düşmesine yol açan ya da birinin hakkına giren kişi o kişinin vebali altında kalır. Yani sorumluluk ve günah o kişiye aittir. Vebal almak çeşitli yollarla birinin hakkına girmektir ki bu da bir bakıma kul hakkıdır.

Edebî eserlerden örnekler:

- **Âşık Paşa / Garib-nâme**

“*Bildügin kılmazsa hōd küllî vebâl*”(Yavuz, 2002, s. 153).

- **Nazım Hikmet / Merak**

“*Eminim bütün köy girdi vebâle*”(Hikmet, 2008, s. 1959).

- **Mehmet Akif Ersoy / Kocakarı ile Ömer**

“*Vebâli kendine âiddir İbni Hattâb’ın*” (Bayhan, 2012, s. 175).

Vebal kelimesinde herhangi bir anlam değişimi tespit edilmemiştir. Kelime, TT’de aynı biçimde ve anlamda kullanılır.

[B.20^a]’da Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

onuk

2.160. onuk

Kelime, metinde “onuk ağırlayıcı ve ęarib (13) eğleyici” cümlesinde yer alır. Anlamı da *bir mekanı ziyarete gelen kimsedir* (Korkmaz, 2017, s. 199, 301).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*bir yere veya birinin evine kısa bir süre kalmak için gelen kimse*” olarak (URL-1), Clauson’da “*misafir kalacak kimse*” şeklinde (1972, s. 637), Tietze’de “*misafir, davetli*” (2016, s. 365), Ötüken Sözlükte “*birinin evine veya yanına geçici olarak kalmak üzere gelen misafir; mihman*” olarak açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir.

Konuk kelimesinin Arapçada “*misafir (مِسْفِر)*”, Farsçada “*mihman (مِهْمَان)*” şeklinde eş anlamlıları bulunmaktadır (URL-1). Kelime ET’de ve OT’de “*konuk*” biçiminde kullanılmıştır. Etimolojisi de şu şekildedir “*ko-n-(u)k*” (Gülensoy, 2018, s. 434). Divanu Lugati’t-Türk’te “*konukla- (konuk etmek)*” biçiminde bir fiil bulunur (Ercilasun, Akkoyunlu, 2020, s. 728).

Konuk ağırlamanın hem Türk geleneğinde hem İslam dininde önemli bir yeri vardır. Türklerin İslamiyet öncesinde misafir ağırlama geleneğine sahip olduğunu “Tanrı misafiri” deyimini göstermektedir. Tanrı misafiri deyimini ansızın gelen kişiler için kullanılır. Türk kültüründe herhangi birinin ansızın eve konuk olarak “Tanrı misafiriyim” demesi ile o kişinin tüm ihtiyaçları karşılanır. Eve gelen misafir boş çevrilmez. Türk kültüründe misafir ağırlama adeta bir ritüeldir. Misafir, ev halkı tarafından kapıda karşılanır ve içeriye buyur edilir. Evden çıkarken de kapıda ayakkabısı kendisine doğru çevrilir ve eve geldiğindeki gibi ev halkınca uğurlanır. Türk misafir anlayışında misafirden herhangi bir şey beklenmez. Ev sahibi, tüm imkânlarıyla misafiri en iyi şekilde memnun etme amacıyla ağırlar. Türklerin evlerinde misafir odası vardır. Burası misafirin ağırlandığı günlük olarak kullanılmayan odadır. Misafir geleceği zaman misafir için ayrı havlu, terlik, eğer yatıya kalacaksa nevresim gibi eşyalar çıkarılır.

“Misafir kismeti ile gelir”, “misafir gelene ve kut gelir” deyimlerinde misafirin önemi görülür. Diğer Türk boylarında misafir ağırlama geleneği vardır. Azerbaycan Türkçesinde “gonag”, Başkurt Türkçesinde “kunak, mösafir”, Kazak Türkçesinde “konak, meyman”, Kırgız Türkçesinde “konok, meyman”, Özbek Türkçesinde “mehmân”, Tatar Türkçesinde “kunak, mösafir” Türkmen Türkçesinde de “mihmân” Uygur Türkçesinde “konak, mehman” kelimeleri kullanılmaktadır. Türklerin misafirperverliğini Türk dilinin en zengin metinlerinden biri olan Dede Korkut Hikâyeleri’nde Bayındır Han en fazla toy düzenleyip misafir ağırlayan kişi olmasıyla göze çarpar. Her yıl toy (ziyafet) düzenleyen Bayındır Han misafirlerine hediye verir. Hikâyelerde misafire en iyi yiyecekler sunulur. Bunlar av hayvanlarının etleridir. Dirse Han Oğlu Boğaç Han hikâyesinde Dirse Han’ın eşinin “Dirse Han “İç Oğuzun Taş Oğuzun biglerin üstüne yığnak itgil, aç görsen toyurgıl, yalınçak görsen tonatgil, borçlıyı borçundan kurtargıl, depe gibi et yığ, göl gibi kımız sağdur, ulu toy eyle” ifadelerinde misafire sunulan ikramın kısıtlı olmadığı aksine fazla fazla sunulduğunu görülür (Altunbay, 2016, s. 360-361, 367-368).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Konuk etmek / Konuk gelmek / Konuk olmak / Kurda konuk (komşu) giden, köpeğini yanında götürür (URL-1). Adam adama yük değil, can gövdeye mülk değil / Ev sahibi misafirin hizmetkârıdır / Konuğa hürmet eyle eğerci kâfir olsa da / Konuğun rızkı ardından gelir / Konuk sevenin sofrası boş kalmaz (Altunbay, 2016, s. 361).

Edebî eserlerden örnekler:

• Yunus Emre

“İşbu sözü Hak tanıktır, bu can gövdeye konuktur” (Toprak, 2006, s. 94).

• Âşık Paşa / Garib-nâme

“Kondugı evden konuk göçse gerek” (Yavuz, 2002, s. 242).

• Süheyl ü Nevbahâr

“Yine halkı üç gün konuhlar bular

Aceb budurur ki konuhlar bular” (Kanar, 2011, s. 469).

• Nazlı Eray / Kayıp Gölgele Kenti

“Konuklar içeride kontrollü, temiz ve az eşyalı bir ortamda bulurlardı kendilerini”(Eray, 2008, s. 189).

Kelimenin, metindeki anlamından ve kaynaklardaki açıklamalarından yola çıkarak denilebilir ki *konuk* kelimesi herhangi bir anlam değişimine uğramamıştır.

[B.20^b]’de Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Utan-	Düş
-------	-----

2.161. Utan-

Kelime, metinde “*Ev issi utandı*” cümlesinde tespit edilmiştir. Kelimenin metindeki anlamı *utanmaktır* (Korkmaz, 2017, s. 198, 301, 674).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*onursuz sayılacak veya gülünç olacak bir duruma düşmekten üzüntü duymak, mahcup olmak*” olarak (URL-1), Türkçe sözlükte “*böyle bir duruma düşmek korkusu*” (Ağakay, 1969, s. 757), Tietze’de “*utanmak*” (2019, s. 350), Ötüken Sözlükte “*onur kırıcı bir durum nedeniyle ezici bir küçüklük, bir alçalma duygusu içinde bulunmak; utanç duymak; hicap etmek; mahcup olmak*” şeklinde açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/V, 2007, s. 5002)

Kelimenin Arapçada “*hayâ*’ (حياء)” şeklinde eş anlamlısı bulunmaktadır (Devellioğlu, 2010, s. 398). Türkçede “*utan-*“ fiilinin isim hali “*ut*” kelimesidir (Ağakay, 1969, s. 757).

Utan- fiili Türk dilinin zihinsel sözcüklerinden biridir. Oğuz grubu haricindeki lehçelerde “*utan-*“ fiili yerine “*oy (fikir, düşünce)*” kelimesinin fiil hali kullanılmaktadır. Kaz. Uyaluv, Kır. T. “*uyalu*”, Özb. “*uyel-*“ gibi. Kelimemin kökü ET’deki “*ubıt (ar, haya)*” kelimesidir. Ubit kelimesi Türkçenin gelişim döneminde “*b>v*” değişimine uğramış, “*uvıt*” şekline bürünmüştür. Dîvânu Lugâti’t-Türk’te de “*uwıt ‘utanma*” kelimesi yer alır. Kelimenin bugünkü “*utan-*“ biçimine nasıl geldiğine bakıldığında ET’de işlek olarak kullanılan isimden fiili yapam eki olan “*+a/+e eki*” dikkat çeker. Bu ek “*kan+a-*, *yaş+a-*“ fiillerini yapan ektir ve “*uwıt*” kelimesine de gelerek “*uwıt+a*” fiilini türetmiştir. Sonra söz içindeki “*-w>-v>-ğ>-ø*” ses değişimlerine uğrayarak “**uta-*“ şeklini almıştır. Utan- fiili bireyin kendi kendine yaşadığı bir duygu olması bakımında sonraki yıllarda “*utan-*, *utanma*, *utangaç*” kelimeleri türetilmiştir (Akar, 2019, s. 273).

Utanmak eylemi insana mahsus bir durumdur. Kişi kendisini gülünç duruma düşürecek bir hareket ya da davranışta bulunduğu rahatsızlık duyarak utanır. İnsan

utandığında vücudu reaksiyon gösterir. Yüzü kızarır, eli ayağı birbirine dolanır. Bu zihinsel duygu durumu, Türk dilinin zengin söz varlığında, geçmişte *ubit>uvıt>uwıta*- sözcükleriyle edilirken bugün *utan*- sözcüğü ile ifade edilir.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Utanmayanın sefası çoktur (Kaçalın, 2019, s. 214). Utancından yere geçmek (Ağakay, 1969, s. 757).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Âşık Paşa / Garib-nâme**

“*Kaldı benden yâr-iken utanmadı*” (Yavuz, 2002, s. 284).

- **Gülşehrî**

“*Baş vire vü şahsı utandırmaya*” (Kanar, 2011, s. 701).

- **İsmet Özel / Mataramda Tuzlu Su**

“*Utançlarından yapıлма mücevherler*” (Özel, 1984, s. 15).

- **Necip Fazıl / Utansın**

“*Geride ne varsa bırak utansın*” (URL-99).

- **Ahmet Hamdi Tanpınar / Saatleri Ayarlama Enstitüsü**

“*Hâlâ bile hatırladıkça utandığım yüz kızartıcı şeyler bunlar*” (Tanpınar, 2008, s. 97).

Utan- kelimesinde anlam değişimi bulunmamaktadır. Kelime aynı anlamda ve biçimde TT’de kullanılır.

2.162. Düş

Kelime, metinde “*Bir gece düş gördü ki karnından kelid açardı ırte turdı*” cümlesinde geçer. Kelimenin buradaki anlamı “*rüya*”dır (Korkmaz, 2017, s. 199, 301).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*uyurken zihinde beliren olayların, düşüncelerin bütünü*” “*gerçekleşmesi istenen şey, umut*” (URL-1), Tietze’de “*rüya*” (2016, s. 524), Ötüken Sözlükte “*uykuda iken zihinde beliren ve uyanınca da kısmen veya tamamen hatırlanabilen bir ruhsal olay; rüya*”, “*gerçek dışı şey; hayal; imge*”, “*gerçekleştirilmesi için zihinde oluşan tasarımlar*”, “*gerçekleşmesi mümkün olmayan fakat gerçekleşecekmiş gibi üzerinde varsayımlar ve tasarımlar kurulan düşünceler; ham haya; boş hayaller*” şeklinde izah edilmiştir. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/II, 2007, s. 1333). Kelimenin sözlük anlamı Derleme Sözlüğünde de “*rastlantı*”, “*öğle vakti*” şeklindedir (1969, s. 1638).

Düş kelimesi Tarama Sözlüğünde “*tüş*” biçimindedir (1943, s. 706).

Kelimenin Arapçadaki eş anlamlısı “*hayal (خيال)*”dır (Devellioğlu, 2010, s. 398). Kelime ET’ de “*tūs~tüş*” şeklindedir ve etimolojisi de “**tū-ş*” olarak verilmiştir Clouson’da kelime “*tū:ş (hayal, düş)*” şeklinde yer alır (1972, s. 559). Kelime Divanu Lugati’t-Türk’te “*tūş (düş, rüya)*”tür. Ek olarak “*Tūş yörügi (yör- (düş) tabir etmek, rüya tabiri)*”, “*tūş tūşe- (rüya görmek)*”, “*tūşe- (rüya görmek)*” kelimeleri bulunur (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 355, 399, 463, 912).

Rüya, *düş* kelimesinin Arapçadaki karşılığıdır. Kültürel kavram olarak ele alınan *düş* kelimesini izah ederken *rüya* kelimesi kullanılmıştır.

Rüya, insanlıkla birlikte var olmuş, insanlığın başlangıcından beri dikkat çeken bir olgu olmuştur. Rüya uykuda görülen şeydir. Nitekim Kur’an-ı Kerim’de rüyalardan söz edilir. Kur’an’da Hz. İbrahim’in ve Hz. Yusuf’un gördüğü rüyalar anlatılmıştır. Ayrıca Hz. Peygamber’in bir rüyasının gerçekleştiğinden bahsedilmiştir. Hz. Yusuf’a rüya yorumlama yeteneği verilmiştir. Hz. İbrahim, Hz. Yakûb ve Hz. Yusuf kendi rüyalarını yorumlamıştır. Yine Hz. İbrahim, rüyasında oğlunu Allah’a kurban etmesinin istendiğini görmüş, Hz. Yusuf’ta rüyasında ayın güneşin ve on bir yıldızın kendisine secde ettiğini görmüş böylece ileride peygamber olacağından haberdar olmuştur. Kur’an-ı Kerim’de Hz. Yusuf’un Mısır’da hapisaneyken iki gencin ve Mısır kralının rüyalarını yorumladığından bahsedilir (URL-100).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Düş olmayınca iş olmaz / Düşte insan ne görmez, düşman adama ne demez / Düş uykudan sonra gelir / Düşü görende değil, yoranda / Düşüne mi yattın / Düşte kuş tutmuşa dönmek (Kaçalın, 2019, s. 99-100,308).

Edebî eserlerden örnekler:

- Feridun Düzağaç / Düşler Sokağı

“*Düş sattım aldanmışlara*” (URL-101).

- Yaşar Kemal / Sarı Sıcak

“*Yüreğimizde derdimiz, yatağımız da ıslak olmasaydı, Durmuş Ali ile bu kadın üstüne kim bilir ne laflar eder, ne düşler kurardık*” (Kemal, 2014, s. 48).

Düş kelimesi TT’de aynı anlamda ve biçimde kullanılır. Buradan yola çıkarak denilebilir ki kelimedede anlam değişimi meydana gelmemiştir.

[B.21^b]’de Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Anbār	Yurd
-------	------

2.163. Anbār (انبار)

Kelime, metinde “İşitdüm ki bir bay kişünün evinde bir sıçan in eylemiş ve her anbārına bir delük éylemiş” cümlesinde tespit edilmiştir. Kelimenin buradaki anlamı *ambar; yiyecek saklanan yerdir* (Korkmaz, 2017, s. 200, 302, 390).

Anbār kelimesi TT’de “*ambar*” biçiminde kullanılır. Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*genellikle tahıl saklanan yer*”, “*yiyecek ve bazı eşyanın saklandığı yer*” (URL-1), Devellioğlu’nda Farsçada “*enbâr (dolu, yığın, küme)*”, Arapçada “*enbâr (tüccarların mal veya eşya koyduğu odalar ve mağazalar)*” (2010, s. 252), Tietze’de “*hububatın saklandığı yer*” (2016, s. 369), Ötüken Sözlükte “*içinde tahıl, kuru erzak veya saman, ot gibi maddelerin konulduğu, üstü örtülü yapı; depo*”, “*gnş. İçine yiyecek veya eşya konulup saklanan oda*” şeklinde açıklamıştır. Kelime Türkçeye Farsçadan alıntılanmıştır (Çağbayır/I, 2007, s. 230). Anbar kelimesi Arapçadaki çoğul anlamından sıyrılarak Türkçede tekil anlamıyla kullanılmaktadır (URL-102).

İnsanlar tarih boyunca yiyeceklerini uzun süre muhafaza etmek için tuzlama, turşu, salamura ve kurutma gibi yöntemlere başvurmuşlardır. Yiyeceklerini bazen mağarada bazen de kuyu kazıp kuyunun içinde muhafaza etmişlerdir. Tahıllarını da ambarlarda saklamışlardır. Yerden yüksek olacak şekilde inşa edilen ambarlar evlerin içinde veya dışında oluyordu. Ayrıca yapı malzemeleri içinde saklanacak tahıla göre değişiklik gösterirdi. Ambarlar insanların yıl boyu yemeyi planladıkları tahılları nemden, kemirgenlerden koruyan mekânlardır. Ambarlar, aynı zamanda çiftçilerin mahsulünü korumak için elverişlidir. Ambarlar sosyal statü ve ekonomik zenginliğin ölçütü olmuştur. Ambarın içine koyulacak ürün ne kadar fazlaysa ambar da o kadar büyüktür. Bu büyüklük kişinin zenginlik seviyesini belirler. Ambar günlük hayattaki aktivitelerin gerçekleştiği bir mekândır. Köylerde ambarların zemin katında erkekler odun kesme, tamirat yapma, kadınlar da dikiş, nakış, yün eğirme, kışlık yiyecek hazırlama gibi işlerini burada gerçekleştirirlerdi. Köylerde daha fındık kırma, mısır

soyma, şarap ya da pekmez için meyve hazırlama gibi toplu yapılan işler ambarlarda gerçekleşiyordu. Odunlar kışın yakılmak üzere ambarlarda muafaza ediliyordu (Kaya, 2020, s. 323, 333-334).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Aç tavuk kendini arpa (buğday) ambarında sanır / Buğdayım var deme ambara girmeyince, oğlum var deme yoksulluğa ermeyince (düşmeyince) / Sandıkta sırtındaki, ambardaki karnında / Boş kile dipsiz ambar (URL-1). Ambar altı iş / Ambarda darı yok, evde karı yok (Kaçalın, 2019, s. 248).

Edebî eserlerden örnekler:

• **Yaşar Kemal / Bugünlerde Bahar İndi**

“Onlar bahar gelince aç kalırlar, ambar ambar buğdayların olsun da baharın fikiralara dağıt” (Kemal, 2010, s. 18).

• **Refik Halit Karay**

“Odanın etrafındaki sular ambardan boşanıp kileye akan buğday gibi hışıldıyordu” (URL-102).

• **Samiha Ayverdi**

“İçlerine ancak merdiven dayanarak uzanabilen yatak ambarlarını altı aydan altı aya olsun gözden geçirmeden nasıl olurdu” (URL-102).

Metinden ve kelimenin anlamlarından hareketle *anbar* kelimesinin anlam değişikliğine uğramadığı söylenebilir. Kelime, bugün TT’de *ambar* biçiminde ve aynı anlamda kullanılır.

2.164. Yurd

Metinde, *“Her kimün bir emîn yirde yurdı ola, anda kifâf kadarı dirlik bula, aña kanâ’at kılmayup artuğ (6)”* cümlesinde geçen “yurd” kelimesi “ev” anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 200, 302).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*bir halkın üzerinde yaşadığı, kültürünü oluşturduğu toprak parçası*” olarak ifade edilirken (URL-1), Türkçe Sözlükte “*insanın doğup büyüdüğü yer*”, *bir şeyin çokça bulunduğu geniş yer*”, *yer yurt*” olarak (Ağakay, 1969, s. 813), Clauson’da “*ülke*”, “*sahip olunan ülke*” (1972, s. 958), Ötüken Sözlükte “*{ET} {EAT} {OST} kamp yeri; konaklama yeri; oturlan yer*”, “*insanın doğup büyüdüğü, yaşadığı yer; memleket*” şeklinde açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/V, 2007, s. 5388).

Arapçada “*vatan* (وطن)” şeklinde eş anlamlısı vardır (Devellioğlu, 2010, s. 1328). Kelime, Divanu Lugati’t-Türk’te “*yurt*” olarak verilmiştir (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 990). Türkçenin tarihi devirlerinden olan ET’de, OT’de “*yurt*” biçimindedir (Gülensoy, 2018, s. 969).

Yurt veya vatan, bir milletin sahip olduğu en değerli, kutsal varlıklardan biridir. İnsanın en yüce sorumluluğu ait olduğu vatani korumasıdır. Türkler vatan sevgisine sahip bir millettir. Vatan, bir Türk için kaybedilmesi göze alınmaz bir değerdir. Şartlar ne olursa olsun tarih boyunca vatanını, bayrağını, topraklarını korumuş olan Türk milletinin kalbinin vatan sevgisi ile dolu olması doğaldır. Türk kültüründe vatan Türk’ün evidir, doğduğu, doyduğu yerdir. İslamiyet’te de Hz. Peygamber’in “*Vatan sevgisi imandandır (URL-103).*” hadis-i şerifi vatan sevgisinin bir Müslümanın imanı kadar önemli ve hassas olduğunu vurgular Müslümanın iman etmesi ne kadar tabii bir durumsa vatan sevgisi de öyledir. Çünkü vatan sevgisi var olduğu ve vatan düşmandan korundu müddetçe din, bayrak da korunmuş olacaktır.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Yersiz yurtsuz kalmak / Yurt edinmek / Yad elde beylik sürmeden, yurttan züğürt gezme yeğdir (URL-1). Yurdu kutlu olanın ağzı tatlı olur / Yurdun iyi değilse göö, komşun iui değilse seç / Yurt yeri ıssız kalmaz / Yut yerinde el eksik olmaz / Yurt yurttan hayırlıdır (Kaçalın, 2019, s. 228). Yurt tutmak (Ağakay, 1969, s. 813).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Âşık Paşa / Garib-nâme**

“*Bunlaruñ vîrânelerdür yurtları*” (Yavuz, 2002, s. 384).

- **Mehmet Akif Ersoy / İstiklâl Marşı**

“*Arkadaş! Yurduma alçakları uğratma sakın*” (URL-104).

- **Nazım Hikmet / Gençlik Marşı**

“*Güzel yurdumuzda halktan yanayız*” (Hikmet, 2008, s. 951).

- **İsmet Özel / Tüfenk**

“*Yorgun olamazdım çok uzaklardaydı yurdum çünkü*” (Özel, 1982, s. 74).

Yurd kelimesi TT’de *yurt* biçiminde kullanılır. Kelime metinde *ev* anlamında kullanılmıştır. Fakat kelimeninin *ev* anlamındaki kullanımı TT’de mevcut değildir. Bu yüzden de denilebilir ki kelime TT’de anlam daralmasına uğramıştır.

[B.22^b]’de Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Dervîş	Ağaç
--------	------

2.165. Dervîş (درویش)

Kelime, metinde “*İşitdüm kim bir dervîş vār-ıdı*” cümlesinde geçer. Kelimenin buradaki anlamı “*yoksul*”dur (Korkmaz, 2017, s. 201, 303, 448).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*bir tarikata girmiş, onun kurallarına ve törelerine bağlı kimse*” olarak açıklanırken (URL-1), Devellioğlu’nda “*Allah için alçak gönüllülüğü ve fukaralığı kabul eden veya bir tarikata bağlı bulunan kimse*”, “*fakir ve ihtiyaçlı kimse*” (2010, s. 200), Tietze’de “*fakir, dilenci*”, “*sadaka ile geçinen, bir tarikate mensup (kimse), sufi*” (2016, s. 376), Ötügen Sözlükte “*kapı kapı dolaşan dilenci*”, “*yoksulluk içinde bulunan kimse; fakir*”, “*tasvf. bir tarikate girmiş ve onun kurallarına sıkı sıkıya bağlı kişi*”, “*gnşl. yoksulluğu, çilekeşliği beimsemiş, kanaat sahibi kimse; fakir*” ifadeleriyle izah edilmiştir. Kelime Türkçeye Farsçadan alıntılanmıştır (Çağbayır/II, 2007, s. 1177).

Şüphesiz *dervîş* kelimesi İslamiyet’le beraber Türkçeye dâhil olmuştur. Dervişlik, dervîş olma yolu, çetin bir mücadele işidir. Dervişler dervîş olma yoluna girdiği zaman uyku, yeme ve içme, konuşma gibi eylemleri en aza indirirken ibadet, zikir ve tefekkür gibi Allah’a yaklaşma eylemlerini artırırılar. Böylelikle ruhlarını maneviyat ile doldurmaya başlarlar. Dervişler, sabırlı ve çile hırkasını giymiş, zorluklar karşısında yılmayan Allah dostlarıdır. Dervişler, gezgin kişilerdir. Seyahatleri sırasında tekke ve zaviyelerde, imarethanelerde, harabe ve mağaralarda konaklarlar. Dervîşin seyahat etmedeki amacı; çile çekme, zorluklarla beraber nefsi eğitime, Allah’ı büyüklüğüne işaret eden şeyler görmektir. Dervişler kıyafetlerine, görünümüne önem vermezler. Dervişlerin uhrevi yoldaki amacı nefsini, ruhunu Allah’a ulaşmak için eğitmektir. Bu yüzdendir ki dünyalık işlerden kendilerini sakınmışlardır (URL-105).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Dervîşin fikri ne ise zikri de odur / Hacı hacıyı Mekke’de, dervîş dervîşi tekkede bulur / Sabreden dervîş muradına ermiş / Dervîşe “Bağdat’ta pilav var” demişler, “yalan değilse irak değil” demiş / Harman sonu

dervişlerindir (URL-1). Dervişlik olaydı taç hrika ile, birini de ben alırdım otuza kırka / Dervişi gördün, külâhını görmedin mi (Kaçalın, 2019, s. 90, 299).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Âşık Paşa / Garib-nâme**

“*Hak olur ol dervîşün sermâyesi*”(Yavuz, 2002, s. 459).

- **Yunus Emre**

“*Dervişilik başdadır tacda değildir*”(Pala, 2004, s. 112).

- **İsmet Özel / Üç Mesele**

“*Gâvur icadıdır diye tramvaya binmeyen bir dervîş sanmayın ki çok ilkel endişeler taşıyordu*” (Özel, 2013, s. 143).

Yapılan açıklamalar neticesinde *dervîş* kelimesinde herhangi bir anlam değişimi olmadığı söylenebilir. Kelime TT’de aynı anlamda ve biçimde kullanılır.

2.166. Ağaç

Kelime, metin içinde “*Bir ağaçcuğ-ıla ol arayı dürtti*” cümlesinde tespit edilmiş ve “*tahta parçası*” anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 201,303).

Kelimenin metin içinde *tahta parçası* anlamında kullanılması *ağaç* kelimesinin sözlükte belirtilen şu anlamı ile bağdaşır; “*bu tür birkiden kesilen odun, tahta ve keresteden yapılan; ahşap; tahtadan*” (Çağbayır, 2007, s. 132).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*meyve verebilen, gövdesi odun veya kereste olmaya elverişli bulunan ve uzun yıllar yaşayabilen bitki*” (URL-1), Tietze’de “*bitki*”, “*ağaçtan yapılan, tahtadan*”, “*EO’da çok defa ‘değnek, dayak’ manasına gelir*”, “*fersah*”, “*erkeklik uzcu, phallus*” (2016, s. 270), Ötüken Sözlükte “*boyu oldukça yüksek, dalları gövdesi ile geniş alan kaplayan uzun yıllar yaşayan odunsu bitki, ‘kereste’, ‘tahta’, ‘odun’, ‘sopa; değnek; sırık; direk, ‘bu tür bitkiden kesilen odun, tahta ve keresteden yapılan; ahşap; tahtadan*” şeklinde ifade edilmiştir. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır, 2007, s. 132).

Ağaç kelimesi anlamı Tarama Sözlüğünde “*bir çeşit uzunluk ölçüsü*”, “*sopa, değnek*” şeklindedir (1943, s. 5).

Ağaç kelimesi Divanu Lugati’t-Türk’te “*yığaç~ yigāç (ağaç)*” şeklindedir ve “*yığaç*” şeklinde “*odun, tahta, kereste*” anlamına gelen bir kelime daha yer alır (Ercilasun, Akkoyunlu, 2020, s. 969). Kelimenin etimolojisi: “**ī (ağaç topluluğu, koru,*

orman)+ -*ğaç* (*küçültme eki*)” (Gülensoy, 2018, s. 11). Kelime Clauson’da “*ıgaç*” biçiminde verilmiştir (1972, s. 79).

Türk Kültüründe Ağaç

Eski Türk topluluklarından itibaren görülen inançlardan biri, ağacın veya bazı ağaç türlerinin kutsal kabul edilmesidir. İslamiyet’ten önce Türklerde ağaç kültürünün Ötüken bölgesinde ortaya çıktığı düşünülür. Türkler, ağacın ölümsüzlüğü simgelediğine, ölüleri koruduğuna ve isteklerinin gerçekleşmesinde bir aracı olduğuna inanmışlardır. Bugün bilinen “*Ağaç dikmek sevaptır*” söylemi Eski Türklere dayanır. Şamanist Yakutlarda, Altaylarda ve Anadolu’nun bazı bölgelerinde ağaç kültü görülür. Yakutlarda çocuk sahibi olmayan kadının ağaca çaput bağladığına, Anadolu’da Beyşehir’de bir ihtiyar ağacın altında çocuk sahibi olamayan kadınların dua ettiğine rastlanmıştır. Karakoyun Türkmenleri de kutsal saydıkları ağacın etrafında mum yakarak ayin yapmışlardır. İnanca göre her kim ağaca demir takarsa o kişiye fayda sağlanacak ve cehennem ateşinden korunacaktır. Türklerde karşılaşılan kültürlerden biri de *Hayat Ağacı* kültürüdür. Allah’ın el-Hayat sıfatını temsil eden hayat ağacı, kökleri, gövdesi, dal ve budaklarıyla dünyanın üç katmanını simgelemektedir. İnanca göre; hayat ağacı yeşil kaldığı sürece dünya var olmaya devam edecektir. Hayat ağacı ancak Kam, Hakan gibi Tanrı öğretisini bilen sıradan olmayan kişiler tarafından görülebilir (Arslan, 2014, s. 61-64).

Ağaç, Türk inanç sisteminde aynı zamanda âlemler arasında geçişi sağlayan unsurdur. Ağaç, yer ile göğü birbirine bağlar. Ağaç, destanlarda yaşamın kaynağı ve Tanrı’nın yaratma aracıdır. Ağacın yaratma aracı olarak görüldüğüne işaret eden bir tespit; Kıpçak isminin “*ağaç kovuğu*” anlamına gelmesidir. Oğuz boylarından Üçokların soylarının ağaçtan geldiğine inandıkları destanda anlatılır. Dede Korkut’ta Basat, Tepegöz’e kendisini *kaba ağaç* oğlu olarak tanıtmıştır. Türklerin kutsal kabul ettiği ağaçlar; kuru, heybetli, açık renkli ve meyve vermeyen ağaçlardır. Kayın, çam, kavak, ardıç, çınar, dağ servisi-sedir, servi-selvi, meşe-imen-emen, dut, söğüt ağacı kutsal kabul edilen ağaçlardır. Bu ağaçlar arasında Türkler arasında en fazla önem arz eden *kayın ağacı*dır. Kamların davullarının üzerinde kayın ağacı motifi yer alır. Beltir ve Sagaylar, dağda kayın ağacının altında Tanrı’ya kurban adanmışlardır. İslamiyet’in kabulü ile de ağaca atfedilen inanışlar Türk kültüründe devam etmiştir. İslamiyet’ten sonra ağaç, göklere uzanan dallarıyla, rüzgârla beraber ses çıkararak dallarını savrulmasıyla,

mevsim geçişlerinde kuruyup sonra tekrar canlanmasıyla yaşamın simgesi olmuştur. Türk kültüründe bir türbenin yanında bulunan ağaçlarda kutsal sayılmıştır. Ağaç birliği ve beraberliği de temsil etmektedir. Ağaç, ailenin bütünlüğünü, boyu, devleti temsil eden bir figürdür (Şahin, 2016, s. 1311, 1313-1314).

Türk destanlarındaki ağaç motifine değinmek yerinde olacaktır. Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz'un birinci eşinin gökten indiğinden ve ikinci eşinin de ağaç kavuğunda bulunduğu gerçer. Manas destanında kadınlar kutsal elma ağacının altında oynadıklarında evladı olacağına inanıyorlardı. Uyguların dini olan Maniheizm'de *beş hayat ağacı beş ölüm ağacı* mevcuttur. Ağaçtan türeme motifi Uyguların Türeyiş efsanesinde göze çarpar (Ögel, 2010, s. 88, 90).

Efsane şu şekildedir:

Kara-Korum çaylarından sayılan iki nehir vardı. Bunlardan birine Toğla ve diğerlerine de Selenge adı verilirdi. Bu nehirler akarak, Kamlancu adlı bir yerde birleşirlerdi. Bu iki ırmağın arasında iki tane ağaç vardı. Bu ağaçlardan biri fusuk ve diğeri de farsların naj dedikleri ağaca benziyordu. Kışın bile bunların yaprakları, servi gibi dökülmezdi. Meyvasının tadı ve şekli ise, tıpkı Çam fıstığınıninkine benzerdi, öbür ağaca da Tur (?) ağacı derlerdi. Bu iki ağaç da, iki dağın arasında yetişerek büyümüşü. “ Bir gün bu iki ağacın arasına, gökten bir ışık inmişti. Bunun üzerine, iki yandaki dağlar yavaş yavaş büyümeğe başladılar. Bu durumu gören halk ise, hayretler içinde kalmıştı. İçlerinde büyük bir saygı duyarak, Uygurlar oraya doğru yaklaştılar. Tam yaklaştıkları bir sırada, kulaklarına çok tatlı ve güzel müzik nağmeleri gelmeğe başladı. Her gece buraya bir ışık inmeğe ve ışığın etrafında da otuz defa şimşek çakmağa başladı. Diğer bir gün de aynı yerde, ayrı ayrı kurulmuş beş tane çadır gördüler. Bunların her birinde, birer çocuk oturuyordu. Her çocuğun karşısında da, onları doyurmağa yetecek kadar süt dolu emzikler asılı idi. Çadırın tabanı da, baştan aşağıya kadar gümüşle döşenmişti. “ Bütün boyların reisleri ve halkları, bu garip şeyi görmek için yerlerini bırakıp koşmuşlardı. Bu manzarayı görünce, saygı ile diz çöküp, selâm verdiler. Biraz sonra da çocukları alarak, dışarı çıktılar. Beslenip, büyütülmeleri için de, onları sütannelerine ve dadılara verdiler. Her fırsatta onlara saygı gösteriyorlar ve ikramda bulunuyorlardı. Çocuklar artık, süt çocuğu olmaktan çıkıp da, konuşmağa başlayınca, uygurlardan anne ve babalarını sordular. Onlar da, o iki ağacı gösterdiler. Bunun üzerine halk, çocukları alıp, ağaçların yanına gittiler. Çocuklar ağaçları görünce, onlara tıpkı evlâdın babasına gösterdiği saygıyı gösterdiler. Ağaçların karşısında diz çöktüler ve yeri öptüler. Bunun üzerine ağaçlar da dile gelip şöyle dediler: “ — Güzel huy ve iyi özelliklerle bezenmiş çocuklar, böyle olurlar ve anne ile babalarına böyle saygı gösterirler, ömrünüz uzun, adınız ünlü ve şöhretiniz de devamlı olsun! O bölgelerde yaşayan bütün kavimler, bu çocuklara hükümdar oğullarıymış gibi saygı gösterdiler. Çocukların doğdukları yerden şehre dönülünce, onların her birine birer ad koydular. En büyüğünün adı S on k u r-Tegin, İkincisinin adı Kotu r-Tegin, üçüncüsünün adı Tükel-Tegin, dördüncüsünün adı O r-Tegin ve beşincisinin adı da, Bökü -Tegin oldu. Çocukların doğuşundaki kutsal durumu görenler, bunlardan birinin hükümdar olarak seçilmesi kanaatına vardılar. Çünkü bunlar, Tanrı tarafından bu iş için gönderilmiş olmalıydılar. “ Bu çocuklar arasında Bökü-Tegin, gerek güzelliği ve gerekse boyu bosu, sabrı, iradesi, ileriye görüşü bakımından diğerlerinden daha ileride idi. Ayrıca bütün milletlerin dillerini ve yazılarını da biliyordu. Herkes, onun Han olarak seçilmesi üzerinde birleştiler ve büyük şenlikler yaparak onu Hanlık tahtına oturtular. O, memleketi adaletle döşedi ve zulm sahifelerini de kapadı. Onun etrafındaki adamlar, maiyeti, askerleri, atları ve kulları gittikçe çoğalmağa başladı (Ögel, 2010, s. 74-75).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Ağaç kökünden kırılır / Ağaç ne kadar uzasa göğe ermez / Ağaç yaş (fidan) iken eğilir / Ağaç yeşert meyve getirsin, oğlanı büyüt ekmek getirsin / Meyve veren ağaç taşlanır / Bir ağaç da gül de biter, diken de (URL-

1). Ağaca çıksa pabucu yerde kalmaz (Ağakay, 1969, s. 12). Ağaca dayanma bükülür, suya güvenme dökülür / Ağacı besleyen toprak, toprağı besleyen yaprak / Ağacı çok olan yerde kıtlık olmaz / Ağacın çürüğü özünden belli olur / Ağaç ağaç içinde büyür (yetiştir) / Ağaçsız memelet duvaksız geline benzer / Ağaç altın kalmış dikmeye dönmek / Ağaç denizi / Ağaçtan ata binesin (Kaçalın, 2019, s. 29, 30, 236).

Edebî eserlerden örnekler:

• **Âşık Paşa / Garib-nâme**

“*Taş u hem demür ü hem ağaç-durur*” (Yavuz, 2002, s. 48).

• **Refik Halit Karay / Memleket Hikâyeleri**

“*Tam baş tarafında güneşsizlikten büyüymeyen cinsi belirsiz, çılız, bücür bir ağaç yeşermiştii*” (Karay, 2018, s. 112).

• **Nazım Hikmet / Memleketimden İnsan Manzaraları**

“*Ve kış geceleri ormanda kurtlar dolaşp ağaçlar ulurken*” (Hikmet, 2008, s. 1126).

Ağaç kelimesinde anlam değişimi bulunmamaktadır. Kelime aynı anlamda ve biçimde TT’de kullanılır.

[B.24^b]’de Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Mübârek	Sor-	Yaradan	Yıl
Toprak			

2.167. Mübârek (مبارك)

Kelime, metinde “*Delîldür şek degül bunun gibi kişiye Tangrı yardum ider ve Hâk [B.24^b] (1) kulluğında olana düşmen olmak mübârek olmaz*” cümlesinde “*uygun*” anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 203,305).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*kutlu, kutsal*”, “*uğurlu*”, “*çok saygı duyulan*”, “*bereketli*”, “*beğenilen, sevilen şeyler için söylenen bir söz*”, “*(alay yollu) kızılan şaşılan (kimse veya şey)*” (URL-1), Tietze’de “*bereketli, verimli*” (2018, s. 249), Ötüken Sözlükte “*bolluk getiren; bereketli; feyizli*”, “*çok saygı duyulan; aziz*”, “*sevilen, beğenilen*” şeklinde açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (Çağbayır/III, 2007, s. 3337).

İslam dini ile Türkçenin kelime hazinesine eklenen *mübarek* kelimesi birçok manada kullanılır. İslamiyette mübarek gün ve geceler (Kadir gecesi, kandil geceleri) için kullanılır. Dini bayramları kandil günlerini kutlamak için *Kurban bayramınız mübarek olsun, Mevlid kandiliniz mübarek olsun* ifadeleri kullanılır. Bir iş için *Mübarek olsun (Bereketli olsun)* temennisinde bulunulur. Burada sayılan anlamlarından uzak olarak *mübarek* kelimesi, birine alay yollu seslenme amacı ile kullanılır.

Edebî eserlerden örnekler:

- **Nazım Hikmet / Çanakkale Masalı**
“İçinde pek mübarek bir evliya yatarı” (Hikmet, 2008, s. 1967).
- **Mehmet Akif Ersoy / Cenk Şarkısı**
“Gör ne mübârek yer uğurlar ola” (Bayhan, 2012, s. 297).
- **Âşık Paşa / Garib-nâme**
“Ol mübarek Kuds şehrinde meğer” (Yavuz, 2002, s. 298).

Kelime metinde *uygun* anlamında kullanılmıştır. Bu kullanım kelimenin *kutlu* anlamı ile bağdaşır. Kutlu olan uygundur. Uygun olan da kutludur. Denilebilir ki kelimenin anlamı genişlemiştir. Fakat TT’de kelimenin *uygun* anlamı kullanım dışıdır. Kelimenin metindeki anlamına kaynaklarda rastlanmamıştır. Sonuç olarak kelimenin TT’de anlam daralmasına uğradığını söylemek yanlış olmayacaktır.

2.168. Şor-

Kelime, metinde “*Evvel şördü (6) kim cihân kaç kısmdur ve cihânı yaradan kaçdur*” cümlesinde *sormak* anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 204, 305, 645).

Fiilin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*birine soru yönelterek herhangi bir konuda bilgi istemek, sual etmek, “bir işin sorumluluğu kendisinde olmak, bir işten sorumlu bulunmak*” olarak (URL-1), Clasuson’da da “*bir şey hakkında soru sormak*” (1972, s. 843), Ötüken Sözlükte “*bir kimseye soru yönelterek ondan gerekli bilgiyi almak; sual etmek; cevap istemek*” olarak ifade edilmiştir. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/IV, 2007, s. 4299).

Sormak kelimesi Divanu Lugati’t-Türk’te “*sor- (emmek), sor- (aramak), -sor (sormak)*” olarak ifade edilmiştir (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 828). Kelimenin Tarama Sözlüğünde “*sormak: emmek, massetmek, emer gibi çekmek*” (1971, s. 3514), Derleme Sözlüğünde de “*sormak [sormurmak, sorumak, soruşmağ, soruşmak]: emmek*” şeklindedir (1993, s. 3665). Oğuzlar “*sor-*” fiilini “*aramak*” anlamında kullanmışlardır.

Fiilin eski şekli: “*sorug (kayıp, yitik)*” dur. Divanu Lugati’t-Türk’te “*sorug*” kelimesi için şu örnekler verilmiştir: “*Er yitük sordı (Adam kaybı aradı), Sorug kıldı (Kaybolanı aradı)*” (Şirin, 2020, s. 210).

Sormak fiilinin bugün kullanımda olmayan diğer bir anlamı da “*emmek*”tir. Emzik anlamına gelen “*sormuk*” kelimesi “*sor-*“ fiilinden türetilmiştir ve bugün ağızlarda yaşamaktadır. Emmek anlamına gelen *sor-* fiilini Dede Korkut Hikâyeleri’nde şu cümlelerde kullanılmıştır: “*Aruz Depegözi aldı ivine getürdi buyurdi, bir daya geldi. Emcegi ağzına viridi. Bir sordı olanca südin aldı, iki sordı kanın aldı, iç sordı canın aldı.*” Burada akla gelen “*Soru sormak anlamındaki “sor-“ fiili ile “emmek” anlamındaki “sor-“ fiillerinin arasında bir ilişki var mıdır?*” sorusudur (Akar, 2019, s. 245). Bu soruya cevap bulmak için fiilleri anlam ilişkileri bakımından incelemek yerinde olacaktır. Akar sözü geçen fiilleri şöyle açıklamıştır:

Em-“ anlamındaki “*sor-*“ fiili anlamı bağlamında “*annenin göğsünden süt talep etmek veya sömürmek*”tir. Soru sormak anlamına gelen “*sor-*“ fiili de “*herhangi bir konuda ihtiyaç duyulan bir bilgiye cevap talep etmek, ummak*”tir. “*Emmek*” anlamına gelen “*sor-*“ fiilinde bebek annesinden süt talep ederken, soru sormak anlamında “*sor-*“ fiilinde kişi ihtiyacı dâhilindeki bilgiyi talep etmektedir. Bu bağlamda iki fiilin arasında anlam ilgisi bulunmaktadır. Sonuç olarak denilebilir iki fiilin de kökleri “*emmek*” anlamına gelen ve uzun telaffuz edilen “*soor-*“ fiiline dayanır (2019, s. 245).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Arayıp sormak / Hâlini hatırını sormak / Hesap sormak / İçliğini cıçığını sormak / Sormak ayıp olmasın / Yol sormakla bulunur (URL-1). Sorma gitsin / Sormak ayıp olmasın (Ağakay, 1969, s. 672). Sora sora gittim Engersor’a (Kaçalın, 2019, s. 412).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Süheyl ü Nevbahâr**

“*Ne sormah, sülük bigi kanın sorar*” (Kanar, 2011, s. 608).

- **İsmet Özel / Çözölmüş Bir Sırrın Üzöntüsü**

“*Sorular sordum nice kara sıfatları üstüme alaraktan*” (Özel, 1982, s. 105).

- **Sabahattin Ali / Kürk Mantolu Madonna**

“*Hiç kimse evin nasıl döndüğünü sormuyor, sadece, kendisini çok daha yüksek bir hayata lâyük gördüğü için, yemekleri beğenmemek, her şeye dudak büküp burun kıvrımak suretiyle, yeni bir tatsızlık çıkarıyordu*” (Ali, 1943, s. 27).

Sormak kelimesinin *emmek* anlamı zaman içerisinde işlekliliğini kaybederek anlam daralmasına uğramıştır. Kelimenin *emmek* anlamı TT’de işlek değildir. Neticede kelime TT’de anlam daralmasına uğramıştır.

2.169. Yaradan

Metinde “*Evvel şördü (6) kim cihân kaç kısmdur ve cihâni yaradan kaçdur*” cümlesinde geçen *yaradan* kelimesinin anlamı *yaradan; Allah*’tır (Korkmaz, 2017, s. 204, 305, 690).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*Tanrı*” (URL-1), Ötüken Sözlükte “*tek yaratıcı Allah*” (Çağbayır/V, 2007, s. 5216), Tietze’de “*Tanrı, Allah*” şeklinde açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (2019, s. 217).

Divanu Lugati’t-Türk’te “*yaratgan*” kelimesi “*yaradan*” anlamındadır (Ercilasun, Akkoyunlu, 2020, s. 953). Gülensoy, kelimenin etimolojisini şu şekilde göstermiştir; “*<yār-a- (uygun olmak, gerektiği gibi olmak) +t- [<d-] (g) an*” (2018, s. 878). Yaradan kelimesi bugün *Allah* için kullanılır. “*İdi (yaratıcı, sahip, malik, efendi)*” kelimesi *yaradan* kelimesinin Türkçedeki eş anlamlısıdır (Karakurt, 2011, s. 109).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Yaradan’a kurban (olayım) / Yaradan’a sığınıp (URL-1).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Âşık Paşa / Garib-nâme**

“*Yaradan iki cihân bünyâdın ol*” (Yavuz, 2002, s. 26).

- **Anadolu’dan Bir Ses Yahut Cenge Giderken / Mehmet Emin Yurdakul**

“*Yaradan’ın kitabını kaldırtmam*” (Kaplan, 2015, s. 167).

Yaradan kelimesinin anlamında bir değişim yaşanmadığı yapılan açıklamalar ve verilen örnekler neticesinde açıktır. Kelime TT’de aynı anlamda ve aynı biçimde kullanılır.

2.170. Su

Metinde “*Meşelâ öd, su, yil, toprak gibidür*” cümlesinde yer alan “*su*” kelimesinin anlamı “*su*”dur (Korkmaz, 2017, s. 204, 305, 648).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*hidrojenle oksijenden oluşan, sıvı durumunda bulunan, renksiz, kokusuz, tatsız madde*” (URL-1), Ötüken Sözlükte “*yeryüzünün üçte ikisini kaplayan, zaman zaman nem, sis ve bulut olarak asılı bulunduğu atmosferden yağmur, dolu, kar şeklinde yeryüzüne düşen sıvı kitlesi*” şeklinde açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/IV, 2007, s. 4336).

Kelime Divanu Lugati't-Türk'te “*suw ~ sūw*”, Clauson'da “*su:v*” biçimindedir (Ercilasun, Akkoyunlu, 2020, s. 836; 1972, s. 783). Göktürkçe de “*sub*” şeklinde olan *su* kelimesi, Uygurcada “-b>-w” değişimine uğrayarak “*suw*” şeklini almıştır. EAT'de Çağ. ve Kıpç. Türkçesi'nde “*çift dudak /v/leri tek dudak /v/sine*” dönüşmüştür. Bu sebepten de “*suw*” kelimesi “*suv*” olmuştur. Kelimenin sonundaki “/v/” sesi EAT döneminde düşmüştür ve kelime TT'deki kullanımını olan “*su*” biçimini almıştır (Öztürk, 2003, s. 4).

Eski Türklerde Su

Su, Türk kökünün temelidir. Türklerdeki *yer-su* anlayışı *vatan* anlayışı gibidir. Türkler toprağı suyu beraber düşünmüşlerdir. Türklerin inanışına göre yer ruhları, yerde ve suların içinde toplanmışlardır ve bu ruhlar Türklere yardım etmektedir. Türkler suyu, iyi ruhların makamı olarak gördükleri için suyu kirletmekten sakınmışlardır. Bugün Anadolu'da görülen suyun içine el sokmama âdeti eski Türklerden gelir. Ayrıca Anadolu'da banyo suyuna el sokmaktan sakınırlar. Su, ekmek gibi kutsal nimettir. Bundandır ki su üzerine yemin etmek geçmişte olduğu gibi bugün Anadolu kültüründe de yaygındır. Suyun kutsallığını su içme ritüellerinde görmek mümkündür. Suyu yudum yudum içme, suyu mukaddes bir nimet yerine koyma, nimete saygı duyma inancından gelmektedir. Annelerin evlatlarına *suyu yudum yudum, şükrederek* içme telkinlerini nimete saygıya işaret eder. Ayrıca su içerken eli başa koymak, su içme şekillerindedir. Kaynaklarda su ile ekmeğin birlikte kullanımında suyun kutsal bir varlık olarak düşünülür. 11. yüzyıla ait kaynaklarda da *aş-su* kullanımı sıklıkla görülür. Suyun mukaddes sayılmasının en büyük sebebi Tanrı tarafından verilmiş olmasıdır (Ögel, 1995, s. 315, 321-322, 326-327).

Türk kozmogonisinde varlığın temeli olan su, evrenin meydana gelmesini sağlayan temel varlıktır. Türklerde su bereketin simgesi olmuştur. Gökten inen su (yağmur) Türk toplumlarında *rahmet* sayılmıştır. Çünkü su, toprağa insana ve diğer canlılara hayat bağışlar. Türklerde çocuk sahibi olamayan kadınlar sudan medet ummuşlardır. Bu kadınlar kurumuş ırmaklara şarap salarak oradaki ruhu memnun etmiş ve böylece o ruhların yardımıyla çocuk sahibi olmayı beklemişlerdir. Kırgız ve Kazak Türklerinde kadınlar çocuk sahibi olmak için çölde bulunan tek ağacın, pınarın ya da suyun yanında kurban kemişlerdir. Türklerde evin ve yurdun içme suları da kutsal sayılmıştır. Bundan dolayıdır ki eski Türklerde gelin kocasının evine girmeden önce

kocasının yerlerini ve sularını dolaşır, saygı duyar ve saçını sunar. İslamiyet sonrasında da su ile ilgili inanışlar farklı şekillerle var olmuştur. Örneğin; su içerken besmele çekmek, suyu yudum yudum içmek gibi (Abdülkadir, 2012, s. 24, 27-29).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Acı acıyı keser, su sancıyı / Aç susuz kalmak / Adamın yere bakanından, suyun yavaş akanından kork / Ağzının suyu akmak / Aksan sular durmak. Akan su yosun tutmaz (URL-1). Ayaklarına kara su inmek / Kulağına kar suyu kaçmak (Aksoy, 1993, s. 600, 942).

Eski Türklere ait atasözü ve deyimlerden örnekler: Suyu görmeyince pabuç çıkarma (Kişilerin işlerinde acele etmeyerek, ağır başlı davranmaları) / Susamışa serâb büsbütün su görünür (Susamış insan her serabı/hayali su görür) / Balık suda gözü ise dışarıdadır (Her şeyin içinde bulunup da bilmiyormuş gibi görünen kimseler için kullanılır.) / Su bile içirmeyene sen süt ver (Sana kötülük edene iyilik yap) / Buzdan su damlar (Huyları babasının huyuna benzeyen için söylenirmiş) / Geçidi (köprüyü?) su götürdü (Geçmiş ve artık elde edilemez bir iş için söylenirmiş.) Bahsedilen örneklerin bugünkü atasözleri ile paralellik gösterdiğini söylemek yerinde olacaktır (Ögel, 1995, s. 331, 332).

Edebî eserlerden örnekler:

• **Orhun Abideleri**

“*Ɔanınğ subça yügürti, süngüküng tağça yatdı*” (Ergin, 2010, s. 16).

• **Şükrü Erbaş / Büyüme Masalı**

“*Bir avuç sular da ay ışığında belikler ören*” (Erbaş, 2015, s. 7).

• **İsmet Özel / Mataramda Tuzlu Su**

“*Mataramdaki suya tuz ekledim, azığı yok*” (Özel, 1984, s. 15).

Yapılan değerlendirmeler sonucunda *su* kelimesinde herhangi bir anlam değişimi tespit edilmemiştir. Kelime, TT’de aynı anlamda ve aynı biçimde kullanılmaktadır.

2.171. Yıl

Kelime, metinde “*Meşelâ öd, su, yıl, toprak gibidür*” cümlesinde *rüzgar, esinti* anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 204, 305)

Kelimenin sözlük anlamı “*havanın yer değiştirmesinden oluşan esinti*”(URL-1), Tietze’de “*rüzâr, esinti*”(2019, s. 301), Ötüken Sözlükte “*havanın yer değiştirmesi ile*

oluşan esinti; rüzgâr” şeklinde ifade edilmiştir. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/V, 2007, s. 5276).

Kelimenin kökeni Türkçedir. ET’de “*yil*”, TT’de “*yel*” şeklindedir (Gülensoy, 2018, s. 911). Kelimenin Farsçada “*rüzgâr (روزگار)*” şeklinde eş anlamlısı bulunmaktadır (Devellioğlu, 2010, s. 1054).

Türk düşüncesine göre, İslamiyet’ten önce veya sonra, rüzgârı estiren ve yağmuru getiren güç Tanrı elindedir. Türklere göre yağmuru yağdıran Yadaçılar Tanrı’nın aracılarıdır. Yakut Türkleri rüzgârların dünyanın dört köşesinden geldiğine inanmışlardır ve “*Dört köşeden esen rüzgârlar*” deyimini kullanmışlardır. Türklerde doğu kutsal yöndür. Bu yüzdendir ki doğudan esen rüzgârların insanlara iyilik ve uğur getirdiğine inanmışlardır. Türklerin doğudan gelen rüzgârlara önem vermelerinin bir başka sebebi de bu rüzgârların *bahar rüzgârları* olmasıdır. Türkler *ilkbahar* mevsimini yılbaşı olarak kabul etmişlerdir. Batıdan esen rüzgârlar da bölgeye soğuk getirirdi. Anadolu’da bu rüzgarlara, *Batı kara yeli* adı da verilmiştir. Kuzeyden gelen rüzgârlar ise *kara yeldir*. Karay yel rüzgârlarının iyilik ve uğur getirdiğine inanılmıştır. Fakat Orta Asya mitolojisinde ölüm getirdiğine, her şeyi kurup dünyayı varlıksız bıraktığına inanılan Kara yel rüzgârları da mevcuttur. Kara bir renk ismi olmanın yanında kuzeyin, karanlığın, zulmün, kötülüğün ve fenalığın da sembolüdür. Kara kış deyimini de bu anlamlardan gelmektedir (Ögel, 1995, s. 303-305).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Ağaç ucuna yel değer, güzel kişiye söz değer / Ağır yongayı yel kaldırmaz / Alçak yerde yatma sel alır, yüksek yerde yatma yel alır / Allah verirse el getirir, sel getirir, yel getirir / Başında kavak yeli esmek / Derede tarla sel için, tepede harman yel için / El el ile, değirmen yel ile (URL-1). Yel üfürdü, sel götürdü / Yel yeperek yelken kürek (Kaçalın, 2019, s. 797). Yel değmedik dal olmaz / Yel eserken harmanını savur / Yel esmezse yaprak (çöp) kımıldamaz (sallanmaz) / Yel gibi gelen, sel gibi gider / Yelin ahiri yağış, şakanın ahiri dövüş / Yel gelir derede, sel gelir tepede / Yel gibi esti kum gibi çöktü / Yeli yağmuru dokunmamak (Kaçalın, 2019, s. 223, 433).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Âşık Paşa / Garib-nâme**

“*Toprag u su yil ü od kıldı sücüd*” (Yavuz, 2002, s. 111).

- **Nazım Hikmet / Tekir’le Kaval**
“Başlar kavak yelleri esmeye” (Hikmet, 2008, s. 924).
- **Nazlı Eray / Kayıp Gölgele Kenti**
“Arada ılık bir yel esiyordu” (Eray, 2008, s. 85).

Kelimede herhangi bir anlam değişimi tespit edilmemiştir. Yil kelimesi TT’de *yel*/biçiminde ve aynı anlamda kullanılmaktadır.

2.172. Toprak

Metinde “*Meşelâ öd, su, yil, toprak gibidir*” cümlesinde geçen *toprak* kelimesinin buradaki anlamı “*toprak*”tır (Korkmaz, 2017, s. 204, 305, 668).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*yer kabuğunun, toz durumuna gelmiş türlü kütle kırıntılarıyla, çürümüş organik cisimlerden oluşan ve canlılara yaşama ortamı sağlayan yüzey bölümü*” (URL-1), “*yer kabuğunun atmosferin etkisi ile dağılıp organik maddelerle karışması ile meydana gelen canlıların yaşamasına elverişli yüzeysel tabakası*” şeklinde ifade edilmiştir. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/V, 2007, s. 4872).

Kelime Divânu Lügâti’t-Türk’te de “*toprak*” şeklindedir (Ercilasun, Akkoyunlu, 2020, s. 892). Gülensoy ve Clauson kelimenin kökünü “*topra-*“ olarak belirtmiştir (2018, s. 753; 1972, s. 443).

Toprak insanoğlunun en verimli kaynaklarındadır. İnsanlar geçmişte ve bugünde toprağın sayesinde doymuş, barınmış ve birçok araç ve gereçlerini topraktan elde etmişlerdir. Bunun yanında milletlerin en önemli değeri sahip olduğu toprak parçalarıdır. Milletler toprak parçaları için savaşarak şehit olur. Çünkü bir millet kaybederse bağımsızlığını bayrağını da kaybetmiş olur.

Toprak Ana

Türk kültüründe ve diğer dünya toplumlarının kültürlerinde toprak, kadın ve dişilik etrafında anlamlandırılır. Toprak, Türklerde “ana” kavramıyla iç içedir. Bitki köklerinin toprağa bağlı olması ve toprak sayesinde büyümeleri, toprağın üreme ve bollukla ilişkilendirilmesine sebep olmuştur. Türk tarihinde tarımla uğraşan ve yerleşik hayata geçen ilk Türk devleti Uygurlardır. Uygurların tarımla uğraşması Türklerin toprağa ait inanç sisteminin temelini atmıştır. Türk kültüründe toprak vatan olarak kabul edilir. Tatarlar arasında anlatılan efsaneye göre; Mete’den atının ve kadınının

istendiğinde onları verdiği ancak kendisinden toprak parçası istendiğinde orada atalarının mezarı olduğunu ve “ata yadigarı” olduğunu belirterek vermediği ve savaşı göze aldığı anlatılır. Türk inanç sistemine göre evrenin yaratılışında beş unsur vardır. Bunlar: su, ateş, maden ve topraktır. Uygurlar toprağın temiz olduğuna inanırlardı. Topraktan rahatsız olmazlardı ve toprağın üzerine herhangi bir şey sermeden otururlardı. Burada akla İslam dininde su olmayan yerde abdest almak gerektiğinde toprak ile teyemmüm yapıldığı gelir (Altın, 2018, s. 37, 39, 42). Türklerin inancına göre Toprak Ana göğün üçüncü katındadır. Toprak ana evrenin ruhu, güçlü kadındır. Toprak Ana için beyaz tavuk kurban bazen de balık, koyun veya öküz kurban edilir (Karakurt, 2011, s. 209). Bazı masallarda güçsüz çocuklar anne babaları tarafından toprağa gömülür ve toprakta güçlenir. Sonrasında topraktan yiğit olarak çıkar (Karakurt, 2011, s. 210). Anadolu ozanlarından biri olan Aşık Veysel eserinde topraktan şöyle bahseder:

Karnın yardım kazmayınan bel inen,

Yüzün yırttım tırnağınan el ineni,

Gine beni karşı karşıladı gül ilen,

Beni sadık yârim kara topraktır (Karakurt, 2011, s. 210).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Gözünü toprak doyursun / Bir avuç toprak olmak / Toprak olmak / Toprak paklar (URL-1). Toprağı işleyen altın bulur / Toprağını ele, sele verme / Toprağın taşına bakma, yaşına bak / Toprak yaslanığ taş döşenmek (Kaçalın, 2019, s. 212, 421). Toprak çekmek / Toprağına ağır gelmesin / Toğrağı bol olsun / Toprak doyursun gözünü (Ağakay, 1969, s. 740).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Ahmedî / İskendernâme**

“Kim çürüyüp toprak içinde kala” (Kanar, 2011, s. 671).

- **Mehmet Akif Ersoy / İstiklal Marşı**

“Şühedâ fişkıracak, toprağı sıksan şühedâ” (URL-88).

- **Nazım Hikmet / Güneşi İçenlerin Türküsü**

“Biz topraktan, ateşten, sudan, demirden doğduk” (Hikmet, 2008, s. 27).

- **Kemal Tahir / Kurt Kanunu**

“Olsa olsa, onların toprakları diğer köylülere göre daha büyükçe, daha hallicedir” (Tahir, 2005, s. 240).

Toprak kelimesi için metindeki, sözlüklerdeki anlamlarından ve edebî eserlerdeki kullanımlarından yola çıkarak kelimedeki herhangi bir anlam değişiminin

olmadığını söylemek yerinde olacaktır. Kelime TT’de aynı biçimde ve anlamda kullanılmaktadır.

[B.25^a] Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Yılduz

2.173. Yılduz

Kelime, metinde “*Meşelâ yılduzlar gibi kim şevâbitdür*” cümlesinde “*yıldız*” anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, s. 204, 305, 694).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*çekirdeğinde oluşan füzyon sonucunda açığa çıkan enerjiyi uzaya ışınım biçiminde yayan, ışıklı gök cisimlerinden her biri*” olarak açıklanırken (URL-1), Türkçe sözlükte “*gökyüzünde görülen ışıklı cisimlerden her biri*”, “*Güneş sistemi dışında bulunan ve pek uzakta olduğu için durağan gibi görünen gökcisimlerinden her biri*”, “*şu deyimlerde yıldız “talih” anlamındadır: Yıldızı düşkün (veya düşük), yıldızına bakmak, yıldızı parlamak, yıldızı sönmek*”, “*herkesçe sevilen, beğenilen veya mesleğinde çok parlayan ünlü sinema sanatçısı*”, “*bit noktadan çevreye doğru çekilmiş birçok kısa çizgiden veya üçgenden ibaret şekil: Türk bayrağındaki yıldız beş ışıklıdır.*”, “*Yıldız, enizcilikte kuzey anlamına da gelir*” şeklinde açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Ağakay, 1969, s. 805).

Kelime Tietze’de “*malum gök cismi; baht, talih*” (2019, s. 371), Ötüken Sözlükte “*(Güneş ve Ay dışında) gökyüzünde nokta gibi görülen ışıklı gök cisimlerinden her biri*” olarak ifade edilmiştir (Çağbayır/V, 2007, s. 5321).

Kelime ET’de “*yıldız, yiltız*”, OT’de “*yulduz*” şeklindedir (Gülensoy, 2018, s. 935). Tarama Sözlüğünde de “*yılduz*” biçiminde verilmiştir (1972, s. 4581). Bilindiği üzere EAT döneminde bazı kelimelerde ön sesteki “/y/” ünsüzü düşmüştür. Bu ses olayının sonucu olarak “*yıldız*” kelimesi EAT döneminde “*ılduz*” şeklinde görülmektedir (Özkan, 2013, s. 109).

Dîvâbu Lugâti’t-Türk’te yıldız kelimesi için “*ağacın kökü*” ve “*yıldızlan- (kök salmak)*” fiili verilmiştir (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 971).

Türk Mitolojisinde Yıldız

Türkler, yön, yol bulmada ve vakit öğrenmede yıldız bilgisinden yararlanmışlardır. Savaşçı bir millet olan Türkler için yön ve yol bulmak oldukça önemlidir. Türklerde yıldız isimlerine ve anlamları incelendiğinde: *Zühal yıldızı (Saturn)*: Türk milletinin en iyi tanıdığı yıldızdır. Kutadgu Bilig’de şöyle geçer: “*En üstün Zühal (Sekentir), Müşteri yıldızı (Jüpiter)*”: Türklerin takvim bilgisinde en önemli rol oynayan yıldızdır. Türkler 11. yüzyıldan sonra bu yıldızla “*Ongay*” adını vermişlerdir. Anadolu’nun birçok yerinde “*Ongay ya da Öngay*” denir. *Merih (Mars)*: Türkler Merih yıldızına “*Bakır Sokum*” da demişlerdir. Anadolu’da ise “*Yaldırık*” denmiştir. Yaldırık (Korkunç ve ateşli) Eski Türkçe bir deyimdir. *Utarit Yıldızı (Merkür)*: Türkler “*Tilek*” adını verdiği dilek diledikleri uğurlu yıldızdır. Kutadgu Bilig’de “*Sonra geldi arzı ‘Tilek’ arzular.*” olarak geçer (Ögel, 1995, s. 205-206).

Türk Bayrağındaki Yıldız Sembolü

Bayrak bir ülkenin en önemli sembolüdür. Bayraklarda, sancaklarda yıldız motifi tarih boyunca görülmüştür. Osmanlı Devleti’nin sancağında başlarda sadece hilal motifi bulunmaktaydı. Üçüncü Selim’in askeri reformuyla sancağa sekiz köşeli *Zühre Yıldızı* motifi eklenmiştir. 1844 yılında altın ve gümüş paralarda, beş köşeli yıldız motifi kullanılmıştır. Abdülmecid döneminin sonlarına doğru bayraktaki yıldızlar beş kollu yıldız olmuştur. II. Abdülhamid döneminde de bayraklarda hilal motifinin yanında beş köşeli yıldızın da bulunduğu görülür. Türkiye Cumhuriyeti’nin şanlı Türk bayrağı da kırmızı zemin üzere beyaz renkli hilal ve beş köşeli yıldız motifinden oluşur. Türk bayrağındaki ay ve yıldız istiklalin ve bağımsızlığın nişanıdır. Ayrıca T.C. Cumhurbaşkanlığı forsunda on altı kollu güneş ve on adet beş kollu yıldız bulunmaktadır. Bu on adet beş kollu yıldız tarih boyunca kurulan Türk boylarını simgeler (Soysaldı & Gök, 2020, s. 139).

Türk bayrağı ile ilgili

Efsaneye göre bayraktaki al, kan kırmızısıdır ve şehitlerin dökülen kanlarını temsil eder. Gece yarısı bu kanların üzerine yansıyan hilal biçiminde ki ay ve bir yıldızla beraber Türk bayrağının görüntüsü oluşur. Bu efsanenin 1389 yılında meydana gelen I. Kosova Muharebesi’nde gerçekleştiği söylenmektedir (URL-106).

şeklinde bir rivayet vardır.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Ay görmüşün yıldıza minneti (itibar) yoktur / Yıldızı parlamak / Yıldızı sönmek / Yıldızı (yıldızları) barışmamak / Yıldızları saymak (URL-1). Yıldızdan ırak / Yıldızı tutmamak (biriyle) (Kaçalın, 2019, s. 435).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Ahmedî / İskendernâme**

“*Subha dek gözlerdi gice yıldızı*” (Kanar, 2011, s. 766).

- **Mehmet Akif Ersoy / İstiklal Marşı**

“*O benim milletimin yıldızdır, parlayacak*” (URL-88).

İlduz kelimesi Türkçenin tarihi gelişiminden günümüze *yıldız* biçiminde ulaşmıştır. Kelimede herhangi bir anlam değişimi bulunmamaktadır. TT’de aynı anlamda kullanılır.

[B.26^a]’da Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Arşlan	Vağan	Çaçal	Āyu
--------	-------	-------	-----

2.174. Arşlan

Kelime, metinde “*İşitdüm kim bir arşlan vār-ıdı kim āz perhiz-kār, za’if-nüvāz ra’iyyet-perver*” cümlesinde tespit edilmiştir. Kelimenin buradaki anlamı *aslandır* (Korkmaz, 2017, s. 205, 307).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*kedigillerden, Afrika’da ve Asya’da yaşayan, erkekleri yeleli, yırtıcı, uzunluğu 160, kuyruğu 70 santimetre ve ucu püsküllü, çok koyu sarı renkli güçlü bir tür memeli, arslan*” olarak ifade edilirken (URL-1), Türkçe sözlükte “*gürbüz ve yiğit adam*” şeklinde bir (Ağakay, 1969, s. 53), Tietze’de “*arslan*” (2016, s. 439), Ötüken Sözlükte “*Afrika ve Asya ormanlarında yaşayan, iri yapılı, güçlü, kestane renginde, kükremesi korkunç, et yiyici vahşi bir hayvan*”, “*mec. yiğit ve cesur*”, “*belli özellikleriyle beğenilen, sevilen gençlere hitap için kullanılan söz*”, “*kuzey yarı kürede Yengeç ve Başak takım yıldızları arasında yer alan, en parlak yıldızı Regulus olan bir takım yıldızı kümesi*” olarak açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/I, 2007, s. 320).

Kelime, Uyg. “*arslan*”, OT’de “*aslan*”, Clauson’da “*arslan*” biçimindedir (Gülensoy, 2018, s. 37; 1972, s. 238). Divanu Lugati’t-Türk’te “*arslan*” kelimesi

“*hükümdarlara verilen ad, unvan*” şeklinde açıklanmıştır (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 557).

Türk Mitolojisinde Aslan

Türk tarihi boyunca aslan, güç, kuvvet, ihtişam, yiğitlik, cesaret, asalet ve hâkimiyetin simgesi olmuştur. Birçok Türk devletinin paraları, bayrakları üzerinde aslan simgesi bulunur. Hun, Uygur, Göktürk, Selçuklu, Anadolu Selçuklu hükümdarları da aslan kelimesini bazen isim olarak bazen de unvan olarak kullanmışlardır. Aslan ismi Karahanlı Devleti’nde diğer Türk devletlerine nazaran daha çok kullanılmıştır. Güç ve ihtişamın simgesi olan aslanları Osmanlı Devleti zamanında *aslanhane* adı verilen yerde bakılmıştır. Aslan simgesi aynı zamanda Türk edebiyatında kullanılmıştır. Örneğin; Hacı Bektaş-ı Veli’nin *Vilayetname* adlı eserinde; Hacı Bektaş, çölde karşılaştığı iki aslanı taşa diğer sırtını sıvazladığı aslanları da uysal bir hayvana dönüştürür. Aslan, Divan ve Cumhuriyet dönemi edebiyatında gücün, kuvvetin, asaletin ve yiğitliğin simgesi olmuştur (Öztürk, 2019, s. 36-37).

Tüm bunlarının yanında diğer birçok hayvan gibi aslan, savaşın, iyinin, zaferin ve kudretin simgesidir. Aslanın postu, yelesi de yiğitliğin simgesi olmuştur. Buradan yola çıkarak Türklerde, uzun saçın yaygın olmasıyla aslan yelesi arasında simgesel anlamda bağ kurulmuştur. Budizmi benimsemiş Eski Türklerde aslan Tanrı’nın da simgesiydi. Türk sanatında kanatlı aslanların yer alması aslanın göğe ait bir unsur olarak düşünüldüğüne de işaret eder (Çoruhlu, 2002, s. 136-137).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Aç aslandan tok domuz yeğdir / Aç kurt aslana saldırır / Aslan gibi / Aslan kesilmek / Aslan yatağından (yattığı yerden) bellidir (belli olur) / (bir şey) Aslanın ağzında olmak / Ekmek aslanın ağzında / Her yiğidin gönlünden bir aslan yatar / Yatan (yatar) aslandan (kurttan), gezen (yeler) tilki yeğdir (iyidir) (URL-1). Aslanım! (Ağakay, 1969, s. 53). Aslan ayağı yerinden belli olur / Aslan kadına dokunmaz / Aslanlar kazanır, tilkiler yer / Aslan varken kediye ciğer düşmez / Aslan yatağı boş kalmaz / Aslanım ama yerim yok / Çakal eniği kurt olmaz, aslanın yatağı yurt olmaz (Kaçalın, 2019, s. 45, 75, 254).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Kemal Tahir / Kurt Kanunu**

“*Ziya Hurşit aslanına da güvenemedin mi, götür kendini denize at*”(Tahir, 2005, s. 51).

- **Nazım Hikmet / Demir Kafeste Dolaşan Aslan**

“Demir kafeste dolaşan aslana bak” (Hikmet, 2008, s. 134).

- **Nazlı Eray / Kayıp Gölgele Kenti**

“Çevresindekiler onun bunadığına inanıyorlardı kimi zaman, ama o her şeyi kontrol altında tutabilecek güçteydi, her bir yana bir kamçı gibi şaklıyordu, yaşlanan Stalin hiddetli bir aslan gibiydi; yoldaşlara, Yahudilere, herkese ulaşıyor, yok etmek istediğine acımıyordu” (Eray, 2008, s. 207).

Arslan kelimesi TT’de aynı anlamda kullanılır. Kelimede anlam değişimi bulunmamaktadır.

2.175. Vatan (وطن)

Metinde, “Bir mişede (9) vatan dutmuşdı” cümlesinde geçen *vatan* kelimesi “memleket” anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 205, 307, 681).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “yurt” olarak ifade edilirken (URL-1), Kubbealtı Lugatında “bir kimsenin doğup büyüdüğü ve yaşadığı yer”, “bir milletin üzerinde yaşadığı, hâkim olduğu toprak” (URL-107), Tietze’de “yurt, ülke” (2019, s. 409), Ötüken Sözlükte “bir kimsenin doğup büyüdüğü ya da yurttaşlık bağı ile kendisini bağlı saydığı ülke” şeklinde açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (Çağbayır/V, 2007, s. 5096).

Kelimenin Türkçede “yurt” şeklinde eş anlamlısı bulunmaktadır (URL-1). ET’de “vatan” kelimesinin eş anlamlısı olarak “il” kelimesi kullanılmıştır (Gülensoy, 2018, s. 339).

Vatan her millet için sınırları çizilmiş, üzerinde yaşanılan toprak parçasını ifade eder. Türkler, topraksız bir devlet düşünmemişlerdir. Türk devlet anlayışında halk, toprağı toprak da halkı tamamlar ve böylelikle devlet meydana gelirdi Türk Edebîyatında Türklerin vatan karşısındaki tavrı ilk kez Orhun Abideleri’nde şu cümlelerde görülür: “Tük kağan Ötüken yış olursar ilte bung yok (Türk kağanı Ötüken ormanında otursa ilde sıkıntı yoktur) İl tutsık yir Ötüken yış ermiş (İl tutacak yer Ötüken ormanı imiş)” (Ergin, 2010, s. 2, 5). Bu ifadelerde Türkler için Ötüken ormanı vatan olarak ayrı bir yer olmasının yanında, vatan toprağının kaybedilmemesi için uyarı yapılarak vatan kaybedilmediği sürece sıkıntı olmadığı vurgulanmıştır. Türkler İslamiyet’i kabul ettikten sonra da Hz. Muhammed’in “Vatan sevgisi imandandır” hadis-i şerifiyle vatan sevgilerini artırarak sürdürmüşlerdir (URL-108).

Eski Türklerden itibaren gelen vatan sevgisi ve vatanın önemi bugün Türk kültüründe devam etmektedir. Vatan, Türk milletinin mukaddes değeridir. Vatan, dokunulamaz ve kaybedilmesi düşünülemez toprak parçasıdır. Vatan, Türklerin milli kültürel değerdir ve milletin tarihinin yazıldığı, geleneklerin sürdürüldüğü üzerinde bayrağın dalgalandığı paha biçilemez toprak parçasıdır. Türklerin uğruna şehitler verdiği Akif'in İstiklal Marşı'nı yazdığı bu muakddes topraklar Türk milletinin bugünüdür, yarınıdır ve geleceğidir. Şüphesiz Türk milletinde vatan sevgisi var oldukça Türk milleti ebediyete kadar var olacaktır.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Bülbülü altın kafese koymuşlar, 'ah vatanım' demiş / Vatan tutmak (URL-1).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Mehmet Akif Ersoy / İstiklal Marşı**

“Verme, dünyâları alsan da, bu cennet vatanı” (URL-88).

- **Nazım Hikmet / Kuvâ-yı Milliye**

*“Vatan ki bu insaniann evidir,
Sevgilim, onlar vatana düşman”* (Hikmet, 2008, s. 636).

- **Sabahattin Ali / Kürk Mantolu Madonna**

“Düşman vatandan kovulmuş, millî ordu Havranı kurtarmıştı” (Ali, 1943, s. 68).

Vatan kelimesi için herhangi bir anlam değişimi tespit edilmemiştir. Kelime, aynı anlamda ve aynı biçimde TT'de kullanılmaktadır.

2.176. Çakal

Kelime, metinde şu cümlede geçer; *“Ol arslanun iki çakal nedimi vār-ıdı, zîrek (10)tab”* cümlesinde *akıllı, kurnaz* anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 205, 307).

Kelimenin sözlük anlamı TDK'nin Güncel Türkçe Sözlüğünde *“etoburlardan, sürü hâlinde yaşayan, kurttan küçük bir yaban hayvanı”, “argo: Kurnaz, yalancı, düzençi, aşağılık kimse”* (URL-1), Tietze'de *“mâruf hayvan”, “yalancı, düzençi, aşağılık kimse”* (2016, s. 132), Ötüken Sözlükte *“köpekgillerden tilki büyüklüğünde ve tilki gibi uzun ve bol tüylü kuyruğu olan, geceleri sürü hâlinde dolaşarak avlanan, sürüden sürüye karşılıklı kevkirmek suretiyle çok gürültü çıkaran etçil bir yaban hayvanı; dağ itı”, “argo. kurnaz, yalancı, düzenbaz, aşağılık kimse”, “(kişi için) görgüsüz”, “(kişi için) titiz, huysuz”, (kişi için) serseri, ihsiz”, “{ağız} (hayvan için)*

alınında beyaz tüyler bulunan”, “{ağız}(kişi için) iş bilemeyen; acemi; toy”, “(köpek için) havlayan ancak ısırmayan”, “(kişi için) mavi gözlü ve sarışın”, “(kişi için) sinsî” olarak açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/I, 2007, s. 857).

Çakal kelimesinin Derleme Sözlüğündeki anlamı “*titiz, huysuz*”dur (1993, s. 1041).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Arslanın adı çıkmış, çakallar baş keser / Ne dağda bağım var, ne çakaldan davam (URL-1). Çakal babasından iri olmaz / Çakaldan kurt olmaz, gene kurdoğlu kurt gerek / Çakal eniği kurt olmaz, aslı kurt gerek / Çakal eniği kurt olmaz, aslanın yatağı yurt olmaz / Çakal olup aslan peşinde koşma / Çakal öldüye vermek (Kaçalın, 2019, s. 75, 287).

Edebî eserlerden örnekler:

• **Necati Cumalı / Kente İnen Kaplanlar**

“*Çakal sesleri, kurbağa çekirge ötüşleri bile uykusuz gezen bir kendisi olmadığım duyururdu ona*” (Cumalı, 1976, s. 87).

• **Etem İzzet Benice**

“*Korkunç geceler, çakalların ulumaları, köpeklerin haykırıışları bu ruhu da karartan gecelerde sınırları büsbütün gevşetiyor*”(URL-1).

Kelimede herhangi bir anlam değişimi bulunmamaktadır. Kelime TT’de aynı anlamda ve biçimde kullanılır.

2.177. Āyu

Kelime, metinde “*Ve [bu aşlanu] bit Āyu veziri vār-ıdı*” cümlesinde geçer. Kelimenin buradaki anlamı *ayıdır* (Korkmaz, 2017, s. 205, 307).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*memelilerin etobur takımından, beş parmaklı, tabanlarına basarak yürüyen, yurdumuzda boz türü bulunan, iri gövdeli hayvan, kocaoğlan*” (URL-1), Tietze’de “*ayı*” (2016, s. 519), Ötüken Sözlükte “*etçil olmakla beraber bal, meyve ve köklerle beslenen iri yapılı, tabanları üzerinde yürüyen, kısa kuyruklu, uzun burunlu, postu uzun tüylü, 25-30 yıl kadar yaşayan memeli bir hayvan; kocaoğlan*”, “*mec. kaba, iri yarı ve görgüsüz kimse*”, “*ünl. argo. kabalık yapan birisine kızıldığında söylenen hakaret ve küfür sözü*” olarak açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/I, 2007, s. 382).

Ayı kelimesi OT’de “*ayığ*”biçimindedir (Ercilasun, Akkoyunlu, 2020, s. 566).

Türk Mitolojisinde Ayı

Ayı, Türk mitolojisinde önemli bir yeri vardır. Fakat hiçbir zaman at ya da kurt kadar önemli olmamıştır. Türk mitolojisinde ayı orman tanrısının, orman ruhunun simgesidir. Orta ve İç Asya'daki bazı Türk toplumlarında, yaşayan tözler arasında ayı da bulunur. Başkurtlar gibi bazı Türk toplumları ayıyı ataları saymış ve ayıdan türediklerine inanmışlardır. Yakutlar ayı kafatası üzerine ant içmişlerdir. Şamanların göğe yaptığı yolculuklarda ayı yardımcı bir ruh olarak kabul edilmiştir. Aynı zamanda şaman kıyafetlerinin üzerine ayının bazı bölgelerinden alınan kemikler dikilmiştir. Avlanan ayının etinin yenmesiyle ayıdaki kuvvetin yiyeceğine inanılmıştır. Türkler'in İslamiyet'i kabul ettikten sonra ayı, kaba kuvvetin, aptallığın ve kötü insanın simgesi haline gelmiştir (Çoruhlu, 2002, s. 139-140). Ögel'e göre Türk destanlarında ayı aptal ve kötü bir hayvan olarak yer almıştır (1995, s. 533).

Bazı Türk boyları ayıdan türediklerine inanmışlardır. Ayıyı betimlemek için *Aba Tös* ifadesi kullanılır. *Aba* (Ebe, Ebüğe) bazı Türk boylarında ayı kelimesi yerine kullanılmıştır. Yakutlarda, Altaylarda, Dolganlarda ayının isminin açıkça zikredilmemesi gerektiğine inanılır. Bu yüzden de ayı kelimesi yerin "*Abay veya Dayı*" kelimeleri kullanılır. İnanışa göre ayı, ismi söylendiğinde topraktan duyar. Bunun sebebi "*Er Kulaktı / Çin Kulaktı (Yer kulağı)*"nın onu duymasıdır. Anadoluda yerin kulağı vardır ifadesi bu inanca dayanır. Ayrıca ayı ismi yerine *dayı* kelimesinin kullanımı "*Köprüyü geçene kadar ayuya dayı demek*" atasözünde görülür (Karakurt, 2011, s. 40).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Aç ayı oynamaz / Ahlatın iyisini ayılar yer / Avcı ne kadar hile (al) bilse ayı o kadar yol bilir / Ayı sevdiği yavrusunu hırpalar / Ayılık etmek / Ayının kırk türküsü var, kırkı da ahlat üstüne / Ayıyı vurmaktan postunu satmak (URL-1). Ayıya kaval çalmak / Ayıyı vurmaktan postunu satmak (Ağakay, 1969, s. 66). Ayı bile yenilmeğe razı olmaz / Ayı, balığını incitmez / Ayıdan post düşmandan dost olmaz / Ayı meşeden küsmüş, meşenin haberi yok / Ayının ahmağı kayganadan pay umar / Ayı beni korkuttu kulağını sarkıttı / Ayı kendi gümbürtüsünde, elinkinden haberi yok (Kaçalın, 2019, s. 51, 260).

Edebî eserlerden örnekler:

- Enderunlu Fâzıl

"*Heman ol ayı gibi çingâne*"(URL-145).

- **Osman Cemal Kaygılı**

“Ah anacığım, bir yaşıma daha girdim, dünyâda her şey aklıma gelirdi de tefle ayı oynatmak gelmezdi” (URL-145).

Kelimede herhangi bir anlam değişimi gözlenmemiştir. Kelime, TT’de ayı biçiminde ve aynı anlamda kullanılır.

Sayfa 73’de Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Hüdhüd

2.178. Hüdhüd (هدهد)

Kelime, metinde “İy, hüdhüd!” cümlesinde geçer. Anlamı “çavuş kuşu, ibibik, Süleyman peygamber ile Saba melikesi Belkıs arasında haber getirip götüren kuş”tur (Korkmaz, 2017, s. 209, 308, 522).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “çavuş kuşu” olarak açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (URL-1).

İskender Pala kelimeyi

İpek kuşu, çabuşkususu, ibibik. Süleyman Peygamber’e hizmet eden bir kuş. Çok uzaklardaki suyu havadan görebilme ve keşfedebilme özelliğine sahiptir. Bir gün su aramak için çok havalanınca Sebe ülkesini görüp Süleyman Peygamber’e haber vermiş, o da Belkıs’a Hüdhüd’ü elçi olarak göndermiştir (2004, s. 216).

şeklinde açıklanmıştır.

Hz. Süleyman ve Hüdhüd Kuşu

Kur’an-ı Kerim’de Hz. Süleyman’a kuşdilinin öğretildiğinden, cinler, insanlar ve kuşlara hükmettiğinden ve onlardan oluşan bir ordusunun olduğundan bahsedilir.

Kur’an-ı Kerimde ayetlerde verilen bilgiler şu şekildedir:

Bir sefer esnasında ordularıyla birlikte karınca vadisine gelen Hz. Süleyman kuşları gözden geçirir ve hüdhüdün orada olmadığını anlar. Sebebini sorarak eğer mazereti varsa bunu ispat etmesini, yoksa canını yakacağını veya kafasını koparacağını belirtir. Çok geçmeden hüdhüd gelip Hz. Süleyman’a onun bilmediği Sebe ülkesinden haber getirdiğini, bu ülkeyi bir kadının yönettiğini söyler ve onların dini inançları hakkında bilgi verir. Bunun üzerine Hz. Süleyman hüdhüde bir mektup vererek Sebe’ye götürmesini ve oradaki yöneticilerin nasıl bir karar alacaklarını öğrenmesini ister. Mektubu okuyan Sebe melikesi, ileri gelen adamlarıyla istişare ettikten sonra Hz. Süleyman’a bazı hediyeler göndermeye karar verir (en-Neml 27/16-35) (URL-109).

Ayetlerdeki bilgiler haricinde İslam literatüründe aktarılanlara göre şu şekildedir:

Hz. Süleyman Beytülmakdis'in yapımını tamamladıktan sonra insan, cin, şeytan, kuş ve vahşi hayvanlardan bir ordu toplayarak önce Mescid-i Harâm'a, oradan da Yemen'e gitmek üzere yola çıkar. San'a'ya vardığında bir yerde konaklar. Bu arada su sıkıntısı baş gösterir. Toprağın altındaki suyu görebilme gücüne sahip olan, bu sebeple de Hz. Süleyman'a su bulmada rehberlik eden hüdhüd aranır, fakat bulunamaz. Daha sonra olaylar Kur'an'da belirtildiği şekilde gelişir. Başka bir rivayete göre, Hz. Süleyman ve ordusu konakladığında Ya'fûr adını taşıyan hüdhüd Hz. Süleyman'ın konaklama işiyle meşgul olmasından faydalanarak dolaşmaya çıkar. Etrafı gözden geçirirken Sebe ülkesinin melikesi Belkis'in bahçesini görür ve bu yeşillığe konar. Orada Ufayr adlı Yemen hüdhüdü ile karşılaşır. Ufayr kendisini Belkis'in saltanatı hakkında bilgi verir. Hüdhüd, namaz vakti gelip de suya ihtiyaç duyan Hz. Süleyman'ın kendisini bulamamasından endişe ederse de Ufayr ile Belkis'in mülkünü dolaşır. Ancak geri döndüğünde ikindi vakti olmuştur. Diğer bir rivayette, Hz. Süleyman'ın susuz bir alanda konakladığında önce insanlar, cinler ve şeytanlardan su bulmalarını istediği, daha sonra hüdhüdü arattığı, fakat onun bulunamadığı anlatılır. Vehb b. Münebbih'e göre ise hüdhüdün aranma sebebi nöbetine gelmeyiştir (URL-109).

İran efsanesine göre hüdhüd, evli bir kadındır. Bir gün ayna karşısında yarı çıplak vaziyette saçlarının tararken içeriye kayınpederi girer ve onu görür. Bunun üzerine hüdhüd çok utanır ve korkuya kapılarak başındaki tarak ile kuşa dönüşür. Bu yüzden Farsçada hüdhüd kuşunun diğer adı "*şâne-ser (tarak başlı)*"dir. Kendisi hakkında birçok riyaveyetler bulunan hüdhüd kuşunun Edebîyattaki yansımalarından söz etmek yerinde olacaktır. Hüdhüdle ilgili yazılmış hikalelerin ilki *Feridüddin-i Attar'ın Mantıku't Tayr* adlı mesnevisidir. Ali Şir Nevai'nin Attar'a nazire olarak kaleme aldığı *Lisanu't Tayr* adlı eserinde hüdhüd tasavvufi bir karakterdir. *Mevlana'nın Mesnevisi'nde* Hz. Süleyman ile ilgili bir hikayede hüdhüd kuşu yer alır (URL-109).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Nâbî**

"Ey hüdhüd-i nutkumu ümmîd Sebâ'dan mı gelirsin"(Pala, 2004, s. 216).

- **Nazîm**

"Hüdhüd-i nutkumu bâğ-ı sühanımda görse"(Pala, 2004, s. 216).

Tüm açıklamalar sonucunda *hüdhüd* kelimesini anlam genişlemesine yahut anlam daralmasına uğramadığı sonucuna varılmıştır. Kelime TT'de aynı biçimde ve anlamda kullanılır.

[28^b]’de Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Şefâ’at

2.179. Şefâ’at (شَفَاعَات)

Kelime, metinde “*Eger Dāsītān, Dazīme (6) tarafın gey dutarsa, éyü ādı gökçek huyı halk arasında zāhir olup sevile ve ben dağı şefâ’atin (7) kabul idersem, kıvmüm saklamış ve éyü ādum şatmış olam*” cümlesinde “şefaāt” anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 212, 312, 652).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*birinin suçunun bağışlanması veya dileğinin yerine getirilmesi için o kimseyle Tanrı arasında peygamberin yaptığı aracılık*” (URL-1), Ötüken Sözlükte “*birinin suçunun bağışlanması için aracılık eden kimse*”, “*isl. Hz. Muhammed’in Allah’tan bazı günahkâr müminleri bağışlaması için dilekte bulunması*” şeklinde ifade edilmiştir. Kelime Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (Çağbayır/IV, 2007, s. 4445).

İslam dininde müminlere şefaāt edecek peygamber, Hz. Muhammed’tir. Şefaāt etmek Hz. Peygamber’e mahsustur. Beş türlü şefaāt vardır. Birincisi; kıyamet gününde gerçekleşir. İnsanlar o günün dehşetinden sığınacak bir makam arayacaklar ve Hz. Muhammed’e sığınacaklardır. Hz. Peygamber de Allah’ın izni ile onlara şefaāt edecektir. İkincisi; herhangi bir topluluğun sorgu-sual olmaksızın cennete gönderilmesidir. Üçüncüsü; cehenneme gitmeyi hak etmiş bir topluluk içindir. Dördüncüsü; cehennemde olan bir Müslümanı kurtacak şefaattir. Beşincisi; cennetteki Müslümanların makamlarını yükseltecek şefaattir (Toktonaliev, 2019, s. 177-178).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Âşık Paşa / Garib-nâme**

“*Kim bize yarın şefâ’at ol kıla*” (Yavuz, 2002, s. 25)

- **Mehmet Akif**

“*Ne de ukbâda şefâat dileriz Rimpapa’dan*” (URL-110).

Kelimedede anlam değişimi bulunmamaktadır. TT’de aynı anlamda kullanılır.

Ehl-i Beyt

2.180. Ehl-i Beyt

Kelime, metinde “(14) biri ardınca ziyanlara uğrayup, ehl-i beyti ve yâranları arasında (15)” cümlesinde geçer. Ehl-i beyt kelimesi burada “*soy, sop*” (Korkmaz, 2017, s. 213, 312).

Kelimenin sözlük anlamı TDK'nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*Hz. Muhammed'in kızı, damadı ve torunlarından oluşan ailesi*” olarak açıklanırken (URL-1), Devellioğlu'nda “*hâne halkı, âile, “Hz. Peygamberin yakın akrabası*” olarak ifade edilmiştir (2010, s. 237).

İki isimden oluşan bir tamlamadır. Kültürel kavramda yer alan kelimelerin metin içindeki anlamı; Ehil; “*sahip*”, beyt kelimesi de “*ev*” şeklindedir. Kelimeler Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (Devellioğlu, 2010, s. 109, 237).

Ehl-i Beyt kelimesi Müslümanlar arasında *ev halkı* anlamından ziyade *Hz. Peygamberin ailesi* olarak anlaşılır. Ehl-i Beyt başta Hz. Peygamber olmak üzere, Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin olmak üzere beş kişidir. Bazı hadislerden yola çıkarakta Ehl-i Beyt; Hz. Peygamber'in bütün hanımları, akrabaları, Ümmü Seleme, Selmân-ı Farisi Hazretleri, Ashâb'dan Vâsile b. Eskâ ve bütün Ashab-ı Kirâm ve kıyamete kadar gelecek Müslümanlar ehl-i beytten sayılabilir şeklinde bir yorum yapılmıştır (Arlı, 2017, s. 31).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Nâilî-i Kadim**

“*Tutunca dâmenini ehl-, beyt rûz-ı vaîd*” (Pala, 2004, s. 136).

Ehl-i beyt kelimesinin metinde *soy, sop* anlamında kullanıldığı yukarıda belirtildi. Kelimenin TT'de bu anlamda kullanımı bulunamamaktadır. Buradan yola çıkarak kelimenin TT'de anlam daralmasına uğradığını söylemek doğru olacaktır.

[B.29^a]’da Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Karınca	Aşhâb-ı Kehf
---------	--------------

2.181. Karınca

Kelime, metinde “*Zîre ben òlmasam karınca ne seni koyadı, (3) ne yavruyu, ikiñüzi dañı boğaydı*” cümlesinde tespit edilmiştir. Kelime burada yerde *sürüler halinde gezen oldukça küçük siyah renkte böcek türünün adı* anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 216, 315).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*zar kanatlılardan, toplu olarak yaşayan, yuvaları toprağın altında olan ve birçok türü bulunan böceklerin genel adı*” (URL-1), Tietze’de “*maruf böcek*” (2016, s. 141), Ötüken Sözlükte “*karıncagillerden, ılıman ve tropikal bölgelerde toplu olarak yaşayan, altı binden fazla ütrü bulunan küçük böceklerin genel adı*” şeklinde açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/III, 2007, s. 2436).

Kelime Clasuson’da “*karınçga*” biçimindedir (1972, s. 662).

Hz. Süleyman İle Karıncanın Hikâyesi

Kur’an-ı Kerim’de Neml suresinde Hz. Süleyman ile karıncanın hikâyesi anlatılmaktadır. Hikâye şu şekildedir:

Bir gün Süleyman’ın cinlerden, insanlardan ve kuşlardan oluşan ordusu toplandı ve hep birlikte bir düzen içinde yola koyuldu. Nihayet karınca vadisi denilen bir yere geldiklerinde bir karınca şöyle seslendi: Ey karıncalar! Hemen yuvalarınıza girin. Süleyman ve ordusu farkında olmadan sakın sizi ezip geçmesin. Süleyman karıncanın bu sözüne gülümsedi ve şöyle dua etti: ‘Rabbim bana ve ana babama verdiği nimetlerden dolayı her zaman beni, sana şükretme ve senin hoşnut olacağın işleri yapma duygularıyla yaşat. Şefkat ve merhametinle beni iyi kullarının arasına dâhil eyle.’ Kur’an- Kerim’de bildirildiği üzere Hz. Süleyman kuşların ve karıncaların dilini biliyor ve onlarla konuşuyordu (Öztürk, 2018, s. 56-57, 111).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: (Bir yer) karınca yuvası gibi kaynamak / Düşmanın karınca ise de hor bakma / Karınca duası gibi / Karınca yuvası gibi / Karıncadan ibret al, yazdan kışa karşılar / Karıncayı bile ezmek (incitmemek) (URL-1). Karınca kanatlanınca kendini serçe oldum sanır / Karıncanın ahı karıncaya kalmaz (Kaçalın, 2019, s. 157).

Edebî eserlerden örnekler:

- Ahmet Hamdi Tanpınar / Saatleri Ayarlama Enstitüsü

“*Filhakika halam artık atlı karıncadaki hayvanlardan herhangi birinde değildi*” (Tanpınar, 2008, s. 289).

- Sabahattin Ali / Kürk Mantolu Madonna

“*Başımın yanması azalmış, burnumun kökünde hissettiğim karıncalanma geçmişti*” (Ali, 1943, s. 132).

- Yahyâ Bey

“*Her karına dem olur burada Süleymânlık eder*” (Pala, 2004, s. 258).

Karınc kelimesinde anlam değişimi bulunmamaktadır. Kelime aynı anlamda ve biçimde TT’de kullanılır.

2.182. Aşhâb-ı Kehf

Kültürel kavram olarak ele alınan ifade metinde, “*Eyitdi: Aceb degül aşhab-ı kehf iti erenlere uydu ola*” diyü muntazie tûruken, gördi bir heybetlü it (11)” cümlesinde tespit edilmiştir. Kavramın metindeki anlamı “*Kur’anda bahsedilen, dönemlerinin hükümdarının zulmünden gizlenerek mağaraya sığınan yedi dindar kişi ve ‘kıtmir’ adlı köpekleri*” anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 217, 316, 394)

Kavramın TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde anlamı bulunmamaktadır. Pala, Ashab-ı Kehf’i: “*Yedi uyuyanlar veya ‘Yedi Âlimle’ diye bilinirler*” şeklinde açıklamıştır (2004, s. 34).

Kültürel kavram olarak ele alınan *ashab-ı kehf* ifadesi bünyesinde barındırdığı kelimeler etrafında ayrı ayrı incelenecektir.

Aşhâb (اصحاب)

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*sahipler*” şeklinde açıklanırken (URL-1), Devellioğlu’nda “*Peygamberimizi görmek ve sohbetine ermek şerefini kazanmış kimseler*” şeklinde izah edilmiştir. Kelime Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (2010, s. 265).

Kehf (كهف)

Kelimenin sözlük anlamı Devellioğlu’nda “*in, mağara*”, “*sığınak, sığınacak yer*” olarak ifade edilmiştir. Kelime Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (2010, s. 579).

Kelimelerin anlamlarında yola çıkarak *ashab-ı kehf* tamlamasının *mağaranın sahibi* anlamına sahip olduğunu söylenebilir.

Ashab-ı Kehf Kıssası

Ashab-ı Kehf kıssası Kur'an-ı Kerim'in 18. Suresinde, adını bu kıssadan alan, Kehf Suresinde anlatılmaktadır. Ayetlerde anlatıldığı üzere, putlara tapan bir kavim içinde Allah'ın varlığına ve birliğine iman eden bir grup genç vardır. Bu gençler tevhid inançlarını açıkça dile getirerek putperestliğe karşı çıkmışlardır. Bunun üzerine taşlanarak öldürülmekten veya zorla din değiştirmekten sakınmışlar ve bir mağaraya sığınmışlardır. Köpekleriyle beraber bir mağaraya sığınan gençler yaklaşık 309 yıl burada uyumuşlardır (URL-111).

Ayetlere göre gençler, uyurken güneş doğduğunda sağ, güneş battığında sol taraflarına dönerek hareket halinde olmuşlardır. Yanlarındaki köpekler mağaranın girişinde yatmışlardır. Gençler uyandıkları zaman 309 sene geçmiştir ve uyudukları gibi uyanmışlardır. Sonra aç olduklarına hissederek içlerinden birine gümüş para verip yiyecek alması için şehre göndermişlerdir. Ona mağaranın yerinin gizli kalması için dikkat çekmemesini bildirmişlerdir (Çelik, 2017, s. 191, 199). Gençlerin sayıları ayetlerde şu şekilde ifade edilmiştir:

(Sayıları) ‘üçtür, dördüncüleri köpekleridir’ diyecekler, ‘Beştir, altıncıları köpekleridir’ diyecekler. (İkisi de) kaybı taşlamaktır. ‘Yedidir sekizincileri köpekleridir’ diyecekler. Söyle ki: ‘Rabbim onların sayısını daha iyi bilendir. Onları (insanların) birazından başkası bilemez’. O halde bunlar hakkında zahiri bir münakaşadan gayri ile mücadele etme. Bunlara dair içlerinden hiç bir kimseden fetva da isteme (Kehf 18/22) (Çelik, 2017, s.203).

Hz. Ali'nin de görüşü dâhil olmak üzere *ashab-ı kehf* gençlerinin sayıları hakkındaki genel görüş; yedi kişi olduklarıdır (Çelik, 2017, s. 204).

İlgili ayette *ashab-ı kehf*'ten şöyle söz edilmiştir:

(Onlara baksaydın) görürdün ki güneş doğduğu zaman mağaralarının sağ tarafına yönelir, battığı vakit da onların sol yanını kesip giderdi. Kendileri ise oranın geniş bir yerinde idiler. Bu, Allah'ın âyetlerindedir. Allah kime hidâyet ederse o, doğru yola erdirilmiş, kimi de şaşırırsa artık onun için hiç bir zaman irşat edici bir yâr bulamazsın (Kehf 18/17) (Çelik, 2017, s. 191),

Ayette belirtilen coğrafi konumdan yola çıkarak mağaranın nerede olduğu hakkında çeşitli düşünceler ortaya atılmıştır. Ebu Hayyan mağaranın Endülü's'te Kırnata tarafında Levşeten adlı köyde bir mağara olduğunu burada insan ve köpek kalıntıları olduğu söylemiş. Bu kalıntıların Ashab-ı Kehf'e ait olduğunu aktarmıştır. İbni Abbas'a göre de mağara Efsus şehrindeydi. Tarihçiler arasında Efsus şehri olduğu görüşü

yaygınlık kazanmıştır. Gençlerin kesin olarak kim oldukları Kur'an da yer almaz fakat kendilerinde övgü ile bahsedilir. Gençlerin en mühim özellikleri inançlarını açık bir şekilde zalim krallarının huzurunda dile getirecek güçlü bir imana sahip olmalarıdır (Çelik, 2017, s. 200-201).

Kur'an-ı Kerim'de bu gençlerden şu şekilde bahsedilir:

Onlar, Allah'a iman etmiş gençlerdi. Allah'ın emirlerini yerine getirip yasaklarından kaçındıkları için Allah da onlara din ve imanları üzerinde sabit kalmaları için basiret vermişti. Kalplerine imanı yerleştirmiş ve onu da muhafaza etmişti. Kalplerine yerleştirmiş olduğu iman nuru ile dünya yaşamının basitliğini nefislerinde hissettirmişti. Dinlerini yaşamak uğruna içerisinde buldukları lüks hayatı bırakarak bir mağaraya girmeye razı olmuşlardı (Çelik, 2017, s. 196)

İman dolu gençler mağaraya sığındıklarında Dakyanos Efsus şehrinin kralıdır. Üç yüz dokuz sene sonra uyandıklarında şehrin kralı Yüstefat'tır ve kral müslüman olmuştur. Şehrin halkı eskisiden olduğu gibi putpetest değil, mümindir. Ancak yine de halkın içinde ahiret inancına karşı bir şüphe bulunmaktaydı. Allah da bu şüpheyi gidermek için gençleri uyandırmış ve gençlerin yaşadığı hadiseyi ahiretin varlığına bir delil olarak sunmuştur. Bu kıssa birçok mesaj barındırır. Kıssayı anlatan ayetlerin indiği dönem, Müslümanların müşrikler tarafından işkencelere maruz kaldığı bir dönemdir. Bu yüzden kıssadaki hadiseler ve mesajlar Müslümanlara umut olmuştur. Allah'ın tevhid inancı olan müminlere yardım edeceği müslümanların kalplerinde ümidin bitmemesini sağlamıştır (Çelik, 2017, s. 209,215). Müslümanlar bahsi geçen kıssadan yola çıkarak Allah'ın iman eden Müslümanlara daima yardım edeceğinde mutmain olmalıydılar. Ayrıca kıssada Allah'ın kudreti açık bir şekilde beyan edilmiştir. Allah'ın birliğine inanan ve bunu savunan Müslümanlar Allah'ın yardımıyla daima galip olacaktır.

Başka bir kaynakta hadise şu şekilde anlatılır:

Tarsus civarında Dakyanus adlı bir askeri valî, halkın puta tapmasını ve onlara kurban kesmesini ister. Yedi genç bu emre uymazlar ve bir namazgâha çekilip orada Allah'a yalvarmaya ve ibâdetle başlarlar. Bu yedi gencin adları en tutarlı rivayetlere göre, 'Yelmihâ, Mekseline, Meslinâ, Mernüş, Debernüş, Sâzenüş, Kefestayyüş'tur. Vali bunları çağırıp durumlarını değiştirmezlerse öldürüleceklerini söyleyince bu yedi genç şehirden ayrılırlar. Yolda giderken "Kıtmîr" adlı bir köpek peşlerine takılır ve ne kadar kovalasalar da onlardan ayrılmaz. İnanışa göre bu köpek cennete girecek 5 hayvandan biridir (Diğer dördü Üzeyir Peygamber'in eşeği, Salih Peygamber'in deve, Süleyman Peygamber'in Hüdhüd'ü, Musa Peygamber'in buzağısıdır) ve Neclüs dağında bir mağaraya sığınır. Bir müddet sonra uykuları gelir ve uyurlar. Kendilerini takip edenler onlara ceza olmak üzere mağaranın ağzını örerler veya bir kaya ile kapatırlar. İçerde kalan yedi kişi ile köpekleri yaklaşık 309 yıl uyurlar. Sonra Allah o bölgeye, Hz. İsa'ya inanan bir melik gönderir. Bu sırada bir ikinci vaktir uyanırlar. Hepsini sanki bir gün kadar uyduklarını sanırlar. Acıktıklarını fark edip Yemlihâ'yı gümüş bir para ile yiyecek almak üzere şehre gönderirler. Yemlihâ yolda giderken her şeyin değiştiğini görüp şaşırır. Ama yine de şehre gelir ve fırından ekme alır. Fırıncı gümüş antip parayı görünce bunun define olduğunu sanarak valiye haber verir. Yemlihâ'yı yakalarlar. O da başlarından geçenleri onlara anlatır. Vali onun arkadaşlarını görmek ister. Ancak mağaraya gelince önce Yelmihâ içeriye girer. O sırada hepsini bir uyku kaplar ve uyanmazlar. Arkasından

girmek isteyenler korkup içeri giremezler. Nihayet mağara yanında bir mabed yaptırıp orayı mecsid edinirler. O günden sonra din farkı gözetmeksizin burası kutsal bir yer kabul edilir (Pala, 2004, s. 34-35).

Ashab-ı Khef hadisesi, Allah'ın kıyamet gününe kadir olduğunun delilidir. Kaynaklarda olayın yaşandığı tarih ve köpeğin adına dair farklı rivayetler vardır. Halk inancında uyuyamayan kişilerin, içerisinde Ashab-ı Khef'in adlarının yazılı olduğu muska taşıdıkları zaman bu sıkıntıdan kurtulacağına inanılır. Türk Edebiyatında hem Ashab-ı Khef'ten hem Kıtırmir'den telmih yoluyla bahsedilmiştir (Pala, 2004, s. 35).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Lâedrî**

“Dergeh-i kehf”ül- ümem-i rûzigâr” (Pala, 2004, s. 35).

Kültürel kavram olarak ele alınan *ashab-ı kehf* ifadesinde anlam değişimi tespit edilmemiştir. Kavram ve bünyesindeki kelimeler TT'de aynı anlamda ve biçimde kullanılır.

[B.30^b]’de Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Va’llâhi

2.183. Val’lâhi(والله)

Kelime metinde *“Val’lâhi balık girü şuya düşdi, balıkçıl [B.31^a] (1) maħrûm kaldı.”* cümlesinde *“Tanrı hakkı için’ anlamında yemin”* anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 219, 317, 679).

Kelimenin sözlük anlamı TDK'nin Güncel Türkçe Sözlüğünde *“Tanrı’yı tanık tutarım, Tanrı hakkı için anlamında kullanılan bir yemin sözü”* (URL-1), Ötügen Sözlükte *“Allah hakkı için’, ‘Allah’ı tanık gösteririm’ anlamında yemin sözü”* olarak açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (Çağbayır/V, 2007, s. 5086).

Kelimenin Arapçada *“billâh (الله)”* şeklinde eş anlamlısı bulunmaktadır (Devellioğlu, 2010, s. 119).

Kelime, inanlar tarafından karşısındakini bir şeye inandırmak için ya da o şeyin doğruluğunu ispat etmek için Allah'ı tanık tutmak amacı ile kullanılır.

Edebî eselerden örnekler:

- **Ahmet Hamdi Tanpınar / Saatleri Ayarlama Enstitüsü**

Vallahi unutmşum (Tanpınar, 2008, s. 147).

- **Yaşar Kemal / Ulaş**

Vallah billah ölüm güzel (Kemal, 2010, s. 76).

Vallahi kelimesinde herhangi bir anlam değişimi tespit edilmemiştir. Kelime TT’de aynı anlamda ve aynı biçimde kullanılmaktadır.

[B.31^a]’da Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Koyun	Çöbān
-------	-------

2.184. **Ƙoyun**

Kelime metinde şu cümlede geçer “*Şöyle kim ol Ƙoyun issi çöbān didi*” ve kelimenin buradaki anlamı *otçul, fazla tüylü, tıknaz, sürü halinde gezen etinden sütünden yününden faydalanılan küçükbaş hayvandır* (Korkmaz, 2017, s. 219, 317).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*geviş getirenlerden, eti, sütü, yapağısı ve derisi için yetiştirilen evcil hayvan*” (URL-1), Tietze’de “*davar*” (2016, s. 386), Ötüken Sözlükte “*geviş getirenlerden başı gövdesine göre küçük, çoğunluğu boğum boğum boynuzlu, eti, sütü ve yünü için yetiştirilen, küçükbaş evcil bir hayvan*” olarak açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/III, 2007, s. 2768).

Kelime ET’de “*koy ~ koyn ~ Ƙoyın ~ hoyın*” şeklindedir (Gülensoy, 2018, s. 443).

Türk Mitolojisinde Koyun

Koyun, Eski Türklerde Gök Tanrı’ya kurban olarak sunuluyordu. Koyun Türk mitolojisinde Yer Tanrısı’nın hayvanı olarak düşünülüyor ve matem törenlerinde kurban ediliyordu. Budist devirde koyunun ilahlarla ilgili olduğu Uygur tapınaklarındaki bir ilah tasvirinde bulunan kuzu figüründen anlaşılmaktadır. Koyun, İslamiyet’ten sonra huzurun ve barışın simgesi, bolluk ve bereketin işareti olmuştur (Çoruhlu, 2002, s. 150-151). Koyun, Türklerde güzü simgeler. Koyun, Ak Koyun ve Kara Koyun olarak iki zıtlığı da temsil eder. Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Ak Hun gibi devlet isimleri bu

zıtlıktan gelir. Koyun gibi sakin bir hayvanın gücü temsil etmesinin bazı sebepleri vardır. Öncelikle erkek koyunun yani koçun boynuzları vardır. Boynuz gücün simgesidir. Diğer bir sebep de sahip olunan koyun sayısının zenginliğinde ölçütü olmasıdır (Karakurt, 2011, s. 139).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Ak koyunun kara kuzusu da olur / Ak koyunu gören içi yağ dolu sanır / Çobansız koyunu kurt kapar / Her koyun kendi bacağından asılır / Herkesin akli bir olsa koyuna çoban bulunmaz / Karaman'ın koyunu sonra çıkar oyunu / Koyun can derdinde kasap yağ derdinde / Koyun gibi / Kurbanlık koyun gibi / Sen ağa ben ağa, koyunları (inekleri) kim sağa / Sürüden ayrılanı (ayrılan koyunu, kuzuyu) kurt kapar (URL-1). Koyun gide gide yayılır / Koyun kuyruğu ne kadar büyük olsa yine kendini örter / Koyun kuzusunu basmaz / Koyun postuna yakışır / Koyun sürüsünden, buğday ambarından satılmalı / Koyun sürüsüne kurt parasız bekçilik eder / Koyunsuz çoban olmaz / Koyunun melediğini kuzu melemez / Koyun yayıldı, komşu dağıldı / Koyunun on olsun, güden oğlun olsun / Koyunu kurda teslim etmek (Kaçalın, 2019, s. 170-171,374). Koyun kaval dinler gibi dinlemek / Koyunun bulunmadığı yerde keçiye Abdullah Çelebi derler (Ağakay, 1969, s. 467).

Edebî eserlerden örnekler:

• **Yunus Emre**

“*Koyundan yavaş gerek*” (Toprak, 2006, s. 104).

• **Ahmet Hamdi Tanpınar / Saatleri Ayarlama Enstitüsü**

“*Üçüncü saat babamın koyun saati idi, pusulalı, kıblenümalı, takvimli, alturka ve alafranga, mevcut ve gayrimevcut bütün zamanları sayan acayip bir saatti bu*” (Tanpınar, 2008, s. 28).

• **Mehmet Akif Ersoy / Zulmü Alkışlayamam**

“*Yumuşak başlı isem, kim demiş uysal koyunum*” (Bayhan, 2012, s. 52).

Kültürel kavram olarak tespit edilen koyun kelimesinin herhangi bir anlam değişimine uğramadığı söylemek doğru olacaktır. Kelime, aynı anlamda ve biçimde TT’de kullanılır.

2.185. Çöbān (چوبان)

Kelimenin metinde geçtiği cümle “*Bir gün çöbān eyitdi*”dir. Anlamı *koyun/keçi sürüsünü güden kimsedir* (Korkmaz, 2017, s. 219, 217).

Kelimenin sözlük anlamı TDK'nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*koyun ve keçi sürülerini otlatan kimse*” (URL-1), Tietze’de “*sürüleri güden kimse*” (2016, s. 244), Ötüken Sözlükte “*koyun ve keçi sürülerini güden ve otlatan kimse*” olarak ifade edilmiştir. Kelime Türkçeye Farsçadan ödünçlenmiştir (Çağbayır, 2007, s. 1019).

Çobanlık mesleği dünyanın en eski iş kollarından biridir. Âdem peygamberin oğlu Habil çoban kabul edilmiştir. Tarihte peygamber, kral, eren gibi kişilerin de çobanlık yaptığı bilinir (Tan, 2018, s. 91).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Çam sakızı çoban armağanı / Çoban aldı bağa gitti, kurt aldı dağa gitti / Borçsuz çoban yoksul beyden yeğdir / Çoban kulübesinde padişah rüyası görmek / Çobansız koyunu kurt kapar / Herkesin akli bir olsa koyuna çoban bulunmaz (URL-1). Çoban اساسıyla, çiftçi mesesiyle / Çoban bir kilo kıl, Reçber bir kağrı saman yer / Çoban güttüğü kadar, tutma duttuğu kadar alı / Çoban Hakk’a, kadın sapa durur / Çoban koyunu parayla güder, insan insanı bedava / Çoban sürü dağılmasın dikkat et, önce sana sonra Hakka emanet / Çoban artığı, çalı dürtüğü / Çoban aldı koyuna, oğlan aldı oyuna gitti / Çoban gibi tediğini yedik yerde bırakmak (Kaçalın, 2019, s. 78-79, 291).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Âşık Paşa / Garib-nâme**

“*Mûsa hem anuñ-ıçun çôbân-ıdı*” (Yavuz, 2002, s. 142).

- **Yaşar Kemal / Bu Türkü Bitmesin**

“*İmrenip şehvetine maviliğın, kucaktasınlar boşluğu çobanlar*” (Kemal, 2010, s. 33).

- **Nazım Hikmet / Memleketimden İnsan Manzaraları**

“*Allahın çobanı herifler*” (Hikmet, 2008, s. 1362).

Çoban kelimesinde anlam değişimi tespit edilmemiştir. Kelime aynı biçimde ve anlamda TT’de kullanımdadır.

[B.31^b]’de Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Gruplar

İsā Peygāmbēr

2.186. İsa Peygāmbēr

Kelime, metinde “*Nite ki ‘İsā peygāmbēr ‘aleyhis-selām [B.32^a] (1)’*” cümlesinde *İsa peygamber*’ı işaret eder (Korkmaz, 2017, s. 220, 318).

Kültürel kavramde yer alan kelimeler ayrı ayrı incelenecektir.

İsā

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*İyilik edeyim derken kimseyi memnun edemedi anlamındaki İsa’yı küstürdü, Muhammed’i memnun edemedi atasözünde geçen bir söz*” (URL-1), Tietze’de “*erkek adı; İncilde ve Kur’anda bahseilen peygamber*” olarak açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (2016, s. 635).

İsa kelimesinin Arapça kökenli olduğunu düşünenler; “*donuk, beyaz renkte olmak anlamında ‘ayes’ kökünden geldiğini ve rengi beyaz olduğu için onun bu adı aldığı ileri sürerler*” Bir diğer görüş de kelimenin “*yönetmek, idare etmek*” anlamına gelen “*avs*” kökünden geldiğidir (URL-112).

Peygāmbēr

Kültrel kavram olarak ele alınan *peygamber* kelimesi çalışmada daha önce incelenmiştir. Tekrara düşmeme amacıyla burada kavramın açıklaması yapılmamıştır.

İsa Peygamber ve Mucizeleri

Hz. İsa İncil’in indirildiği, Kur’an-ı Kerim’de İsa, İbn Meryem ve Mesih şeklinde adı geçen Hıristiyanlıkta Tanrı’nın oğlu olarak kabul edilen peygamberdir. İsa Peygamber İslam dininde ve Hıristiyanlıkta hem İsa hem Mesih olarak adlandırılır (URL-112). Hz. İsa insanlara Allah’ın emir ve yasaklarını bildirmek, dünya ve ahiret hayatını kazanmaları için doğru yolu göstermek üzere İsrailoğullarına gönderilmiş peygamberdir. Dört kutsal kitaptan biri olan İncil, Hz. İsa’ya gönderilmiştir (Kaya, 2004, s. 38, 40). Hıristiyanlar Allah’ın kudretinin sonucu olarak babasız doğan İsa Peygamber hakkında yanlış hüküm vermişlerdir. Hz. İsa’yı bir peygamber olarak değil

Tanrı'nın oğlu olarak görmüşlerdir (Yıldız, 2018, s. 306). Buna karşılık İslam dininde Allah tektir, doğmamıştır ve doğurulmamıştır. Hz. İsa Allah veya Allah'ın oğlu değildir. O Allah'ın kudreti ile dünyaya babasız olarak gelmiştir. Hz. İsa'nın biyolojik babası olmamadığı için *Meryem oğlu İsa* olarak anılır (Koçin, 2009, s. 71).

Hiz. İsa'nın mucizelerine bakıldığında ilk olarak babasız dünyaya gelmesi dikkat çeker. Kur'an-ı Kerim'de Hiz. İsa'nın doğumu Meryem Suresi'nde şu şekilde anlatılır:

Ben ancak Rabbinin elçisiyim. Sana tertemiz bir çocuk bağışlamak için gönderildim” dedi. Meryem, ‘Bana hiçbir insan dokunmadığı ve iffetsiz bir kadın olmadığım hâlde, benim nasıl çocuğum olabilir?’ diyerek bu duruma çok şaşırıldığını belirtti. Cebrail ise kendisine Allah'ın, ‘O, benim için çok kolaydır. Onu insanlara bir mucize, katımızdan bir rahmet kılmak için böyle takdir ettik. Bu, zaten (ezelde) hükme bağlanmış bir iştir’ dediğini söyledi ve kaybolup gitti. Böylece Meryem, İsa'ya hamile kaldı.” Kur'an-ı Kerim'de bildirilene göre; Hiz. İsa bebekken konuşmuştur. Meryem suresi 27. ayette Hiz. Meryem'i o zamanki kavim çirkin bir iş yapmakla suçlamıştır. *“Nihayet onu (kucağında) taşımakta olduğu halde kavmine onu getirdi. (Bunu gören İsrailoğulları) dediler ki: ‘Ey Meryem! Andolsun ki; muhakkak sen, elbette pek büyük/ çok ilginç/çok çirkin/ bir iş yaptın!’”* dediler. *Bunun üzerine (Meryem Aleyhisselam Haberî çocuktan alın dercesine) ona işaret etti. Onlar: ‘Beşikte bir çocuk olarak bulunan biriyle biz nasıl konuşabiliriz (bizimle alay mı ediyorsun) dediler. (O anda İsa Aleyhisselam) Allah-u Teala'nın mucizesiyle dile gelerek dedi ki: ‘Şüphesiz ben Allah'ın kuluyum! O bana o (İncil) kitab (ın)ı vermiş ve beni büyük bir peygamber yapmıştır.’ dedi (Meryem Suresi 27/29/30) (Ustaosmanoğlu, 2021, s. 306).*

Diğer bir mucizesi de çamurdan yaptığı kuş heykelinin canlanması hadisesidir. Bu konu Kur'an-ı Kerim'de Al-i İmran suresinde şu şekilde geçer:

Ayrıca (Allah-u Te'ala İsa (as.)ı İsrailoğullarına bir rasul olarak (gönderecek de, o kendilerine diyecektir) ki: Şüphesiz ben size (peygamberlik iddiamda doğruluğuma dair) kesinlikle Rabbinizden birtakım büyük ayet (ve mucize)ler getirdim. Muhakkak ben size, kuş suretine benze bir şeyi çamurdan şekillendirdim, sonra içine üflerim de Allah'ın izniyle hemen o (cansız suret, canlı ve uçabilen) bir kuş oluverir...(Al-i İmran Suresi 49) (Ustaosmanoğlu, 2021, s. 55).

Ayetin devamında Hiz. İsa'nın kör ve alaca hastası kimseleri iyileştirdiğinden, ölüleri diriltmesinden, insanların evlerindeki yedikleri, biriktirdikleri şeyleri haber vermesinden bahsedilir:

Allah'ın izniyle anadan doğma körü ve abraş (diye bilinen alaca hastalığına tutulmuş bir şahsı) iyileştiririm, ölüleri de diriltirim. (Bunları görüp de hala ‘Büyüdür!’ diyorsanız, o zaman benim görmediğimi bildiğiniz gaybi hallerinize Allah-u Te'ala'nın bildirmesiyle vakıf olduğuma bir örnek olarak belirtiyorum ki;) yemekte olduğunuz şeyleri de, evlerinizde biriktirmiş olduklarınızı da size haber veririm...(Al-i İmran Suresi 49) (Ustaosmanoğlu, 2021, s. 55).

Hiz. İsa'nın bahsedilen mucizeleri peygamberlik alametleridir.

Edebî eserlerden örnekler:

- **Zâti**

“Diledi mâ'ide çün kavm-i İsa” (Kiraz, 2014, s. 265).

- **Sezai Karakoç / Tahanın Kitabı Gül Muştusu**

“İsa'yla gök sofrasından utanmışlar” (Kiraz, 2014, s. 265).

Ele alınan kültürel kavram etrafında yapılan incelemeler sonucunda kelimenin herhangi bir anlam değişimine ya da gelişimine uğramadığı tespit edilmiştir. Kavram aynı biçimde ve anlamda TT’de kullanılır.

[B.32^a]’da Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Sıçan

2.187. Sıçan

Kelime, metinde “*Pes sıçana çağırdı kim*” cümlesinde “*fare*” anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 185, 290).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*sıçangillerden, fareden iri, zararlı birçok türü bulunan kemirgen, memeli hayvan*” (URL-1), Tietze’de “*fare*” (Tietze/VII, 2019, s. 293), Ötüken Sözlükte “*fare*” şeklinde ifade edilmiştir. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/IV, 2007, s. 4186).

Kelime ET’de ve OT’de “*sıçğan*”; etimolojisi de “*<sıç-(ğ)an*” şeklindedir (Gülensoy, 2018, s. 622).

Kaşgarlı Mahmud’un aktarmış olduğu bir Türk efsanesine göre sıçan yılı

Bir Türk hakanı yıllarını şaşırması ve bir takvim yaptırmak istemiş. Birgün süre avında askerleri hayvanlarını sürmüşler ve bir ırmağa getirmişler. Çevrilen hayvanlardan on iki tanesi yüzerek ırmağı geçmişler. İrmağı ilk geçen hayvan, sıçğan (yani fare) olmuş. Bunun için de Türk takviminin ilk yılına, ‘sıçğan yılı’ denmiş (Ögel, 1995, s. 545).

şeklinde ifade edilmiştir.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Kedi yavrusunu yerken sıçana benzetir / Aslan kocayınca sıçan deliği gözetir / Kedinin usluluğu sıçan görünceye kadardır / Sıçan çıktığı deliği bilir / Sıçan deliği aramak / Sıçana dönmek (URL-1). Sıçandan olan keseğen olur / Sıçan toprağı başına eşer / Sıçan tüylendikçe üşür / Sıçan kuyruğunu sallama, bizim gelin ondan umar / Sıçan olmadan çuval delmek (Kaçalın, 2019, s. 200,410). Sıçan deliğine paha biçilmez olmak (Ağakay, 1969, s. 655).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Nazım Hikmet / Kuvayı Milliye**

“yaşıyordu bir tarla sıçanı gibi

ve korkaktı bir tarla sıçanı kadar” (Hikmet, 2008, s. 540).

- Nazlı Eray / Kayıp Gölgele Kenti

“‘Sıçan! Pis sıçan!’ diye kovaladım onu” (Eray, 2008, s. 154).

Sıçan kelimesi üzerine yapılan incelemeler neticesinde kelimedeki herhangi bir anlam değişiminin olmadığı tespit edilmiştir. Kelime aynı anlamda TT’de kullanılmaktadır.

[B.33^a]’da Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Āb-ı hayāt

2.188. Āb-ı hayāt (آب حیات)

Kelime metinde “‘Hızır gibi āb-ı hayāt benden içdi dağı bu dükelle gümrüdeni-durur” cümlesinde geçer. Kelime burada “‘hayat suyu” anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 222, 319).

Kültürel kavram olarak ele alınan tamlama iki kelimedenden (ab, ı ve hayat) meydana gelmiştir. Kavramın sözlük anlamı Devellioğlu’nda “‘içene ebedi hayat bağışlayan efsanevi su” olarak ifade edilmiştir (2010, s. 2).

Kavramın Türkçedeki eş anlamlısı “‘bengüsü (bengi “‘sonsuzluk”+su)” ve “‘Dirlik Suyu”dur.

Ölümsüzlük suyu yaşam ağacının kökünden gelir ve içenlere gençlik, ölümsüzlük verir. Irmak halinde köpük biçiminde akar. Köroğlu destanında bengüsü ırmaktan üç köpük olarak akar. Birçok toplumda birbirlerinden bağımsız olarak ölümsüzlük veren su inancı vardır (Karakurt, 2011, s. 53).

Kavramın daha iyi izah edilmesi için bünyesinden barındırdığı kelimeler ayrı ayrı ele alınacaktır.

Āb (آب)

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “‘su” (URL-1), Devellioğlu’nda “‘su” (2010, s. 1), Tietze’de “‘su” (2016, s. 197), Ötüken Sözlükte “‘su” (Çağbayır/I, 2007, s. 74) olarak açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Farsçadan ödünçlenmiştir (Devellioğlu, 2010, s. 1).

Ḥayāt (حيات)

Kelimenin sözlük anlamı TDK'nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*canlı, sağ olma durumu*”, “*yaşam*”, “*yazgı*”, “*yaşamayı sağlayan şartların bütünü*”, “*meslek*”, “*bir kimsenin tarihsel biyografisi, hayat öyküsü, hayat Hikâyesi*” olarak açıklanırken (URL-1), Devellioğlu'nda “*dirilik, canlılık*” (2010, s. 398), Ötügen Sözlükte “*canlılarda doğumdan ölüme kadar süren yaşama işlevlerinin tümü; dirim; yaşam*” (Çağbayır/II, 2007, s. 1910), Tietze'de “*yaşayış*” olarak açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (2016, s. 430).

Abıhayat, bir başka deyişle ölümsüzlük suyu, ile ilgili rivayetler vardır. Efsaneye göre ordusuyla bir şehre uğrayan İskender-i Zülkarneyn'ne o şehirde deniz olduğu ve o denizin ardında bulunan karanlıklar ülkesinde *ab-ı hayat* (ölümsüzlük suyu) olduğu söylenir. Bunun üzerine Zülkarneyn veziri Hızır'ı yanına alır ve karanlıklar ülkesine varır. Bu sırada İlyas da yanlarındadır. Zülkarneyn, Hızır ve İlyas'a yanında bulunan karanlıkları aydınlatan mücevher veya bayraktan verir. Onlardan suyu bulduklarında kendilerine haber vermelerini ister. Hızır ve İlyas yorulur ve karınlarını doyurmak için bir pınar kenarına otururlar. Hızır yemek yemek için yanında getirmiş olduğu pişmiş balıkları çıkarır. Daha sonra elini yıkamak için pınara elini sokar ve o sırada pınarın suyundan bir damla, balığın üzerine sıçrar ve balık canlanarak suya karışır. Hızır ve İlyas bu suyun *ab-ı hayat* olduğunu anlarlar ve sudan içerler. O sırada kendilerine bu sudan İskender'e söz etmemeleri için ilahi bir emir gelir. Bu yüzden de *ab-ı hayat*'tan İskender'e bahsetmezler. Başka bir rivayete göre; Hızır ve İlyas *ab-ı hayat* bulduklarında İskender'e haber vermek için oradan ayrılmışlar fakat o pınarı tekrar bulamamışlardır. Hızır ve İlyas pınardaki sudan içtikleri için ölümsüzlüğe ulaşmışlardır. Hızır denizde İlyas'da karada sıkıntıya düşen kimselere yardım etmişlerdir. Ayrıca her yıl 6 Mayıs günü Hızır ile İlyas İskender seddi üzerinde buluşup Kâ'be'ye hacca giderek yıl boyu yapacakları işleri konuşurlar. Türk halk Hikâyelerinde ve folklorunda *ab-ı hayat* efsanesini görmek mümkündür. Örneğin; Köroğlu destanında, gölde avladığı kuşu yıkadığı sırada kuş canlanır. Bu olayı babasına anlatmaya giden kör olduğu göle geri döndüğünde gölü bin parçaya bölünmüş şekilde bulur. Göl, Bingöl olmuştur (Pala, 2004, s. 3).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Abıhayat içmiş (URL-1).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Yenişehirli Avnî**

“Ben senin âb-ı hayât-ı lebinin teşnesiyim” (Pala, 2004, s. 4).

- **Zeynep Hatun**

“Âb-ı hayât olmayacak kısmet ey gönül” (Pala, 2004, s. 4).

Ele alınan kavramda anlam değişimi bulunmamaktadır. Kavram, TT’de aynı anlamda ve biçimde kullanılır.

[B.34^a]’da Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Ƙarga	Gögercin
-------	----------

2.189. Ƙarga

Kelime, metinde “İşitdüm ki bir Ƙargaanın bir kıızı vār-ıdı” cümlesinde geçer. Kelimenin buradaki *siyah, uzun gagalı kuş türü; kargadır* (Korkmaz, 2017, s. 222, 320).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*kargagillerden, kanatları geniş, tüyleri kara renkte, tarla ve bahçelere çok zarar veren kuş*” (URL-1), Tietze’de “*maruf kuş*” (2016, s. 136), Ötügen Sözlükte “*siyah tüylü, geniş kanatlı, gezici, tarla ve bahçelere zararlı, ötücü bir kuş; kara karga; kuzgun*” olarak açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/III, 2007, s. 2430).

Kelime ET’de ve OT’de “**Ƙarga**” şeklindedir (Gülensoy, 2018, s. 372). Clauson’da “*karga*” biçiminde belirtmiştir (1972, s. 653).

Türk Mitolojisinde Karga

Karga siyah rengiyle ölümü, kalın sesi ile kötü şansı temsil eder. Kargaların beslenme şekilleri, leş yemeleri ve yiyecek çalmaları kötü çağrışımlara sebep olmuştur. Bu yüzden ki kargalar genellikle kötülükle ya da uğursuzlukla anılmıştır. Türk mitolojisi incelendiğinde Yaradılış efsanesinde Tanrı Ülgen insan vücudunu yaratır ve ona can vermek için Kara Han’a bir kuzgun gönderir. Kuzgun karga ile aynı familyadandır. Ayrıca bazı anlatılarda kuzgun, karga yerine kullanılmıştır. Tufan efsanesinde Uta-Napiştım suların çekilip çekilmediğini anlamak için güvercin, kırlangıç ve karga salıverir. Karga geri dönmez. Bunun üzerine Uta-Napiştım gemi inşa eder ve tufandan korunmak için beraberindekilerle yola koyulur. Kur’an-ı Kerim’de karga, Hz.

Adem'in oğullarının yaşadıkları hadisede geçer. Kur'an'da Hz. Adem'in oğullarından Habil'in kardeşi Kabil'i öldürdükten sonra cesedi ne yapacağını bilmeden çaresiz bir şekilde beklediğinden bahsedilir. Bekleyiş sırasında Allah kargayı görevlendirir. Karga Habil'in önüne gelir. Gelen karga ölmüş bir başka kargayı toprağı eşeleyerek gömer. Habil de tıpkı karga gibi toprağı eşeler ve kardeşinin cesedini gömer. Bu hadisede görüldüğü üzere karga, Allah'ın görevlendirmesiyle insana rehberlik yapmıştır. İnsanların nasıl defnedilmesini gösteren kargaya rehberlik yapmasından dolayı olumlu bir anlam yüklendiğini söylemek yerinde olacaktır (Demirdağ, 2017, s. 13).

İslamiyet'te anlatılan bir efsaneye göre bir gün Hz. Muhammed düşmanlarından kaçmak için mağaraya sığınır. Hz. Muhammed'in orada olduğunu fark eden ilk kişi beyaz renkli kargadır. Karga Hz. Muhammed'i fark edince *Ğar! Ğar!* yani *Mağara! Mağara!* diye bağırır. Düşmanlar karganın ne dediğini anlamaz ve Hz. Muhammed'i bulamadan oradan uzaklaşırlar. Hz. Muhammed mağaradan çıktığında kargayı kara renge dönüştürür ve lanetler. Karga da o günden sonra *Ğar! Ğar!* diye ötüşünü tekrarlar. Karga bu anlatıda olumsuz bir konumdadır. Burada Türk kültüründe kara rengin, kuzeyi, ölümü, kötülüğü temsil ettiğini söylemek gerekir (Özbaş, 2010, s. 62)

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Besle kargayı oysun gözünü / Karga kekliği taklit edeyim derken kendi yürüyüşünü şaşırılmış / Karga yavrusuna bakmış 'benim ak pak evladım' demiş (URL-1). Karga bok yemeden / Karga gibi (Ağakay, 1969, s. 414). Karga karga ile, culu culu ile evlenmeli / Karga karganın gözünü oymaz / Karga nereye gitse yine siyah yumurtlar / Karganın gönlünden şahinlik geçermiş, şahini de görünce delik ararmış / Karga gibi kanırma (Kaçalın, 2019, s. 156-157, 363). Kılavuzu karga olanın burnu çamurdan/pislikten çıkmaz / Leşin bulunduğu yerde karga da bulunur / Şahin gözünü ette açmış, karga gözünü bokta açmış. / Karga ile konuşmanın konağı çöplüğün başı. Karga ile gezen boka konar / Karga dermiş ki: Çocuklarım olalı burnumu göme göme bok yiyemedim / Kargacık burgacık / Leş kargası (Özbaş, 2010, s. 63-64).

Burada örnek verilen atasözü ve deyim örneklerinden de anlaşıldığı üzere "karga" daima olumsuz ifadelerle birlikte anılmıştır. Karga, Türk kültür ve dünya görüşünde çeşitli sebeplerden dolayı olumsuz durum veya davranışları temsil eder. Bu yüzden de olumsuz ifadelerde kullanılır.

Edebî eserlerden örnekler:

- **Divanu Lugati't-Türk**

“*Karga kâzka ötgünse butı sinu.r*” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 116).

- **Ahmet Hamdi Tanpınar / Saatleri Ayarlama Enstitüsü**

“*Her kadehte, yer yudumda beni boğacağını sandığım sıkıntılar, fecir vaktinde cami avlularındaki ağaçlardan kalkan karga sürüleri gibi üzerimden kalkıyor, bir daha dönmek üzere çok uzaklara uçuyorlardır*” (Tanpınar, 2008, s. 210).

- **Nazım Hikmet / Kuvayı Milliye**

“*Bembeyaz dallardan dağılan kargalarla başladı sabah*” (Hikmet, 2008, s. 638).

- **Orhan Veli / Bayram**

“*Kargalar, sakın anneme söylemeyin*” (Veli, 2021, s. 36).

Karga kelimesinde anlam değişimi tespit edilmemiştir. Kelime, aynı anlamda ve biçimde TT’de kullanılır.

2.190. Gögercin

Kelime, metinde “*Gögercin degül kim tavkından ötürü fâhr ide (11)*” cümlesinde geçer. Kelime burada “*güvercin*” anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 223, 321)

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*güvercingillerden, hızlı ve uzun zaman uçabilen, kısa vücutlu, sık tüylü, evcilleşmiş birçok türü bulunan, yemle beslenen bir tür kuş*” (URL-1), Tietze’de “*güvercin*” (2016, s. 252), Ötüken Sözlükte “*güvercingillerden, hızlı ve uzun süre uçabilen, sık tüylü, kısa vücutlu, evcilleştirilebilen birçok türü bulunan, yemle beslenir kuş*”, “*tasvf. her türlü suç ve yanlıştan arınmış, gök kanatlarının her basamağında yeri olan, gönülden gönüle haber ulaştıran; Allah ile ermişler arasında aracılık ettiğine inanılan kuş; insan ruhu; ermiş kimselerin ruhu; şeyhlerin habercisi*”, “*insanlara kardeşçe yaşama duygusunu, barışı, gönül sevincini götüren sembol kuş*” olarak ifade edilmiştir. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/II, 2007, s. 1814).

Kelime ET’de “*kögürçgün~kögürçkân~kögürçün*”, OT’de “*kökürçkün*” şeklindedir. TT’de “*güvercin*” şeklinde kullanılır (Gülensoy, 2018, s. 311). Kelime Clauson’da da “*kogörçgün*” biçimindedir (1972, s. 713).

Kelimenin etimolojisi Gülensoy’da “*KÖG(K)+ÜR-Ç-[G(K)]ÜN*” (2018, s. 311), Nişanyan Sözlükte “*Kelime ET’deki ‘kögerçin veya kögürçin’ kelimesinden evrilmiştir. ET köger- ‘mavileşmek, göğermek’ (bu fiil de yine ET kök ‘mavi’ kelimesine +Ar- eki*

ile türetilmiştir) ve köger- fiiline ET +çin ‘kuş adlarında bileşen’ sözcüklerinin bileşimidir” ifadeleriyle izah edilmiştir (URL-113).

Güvercin kelimesini Hatice Şirin şu şekilde açıklamıştır:

Güvercin adının boynundaki renkli boğumdan dolayı (< kök) sözcüğünden geldiğini, ilk kez Margit Palló adındaki Macar Türkolog, Nyelvtudományi Közlemények dergisindeki ‘Kököröcsin’ makalesinde belirtmiş. Hem de 1923 yılında. Meğersem, kököröcsin Macarcaya geçmiş, ama ‘güvercin’ anlamıyla değil. ‘Mavi anemon çiçeği’ anlamını kazanmış bu dilde. Uzun sözün kısası maviş renk tonu olan her şeyin adı olabilmiş bu sözcük. Zira gök, Eski Türkçede kök biçiminde ve gökyüzünün rengini bildiriyor! Gök sözcüğünün de sadece maviyi değil gökyüzünün her türlü rengi (boz dahil) olduğunu Türkolog Sir. G. Clauson 1972’de yazmış (2020, s. 21).

Türk Kültüründe Güvercin

Türk topluluklarından biri olan Hazar Türkleri’nde güvercin önemli bir yere sahiptir. Hazar Türklerinde bir eve güvercin yuva yaparsa o evde bolluk ve bereket olacağına inanılır. Anadolu’da ve Azerbaycan’da kutsal sayılan güvercin, avlanmaz ve eti yenmez. Beyaz güvercin renginden dolayıdır ki barışın ve sevginin simgesi olmuştur. İslam dininde güvercinin önemli bir yeri vardır. Hz. Muhammed ve kadim dostu Hz. Ebu Bekir bir gün müşriklerden kaçmak için Sevr mağarasına sığınır. Müşrikler sığındıkları mağaraya geldiklerinde mağaranın girişinde örümceklerin ağ, güvercinlerin de yuva yaptıklarını görürler. Bu yüzden de Hz. Muhammed ve Hz. Ebu Bekir’in burada olamayacaklarını düşünüp geri dönerler (Şişçi, 2018, s. 48-49). Yahudilerin kutsal kitabı Tevrat’ta Hz. Nuh’un tufanın bitip bitmediğini öğrenmek için bir güvercin uçurduğundan ve güvercinin döndüğünde ağzından bir zeytin dalı olduğundan bahsedilir. Eski Ahit’te bir kimse yemininden döndüğü vakit maddi imkanına göre koyun, keçi veya iki güvercin kurban etmesi gerektiğinden bahsedilir (Yılmaz & Ertuğrul, 2014, s. 2).

1001 Gece Masalları ile *Seyfülmuluk Masalları* Türk Edebîyatına Arap Edebîyatından girmiş kültür öğeleridir. Seyfülmuluk masalına göre ölümün ruhu denizde bir tabukt içerisinde güvercin şeklindedir. Ateşi Melek masalında ölüm ruhu, kapının önünde taşın altındaki üç güvercindedir. Kırkıncı Oda masalında da ölümün ruhu, yerdeki domuzun içindeki kutuda bulunan iki güvercindir. Dede Korkut Hikâyelerine bakıldığında ise, Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Hikâyesinde Deli Dumrul Azraile kafa tutarak Azraili öldürmeye kalkar. Azrail güvercin şekline bürünerek uçar. Doğanı ile Azrail’in peşine düşen Deli Dumrul birkaç güvercin avlar. Azrail güvercin

şeklinden çıkarak Deli Dumrul'un atına görünür. Bunun üzerine at ürken ve Deli Dumrul atın üzerinden düşer (Yılmaz, Çoşkun, Ertuğrul, 2014, s. 134-135).

Posta Güvercini

Tarihte insanların haberleşme yöntemlerinden biri de *Posta Güvercinleri*dir. Maliyetinin düşük olması ve işlevselliğinin öneminin yanında *Posta Güvercinleri* haberleşme araçlarının var olmadığı dönemlerden kullanılmıştır. Posta güvercinleri hızlıdır ve yön bulma duygusuna sahiptir. Avrupa'da 19. yüzyılın ikinci yarısında ordu içerisinde posta güvercinlerinden faydalanmaya başlanılmıştır. 1870 yılın Almanya ile Fransa arasındaki savaşta Paris'in dışarı ile haberleşmesini *posta güvercinleri* sağlamıştır. Bunu gören Almanya, İngiltere, Belçika, İspanya gibi Avrupa devletleri haberleşme alanında posta güvercininden faydalanmak için harekete geçmişlerdir. Osmanlı Devleti bu gelişmeleri takip etmiş Fransız Güvercin Uzmanı Mösyö Rişar Döboey'in yazdığı *Uygulamalı Güvercinlik* risalesi tercüme ettirmiştir. Osmanlı Devleti de ordu içerisinde haberleşmek için *posta güvercinlerinden* yararlanmış aynı zamanda güvercinler aracılığıyla ülke içerisinde casusluk yapılma ihtimalini önlemek için de tedbirler almıştır. Osmanlı Devletinin posta *güvercinlerinden* yararlanma çalışması Cumhuriyet Dönemi'ne kadar sürmüştür. 20. yüzyılın sonlarına doğru da *posta güvercinlerinin* haberleşme alanında önemini yitirmesiyle son bulmuştur. Buna karşılık Anaolu kültüründe güvercin yetiştiriciliğe ilgi ve merak bugün de devam etmektedir (Özer, 2015, s. 183). Selahattin Eyyübi Haçlıların Akka Kalesi'ni kuşatması esnasında güvercin postalarından yararlanmıştı. Memlük Devleti de Haçlılarla olan anlaşmazlığı yüzünden *Berid* adlı içerisinde güvercin postalarının da olduğu posta teşkilatını kurmuştur (Yılmaz, Ertuğrul, 2014, s. 2).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Cemal Süreya / Cıgarayı Attım Denize**

“*Şimdi bir güvercin uçuşunu bölüşüyoruz*” (Süreya, 2016, s. 21).

- **Kemal Tahir / Kırmızı Deynek**

“*Güvercin sandınız değil mi*” (Kemal, 2010, s. 90).

- **Nazlı Eray / Kayıp Gölge Kenti**

“*Su tankı, pelerinler, şapkalar, zincirler, şapkadan çıkan güvercinler*” (Eray, 2008, s. 117).

Gögercin kelimesinde anlam değişimi tespit edilmemiştir. Kelime, aynı anlamda fakat *güvercin* biçiminde TT'de kullanılır.

[B.34^b]’de Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Meryem

2.191. Meryem (مريم)

Kelime, metinde “*Yapraqları luḫfi sanasın İrem bâğından ḳaldı; yâḫud âb-ı ḫayât birle suvarılıp uçmaḳ hevâsı birle perveriş yimiş; yâḫud Meryem kerâmeti-y-ile yeşermiş ḫurmâ ağacı-y-ıdı*” cümlesinde geçer. Meryem kelimesi burada *Hz. Meryem’in babasız çocuk doğurması mucizesine* atıfta bulunmak için kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 223, 321).

Kelimenin sözlük anlamı Devellioğlu’nda “*Hz. İsa’nın annesi*” (2010, s. 723), Ötügen Sözlükte “*güzel kadın*”, “*kâhin kadın*”, “*efendi; sahip*” olarak açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (Çağbayır/III, 2007, s. 3158).

Meryem kelimesi Tietze’de “*Meryem-ana*” biçimindedir. Anlamı “*Hazreti İsa’nın annesi*”dir (2018, s. 204).

Hz. Meryem

“*İslâm’da üstün nitelikleri sebebiyle yüceltilen, iffet ve itaat simgesi bir şahsiyet olarak gösterilen Meryem, Hıristiyanlık’ta “tanrı doğuran” olarak nitelenmekte, hıristiyanların ibadet hayatında önemli bir yer tutmakta, onun da Hz. İsa gibi aslı günahattan uzak olduğuna ve öldükten sonra semaya yükseldiğine inanılmaktadır*” (URL-114). Hz. Meryem hem İslamiyet’te hem de Hıristiyanlık’ta hayırla anılan biridir. Hz. Meryem, Hz. Davud’un soyundan İmran’ın kızı ve Hz. İsa’nın annesidir. Hz. Meryem’in anne ve babasının bir süre çocuğu olmamıştır. Bu sürede onlar çocukları olduğunda onu mabede bağışlamayı vaad etmişlerdir. Tam da vadettikleri gibi Hz. Meryem’i doğduğunda mabedin imamı olan Hz. Zekeriyya’ya teslim etmişlerdir. Kur’an-ı Kerim’de aktarılan bilgilere göre 15 yaşındayken Yusuf Neccâr ile nişanlanmıştır. Evlenmeden Cebrail vasıtasıyla hamile kalmıştır. Yahudilerin tüm eziyetlerine rağmen Allah’ın yardımı ile Hz. İsa’yı dünyaya getirmiştir (Pala, 2004, s. 307-308).

İslam alimlerinden bazıları Hz. Meryem'in peygamber olduğunu düşünse de genel görüş onun Allah'ın veli kulu olduğudur. Hz. Meryem vahiy ile muhatap olmuş, Allah'ın mucizesi ile babasız bir çocuk (Hz. İsa) dünyaya getirmiştir. Kur'an-ı Kerim'de kendisinden seçilmiş kişi olarak bahsedilen Hz. Meryem yaşadığı zorluklara karşı sabır, mücadele ve teslimiyet göstermiş bu durumda onu tasavvuftaki en yüce makam olan sıddiklik makamına yükseltmiştir. Hz. Meryem hayatı boyunca daima Allah'ı anmakla, ibadet etmekle meşgul olmuştur. Onun günahsız ve tertemiz olduğu hem Kur'an-ı Kerim'de hem de hadis-i şeriflerde geçmektedir (Çubukçu, 2019, s. 559). Hıristiyanlar özellikle de katolikler Hz. Meryem'i kutsal kabul ederler. Efes'te Meryem Ana kilisesi bulunmaktadır. Burası Papalık tarafından Hz. Meryem'in sığındığı ve yaşadığı yer olarak kabul edilmiştir. Burayı ziyaret eden Hıristiyanlar hacı olur (Pala, 2004, s. 308).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Nazım Hikmet / Kadınlarımızın Yüzleri**

Meryem ana Tanrıyı doğurmadı

Meryem ana Tanrının anası değil

Meryem ana analardan bir ana

Meryem ana bir oğlan doğurdu

Ademogullandı bir oğlan

Meryem ana bundan ötürü güzel bütün suretlerinde

Meryem ananın oğlu bundan ötürü kendi oğlumuz gibi

yakın bize (Hikmet, 2008, s. 1793).

- **Sezai Karakoç / Pişmanlık Ve Çileler**

“Ben Meryem'in yanağındaki tüyüm” (Karakoç, 2014, s. 33).

- **Kadı Burhaneddin**

“Hatı Hızır ağzı Meryem sözü İsa lebi Yahya” (Pala, 2004, s. 308).

Meryem kelimesinde anlam değişimi tespit edilmemiştir. Türk toplumunda Hz. Meryem'e işaret eden kelime, TT'de aynı biçimde ve anlamda kullanılır.

[B.36^a]’da Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Bil bağlama-	İlçi
--------------	------

2.192. Bil bağlamak

Kültürel kavram olarak ele alınan *“bil bağlama-“* birleşik fiili metinde *“Ben-dağı tapuda kullıkda olmağa bil bağladum”* cümlesinde tespit edilmiştir. Birleşik fiilin buradaki anlamı *güvenmektir* (Korkmaz, 2017, s. 225, 323).

Bel bağlamak bir deyimdir. Deyimin anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde *“birisinin kendisine yardımcı olacağına inanmak, güvenmek”* olarak açıklanmıştır (URL-1).

Deyimde yer alan iki kelime ayrı ayrı incelenecektir.

Bil

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde *“insan bedeninde göğüsle karın, sırtla kalçalar arasında daralmış bölüm”* olarak (URL-1), Tietze’de *“gövdenin ortası, bükülen yeri”* (2016, s. 640), Ötüken Sözlükte *“kol ve bacakların birleştiği yer; bel”* şeklinde ifade edilmiştir. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/I, 2007, s. 532).

Bel kelimesi ET’de *“bél”* şeklindedir (Gülensoy, 2018, s. 75).

Bağlamak

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde *“bir şeyi bir yere veya bir şeye tutturmak, “dügümlmek”, “anlaşma yapmak”, “uyulması zorunlu olmak”, “bütün ilgisini bir yerde yoğunlaştırmak”, “eklemek, bir araya getirmek, birleştirmek”* şeklinde (URL-1), Ötüken Sözlükte *“ip veya tel benzeri bir şeyi etrafında dolayıp düğüm yaparak tutturmak”, “mecaz. sevmek; gönül ilişkisi kurmayı sağlamak”* (Çağbayır/I, 2007, s. 432), Tietze’de *“çözmenin aksi”* şeklinde açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (2016, s. 551).

Kelimenin etimolojisi “*ba-+ -ğ+la-“ biçimindedir (Gülensoy, 2018, s. 56). Bağlamak kelimesinin kökü olarak tespit edilen *ba-* fiili Clauson’da “*düğümlemek*” olarak açıklanmıştır (1972, s. 310).

Dîvânu Lugâti’t-Türk’te “*bā-*“ şeklinde “*bağlamak*” anlamına gelen bir fiil bulunmaktadır (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 569). Bu fiilin varlığı, *bağlamak* kelimesinin kökünün *ba-* olduğunu destekler.

Edebî eserlerden örnekler:

- İsmet Özel / Waldo Sende Neden Burada Değilsin?

“Bir yanıyla hiç bir mistifikasyona yüz vermeden gözüpek bir araştırma, olayların ardında yatan gerçek sebebi araştırma çabası ve aralıksız, sürekli bilgilenme sürecine bel bağlamanın üstünlüğünü seçiyordunuz; diğer yandan ise edindiklerinizle kendinize geleceğin dünyasını kurmak için bir yol çiziyordunuz” (Özel, 1995, s. 81).

- İsmet Özel / Üç Mesele

“Tanrı ve Tanrı'nın kayrası (inayeti) bir yana itiliyor, umudun bu yanı köreltiliyor, dikkat evrenin merkezi haline gelmiş olan insan üzerine yoğunlaştırılıyor ve gerek bireysel (kültür) gerekse toplumsal (medeniyet) bakımlardan dünyevi gelişmeye bel bağlanıyordu” (Özel, 2013, s. 112).

Bil bağla- birleşik fiilinin deyim olduğu yukarıda belirtildi. Ele alınan deyimde bir anlam değişimi tespit edilmemiştir. Deyim, TT’de aynı anlamda ve biçimde kullanılmaktadır.

2.193. İlçi

Metinde “*Pes ittifāk kılup gögercini kuşlara ilçi (13) viribidiler ki laṭif ‘ibāret ve datlu dil-ile da’vet itdiler*” cümlesinde *ilçi* kelimesi *temsil eden; elçi* anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 225, 323, 530).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*bir devleti başka bir devlet katında temsil eden kimse*”, “*bir uzlaşma sağlamak veya iş bitirmek için birinin yanına gönderilen kimse*”, “*kelime din bilgisinde ‘peygamber’ anlamında da kullanılmaktadır*” ifadeleriyle (URL-1), Clauson’da “*temsilci*”, “*yabancı ülkelerde devlet temsilcisi*” (1972, s. 129), Tietze’de “*başka bir devlete gönderilen resmi mümessil*” (2016, s. 381), Ötüken Sözlükte “*bir devleti veya bir devlet başkanını başka bir devlette temsil eden kişi; sefir*” şeklinde açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/II, 2007, s. 1413).

Kelimenin Arapçada “*sefir* (سفیر)” şeklinde eş anlamlısı bulunmaktadır (Devellioğlu, 2010, s. 1085). Kelimenin etimolojisi “*el+çi*” şeklindedir (Gülensoy, 2018, s. 248).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Elçiye zeval olmaz (URL-1).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Kemal Tahir / Kurt Kanunu**

“*İstanbul’da Türk gençliği İngiliz elçisinin arabasına koşuldu*” (Tahir, 2005, s. 224).

- **Necati Cumalı / Kente İnen Kaplanlar**

“*Ankara’da bir elçiliğin çağrısında yabancı bir kızla tanışmıştı*” (Cumalı, 1976, s. 88).

- **Nazım Hikmet / Benerci Kendini Niçin Öldürdü?**

“*Kara cübbeleri altın işleme haçlı elçileri*” (Hikmet, 2008, s. 445).

İlçi kelimesinde anlam değişimi tespit edilmemiştir. Kelime, TT’de *elçi* biçiminde ve aynı anlamda varlığını sürdürür.

[B.38^a]’da Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Ānd iç-	Eşeg
---------	------

2.194. Ānd iç-

Metinde “*Nefsi [B.38^a] (1) hevāya talāk virmişem ve ānd içmişem ki hīç cānavar benden nā-ħağ yire incinmeye*” cümlesinde kültürel kavram olarak ele alınan *and iç-* birleşik fiili “*yemin etmek*” anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 227, 324).

And içmek deyiminin anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*bir şeyi yapmaya veya yapmamaya söz vermek, yemin etmek*” olarak (URL-1), Clauson’da “*yemin etmek*” şeklinde ifade edilmiştir (1972, s. 176).

Deyimde yer alan iki kelime ayrı ayrı incelenecektir.

Ānd

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*Tanrı’yı veya kutsal bilinen bir kişiyi, bir şeyi tanık göstererek bir olayı doğrulama*”, “*kendi kendine*

söz verme” şeklinde ifade edilmiştir. Kelimenin kökeni Türkçedir (URL-1). Clauson’da da “*yemin*” olarak izah edilmiştir (1972, s. 176).

Kelime, Tietze’de “*yemin*” (2016, s. 390), Ötüken Sözlükte “*ant; yemin; ahit; söz verme*” şeklinde açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/I, 2007, s. 247).

“*And: (An kökü) Söz verme, anlaşma anlamlarını içerir. Moğolca kökenlidir. An kökü Moğolca ve Türkçede tutmak anlamını barındırır*”(Karakurt, 2011, s. 31).

Divanu Lugati’t-Türk’te “*and*” ve “*angar- (yemin etmek)*” fiili bulunmaktadır (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 551).

Yeminden dönmek insanın güvenilirliğini etkileyen, büyük bir günah hatta suç sayılan bir eylemdir. Bunun sebebi de şüphesiz “*and*” kelimesinin kutsal bir gücünün olmasıdır (Karakurt, 2011, s. 31).

İç-

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*bir sıvıyı ağza alıp yutmak*” olarak (URL-1), Ötüken Sözlükte “*bir sıvıyı ağız yolu ile yutmak; emerek içine çekmek*” şeklinde açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/II, 2007, s. 2089).

Kelime ET, OT ve TT’de “*İç-*” şeklindedir (Gülensoy, 2018, s. 334).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Âşık Paşa / Garib-nâme**

“*Anuñ atı tozına hak and içer*”(Yavuz, 2002, s. 465).

- **Faruk Nafiz Çamlıbel**

“*Biz ayrı düşmemeye ant içmiştik denizden*”(URL-1).

Kültürel kavram olarak ele alındı *and iç-* birleşik fiilinde anlam değişimi tespit edilmemiştir. Kavram TT’de aynı anlamda biçimde kullanılır.

2.195. Eşeg

Kelime, metinde “*Nite kim Hüsrev, gâzur eşegine itdi*” cümlesinde tespit edilmiştir. Kelimenin buradaki anlamı “*eşek*”tir (Korkmaz, 2017, s. 227, 325).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*atgillerden, uzun kulaklı binek ve hizmet hayvanı*” (URL-1), Tietze’de “*merkep*” (2016, s. 652),

Ötüken Sözlükte “*tek tırnaklılardan, attan küçük, uzun kulaklı binek ve yük hayvanı; merkep*”, “*mecaz. kaba ve yeteneksiz kimse*”, “*mecaz. inatçı kişi*”, “*{ağız} üzerinde bıçkı ile odun kesmeye yarar üç veya dört ayaklı bir tür sehpa*”, “*{ağız} üzerinde ince odunları kesmekte kullanılan kalın ağaç ya da kütük*”, “*{ağız} duvar örmek, sıva yapmak gibi yüksek yerlerde çalışmayı kolaylaştırıcı basit iskele*”, “*kazan yapımında kullanılan bir çeşit sehpa*”, “*örns*”, “*argo. dik üçgen*”, “*{ağız} üzerinde herhangi bir şey koymaya yarayan destek*”, “*{ağız} odun koyup yakmaya yarayan ızgara*”, “*{ağız} sel gelen yerin önüne koyulan iki ayaklı sehpa*”, “*{ağız} telli sazlarda üzerine tellerin bindiği köprü*”, “*çukurda ateş yakmak için açılan hava deliği*” ifadeleriyle izah edilmiştir. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/II, 2007, s. 1496).

Kelime ET’de ve OT’de “*eşgek ~ eşyek ~ eşek*” (Gülensoy, 2018, s. 262). Clauson’da “*eşgek*” biçiminde belirtilmiştir (1972, s. 260).

Kelimenin Arapçada “*merkep (مركب)*” (Devellioğlu, 2010, s. 721) , Türkçede “*uzun kulaklı, karakaçan*” şeklinde eş anlamlıları bulunmaktadır (URL-1).

Ögel’in aktardığı bilgilere göre eşek:

Eşek Anadolu insanına yakın ve yararlı bir hayvandır. Ancak Anadolu masallarında da, iyi bir motif olarak görülmez. Atların, Türk masallarındaki yeri her zaman kutludur. Eşek, eski Türklerde ise bir ‘çiftçi hayvanı’ idi. Bunun için Manas estanında Manas Han, çiftçilere ‘Yeşil eşekli yurt diyo’ ve ‘atları yerine, eşekleri öğerler’ diye alay ediyordu. Ayrıca ‘Sen eşekten ve öküzden başka ne bilirsin’, diyerek de küçüsyordu (1995, s. 541).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Adam adamdır olmasa da pulu, eşek eşektir atlastan olsa çulu / Aksak eşekle yüksek dağa çıkılma / Dilini eşek arısı soksun / Eşeğe altın semer vursalar yine eşektir / Eşek gibi / Eşek kadar / Eşek hoşaftan ne anlar (suyunu içer, tanesini bırakır) / Eşek sudan gelinceye kadar dövmek / Eşek kuyruğu gibi ne uzar ne kısalır / Eşekten düşmüş karpuz (düşmüşe) dönmek (URL-1). Eşeğe binmesi bir ayıp, düşmek iki ayıp / Eşeğe eyer vurulmaz / Eşegi dürtten çiftesine katlanır / Eşek eşeğin gerdanını yalar / Eşek at ile yarışmış, kuyruğu kulağı karışmış / Eşeğe bindin de sallanması kaldı / Eşegi dah etmek / Eşegi almadan semerini almak / Eşeğin anırması kadar yalan söylemek / Eşek büyüdü, semeri küçüldü / Eşekten düşüp de hopladım demek (Kaçalın, 2019, s. 114-115,320-321). Eşek başı mısın / Eşek kadar oldu / Eşegi düğüne çağırılmışlar , “ya su lâzımdır”, “ya odun” demiş / Eşeğin kulağını kesmekle küheylân olmaz (Ağakay, 1969, s. 250, 251).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Nazım Hikmet / Umut**

“*Kek, kadın, eşek ve karasaban, sahana koşulu eşekle kadın*”(Hikmet, 2008, s. 1635).

- **Ahmet Hamdi Tanpınar / Saatleri Ayarlama Enstitüsü**

“*Eşekle atı birbirinden fark etmezsin sen*” (Tanpınar, 2008, s. 280).

TT’de aynı anlamda fakaat *eşek* biçiminde kullanılan kelimedede herhangi bir anlam değişimi bulunmamaktadır.

[B.38^b]’de Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Evlen-

2.196. Evlen-

Metinde “*İşitdüm kim bir yigit evlenürdi*” cümlesinde geçen “*evlen-*“ kelimesi *iki karşı cinsin yuva kurması* anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 228, 325).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*erkekle kadın, aile kurmak için yasaya uygun olarak birleşmek*” (URL-1), Tietze’de “*izdivaç etmek*” (2016, s. 668), Ötüken Sözlükte “*(bir kadın ve bir erkek için) bir aile kurmak üzere kanunların öngördüğü şekilde bir araya gelmek; nikâhlanmak; izdivaç etmek*”, “*dönşl. f. hâlelenmek; kendine ev edinmek*” olarak açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/II, 2007, s. 1519).

Tietze kelime için “*< ev II + isimden fiil olmak veya filanlı olmak manlarında fiil yapam -len- genişmesi, krş. Sulan- ‘su hâline gelmek’ ya da ‘su ile karışmak’*” şeklinde bir açıklama yapmıştır (2016, s. 668).

Kelime, ET’de ve OT’de bugünkü şekli “*evlen-*“ ile kullanılmıştır. Etimolojisi: “*Ev+le-n-*“ biçimindedir (Gülensoy, 2018, s. 268).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Karısının üstüne evlenmek (URL-1).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Sabahattin Ali / Kürk Mantolu Madonna**

“*Sahiden evlenmiş insanlar gibi birbirimizden sıkılmıya mı başladık*” (Ali, 1943, s. 128).

- **Ahmet Hamdi Tanpınar / Saatleri Ayarlama Enstitüsü**

“Asıl kötüsü, anneme o kadar bağlı olan babam bu kadıncağızla, onu zengin zannettiği için evlenmişti” (Tanpınar, 2008, s. 26).

Kelimede anlam değişimi tespit edilmemiştir. *Evlen-* kelimesi TT’de aynı anlamda ve biçimde kullanılır.

[B.39^a]’da Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Dāvud

2.197. Dāvud (دَاوُد)

Kelime, metinde “*Eger kız sevdâsı başında ölmeyup, tabî’atı aña mâyil degülse, Dāvud âvâzı aña eşer êylemeye.*” cümlesinde yer alır. Kelime burada “Davud Peygamber”i işaret eder (Korkmaz, 2017, s. 228, 326).

Kelime İbranicede “*en çok sevilen kişi*” anlamındadır. Davud ismi Kur’an-ı Kerim’de “*Dâvîd, Dâvid bazen de Davud*” şeklinde geçer (URL-115).

Hz. Davud

Hz. Davud’un çeşitli özelliklerini Kur’an-ı Kerim’de ve hadis-i şeriflerde tespit etmek mümkündür. Fakat soy kütüğü ve hayatı hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. Dört büyük kitaptan biri olan Zebûr’un Hz. Davud’a indirildiği Kur’an-ı Kerim’de geçer. Hz. Davud İsrailoğulları’nın kralı ve peygamberidir. İsrailoğulları Hz. Davud idaresi altında güçlenmiştir. Hz. Davud krallığını güçlendirmiş, ibadetleri sistemli bir hale getirmiş, adaleti sağlamış, davalara bizzat kendisi bakmış, topraklarını genişletmiş gerçek bir devlet başkanıdır (URL-115).

Hz. Davûd’a Allah tarafından gür bir ses ve güzel konuşma yetisi verilmiştir. Hz. Davûd gür ve güzel sesi ile sabah akşam Zebûr okumuştur. Hz. Davûd’a Zebûr okuduğu esnada kuşlar, dağlar zikretmişlerdir. Zebûr’u okurken herkes onu dinlemiştir. Dinleyenler arasında kendinden geçip ruhunu teslim edenler de olmuştur. Gür ve kalın sese, *Davudî ses* denmesinin sebebi Hz. Davud’un sesinin gür ve güzel olmasından gelir. Hz. Davud’un şair, müşikîşinas olduğu hakkında rivayetlerde vardır. Kendisinin *mizmar* adlı müzik aletini çok güzel çaldığı da söylenir. Hz. Davud’un ibadete düşkün olduğu

gece gündüz namaz kıldığı, gün aşırı oruç tuttuğu hadis-i şeriflerde geçer. Hz Davûd'un kuvvetli olduğu Kur'an-ı Kerim'de geçer. Bu kuvvet hem bedenen hem manendir. Hayatı bir gün oruç tutup bir gün iftar yapması onun kuvvetli bir bedene sahip olduğunu gösterir. Manen bakıldığında Hz. Davûd düşmandan hiçbir zaman kaçmamıştır. Tâlû'un ordusu ile savaşması buna delildir. Bunların yanında Hz. Davûd güçlü bir kraldır. Demir plakaları eliyle işleyip zırh yaparak kendi el emeği ile geçimini sağlamıştır. Hz. Davûd, Kudüs'ü fethedip başkent yapandır. 40 yıl saltanatını sürdürmüş 70 yaşında vefat etmiş ve Kudüs'ün dışına defnedilmiştir. Kendisinden sonra oğlu Hz. Süleyman sultan olmuştur (Karabacak, 2018, s. 191-197, 200; Pala, 2004, s. 108).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Âşık Paşa / Garib-nâme**

“Dâvud’ı gör kim demürden n’eylemiş” (Yavuz, 2002, s. 299).

- **Fuzûlî**

“Andelîb ol gülşe Dâvûd-ı hoş-elhân olur” (Pala, 2004, s. 108).

- **Aykut Ertuğrul / Mümkün Öykülerin En İyisi**

“Davut bilincini yitirmeden önce kollarını açtı; halasının elinden kurtulup kendisine doğru koşan oğlunun hayaline sarıldı” (Ertuğrul, 2013, s. 21).

Davud kelimesinde anlam değişimi tespit edilmemiştir. Kelime, Türk toplumunda Hz. Davud'a işaret eder.

[B.39^b]’da Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Lâle

2.198. Lâle (ﻻﻟﻪ)

Kelime, metinde *“Gülüp ve lâle gibi açılıp ve kıvrırcuk tüler bāşında, ayağında (6) saçılmış ve revn revn renkler ve kıyruç kafāsına degmiş.”* cümlesinde “çeşitli türü ve renkleri olan bitki” anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 229, 326, 574).

Kelimenin sözlük anlamı TDK'nin Güncel Türkçe Sözlüğünde *“zambakgillerden, yaprakları uzun ve sivri, çiçekleri kadeh biçiminde, türlü renkte bir süs bitkisi”* (URL-1), Tietze'de *“güzel bir bahçe çiçeği”* (2016, s. 509), Ötüken Sözlükte *“zambakgillerden, çan şeklinde gösterişli ve güzel çiçekli, yüz kadar türü*

bulnan soğanlı bir bitkinin genel adı” şeklinde açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Farsçadan alıntılanmıştır (Çağbayır/III, 2007, s. 2934).

Türk Kültüründe Lale

Lale, ilk olarak Orta Asya topraklarında yetişmiş olarak bilinse de Anadolu topraklarındaki varlığı daha eskiye dayanır. 12. yüzyıldan itibaren Selçuklu mimarisinde görülmeye başlayan lale motifi, Osmanlı Devleti zamanında büyük ilgi görmüştür. Fatih Sultan Mehmet İstanbul’un fethinden sonra yeniden düzenlenen bahçelerin lale ile süslenmesini emretmiştir. Osmanlı Devleti zamanında lalenin ilgi görmesinin bir sebebi de ebced hesabına göre Allah kelimesi ile lale kelimesinin aynı sayılara denk gelmesidir. Lale Arap harfleri ile yazılıp tersinden okunduğunda hilal kelimesine dönüşür ve hilal de Osmanlı Devleti’ nin amblemidir. Lale devri olarak bilinen Osmanlı Devleti’nin saray ve çevresinin debdebeli yaşam tarzı 1718 yılında denk gelir. Bu dönemde Osmanlı Devleti Hollanda Devleti ile Pasarofça Antlaşması’nı imzalar ve barış sürecine girer. Hollanda’dan yüksek fiyata alınan lale soğanları ile de bahçeler, saraylar süslenir ve buralarda eğlenceler düzenlenir. Bu dönem *lale* ile simgelenmiş ve *Lale Devri* olarak adlandırılmıştır. Lale, İslam tasavvufunda kederli kalbin simgesi olmakla beraber Allah yolundan ayrılmayan tüm sıkıntılara karşı iman ile sabreden kişileri de temsil eder. Anadolu’da anlatılan aşk Hikâyelerinden biri olan Ferhat ile Şirin Hikâyesinde lale görülür. Hikâye şöyledir: Mehmene Banu Amasya’nın kadın hükümdarıdır. Kardeşi Şirin için bir köş yapırmak ister ve köşkün süsleme işlerini Ferhat adlı gence verir. Şirin ve Ferhat birbirlerini görür ve aşık olurlar. Fakat Şirin’in kız kardeşi Mehmene Banu da Ferhat’a aşiktir. Bu yüzden Ferhat’tan Şahin Kayası denen uzak bir yerden şehre su getirmesini ister. Bu olmayacak bir şeydir. Kalbinde Şirin aşkıyla anlaşmayı kabul eden Ferhat, şehre suyu getirmek için yola çıkar. Dağları deler ve amacına ulaşmaya yaklaşır. Bunu fark eden Mehmene Banu bir plan yapar ve Ferhat’ın yanında yaşlı bir kadın gönderir. Kadın Ferhat’ın yanına gider ve feryat figan eşliğinde Ferhat’a “*Şirin öldü*” der. Ferhat bu acı karşısında kendinden geçer ve dağları deldiği güzü hayavaya fırlatır. Yere düşen güzün altında kalan Ferhat orada can verir. Ferhat’ın ölüm haberini alan Şirin, Ferhat’ın yanına gelir ve onu kanlar içinde görür. Şirin de bu acıya dayanmayarak kendini kayalardan aşağıya bırakarak ölür. Rivayet olunur ki Ferhat’ın kanı toprağa akar ve kanın aktığı yerlerde kırmızı laleler yetişir. Bugün Amasya’da Ferhat’ın öldüğü yer

olarak kabul edilen Ferhat Kayası'nda kırmızı renkli çiçek açan laleler yetişir (Eker, 2014, s. 24, 26-27).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Nazım Hikmet / Kore Türküsü**

“*Etrafi da lale sümbül gül olsun*” (Hikmet, 2008, s. 1504).

- **Bâkî**

“*Bu deştin bağı yanmış lâle-i nû'mâyınız cânâ*” (Pala, 2004, s. 284).

- **Mazhar Fuat Özkan / Sarı Laleler**

“*Sana sarı laleler aldım çiçek pazarından*” (URL-116).

Yapılan tespitler sonucunda *lale* kelimesinin anlamında geçmişten bugüne bir değişim meydana gelmediği saptanmıştır. Kelime, aynı anlamda ve biçimde TT'de kullanımdadır.

[B.40^b]’de Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Pîl

2.199. Pîl(پل)

Kelime, metinde “*Bir pîl kopmuşdı*” şeklinde geçer. Kelimenin anlamı ise “*fil*”dir (Korkmaz, 2017, s. 230, 327).

Kelimenin sözlük anlamı TDK'nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*Filgillerin hortumlular takımından, Afrika ve Asya'nın sıcak bölgelerinde yaşayan, çok iri, kalın derili hayvan*” (URL-1), Devellioğlu'nda “*fil*” olarak açıklanırken (2010, s. 1012), Türkçe sözlükte “*hortumlulardan, Afrika'da ve Asya'nın sıcak bölgelerinde yaşayan, kolayca evcilleşen, kalın derili hayvan*” (Ağakay, 1969, s. 268), Tietze'de “malum hayvan” (2016, s. 84), Ötüken Sözlükte “*filgillerden Afrika ve Asya'nın sıcak bölgelerinde yaşayan, iri cüsseli, kalın derili ve kalın bacaklı, iri kulaklı, hortum şeklinde uzun burunlu, otçul memeli bir hayvan*” şeklinde izah edilmiştir. Kelime Türkçeye Farsçadan alıntılanmıştır (Çağbayır/II, 2007, s. 1589).

Fil kelimesi Farsçada “*pîl*”, Arapçada “*fil*” biçimindedir (URL-140). İncelenen eserde *pîl* şeklinde geçtiği için Türkçeye Farsçadan ödünçlendiği belirtilmiştir.

Kelimenin Türkçe karşılığı “*yagan, yağan*”dır (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 940, 949).

Türklerde Fil

Türklerin yaşadığı coğrafya fillere uzaktır. Türklerde Buda dininin benimsenilmesiyle Türklerin Edebîyatında *fil* görülmeye başlanır. Uygur Edebîyatında *fil* güçlü bir hayvan olarak görülür. Karahanlılar zamanında ise *fil büyüklüğünün* simgesi haline gelmiştir. Türklerin Budist Edebîyatı ürünlerinde ise fil, bir yük hayvanı olarak anılmıştır. Kutadgu Biligde yer alan şu ifade; “*Oğul ve kız babaları, bela ve minnetleri, fil gibi yüklenirler (yanggan teg yüder)*” filin Türklerde en büyük yük hayvanı olduğunun göstergesidir (Ögel, 1995, s. 542,543). Divanu Lugati’t-Türk’te “*fil*” anlamına gelen “*yagan*” kelimesi “*Yagan Tigin*” şeklinde kişi adı olarak geçer (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 940). Bu durum Türklerin fil kelimesini kişi adı olarak kullandıklarının gösterdesidir.

İslamiyet’te Fil Hadisesi

Fil olayı ilgili kaynakta şu şekilde açıklanmıştır:

Kaynaklardaki aktarımlara göre olay özetle şu şekildedir: Habeşistanlıların işgal ettiği Yemen’de görevli Habeş valisi Ebrehe, burada Hıristiyanlığı yaymaya çalışırken, bu dini Orta Arabistan’a da yaymak, müttefiki olan Bizans’ın düşmanı olan Sasanileri güneyden kuşatmak ve büyük bir turizm ve ticaret gelirine sahip olan Mekke’yi ele geçirip buraya gelen insanları güneye yönlendirmek amacıyla Yemen’de büyük bir kilise inşa eder. İnsanları kiliseye çekebilmek için de kilisenin yapımında çok değerli malzemeler kullanmayı ihmal etmez. Kilise yapılıncı Arapları Kâbe’yi bırakıp bu kiliseye ibadete davet eder. Ancak Araplar açısından Kâbe’nin değeri çok büyük olduğundan bu çağrıya kulak vermezler, hatta kiliseyi tahkir amacıyla bazı girişimlerde bulunurlar. Bunun üzerine Ebrehe fillerle desteklenen yaklaşık 60 bin kişilik ordusu ile Kâbe’yi yıkmak üzere Mekke’ye doğru hareket eder. Ordu, Mekke yakınlarında bir vadide Kuran’da isimleri “Ebabil Kuşları” olarak bahsedilen kuşların attığı taşlarla helak edilir. Ordunun bir kısmı Ebrehe ile beraber Yemen’e döner ve Ebrehe Yemen’de ölür. Onun yakalandığı hastalıktan ötürü kuş kadar küçüldüğü, göğsünün yarılp su ve irin topladığı, yarasından kan sızdığı, etlerinin döküldüğü aktarılır (Azimli, 2008, s. 46).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Deveden büyük fil var / Fil gibi (URL-1). Filin kulağında olsa bulmak (Kaçalın, 2019, s. 328)

Edebî eserlerden örnekler:

- **Nazım Hikmet / Sekizinci Mektup**

“*Turistik zürafalan, filleri*” (Hikmet, 2008, s. 1849).

- **Yaşar Kemal / Kırmızı Deynek**

“*Bir tutarn ışıktan bir fil yapacağım*” (Kemal, 2010, s. 102).

Fil kelimesinin metindeki ve kaynaklardaki anlamlarından yola çıkarak kelimenin anlamında herhangi bir değişimin meydana gelmediği söylemek yerinde olacaktır.

[B.41^b]’da Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Dede

2.200. Dede

Metinde “*Oı vilāyet (4) aña atadan dededen mīrās kalmışdur*” cümlesinde tespit edilmiştir. Kelime burada *yaşça büyük erkek, aile büyüğü erkek* anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 231, 328).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*torunu olan erkek*” olarak (URL-1), Clauson’da “*yaşlı adam*”, “*derviş*” olarak açıklanmış ayrıca kelimenin “*yansıma*” (1972, s. 451), Tietze’de “*büyükbaba*”, “*baba*” (2016, s. 331), Ötüken Sözlükte “*çocuğa göre babanın veya annenin babası; büyük baba*”, “*büyük babadan itibaren geriye doğru düyük babaların her biri*”, *yaşlı erkeklere hitap edilirken kullanılan saygı sözü*”, “*tasv. Mevlevî tarikatından bin bir günlük çileyi dolduran dervişe verilen unvan*”, “*{ağız} kalp, yürek*”, “*{ET} baba*”, ifadeleriyle açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/I, 2007, s. 1123-1124).

Dede kelimesi Derleme Sözlüğünde “*kalp, yürek*”, “*genç baba*”, “*ocağın iki yanında kibrik, soyacak vb. şeyleri koymaya yarayan oyuk yer*” şeklindedir (1969, s. 1396-1397).

Kelimenin Türkçede “*büyükbaba, büyükpeder*” şeklinde eş anlamlıları vardır (URL-1).

Kelime ET’de “*dede*” biçimindedir. Gülensoy, kelimenin yansıma olduğunu belirtmiştir (2018, s. 198).

Dede Korkut

Dede Korkut’un ne zaman, hangi tarihte yaşadığı tam olarak bilinmemektedir. Ancak Dede Korkut Hikāyesi’nde geçen ifadeler bu bilinmezlikler hakkında bilgi sunuyor. “*Resūl ‘aleyhi’s-selām zemānına yakın Bayat boyından Korkut Ata dērler bir er şopdı*” (Ergin, 2009, s. 11). Dede Korkut Hikāyesi’ndeki ifadeler Dede Korkut’un

Hız. Muhammed zamanına yakın zamanda yaşadığı bilgisini verir. Dede Korkut, tarihi kaynaklarda Oğuz Hikâyelerinde keramet sahibi, Oğuz kavminin müşkilini çözen bilgin, halk filozofu, akıl hocası, gelecekte haber ve ulu bir kişidir. Dede Korkut, Oğuz kavmini korur ve Oğuz beylerine yol gösterir. Dede Korkut'un buyrukları Oğuz kavmi tarafından saygı ile yerine getirilir. Bu durum Dede Korkut Hikâyeleri'nde yer alan şu cümlelerde tespit edilir:

Oğuzun, evvel gişi temâm bilicisiydi. Ne dârise olurıdı, gâyibden dürlü haber söyleridi. Korkut ata Oğuz kavminun müşkilini hall ederidir. Her ne iş olsa Korkut Ataya tanışmayınca işlemezleridi. Her ne ki buyursa kabûl ederleridi, sözün tutup temâm ederleridi. Dede Korkut gelecekte haber veren bilici kişidir. Hükümdarlığın Kayı boyundan Osmanlı'ya geçeceğini ve Osmanlı hükümdarlığının sonsuza kadar süreceğini söylemiş ve bilmiştir: “*Âhîr zemânda hânlık gerü Kayıya dege, kimesne ellerinden almaya, âhîr zemân olup kıyâmet kopınca. Bu dedüğü Oşman nesli-dür. İşde sürülüüp geğe yorır* (Ergin, 2009, s. 11).

Dede Korkut kopuzu bulandır. Ozanların atası olan Dede Korkut, bilge ve hikmet sahibir. Kendisinden şu sözlerle bahsedilir:

“*Ölü dersem ölü değıl, diri dersem diri değıl*” Dede Korkut, İslamiyet'in etkisiyle evliya olarak kabul edilmiştir (Karakurt, 2011, s. 136).

Dede Korkut, Oğuzlar'ın Bayat boyuna mensuptur. Dede Korkut, hoca, vezir, devlet adamı olmasının yanında aynı zamanda *ozanların başı, ozanların pîridir*. Dualar etmek, güzel ve hikmetli sözler söylemek, Oğuzların türlü yönlerini Hikâyeye ederek anlatmak, iyi insanlara dua edip kötü insanları ayıplamak Dede Korkut'ta görülen özelliklerdir. Dede Korkut'un ne zaman, nerede vefat ettiği hakkında kesin bilgi yoktur. Bazı kaynaklarda Dede Korkut'un 295-300 yıl kadar yaşadığı yer alır. Dede Korkut, manevi kişiliği ve milli değeri ile Türk milletinin zihninde, eserlerinde ve araştırmalarında ebediyete kadar var olacaktır. Dede Korkut'un birçok yerde mezarı vardır. Fakat Sideya'nın Aral Gölü'ne döküldüğü yakın bir yerde gerçek mezarının olduğu söylenir (Hacaloğlu, Memişoğlu, 2010, s. 773-774; Özdemir, 2003, s. 24).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Bağ babadan zeytin dededen kalmalı / Giden gelse dedem gelirdi / Hacı Hacı olmaz gitmekle Mekke'ye, dede dede olmaz gitmekle tekkeye / Sen dede ben dede, bu atı kim tımar ede (URL-1). Dededen yok izanı, nereden bilsin nizamı / Dedem tekit yılından kalma / Dedeye bürümek (Kaçalın, 2019, s. 296). Dede koruk yer, torunun dişi kamaşır (Ağakay, 1969, s. 186).

Edebî eserlerden örnekler:

- Dede Korkut Hikâyeleri

“Dede Korkut gene soylamış” (Ergin, 2009, s. 17).

- Mehmet Akif Ersoy / Hakkın Sesleri

“Dedemin sürdüğü, can ektiği toprak gitti” (Bayhan, 2012, s. 205).

- Yusuf Atılgan / Aylak Adam

“Arkalarında giyinik, yaşlı bir adam -dedeleri olacaktı- kırmızı çizgili güneşliğin altına oturmuş gazete okuyordu” (Atılgan, 2012, s. 98).

Dede kelimesinde anlam değişimi meydana gelmemiştir. Kelime TT’de aynı anlamda ve biçimde kullanılır.

[B.42^a]’da Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Yūsuf	Oṣmān
-------	-------

2.201. Yūsuf (يوسف)

Kelime, metinde “Henç eyitdi: ‘İşitdüm ki Hüsrev’ün bir oğlu vār-ıdı; (5) görk içinde şanaduñ Yūsuf-ıdı ve edeb hayā yöninden ‘Oṣmān ve ‘akl içinde Büzürümühr’di” cümlesinde “Hz. Yusuf Peygamber”e işaret eder (Korkmaz, 2017, s. 232, 329, 701).

Kelimenin sözlük anlamı Devellioğlu’nda “İsariloğulları’ndan Hz. Yakub’un oğlu olup kardeşleri tarafından kuyuya atılmıştır. Mısır’da köle diye satılan sahibinin karısı Zeliha’nın sevgisine karşılık göstermediği için zindana atılan, Mısır hükümdarının rüyasını yormakla zindandan çıkıp Mısır’ın iradesini ele alan meşhur peygamber. Güzelliğin sembolüdür. Yusuf ve Zeliha Hikâyesi Kur’an’da da anlatıldığı gib, şark müelliflerinin mühim mevzularından biri olmuştur”, “erkek adı” (2010, s. 1354), Nişanyan Adlar Sözlüğünde “İsariloğullarının atalarından Yakup oğlu Yusuf’un öyküsü Tevrat ve Kuran’da önemli yer tutar” şeklinde açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (URL-157).

Hz Yusuf

Hz. Yusuf İsariloğullarının peygamberi olan Yakup Peygamber’in oğludur. Hz. Yusuf’un hayatı ve kıssası Kur’an-ı Kerim’de Yusuf suresinde anlatılır. Kur’an-ı

Kerim’de anlatılana göre Hz. Yakub’un 12 oğlu vardır. Hz. Yakub, Yusuf’u diğer oğullarından daha çok sever. Hz. Yusuf bir gün rüyasında on bir yıldız, güneş ve ayın kendisine secde ettiğini görür ve babasına anlatır. Hz. Yakub, Yusuf’un rüyasını dinleyince oğlunun kardeşlerinden üstün olacağını anlar. Sonrasında Hz. Yusuf’a kardeşlerinin rüyasını oğrendiğinde ona bir kötülük yapacaklarından endişe duyduğunu bu yüzden anlatmaması gerektiğini söyler. Ayrıca “*Allah sana peygamberlik ve büyük devlet verecek*”der. Olaylar Hz. Yakub’un tam tahmin ettiği gibi gelişir. Üvey kardeşleri Yusuf’u kıskanır. Onu kıra götürüp bir kuyuya atarlar. Kuyunun yanından geçen kervanın sakası Yusuf’u kuyuda bulur. Yusuf’u uzaktan izeleyen kardeşleri onu birkaç dirheme kervana satarlar. Babalarına ise Yusuf’u kurdun yediğini söylerler. Hz. Yusuf 18 yaşında Mısır’a gider ve Mısır’ın maliye bakanı Aziz’e kervan tarafından satılır. Yusuf’un sahibi Azz’in karısı Zeliha, Yusuf’un eşi benzeri olmayan güzelliğinden etkilenir. Ona aşık olur. Yusuf Zeliha’nın tekliflerini reddeder. Zeliha bir gün Yusuf’un odsına girer. Yusuf kaçmaya çalışırken Zeliha arkasından tutar ve gömleği yırtılır. Tam bu sırada Azz oraya gelir. Zeliha Yusuf’a iftira atarak zindana atılmasına sebep olur. Yusuf, yedi yıl zindanda kalır. Yusuf zindadayken beraber kaldığı iki kişinin gördüğü rüyaları yorumlar. Rüyalar Yusuf’un yorumladığı gibi çıkar. Mısır hükümdarının rüyasını da tabir eden Yusuf, bu sayede zindandan çıkar ve maliye bakanlığı görevine getirilir. Zaman geçer ve ülkede kıtlık başlar. Kıtlık yıllarında Yusuf’un kardeşleri erzak almak için Mısır’a geldiler. Yusuf, kardeşleri gelince bir oyunla Kardeşi Bünyamin’i yanına alır. Bunu oğrenen Yakup, oğlu Bünyamin’in alıkonulmasına üzülür ve ağlamaktan gözlerine ak düşer. Yusuf kaybolalı yirmi bir yıl olmuştur. Kardeşleri Yusuf’tan ümidi keşmişlerdir. Ancak Yakup Yusuf’un gördüğü rüyadan dolayı kardeşleri Yusuf’un önünde secde etmeden Yusuf’un vefat etmeyeceğini biliyordu. Kıssanın bundan sonrasında Yusuf, kardeşlerine kendini tanıtır. Babasını kr olduğunu oğrenir ve kardeşlerine gömleğini verir. Babası Yusuf’un gömleğini gözlerine sürer ve gözleri açılır. Sonrasından Yusuf bütün ailesini yanına alır ve Mısır’a yerleşirler. Ailesi Yusuf’un yanına gittiklerinde tıpkı rüyasında olduğu gibi kardeşleri Yusuf’un önünde eğilip onu selamlarlar. Yusuf, kocası öldükten sonra yıllardır kendisini sabırla bekleyen Zeliha’ya acımış ve onu nikahına almıştır. Zeliha ile Yusuf’un Efryim ve Menşa adında iki oğulları Rahme adında da bir kızı olmuştur. Yusuf kıssası Kur’an-ı Kerim’in en güzel kıssası olarak sınıflandırılmıştır ve *Ahsenü’-Kassas* adı verilmiştir (Pala, 2004, s. 483-485).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Bâkî**

“Sana Yûsuf diyeydi iller ana Yûsuf-ı Sâni” (Pala, 2004, s. 484).

- **Yunus Emre**

“Mısıra sultan olan, Yusuf Peygamber yatur” (Toprak, 2006, s. 68).

- **Nazım Hikmet / Talihsiz Yusuf’un Gemisiyle Barselon’a Seyahat**

“Kısacık bir Hikâyedir

Yusuf’un Hikâyesi” (Hikmet, 2008, s. 765).

Kelimede anlam bakımından herhangi bir değişim tespit edilmemiştir. Yusuf kelimesi TT’de aynı biçim ve anlam ile kullanılmaktadır.

2.202. Osmân (عثمان)

Kelime, metinde “Henç eyitdi: ‘İşitdüm ki Hüsrev’ün bir oğlu vār-ıdı; (5) görk içinde saadun Yûsuf-ıdı ve edeb hayâ yönünden ‘Osmân ve ‘akl içinde Büzürcümih’idi” cümlesinde tespit edilmiştir. Kelime burada Hz. Peygamber’in üçüncü halifesi ve damadı olan ve Hz. Peygamber’in iki kızı ile evlenmesi sebebiyle “zinnureyn” lakabı olan, zengin, haya ve ilim sahibi Hz. Osman’ı işaret eder (Korkmaz, 2017, s. 232, 329, 618).

Kelimenin sözlük anlamı Nişanyan Adlar Sözlüğünde “Sahabi adı”, “Uşman b. Affân Sünni kabule göre İslam’ın üçüncü halifesidir. Osmanlı devletinin kurucusu bu kişinin adını taşır. Klasik Arapçada /uthmân/ olarak telaffuz edilen isim Türkçede en geç 15. yy’dan itibaren /osman/ şeklinde söylenir. Kürtçede Utman ve Hitman biçimleri halen kullanılmaktadır.” şeklinde açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (URL-147).

Hz. Osman İslam’ın üçüncü halifesi olmasının yanında dünyadayken cennetle müjdelenmiştir. Hz. Ömer’in şehit edilerek vefat etmesiyle halife olmuştur. Utangaç, hayalî bir zattır. Miladi 574 tarihinde doğmuştur. Babası Beni Ümeyye ailesinden, Affan’dır. Müslüman olan beşinci kişidir. Hz. Osman ticaretli uğraşmış zengin biridir. Malını, mülkünü İslam uğruna harcamış bu yönüyle de kendinden hadislerde övgüyle bahsedilmiştir. Hz. Peygamber’in iki kızı Rukiye ve Ümmü ile evlenmiştir. Bu yüzden Zü’n-Nûreyn (iki nur) unvanıyla anılmıştır. Kur’an-ı Kerim’i çoğaltmış, önemli merkezlere göndermiştir. Hz. Osman, 82 yaşında Kur’an okurken şehit edilmiştir. Kabri Mekke’dedir (Pala, 2004, s. 365).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Yahyâ Bey**

“*Kıldığı gibi hazret-i Osman’ı temâşâ*” (Pala, 2004, s. 365).

- **Dede Korkut Hikâyeleri**

“*âlimler serveri ‘Osmân ‘Affan oğlı görkli*” (Ergin, 2009, s. 19).

Kelimede herhangi bir anlam değişimi tespit edilmemiştir. Osman kelimesi TT’de aynı biçimde ve anlamda kullanılır.

[B.43^b]’de Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Kaplan

2.203. Kaplan

Kelime, metinde “*Bir nicesi busu éyler, siner; kaplan (10) ve fâres gibi*” cümlesinde tespit edilmiştir. Kelimenin metindeki anlamı *kaplandır* (Korkmaz, 2017, s. 234).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*kedigillerden, enine siyah çizgili, koyu sarı postu olan, Asya’da yaşayan çevik ve yırtıcı hayvan*” (URL-1), Tietze’de “*kaplan*” (2016, s. 115), Ötüken Sözlükte “*kedigillerden, Asya’da yaşayan, turuncu kızıl postlu, beyaz karınlı, postu kendine özgü siyah çizgisel beneklerle kaplı, büyük yırtıcı bir hayvan*” olarak açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Yaşar Çağbayır/III, 2007, s. 2403)

Gülensoy kelimenin etimolojisini “**kap-lan*” olarak gösterirken (2018, s. 367), Nişanyan, “*Orta Türkçe kaplân ‘bi vahşi hayvan, kaplan veya leopar’ sözcüğünden evrilmiştir. Bu sözcük Eski Türçe kap- ‘tutmak, yakalamak’ fiilinden Eski Türkçe +IAn ekiyle türetilmiş olabilir; ancak bu kesin değildir*” şeklinde açıklamıştır. Ayrıca hayvan adlarında görülen “*+IAn*” unsurunun kaynağının belirsiz olduğunu da eklemiştir (URL-141).

OT döneminde “*tonga*” kelimesi “*bebür, kaplan cinsinden bir hayvan*” anlamında kullanılmıştır (Gülensoy, 2018, s. 749). Ögel’de “*tonga*” kelimesinin bir çeşit kaplan anlamına geldiğini belirtmiştir (Ögel, 1995, s. 535).

Türk Mitolojisinde Kaplan

Türklerde kaplan hem alpliğin simgesi hem de astroloji ile bağlantılıdır. Kaplan dört ana yönden birinin (ak), dört büyük yıldız grubunun da simgesi olmuştur. Türk mitolojisinde Türk kahramanlarından biri olan Ch'ih-yo, Türklerde kaplan postu giyen savaş tanrısı “alp-ilah” olarak kabul ediliyordu. Kaplan gücün ve yiğitliğin simgesi olmuştur. Kaplanın bu özelliği Orta Asya'da ortaya çıkan Kazakistan'daki Esik Kurganı'nda görülür. Batı Türkistadaki duvar resimlerinde kaplan yiğitliği kanıtlamak amacıyla av hayvanı olarak resmedilmiştir. Kaplanın taht simgesi olmasının yanında postu da Budist dönemde hükümdarının gücünü simgelemekteydi (Çoruhlu, 2002, s. 139). Hun mezarlarında kaplan motifine sıklıkla rastlanır. Ayrıca Anadolu'da ve İstanbul'da geçit törenlerini resmeden minaytürlerde kaplan postu giyen dervişler sıklıkla görülür (Ögel, 1995, s. 536).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Nazım Hikmet / Benerci Kendini Niçin Öldürdü?**

“*Hani ormanda kaplanlar ölürken*” (Hikmet, 2008, s. 320).

- **Ahmet Hamdi Tanpınar / Saatleri Ayarlama Enstitüsü**

“*Öyle ceylanlar, kaplanlar vurduk ki*” (Tanpınar, 2008, s. 44).

- **Dede Korkut Hikâyeleri**

“*Aşlan ile kaplana bir oğul yidürgün-ise digil maña*” (Ergin, 2021, s. 87).

Kültürel karam olarak ele alınan *kaplan* kelimesinde anlam değişimi tespit edilmemiştir. Kelime, TT'de aynı anlamda ve biçimde varlığını sürdürür.

[B.44^b]’de Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Deñiz

2.204. Deñiz

Kelime, metinde “*Deñizden toz hevāya düger*” cümlesinde geçer. Kelimenin buradaki anlamı *yeryüzündeki, içinde canlıların yaşadığı büyük su kütlesidir* (Korkmaz, 2017, s. 234, 331).

Kelimenin sözlük anlamı TDK'nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*yer kabuğunun çukur bölümlerini kaplayan, birbiriyle bağlantılı, tuzlu su kütlesi*” olarak ifade edilirken

(URL-1), Clauson'da “büyük su kütlesi” (1972, s. 527), Tietze'de “büyük su birikintisi” (2016, s. 361), Ötüken Sözlükte “yeryüzü çukurluklarını dolduran geniş ve tuzlu su kütlesi”, “dünyanın yüzey olarak dörtte üçünü kaplayan su kütesinin karalar arasında kalan belli bir parçası”, “gnşl. bu suyun rüzgâr etkisiyle dalgalanması durumu”, “mecaz. bol miktarda bulunan; geniş ve uçsuz bucaksız alan”, “gnşl. deniz suyu”, “deniz kıyısında bulunan yer veya şehir; sahil”, “mecaz. sınızsız genişlik”, “mecaz. belirli bir tutum sergilemeyen, değişik görünüşler sunan, çalkantılı şey”, “ay yüzeyinde dağlarla çevrili geniş düz” şeklinde ifade edilmiştir. Kelimenin kökeni Türkçedir (Yaşar Çağbayır II, 2007, s. 1159).

Kelime ET ve OT'de “teñiz”, EAT'de “deniz” şeklindedir. Gülensoy, kelimenin etimolojisini şöyle açıklamıştır; “*ten ‘göl, bataklık’ + (i)z” (Gülensoy, 2018, s. 203).

Türk Mitolojisinde Deniz

Hint ve Yunan mitolojisinde kainatın başlangıçta deniz halinde olduğuna inanılır. İnanca göre; insan ve tüm canlılar bundan sonra yaratılmıştır. Bu düşünce Türk mitolojisine de tesir etmiştir. Türkler geçmişte denizi görememiş, tanıyamamış bir millettir. Bu yüzden de halk ağızlarından derlenmiş atasözü ve şiirlerde bahsi geçen deniz; ırmak veya göldür. Kaşgarlı Mahmud'un 11. yüzyılda Türk düşünce ve kültüründen derlediği sözlerden örnek verilmek istenirse; “Kementle dağ eğilmez, kayıkla deniz kapanmaz (İnsan dağı eğemez; denizi de kayıkla kapatılıp sed çekilmez) cümlesi gösterilebilir. Bu sözde deniz aslında ırmaktır. Başka bir ifadeyle; “Gözüm deniz gibi akar, yöresinde kuşlar uçar. Burada deniz suyu akar ifadesinden kasıt, deniz suyunun tuzlu su olması ve gözyaşının da tuzlu su olmasından ileri gelir. Kutadgu Bilig'e bakıldığında denizin bir benzetme aracı olarak kullanıldığı görülür. Eserde denizin derinliği ile ölümün uçsuz bucaksız olması arasında “Ölüm bir deniz gibi, ne ucu ne dibi yok” ifadesiyle bağlantı kurulur. Türk destanlarında deniz geçme motifini vardır. Bu motife örnek; Oğuz destanında: “Deniz geçip, İt-Barakların odasına gitme” ile “İdil ve Volga ırmağını geçme” ifadeleridir. Cengiz Han'nın ataları gök kurt ve güzel meral denizi geçerek gelmişlerdir. Bir Kırgız destanında da aynanın deniz olması motifi vardır. Destanda deve tarafından kovalana kız deveye doğru bir ayna fırlatır. Ardından kız ile deve arasında bir deniz meydana gelir. Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki deniz Gök Deniz olarak geçer. Gök Deniz; Hazar Denizi'dir. Hazar Denizi Oğuzların ulu denizidir (Ögel, 1995, s. 395-396, 399, 401-402).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Deniz dalgasız gönül sevdasız olmaz / Deniz çıkmak / Denizde kum, onda para / Denizdeki balığın bini bir paraya / Denizdeki balığın pazarı (pazarlığı) olmaz / Denizden çıkmış balığa dönmek / Denizden (denizi) geçip çayda boğulmak / Denize düşen yılanı sarılır / Göğe direk, denize kapak olmaz (URL-1). Denize dalan bilir, güzeli seven bilir / Denize köprü atılmaz / Denizin yanında kuyu kazılmaz / Deniz yoğurt olmuş da yemeğe kaşık bulunmamış / Denize dalsa toğu kuru çıkar / Deniz kenarında susuz kalmak / “Deniz ateşe yanar mı” demişler. “belki” demiş (Kaçalın, 2019, s. 89, 299).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Sühyel ü Nevbahâr**

“Yüridi deniz kıranında birez” (Kanar, 2011, s. 203).

- **Peyami Safa / Dokuzuncu Hariciye Koğuşu**

“Mehtaplı bir denize dalan adamın, suyun içinde göz kapaklarını yalayan garip ışıklar, kulağını dolduran garip uğultular” (Safa, 2017, s. 96).

- **Mustafa Akar / Güzelâşık**

“Alan açık, denizler var” (Akar, 2017, s. 35).

Deniz kelimesi TT’de aynı anlamda ve *deniz* biçiminde kullanılır. Kelimede herhangi bir anlam değişmesi bulunmaz.

[B.46^b]’de Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Deve

2.205. Deve

Metinde, “İşitdüm ki bir devecinüñ bir devesi vār-ıdı” cümlesinde geçen *deve* kelimesi *deve* (heybetli, vücudunda engebeler bulunan, üzerine binilen ya da üzerinde yük taşınan hayvan) anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 237, 333).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “geviş getiren memelilerden, boynu uzun, sırtında bir veya iki hörgücü olan, yük taşımakta kullanılan hayvan” (URL-1), Tietze’de “maruf hayvan” (2016, s. 385), Ötügen Sözlükte “geviş getiren memelilerden, boynu uzun, sırtında hörgücü bulunna, iri yapılı bir yük hayvanı”, “mecaz. dikkatsiz, savruk; hantal kişi”, “{ağız} köy ocaklarında kullanılan büyük

sayacak”, “*argo. iri ve uzun boylu adam*” şeklinde ifade edilmiştir. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/II, 2007, s. 1185).

Kelime Divanu Lugati’t-Türk’te “*tewe*” şeklindedir (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 873).

Devenin erkeğine “*buğra*”, dişisine “*maya*”, tek hörgüçlüsüne “*lök*”, yavrusuna “*torum*” ve “*boduk*” denir. ET’de ise deve yavrusuna “*köşek*” dişisine de “*ingen*” adı verilmiştir (Şirin, 2020, s. 28).

Peygamberdevesi

Asur kralı Asurbanipal tarafında hazırlatılarak Ninova kütüphanesinde bulunan MÖ 2300 tarihinde yazılmış çivi yazılı tabletler arasında Sümerce-Akadça bir sözlük bulunmaktadır. Tabletler içerisinde üç tanesi zoonomi ile ilgilidir. İlgili kısımda düzkanatlı böcekler kısmında *peygamberdevesi* yer alır. Sözlükte peygamberdevesinin anlamı; “*ölülerle iletişim kurabilen sihirbaz, kâhi*”dir. Peygamberdevesi adlı böceğin ön bacakları dua eder ya da meditasyon yapar vaziyettedir. Saldırlara karşı üzerinde bulunduğu nesnenin (çiçek, taş, yaprak vs.) rengini alır. Aynı zamanda başını 180 derece döndürebilme yetisine sahiptir. İşte tüm özelliklerinden dolayı peygamberdevesi ilk çağlardan beri doğaüstü güçlere sahip bir olduğu düşünülmüş ve kültürel sembolizmlerin atfedildiği bir canlı olmuştur. Eski Mısır Ölüler kitabında “*Ölülere yer altında yardım eden ve onları Tanrı Osiris ile buluşturan*” minör Tanrı olarak nitelendirilmiştir. Güney Afrika’da bazı kabilelerde peygamberdevesinin dünyaya gelen ilk canlı olduğu düşünülmüştür. Bacaklarının uzunluğu, ince ve çevik oluşu gibi fiziksel özelliklerinden dolayı Arap ve İbrani kültürlerinde deve ve at anlamlı sözcüklerle birlikte adlandırılmıştır. Arapçada bu çevik görümlü hayvana feresü’n-nebiyyi “*peygamber atı*”, İbranice’de “*gamal şlomo*” “*Süleyman’ın devesi*”, Kazakçada Hz. Süleyman babası Hz. Davut’un adıyla anılmış ve “*devit*”, Türkmencede hodayatı “*Allah’ın at*”ı adı verilmiştir. Peygamberdevesi avını beklerken bacaklarını beşik gibi sallar. Bu özelliğinden dolayıdır ki Özbekler bu hayvanı “*beşik depreten*” şeklinde adlandırmışlardır. Kazakçadaki bu adlandırma Türk lehçeleri arasındaki bu hayvan için en ilginç olanıdır. Kazak masallarından biri olan Karlıgaş ve Devit (Kırlangıç ve Peygamberdevesi) adlı masalda peygamberdevesi kırlangıcın yavrularını yemeye çalışan yılanın gözlerini bacaklarıyla çıkarır. Peygamberdevesi bu davranışı ile masalda cesaretin ve yardımın simgesel bir yansımasıdır. Görüldüğü üzere peygamber

devesi birçok milletin kültüründe, masalında, söz varlığında yer almış bir hayvandır. Bunun yanında Türk Edebîyatında da zaman zaman konu edinilmiştir. Edebîyatımızın önemli isimlerinden biri olan Adalet Ağaoğlu'nun bir öyküsünde hem lanetlenmiş hem de kutsanmış bir canlı olarak kadınla özdeşleştirildiği görülür: Peygamberdevesi avını beklerken bacaklarını beşik gibi sallar. Bu özelliğinden dolayıdır ki Özbekler bu hayvanı “beşik depreten” şeklinde adlandırmışlardır. Kazakçadaki bu adlandırma Türk lehçeleri arasındaki bu hayvan için en ilginç olanıdır. Kazak masallarından biri olan Karlıgaş ve Devit (Kırlangıç ve Peygamberdevesi) adlı masalda peygamberdevesi kırlangıcın yavrularını yemeye çalışan yılanın gözlerini bacaklarıyla çıkarır. Peygamberdevesi bu davranışı ile masalda cesaretin ve yardımın simgesel bir yansımasıdır. Görüldüğü üzere peygamber devesi birçok milletin kültüründe, masalında, söz varlığında yer almış bir hayvandır (Şirin, 2020, s. 13-15).

Bunun yanında Türk Edebîyatında da zaman zaman konu edinilmiştir. Türk edebiyatının önemli isimlerinden biri olan Adalet Ağaoğlu'nun bir öyküsünde hem lanetlenmiş hem de kutsanmış bir canlı olarak kadınla özdeşleştirildiği şu ifadelerde görülür:

Yavaş yavaş anımsıyorum: Bir zamanlar mükemmel bir peygamber devesi olmayı düşlemiştim. Güney'e Akdeniz'e sık indiğim zamanlarda, bir seferinde taraçada otururken şişe ağzına tünemiş bir peygamber devesi görmüştüm. İpincecik, uzun, kol gibi bir çift ön ayak, yine çok ince uzun arka ayaklar. Ön ayaklar, insan gibi dua edercesine birbirine çapraz bitmişti. Mantis Religiosa? Arka ayaklar üçgenin dik açısı kadar kıvrılabiliyordu. Üçgen bir baş, dışa fırlak bir çift göz. Hayvanın büyüüne kapıldım. Dakikalarca gözledim onu. Tepesinde görülür görülmez tellere benzer bir çift duyarga. Bunlar acaba taraçada esintiden mi böyle titreşip duruyor, yoksa ses alıcısı gibi duyarlı, dikkat kesilmiş, durmadan bir şeyleri kayıt mı ediyordu? Yoksa hayvan, türünün lanetlenmiş Cassandra'sı mıydı? (Şirin, 2020, s. 16).

Hz. Peygamber'in Devesi: Kasvâ

Gri renkli dişi bir devedir. Kulağında bulunan küçük bir kesikten dolayı bu adla anılır. Hz. Peygamber'in hayatındaki önemli olayların çoğunda Kasvâ'nın geçer adı. Hz. Peygamber, Hudeybiye Antlaşması ile sonuçlanan umre yolculuğuna, Mekke seferine Kasvâ ile gitmiştir. Veda Hutbesi'ni de Kasvâ'nın üzerinde gerçekleştirmiştir. Hz. Peygamber birinin hızlı bir şekilde bir yere gitmesi gerektiğinde, deve yarışlarında çoğu zaman birinci gelen ve hızlı koşan devesi Kasvâ'yı vermiş (URL-117).

Eski Türklerde Deve

Eski Türklerde, Selçuklu ve Osmanlı Devleti'nde deve, devlet ve halk ile benzeşmiş bir hayvandır. Türkler büyük kervan yollarının kuvvetli develerini

yetiştirmişlerdir. Eski Türklerde ozanlar kapuzlarını kutsal malzemelerden yapıyorlardı. Bu kutsal malzemelerden biri de *deve dersidir* (Ögel, 1995, s. 538).

Kırgız baksıları kopuzlarını: “*Çölde yalnız biten tobulgu (çalısından) yaylı; yelme devesinin derisinde göğüslü kopuzum*” ifadesi ile övmüşlerdir. Deve Türklerde aynı zamanda bir kurbandı Ögel, 1995, s. 540).

Bir Kırgız destanında *deve* motifi vardır (Ögel, 1995, s. 539). Destanda şu şekilde geçer:

Yiğidin kız kardeşi hastalanıyor. Kız, yiğide öyle diyor; ‘Bana Allah ‘u Taala’nın (Alda Şaganıng), ak devesinin sütü gerek!’ diyor. Yiğit, sütü bulmak için yola çıkıyor. Duyanlar, ‘Sen ölüme gidiyorsun.’ diyorlar. ‘Allah’ın devesinin sütü, bir pınar (bulak) gibi akar.’ Ölen kişiyi diriltir. Ancak bu deveyi gören kişi hemen öler. Ancak uyurken alabilir ve hemen kaçarsın!..’ Yiğit, devenin dileriyle yaralanıyor. En sonunda devenin çenesini kırıp, öldürüyor ve sütü alıyor... (Ögel, 1995, s. 539).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Deve gibi / Devede kulak (kulak gibi) kalmak / Deveye hendek atlatmak / Deveyi yardan uçuran bir tutam ottur / Pireyi deve yapmak / Ya bu deveyi gütmeli ya bu diyardan gitmeli (URL-1). Deve ayrı gider, sürüsünü güder / Deve bir pula, pulu getir; deve bin pula; deveyi getir / Deve çölde şahin kolda gezer / Deveden büyük dert var / Deve hörgücünü görse çatlar / Deve suyu bağıra bağıra geçer / Deve ise yutar, ağa ise güder / Deve tellalı gibi bağırarak / Deveye bardak asmış gibi / Deveyi yutar, kulağı büyüktü der (Kaçalın, 2019, s. 90-91-300-301). Devenin nalı / Deve nalbanda bakar gibi (Ağakay, 1969, s. 197-198).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Mehmet Akif Ersoy / Küfe**

“*Kömürcüler kapısından girince biz, develer*” (Bayhan, 2012, s. 162).

- **Nazım Hikmet / Hiciv Vadisinde Bir Tecrübeli Kalemîye**

“*Develer tellallık edip satarken develeri*” (Hikmet, 2008, s. 380).

Deve kelimesinde anlam değişimi meydana gelmemiştir. Kelime aynı anlamda ve biçimde TT’de kullanılır.

[B.49^a]’da Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Savaş

2.206. Savaş

Metinde, “*Dem-be-dem savaşurlardı*” cümlesinde geçen *savaş* kelimesinin buradaki anlamı “*kavga*”dır (Korkmaz, 2017, s. 239, 336).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*devletlerin diplomatik ilişkilerini keserek giriştikleri silahlı mücadele*” olarak ifade edilmiştir. Kelimenin kökeni Türkçedir (URL-1).

Kelime, Clauson’da kelimenin anlamını “*başlarda biriyle tartışmak anlamına sahipken sonradan biriyle kavga etmek, mücadele etmek*” olarak açıklanırken (1972, s. 793), Tietze’de “*harp, mücadele*” (2019, s. 213), Ötüken Sözlükte “*iki veya daha çok devletin başka bir yolla çözüm getiremedikleri sorunları için giriştikleri silahlı çatışma; diplomatik ilişkileri keserek silahlı mücadele; harp*”, “*insanlar arasındaki kavga; düşmanlık*” şeklinde açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/IV, 2007, s. 4091).

Kelime Dîvânu Lugâti’t-Türk’te “*savaş-*“ biçimindedir (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 810).

Kelimenin Arapçada “*harb (حرب) cidâl (جدال)*”, Farsçada “*ceng (جنگ)*” şeklinde eş anlamlıları bulunmaktadır (Devellioğlu, 2010, s. 150, 158, 376).

Gülensoy, kelimenin etimolojisini “[*saB+aş-*]” (2018, s. 604), Nişanyan, “*sava-’söz söylemek’ +İş*” şeklinde göstermiştir (URL-118).

Savaşçı Bir Millet: Türkler

İslamiyet öncesinde kurulmuş Türk devletlerinin en büyük özelliği savaşçı olmalarıdır. Bu özellik bilim alemince kabul edilir. Türklerin İslamiyet sonrasında da savaş kültürleri devam etmiştir. Türkler hem bozkır kültürleri ile hem de savaş usulleri ile Orta Çağda adından çokça bahsedilen bir millet olmuştur. Türkler hiçbir zaman devletsiz kalmamıştır. Türklerin ilk düzenli ordusu Asya Hun Devleti zamanında Mete Han tarafından kurulmuştur. İmparator Mete’nin kurduğu askeri teşkilat hem kendisinden sonra kurulan Türk devletlerine hem de başka devletlere örnek ve ilham

olmuştur. Türkler İslamiyet'e kadar Budizm, Maniheizm, Hıristiyanlık gibi farklı dinleri benimsemişlerdir. Türkler tarih boyunca hangi dini inancı benimsemiş olursa olsun her zaman savaştı ruhlarını korumuşlardır. Türklerin benimsediği dinlerden biri olan Şamanizm'de savaş ve kahramanlık önemli bir yere sahiptir. Şamanizm inancına göre savaşçının öldürdüğü düşman, savaşçı öldükten sonra onun hizmetinde olacaktır. Büyüdü ki Türkler'in mezarları başına öldürdüğü düşman sayısı kadar Balbal dikilmiş ve ölen kişi ne kadar düşman öldürmüştü o kadar yüceltilmiştir (Eğilmez & Macit, 2012, s. 89-90; Bozdemir, 1982, s. 20-21). Eski Türklerden başlayan savaşçı ruh, yakın tarihte ve bugün de Türk milletinin karakteristik özelliğidir. Türkler tarih boyunca vatani, toprağı, devleti, bayrağı için cesurca savaşmıştır. Savaşlarda başta canı olmak üzere varlığını yoğunu ortaya koymuştur. Geçmişten gelen savaşçı ruhun kanıtlarını Cumhuriyet Dönemin'de de görülür. Kurtuluş savaşında kadın, erkek, çocuk demeden vatani için her şeyini feda eden Türk milleti şüphesiz sonsuza dek mücadelecili ruhunu koruyacaktır.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: İki kardeş savaşmış ebleh buna inanmış / Savaş açmak / Savaş vermek (URL-1).

Edebî eserlerden örnekler:

- **İsmet Özel / Yağmurun Kapıları Karanlık**

“İşte, zehirli oklar kullanıyoruz o yanılta savaşlarda” (Özel, 1982, s. 78).

- **Kemal Tahir / Kurt Kanunu**

“İlk önemli dedikodu, savaş sırasında halktan mal olarak toplanan olağanüstü vergiler yüzünden çıkmış, bunlar makbuz karşılığı, zaferden sonra parayla ödenmek şartıyla alınmıştı” (Tahir, Kurt Kanunu, 2005, s. 88).

- **Süheylü Nevbahâr**

“Savaş karılırsa, çeri kırıla”(Kanar, 2011, s. 587).

Savaş kelimesinin metindeki ve diğer kaynaklardaki izahlarından yola çıkarak kelimenin anlam genişlemesine/daralmasına uğramadığını söylemek doğru olacaktır. Kelime, TT'de aynı anlam ile kullanılmaktadır.

[B.49^b]’de Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Altun

2.207. Altun

Kelime, metinde “*Birezden ol bir altunu dağı gördi*” cümlesinde geçerek *değerli element* anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 240, 336).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*atom sayısı 79, atom ağırlığı 196,9 olan, 1064 °C’de eriyen, kolay işlenen, yüksek değerli, paslanmaz element*” (URL-1), Tietze’de “*altından yapılmış*”, “*altın sikke*”, “*halis, saf, parlak, kıymetli*” (2016, s. 362), Ötüken Sözlükte “*atom numarası 79, atom ağırlığı 197.2, özgül ağırlığı 19.5 gr/cm³ olan, 164 °C’de eriyen, parlak sarı renkte, doğun, inceltilebilen, havadan ve sudan etkilenmeyen, ticarî değeri çok yüksek bir metal; kızıl; zehep; zer; sembolü: Au*”, “*bu metalden yapılmış süs eşyası*”, “*imparatorluk döneminde para birimi, lira*”, “*mec. parlak, parlaklık*”, “*sarı renk*”, “*(ses için) güzel ve pürüzsüz*”, “*altından yapılmış*” şeklinde açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır, 2007, s. 223).

Kelime ET ve OT’de “*altun*” şeklindedir. Kelimenin etimolojisi; “*al+tın*”dır (Gülensoy, 2018, s. 24). Altun kelimesi Dîvânü Lugâti’t-Türk’te “*altın*” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2020, s. 549), Clauson’da “*altun*” şeklinde yer alır (1972, s. 131). Kelime TT’de “*altın*” biçiminde kullanılır (URL-1).

Kelime ET metinlerinde “*altun*” şeklindedir. Ramsedt’e göre kelime; Türkçe al “*kızıl*” ve Korece veya Çince “*tun*” metal sözcüklerinde meydana gelmiştir. Türkler Altay dağlarına da *Altun Yiş* adını vermişlerdir. Japon Türkolog T. Ōsawa Türklerin Altay dağlarına Altun Yiş demelerinin sebebi; dağlarda altın filizleri olmasıdır der. 08.09.2015 tarihinde Rusya Devlet Başka V. Putin meclise Avrasya Ekonomi Birliği üyesi ülkeler arasında ortak para birimi hazırlanması için verdiği talimatta, para biriminin isminin altyn (Türkçe ‘altın’) olmasını önermiştir. Altın kelimesi 16. yüzyıldan beri Rusça kaynaklarda kayıtlıdır. Karadeniz’in kuzeyinden çeşitli bölgeler üzerinden Çin’e varan ticaret yoluna “*Kürk Yolu*” denir. Bu ticaret yolu güzergâhında sincap, samur, tilki, kunduz, vaşak gibi hayvanların kürkleri para birimi yerine geçer.

Türkler sincap ve samur kürklerini takas etmişlerdir. Eski Türkler sincapa “*tiyin*” demişlerdir. Burada bu bilgilerden bahsedilmesinin amacı altın ve tiyin kelimeleri arasındaki bağlantıdan söz edilecek olmasıdır. 1895 yılında Slovar Russkogo Yazıka adlı sözlükte: “*Altın kelimesinin Türkçe kökenli ‘altı sincap kürkü’ anlamına gelen ‘altı tiyin’den geliyor*” ifadesi yer alır. Başka bir düşüncede Johns Hopkins Üniversitesi öğretim görevlilerinden Norman Henley’e aittir. Henley’e göre 16. ve 18. yüzyılda Türkçeye iki adet altın kelimesi girmiştir. Kelimelerden eski olan takas döneminde sincap kürklerinin kullanıldığı dönemlerden “*altı tiyin*”den gelir. Kelime hoploji yoluyla altın (altiyin>altyn) biçimini almıştır. Yeni olan, altın kelimesinin bizzat kendidir (Şirin, 2020, s. 136-137).

Altın madeni değerli madenlerden biridir. Evlenen çifte hediye olarak verilir. Geline ve damada altın yüzük, sadece geline de altın bilezik, kolye, bileklik gibi takı takılır. Günümüzdeki altın takma geleneğine örneği Dede Korkut Hikâyeleri’nde görülür: “*Beyrek, beşik kertme nişanlısı olan Bay Bican Bey’in kızı Banı Çiçek’i, at yarışması, ok atışı ve güreşte yendikten sonra, düğün kutlu olsun Han kızı deyü barınağından altın yüzüğü çıkardı, kızın parmağına geçürdü, ortamuzda bu nişan olsun, Han kızı*” (Cansız, 1999, s. 60-61). Hikâyede verilen altından da anlaşılacağı üzere altın yüzük nişan töreninde kıza takılır. Bu durum bugünkü nişan töreni geleneği ile bağdaşır.

Türklerde *Altındağ* gökyüzünde bulunan dokuz Tanrı’nın yaşadığı, Türk yurdunu ve devletini temsil eden Altay Dağları’nın simgesidir. Erişilemeyecek kadar uzaktan olan Altın Dağ’ın zirvesi görülemeyecek kadar yüksektedir. Altındağ’ın zirversinde Tanrı Ülgen’in tahtı vardır ve burada Altan Han yaşar. Ayrıca altın madeni padişahı temsil eder (Karakurt, 2011, s. 28-29).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Ağırılığınca altın etmek / Allah gümüş kapıyı kaparsa altın kapıyı açar / Altın adı pul oldu, kız adı dul oldu / Altın adını bakır etmek / Altın anahtar her kapıyı açar / Altın ateşte insan mihnette belli olur / Altın eşik gümüş eşiğe muhtaç olur / Altın gibi / Altın kesmek / Altın yere düşmekle pul olmaz (URL-1). Altın pula karıştırılmaz / Altın pas tutmaz, deli yas tutmaz / Altın kapının demir kapıya işi düşer / Altın bilezik takmak (Kaçalın, 2019, s. 39,247). Altın leğene kan kusmak / Altın tutsa, toprak olur (Ağakay, 1969, s. 34).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Âşık Paşa / Garib-nâme**

“Gör ki niçe geymiş altun tonı gün” (Yavuz, 2002, s. 22).

- **Ahmedî / İskerdernâme**

“Od ider altunı toprakdan halâs” (Kanar, 2011, s. 37).

- **Sabahattin Ali / Kürk Mantolu Madonna**

“Babam mektubunda: Bir iki senede bu işi öğrenip gelersen, bizim burdaki sabunhaneyi büyütür, ıslah eder ve senin idarene veririm, sen de ticaret hayatına atılarak altın bileziğin sayesinde mesut ve müreffeh olursun! diyordu” (Ali, 1943, s. 50).

Altun kelimesinde bir anlam değişimi bulunmamaktadır. Kelime *altın* biçiminde ve aynı anlamda TT’de kullanılır.

[B.50^b]’de Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Nāmūs	Ordu
-------	------

2.208. Nāmūs (ناموس)

Kelime, metinde “İmdi vaqtıdur kim erenler hamıyyet kuşağın cānları biline (5) bağlanup nāmūs saklayup rāzī olalar ve düşmenden girü kalup zebūnlık ādın kabūl itmeyeler” cümlesinde “*namus, edep*” anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 241, 337, 595).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*bir toplum içinde ahlak kurallarına ve toplumsal değerlere bağlılık*” (URL-1), Tietze’de “*şeref, itibar*” (2018, s. 303), Ötüken Sözlükte “*toplum içinde konulmuş bulunan ahlak, şeref, haysiyet kurallarına sıkı sıkıya bağlılık; dürüstlük*”, “*bir kimseyi, kendine veya başkalarının ona duyduğu saygıyı yok edecek her türlü davranıştan kaçınmaya yönelten ahlak ilkelerinin tümü; ar; edep; haya; ırz*,” “*temizlik, doğruluk*” olarak açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (Çağbayır/IV, 2007, s. 3488).

Namus kelimesinin Tarama Dergisindeki anlamları; “*ayağ*”, “*onur*”, “*ut*”, “*yüz akı*”, “*yüz aklığ*”, “*yüz suyu*” şeklindedir (1934, s. 613).

Kelimenin Arapçada “*iffet (عفت)*” şeklinde eş anlamlısı bulunmaktadır (Devellioğlu, 2010, s. 473).

Toplumun kültürel, ahlak değerlerine uygun davranışları kapsayan namus kelimesini içeren durum veya eylemler toplumdaki topluma ve kültürden kültüre değişim gösterir. Her davranış her toplum ya da kültürde aynı şekilde değerlendirilmez. Türk toplumunda namus içerisinde değerlerlendirilen ya da namussuzluk içerisinde değerlendirilen bir davranış başka bir toplumda, kültürde farklı değerlendirilebilir.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Ar namus tertemiz / Namusu iki paralık olmak. Namusuna dokunmak / Namusuna sinek kondurmamak (URL-1). Namusunu kantara vurmamak (Kaçalın, 2019, s. 387).

Edebî eserlerden örnekler:

• **Sabahattin Ali / Kürk Mantolu Madonna**

“*Namusunu müdafaa etmek isteyen masum bir genç kız gibi çırpıyordunuz*” (Ali, 1943, s. 82).

• **Ahmed Hamdi Tanpınar / Saatleri Ayarlama Enstitüsü**

“*Binanın behemal yuvarlak bir saat olması icap etmediğini, dünyada cep saatinden başka çeşit saatler de bulunduğunu, herhangi bir namuslu bina gibi uzun bir dörtgen olabileceğini bana hatırlatmıştı*” (Tanpınar, 2008, s. 349).

• **Yunus Emre**

“*Seçmezem soldan sağımı, namus-ü âr olmaz bana*” (Toprak, 2006, s. 134).

TT’de aynı anlamda ve biçimde kullanılan *namus* kelimesinde incelemeler neticesinde anlam değişiminin olmadığı saptanmıştır.

2.209. Ordu

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*bir devletin silahlı kuvvetlerinin tümü*”, “*bu topluluğun başlıca bölümlerinden her biri*”, “*amaç, nitelik vb. yönlerden benzeyen insanların bütünü*”, “*çok sayıda insan, kalabalık*” olarak açıklanırken (URL-1), Clauson’da “*kraliyet kampı*” (1972, s. 203), Tietze’de “*ordugâh, karargâh*” (2018, s. 158), Tarama Sözlüğünde “*askerin toplandığı, toplu olarak bulunduğu yer; ordugâh, karargâh, makar*” (1971, s. 3011), Ötüken Sözlükte “*bir devletin savunma gücünü oluşturan ilahlı kuvvetlerin tümü*” “*askerin toplandığı, toplu olarak bulunduğu yer*” şeklinde ifade edilmiştir. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır/V, 2007, s. 3628).

Kelime ET’de “*ordu ~ ortu*”, OT’de “*ordu*” biçimindedir (Gülensoy, 2018, s. 511). Dîvânü Lugâti’t-Türk’te “*ordu; beyin oturduğu şehir*”, “*ordu; köstebek, sıçan vb.*

yer altında yaşayan hayvanların yuvası” şeklinde açıklanmıştır (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 777).

Kelimenin Türkçedeki eş anlamlısı “*sū (askerler, savaş birliği, ordu)*” kelimesidir (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 839). Kelime, Orhun Abideleri’nde şu cümlede geçer; “*Sū başı İnel Kağan Tarduş şad barzun tidi. (Ordu başı İbel Kağan, Tarduş şadı gitsin dedi.)*” (Ergin, 2010, s. 74-75).

Eski Türklerde Ordu

Türklerde askeri teşkilat sosyal yapı ile örtüşür. Ordu teşkilatında emir-komuta zincirinde küçükten büyüğe ya da büyükten küçüğe doğru bir yapılanma söz konusudur. Türklerde ordu, belli bir düzen etrafında oluşturulmuştur. Türklerin en büyük askeri birliği “tümen” adı verilen 10 bin kişilik ordulardır. Bu birliklerde “tümenbaşı, onbaşı, yüzbaşı, binbaşı” unvanlı kumandanlar görevlidir. Bu sistem bugünkü askeri yapılanma ile benzerdir. Eski Türk ordularında kağan ordunun başkomutanıdır. Kağandan sonra da oğulları veya kardeşleri arasından seçilen “*iki küçük kağan ve 2 şad 2 yabgu*” adı verilen dört alt kağan toprak yönetiminde görevlidir. Devletin yönetiminde görevli olan bu kişiler ordunun birimlerini kumanda ediyordu. Türklerde ordu teşkilatının temel üç özelliği vardır. Birincisi; ordu kalıcıdır. İkincisi; askerler paralı değildir. Üçüncüsü; Türk ordusunu oluşturan askerlerin çoğu süvarilerdir (Durmuş, 2020, s. 92, 99).

Geçmişten beri ordu millet anlayışının yer aldığı Türk kültüründe yer alan *Her Türk asker doğar!* söylemi Türkler’in milliyetçi görüşünde ve devlet teşkilatında yer edinmiş bir ifadedir. Türklerde ordu *peygamber ocağı*dır. Peygamber ocağı adlandırması ordunun kutsallığını, önemini ifade eden bir benzetmedir. Ayrıca Türklerde askerlik, askere gitme *vatan borcudur*. (URL-119).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Bir korkak bir orduyu bozar (URL-1).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Mehmet Akif Ersoy / Çanakkale Şehitlerine**

“*En kesîf orduların yükleniyor dördü beşi*” (Bayhan, 2012, s. 243).

- **İsmet Özel / Üç Mesele**

“*Piyasa, akıl erdirilemeyen mekanizması, süper tapınakları, üretim ve tüketim orduları, bankalarıyla Din’den uzaklaşmış insanlara tanrılık edebilmektedir*” (Özel, 2013, s. 36).

- **Nazım Hikmet / Bahri Hazer**

“Ordu ordu köpüklü mor dalgalar koşuyordu” (Hikmet, 2008, s. 46).

Namus kelimesi TT’de aynı anlamda ve biçimde kullanılır. Buradan yola çıkarak kelime anlam değişiminin meydana gelmediğini söylemek doğru olacaktır.

[B.51^a]’da Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Gül

2.210. Gül (گل)

Kelime, metinde “*Yoz ile geyik gül-ile diken gibi bir bıyardan su içerlerdi*” cümlesinde tespit edilmiştir. Kelime burada *gül çiçeği/bitkisi* olarak kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 243, 338).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*gülgillerin örnek bitkisi*” (URL-1), Tietze’de “*açmış çiçek, gül*” (2016, s. 304), Ötügen Sözlükte “*taç yapraklı kalın ve katmerli, keskin kokulu, beyazdan kırmızıya kadar pek çok rengi bulunan, gülgillerin örnek bitkisi*”, “*bu bitkinin kokulu ve güzel görümlü çiçeği*”, “*gnşl. Divan edebiyatında güzel ve sevgili karşılığı olarak kullanılan bir tema*”, “*tasvf. Mecazî aşkın sembolü*”, “*gnşl. derviş*”, “*{ağız} fes üzerine konan, boncuk ve taşlarla bezenmiş gümüş süs*” şeklinde açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Farsçadan alıntılanmıştır (Çağbayır/II, 2007, s. 1793).

Gül kelimesi için başka bir açıklama Derleme Sözlüğünde şu ifadelerle yapılmıştır; “*kısrakların tüylerinde beliren doğurma işareti*”, “*meni*”, “*fes üzerine konan üzeri boncuk ve taşlarla işli gümüş ya da tenekeden yapılmış süs eşyası*”, “*köşe: Dört güllü ayna*” (1993, s. 2216-2217).

Gül, sevginin, sevgilinin ve güzelliğin simgesi olmasının yanında Türk Edebiyatında en çok kullanılan motiflerden biridir. Bu denli sık kullanımının sebebi şüphesiz birden fazla anlamı içermesidir. Gül sevgiliyi maddi aşkı temsil etmesinin yanında tasavvufi manada manevi aşkı ve İslam dininin son peygamberi Hz. Muhammed’i temsil eder. Gülün güzelliği ile Hz. Muhammed’in güzelliği çeşitli yönelerden benzetilir. Örnek olarak; Gülün kokusu Hz. Muhammed’in kokusuna benzetilir. Gül aynı zamanda tasavvufta Allah’ a dönüşü de simgeler. Açılmamış gül

vahdeti, açılmış gül de kesreti simgeler. Özür, teşekkür, geçmiş olsun gibi dileklerin de ifade ediliş biçimlerinden biri de güldür. Bu iyi dileklerin yerine getirilmesi muhataba hediye edilen bir gül ile gerçekleştirilir (Süme, 2017, s. 106-107).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Bir ağaçta gül de biter, diken de / Üstüne gül koklamak / Dikensiz gül olmaz / Gül gibi / Gül gibi bakmak / Gül üstüne gül koklamamak / Gülleri yarılmak / Gülü seven dikenine katlanır / Gülü tarife ne hacet, ne çiçektir biliriz / Halayıktan kadın olmaz, gül ağacından odun (URL-1).

Edebî eserlerden örnekler:

- Nâbî

“Gonca gülsün gül açılısın cûy feryâd eylesin” (Pala, 2004, s. 172).

- Sabahattin Ali / Kürk Mantolu Madonna

“İçerisine gül esansı atılan sabunu kazanlarının yanında defterime uzun uzun notlar aldım” (Ali, 1943, s. 68).

- Sezai Karakoç / Aşk Ve Çileler

“Monna Rosa, siyah güller; ak güller;

Gülce'nin gülleri ve beyaz yatak” (Karakoç, 2014, s. 12).

TT’de aynı anlamda ve biçimde kullanılan *gül* kelimesinde anlam değişiminin bulunmadığı tespit edilmiştir.

[B.51^b]’de Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Meddâh

2.211. Meddâh (مداح)

Kelime, metinde *“Ve anuñ (3) yakınında bir mişe vār-ıdı ki meddâhlar anuñ leṭâyifi vaşfında ‘âciz ve diller anuñ hoşlığı şerhinde (4) kâşır ve envâ-ı reyâhîn vce reng-â-renk çiçekler birle yir yüzün hâşşü’l-hâş rengi gibi benzemişdi ve hevâsı (5) uçmağ koçusu gibi göñüllere râhat virürdi”* cümlesinde *“çok meth eden, öven”* anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 243, 339, 580).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde *“taklitler yaparak, hoş hikâyeler anlatarak halkı eğlendiren sanatçı”* (URL-1), Ötüken Sözlükte *“aşırı öven; çok metheden”, “kahve vb. yerlerde taklit, hikâye ve fıkralarla veya bunları*

dramatice ederek halkı eğlendirme sanatı” şeklinde açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (Çağbayır/III, 2007, s. 3104).

Meddah

Meddah, Türk kültüründe tiyatro yerine geçen seyirlik geleneksel halk tiyatrolarından biridir. Meddah tek kişilik halk tiyatrosudur. Türk kültüründe meddahlığın kökeni İslamiyet öncesine dayanır. İslamiyet öncesi Eski Türkelerde ozanlar, tıpkı bir meddah gibi ellerinde kopuzla diyar diyar dolaşarak halk Hikâyeleri ve destanlar anlatan kişilerdir. İslamiyet’in kabulünden sonra ozan aşğa, kopuz da saza dönüşmüştür. Ozanların anlattığı Hikâyelerden bazıları Dede Korkut Hikâyeleri ve Oğuz Han’ın seferleridir. Meddah sıradan bir Hikâye anlatıcısı değildir. Hikâyesini anlatırken çeşitli taklitler yaparak izleyicisini etkiler. Jest ve mimikleriyle anlattığı Hikâye ile bütünleşir. Meddah seçmiş olduğu konular aracılığıyla seyircide mutluluk, üzüntü gibi duygular uyandırır (Kartal, 2017, s. 11-13).

Hikâye ve taklit yapma sanatı olan meddahlık; perdesi, sahnesi, kıyafetleri, kişileri tek bir sanatkarda toplanan (meddah) basit, sade bir o kadar da etkileyici bir oyundur. Meddah bir sandalyeye oturarak bir çoğu anonim olan Hikâyeleri dinleyicilere anlatır. Meddahın anlattığı Hikâyeler Karagöz ve Ortaoyunu’nda görüldüğü üzere günlük hayata dair olaylar, masallar ve destan gibi anlatılardır. Meddah sahnede mendil, sopa ya da baston gibi aksesuarlar kullanır. Meddah anlattığı Hikâyede kahramanlarının şivelerini taklit eder. Hikâyesini anlatırken elindeki mendili sesini değiştirmek için kullanır. Elindeki sopa anlatım sırasında kapı çalma veya sert vuruşları gerçekleştirmesi için gereklidir. Hikâyesini anlatan meddah, Hikâyenin sonunda sürc-i lisandan ötürü af diler. Başka bir gün daha güzel bir Hikâye anlatacağı vadi ile oyununa son verir. Birden fazla kişinin icra ettiği tiyatro eserinin tek bir kişide vücut bulmuş hali olan meddah, Doğu ve İslam memleketlerinin eskiden beri tanıdığı biridir. Meddah, okumanın yaygınlık kazanmadığı, dinlemenin daha kabul gördüğü dönemlerde Osmanlı sarayında, sünnet düğünlerinde, kahvehanelerde Türk halkından ilgi ve itibar görmüş ve bu alanda 15. yüzyıla kadar birçok sanatkâr yetişmiştir (Elçin, 1993, s. 672-673).

Edebî eserlerden örnekler:

- Ahmet Hamdi Tanpınar / Saatleri Ayarlama Enstitüsü

“İlk bakışta ortaoyununun, tulûatın, Karagöz’ün, meddah hikâyesinin bir kalıntısı gibi gelen bu garip kalabalık ve onun hayatı başlangıçta beni sıktı” (Tanpınar, 2008, s. 129).

- Mehmet Akif Ersoy / Hâtıralar

“Kuvvetin meddâhı olmak, aczi hiç söyletmemek” (Bayhan, 2012, s. 235).

İncelemeler sonucunda *meddah* kelimesinin anlam değişikliğine uğramadığı tespit edilmiştir. Kelime, aynı anlamda ve biöimde TT’de kullanılır.

[B.52^b]’de Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Āt

2.212. Āt

Kelime metin içinde şu cümlede geçer: “*Hüsrev āt bāşın çekdi turdı*” Kelime cümlede *binme hayvanı* anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 245,339).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*atgillerden, binme, yük çekme, taşıma vb. hizmetlerde kullanılan, tek turnaklı hayvan*” şeklinde ifade edilmiştir (URL-1), Tietze’de “*bilinen hayvan; erkek at*” (2016, s. 474), Ötüken Sözlükte “*atgiller familyasından binek, yük ve çeki hayvanı olarak kullanılan ortalama oyuz yıl ömürlü, memeli, tek toynaklı, evcil ve otçul hayvan*”, “*satranç oyununda her yöne L şeklinde bir kare hareket edebilen bir taş*” olarak ifade edilmiştir. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır, 2007, s. 338).

Kelimenin eş anlamlısı Farsçada “*beygir (بارگیر)*”dir (Devellioğlu, 2010, s. 80). Kelime, TT’de olduğu gibi ET’de ve OT’de “*at*” şeklindedir (Gülensoy, 2018, s. 41). Clauson’da da “*at*” biçimindedir (1972, s. 33).

Türk Kültüründe At

Türkler atı ilk ehlilleştiren ve ata ilk binen bir millettir. Bozkır kültürü içerisinde değişim ve gelişim gösteren at, Türk milletinin hayatında önemli bir yere sahiptir. Türkler atlı kültürün hem oluşumunu hem gelişimini ve yaygınlaşmasını sağlamışlardır. Türkler uçsuz bucaksız bozkırlarda at üzerinde dağları aşmış, akınlar ve fetihler gerçekleştirmişlerdir. Türkler atlarını sürüler halinde yetiştirmişler, onların etini

yemişler, sütünü içmişler, bazılarını da başka ülkelere satarak ekonomilerine katkıda bulunmuşlar. Türkler atlarını Tanrı'ya kurban olarak sunmuşlardır. Türkler beslenmelerinde at etine yer vermişler ve bazı toplantılarda ve özel günlerde severek at etini tüketmişlerdir. At, Türklerin sosyal hayatında büyük bir rol oynamıştır. Türkler av, sürü ve akın gibi üç temel faaliyetlerini at üzerinde gerçekleştirmişlerdir. Türkler ava, at üzerinde gitmişler. Sürülerini otlatmak, bir yerden bir yere görüme için atı kullanmışlar ve şüphesiz düşmana karşı mücadelelerini de at ile birlikte gerçekleştirmişlerdir. Türklerin hayatında bu kadar önemli bir yere sahip olan at, at kültürünün de oluşumunu beraberinde getirmiştir. Türkler ata yön vermek, iyi at binmek, at üzerinde savaşabilmek gibi becerileri küçük yaştan itibaren edinmişlerdir. At üzerinde geçen hayat at sporlarını da beraberinde getirmiştir. Bu sporlara; at yarışı, cirit, çöğen ve kök böri isimlerini vermişlerdir. Türkler at yarışlarına “beyde” adını vermişlerdir. Şüphesiz Türkler için atın en mühim özelliği savaştaki rolüdür. Türklerin birçok savaşta başarılı olmasını ve birçok kavim üzerinde hakimiyet kurmasını sağlayan atın savaşta sağladığı avantaj olmuştur. Asya Hun Devleti'nin hükümdarı Mete-Han atın önemini Çin Devletine yazdığı mektupta şu şekilde dile getirmiştir: *“Bu beyanatında “tanrının inayeti, subay ve erlerinin yiğitliği ve atlarının mükemmelliği sayesinde yirmi altı devleti yendiklerini ve bütün yay kullanan kavimlerin Hunlar haline geldiklerini”* Türklerin at üzerinde düşmana karşı yay gerip ok atabilmeleri ve ani manevralar ile geri çekilmeleri, atın onlara verdiği imkanlar çerçevesinde gerçekleşirdi. Atlar ekonomik değere sahip olmalarının yanında onların eti ve yağı da önemlidir. Türkler *“at eti misk gibi kokar”* anlamına gelen *“yund eti yıpar”* sözünü kullanmışlardır. Kısrağın sütü olan kımız; Türklerin sık tükettiği bir içecektir ve Türklerin icadı olarak tarihte yerini almıştır. Kımız aynı zamanda birçok hastalığı iyileştirme özelliğine sahiptir. Hunlar ve Uygurlar ekonomik ihtiyaçlarından dolayı Çin Devletine at ihraç etmişlerdir. Türkler ölüleri gömerken mezarlarına atlarını koymuşlardır. Eski Türklere ait açılan mezarlarda ata ait iskeletlerde bulunmuştur. Türkler aynı zamanda ant törenlerinde ve dini toplantılarında atı Tanrı'ya kurban olarak sunmuşlardır. Türklerin ölen kişinin atını da kurban ettikleri bilinmektedir. Türkler atı, ölmüş atalarına da kurban etmişlerdir (Durmuş, 2021, s. 2-9).

Türk Mitolojisinde At

Türk mitolojisinde at, şamanın göğe çıktığı binek hayvanı ve kurban hayvanıdır. Bu yüzdendir ki at, kanatlı bir hayvan olarak düşünülmüştür. At, şamanın yer altına ya da öteki dünyaya geçmesine yardım ettiği için ölümünde simgesi olmuştur. Kurgan adı verilen eski Türk mezarlarında ölüye hizmet etmesi amacıyla gömülmüş, at iskeletlerine rastlanmıştır. Türklere ait birçok efsane, destan ve Hikâye gibi anlatılarda at, sahibinin dostu ver arkadaşı olmuştur. At savaşta sağladığı fayda ile kuvvetin, at sürüleri de zenginliğin simgesi olmuştur. Türk-Budist devrinde beyaz at Gök Tanrı yerine Buda'nın simgesi haline gelmiştir. İslamiyet'in kabulünde sonra at ile ilgili mitolojik unsurlar vardır. Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin atı beyazdır. Hz. Muhammed'in miraca çıkarken bineği de *Burak* yani attır. Bu at Kur'an da tasvir edilmemesine karşın, geleneğe uygun kadın yüzlü, gövdesi benekli bir at olarak tasvir edilmiştir (Çoruhlu, 2002, s. 140-142).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Abdal ata binince bey oldum sanır, şalgam aş girince yağ oldum sanır / Aç at yol almaz, aç it av almaz / Arpa verilmeyen at, kamçı zoruyla yürümez / Aslan kükrerse atın ayağı kösteklenir / At ıraklıkla, yiğit gariplikle / At at oluncaya kadar sahibi mat olur / At bulunur meydan bulunmaz, meydan bulunur at bulunmaz / At gibi / At çalıdıktan sonra ahırın kapısını kapamak / At izi it izine karışmak (URL-1). At ağasına göre şahlanır / Ata et ile ot yakışmaz / At alırsan yazın, deve alırsan güzün, avrat alırsan gezin ah gezin / At binene, kürk giyene / Ata atı basar, yiğit yiğidi / Atının bastığı yerde ot bitmez / Atın kuyruğuna çöp kıstırmak / Atlı kaçır kaçır, yayan arkasına ne düşer (Kaçalın, 2019, s. 46-47, 257). Ay koşturacak kadar / Atın yürüğü kendi yemini artırır / Atlar nallanırken kurbağalar ayak uzatmaz (Ağakay, 1969, s. 57).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Dede Korkut Hikâyeleri**

“*Atdan, aygır, deveden buğra, koyundan çoç kırdurdu*” (Ergin, 2009, s. 35).

- **Orhun Abideleri**

“*At üze birtüre karıg sökdüm*” (Ergin, 2010, s. 72).

- **Nazım Hikmet / Salkımsöğüt**

“*Koşuyordu kızıl atlılar güneşin bamgı yere*” (Hikmet, 2008, s. 30).

At kelimesinde anlam değişiminin olmadığını yanında kelimenin TT'de aynı anlamda ve biçimde kullanıldığını söylemek yararlı olacaktır.

[B.58^a]’da Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Resûl ‘aleyhi’s-selâm

2.213. Resûl aleyhi’s-selâm (رسول عليه السلام)

Kültürel kavram olarak ele alınan ifade metinde “Çün resûl ‘aleyhi’s-selâm anuñ kahrı katılığın bilürdi” cümlesinde yer alır. İfade burada “Hz. Peygamber”i işaret eder (Korkmaz, 2017, s. 251, 345).

Resul kelimesinin sözlük anlamı Devellioğlu’nda “peygamber”, aleyhis’s-selâm kelimesinin anlamı ise “ona selam olsun”dur ve “peygamberin adı anılırken kullanılan bir sözdür” olarak açıklanmıştır. Sözde yer alan kelimelerin kökeni Arapçadır (2010, s. 32, 1038). Buradan yola çıkarak denilebilir ki *Resûl aleyhi’s-selâm* sözünün anlamı *Peygambere selam olsun*’dur.

Burada *Resûl aleyhi’s-selâm* ifadesindeki kelimeler ayrı ayrı incelenecektir.

Resûl (رسول)

Çalışmada daha önce *resul* kelimesine değinildiği için burada açıklanmamıştır.

Aleyhi’s-selâm (عليه السلام)

Kelimenin sözlük anlamı Devellioğlu’nda “‘ona selam olsun!’ manasında *peygamberin adı anılırken kullanılan bir söz*” olarak ifade edilmiştir. Kelime Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (2010, s. 32).

Resûl aleyhi’s-selâm sözü İslam dininin son peygamberi, Kur’an-ı Kerim’in indirildiği, Müslümanların önderi Hz. Muhammed’i, anarken kullanılan bir ifadedir. Bazen de Hz. Muhammed’ten bahsederken isminin yerine *Resûl aleyhi’s-selâm* sözü kullanılır. Resûl aleyhi’s-selâm denildiğinde akla Hz. Muhammed gelir.

Edebî eserlerden örnekler:

• Dede Korkut Hikâyeleri

“Resûl ‘aleyhi’s-selâm zemânına yakın Bayat boyından Korkut Ata dërler bir er kopardı” (Ergin, 2009, s. 11).

Kültürel kavram olarak tespit edilen *resul aleyhisselam* ifadesinde anlam değişimi tespit edilmemiştir. Kavram, TT’de aynı anlamda ve biçimde kullanılır.

[B.59^b]’da Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Bi’llāhi

2.214. Bi’llāhi (بِاللّٰهِ)

Kelime, metindeki “*Sıçan eyitdi: ‘Bil’lāhi pādīşāh meylü kimedür ve kimüñ işi hayra döner ve kimüñ mekri gendüye*” cümlesinde geçer. Kelime burada *Allah için* anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 254, 347).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*inan olsun’ anlamında kullanılan bir söz*” (URL-1), Devellioğlu’nda “*allah için*” (2010, s. 119), Kubbealtı Sözlükte “*Allah için, Allah hakkı için anlamında bir yemin sözü*” (URL-121), Tietze’de “*Tanrı’ya ant içerim; inan olsun!*” olarak açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (2016, s. 713).

Billahi herhangi bir şeyi inandırıcı kılma amacı ile kullanılan bir yemin sözüdür.

Edebî eserlerden örnekler:

- **Kemal Tahir / Kurt Kanunu**

“*Vallah billah del*” (Tahir, 2005, s. 40).

- **Mehmet Akif Ersoy / Hakkın Sesleri**

“*Ne hükûmet kalıyor ortada billâhi, ne din*” (Bayhan, 2012, s. 209).

TT’de aynı biçimde ve anlamda kullanılan *billahi* kelimesinde anlam değişimi bulunmamaktadır.

[B.60^a]’da Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Āta

2.215. Āta

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*baba*”, “*dedelerden ve büyükbabalardan her biri*”, “*kişinin geçmişte yaşamış olan bütün büyükleri*” şeklinde ifade edilirken (URL-1), Nişanyan Sözlükte “*Eski Türkçe ata ‘baba, dede’ sözcüğünden evrilmiştir. Bu sözcük at-ta çocuk dilinden türetilmiştir. Çocuk dili*

kökenli bir sözcük olup, daha eski edebi dilde görülen kaç ‘baba’ sözünün yerini almıştır.”(URL-155), Clauson’da “baba” olarak izah edilmiştir (1972, s. 40).

Eski Türklerde Atalar Kültü

Atalar kültü; ölen ataların, babaların geride kalanlara iyilik ya da kötülüklerinin dokunabileceği inancıdır. Bu inanç doğrultusunda atalara minnet duyulur, kurban sunulur. Atalar kültü, ölen tüm ataları değil yalnızca saygıdeğer ataları içerir. Bunlar; savaşçılar, kahramanlar ve din adamlarıdır. İnanca göre; ölen kişinin yalnızca bedeni yok olmakta manevi varlığı yeryüzünde devam etmektedir, bu yüzden de geride kalan insanların hayatlarını olumlu ya da olumsuz manada etkileyebilirler. Atalar kültü, Türk toplumlarında “ataerkil” yapının sonucu olarak kabul edilen en eski inançlardan biridir. Atalar kültü inancı ilk olarak Hunlar zamanında tespit edilmiştir. Ayrıca Orhun Abidelerinde Bilge Kağan yazıtının sonundaki ifadeler, atalar kültünün Göktürklerde var olduğunun kanıtıdır. Atalar kültü inancı sayesinde Türklerin, ruhun bedenler arası geçişini benimseyen Maniheizm ve Budizim dinlerini kabul etmeleri kolaylaşmıştır . Bugün de devam etmekte olan evliya, dede, baba inanışlarını Atalar kültü inancı ile bağdaştırılabilir. Türkler İslamiyet’i kabul ettikten sonra Allah dostalarının kabirlerine giderek isteklerde ve dualarda bulunmuşlardır. Bu durum atalar kültünün İslamiyet’e uygun biçimi gibi görülmektedir. İnsanlar buralarda şüphesiz Allah’a dua etmektedir. Bu eylem atalar kültünü hatırlatır. Bugün Anadolu’da tekke, zaviye, türbe gibi evliyaların, dervişlerin, babaların kabrinin bulunduğu kutsal mekanlarda insanlar bu kişilerden yardım isterler (Artun, 2007, s. 10-11).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Ata dostu oğla mirastır / Atalar sözünü tutmayanı yabana atarlar / Atanın sanatı oğla mirastır / Atı atasıyla, katırı anasıyla (URL-1).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Dede Korkut Hikâyeleri**

ögüt almaz, oğul atadan görmeyince şofra çekmez (Ergin, 2009, s. 13).

- **Ahmedî / İskerndernâme**

“Sende atadan varsa anlardan nijâd” (Kanar, 2011, s. 65).

- **Kemal Tahir / Kurt Kanunu**

“Ne demişler atalarımız, ‘Erkeğin bir nefsi olur, karının on nefsi’ demişler” (Tahir, 2005, s. 147).

Kelimede herhangi bir anlam değişimi tespit edilmemiştir. Kelime, TT’de aynı anlamda ve biçimde kullanılır.

[B.60^b]’de Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Şadaka

2.216. Şadaka (صدقه)

Kelime, metinde “*Ne du’ālar-ıla ve ne şadaka-y-ıla bulduğ*” cümlesinde “*sadaka*” anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 255, 348, 633).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*karşılık beklemeden ihtiyaç sahiplerine, fakirlere verilen para, mal*”, “*dilenciye verilen para*” (URL-1), Ötüken Sözlükte “*kişinin üzerine farz olmaksızın, yalnızca Allah rızası ve insan sevgisi nedeniyle gerçekten gereksinimi olan yoksullara verilen para veya mal; yoksullara yardım olarak karşılıksız verilen şey*” şeklinde açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (Çağbayır/IV, 2007, s. 4003).

Kelime İşlam Ansiklopedisinde “*Allah’ın hoşnutluğunu kazanmak için ihtiyaç sahiplerine yapılan gönüllü veya dinen zorunlu maddi yardımları, bu çerçevede verilen para ve eşya*” şeklinde açıklanmıştır (URL-122).

Sadaka Türkçede *dilencilere verilen para* olarak algılanır. Sadaka, insanın doğasında bulunan yardımlaşma güdüsünün dini boyutudur. İnanın ihtiyaç sahiplerine yardımda bulunmasıdır. Sadaka, toplumsal yardımlaşmayı güçlendirir. İnsanları duyarlı olmaya teşvik etmesinin yanında toplumsal paylaşım bilincini oluşturur. İşlamiyet’le birlikte toplum hayatında yer edinen, yardımlaşma güdüsünü destekleyen sadaka verme eylemi birkaç şekildedir. İşlamiyet’te zekat, farz olan bir sadaka ibadetidir. Ramazan ayında verilen ve beden zekatı yerine geçen sadaka-i fitr vacip olan bir sadakadır. Diğer sadaka çeşitleri ise; kişinin hayır vesilesiyle verdiği sadaka, bazı suçların karşılığı olarak Allah’ın hakkı mahiyetinde verilen, farz olan fidye ve kefarete sadakaları, son olarakta gönül rızasıyla verilen sadakadır. Sadaka verirken kişinin niyeti samimi olmalı ve amaç yalnızca Allah’ın hoşnutluğunu gözetmek olmalıdır. İşlam dininde sadakayı gizli vermek daha uygundur. Sadaka verilecek para, eşya vb. helal yol ile kazanılmış olmalıdır. Sadaka, hadisler bağlamında güzel söz ve eylemleri de kapsar. Kişinin

insanlara karşı güler yüzlü olması, selam vermesi, güzel söz söylemesi, iyiliğe teşvik etmesi, ailesine iyilik yapması, yol üzerinden insanlara zarar verecek nesnelere kaldırmaması, kötülöklere baş kaldırmaması vb. davranış ve tutumlar sadaka olarak değerlendirilir (URL-122).

Sadaka bazen de bir belayı def etmek yahut o beladan korunmak amacıyla verilir. Bazen insan, beladan, hastalıktan, sıkıntıdan kurtulduğunda Allah'a şükretmek amacıyla sadaka verir. Sadakanın miktarı kişinin maddi durumuna bağlıdır. Sadaka vermede miktardan ziyade samimiyet ve niyet önemlidir. Bunların yanında sadaka, yardımlaşmayı, yoksula yardım etmeyi, paylaşmayı kuvvetlendiren ancak ve ancak Allah rızası için yapılan samimi bir eylemdir.

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Başının gözünün sadakası / Verilmiş sadakası olmak (URL-1). Sadakanı verme, köpeğini de salma / Sadakayı saraydan çıkarmamak (Kaçalın, 2019, s. 405).

Örnek verilen *Verilmiş sadakası olmak* deyimini kişinin bir beladan kurtulduğunda söylenir. Beladan kurtulmayı sağlayan şey; öncesinde verilmiş olan sadakadır. Bu da sadaka verirken kişinin belalardan korunma inancını kanıtlar niteliktedir.

Edebî eserlerden örnekler:

- **Yusuf Atılğan / Aylak Adam**

“Kimi dilenmek, kimi sadaka vermek zorundaydı” (Atılğan, 2012, s. 43).

- **Kemal Tahir / Kurt Kanunu**

“Hacı Bektaş fukaraları için bin altın sadaka, Güvenç’e de bin altın yolluk veriyor” (Tahir, 2005, s. 161).

- **Ahmet Hamdi Tanpınar / Saatleri Ayarlama Enstitüsü**

“Siz onların dostluklarıyla size sadaka verdiklerini sanıyorsunuz, halbuki size onlar iltica etmişlerdir” (Tanpınar, 2008, s. 318).

Kelimenin metindeki kullanımından, yapılan açıklamalardan ve verilen örneklerden hareketle denilebilir ki *sadaka* kelimesinde anlam değişimi meydana gelmemiştir. Kelime aynı anlamda ve biçimde TT’de kullanılmaktadır.

[B.62^a]’da Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

İl	Vaþan sevgüsü imandandır
----	-----------------------------

2.217. İl

Metinde “*Ayruþ ilde yurd dutup anda dirilevüz*” cümlesinde tespit edilmiştir. Kelime, burada “*yer*” anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 257, 349)

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*ülkenin vali yönetimindeki bölümü*”, “*şehrin niteliklerini taşıyan büyük yerleşim yeri*”, “*Eski Türklerde devlet*” olarak ifade edilirken (URL-1), Gülensoy’da “*barış, barış hal*”, “*barış içimde yaşayan boylar, kabileler*”, “*boylar kabileler birliği, siyasi birlik*”, “*devlet*” şeklinde açıklanmıştır (2018, s. 339). Kelime Clauson’da da “*él*” biçiminde gösterilmiş ve anlamı “*bölge*” olarak ifade edilmiştir (1972, s. 121).

Ötüken Sözlükte “*yurt, memleket; ülke*”; “*vali tarafından merkezî hükümet adına yöneltilen coğrafya durumuna, ekonomik durumuna ve kamu hizmetlerinin gereklerine göre ülke üzerinde yayılmış yönetim birimlerinden her biri; vilayet*” olarak izah edilmiştir (Çağbayır/II, 2007, s. 2132).

İl kelimesi Dîvânu Lugâti’t-Türk’te “*il ‘ülke,eyalet*” biçimindedir (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 664).

İl kelimesinin Türkçe’de “*ülke, yurt*” (URL-1), Arapçada “*vilayet (ولاية)*” şeklinde eş anlamlıları vardır (Devellioğlu, 2010, s. 1341). Ayrıca Türkçede “*yurt, vatan*” anlamına sahip “*el*” kelimesi vardır. Bu kelimenin kullanımı “*Tunceli, Yıldızeli, Çayeli, Orhaneli, Kocaeli, Oğuzeli, Yavuzeli vs.*” yer adlarında görülür (Karakurt, 2011, s. 110).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: İl gezen ilçeyi bilir / İl var ulus var (Kaçalın, 2019, s. 145, 353).

Edebî eserlerden örnekler:

- Nazım Hikmet / Mâzî

“*Yabancı illerde sevgi ararken*” (Hikmet, 2008, s. 1889).

- **Âşık Paşa / Garib-nâme**

“*Ger dilerse zulm-ıla iller yıkar*” (Yavuz, 2002, s. 506).

- **Dede Korkut Hikâyeleri**

“*Karşu yatan kara tağlar esen olsa il yaylar*” (Ergin, 2021, s. 170).

Kelimede anlam değişimi bulunmamaktadır. İl kelimesi TT’de aynı anlamda ve biçimde kullanılır.

2.218. Vatan sevgüsü imândandır

Kültürel kavram olarak ele alınan ifade metinde “*Likin vatan sevgüsü imândandır*” cümlesinde yer alır. Kavram burada “*Vatan sevgisi imandan gelir*” anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 257, 350).

İncelenen eserde kültürel kavram olarak ele alınan “*Vatan sevgisi imandandır*” ifadesi hadis-i şeriftir (URL-103). Bu ifade hem hadis-i şerif olduğu için hem de Türk toplumunda bireylerin vatan sevgisiyle örtüştüğü için önem arz eder.

Kültürel kavram olarak ele alınan ifadede herhangi bir anlam değişimi bulunmaz. İfade, TT’de aynı anlamda ve biçimde kullanılır.

[64.ª]’da Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

İhlas

2.219. İhlas (إخلاص)

Kelime, metinde “*Karğa eyitdi: “İy cuvân-merd ben saña ihlâs (7) birle dostlık idüp bir dem senünle şöhet olup müşerref olmağa geldüm*” cümlesinde geçer. Kelimenin buradaki anlamı *kast edilen duygu ya da davranıştaki temizlik, samimiyettir* (Korkmaz, 2017, s. 259, 351).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*temiz sevgi ve yürekten bağlılık*”, “*ibadetlerde içtenlik*”, “*Kur’an surelerinden biri*” olarak açıklanırken (URL-1), Devellioğlu’nda “*hâlis, temiz, doğru sevgi*”, “*gönülden gelen dostuluk, samîmiyet, doğruluk, bağlılık*”, “*sûre-i ihlâs (ihlâs sûresi): Allah’ın birliğini akidesini bildirme ve Kur’ân-ı Kerîm’in ‘Kul hüvallahü aha...’ âyetiyle başlayan 112nci sûresi*” (2010, s. 479), Tietze’de “*sadakat, saygı, hürmet*” (2016, s. 579), Ötügen Sözlükte “*hiçbir art düşünce olmaksızın, yalansız, riyasız sevgi ve bağlılık; temiz sevgi; içten,*

gönülden gelen sevgi” olarak açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (Çağbayır/II, 2007, s. 2110).

“İhlâs kelimesi, terim olarak ‘ibadet ve iyilikleri riyadan ve çıkar kaygılarından arındırıp sadece Allah için yapmak’ demektir. İslâmî literatürde ihlâs daha geniş olarak şirk ve riyadan, bâtil inançlardan, kötü duygulardan, çıkar hesaplarından ve genel mânada gösteriş arzusundan kalbi temizlemeyi, her türlü hayırlı faaliyete iyi niyetle yönelmeyi ve her durumda yalnızca Allah’ın rızâsını gözetmeyi ifade eder ”(URL-149).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Âşık Paşa / Garib-nâme**

“Kullıgum ihlâs-ıladur bî-riyâ”(Yavuz, 2002, s. 404).

- **Sâmiha Ayverdi**

“Ama kinleri, garazları iliklerine işlemiş bu Mehmet Ali paşalardan, bu Hüsrev paşalardan, bu Ahmed paşalardan o, hesâbını Allah’a verircesine memlekete hizmet eden hükümdarların, vezirlerin îmânını, ihlâsını beklemek ne abes”(URL-150).

Kelime için yapılan incelemeden yola çıkarak *ihlas* kelimesinin anlam değişimine uğramadığını belirtmek yerinde olacaktır. İhlas kelimesi TT’de aynı anlamda ve biçimde kullanılır.

[64.b]’de Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Yumşak söz-ile ılan ininden çıkar

2.220. Yumşak söz-ile ilan ininden çıkar

Kültürel kavram olarak ele alınan ifade metinde *“Nite ki yumşak söz-ike ilan ininden çıkar”* cümlesinde tespit edilmiştir. İfade burada *yumuşak söz ile yılan deliğinden çıkar* olarak kullanılmıştır. Anlamı da *hoş sözün yılanı bile etkileyenilecek güçte olmasıdır* (Korkmaz, 2017, s. 260, 352).

Kültürel kavram olarak ele alınan sözcük grubu atasözüdür. Bu atasözünün TT’deki kullanım şekli *“Acı (kötü) söz insanı (adamı) dinden çıkarır, tatlı söz yılan ininden çıkarır.”dır*. Atasözünün TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğündeki anlamı *“Gönül alıcı, okşayıcı sözlerle karşımızdakinin inadı yenilebilir.”* şeklindedir (URL-1). Bu atasözü Türkçenin farklı şivelerinde ortak kullanılır. Bu durum şu şekildedir:

Afgan Türkçesi: Cıluu süylösö cılan iyinden çıgat. Ahıska Türkçesi: Tatlı dil yılanı deşığinden çıkarur. Altınordu Türkçesi: Caksı til cılandı inden çıkarır, caman til kişini dinden çıkarır. Azerice (Güney): Hoş dilinen adam ilanu luvadan çeker işige. Balkan Türkçesi: İyi laf yılanı deliğinden çıkarır. Başkurt Türkçesi: Tatlı dil yılanı önenen sıgarır. / Yahşi söz taş ireter. Batı Trakya Türkçesi: Güzler yüz, tatlı söz yılanı kovuğundan çıkarır. Bulgar Türkçesi: Tatlı söz yılanı deliğinden çıkarır. Deliorman Türkçesi: Tatlı söz yılanı deliğinden çıkarır. Dobruca Türkçesi: Tatlı til cılanı ininden sıgarır. Gagauz Türkçesi: Tatlı dil yılanı/ilanu delikten çıkarır. Hakas Türkçesi: Tadlıg söş cılanı ininden sıgarar. Karay Kırımçak Türkçesi: Tatlı dil yılanı yuvadan çıkarır, yalan dil insanı imandan. Kaşkay Türkçesi: Şirin til ilanu deliğinden yazıya çeker. Kazak Türkçesi: Şirin dil yılanı yuvasından çıkardar. Kıbrıs Türkçesi: Tatlı söz yılanı deliğinden çıkarır. Kırgız Türkçesi: Tattuu söz cılandı iyninen çıkarar. Kırım Türkçesi: Tatlı til cılanı ininden, acı til insanı (dinden) çıkarır. Kumuk Türkçesi: Tatlı/yılı söz yılanı inen sıgarar. Oğuz Türkçesi: Yahşi söz ile yılan inden çıkar. Osmanlı Türkçesi: Tatlı dil yerden yılanı çıkarır. / İli sözle yılan inden çıkar. Özbek Türkçesi: Yahşi gap bilan ilan iniden çıkadı. Tatar Türkçesi: Tatlı dil, yılanı öninden çıkarır. Türkmen Türkçesi: Yagşı/süyci söz yılanı hininden çıkarar. Urumlu Türkçesi: Tatlı dil yılanı yuvadan çıhardıy. Uygur Türkçesi: Tatlık til yilanni teşikten çıkarıdu (Gök, 2015, s. 387-388).

Kültürel kavram olarak ele alınan atasözünde tatlı söz yılanı bile ininden çıkaracak güce sahip olarak nitelendirilmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere söz insanın en etkili gücüdür. Bu gücü sağlayan da şüphesiz dil olgusudur.

Kültürel kavram olarak ele alınan deyimde anlam değişimi tespit edilmemiştir. Deyim, TT’de aynı anlamda ve biçimde kullanılır.

[B.67^b]’de Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Mescid

2.221. Mescid (مسجد)

Kelime, metinde “*Nite ki Hasan rahmetu’llâhi (14) ‘aleyhi mescidde namâz kılmağa vardı*” cümlesinde *namaz kılınan yer* anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 266, 356, 583).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*genellikle minaresiz küçük cami*” olarak açıklanırken (URL-1), Devellioğlu’nda “*secde edilecek, namaz kılınacak yer, küçük cami*” (2010, s. 725), Türkçe Sözlükte “*içinde Cuma ve bayram namazı kılınmayan küçük cami*” (Ağakay, 1969, s. 522), Tietze’de “*camı, küçük cami*” (2018, s. 205), Ötüken Sözlükte “*mescit*” şeklinde açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (Çağbayır/III, 2007, s. 3161). Mescid kelimesi TT’de “*mescit*” biçiminde kullanılır (URL-1).

Mescitler Müslümanlar için ibadet mekanlarıdır. İslam dünyasından önemleri bakımın üç önemli mescit vardır. “*Bunlar: Mescid-i Haram, Mescid-i Nebi, Mescid-i Aksa’dır*” Mescid-i Haram (Kâbe) yeryüzünde insanlar için inşa edilmiş ilk mescittir.

Mescîd-i Nebî yapımında Hz. Muhammed'in bizzat kendisinin bulunduğu, ömrünün sonunan kadar imamı olduğu, birçok görüşmenin burada gerçekleştiği, temeli takva ile atılmış, çok sayıda kişinin ilim tahsili aldığı mescittir. Mescid-i Aksâ Beyt-i Makdis olarak da bilinir. Kudüs'tedir. Mescit-i Aksâ Hz.İsa'dan Hz. Musa'ya kadar pek çok peygamberin buluşma yeri olmasının yanında Hz. Muhammed'in gökyüzüne yükseltiği yerdir. (Güç, 1993, s. 267, 271-273).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Eceli gelen (yaklaşan) köpek cami (mescit) duvarına (avlusuna) siyer (işer) / Mescite gerek olan meyhaneye haramdır (URL-1). Mescit yapılmadan körler dizilmek (Kaçalın, 2019, s. 385).

Edebî eserlerden örnekler:

- Yusuf Atılgan / Aylak Adam

“*Asmalı mescit'te almıştı alacağını*” (Atılgan, 2012, s. 36).

- Ahmet Hamdi Tanpınar / Saatleri Ayarlama Enstitüsü

“*İnsan kötülemekten hoşlanan bazı komşularımız, bilhassa o huysuz keçinin sahibi İbrahim Bey, bu saati babamın daha evvel kayyumluğunu yaptığını ahşap bir mescitten buraya getirdiğini iddia edelerdi*” (Tanpınar, 2008, s. 25).

Yapılan incelemeler neticesinde *mescid* kelimesinin herhangi bir anlam değişikliği yaşamadığını söylemek yerinde olacaktır. Kelime TT'de *mescit* biçiminde ve aynı anlamda kullanılır.

[B.69^b]’de Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Yūnus

2.222. Yūnus (يونس)

Kelime, metinde “*Aceb oldur kim (6) Yūnus peygamber ‘aleyhis’s-selām yidi yaşında öldi*” cümlesinde tespit edilmiştir. Kelime burada “*Hazreti Yunus Peygamber*”i işaret eder (Korkmaz, 2017, s. 269, 358, 701).

Kelimenin sözlük anlamı TDK'nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*balinalardan, ılık ve sıcak denizlerde sürüler durumunda yaşayan, boyları 3 metreye kadar erişebilen, memeli deniz hayvanı*” olarak açıklanırken (URL-1), Devellioğlu'nda “*uzun müddet bir balığın (Hût'un) karnında kaldığı rivâyet edilen meşhur peygamberlerden birinin adı. ‘astr. Semânın kuzey yarımküresinde Feres-i ekber (Pegasus) ve Kartal (el-ukab)*

burçları arasında bulunan küçük bir burç lât: Delphinus”, “erkek adı” olarak ifade edilmiştir. Kelime Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (2010, s. 1354).

Yunus Peygamber

Hz. Yunus İstailoğullarına gönderilen peygamberdir. Ninova şehri halkına gönderilmiştir. Halkına Allah’a yönelmelerini telkin etmişse de onlar puta tapmaya devam etmiştir. Hz. Yunus çağrısına halkının aldırış etmeyişi karşından öfkelenerek Dicle kenarından herkesten habersiz bir gemiye binmiştir. Hz. Yunus bu davranışını Allah’tan habersiz yapması sebebiyle bindiği gemi hareket etmemiştir. Gemideki insanlar bu durum karşısında gemide bir suçlu olduğunu düşünmüşler ve o suçlu gemiden atmak istemişlerdir. Ardından üç kura çekmişler ve üç kurada da Hz. Yunus’un adının çıkması sonucunda onu gemiden atmışlardır. Denize düşen Hz. Yunus’u büyük bir balık yutmuştur. Hz. Yunus Allah’ın izni olmadan gemiye bindiği için pişman olmuştur. Bunun üzerine balığın karnındayken kırk gün boyunca tevbe etmiştir. Sonrasında Allah’onu affetmiş, balık da onu bir kıyıya bırakmıştır. Hz. Yunus balığın karnında çıktığında bitkin bir halyde olduğu için Allah onu memesi sütlü ceylanlar ile beslemiştir. Bu sırada Ninova halkı pişmanlık duyup Hz. Yunus’u aramaya koyulmuştur. Hz. Yunus Ninova’ya döndüğünde halkı ona inanmıştır. Kur’an-ı Kerim’de Hz. Yunus hakkında bir sure ve yirmi ayet vardır (Pala, 2004, s. 483).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Yahya Bey**

“Mihnet ile Yunus’u etti zebûn”(Pala, 2004, s. 483).

- **Nazım Hikmet / Kuvâyi Milliye**

“Başka türlü anlıyorum ben Yunus’u”(Hikmet, 2008, s. 570)

Yunus kelimesinde anlam değişimi tespit edilmemiştir. Kelime TT’de aynı anlamda ve biçimde kullanılır.

İlyās

2.223. İlyās (الياس)

Kelime, metinde “(15) İlyās peygamber ‘a[leyhi’s-]s[elām] b,r kaç gün geçdükdən sonra ‘Anṭākıyye şehrine vardı” cümlesinde yer alır. Kelimenin burada “Kur’an’da ismi geçen Benî İsrail peygamberlerindedir” anlamındadır (Korkmaz, 2017, s. 269, 358, 531).

Kelimenin sözlük anlamı Nişanyan Adlar Sözlüğünde “Tevrat’ın 1. ve 2. Krallar kitabında menkıbeleri anlatılan Eliyahu peygamberin İslam geleneğindeki adıdır. Sonseste /s/ Yunanca nominatif eki olup, Kuran derlemesindeki ismin Hıristiyan geleneğinden alıntı olduğunu düşündürür” olarak açıklanmıştır. Kelime Türkçeye Arapçadan ödünçlenmiştir (URL-151).

İlyas Peygamber

Hız. Harun’un torunu olan Hız. İlyas İsrailoğullarına gönderilen peygamberdir. Tevrat ile amel etmiş ve kavmini Allah’a inanmaya çağırmıştır. Fakat onlar puta tapmaya devam etmişlerdir. Allah onun kavmine sıkıntılar vermiştir. Şehre yağmur yağmamış ve açlıktan leş yemeye başlamışlardır. Bu durum üzerine Hız. İlyas’a inanmışlar ancak sonradan yine eski hallerine dönmüşlerdir. Hız. İlyas kavmini terk etmiş onun yerine Elyasa gelmiştir (Pala, 2004, s. 230-231)

Edebî eserlerden örnekler:

- **Yahya Bey**

“Makâm-ı Hızr u İlyâs u makarr-ı evliyâdır bu” (Pala, 2004, s. 231).

- **Ahmed Paşa**

“Muhabbet kur’ası İlyâs’a düştü” (Pala, 2004, s. 231).

Kelimedede anlam değişimi bulunmamaktadır. İlyas kelimesi TT’de de aynı biçimde kullanılır ve İlyas Peygamber’i işaret eder.

Cebrā'il

2.224. Cebrā'il (جبرائيل)

Kelime, metinde “(4) *Cebrā'il geldi*” cümlesinde yer alır. Burada *cebrā'il* kelimesi *dört büyük melekten vahiy getiren melek; cebrail* anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 270, 358).

Kelimenin sözlük anlamı TDK'nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*Allah tarafından peygamberlere vahiy getirmekle görevlendirilen dört büyük melekten biri*” (URL-1), Devellioğlu'nda “*peygamberlere emir ve vah'ye vâsita ve memur olan dört büyük melekten biri*” (2010, s. 144), Tietze'de “*Kur'an'da bahsedilen meleğin adı*” (2016, s. 54), Ötüken Sözlükte “*Dört büyük melekten Allah'ın emirlerini vahiy yoluyla peygamberlere getirmekle görevli olanı; Cibril*” olarak izah edilmiştir. Kelime Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (Çağbayır, 2007, s. 766).

Vahiy Meleği: Cebrail

Allah ile peygamberleri arasında aracı olan Cebrail dört melekten biridir. Peygambere Allah'ın emir ve yasaklarını bildirmiştir. Hz. Muhammed Hira mağarasındayken ilk emir olan *oku!* emrini Cebrail'den almıştır. Cebrail, Miraç'ta Hz. Muhammed'i göğe çıkarmış, Hz.İbrahim ateşe atılacağı anda ona yardım etmek istemiş, nefesi ile de Hz. Meryem gebe kalmıştır. Edebiyatta Cibril, Cibril-i Emîn, Rûh'ul-Emîn vb. isimlerle kendisinden bahsedilmiştir (Pala, 2004, s. 84).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Şeyh Galip**

“*Rûhsun nefha-i Cibril-i tev'emsin sen*” (Pala, 2004, s. 84).

- **Âşık Paşa / Garib-nâme**

“*Şol sa'atda Cibril'e emr eyledi*” (Yavuz, 2002, s. 212).

Cebrail kelimesi TT'de vahiy meleğini işaret eder. TT'de de aynı biçimdedir. Kelime herhangi bir anlam değişimi tespit edilmemiştir.

[B.3b]'de Kavam Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Alkış

2.225. Alkış

Kelime metin içinde “*Āzāy alkış-ıla aldı gitti*” cümlesinde tespit edilmiştir. Burada alkış kelimesi “*dua*” anlamında kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 272, 360).

Kelimenin sözlük anlamı TDK'nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*Bir şeyin beğenildiğini, onaylandığını anlatmak için el çırpma, alkışlama, kargış karşıtı*”, olarak açıklanırken (URL-1), Dîvânu Lugâti't-Türk'te “*övgü, dua, insanın iyiliklerini zikretme ve menkıbelerini sayma; (peygamber için) salavat*” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 549), Türkçe Sözlükte “*alkışlamak eylemi, alkışlama*”, “*el çırparak alkışlamak*”, “*toplu bir halde yüksek sesle 'yaşa', 'var ol' gibi sözler ile birbirini ululamak*” (Ağakay, 1969, s. 30), Clauson'da “*medhetmek*” (1972, s. 137), Tietzede'de “*medhetme*”, “*EOS.'da hayır dileği, dua*” (2016, s. 355), Ötüken Sözlükte “*{ET} {EAT} takdis; kutsama; övme; tebrik; kutsama; hayır dua*”, “*{ET} {ağız} birisi için açıkça iyilik dileme; hayır dua*”, “*beğenme, takdir etme, övme; övgü; takdir ve tahsin*”, “*iki eli birbirne vurmak suretiyle ifade edilen beğenme hareketi*”, “*hükümdarlara yapılan iyi dua*”, “*anıma yadedilme*” şeklinde açıklanmıştır. Kelimenin kökeni Türkçedir (Çağbayır, 2007, s. 211).

Alkış kelimesinin etimolojisi Ötüken Sözlükte şu şekildedir: “[*ET. al-ka-mak (övmek, beğenmek*” > *al-k-ış*]” (Çağbayır, 2007, s. 211).

Gülensoy, “*bir şeyin beğenildiğini anlatmak için el çırpma*” anlamındaki “alkış” kelimesinin etimolojisini “<**alka-* ‘alkışlamak’+ *-ş*” olarak açıklarken, “*hayırdua, kargış karşıtı*” anlamındaki alkış kelimesinin etimolojisini “**alka- ~ (*alkı- 'övmek') + -ş*” biçiminde açıklamıştır (2018, s. 23). Alkış kelimesinin kökünün “alka- (medhetmek)” fiili olduğunu Clauson'da belirtmiştir (2016, s. 355). Gülensoy'un ve Clauson'un kelimenin etimolojisini açıklarken kök olarak belirlediği “alka-“ fiili; Divan-u Lugati't-Türk'te “*övmek*” anlamında açıklanmıştır (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 549).

Alkış kelimesi Derleme Sözlüğünde “*hayır, dua, iyi dilek*” (1993, s. 223). Alkış kelimesi Tarama Sözlüğünde şu birleşik fiillerde yer alır; “*alkış etmek (İkışlamak, öğmek; tazim etmek), “alkış vermek (alkışlamak, sena etmek, tahsin etmek)”* (Tarama Sözlüğü/I, 1943, s. 21).

Atasözü ve deyimlerden örnekler: Alkış almak / Alkış kopmak / Alkış toplamak / Alkış tufanı kopmak (URL-1)

Edebî eserlerden örnekler:

- **Dîvânu Lugâti't-Türk**

“*Ol begke alkış bîrdi*” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 48).

- **Âşık Paşa / Garib-nâme**

“*Ataya alkış ider yıl on iki ay*” (Yavuz, 2002, s. 135).

- **Uygur Eli Manzumesi**

“*Alkışlıgun adrulmuş*” (Tekin, 1985, s. 32).

- **Sabahattin Ali / Kürk Mantolu Madonna**

“*Her şarkıdan sonra birkaç alkış duyuluyor ve kadın başıyla orkestraya başka bir şey çalmasını işaret ediyordu*” (Ali, 1943, s. 74)

Alkış kelimesinin *dua* anlamı TT’de arkaikleşmiştir. Buradan yola çıkarak kelimenin anlam daralmasına uğradığını söylemek doğru olacaktır.

[S.181]’de Kavram Haline Gelmiş Sözcük ve Sözcük Grupları

Ḥabīb

2.226. Ḥabīb (حبيب)

Kelime, metinde “[*Ḥaḫḫ’a şükr olsun, ḥabībine selām*]” cümlesinde geçer. Ḥabīb kelimesi burada *Hz. Muhammed* için kullanılmıştır (Korkmaz, 2017, s. 272, 360).

Kelimenin sözlük anlamı TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğünde “*sevgili*” olarak açıklanırken (URL-1), Devellioğlu’nda “*sevgili*”, “*seven*”, “*dost*”, “*erkek adı*” (2010, s. 349), Kubbealtı Lügatinde “*sevilen kimse, sevgili, dost*”, “*(Ḥabībullah “Allah’ın sevgilisi” sözünün kısaltılmışı olarak) Hz. Muhammed*” (URL-152), Tietze’de “*dost, sevgili*” (2016, s. 339), Ötüken Sözlükte “(erkek için) sevgili”, “seven; dost” olarak izah edilmiştir. Kelime Türkçeye Arapçadan alıntılanmıştır (Çağbayır/II, 2007, s. 1824).

Edebî eserlerden örnekler:

- **Âşık Paşa / Garib-nâme**

“*Sensin âhir hem Habîr ü hem ‘Alîm*” (Yavuz, 2002, s. 212).

- **Şemseddîn-i Sivâsî**

“*Hak Ta ‘âlâ’nun Habîbidür Muhammed Mustafâ*” (Erzen, 2019, s. 67).

- **Süleyman Çelebi**

“*Anın için ol Habîbullah idi*” (Pala, 2004, s. 179).

Habib kelimesi metinde Hz. Muhammed için, onu temsil etme amacıyla kullanılmıştır. Kelimenin sözlük anlamı ise genel bir anlamdır; sevgilidir. Metinde sevgili olarak yalnızca Hz. Muhammed’e işaret edilmiştir. Buradan yola çıkarak *habib* kelimesinin anlam genişlemesine uğradığını söylemek yanlış olmayacaktır

SONUÇ

Marzubân-Nâme tercümesi üzerine yapılan kültürdilbilimi incelemesi sonucunda 226 kültürel kavram tespit edilmiştir. Eserde belirlenen 226 kültürel kavramın öncelikle metin içindeki anlamı saptanmıştır. Sonrasında kavramların sözlük anlamına, TDK'nin Güncel Türkçe Sözlüğünden, Ferit Devellioğlu'nun Sözlüğünden, Ötügen Sözlükten, Andreas Tietze'nin Sözlüğünden, TDK'ye ait Türkçe Sözlükten, Kubbealtı Lugatından, Nişanyan Sözlükten, Clauson Sözlüğünden, Halk Ağızlarından Derleme Sözlüğünden, Tarama Sözlüğünden, İslam Ansiklopedisinden vd. bakılmıştır. Ele alınan her kavram için TDK'nin Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünden, Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünden örnekler verilmiştir. Kültürü taşıyan, yansıtan en önemli ürünler olan; edebî eserlerden kavramın kullanıldığı kısımlar incelenmiş ve ilgili örneklere yer verilmiştir. Ayrıca kültürel kavram haline gelmiş sözcük veya sözcük gruplarının Türk toplumundaki çağrışımlarından, yerinden, öneminden ve kavramla ilgili varsa hadiselerden bahsedilmiştir ve ele alınan kavram üzerinde varsa anlam değişimleri belirlenmiştir. Anlam değişimine uğramış kavramların tespit edilişi kültürdilbilim alanına katkı sağlama açısından önem arz etmektedir. Ayrıca tespit edilen anlam değişimleri kültürün dil üzerindeki etkisini kanıtlar mahiyettedir.

Eserde incelenen kavramlar içerisinden anlam değişimine uğramış kültürel kavramlar, aşağıda açıklamaları ile verilmiştir.

- Muhammed kelimesinin TT'de Hz. Muhammed'i işaret ettiği saptanmıştır. Kelime anlamından ziyade Türk toplumunun zihninde bir özel isim (Hz. Muhammed) olarak yer edinmiştir. Bu sebepten denilebilir ki TT'de kelimenin anlamı genişlemiştir.
- Uçmağ kelimesi TT'de *cennet* anlamını yitirmiştir. Kelime, TT'de anlam daralmasına uğramıştır.
- Rahmet kelimesinin metinde *su damlası* anlamında kullanıldığı tespit edildi. Kelimenin *yağmur* kelimesi yerine kullanıldığı açıklandı ve bu açıklamaya tanıklar gösterildi. Tüm izahlar sonucunda rahmet kelimesinin TT'de anlam genişlemesine uğradığı sonucuna varıldı.
- Ehl kelimesinin metinde kullanılan *ev* anlamı, TT'de tespit edilememiştir. Kelimenin anlamı, daralmıştır.

- Peygamber kelimesi anlamı itibariyle *bütün peygamberleri* kapsar. Fakat kelime, TT’de yalnızca *Hız. Peygamber (Hız. Muhammed)* için kullanılır. Buradan yola çıkarak kelimenin anlam daralmasına uğradığını ifade etmek yanlış olmayacaktır.
- Beg kelimesinin *devlet başkanı* anlamı TT’de kullanım dışıdır. TT’de kelime, anlam daralmasına uğramıştır.
- Mevlâ kelimesi metinde *efendi* anlamında kullanılmıştır. Kelime kaynaklarda incelenmiş fakat metindeki anlamı göze çarpmamıştır. İncelemeler neticesinde kelimenin zaman içerisinde *efendi* anlamını yitirdiği ve TT’de anlam daralmasına uğradığı sonucuna varılmıştır.
- Hıalayık kelimesi metinde *halk* anlamında kullanılmıştır. Bu kullanım kaynaklarda tespit edilmemiştir. Bu yüzden kelimenin TT’de anlam daralmasına uğradığını söylemek yanlış olmayacaktır.
- Dad kelimesi metinde *keyif, neşe* anlamındadır. Kelime gerçek anlamının dışına çıkmış ve insanın *ruh durumunu* ifade etmiştir. Kelimenin anlamı genişlemiştir.
- Batman kelimesi metinde *ölçü* anlamında kullanılmıştır. Kelime TT’de kullanım dışıdır. Denilebilir ki *batman* kelimesi, TT’de arkaikleşmiştir.
- Kop- kelimesinin metinde belirlenen *meydana gelmek* anlamı TT’de kullanım dışıdır. Kelimenin anlamı TT’de daralmıştır.
- Tedbır kelimesi metinde görüş anlamında kullanılmıştır. Kelimenin TT’deki karşılığı en kısa haliyle *önlem*dir. Kelimenin *görüş* anlamına yakın olan *düşünce* anlamı, *Tarama Dergisi*’nde tespit edilmiştir. Tüm incelemeler ve örnekler sonucunda kelimenin anlamının genişlediği saptanmıştır.
- Şavâb kelimesinin metinde *doğru, dürüst; doğruluk, dürüstlük* anlamında kullanıldığı ilgili kısımda belirtildi. Fakat kelime, TT’de yalnızca Allah’ın mükâfatlandıracağı iş anlamında kullanılır. Burada kelimenin anlam daralmasına uğradığını söylemek doğru olacaktır.
- Taşra kelimesi TT’de *dışarı* anlamını yitirmiştir. Kelime, yalnızca *merkezin dışı* anlamında kullanılır. Kelime, TT’de anlam daralmasına uğramıştır.
- Yağmur kelimesinin aynı anlamdaki diğer bir karşılığının *rahmet* kelimesi olduğu tespit edilmiştir. TT’de kelimenin anlamı genişlemiştir.

- Resül kelimesi anlamı itibarıyla *Kur'an'da adı geçen bütün peygamberleri* kapsar. Fakat kelime, TT'de yalnızca Hz. Muhammed için kullanılır. Bunun sonucunda denilebilir ki *resul* kelimesi TT'de anlam daralmasına uğramıştır.
- Yavuz kelimesi anlamı *kötüdür*. Kelime zaman içerisinde anlam değişimine uğramıştır ve *güçlü, güzel* vb. anlamları kazanmıştır.
- Güneş kelimesinin metinde *hâkimiyet, egemenlik* anlamında kullanıldığı tespit edilmiştir. Kelimenin metindeki anlamı TT'de kullanım dışıdır. Bundan dolayıdır ki kelime TT'de anlam daralmasına uğramıştır.
- H'oca kelimesinin metindeki *efendi* anlamı sadece bir kaynakta ve Osmanlıcada kullanıldığı tespit edilmiş. Kelimenin metindeki anlamına TT'de rastlanmamıştır. Bu yüzden ki TT'de kelimenin anlamı daralmıştır.
- Eren kelimesi metinde *koca* anlamında kullanılmıştır. Kelimenin bu anlamı TT'de kullanım dışıdır. Kelimenin TT'de anlam daralmasına uğradığını söylemek yanlış olmayacaktır.
- Yurd kelimesi metinde *ev* anlamında kullanılmıştır. Kelimenin ev anlamı TT'de tespit edilmemiştir. TT'de kelimenin anlamı daralmıştır.
- Mübârek kelimesi metinde *uygun* anlamında kullanılmıştır. Kelimenin *uygun* anlamı TT'de bulunmaz. Bundandır ki kelimenin anlamı TT'de daralmıştır.
- Sor- kelimesinin *emmek* anlamı kaynaklarda tespit edilmiş fakat kelimenin bu anlamı TT'de bulunamamıştır. Kelime, TT'de anlam daralmasına uğramıştır.
- Ehl-i Beyt kelimesinde metinde *soy, sop* anlamında kullanılmıştır. Kelimenin metindeki anlamı TT'de tespit edilmemiştir. Denilebilir ki kelime, TT'de anlam daralmasına uğramıştır.
- Ehl kelimesinin metinde *aille* anlamında kullanıldığı belirlenmiştir. Kelimenin metindeki anlamına TT'de rastlanmadığından dolayı kelimenin TT'de anlam daralması yaşadığını söylemek yerinde olacaktır.
- Alkış kelimesi *dua* anlamını TT'de yitirmiştir. Kelime, TT'de anlam daralmasına uğramıştır.
- Habîb kelimesi, gerçek anlamı etrafında TT'de Hz. Muhammed için kullanılır. TT'de kelimenin anlamı genişlemiştir.

Çalışmanın sonuç kısmında kültürel kavram olarak ele alınan kelimelerde, anlam değişikliğine uğramış ya da arkaikleşmiş 27 kavram

belirtildi. Kelimelerin anlamında meydana gelen herhangi bir değişimin sebebi, şüphesiz insan unsurudur. Çünkü kelimeler, insanlar tarafından kullanılır, değiştirilir, dönüştürülür. Meydana gelen değişim ve dönüşümler kelimenin anlamında, biçiminde kendini gösterir. Çalışmada ele alınan kısım anlamdır. Kelimeler üzerinde meydana gelen değişimlerin en önemli etkeni insanın dünyayı algılayışıdır yani dil dünya görüşüdür. Dünya görüşleri kelimelerde anlamsal olarak değişimler doğurur. Dil dünya görüşünü meydana getiren de kültürdür. Tüm bunları inceleyen de kültürdilbilimdir. Çalışmada bu düsturdan yola çıkarak incelenen 226 kavram içinden kültür-dil etkileşiminin bir sonucu olarak anlam değişimine uğramış 27 kavram tespit edilmiştir. Tespit edilen kavramlar kültürün dil üzerinde etkisini, kültür ve dil arasındaki etkileşimi gösterir. Ayrıca İslamiyet'in kabulü ile birlikte Türk kültürünün İslamiyetle bir ayrılmaya girmediği aksine İslamiyetin Türk kültürü ile birleştigi, etkileşime girdiği çalışmada elde edilen sonuçlardandır. Eserde tespit edilen İslami kültürel değerleri işaret eden kavramlar bu sonucu destekler.

KAYNAKÇA

- Abay, M. (2014). Ömer Efendi'nin Furuk İlmine Katkıları: Övgü Kelimeleri (Hamd, Şükür, Sena Ve Mehd) Hakkındaki Derğerlendirmeleri. *Erzurum İspirli Kadızade Mehmed Arif Efendi ve Ömer Efendi Sempozyumu*. Erzurum: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- Abdülkadir. (2012). Geleneksel Türk İnanışlarında Su Kültü ve Elazığ'daki İzleri. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(4), 23-39.
- Ağakay, M. A. (1969). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahanov, K. (2008). *Dil Bilimin Esasları (Çev. Murat Çeritoğlu)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahatlı, E. (2001). Nübüvvet Mührü. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(3), 281-302.
- Akar, A. (2016). *Türk Dili Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Akar, A. (2019). *Düşünen Türkçe*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Akar, M. (2002). *Küçük Bir Gökada*. İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Akar, M. (2015). *Ev Hali*. İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Akar, M. (2015). *Tenezzül*. İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Akar, M. (2017). *Berhayat*. İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Akar, M. (2020). *Kötü Arkadaşlardan Öğrendiğim İyi Şarkılar*. İstanbul: Muhit Kitap.
- Aksan, D. (2015). *Her Yönüyle Dil*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. (1993). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Aksoy, Ö. A. (1995). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Akyol, İ. (2020). Kültürümüzde Manzum Yağmur Duaları. *Rumeli'de Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 18(18), 268-284.

- Akyüz, K. (2015). *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Ali, S. (1943). *Kürk Mantolu Madonna*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ali, S. (2018). *Kuyucaklı Yusuf*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Alimjanova, G. (2016). *Karşılaştırmalı Kültürdilbilim Dil-Kültür-İnsan* (Çev. Seyhan Uçar-Şekip Aktay). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Alsan, Ş. S., & Akın, S. (2020). Türk Kültür ve Sanatında Geyik Sembolizmi. *UlakBilge Sosyal Bilimler Dergisi*, 45(45), 215-226.
- Altın, K. Y. (2018). Uygur Türklerinin İnanç ve Uygulamalarında Toprak. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 11(11), 36-48.
- Altun, M. L. (2019). Fıkhî Açından Teyâmün. *Van İlahiyat Dergisi*, 7(11), 163-192.
- Altun, Z. (2019). Türk Kültüründe “Kurt Kavramı” Üzerine Bir İnceleme. *21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(22), 91-108.
- Altunbay, M. (2016). Temel Bir Değer Olarak Dede Korkut'ta Misafirperverlik ve İzzeti İkrâm. *Akademik Bakış Dergisi*(56), 359-371.
- Amirova, N. (2014). Dilbilimde Özgün Bir Yaklaşım: Kültürdilbilim (Çev. Ü. Dohman). *Kültür Dilbilim Temel Kavramlar ve Sorunlar*, 24-32.
- Andreyanova, M. (2014). Kültürdilbilim Anahtar Kavramı: Konsept (Çev. C. Paşalıoğlu). *Kültürdilbilim Temel Kavramlar ve Sorunlar*, 67-73.
- Arlı, M. A. (2017). Ehl-i Beyt Davası. İstanbul.
<http://www.ehlibeytdavasi.com/kitap.pdf> adresinden alındı
- Arslan, S. (2014). Türklerde Ağaç Kültü ve “Hayat Ağacı”. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(1), 60-71.
- Artun, E. (2007). Türklerde İslamiyet Öncesi İnanç Sistemleri -Öğretiler-Dinler. Ç.Ü. *Türkoloji-Makale Bilgisi Sistemi*.

- Artun, E. (2013). Türkü Söyleme Geleneği ile Türkülerde Tür, Şekil ve Tasnif Üzerine Düşünceler. *Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı, Türkü, Türkülerimiz, Öyküleriyle Türküler Sempozyumu*. Fethiye- Muğla.
- Aslan, İ. (2004). *Kur'an Anlaşılsın Diye*. İstanbul: Yaygın Eğitim ve Kültür Derneği Yayınları.
- Aslan, M. (2019). Tarihî türkçe Tıp Metinlerinde Savaş Aletleri ve Savaş Yaralılarının Tedavileri. *Erdem Dergisi*, 0(77), 281-306.
- Atılgan, Y. (2012). *Aylak adam*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Atmaca, E. (2019). Kaygusuz Abdal'ın Divanında Eski Türkçe İzler. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(16), 466-506.
- Aydın, H. (2019). Şüphe Edilmez Bir Hakikat Olarak Hz. Nuh ve Tufan Olayı. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14(14), 39-50.
- Aydın, M. (1986). Türklerde Hızır İnanıcı. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(2), 51-77.
- Aynur, H. Ş. (2018). Kur'ân-ı Kerîm'de Rahmân ve Rahîm'in Esmâ-i Hüsnâ ile Kullanım Alanları. *Çanakkale OnSekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0(12), 69-94.
- Azimli, M. (2008). Fil Hadisesi Hakkında Bazı Mülâhazalar. *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*(2), 45-55.
- Baş, M. (2013). Dinlerde ve Geleneksel Türk İnanışlarında Dağ Kültü. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(1), 165-179.
- Bayat, F. (2008). *Orta Türkçe Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bayat, F., Çınar, M. A. (2008). *Eski Türkçe Sözlük*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bayhan, F. (2012). *-Gençler İçin- Safahat*. İstanbul: Paradoks Kitap.
- Bayraktar, N. (2006). *Dil Bilimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

- Berbercan, M. T. (2010). Türk Dili ve Kültürü Açısından Baburname’de Avcılık. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 15(42), 11-32.
- Bıçak, A. (2004). Türklerde Evren Tasavvuru ve Ölüm Anlayışı. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, 6(6), 149-172.
- Bilgin, E. (2020). Türk-İslâm Edebiyatında Bismelenâme Türü ve Besmele İçerikli Metinlerin Tasnifine Dair Bir Deneme. *Trabzon İlahiyat Dergisi*, 7(2), 87-117.
- Biray, N. (2014). *Avrasya Terim Dergisi*, 2(1), 25-49.
- Boz, H. (2019). Klasik Türk Şiirinde Karınca. *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 0(4), 27-56.
- Bozdemir, M. (1982). *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını.
- Cansız, İ. (1999). Dede Korkut Hikâyelerine Göre Türklerde Tören Geleneği Ve Tören Çeşitleri. *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 55-64.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. İngiltere: Oxford At The Clarendon Press.
- Cumalı, N. (1976). *Kente İnen Kaplanlar*. İstanbul: Sander Yayınları.
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük I*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük II*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük III*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük IV*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük V*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Çelebi, İ. (1997). Kur’an-ı Kerimde İnsan ve Cin Münasebeti. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0(13-14-15), 167-198.
- Çelik, H. (2017). Ashab-ı Kehf Kıssası Ve İçerdiği Mesajlar. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 189-217.

- Çelik, İ. (2014). İmam Gazalî'nin İhya-u Ulûmî'd-din Adlı Eserinde Tevbe Kavramına Yaklaşımı. *The Journal Academic Social Science Studies*, 1(25), 445-459.
- Çıblak, N. (2004). Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnanıcı ve Bunlara Bağlı Uygulamalar. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 15(15), 103-125.
- Çiçekler, A. N. (2019). Isaac Barrow'un Kaleminden Türklerde Batıl İnançlar/ Hurafeler/ Halk İnanışları. *Dil Ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 20(20), 165-188.
- Çifçi, S. (2013). Cenap Şehabeddin ve Tevfik Fikret'in Tevhidleri. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 34(34), 57-84.
- Çınar, B. (2001). Divan Şiirinde Adalet. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 10(10), 295-332.
- Çolak, M. (2018). Türkçenin Söz Varlığında "Kılıç". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4(7), 2154-2188.
- Çoruhlu, Y. (2002). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Çubukçu, H. (2019). İslam Tasavvufunda Hz. Meryem. *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 11(2), 559-572.
- Dağkılıç, L. Ç. (2015). Kültürdilbilim Çerçevesinde Rus Dilinde "Gibi" Bağlacı İle Yapılan Benzetmeler ve Deyimlerin İncelenmesi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1(55), 343-362.
- Demirci, K. (2017). *Türkoloji İçin DilBilim*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Demirci, K. (2019). *Oxford'un Öküzü*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Demirdağ, M. F. (2017). Alevi-Bektaşî Şiirinde Kuş Mitolojisi. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 12-18.
- Demirdöven, N. Y. (2015). Arapça Sözlüklerde (خ ل ق) H-L-K Kökü Türevleri ve Verilen Kur'an Ayeti Örneklerinin Mukayesesi. *Ekev Akademi Dergisi*, 63(63), 243-286.

- Derleme Sözlüğü/I. (1993). *Türkiye’de Halk Ağızlarından Derleme Sözlüğü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Derleme Sözlüğü/II. (1993). *Derleme Sözlüğü II*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Derleme Sözlüğü/III. (1993). *Derleme Sözlüğü* . Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Derleme Sözlüğü/ IV. (1969). *Derleme Sözlüğü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Derleme Sözlüğü/V. (1972). *Derleme Sözlüğü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Derleme Sözlüğü/VI. (1993). *Derleme Sözlüğü VI*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Derleme Sözlüğü/VI. (1972). *Derleme Sözlüğü VI*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Derleme Sözlüğü/VII. (1993). *Derleme Sözlüğü VII*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Derleme Sözlüğü/VIII. (1993). *Derleme Sözlüğü VIII*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Derleme Sözlüğü/IX. (1993). *Derleme Sözlüğü IX*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Derleme Sözlüğü/X. (1993). *Derleme Sözlüğü X*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Derleme Sözlüğü/XI. (1979). *Derleme Sözlüğü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Develi, H. (2017). Türkçede Yağmur Adları Üzerine. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 57(57), 81-106.
- Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

- Dilbilimleri Terimleri Sözlüğü. (1949). Ankara: Günay Matbaacılık ve Gazetecilik T. A. O.
- Dilçin, C. (2018). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dilek, İ. (1996). Altay Türklerinde Çocuğun Doğması ve Doğum Günü Kutlamalarına Dair Bazı İnanışlar. *Bilig Dergisi*(1), 51-54.
- Durmuş, E. (2020). Eski Türklerde Askeri Yapı. *Asya Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 87-102.
- Durmuş, İ. (2014). Türk Kültür Çevresinde Kıymız. *Milli Folklor* (104), 75-84.
- Durmuş, İ. (2014). Türk Kültür Çevresinde Kültür Adlandırmaları. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 8(15), 189-220.
- Durmuş, İ. (2017). Türk Adının Ortaya Çıkışı, Anlamı ve Yayılışı. *Akdemik Bakış Dergisi*, 10(20), 37-47.
- Durmuş, İ. (2019). Eski Türk Savaş Araç-Gereç ve Taktiği. *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 4(4), 49-70.
- Durmuş, İ. (2021). Türk Kültür Çevresinde At. *Asya Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 1-12.
- Efendi, A. M. (2014). *Felatun Bey ile Rakım Efendi*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Eğilmez, S., & Macit, E. (2012). Türk Devlet Teşkilatlarında Yasavul. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(49), 89-104.
- Eker, G. Ö. (2001). Yazılı Kaynaklarda Türk Ailesi. *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 13(37), 131-158.
- Eker, İ. (2014). Anadolu'da Lale Kültürü. *Bağbahçe Dergisi*, 24-27.
- Elçin, Ş. (1993). *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Emeç, G. (2019). Uygur Türklerinde Gök ve Gök Cisimleriyle İlgili Efsanelerin İncelenmesi. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 13(13), 87-100.
- Eray, N. (2008). *Kayıp Gölgeler Kenti*. İstanbul: Turkuvaz Kitap.

- Erbaş, Ş. (2015). *Pervane*. İstanbul: Kırımızı Kedi Yayınevi.
- Ercilasun, A. B., & Akkoyunlu, Z. (2020). *Divanu Lugati 't-Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdoğan, İ. (2016). “Divânu Lugâtî't-Türk”te Yer Alan Bazı Dini Kavramlar. *İslam Felsefi Araştırmaları Dergisi*, 2(27), 164-172.
- Eren, A. (2020). Deli Birâder Gazâlî'nin Bir Mecmuada Yer Alan Şiirleri. *Journal of Turkish Language and Literature*, 6(3), 389-403.
- Ergin, M. (2009). *Dede Korkut Kitabı I Giriş- Metin- Tıpkıbasım*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (2010). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ergin, M. (2013). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım Yayın Dağıtım.
- Ergin, M. (2021). *Dede Korkut Kitabı 1-2*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eroğlu, E. (2015). Geçmişten Günümüze Sosyal Normlar. *Akademik Bakış Dergisi*, 50(50), 299-308.
- Ertuğrul, A. (2013). *Mümkün Öykülerin En İyisi*. İstanbul: Dedalus Kitap.
- Erzen, M. H. (2019). Şemseddin-i Sivâsi'nin Divânı'nda Hazret-i Muhammed. *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*(3), 62-78.
- Esen, M. (2011). Kur'an'da Akıl ve İman İlişkisi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52(2), 85-96.
- Gelir, Y. (2021). İsmet Özel'in Amentü ve Münacat Şiirlerinde Yaşamak ve Varolmak Bağlamında Varoluşçuluk. *The Journal of Turkic Language and Literature Surveys (TULLIS)*, 6(2), 102-133.
- Girinko, Y. (2014). *Kültürdilbilim Özü ve Yöntemi (Çev. C. Paşalıoğlu)*. Kültürdilbilim Temel Kavramlar Ve Sorunlar, 11-15.
- Gögebakan, Y. (2015). Karakteristik Bir Değer Olan Gelen. *İnönü Üniversitesi Kültür Ve Sanat Dergisi*, 1(1), 41-55.

- Gök, M. (2015). Türk Halklarının Kültürel Değerlerinin Oluşmasına Katkı Sağlayan Atasözlerinde İletişim Teması. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(5), 374-391.
- Gömeç, S. (1996). Kagan ve Katun. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 18(29), 81-90.
- Güç, A. (1993). Yeryüzünde Üç Büyük Mescit. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(1), 267-274.
- Gülensoy, T. (2018). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözlüklerin Köken Bilgisi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Gülsoy, M. (2014). *Karanlığın Aynasında*. İstanbul: Can Yayınları.
- Gülüş, İ. (2016). Batıl İnançların İletişimsel İşlevi ve Medyadaki Yansımaları: Kuramsal Yaklaşım ve Alan Araştırmaları Işığında Batıl İnanç ve İletişim Karakteristiği Üzerine Bir İnceleme. *Atatürk İletişim Dergisi*, 10(10), 111-136.
- Gülyüz, B. G. (2019). İslam Öncesi Türk Kültüründe Ateş ve Ateşe Hükmedenler (Maddi Kültür İzleri Işığında). *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 9(17), 201-223.
- Güner, D. F. (2007). Altay Türkçesinde Ölüm Kavramını Anlatan Sözcükler ve Söz Kalıpları. *Bilig Dergisi*, 42(42), 178-188.
- Güner, G. (2012). Yarat- "Yaratmak, Halk Etmek" Fiilinin Etimolojisi. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(3), 1415-1423.
- Güner, N. (2013). Kadınla İlgili Eski Türkçe Bir Kelime; Uragut. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(9), 2659-2669.
- Güven, Özbay, Hergüner, & Gülten. (1999). Türk Kültüründe Avcılığın Temel Dayanıkları. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(5), 32-47.
- Güvenç, A. Ö. (2009). Kırk Sayısının Halk Edebiyatı Ürünlerinde Kullanımı Üzerine Bir İnceleme. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 16(41), 85-97.

- Hacaloğlu, Y., & Memişoğlu, R. (2010). Dede Korkut Destanların Adları Geçen Oğuz Beylerinin İzlerini Taşıyan Yer Adları Üzerine Bir Deneme. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 0(49), 772-815.
- Hakverdioğlu, M. (1996). Nasreddin Hoca Hakkında Bir İnceleme. *Bilig Dergisi*, 2(2), 89-94.
- Halıcı, G. Y. (2014). Gök Tanrı'nın Temsilcileri: Koruyucu Kuşlar. *Folklor/Edebiyat Dergisi*, 20(77), 71-81.
- Hatiboğlu, V. (1972). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Hikmet, N. (2008). *Bütün şiirleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İlhan, N. (2019). Türkçede Kelimelerin Ekleşmesiyle Ortaya ıkan Ekler. *The Journal of Academic Social Science Studies*(75), 149-162.
- İmer, K., Kocaman, A., & Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınıvi.
- İrmak, Y. (2018). Bingöl Halk İnançları ve Uygulamaları. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 17(17), 191-222.
- İşık, ř. (2015). Hz. Süleyman Kıssası'nın Kur'an-ı Kerim ve Kiitab-ı Mukaddes'teki Benzer Yönleri ve Tahlili. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(8), 225-243.
- Kaçalin, M. S. (2019). *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler*. Anakra: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kanar, M. (2011). *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul : Say Yayınları.
- Kaplan, M. (1976). Aşık Paşa ve Birlik Fikri. *Türkiyat Mecmuası*, 18(0), 149-160.
- Kaplan, M. (2015). *şiir Tahlilleri*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Kaplanoğlu, S. (2017). *Karşılaşmalar*. İstanbul: H Yayınları.

- Kara Kütükçü, N. (2022). Sezai Karakoç'un "Köşe" Şiirinin Kültürdilbilim Açısından İncelenmesi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 12 (1), 261-282.
- Karaağaç, G. (2002). *Dil, Tarih ve İnsan*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karaağaç, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karabacak, M. (2018). Kur'an ve Hadisler Bağlamında Hz. Davud'un Örnekliliği. *Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 5(9), 187-204.
- Karakoç, S. (2014). *Mona Roza*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karakurt, D. (2011). *Türk Söylence Sözlüğü*. Türkiye.
- Karaşlar, M. S. (2012). Codex Cumanicus'ta Eylem. İstanbul: TC Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Programı Yayımlanmış Doktora Tezi.
- Karay, R. H. (2018). *Memeleket Hikâyeleri*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Kartal, A. (2017). Meddahlık Gelenğinin Günümüz Sanatçıları Üzerindeki Yansıması Üzerine Bir Değerlendirme. 2(1), 11-20.
- Kaya, E. B. (2020). Âdem ile Havva'nın Yaratılışı ve Cennetten Çıkarılış Öyküsünün Minyatür Sanatına Yansımaları. *Sanat Dergisi*, 35(35), 204-224.
- Kaya, M. (2020). Anadolu Kültüründen Dünya Kültürüne Ambarlar. *Ege Coğrafya Dergisi*, 29(2), 321-344.
- Kaya, R. (2004). İnciller Ve Kur'an'da Hz. İsa'nın İnsan ve Peygamber Oluşu. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(2), 37-58.
- Kemal, N. (2014). *İntibah*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Kemal, Y. (2010). *Bugünlerde Bahar İndi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kemal, Y. (2014). *Sarı Sıcak*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kerimoğlu, C. (2014). *Genel Dilbilime Giriş*. Ankara: Pegem Akademi.

- Kiraz, S. (2014). Türk İslam Edebiyatında Bir Peygamber Portresi: Hz. İsa. *Ekev Akademi Dergisi*(60), 261-180.
- Kıyak, A. (2010). İslamiyetten Önce Güneş ve Ay İle İlgili İnanışlar. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 6(6), 133-143.
- Koca, S. (2002). Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat. *Türk Tarih Araştırmaları*, 1-39.
- Kocapınar, P. (2020). Eski Türklerde Ay'la İlgili Bazı Kavramların Kıpçak Sözlüklerine Yansıması. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30(2), 109-119.
- Koçak, K. (2016). Bozkır Türk Kültüründe Demirin Ortaya Çıkışı ve İşlenip Yayılması. *Turkish Studies*, 11(1), 77-88.
- Koçin, A. (2009). Divan Şiirinde Hz. İsa. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(19), 69-104.
- Korkmaz, Z. (1959). Türk Dilince +ça Eki ve Bu Ek İle Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 17(34), 275-358.
- Korkmaz, Z. (1967). Kâbus-Nâme ve Marzuban-Nâme Çevirileri Kimindir? *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 14, 267-278.
- Korkmaz, Z. (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2017). *Marzubân-Nâme Tercümesi Destûr-ı Şâhî*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kozan, O. (2014). *Kültürdilbilim Temel Kavramlar ve Sorunlar*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kurtaran, U. (2014). Osmanlı Devletinde Şehzadelik Kurumuna Yeni Bir Bakış: Şehzadelerin Doğumu, Yetiştirilmesi ve Tahta Çıkış Süreçleri Hakkında Bir Değerlendirme. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(4), 759-778.

- Kurumu, T. D. (1996). *Bölge Ağzılarında Atasözleri ve Deyimler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kutlu, M. (2017). *Sıradışı Bir Ödül Töreni*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Kuyma, E. (2015). Cehennem ve Tamu Kelimeleri Üzerinde Art Zamanlı Bir Değerlendirme. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4(3), 875-888.
- Lyons, J. (1983). *Kuramsal Dilbilimine Giriş (Çev. Ahmet Kocaman)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mermer, A. (2000). Divan Şiirinde Tuğra Tasvirleri. *Bilig Dergisi*, 14(14), 87-97.
- Nazım, N. (2011). *Zehra-Karabibik*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Odabaşı, Z. (2019). Türk Devletlerinde Kullanılan İdari Ünvanlar. *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 5(9), 165-192.
- Oğuz, M. Ö. (2004). Destan Tanımı Ve Eski Türk Destanları. *Milli Folklor Dergisi*(62), 5-7.
- Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi II. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ögel, B. (2010). *Türk Mitolojisi I. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özbaş, M. (2010). Kurtarıcı Kargadan Burnu Pislikten Çıkmayan Kargaya: Türk Halk Anlatılarında Karganın Dönüşümü. *Milli Folklor*(88), 57-65.
- Özçelik, M., & Güneş, M. (2016). Atatürk'e Verilen Ad ve Ünvanlar ve Ona Yakıştırılan Sıfatlar. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 15(58), 245-277.
- Özdemir, C. (2020). Âşık Tarzı Türk Şirinde Hz. Süleyman Algısı. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(12), 208-232.
- Özdemir, H. (2003). Dede Korkut'un Kişiliği İle İlgili Efsaneler. *Türkoloji Dergisi*, 16(2), 23-33.

- Özdemir, M. (2013). Türk Kültüründe Dağ Kültü ve Bir Yüce Dağ: Halbaba. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 141-163.
- Özel, İ. (1982). *Şiir Kitabı*. İstanbul: Adam Yayıncılık.
- Özel, İ. (1984). *Celladıma Gülümserken Çektirdiğim Son Resmin Arkasındaki Satırlar*. İstanbul: İmge Yayınları.
- Özel, İ. (1987). *İrtica Elden Gidiyor!*. İstanbul: İklim Yayınları.
- Özel, İ. (1995). *Waldo Sen Neden Burada Değilsin*. İstanbul: Şüle Yayınları.
- Özel, İ. (2013). *Üç Mesele*. İstanbul: TİYO Yayınları.
- Özer, S. (2015). Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Posta Güvercinleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 55(2), 167-188.
- Özkan, M. (2013). *Türk Dilinin Gelişme Alanları Ve Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Özkan, M. (2016). Edebiyatta Dil Kullanımı. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 52(52), 65-77.
- Özkaral, T. C. (2015). Eskiçağda Yazı, Kitap ve Kütüphanenin Oluşum Süreci; Günümüz Eğitime Katkıları. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*(34), 371-384.
- Öztürk, J. (2003). Ses Değişikliği Geçiren Kelimelerin Yazı Dilindeki Eski Şekilleri. *Güneyde Kültür Dergisi*, 14(141), 1-5.
- Öztürk, M. (2015). Sahabe ve Kur'an. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(2), 7-36.
- Öztürk, M. (2019). Mehmet Akif'in "Kur'an'a Hitap" Şiiri. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24(41), 74-97.
- Öztürk, R. (2018, Şubat). Kıtáb-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'de Hz. Süleyman'ın Hükümdarlığı. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri (Tefsir) Anabilim Dalı.

- Öztürk, Ş. (2019). Türk Kültüründe Aslan. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 18-39.
- Paksoy, A. (2020). *Kelimelerin Serüveni*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Pala, İ. (2004). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Peker, S. (2017). 17. Yüzyıl Türk Saz Şiirinde Dört Büyük Peygamber. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(52), 224-229.
- Polat, B. (2019). Eski Türklerde Güneş Algısı ve Atatürk'ün Güneş Olarak Sembolize Edilmesi. *Tarih Ve Gelecek Dergisi*, 5(3), 609-623.
- Polat, İ. (2020). Türk Kültüründe Dağ Kültü ve Dağ Kültüne Bağlı Varlıklar. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 68(68), 153-174.
- Rayman, H. (1991). Yunus Emre'de Sayısal Formeller. *Fırat Üniversitesi Dergisi*, 5(2), 393-407.
- Safa, P. (2017). *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Saraç, H. (2016). Rus ve Türk Dil Dünya Görüşünde "Dağ" Kavramı (Kültürdilbilimsel Analiz). *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 0(57), 1581-1598.
- Sezai, S. P. (2013). *Sergüzeşt*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Sobol, N. (2014). Kültürdilbilim: Temel Kavramlar (Çev. H. Erdoğan). *Kültürdilbilim Temel Kavramlar Ve Sorunlar*, 37-40.
- Soysal, M. E. (2010). Tarihsel Süreçte Bayrak ve Sancaklarımız. *Türkiyat Araştırmaları Enstitü Dergisi*, 17(42), 209-239.
- Soysaldı, A., Gök, E. Ç. (2020). Türk Kumaşlarında Görülen Ay- Yıldız Motifi. *Milli Folklor Dergisi*, 16(126), 136-152.
- Sunar, C. (2019). Din Nedir? *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(1), 65-69.

- Süme, G. Ç. (2017). Türk Kültüründe Değerler Simgesi Gül. *Akra Kültür Sanat Ve Edebiyat Dergisi*, 5(13), 105-123.
- Süreya, C. (2016). *Sevda Sözleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Şahin, K. (2016). Türk Kültüründe Ağacın Düşünsel ve Toplumsal Bağlamı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), 1309-1316.
- Şenesen, R. O. (2011). Türk Halk Kültüründe Bolluk ve Bereketle İlgili İnanç ve Uygulamalarda Eski Türk Kültürü İzleri. *Folklor/ Edebiyat Dergisi*, 66(66), 209-228.
- Şenol, Y. (2018). Hayvan Kesiminde Besmele Meselesi. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 491-508.
- Şirin, H. (2020). *Sözcük Hikâyeleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Şişçi, F. (2018). Türk Mitolojisinde Güvercin Motifi ve Çağdaş Türk Resminde Temsili. *İdil Dergisi*, 7(41), 47-53.
- Tahir, K. (2005). *Kurt Kanunu*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Tahir, K. (2011). *Bir Mülkiyet Kulesi*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Tan, N. (2018). Çoban Kültürü Söz Varlığı Üzerine Bir Sözlük. *Türk Dili Dergisi*, 68(797), 90-97.
- Tanpınar, A. H. (2008). *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Tarama Dergisi. (1934). *Tarama Dergisi*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Tarama Sözlüğü/I. (1943). *XIII. Asırdan Günümüze Kadar Kitaplardan Toplanmış Tanıklariyle Tarama Sözlüğü I*. İstanbul: Cumhuriyet Basımevi.
- Tarama Sözlüğü/II. (1965). *Tarama Sözlüğü II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Tarama Sözlüğü/V. (1971). *Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Tarama Sözlüğü/VI. (1972). *Tarama Sözlüğü VI*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Tekin, T. (1985). Türk Şiiri Özel Sayısı (Eski Türk Şiiri). *Türk Dil Kurumu Dergisi*, (404-408), 4-42.
- Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tietze, A. (2016). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati Birinci Cilt*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Tietze, A. (2016). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati İkinci Cilt*. Ankara: Ankara Bilimler Akademisi.
- Tietze, A. (2016). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati Üçüncü Cilt*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Tietze, A. (2016). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati Dördüncü Cilt*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Tietze, A. (2019). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati Dokuzuncu Cilt*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Tietze, A. (2018). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati Beşinci Cilt*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Tietze, A. (2018). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Tietze, A. (2019). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati Yedinci Cilt*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Tietze, A. (2019). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati Sekizinci Cilt*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Timurtaş, F. K. (1976). Küçük Eski Anadolu Türkçesi Grameri. *Türkiyat Mecmuası*, 331-368.
- Toklu, M. O. (2003). *Dilbilime Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Toktonaliev, A. (2019). Ayet ve Hadisler Bağlamında Şefaath Kavramı. *Akdemik Dergisi*, 7(7), 161-182.

- Toprak, B. (2006). *Yunus Emre Divanı* . İstanbul: Odunpazarı Belediyesi Yayınları.
- Türk, V. (2006). Türkçede Ö-, Ög, Öğür-, Öğret- Kelimeleri. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 4(4), 5-16.
- Türkben, T. (2015). Anlam Bilim Açısından Geçmişten Günümüze Kadar “Gök” Kavramının Anlamsal Yolculuğu. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2015(5), 265-272.
- Türктаş, M. M. (2019). Türklerde Ad Verme İle İlgili Bazı Tespitler. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*(17), 34-44.
- Uçar, E. (2020). Eski Türkçe Ulug’un ‘Büyük’ Yapısı Üzerine. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*(2), 23-34.
- Ural, A. A. (2021). *Mara ve Öteki Şiirler*. İstanbul: Şule Yayınları.
- Ustaosmanoğlu, M. (2021). *Kur’an-ı Mecid ve Tefsirli Meal-i Alisi*. İstanbul: Ahıska Yayınevi.
- Uydu, M. Y. (2019). *Türklüğün Eski Çağı*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Ünal, M., Ünal, A. (2020). Divan Şiirinde Paygamberlerin Ele Alınışı: Ömer Hulusi Divanı Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(73), 1101-112.
- Ünlü, K. Ş. (2015). Kitab-ı Mukaddes Ve Kur’an’da Yusuf Kıssası. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Üst, S. (2007). Fuzuli'nin “Usanmaz Mı” Redifli Gazelinin Yapısalılık Açısından İncelemesi. *Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 556-572.
- Üstüner, K. (2016). Erzurumlu Zihnî'nin Besmele Konulu Mesnevisi. *Mavi Atlas Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6(6), 18-48.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları .
- Veli, O. (2014). *Yalnız Seni Arıyorum*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Veli, O. (2021). *Bütün Şiirleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Vural, H., Böler, T. (2014). *Ses ve Şekil Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Yalımel, M. (2021). Kıımızın Türk Tarihi ve Kültüründeki Yeri. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3(5), 1-12.
- Yaşaroğlu, H. (2013). Osmanlı'da Bir Darbe ve Tahlili: Genç Osman Örneği. *Turkish Studies*, 705-732.
- Yavuz, K. (2002). Aşık Paşa Garipnâme. *İlmi Araştırmalar Dergisi*, 0(13), 223-225.
- Yekbaş, H. (2010). Divan Şiirinde Kur'an. *İSTEM*, 16(16), 199-232.
- Yeşilyurt, T. (2018). Kur'an'da Cin, Melek, Şeytan. *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(1), 9-21.
- Yıldız, A. (2002). Fenayi Divanı. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi.
- Yıldız, İ. (2018). Hıristiyanların Hz. İsa'yı İlahlaştırması: Kur'an'da Bu Yanılgının Nedenleri ve Giderilmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*(65), 305-324.
- Yılmaz, O., & Ertuğrul, M. (2014). Tarihte Güvercin Yetiştiriciliğinin Önemi. *Harran Tarım ve Gıda Birimleri Dergisi*, 16(2), 1-7.
- Yılmaz, O., Çoşkun, F., Ertuğrul, M. (2014). Kutsal bir Fenomen Olarak Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet'te Güvercin. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 129-140.
- Yüksel, Y. (2012). Bedavi Tefsirinde Besmele Tahlili. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 91-107.
- Zeren, M. E. (2021). Türklerde İstiklâl Anlayışı İle Devlet ve Ordu Müziği Gelengi Kapsamın İstiklâl Marşı'mız. *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 61-98.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

- URL-1. <https://sozluk.gov.tr> Erişim Tarihi: 21.04.2021
- URL-2. <https://islamansiklopedisi.org.tr/besmele> Erişim Tarihi: 21.04.2021
- URL-3. <https://www.antoloji.com/sultanim-ikinin-biri-siiri/> Erişim Tarihi: 22.04.2021
- URL-4. <https://www.nisanyansozluk.com/?k=hamd> Erişim Tarihi: 04.04.2021
- URL-5. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hamd>: Erişim Tarihi: 04.04.2021
- URL-6. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sena>: Erişim Tarihi: 04.04.2021
- URL-7. <https://www.nisanyansozluk.com/?k=sena&lnk> Erişim Tarihi: 04.04.2021
- URL-8. <https://www.nisanyansozluk.com/?k=şükür> Erişim Tarihi: 04.21.2021
- URL-9. <https://www.nisanyansozluk.com/?k=ashab> Erişim Tarihi: 04.18.2021
- URL-10. <https://www.nisanyansozluk.com/?k=ehil> Erişim Tarihi: 22.04.2021
- URL-11. <https://islamansiklopedisi.org.tr/can> Erişim Tarihi: 22.04.2021
- URL-12. <https://www.barismancomix.com> Erişim Tarihi: 25.04.2021
- URL-13. [https://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/760/salatu-selam-nedir—hz-
peygamber-e--s-a-s---nasil-ve-hangi-lafizlarla-salat-u-selam-getirilir-
?enc=QisAbR4bAkZg1HIImMxXRn5PJ8DgFEAoa2xtNuyterRk%3d](https://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/760/salatu-selam-nedir—hz-
peygamber-e--s-a-s---nasil-ve-hangi-lafizlarla-salat-u-selam-getirilir-
?enc=QisAbR4bAkZg1HIImMxXRn5PJ8DgFEAoa2xtNuyterRk%3d) Erişim
Tarihi: 25.04.2021
- URL-14. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78427/gulsehri---mantikut-tayr.html> Erişim
Tarihi: 25.04.2021
- URL-15. <https://islamansiklopedisi.org.tr/adem--peygamber> Erişim Tarihi: 05.02.2021
- URL-16. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/37/30-ayet-tefsiri> Erişim
Tarihi: 05.02.2021
- URL-17. [https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/%C3%82i-i%20%C4%B0mr%C3%A2n-
suresi/352/59-ayet-tefsiri](https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/%C3%82i-i%20%C4%B0mr%C3%A2n-
suresi/352/59-ayet-tefsiri) Erişim Tarihi: 05.02.2021

- URL-18. <https://islamansiklopedisi.org.tr/havva> Erişim Tarihi: 13.05.2021
- URL-19. <https://www.nisanyansozluk.com/?k=ak%C4%B1> Erişim Tarihi: 05.15.2021
- URL-20. <https://islamansiklopedisi.org.tr/akl> Erişim Tarihi: 05.15.2021
- URL-21. <https://www.antoloji.com/mihriban-16-siiri/> 05.15.2021
- URL-22. https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0smet_%C3%96zel Erişim Tarihi:
16.05. 2021
- URL-23. <https://www.nisanyansozluk.com/?k=din> Erişim Tarihi: 16.05. 2021
- URL-24. <https://www.nisanyansozluk.com/?k=dil> Erişim Tarihi: 23.05.2021
- URL-25. <https://islamansiklopedisi.org.tr/alem> Erişim Tarihi: 05.30.2021
- URL-26. <https://www.nisanyansozluk.com/?k=%C3%A2lem&lnk=1> Erişim Tarihi:
05.30.2021
- URL-27. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kitap> Erişim Tarihi: 06.01.2021
- URL-28. <https://tr.wikipedia.org/wiki/K%C3%A2%C4%9F%C4%B1t#Tarih%C3%A>
Erişim Tarihi: 06.01.2021
- URL-29. <https://www.nisanyansozluk.com/?k=kitap> Erişim Tarihi: 06.01.2021
- URL-29. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bey> Erişim Tarihi: 06.02.2021
- URL-30. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tovbe> adresinden alındı
- URL-31. (2021, 06 02). <https://islamansiklopedisi.org.tr/allah> Erişim Tarihi:
06.02.2021
- URL-32. <https://islamansiklopedisi.org.tr/teala> Erişim Tarihi: 06.02.2021
- URL-33. <https://www.antoloji.com/suleymaniye-kursusunda-siiri/> Erişim Tarihi:
06.02.2021
- URL-34. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Kur%27an> Erişim Tarihi: 06.06.2021

- URL-35. <https://hadislerleislam.diyaret.gov.tr/sayfa.php?CILT=1&SAYFA=549>
Erişim Tarihi: 06.06.2021
- URL-36. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hadis> 06.06.2021
- URL-37. <https://www.nisanyansozluk.com/?k=hadis> 06.06.2021
- URL-38. <https://www.antoloji.com/halk-icinde-muteber-bir-nesne-yok-devlet-gibi-siiri/> Erişim Tarihi: 07.06.2021
- URL-39. <https://turan.org/turk-adinin-olusumu-tarihi-ve-anlami-2/> Erişim Tarihi:
07.06.2021
- URL-40. <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~sadi/dizeler/onuncu-yil.html> Erişim Tarihi:
07.06.2021
- URL-41. <https://islamansiklopedisi.org.tr/amel> Erişim Tarihi: 08.06.2021
- URL-42. <http://lugatim.com/s/amel> Erişim Tarihi: 08.06.2021
- URL-43. <https://www.antoloji.com/tek-hece-ask-3-siiri/> Erişim Tarihi: 15.06.2021
- URL-44. <https://www.nisanyansozluk.com/?k=payende> Erişim Tarihi: 15.06.2021
- URL-45. https://www.siir.gen.tr/siir/r/rifat_ilgaz/saltanat.htm Erişim Tarihi:
15.06.2021
- URL-46. <https://www.nisanyansozluk.com/?k=mevla> Erişim Tarihi: 15.06.2021
- URL-47. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sah--hukumdar> Erişim Tarihi: 15.06.2021
- URL-48. <https://www.antoloji.com/sanma-sahim-siiri/> Erişim Tarihi: 15.06.2021
- URL-49. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Sultan> Erişim Tarihi: 15.06.2021
- URL-50. <https://sarkisozleri.sitesi.web.tr/sezen-aksu/sultan-suleyman.html> Erişim
Tarihi: 15.06.2021
- URL-51. <https://www.antoloji.com/sasirdim-kaldim-iste-bilmem-ki-nemsin-siiri/>
Erişim Tarihi: 15.06.2021
- URL-52. <http://siir.me/seni-dusunmek> Erişim Tarihi: 16.06.2021

- URL-53. <https://www.antoloji.com/adalet-siiri/> Erişim Tarihi: 16.06.2021
- URL-54. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahlat-i-erbaa> Erişim Tarihi: 17.06.2021
- URL-55. http://www.akormerkezi.net/dus-sokagi-sakinleri-sevdan-bir-ates-sarki-sozu_sarki-rhhjj.html Erişim Tarihi: 17.06.2021
- URL-56. http://www.akormerkezi.net/sema-fikrimin-ince-gulu-sarki-sozu_sarki-ffnl.html Erişim Tarihi: 17.06.2021
- URL-57. <http://lugatim.com/s/birader> Erişim Tarihi: 17.06.2021
- URL-58. <https://www.nisanyansozluk.com/?k=birader> Erişim Tarihi: 17.06.2021
- URL-59. <https://www.nisanyansozluk.com/?k=t%C3%B6hmet> Erişim Tarihi: 17.06.2021
- URL-60. <https://www.siirblog.com/fazil-husnu-daglarca-cirkin-siiri/> Erişim Tarihi: 17.06.2021
- URL-61. <https://islamansiklopedisi.org.tr/dusunme> Erişim Tarihi: 17.06.2021
- URL-62. <https://www.sarkisozum.gen.tr/neset-ertas/evvelim-sen-oldun-sarkisozu> Erişim Tarihi: 17.06.2021
- URL-63. https://www.siir.gen.tr/siir/a/ahmed_arif/hasretinden_prangalar_eskittim.htm Erişim Tarihi: 21.06.2021
- URL-64. <https://www.nisanyansozluk.com/?k=dünya> Erişim Tarihi: 21.06.2021
- URL-65. <http://siir.sitesi.web.tr/abdurrahim-karakoc/bu-dunya-hangimizin.html> Erişim Tarihi: 21.06.2021
- URL-66. http://www.turkuler.com/sozler/turku_dunya_zalimler_dunyasi.html Erişim Tarihi: 21.06.2021
- URL-67. <http://siir.me/surgun-ulkeden-baskentler-baskentine> Erişim Tarihi: 21.06.2021

- URL-68. <https://islamansiklopedisi.org.tr/caiz--fikih> Erişim Tarihi: 21.06.2021
- URL-69 <http://lugatim.com/s/caiz> Erişim Tarihi: 21.06.2021
- URL-70. <https://www.turkusu.com/neset-ertas-ah-yalan-dunya-turkusunun-sozleri/>
Erişim Tarihi: 21.06.2021
- URL-71. <http://lugatim.com/s/icazet> Erişim Tarihi: Erişim Tarihi: 23.06.2021
- URL-72. <https://islamansiklopedisi.org.tr/vezir#5-osmanlilar> Erişim Tarihi: 23.06.2021
- URL-73. <http://lugatim.com/s/culus> Erişim Tarihi: 23.06.2021
- URL-74. <https://www.antoloji.com/canakkale-sehitlerine-siiri/> Erişim Tarihi:
23.06.2021
- URL-75. <https://www.antoloji.com/cile-2-siiri/> Erişim Tarihi: 23.06.2021
- URL-76. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Cariye> Erişim Tarihi: 23.06.2021
- URL-77. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cin> Erişim Tarihi: 25.06.2021
- URL-78. <http://siir.me/goge-bakma-duragi> Erişim Tarihi: 27.06.2021
- URL-79. <https://www.barismancomix.com/muzik/sarkisozlugu-gonulfermandinlemiyor.php> Erişim Tarihi: 27.06.2021
- URL-80. https://www.siir.gen.tr/siir/f/fazil_husnu_daglarca/yeni_er.htm Erişim Tarihi:
27.06.2021
- URL-81. <https://genius.com/Neset-ertas-neredesin-sen-tatl-dili-guler-yuze-lyrics>
Erişim Tarihi: 27.06.2021
- URL-82. <https://islamansiklopedisi.org.tr/seytan#1> Erişim Tarihi: 27.06.2021
- URL-83. <https://www.antoloji.com/ayrilik-hissi-nasil-girdi-sizin-beyninize-siiri/>
Erişim Tarihi: 27.06.2021
- URL-84. <http://siir.me/kitabe-i-seng-i-mezar> Erişim Tarihi: 01.07.2021
- URL-85. <https://www.antoloji.com/ilac-9-siiri/> Erişim Tarihi: 05.07.2021

- URL-86. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nuh> Erişim Tarihi: 05.07.2021
- URL-87. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/istiklal-marsinin-yazilisi-ve-kabulu/>
Erişim Tarihi: 05.07.2021
- URL-88. https://www.tccb.gov.tr/assets/dosya/istiklalmarsi_aciklama.pdf Erişim
Tarihi: 12.07.2021
- URL-89. <http://lugatim.com/s/demir> Erişim Tarihi: 12.07.2021
- URL-90. http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/salahaddin_bekki_kurban.pdf Erişim
Tarihi: 14.07.2021
- URL-91. https://tr.wikipedia.org/wiki/II._Osman Erişim Tarihi: 19.07.2021
- URL-92. <https://www.sarkisozum.gen.tr/neset-ertas/muhur-goylum-sarkisozu> Erişim
Tarihi: 19.07.2021
- URL-93. <https://www.antoloji.com/surgun-ulkeden-baskentler-baskentine-siiri/> Erişim
Tarihi: 19.07.2021
- URL-94. <https://genius.com/Erkan-ogur-zahit-bizi-tan-eyleme-lyrics> Erişim Tarihi:
31.07.2021
- URL-95. <https://islamansiklopedisi.org.tr/dag> Erişim Tarihi: 02.08.2021
- URL-96. <https://www.sarkisozum.gen.tr/baris-manco/daglar-daglar-sarkisozu> Erişim
Tarihi: 02.08.2021
- URL-97. <https://islamansiklopedisi.org.tr/vesvese> Erişim Tarihi: 02.08.2021
- URL-98. <http://lugatim.com/s/vebal> Erişim Tarihi: 02.08.2021
- URL-99. <https://www.antoloji.com/utansin-3-siiri/> Erişim Tarihi: 03.08.2021
- URL-100. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ruya> Erişim Tarihi: 03.08.2021
- URL-101. <https://www.sarkisozleri.bbs.tr/sarki/5356/dusler-sokagi> Erişim Tarihi:
08.03.2021
- URL-102. <http://lugatim.com/s/ambar> Erişim Tarihi: 04.08.2021

- URL-103. <https://islamansiklopedisi.org.tr/vatan> Erişim Tarihi: 04.08.2021
- URL-104. https://www.tccb.gov.tr/assets/dosya/istiklalmarsi_metin.pdf Erişim Tarihi: 08.04.2021
- URL-105. <https://islamansiklopedisi.org.tr/dervis> Erişim Tarihi: 08.04.2021
- URL-106. https://tr.wikipedia.org/wiki/Türk_Bayrağı Erişim Tarihi: 08.10.2021
- URL-107. <http://lugatim.com/s/vatan> Erişim Tarihi: 08.11.2021
- URL-108. <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=313> Erişim Tarihi: 11.08.2021
- URL-109. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hudhud> Erişim Tarihi: 12.08.2021
- URL-110. <http://lugatim.com/s/%C5%9EEF%C3%82AT> Erişim Tarihi: 12.08.2021
- URL-111. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ashab-i-kehf> Erişim Tarihi: 13.08.2021
- URL-112. <https://islamansiklopedisi.org.tr/isa#3-turk-edebiyati> Erişim Tarihi: 13.08.2021
- URL-113. <https://nisanyansozluk.com/?k=g%C3%BCvercin&view=annotated> Erişim Tarihi: 14.08.2021
- URL-114. <https://islamansiklopedisi.org.tr/meryem> Erişim Tarihi: 17.08.2021
- URL-115. <https://islamansiklopedisi.org.tr/davud> Erişim Tarihi: 19.08.2021
- URL-116. <https://www.sarkisozleri.bbs.tr/sarki/8825/sari-laleler> Erişim Tarihi: 19.08.2021
- URL-117. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kasva> Erişim Tarihi: 19.08.2021
- URL-118. <https://www.nisanyansozluk.com/?k=sava%C5%9F> Erişim Tarihi: 29.08.2021
- URL-119. https://tr.wikipedia.org/wiki/Her_T%C3%BCrk_asker_do%C4%9Far Erişim Tarihi: 01.09.2021
- URL-120. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Kur%27an> Erişim Tarihi: 04.09.2021

- URL-121. <http://lugatim.com/s/billahi> Erişim Tarihi: 07.09.2021
- URL-122. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sadaka> Erişim Tarihi: 14.09.2021
- URL-123. <https://islamansiklopedisi.org.tr/teala> Erişim Tarihi: 14.09.2021
- URL-124. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Hil%C3%A2fet> Erişim Tarihi: 16.09.2021
- URL-125. <https://hadislerleislam.diyanet.gov.tr/sayfa.php?CILT=1&SAYFA=179>
Erişim Tarihi: 27.09.2021
- URL-126. <https://hadislerleislam.diyanet.gov.tr/sayfa.php?CILT=3&SAYFA=25&SRC>
Erişim Tarihi: 29.09.2021
- URL-127. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Monar%C5%9Fi> Erişim Tarihi: 29.09.2021
- URL-128. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Monar%C5%9Fi> Erişim Tarihi: 29.09.2021
- URL-129. <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=10342> Erişim Tarihi:
05.10.2021
- URL-130. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahiret> Erişim Tarihi: 06.10.2021
- URL-131. <https://islamansiklopedisi.org.tr/suleyman> Erişim Tarihi: 08.10.2021
- URL-132. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mescid-i-aksa> Erişim Tarihi: 08.10.2021
- URL-133 <https://islamansiklopedisi.org.tr/davud> Erişim Tarihi: 10.10.2021
- URL-134. <http://lugatim.com/s/rahmet> Erişim Tarihi: 11.10.2021
- URL-135. <https://www.antoloji.com/zulmu-alkislayamam-siiri/> Erişim Tarihi:
05.01.2022
- URL-136. <http://www.siirparki.com/safi21.html> Erişim Tarihi: 16.01.2022
- URL-137. <https://binbirturku.com/lyrics/760/sivas-ellerinde-sazm-calnr> Erişim Tarihi:
22.01.2022
- URL-138. <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/sancak> Erişim Tarihi: 26.01.2022
- URL-139. <http://lugatim.com/s/ihtiyar> Erişim Tarihi: 29.01.2022

- URL-140. <http://lugatim.com/s/fil> Erişim Tarihi: 02.02.2022
- URL-141. <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/kaplan> Erişim Tarihi: 03.02.2022
- URL-142. <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Ankeb%C3%BBt-suresi/3397/57-60-ayet-tefsiri> Erişim Tarihi: 05.02.2022
- URL-143. <http://lugatim.com/s/evermek> Erişim Tarihi: 05.02.2022
- URL-144. <https://dergi.diyaret.gov.tr/makaledetay.php?ID=13703#:~:text=> Erişim Tarihi: 05.02.2022
- URL-145. <http://lugatim.com/s/ay%C4%B1> Erişim Tarihi: 05.02.2022
- URL-146. <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/A'r%C3%A2f-suresi/985/31-ayet-tefsiri> Erişim Tarihi: 11.04.2022
- URL-147. <https://www.turkadlar.com/?c=&ad=osman> Erişim Tarihi: 12.04.2022
- URL-148. https://tr.wikipedia.org/wiki/İslam%27da_peygamberler_ve_elçiler Erişim Tarihi: 13.04.2022
- URL-149. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ihlas> Erişim Tarihi: 14.04.2022
- URL-150. (2022, 04 15). <http://lugatim.com/s/ihlas> adresinden alındı
- URL-151. <https://www.turkadlar.com/?c=2&ad=ilyas> Erişim Tarihi: 14.04.2022
- URL-152. <http://lugatim.com/s/HAB%C4%B0P> Erişim Tarihi: 15.04.2022
- URL-153. <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/kald%C4%B1rmak> Erişim Tarihi: 16.04.2022
- URL-154. <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/%C3%A7alap> Erişim Tarihi: 16.04.2022
- URL-155. <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/ata> Erişim Tarihi: 19.04.2022
- URL-156. <https://www.turkadlar.com/?c=2&ad=s%C3%BCleyman> Erişim Tarihi: 28.04.2022
- URL-157. <https://www.turkadlar.com/?c=2&ad=yusuf> Erişim Tarihi: 28.04.2022

URL-158. <https://islamansiklopedisi.org.tr/seyhoglu> Erişim Tarihi: 16.05.2022

URL-159. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hizir> Erişim Tarihi: 27.05.20202

ÖZGEÇMİŞ

Sena Nur DOĞAN, 01.09.1997 tarihinde İstanbul'un Kadıköy ilçesinde doğmuştur. Orta öğrenimini Maltepe Kız İmam Hatip Lisesi'nde tamamlamıştır. Ardından 2015 yılında Karabük Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde öğrenim görmeye başlamış ve 2019 yılında buradan mezun olmuştur. 2020 yılında yine Karabük Üniversitesi'nde, Lisansütü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim dalında Yüksek Lisans öğrenimi görmeye başlamıştır.